<u>અસ્વીકરણ:</u> સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

<u>DISCLAIMER:</u> The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========

[૨૦૨૪] ૮ એસ. સી. આર. ૧૩૨૧:૨૦૨૪ INSC ૫૬૨

પંજાબ રાજ્ય અને અન્ય.

વી.

દેવિન્દર સિંહ અને અન્ય.

૨૦૧૧ની સિવિલ અપીલ નંબર ૨૩૧૭

૦૧ ઓગસ્ટ ૨૦૨૪

[ધનંજય વાય ચંદ્રચુડ, * સીજેઆઈ, બી. આર. ગવઈ, * વિક્રમ નાથ, * બેલા એમ. ત્રિવેદી, * પંકજ મિત્તલ, * મનોજ મિશ્રા અને સતીશ ચંદ્ર શર્મા, * જેજે.]

વિચારણા માટે મુદ્દો

અનામત સહિત હકારાત્મક પગલાં લેવાના હેતુસર અનુસૂચિત જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ માન્ય છે કે કેમ તે અંગે સુપ્રીમ કોર્ટે ચુકાદો આપવો જરૂરી હતો. આ સંદર્ભમાં, નીચેના મુદ્દાઓ વિચારણા માટે ઊભા થયા હતા: બંધારણની કલમ ૧૪,૧૫ અને ૧૬ હેઠળ અનામત વર્ગનું પેટા–વર્ગીકરણ સ્વીકાર્ય છે કે કેમ; અનુસૂચિત જાતિઓ એક સમાન અથવા વિજાતીય જૂથ બનાવે છે કે કેમ; બંધારણના ુનુચ ૩૪૧ કાલ્પનિક કલ્પનાની કામગીરી દ્વારા એક સમાન વર્ગ બનાવે છે

કે કેમ; અને પેટા–વર્ગીકરણના અવકાશ પર કોઈ મર્યાદા છે કે કેમ.

હેડનોટ્સ

અનામત–અનામતના હેતુઓ માટે અનુસૂચિત જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ બંધારણીય રીતે સ્વીકાર્ય છે કે કેમ–(બહુમતી દીઠ), હા. (સીજેઆઈ ડૉ. ડી. વાય. ચંદ્રચુડ અનુસાર) (પોતાના અને મનોજ મિશ્રા, જે. માટે):૧. બંધારણની કલમ ૧૪ એવા વર્ગના પેટા–વર્ગીકરણની મંજૂરી આપે છે જે કાયદાના હેતુ માટે સમાન રીતે સ્થિત નથી–પેટા–વર્ગીકરણની માન્યતાની ચકાસણી કરતી વખતે અદાલતે નક્કી કરવું જોઈએ કે વર્ગ પેટા–વર્ગીકરણના ઉદ્દેશ્યને પરિપૂર્ણ કરવા માટે એક સમાન સંકલિત વર્ગ છે કે નહીં–જો વર્ગ હેતુ માટે સંકલિત નથી, તો વર્ગને બે–પાસાના સમજી શકાય તેવા તફાવત ધોરણની પરિપૂર્ણતા પર વધુ વર્ગીકૃત કરી શકાય છે.[પરિચ્છેદ ૨૦૫ (a)]

૨. અનુસૂચિત જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ અસ્વીકાર્ય છે તેવી ચિન્નૈયામાંની ધારણાને નકારી કાઢવામાં આવે છે.[પેરા ૨૦૫ (એફ)]

યોજાયેલ (બી. આર. ગવઈ, જે.) (સુસંગત):૧. ઈ. વી. ચિન્નૈયા, જેમણે એવું માન્યું હતું કે અનુસૂચિત જાતિઓના મોટા જૂથમાં જૂથને વધુ ફાયદાકારક સારવાર આપવાના હેતુથી અનુસૂચિત જાતિઓમાં પેટા–વર્ગીકરણને મંજૂરી નથી, તે એક સારો કાયદો નિર્ધારિત કરતું નથી.[પરિચ્છેદ ૨૯૬ (i)]

૨. વધુ ફાયદાકારક સારવાર આપવા માટે અનુસૂચિત જાતિઓમાં પેટા–વર્ગીકરણ કાયદામાં સ્વીકાર્ય છે.[પરિચ્છેદ ૨૯૬ (ii)]

યોજાયેલ (વિક્રમ નાથ, જે.) (સુસંગત):હું સામાન્ય રીતે માનનીય મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને ભાઈ ન્યાયમૂર્તિ ગવઈના મંતવ્યોમાં આવેલા કારણો અને તારણો સાથે સંમત છું, ખાસ કરીને કે ઈ. વી. ચિન્નૈયામાં અનુસૂચિત જાતિઓમાં પેટા–વર્ગીકરણ અસ્વીકાર્ય હતું, તે સારો કાયદો નિર્ધારિત કરતું નથી અને નકારી કાઢવામાં આવે છે.[પરિચ્છેદ

૧]

યોજાયેલ (પંકજ મિથલ, જે.) (સુસંગત):૧. અનુસૂચિત જાતિઓના પેટા–વર્ગીકરણના મુદ્દાનો યોગ્ય જવાબ મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને મારા આદરણીય ભાઈ ન્યાયમૂર્તિ ગવઈએ તેમના અલગ–અલગ મંતવ્યો દ્વારા આપ્યો છે, જેની સાથે હું આદરપૂર્વક સહમત છું.[પરિચ્છેદ ૯]

૨. બંધારણ હેઠળ સ્થાપિત અનામતની નીતિ અને તેના વિવિધ સુધારાઓ દ્વારા દલિત વર્ગ અથવા દલિત અથવા અનુસૂચિત જાતિ/અનુસૂચિત જનજાતિ/અન્ય પછાત વર્ગો સાથે જોડાયેલા લોકોને મદદ કરવા અને તેમના ઉત્થાન માટે અન્ય પદ્ધતિઓ પર નવેસરથી પુનર્વિચાર અને વિકાસની જરૂર છે–જ્યાં સુધી કોઈ નવી પદ્ધતિ વિકસાવવામાં નહીં આવે અથવા અપનાવવામાં નહીં આવે, ત્યાં સુધી પ્રવર્તમાન અનામતની વ્યવસ્થા વર્ગ, ખાસ કરીને અનુસૂચિત જાતિના પેટા–વર્ગીકરણને મંજૂરી આપવાની સત્તા સાથે ચાલુ રહી શકે છે કારણ કે હું તેના સ્થાને નવું મકાન ઉભા કર્યા વિના હાલની ઈમારતને તોડી પાડવાનું સૂચન કરતો નથી, જે વધુ ઉપયોગી સાબિત થઈ શકે છે.[પરિચ્છેદ ૮૪ (i)]

૩. અનામતના હેતુઓ માટે અનુસૂચિત જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ કાયદામાં સ્વીકાર્ય છે.[પેરા ૮૫]

યોજાયેલ (સતીશ ચંદ્ર શર્મા, જે.) (સુસંગત):મને અનુક્રમે ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ માનનીય ડૉ. જસ્ટિસ D.Y.Chandrachud અને માનનીય શ્રી જસ્ટિસ બી. આર. ગવઈ દ્વારા લખાયેલા સ્પષ્ટ અને વિગતવાર અભિપ્રાયો વાંચવાનો લહાવો મળ્યો છે–હું બંને મંતવ્યો સાથે સંપૂર્ણપણે સંમત છું કે અનુસૂચિત જાતિઓમાં પેટા–વર્ગીકરણની માન્યતાને બંધારણીય રીતે સ્વીકાર્ય ગણવામાં આવી છે. [પરિચ્છેદ ૧]

યોજાયેલ (પ્રતિ બેલા એમ. ત્રિવેદી, જે.) (અસંમત):૧. જ્યારે ઈન્દ્ર

સાહની સહિત અગાઉના તમામ ચુકાદાઓ પર વિચાર કર્યા પછી અને નોંધપાત્ર ન્યાયિક સમય અને સંસાધનોનું રોકાણ કર્યા પછી ઈ. વી. ચિન્નૈયામાં બંધારણીય ખંડપીઠે કાયદાનું સમાધાન કર્યું હતું, ત્યારે તે અંગે શંકા થવી જોઈએ નહીં અને દેવિન્દર સિંહની ત્રણ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે તેને મોટી ખંડપીઠે મોકલી દેવી જોઈએ, અને તે પણ કોઈ કારણ આપ્યા વિના, અગાઉના સિદ્ધાંતોની અવગણના કરીને તેમની અસંમતિ માટે ઘણું ઓછું નક્કર કારણ આપ્યા વિના.[પરિચ્છેદ ૭૯ (i)]

૨. ઇન્દ્ર સાહનીની નવ ન્યાયાધીશોની બેન્ચ અને પાંચ ન્યાયાધીશોની બેન્ચ જરનૈલ સિંહ કલમ ૩૪૧ના સંદર્ભમાં "અનુસૂચિત જાતિઓ" ના પેટા-વર્ગીકરણના મુદ્દા સાથે વ્યવહાર કર્યો ન હતો, બંધારણની કલમ ૩૪૧ હેઠળ "અનુસૂચિત જાતિઓ" તરીકે નિર્દિષ્ટ જાતિઓને પેટા-વર્ગીકૃત કરવા અથવા પેટા-વિભાજિત કરવા અથવા ફરીથી જૂથબદ્ધ કરવાની રાજ્યની સત્તાઓ સાથે ઘણો ઓછો વ્યવહાર કર્યો હતો, અને તેથી, એવું માની શકાતું નથી કે ઈ. વી. ચિન્નૈયામાં નિર્ધારિત કાયદો ઇન્દ્ર સાહની અથવા અન્ય જાતિઓ સાથે સુસંગત ન હતો. જરનૈલ સિંહ .[પરિચ્છેદ ૭૯ (viii)]

૩. કલમ ૧૪૨ હેઠળ સુપ્રીમ કોર્ટને આપવામાં આવેલી શક્તિનો ઉપયોગ વિચારણા હેઠળના કેસને લાગુ પડતા મૂળ કાયદાને બદલવા માટે કરી શકાતો નથી-તેના વિસ્તારની પહોળાઈ હોવા છતાં, કલમ ૧૪૨ નો ઉપયોગ નવી ઈમારત બનાવવા માટે કરી શકાતો નથી જ્યાં અગાઉ કોઈ અસ્તિત્વમાં ન હતું, વિષય સાથે વ્યવહાર કરતી સ્પષ્ટ વૈધાનિક જોગવાઈઓની અવગણના કરીને, અને આમ પરોક્ષ રીતે કંઈક પ્રાપ્ત કરવા માટે જે સીધી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી-રાજ્યની કાર્યવાહી, જો કે હેતુપૂર્વક અને હકારાત્મક પ્રકૃતિની હોય, જો તે બંધારણની ચોક્કસ જોગવાઈનું ઉલ્લંઘન કરે છે, તો કલમ ૧૪૨ હેઠળ

તેના અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરીને સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા માન્ય કરી શકાતી નથી.[પરિચ્છેદ ૭૯ (ix)]

૪. હકારાત્મક પગલાં અને કાયદાકીય માળખા, જોકે બંનેનો ઉદ્દેશ વધુ ન્યાયી સમાજ છે, તેમણે નિષ્પક્ષતા અને બંધારણીયતા સુનિશ્ચિત કરવા માટે જટિલ કાયદાકીય સિદ્ધાંતો અપનાવવા જોઈએ. [પરિચ્છેદ ૭૯ (x)]

૫. ઈ. વી. ચિન્નૈયામાં પાંચ ન્યાયાધીશોની બેન્ચ દ્વારા નિર્ધારિત કાયદો સાચો કાયદો છે અને તેની પુષ્ટિ થવી જોઈએ.[પેરા ૮૦]

આરક્ષણ—શું આરક્ષણ માટે અનુસૂચિત જાતિઓના પેટા—વર્ગીકરણને ઇન્દ્ર સાહની કેસમાં નવ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે આપેલા નિર્ણય દ્વારા બાકાત રાખવામાં આવ્યું હતું કે પ્રતિબંધિત કરવામાં આવ્યું હતું—યોજાયેલ, નં.

(સીજેઆઈ ડૉ. ડી. વાય. ચંદ્રચુડ અનુસાર) (પોતાના અને મનોજ મિશ્રા, જે. માટે):ઇન્દ્ર સાહનીમાં, આ અદાલતે પેટા—વર્ગીકરણની અરજીને માત્ર અન્ય પછાત વર્ગ સુધી મર્યાદિત રાખી ન હતી—આ અદાલતે કલમ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૪) હેઠળ લાભાર્થી વર્ગોને આ સિદ્ધાંતની અરજીને સમર્થન આપ્યું હતું.[પરિચ્છેદ ૨૦૫ (બી)]

યોજાયેલ (બી. આર. ગવઈ, જે.) (સુસંગત):ઇન્દ્ર સાહનીમાં, ૭ વિદ્વાન ન્યાયાધીશોએ એન. એમ. થોમસમાં નિર્ધારિત સ્થિતિને સમર્થન આપ્યું હતું કે કલમ ૧૬ની કલમ (૪) એ કલમ ૧૬ની કલમ (૧) નો અપવાદ નથી, પરંતુ તે કલમ ૧૬ (૧) માં ગર્ભિત સિદ્ધાંત દર્શાવવાની એક જોરદાર રીત છે—એવું માનવામાં આવ્યું છે કે પછાત વર્ગોનું પછાત અને વધુ પછાત વર્ગોમાં વધુ વર્ગીકરણ બંધારણ હેઠળ સ્વીકાર્ય છે—ઇન્દ્ર સાહનીમાં એવું માનવામાં આવ્યું છે કે કલમ ૧૬ (૪) હેઠળ અનુસૂચિત જાતિઓને પણ 'નાગરિકોના પછાત વર્ગ' શબ્દમાં સામેલ કરવામાં આવી છે.[પરિચ્છેદ ૨૪૭,૨૪૮]

યોજાયેલ (પંકજ મિથલ, જે.) (સુસંગત):મુખ્ય ન્યાયાધીશે તેમના અભિપ્રાયમાં સ્પષ્ટ અભિપ્રાય આપ્યો છે કે ઇન્દ્રા સાહનીમાં આ અદાલતનો ઈરાદો ક્યારેય પેટા–વર્ગીકરણની અરજીને માત્ર અન્ય પછાત વર્ગો સુધી મર્યાદિત રાખવાનો નહોતો–જો કોઈ વર્ગને એકીકૃત ન કરવામાં આવે તો તેને વધુ વર્ગીકૃત કરી શકાય છે અને વર્ગનું આવું પેટા–વર્ગીકરણ બંધારણની કલમ ૧૪નું ઉલ્લંઘન નહીં કરે, જ્યાં સુધી વર્ગમાં વ્યક્તિઓ સમાન રીતે સ્થિત ન હોય.[પરિચ્છેદ ૭૯]

યોજાયેલ (બેલા એમ. ત્રિવેદી, જે.):જો કે ઇન્દ્રા સાહનીએ સામાજિક પછાતપણાની દ્રષ્ટિએ "પછાત વર્ગ" ને વ્યાખ્યાયિત કરવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો, જ્યારે કલમ ૧૬ (૪) ના હેતુ માટે "પછાત વર્ગ" ની મર્યાદાને ધ્યાનમાં લેતા, તેણે અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓને ખાસ કરીને કલમ ૩૪૧/૩૪૨ ના પ્રકાશમાં આ મુદ્દા સાથે વ્યવહાર કર્યો ન હતો, પરંતુ તેણે અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓને સ્પષ્ટ રીતે વિચારણાના કાર્યક્ષેત્રની બહાર રાખ્યા હતા–અનુસૂચિત જાતિઓ પછાત વર્ગોમાં સૌથી પછાત વર્ગ છે, અને કલમ ૩૪૧ના આધારે વિશેષ દરજ્જો પ્રાપ્ત કર્યા પછી, "પછાત વર્ગ" ને "અનુસૂચિત જાતિઓ" તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવાનો પ્રશ્ન ઊભો થયો ન હતો. અને બંધારણની કલમ ૧૬ (૪) ના હેતુઓ માટે ઇન્દ્રા સાહનીમાં યોગ્ય રીતે વ્યવહાર કરવામાં આવ્યો નથી.[પેરા ૭૦]

આરક્ષણ–ભલે કલમ ૩૪૧ હેઠળ અનુસૂચિત જાતિઓ, એક સમાન વર્ગની રચના કરે છે–યોજાયેલ (બહુમતી દીઠ), નંબર–ભારતનું બંધારણ–કલમ ૩૪૧.

(સીજેઆઈ ડૉ. ડી. વાય. ચંદ્રચુડ અનુસાર) (પોતાના અને મનોજ મિશ્રા, જે. માટે):૧. ચિન્નૈયામાં, ન્યાયમૂર્તિ સંતોષ હેગડેએ અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૩૪૧ હેઠળ સત્તાનો ઉપયોગ કરીને રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા

સૂચિત જાતિઓ પોતાનામાં એક વર્ગ બનાવે છે–આ હેતુ માટે, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે એન. એમ. થોમસ કેસમાં બંધારણીય બેન્ચના અમુક અવલોકનો પર આધાર રાખ્યો હતો–જોકે, એન. એમ. થોમસમાં, પ્રવેશ પરીક્ષામાં લાયકાત મેળવવા માટે અનુસૂચિત જાતિના સભ્યોને છૂટછાટ આપતા નિયમોને પડકારવામાં આવ્યા હતા–અદાલત સમક્ષનો એક મુદ્દો એ હતો કે શું અનુસૂચિત જાતિના સભ્યોને આપવામાં આવેલી છૂટછાટ કલમ ૧૬ (૨) નું ઉલ્લંઘન કરે છે કે કેમ કારણ કે તે ફક્ત "જાતિ" ના આધારે ભેદભાવ કરે છે–કલમ ૧૬ (૨) દ્વારા મૂકવામાં આવેલા પ્રતિબંધને દૂર કરવા માટે, વિદ્વાન ન્યાયાધીશોએ અવલોકન કર્યું હતું કે હકારાત્મક કાર્યવાહી માટેની જોગવાઈ અનુસૂચિત જાતિઓની તરફેણમાં કરવામાં આવી છે, જે એકવાર રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કલમ ૩૪૧ હેઠળ સત્તાનો ઉપયોગ કરીને સૂચિત કરવામાં આવી હતી તે "જાતિ" નથી પરંતુ એક વર્ગ છે–રાષ્ટ્રપતિના જાહેરનામા દ્વારા જે વર્ગની રચના કરવામાં આવી છે તે અનુસૂચિત જાતિઓમાં અસંખ્ય જાતિઓનો સમાવેશ થાય છે, જેનાથી એક વર્ગ રચાય છે–એન. એમ. થોમસના અવલોકનો એ જણાવવા માટે આગળ જતા નથી કે તે એક સમાન વર્ગ છે જેને વધુ વર્ગીકૃત કરી શકાતો નથી–વધુમાં, આ અદાલત દ્વારા એન. એમ. થોમસમાં અપનાવવામાં આવેલ અભિગમ કે અનુસૂચિત જાતિઓ એક વર્ગ છે કારણ કે તેમાં જાતિઓના સંગ્રહનો સમાવેશ થાય છે. ઈન્દ્ર સાહની કેસમાં નવ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ચુકાદો આપ્યો હતો, જેમાં આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે જાતિ પોતે જ એક વર્ગ છે–તેથી, એન. એમ. થોમસમાં ઉપરોક્ત અવલોકનોના આધારે ન્યાયમૂર્તિ હેગડે દ્વારા ચિન્નૈયામાં કાઢવામાં આવેલ નિષ્કર્ષ કે અનુસૂચિત જાતિઓ એક સમાન વર્ગ છે તે ખોટો છે.[પરિચ્છેદ ૧૧૩,૧૧૪]

૨. કલમ ૩૪૧ (૧) કોઈ કાલ્પનિક કલ્પના નથી બનાવતી–આ

જોગવાઈમાં 'ડિમ્ડ' શબ્દસમૂહનો ઉપયોગ એ અર્થમાં કરવામાં આવ્યો છે કે રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સૂચિત જાતિઓ અથવા જૂથોને અનુસૂચિત જાતિઓ તરીકે ગણવામાં આવશે–ભલે તે સ્વીકારવામાં આવે કે કાલ્પનિક કલ્પનાનો ઉપયોગ બંધારણીય ઓળખ બનાવવા માટે કરવામાં આવે છે, તો પણ તેમાંથી જે તાર્કિક પરિણામ નીકળે છે તે એ છે કે યાદીમાં સામેલ જાતિઓને બંધારણ અનુસૂચિત જાતિઓને પ્રદાન કરે છે તે લાભો પ્રાપ્ત થશે–આ જોગવાઈની કામગીરી એક સંકલિત એકરૂપ વર્ગની રચના કરતી નથી.[પરિચ્છેદ ૨૦૫ (c)]

૩. અનુસૂચિત જાતિઓમાં પેટા–વર્ગીકરણ કલમ ૩૪૧ (૨) નું ઉલ્લંઘન કરતું નથી કારણ કે જાતિઓ યાદીમાં સમાવિષ્ટ નથી અથવા તેમાંથી બાકાત નથી–પેટા–વર્ગીકરણ ત્યારે જ જોગવાઈનું ઉલ્લંઘન કરશે જ્યારે વર્ગ માટે અનામત તમામ બેઠકો પર અમુક જાતિઓ અથવા અનુસૂચિત જાતિઓના જૂથોને પસંદગી અથવા વિશિષ્ટ લાભ આપવામાં આવે.[પરિચ્છેદ ૨૦૫ (ડી)]

યોજાયેલ (બી. આર. ગવઈ, જે.) (સુસંગત):પાયાની વાસ્તવિકતાઓને નકારી શકાય નહીં–અનુસૂચિત જાતિઓમાં પણ એવા કેટલાક વર્ગો છે જેમને અન્ય વર્ગોની તુલનામાં સદીઓ અને પેઢીઓથી વધુ અમાનવીય વ્યવહાર મળ્યો છે–ઐતિહાસિક રીતે આ વર્ગોએ જે મુશ્કેલીઓ અને પછાતપણું સહન કર્યું છે તે દરેક વર્ગમાં અલગ અલગ હશે–તેથી, માત્ર તેઓ એક અથવા સંયુક્ત રાષ્ટ્રપતિ સૂચિનો ભાગ છે, તેથી એમ ન કહી શકાય કે તેઓ એક સમાન જૂથનો ભાગ છે.[પરિચ્છેદ ૨૬૧]

યોજાયેલ (પ્રતિ બેલા એમ. ત્રિવેદી, જે.) (અસંમત):૧. બંધારણીય જોગવાઈઓને વ્યાપક અને ઉદાર રચના આપતી વખતે, "સાદા અર્થ" અથવા "શાબ્દિક" અર્થઘટનનો નિયમ, જે "પ્રાથમિક નિયમ" છે, તેને ધ્યાનમાં રાખવો પડશે.[પરિચ્છેદ ૭૯ (ii)]

૨. કલમ ૩૪૧ હેઠળ "અનુસૂચિત જાતિઓ" નો ઉલ્લેખ કરતી રાષ્ટ્રપતિની સૂચિ જાહેરનામાના પ્રકાશન પર અંતિમતા ધારણ કરે છે, અને જાહેરનામામાં નિર્દિષ્ટ જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના જૂથોને બંધારણના હેતુઓ માટે તે રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં "અનુસૂચિત જાતિઓ" માનવામાં આવે છે અને તેથી "અનુસૂચિત જાતિઓ" નો વિશેષ દરજ્જો ધારણ કરે છે.[પરિચ્છેદ ૭૯ (iii)]

૩. તે માત્ર કાયદા દ્વારા સંસદ જ છે જે કલમ (૧) હેઠળ સૂચિત જાહેરનામામાં નિર્દિષ્ટ "અનુસૂચિત જાતિઓ" ની સૂચિમાં, કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિ અથવા કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિના ભાગ અથવા જૂથનો સમાવેશ કરી શકે છે અથવા બાકાત કરી શકે છે–કલમ (૧) હેઠળ સૂચિત આવા જાહેરનામામાં રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા પણ અનુગામી કોઈ જાહેરનામું બહાર પાડીને ફેરફાર કરી શકાતો નથી.[પરિચ્છેદ ૭૯ (iv)]

૪. કલમ ૩૪૧ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિના જાહેરનામાના આધારે જ "અનુસૂચિત જાતિઓ" અસ્તિત્વમાં આવે છે–જોકે અનુસૂચિત જાતિના સભ્યો વિવિધ જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓમાંથી આવે છે, તેમ છતાં તેઓ રાષ્ટ્રપતિના જાહેરનામાના આધારે "અનુસૂચિત જાતિઓ" નો વિશેષ દરજ્જો પ્રાપ્ત કરે છે–વ્યુત્પત્તિ અને ઉત્ક્રાંતિ ઇતિહાસ અને "અનુસૂચિત જાતિઓ" નામની પૃષ્ઠભૂમિ, બંધારણની કલમ ૩૪૧ હેઠળ પ્રકાશિત રાષ્ટ્રપતિના આદેશો સાથે, "અનુસૂચિત જાતિઓ" ને એક સમાન વર્ગ બનાવે છે, જેની સાથે રાજ્યો દ્વારા છેડછાડ કરી શકાતી નથી.[પરિચ્છેદ ૭૯ (વી)]

આરક્ષણ–શું રાજ્ય વિધાનસભા પાસે કલા હેઠળ અનુસૂચિત જાતિઓના પેટા–વર્ગીકરણની સત્તા છે.૧૫ અને ૧૬–યોજાયેલ (બહુમતી દીઠ), હા–ભારતનું બંધારણ–કળા.૧૫ અને ૧૬.

(સીજેઆઈ ડૉ. ડી. વાય. ચંદ્રચુડ અનુસાર) (પોતાના અને મનોજ મિશ્રા, જે. માટે):ઐતિહાસિક અને પ્રયોગમૂલક પુરાવા દર્શાવે છે કે અનુસૂચિત જાતિઓ સામાજિક રીતે વિજાતીય વર્ગ છે–આમ, કલમ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૪) હેઠળ સત્તાનો ઉપયોગ કરીને રાજ્ય અનુસૂચિત જાતિઓનું વધુ વર્ગીકરણ કરી શકે છે જો (એ) ભેદભાવ માટે તર્કસંગત સિદ્ધાંત હોય; અને (બી) તર્કસંગત સિદ્ધાંત પેટા વર્ગીકરણના હેતુ સાથે જોડાણ ધરાવે છે.[પરિચ્છેદ ૨૦૫ (ઈ)]

યોજાયેલ (બી. આર. ગવઈ, જે.) (સુસંગત):

૧. જે નાગરિકોનું પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ નથી તેવા પછાત વર્ગને પ્રાધાન્યતા આપવી એ રાજ્યની ફરજ છે–જો રાજ્યને તે ફરજ બજાવતી વખતે લાગે કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓમાં અમુક વર્ગોને પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ નથી અને માત્ર થોડા વર્ગોના લોકો જ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે અનામત સંપૂર્ણ લાભનો આનંદ માણી રહ્યા છે, તો શું રાજ્યને આવા વર્ગો માટે વધુ પ્રાધાન્યતા આપવાના તેના અધિકારથી વંચિત કરી શકાય?જવાબ નકારાત્મક હશે, કારણ કે તે રાષ્ટ્રપતિની સૂચિ સાથે છેડછાડ કરવા સમાન નહીં હોય.[પરિચ્છેદ ૨૫૮]

૨. તેમાં કોઈ શંકા નથી કે જો રાજ્ય કેટલાક વર્ગોને બાકાત રાખીને તે રાજ્યમાં રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં સૂચિબદ્ધ એક અથવા વધુ વર્ગોને અનુસૂચિત જાતિઓ માટે અનામતનો <ID ૧] આપવાનો નિર્ણય કરે છે, તો તે સૂચિ સાથે છેડછાડ કરવા સમાન હોઈ શકે છે કારણ કે, અસરકારક રીતે, તે તે અનુસૂચિત જાતિ વર્ગોને અનામતનો લાભ આપવાનો ઇનકાર કરવા સમાન હશે જેને બાકાત રાખવામાં આવ્યા છે–તે અસરકારક રીતે બંધારણની કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત રાષ્ટ્રપતિ સૂચિમાંથી ઉપરોક્ત વર્ગોને દૂર કરવા સમાન હશે, જે સત્તા ફક્ત સંસદ પાસે અનામત છે; આવી કવાયતને મંજૂરી આપવામાં આવશે નહીં.

[પરિચ્છેદ ૨૫૯]

૩. જો કે, માત્ર એટલા માટે કે અનુસૂચિત જાતિઓમાં વધુ પછાત અથવા વધુ અપૂરતું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા લોકોને વધુ પ્રાધાન્યતા આપવામાં આવે છે, તે રાષ્ટ્રપતિ યાદી સાથે છેડછાડ કરવા સમાન નથી–ઈન્દ્ર સાહનીના કિસ્સામાં ૯–ન્યાયાધીશની ખંડપીઠે નિર્ધારિત કરેલા કાયદાને ધ્યાનમાં રાખીને તે સ્વીકાર્ય હશે.[પરિચ્છેદ ૨૬૦]

યોજાયેલ (પ્રતિ બેલા એમ. ત્રિવેદી, જે.) (અસંમત):૧. કલમ ૩૪૧ હેઠળ જાહેરનામામાં "અનુસૂચિત જાતિઓ" તરીકે ગણાયેલી જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓને વિભાજિત/પેટા–વિભાજન/પેટા–વર્ગીકરણ અથવા ફરીથી જૂથબદ્ધ કરીને અનામત આપવા અથવા ચોક્કસ જાતિ/જાતિઓને પ્રાધાન્ય આપવા માટે કાયદો ઘડવા માટે રાજ્યો પાસે કોઈ કાયદાકીય ક્ષમતા નથી.[પરિચ્છેદ ૭૯ (vi)]

૨. અનામત આપવાના બહાનું હેઠળ અથવા સમાજના સૌથી નબળા વર્ગો માટે હકારાત્મક પગલાં લેવાના બહાનું હેઠળ, રાજ્ય રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં ફેરફાર કરી શકતું નથી, ન તો બંધારણની કલમ ૩૪૧ સાથે છેડછાડ કરી શકે છે.[પરિચ્છેદ ૭૯ (vii)]

આરક્ષણ–અનુસૂચિત જાતિઓના પેટા–વર્ગીકરણ માટેના માપદંડ અને અવકાશ–ચર્ચા કરવામાં આવી.

(સીજેઆઈ ડૉ. ડી. વાય. ચંદ્રચુડ અનુસાર) (પોતાના અને મનોજ મિશ્રા, જે. માટે):૧. અનામત કલમનો હેતુ અમુક "વર્ગો" ની જાહેર સેવાઓમાં અપૂરતા પ્રતિનિધિત્વને દૂર કરવાનો છે–કલમ ૧૬ (૪) નો ઉદ્દેશ એવા વર્ગોને આવરી લેવાનો છે કે જેઓ તેમના પછાતપણાને કારણે અપૂરતું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે.[પારસ ૧૬૫,૧૬૬]

૨. જો કે, પ્રતિનિધિત્વ અને હોદ્દાઓ જેવા પરિબળોને ધ્યાનમાં લીધા વિના માત્ર આંકડાકીય દ્રષ્ટિકોણથી નિર્ધારિત કરવામાં આવે ત્યારે પ્રતિનિધિત્વની પર્યાપ્તતા જોગવાઈના હેતુને નબળો પાડશે–કલમ

૧૬ (૪) નો ઉદ્દેશ હોદ્દાઓ અને શ્રેણીઓમાં રાજ્યની સેવાઓમાં વર્ગનું અસરકારક પ્રતિનિધિત્વ સુનિશ્ચિત કરવાનો છે–જોગવાઈનો ઉદ્દેશ હાલના સામાજિક પદાનુક્રમનું અનુકરણ કરવાનો નથી જ્યાં નીચલા દરજ્જાના હોદ્દાઓ પર સામાજિક રીતે પછાત લોકો દ્વારા કબજો કરવામાં આવે છે જ્યારે સુપરવાઇઝરી અને સંચાલકીય હોદ્દાઓ પર અદ્યતન વર્ગો દ્વારા કબજો ચાલુ રહે છે–જો કલમ ૧૬ (૪) નો ઉદ્દેશ સાચા અર્થમાં પ્રાપ્ત કરવો હોય, તો કલમ ૧૬ (૪) ની અપર્યાપ્તતા પ્રતિનિધિત્વ માત્ર રાજ્યની સેવાઓમાં પછાત વર્ગના સભ્યોની કુલ સંખ્યાના આધારે નક્કી થવું જોઈએ નહીં, પરંતુ વિવિધ હોદ્દાઓ પર વર્ગના પ્રતિનિધિત્વનું મૂલ્યાંકન કરીને નક્કી કરવું જોઈએ.[પરિચ્છેદ ૧૬૭,૧૬૮]

૩. કલમ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૪) નો હેતુ સામાજિક રીતે પછાત વર્ગોની તકની સમાનતા સુનિશ્ચિત કરવાનો હોવાથી, વર્ગની અંદર પેટા–વર્ગીકરણ માટેનો માપદંડ (પછી તે અન્ય પછાત વર્ગો હોય કે અનુસૂચિત જાતિઓ કે જનજાતિઓ) સામાજિક પછાતપણાનું સૂચક હોવું જોઈએ–વર્ગીકરણ માટેનો માપદંડ આંતર–સામાજિક પછાતપણાના આધારે વર્ગને અલગ પાડવાનો હોવો જોઈએ–આંતર–સામાજિક પછાતપણું સમાન કે અલગ ઓળખના આધારે ઓળખી શકાય છે.[પરિચ્છેદ ૧૭૪]

૪. રાજ્ય આંતર–સામાજિક પછાતપણું નક્કી કરવા માટે કોઈપણ માપદંડનો ઉપયોગ કરી શકે છે, તેથી પેટા–વર્ગીકરણ માટેના માપદંડ અને અન્ય વર્ગોથી વર્ગને અલગ પાડવા માટે ઉપયોગમાં લેવાતા માપદંડ સમાન હોવા જરૂરી નથી–રાજ્ય અનુસૂચિત જાતિઓમાં આંતર–સામાજિક પછાતપણું કેવી રીતે ઓળખે છે?અસરકારક પ્રતિનિધિત્વની અપર્યાપ્તતાના આધારે આંતર–પછાતપણાની ઓળખ કરી શકાય છે–જો કે, તે સાબિત કરવું આવશ્યક છે કે જાતિના

અસરકારક પ્રતિનિધિત્વની અપર્યાપ્તતા તેના સામાજિક પછાતપણાને કારણે છે–રાજ્યએ સાબિત કરવું જોઈએ કે અનુસૂચિત જાતિઓના મોટા જૂથમાંથી કોતરવામાં આવેલ જૂથ/જાતિ વધુ વંચિત અને અપૂરતું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે.[પારસ ૧૭૫,૧૭૭]

૫. જ્યારે રાજ્ય પેટા–વર્ગીકરણની કવાયત શરૂ કરી શકે છે, ત્યારે તેણે રાજ્યની સેવાઓમાં પછાતપણું અને પ્રતિનિધિત્વના સ્તરો પર આધારિત માત્રાત્મક અને નિદર્શક ડેટાના આધારે આવું કરવું જોઈએ–તે માત્ર તેની મરજી પર અથવા રાજકીય લાભની બાબત તરીકે કામ કરી શકતું નથી–રાજ્યનો નિર્ણય ન્યાયિક સમીક્ષા માટે અનુકૂળ છે–જ્યારે તેની કાર્યવાહીને કલમ ૨૨૬ હેઠળ અથવા કલમ ૩૨ હેઠળ આ અદાલત સમક્ષ પડકારવામાં આવે છે, ત્યારે રાજ્યએ તેના નિર્ધારણ માટે વાજબીપણું અને તર્ક પ્રદાન કરવો જોઈએ–કોઈ પણ રાજ્યની કાર્યવાહી સ્પષ્ટ રીતે મનસ્વી હોઈ શકે નહીં–તે સમજી શકાય તેવા તફાવત પર આધારિત હોવી જોઈએ જે પેટા–વર્ગને આધાર આપે છે. પેટા–વર્ગીકરણનો આધાર હાંસલ કરવાના હેતુ સાથે વાજબી જોડાણ ધરાવતો હોવો જોઈએ.[પેરા ૧૯૦]

૬. દરેક જાતિના આધારે પેટા–વર્ગીકરણને મંજૂરી હોવા છતાં, એવી પરિસ્થિતિ ક્યારેય ન હોઈ શકે કે જ્યાં દરેક જાતિ માટે અલગથી બેઠકો ફાળવવામાં આવે–જોકે દરેક જાતિ એક અલગ એકમ છે, તેમ છતાં તેમાંથી દરેક દ્વારા સહન કરવામાં આવતી સામાજિક પછાતતા દરેક જાતિ માટે બેઠકો અનામત રાખવા માટે રાજ્યને બાંહેધરી આપવા માટે નોંધપાત્ર રીતે અલગ નથી–જો બે અથવા વધુ વર્ગોની સામાજિક પછાતતા તુલનાત્મક હોય, તો તેમને અનામતના હેતુઓ માટે એકસાથે જૂથબદ્ધ કરવા જોઈએ.[ફકરો ૧૯૫]

૭. અનુસૂચિત જાતિઓના પેટા–વર્ગીકરણનો વ્યાપ નીચે પ્રમાણે સારાંશિત કરવામાં આવ્યો છે:((i) પેટા–વર્ગીકરણ સહિત કોઈપણ

પ્રકારની હકારાત્મક કાર્યવાહીનો ઉદ્દેશ પછાત વર્ગો માટે તકોની નોંધપાત્ર સમાનતા પૂરી પાડવાનો છે–રાજ્ય અમુક જાતિઓના અપૂરતા પ્રતિનિધિત્વના આધારે અન્ય બાબતોની સાથે પેટા–વર્ગીકરણ કરી શકે છે–જોકે, રાજ્યએ સ્થાપિત કરવું જોઈએ કે જાતિ/જૂથના પ્રતિનિધિત્વની અપૂરતી તેના પછાતપણાને કારણે છે; (ii) રાજ્યએ "રાજ્યની સેવાઓ" માં પ્રતિનિધિત્વની અપૂરતીતા પર માહિતી એકત્રિત કરવી જોઈએ કારણ કે તેનો ઉપયોગ પછાતપણાના સૂચક તરીકે થાય છે; અને (iii) બંધારણની કલમ ૩૩૫ હેઠળ સત્તાના ઉપયોગ પર મર્યાદા નથી. કલમ ૧૬ (૧) અને ૧૬ (૪)–તેના બદલે, તે જાહેર સેવાઓમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના દાવાઓને ધ્યાનમાં લેવાની જરૂરિયાતનું પુનરાવર્તન છે–વહીવટની કાર્યક્ષમતાને એવી રીતે જોવી જોઈએ કે જે કલમ ૧૬ (૧) દ્વારા જરૂરી સમાવેશ અને સમાનતાને પ્રોત્સાહન આપે.[પેરા ૨૦૫ (એફ)]

યોજાયેલ (બી. આર. ગવઈ, જે.) (સુસંગત):૧. અનુસૂચિત જાતિઓમાં પેટા–વર્ગીકરણ માટે, રાજ્યએ એ વાજબી ઠેરવવું પડશે કે જે જૂથ માટે વધુ ફાયદાકારક સારવાર આપવામાં આવે છે તે જૂથને ઉપરોક્ત સૂચિમાં અન્ય જાતિઓની તુલનામાં અપૂરતું પ્રતિનિધિત્વ આપવામાં આવ્યું છે.[પરિચ્છેદ ૨૯૬ (iii)]

૨. આમ કરતી વખતે, રાજ્યએ પ્રયોગમૂલક માહિતીના આધારે એ જ વાજબી ઠેરવવું પડશે કે જેની તરફેણમાં આવી વધુ ફાયદાકારક સારવાર આપવામાં આવે છે તે પેટા–વર્ગને પૂરતા પ્રમાણમાં રજૂ કરવામાં આવતો નથી.[પરિચ્છેદ ૨૯૬ (iv)]

૩. જો કે, પેટા–વર્ગીકરણની જોગવાઈ કરતી વખતે, રાજ્ય યાદીમાં અન્ય જાતિઓને બાકાત રાખવા માટે પેટા–વર્ગની તરફેણમાં અનુસૂચિત જાતિઓ માટે ઉપલબ્ધ ૧૦૦% બેઠકો અનામત રાખવાનો

હકદાર રહેશે નહીં.[પરિચ્છેદ ૨૯૬ (વી)]

૪. આવા પેટા–વર્ગીકરણને ત્યારે જ મંજૂરી આપવામાં આવશે જ્યારે પેટા–વર્ગ તેમજ મોટા વર્ગ માટે આરક્ષણ હોય.[પરિચ્છેદ ૨૯૬ (vi)]

યોજાયેલ (વિક્રમ નાથ, જે.) (સુસંગત):રાજ્ય દ્વારા પેટા–વર્ગીકરણને લગતી કોઈપણ કવાયતને પ્રયોગમૂલક ડેટા દ્વારા સમર્થન આપવું આવશ્યક છે.[પરિચ્છેદ ૧]

યોજાયેલ (સતીશ ચંદ્ર શર્મા, જે.) (સુસંગત):ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ માનનીય ડૉ. જસ્ટિસ ડી. વાય. ચંદ્રચુડ અને માનનીય શ્રી જસ્ટિસ બી. આર. ગવઈ દ્વારા અનુક્રમે લખાયેલા અભિપ્રાય (ઓ) સાથે હું સંપૂર્ણપણે સંમત છું, જેથી રાજ્ય દ્વારા પેટા–વર્ગીકરણને લગતી કોઈપણ કવાયતને પ્રયોગમૂલક ડેટા દ્વારા સમર્થન આપવું આવશ્યક છે, જે પેટા–જૂથની વધુ 'વંચિત' સ્થિતિને રેખાંકિત કરે છે, જેના માટે સમગ્ર બંધારણીય વર્ગની સરખામણીમાં આ પ્રકારની પ્રાધાન્યતા પ્રદાન કરવાની માંગ કરવામાં આવે છે.[પરિચ્છેદ ૧]

આરક્ષણ–અનુસૂચિત જાતિઓ માટે ક્રીમી લેયર સિદ્ધાંતની લાગુતા–ચર્ચા કરવામાં આવી.

યોજાયેલ (બી. આર. ગવઈ, જે.):૧. બંધારણ પોતે જ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને સમાજના સૌથી પછાત વર્ગ તરીકે માન્યતા આપે છે તે ધ્યાનમાં લેતા, આ વર્ગની વ્યક્તિની હકારાત્મક કાર્યવાહીમાંથી બાકાત રાખવા માટેના પરિમાણો અન્ય વર્ગોને લાગુ પડે તેવા ન પણ હોઈ શકે–જો આવા વર્ગની વ્યક્તિ અનામતનો લાભ મેળવીને શિપાઈ અથવા કદાચ સફાઈ કર્મચારીનું પદ પ્રાપ્ત કરે, તો તે સામાજિક, આર્થિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગનો જ રહેશે–તે જ સમયે, આ વર્ગના લોકો, જેઓ અનામતનો લાભ લીધા પછી જીવનમાં ઉચ્ચ સ્તરે પહોંચી ગયા છે, તેમને

ધ્યાનમાં લઈ શકાય નહીં. સામાજિક, આર્થિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત બનવું જેથી હકારાત્મક પગલાંનો લાભ લેવાનું ચાલુ રાખી શકાય–તેઓ પહેલેથી જ એવા તબક્કે પહોંચી ગયા છે કે જ્યાં તેમણે પોતાની મરજીથી વિશેષ જોગવાઈઓમાંથી બહાર નીકળવું જોઈએ અને લાયક અને જરૂરિયાતમંદોને રસ્તો આપવો જોઈએ.[પરિચ્છેદ ૨૯૫]

૨. રાજ્યએ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓમાંથી પણ ક્રીમી લેયરને ઓળખવા માટે એક નીતિ વિકસાવવી જોઈએ જેથી તેમને હકારાત્મક પગલાંના લાભમાંથી બાકાત રાખવામાં આવે–માત્ર આ અને આ જ બંધારણ હેઠળ સ્થાપિત વાસ્તવિક સમાનતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે.[ફકરો ૨૯૫]

૩. ની શોધ એમ. નાગરાજ , જરનૈલ સિંહ અને દેવિન્દર સિંહ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને પણ ક્રીમી લેયર સિદ્ધાંત લાગુ પડે છે તે અસરથી કાયદાની યોગ્ય સ્થિતિ નક્કી થાય છે.[પરિચ્છેદ ૨૯૬ (vii)]

૪. હકારાત્મક કાર્યવાહીના હેતુથી અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓમાંથી ક્રીમી લેયરને બાકાત રાખવાના માપદંડ અન્ય પછાત વર્ગોને લાગુ પડતા માપદંડથી અલગ હોઈ શકે છે. [પરિચ્છેદ ૨૯૬ (viii)]

યોજાયેલ (વિક્રમ નાથ, જે.) (સુસંગત):હું ભાઈ જસ્ટિસ ગવાઇના અભિપ્રાય સાથે સંમત છું કે 'ક્રીમી લેયર' સિદ્ધાંત અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને પણ લાગુ પડે છે, અને હકારાત્મક કાર્યવાહીના હેતુ માટે ક્રીમી લેયરને બાકાત રાખવાના માપદંડ અન્ય પછાત વર્ગોને લાગુ પડતા માપદંડથી અલગ હોઈ શકે છે.[પરિચ્છેદ ૨]

યોજાયેલ (પંકજ મિથલ, જે.) (સુસંગત):૧. ન્યાયમૂર્તિ ગવઈએ

સાચો નિષ્કર્ષ કાઢ્યો છે કે રાજ્યએ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓમાંથી પણ ક્રીમી લેયરને ઓળખવાની નીતિ વિકસાવવી જોઈએ જેથી તેમને અનામતના લાભમાંથી બાકાત રાખવામાં આવે.[પેરા ૮૩]

૨. બંધારણીય શાસનમાં, કોઈ જાતિ વ્યવસ્થા નથી અને દેશ જાતિવિહીન સમાજમાં આગળ વધ્યો છે, સિવાય કે બંધારણ હેઠળ દલિત વર્ગ, દલિત અથવા અનુસૂચિત જાતિ/અનુસૂચિત જનજાતિ/અન્ય પછાત વર્ગના લોકોને અનામત આપવાની મર્યાદિત હેતુઓ માટેની જોગવાઈ–તેથી, ઉપરોક્ત વર્ગોની વ્યક્તિઓની બઢતી માટેની કોઈપણ સુવિધા અથવા વિશેષાધિકાર જાતિ સિવાયના સંપૂર્ણપણે અલગ માપદંડ પર હોવી જોઈએ, જે આર્થિક અથવા નાણાકીય પરિબળો, જીવનની સ્થિતિ, વ્યવસાય અને તેમાંથી દરેકને તેમના રહેઠાણ (શહેરી અથવા ગ્રામીણ) ના આધારે ઉપલબ્ધ સુવિધાઓ પર હોઈ શકે છે.[પરિચ્છેદ ૮૪ (ii)]

૩. અનામત, જો કોઈ હોય તો, માત્ર પ્રથમ પેઢી અથવા એક પેઢી માટે મર્યાદિત હોવી જોઈએ અને જો પરિવારમાં કોઈ પેઢીએ અનામતનો લાભ લીધો હોય અને ઉચ્ચ દરજ્જો પ્રાપ્ત કર્યો હોય, તો અનામતનો લાભ બીજી પેઢીને તાર્કિક રીતે ઉપલબ્ધ થશે નહીં.[પરિચ્છેદ ૮૪ (iii)]

૪. જે વ્યક્તિ અનામતનો લાભ ઉઠાવીને સામાન્ય વર્ગ સાથે ખભે ખભા મિલાવીને કૂચ કરવા આવી છે તેને બાકાત રાખવા માટે સમયાંતરે કવાયત હાથ ધરવી પડે છે.[પરિચ્છેદ ૮૪ (iv)]

યોજાયેલ (સતીશ ચંદ્ર શર્મા, જે.) (સુસંગત):અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે 'ક્રીમી લેયર સિદ્ધાંત' લાગુ થવાના પ્રશ્ન પર, હું ન્યાયમૂર્તિ ગવઈ દ્વારા વ્યક્ત કરવામા આવેલા દૃષ્ટિકોણ સાથે સંમત છું, એટલે કે, અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત

જનજાતિઓ વચ્ચેની મૂળ સમાનતાની સંપૂર્ણ અનુભૂતિ માટે, અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે 'ક્રીમી લેયર' ની ઓળખ રાજ્ય માટે બંધારણીય અનિવાર્યતા બનવી જોઈએ. *[પરિચ્છેદ ૨]*

યોજાયેલ (પ્રતિ બેલા એમ. ત્રિવેદી, જે.) (અસંમત):જ્યાં સુધી કલમ ૧૫ (૪) અને ૧૫ (૫) નો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી "સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો" શબ્દોની પહેલાં "કોઈપણ" શબ્દનો ઉપયોગ અને "અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓ" પહેલાં "શબ્દનો ઉપયોગ સ્પષ્ટપણે સૂચવે છે કે ઉપરોક્ત જોગવાઈઓ" અન્ય પછાત વર્ગો "સાથે સંબંધિત છે જે સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત છે, અને ઉપરોક્ત જોગવાઈઓ" અનુસૂચિત જાતિઓ "અને" અનુસૂચિત જનજાતિઓ "સાથે પણ સંબંધિત છે, જો કે" અનુસૂચિત જાતિઓ "ને કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત કરવામાં આવે તે પછી તેમને વધુ ઓળખની જરૂર નથી–જે યોગ્ય રીતે ધારવામાં આવ્યું છે. અશોક કુમાર ઠાકુર , "ક્રીમી લેયર" સિદ્ધાંત એ પછાત વર્ગોને ઓળખવા માટેના માપદંડોમાંનું એક છે–"અનુસૂચિત જાતિઓ" ને કલમ ૩૪૧ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં પહેલેથી જ નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા હોવાથી, ઉપરોક્ત ક્રીમી લેયર સિદ્ધાંત "અનુસૂચિત જાતિઓ" ને પછાત વર્ગ તરીકે ઓળખવા માટે લાગુ કરી શકાતો નથી.[પેરા ૭૧]

કેસ કાયદો દર્શાવેલ છે

ડૉ. ધનંજય વાય ચંદ્રચૂડના ચુકાદામાં, સીજેઆઈ

ઈ. વી. ચિન્નૈયા વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય [૨૦૦૪] સપ.૫ એસસીઆર ૯૭૨ :(૨૦૦૫) ૧ એસ. સી. સી. ૩૯૪–૨૬બાતલ.

કેરળ રાજ્ય વિરુદ્ધ એન. એમ. થોમસ [૧૯૭૬] ૧ એસસીઆર ૬૦૬ :(૧૯૭૬) ૨ **SCC** ૩૧૦; ઇન્દ્ર સાહની વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [૧૯૯૨] સપ.૨ એસસીઆર ૪૫૪ :(૧૯૯૨) સપ.૩

SCC ૨૧૭–સમજાવ્યું.

ત્રિલોકી નાથ વિ. જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય [૧૯૬૯] ૧ એસસીઆર ૧૦૩; યુપી રાજ્ય વિ. પ્રદીપ ટંડન [૧૯૭૫] ૨ એસસીઆર ૭૬૧ :૧૯૭૫ ૧ એસ. સી. સી. ૨૬૭; અખિલ ભારતીય શોષિત કર્મચારી સંઘ *(આર. એલ. ઈ.)* વિરુદ્ધ ભારત સંઘ [૧૯૮૧] ૨ એસસીઆર ૧૮૫ :(૧૯૮૧) ૧ એસ. સી. સી. ૨૪૬; પંજાબ રાજ્ય વિરુદ્ધ દેવિન્દર સિંહ [૨૦૨૦] ૧૦ એસસીઆર ૮૫૭:(૨૦૨૦) ૮ એસ. સી. સી. ૧; જરનૈલ સિંહ વિરુદ્ધ લક્ષ્મી નારાયણ ગુપ્તા [૨૦૧૮] ૧૦ એસસીઆર ૬૬૩ :(૨૦૧૮) ૧૦ **SCC** ૩૯૬; ભૈયાલાલ વિ. હરિકિશન સિંહ [૧૯૬૫] ૨ એસસીઆર ૮૭૭; મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વિ. મિલિંદ [૨૦૦૦] સપ.૫ એસસીઆર ૬૫ :(૨૦૦૧) ૧ એસ. સી. સી. ૪; બીર સિંહ વિરુદ્ધ દિલ્હી જળ બોર્ડ [૨૦૧૮] ૧૦ એસસીઆર ૫૧૩ :(૨૦૧૮) ૧૦ એસ. સી. સી. ૩૧૨; બી. બસાવલિંગપ્પા વિ. ડી. મ્યૂનિચિન્નાપા [૧૯૬૫] ૧ એસસીઆર ૩૧૬; શ્રીશ કુમાર ચૌધરી વિ. ત્રિપુરા રાજ્ય [૧૯૯૦] ૧ એસસીઆર ૫૭૬ :૧૯૯૦ પૂરક એસ. સી. સી. ૨૨૦; પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય વિ. અનવર અલી સરકાર [૧૯૫૨] ૧ એસસીઆર ૨૮૪ :(૧૯૫૨) **AIR** ૭૫; ચિરનજીત લાલ ચૌધરી વિરુદ્ધ ભારત સંઘ [૧૯૫૦] ૧ એસસીઆર ૮૬૯ :૧૯૫૦ એસ. સી. સી. ૮૩૩; જનરલ મેનેજર, દક્ષિણ રેલવે વિ. રંગાચારી [૧૯૬૨] ૨ એસસીઆર ૫૮૬ :એ. આઈ. આર. ૧૯૬૨ એસ. સી. ૩૬; સી. એ. રાજેન્દ્ર વિરુદ્ધ ભારત સંઘ એ. આઈ. આર. ૧૯૬૮ એસ. સી. ૫૦૭; મદ્રાસ રાજ્ય વિરુદ્ધ ચંપકમ દોરાઈરાજન [૧૯૫૧] ૧ એસસીઆર ૫૨૫; બી. વેંકટરમણ વિરુદ્ધ મદ્રાસ રાજ્ય એ. આઈ. આર. ૧૯૫૧ એસ. સી. ૨૨૯; બાલાજી વિરુદ્ધ મૈસૂર રાજ્ય એ. આઈ. આર. ૧૯૬૩ એસ. સી. ૬૪૯; ભારત સંઘ વિરુદ્ધ વીરપાલ સિંહ ચૌહાણ [૧૯૯૫] સપ.૪ એસસીઆર

૧૫૮ :(૧૯૯૫) ૬ એસ. સી. સી. ૬૮૪; અજીત સિંહ *(II)* વિરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય (૧૯૯૯) **INSC** ૪૦૭; અજીત સિંહ *(I)* વિ. પંજાબ રાજ્ય [૧૯૯૬] ૩ એસસીઆર ૧૨૫ :(૧૯૯૬) ૨ એસ. સી. સી. ૭૧૫; એસ. વિનોદ કુમાર વિરુદ્ધ ભારત સંઘ [૧૯૯૬] સપ.૭ એસસીઆર ૧૪૨ :(૧૯૯૬) ૬ એસ. સી. સી. ૫૮૦; ટી. દેવદાસન વિરુદ્ધ ભારત સંઘ [૧૯૬૪] ૪ એસસીઆર ૬૮૦; એમ. નાગરાજ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા. [૨૦૦૬] સપ.૭ એસસીઆર ૩૩૬ : (૨૦૦૬) ૮ એસ. સી. સી. ૨૧૨; નીલ ઓરેલિયો નુનેસ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા. [૨૦૨૨] ૧ એસસીઆર ૯૭૦ :(૨૦૨૨) ૪ એસ. સી. સી. ૧; બી. કે. પવિત્રા *(II)* વિરુદ્ધ કર્ણાટક રાજ્ય [૨૦૧૯] ૭ એસસીઆર ૧૦૮૬ :(૨૦૧૯) ૧૬ એસ. સી. સી. ૧૨૯; જાનકી પ્રસાદ પરિમૂ વિરુદ્ધ જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય [૧૯૭૩] ૩ એસસીઆર ૨૩૬ :(૧૯૭૩) ૧ એસ. સી. સી. ૪૨૦; શ્રી રામ કૃષ્ણ ડાલમિયા વિરુદ્ધ શ્રી એસ. આર. તાંડોલકર [૧૯૫૯] ૧ એસસીઆર ૨૭૯ :૧૯૫૮ એસ. સી. સી. ઓનલાઇન એસ. સી. ૬; વિશેષ અદાલતો બિલ, ૧૯૭૮, ફરીથી [૧૯૭૯] ૨ એસસીઆર ૪૭૬ :(૧૯૭૯) ૧ એસસીસી ૩૮૦; મૂર્તિ મેચ વર્ક્સ વિ. સીસીઈ [૧૯૭૪] ૩ એસસીઆર ૧૨૧ :(૧૯૭૪) ૪ એસસીસી ૪૨૮; દીપક સિબ્બલ વિ. પંજાબ યુનિવર્સિટી [૧૯૮૯] ૧ એસસીઆર ૬૮૯ :(૧૯૮૯) ૨ એસસીસી ૧૪૫; બુધન ચૌધરી વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય [૧૯૫૫] ૧ એસસીઆર ૧૦૪૫; ઓલ ઇન્ડિયા સ્ટેશન માસ્ટર્સ એન્ડ આસિસ્ટન્ટ સ્ટેશન માસ્ટર્સ એસોસિએશન વિ. જનરલ મેનેજર, સેન્ટ્રલ રેલવે [૧૯૬૦] ૨ એસસીઆર ૩૧૧ :**AIR** ૧૯૬૦ **SC** ૩૮૪; મો.શુજાત અલી વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [૧૯૭૫] ૧ એસસીઆર ૪૪૯ :૧૯૭૫ ૩ એસ. સી. સી. ૭૬; જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય વિરુદ્ધ ત્રિલોકી નાથ ખોસા [૧૯૭૪] ૧ એસસીઆર ૭૭૧

:૧૯૭૪ ૧ એસસીસી ૧૯; રોશન લાલ ટંડન વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [૧૯૬૮] ૧ એસસીઆર ૧૮૫; કત્યાની સયાલ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [૧૯૮૦] ૩ એસસીઆર ૧૩૯ :(૧૯૮૦) ૩ એસ. સી. સી. ૨૪૫; કર્નલ એ. એસ. ઐયર વિરુદ્ધ વી. બાલાસુબ્રમણ્યમ [૧૯૮૦] ૧ એસસીઆર ૧૦૩૬ :૧૯૮૦ ૧ એસ. સી. સી. ૬૩૪; નવતેજ સિંહ જોહર વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [૨૦૧૮] ૭ એસસીઆર ૩૭૯ :(૨૦૧૯) ૩ એસસીસી ૩૪૫; કોન્સોલિડેટેડ કોફી લિમિટેડ વિ. કોફી બોર્ડ, બેંગ્લોર [૧૯૮૦] ૩ એસસીઆર ૬૨૫ :૧૯૮૦ ૩ એસ. સી. સી. ૩૫૮; ભુવાલ્કા સ્ટીલ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [૨૦૧૭] ૨ એસસીઆર ૯૯૩ :(૨૦૧૭) ૫ એસ. સી. સી. ૫૯૮; સેન્ટ ઔબિન વિ. એટર્ની જનરલ ૧૯૫૨ એસી ૧૫; ઇન્ડસ્ટ્રિયલ સપ્લાય પ્રાઇવેટ લિમિટેડ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [૧૯૮૧] ૧ એસસીઆર ૩૭૫ : (૧૯૮૦) ૪ એસસીસી ૩૪૧; કે. પ્રભાકરણ વિ. પી. જયરાજન [૨૦૦૫] ૧ એસસીઆર ૨૯૬ :(૨૦૦૫) ૧ એસસીસી ૭૫૪; બંગાળ ઇમ્યુનિટી કંપની લિમિટેડ વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય [૧૯૫૫] ૨ એસસીઆર ૬૦૩ :(૧૯૫૫) એસ. સી. સી. ઓનલાઇન એસસી ૨; દિલ્હી ક્લોથ એન્ડ જનરલ મિલ્સ કંપની લિમિટેડ વિરુદ્ધ રાજસ્થાન રાજ્ય [૧૯૮૦] ૩ એસસીઆર ૧૧૦૯ :૧૯૭૬ ૩ એસસીસી ૪૪૩; પુનિત રાય વિ. દિનેશ ચૌધરી [૨૦૦૩] સપ.૨ એસસીઆર ૭૪૩ :૨૦૦૩ ૮ એસસીસી ૨૦૪; મેરી ચંદ્ર શેખર રાવ વિ. ડીન, શેઠ જીએસ મેડિકલ કોલેજ [૧૯૯૦] ૨ એસસીઆર ૮૪૩:(૧૯૯૦) ૩ એસ. સી. સી. ૧૩૦; પાલઘાટ જિલ્લા થંદન સમુદ્ર સંરક્ષણ સમિતિ વિરુદ્ધ કેરળ રાજ્ય [૧૯૯૩] સપ.૩ એસસીઆર ૮૭૨ :(૧૯૯૪) ૧ એસસીસી ૩૫૯; જાનકી પ્રસાદ પરિમૂ વિરુદ્ધ જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય [૧૯૭૩] ૩ એસસીઆર ૨૩૬ :(૧૯૭૩) ૧ એસસીસી

૪૨૦; આર. કે. સભરવાલ વિરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય [૧૯૯૫] ૨ એસસીઆર ૩૫ :(૧૯૯૫) ૨ એસ. સી. સી. ૭૪૫; ત્રિલોકી નાથ વિરુદ્ધ જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય *(I)* [૧૯૬૭] ૨ એસસીઆર ૨૬૫; ચિત્રલેખા વિ. મૈસૂર રાજ્ય.એ. આઈ. આર. ૧૯૬૪ એસસી ૧૮૨૩; પી. રાજેન્દ્રન વિ. મદ્રાસ રાજ્ય [૧૯૬૮] ૨ એસસીઆર ૭૮૬; બેરિયમ કેમિકલ્સ વિ. કંપની લો બોર્ડ (૧૯૯૨) સપ્લિમેંટ ૩ એસસીસી ૨૧૭–નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

ઈસ્ટ એન્ડ ડ્વેલિંગ કંપની લિમિટેડ વિ.ફિન્સબરી બરો કાઉન્સિલ એલઆર ૧૯૫૨ એસી ૧૦૯–નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

<u>બી. આર. ગવઈના ચુકાદામાં, જે.</u>

ઇ. વી. ચિન્નૈયા વિરુદ્ધ આંધ્રપ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય.[૨૦૦૪] સપ.૫ એસસીઆર ૯૭૨ :(૨૦૦૫) ૧ એસ. સી. સી. ૩૯૪;–માન્ય, સારો કાયદો નથી.

કેરળ રાજ્ય અને અન્ય વિ. એન. એમ. થોમસ અને અન્યો [૧૯૭૬] ૧ એસસીઆર ૯૦૬ :(૧૯૭૬) ૨ એસ. સી. સી. ૩૧૦; ઇન્દ્ર સાહની અને અન્યો વિરુદ્ધ ભારત સંઘ અને અન્યો [૧૯૯૨] સપ.૨ એસસીઆર ૪૫૪ :(૧૯૯૨) ધારો કે ૩ **SCC** ૨૧૭–સમજાવાયેલ છે.

એમ. નાગરાજ અને અન્યો વિરુદ્ધ ભારત સંઘ અને અન્યો [૨૦૦૬] સપ.૭ એસસીઆર ૩૩૬ :(૨૦૦૬) ૮ એસસીસી ૨૧૨; પંજાબ રાજ્ય અને ઓઆરએસ વિ.દેવિન્દર સિંહ અને અન્ય. [૨૦૨૦] ૧૦ એસસીઆર ૮૫૭ :(૨૦૨૦) ૮ **SCC** ૧; જરનૈલ સિંહ અને અન્યો વિરુદ્ધ લક્ષ્મી નારાયણ ગુપ્તા અને અન્યો [૨૦૧૮] ૧૦ એસસીઆર ૬૬૩ :(૨૦૧૮) ૧૦ એસ. સી. સી. ૩૯૬–પુષ્ટિ.

પંજાબ રાજ્ય અને ઓઆરએસ વિ.દેવિન્દર સિંહ અને અન્ય. *(૨૦૨૦) ૮ SCC* ૬૫; મદ્રાસ રાજ્ય વિરુદ્ધ શ્રીમતી. ચંપકમ

દોરાઈરાજન [૧૯૫૧] ૧ એસસીઆર ૫૨૫; એમ. આર. બાલાજી અને અન્યો વિરુદ્ધ મૈસૂર રાજ્ય [૧૯૬૩] સપ.૧ એસસીઆર ૪૩૯ :૧૯૬૨ એસ. સી. સી. ઓનલાઇન ૧૪૭; ગુજરાત રાજ્ય વિ. શ્રી અંબિકા મિલ્સ લિમિટેડ, અમદાવાદ [૧૯૭૪] ૩ એસસીઆર ૭૬૦ :(૧૯૭૪) ૪ એસ. સી. સી. ૬૫૬; પરમ પૂજ્ય કેશવાનંદ ભારતી શ્રીપદગલવરુ વિરુદ્ધ કેરળ રાજ્ય [૧૯૭૩] સપ.૧ એસસીઆર ૧ : (૧૯૭૩) ૪ એસ. સી. સી. ૨૨૫; ટી. દેવદાસન વિરુદ્ધ ભારત સંઘ [૧૯૬૪] ૪ એસસીઆર ૬૮૦ :**AIR** ૧૯૬૪ **SC** ૫૫; અખિલ ભારતીય શોષિત કર્મચારી સંઘ *(*રેલવે*)* નું પ્રતિનિધિત્વ તેના સહાયક મહાસચિવ દ્વારા એસોસિએશન વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય વતી કરવામાં આવ્યું હતું. [૧૯૮૧] ૨ એસસીઆર ૧૮૫ : (૧૯૮૧) ૧ એસસીસી ૨૪૬; કે. સી. વસંત કુમાર અને અન્ય વિ. કર્ણાટક રાજ્ય [૧૯૮૫] સપ.૧ એસસીઆર ૩૫૨ :૧૯૮૫ સપ એસ. સી. સી. ૭૧૪; મેરી ચંદ્ર શેખર રાવ વિ. ડીન, શેઠ જી. એસ. મેડિકલ કોલેજ અને અન્ય [૧૯૯૦] ૨ એસસીઆર ૮૪૩ : (૧૯૯૦) ૩ એસ. સી. સી. ૧૩૦–ઉલ્લેખિત.

પંકજ મિથલના ચુકાદામાં, જે.

ઇ. વી. ચિન્નૈયા વિરુદ્ધ આંધ્રપ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય.[૨૦૦૪] સપ.૫ એસસીઆર ૯૭૨ :(૨૦૦૫) ૧ એસસીસી ૩૯૪; ઇન્દ્ર સાહની અને ઓઆરએસ. વી.યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને ઓઆરએસ. [૧૯૯૨] સપ.૨ એસસીઆર ૪૫૪ :(૧૯૯૨) સપ.૩ એસ. સી. સી. ૨૧૭; મદ્રાસ રાજ્ય વિ. ચંપકમ દોરાઈરાજન [૧૯૫૧] ૧ એસસીઆર ૫૨૫ :**AIR** (૧૯૫૧) **SC** ૨૨૬; **B.** વેંકટરમણ વિરુદ્ધ મદ્રાસ રાજ્ય અને અન્ય. *AIR (*૧૯૫૧*)* SC ૨૨૯; **S.** વિનોદ કુમાર અને અન્ન. વી.યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને ઓઆરએસ. [૧૯૯૬] સપ.૭ એસસીઆર ૧૪૨ :(૧૯૯૬) ૬ એસ. સી. સી. ૫૮૦; યુનિયન ઓફ

ઇન્ડિયા વિ. વિરપાલ સિંહ ચૌહાણ [૧૯૯૫] સપ.૪ એસસીઆર ૧૫૮ :(૧૯૯૫) ૬ એસ. સી. સી. ૬૮૪; અજીત સિંહ જાનુજા વિરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય [૧૯૯૬] ૩ એસસીઆર ૧૨૫ :(૧૯૯૬) ૨ એસ. સી. સી. ૭૧૫; અજીત સિંહ *(II)* વિરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય (૧૯૯૯) **INSC** ૫૪૬; અશોક કુમાર ઠાકુર વિ. બિહાર રાજ્ય [૧૯૯૫] સપ.૩ એસસીઆર ૨૬૯ :(૧૯૯૫) ૫ એસ. સી. સી. ૪૦૩; ઇન્દ્ર સાહની *(II)* વિ. ભારત સંઘ [૧૯૯૯] સપ.૫ એસસીઆર ૨૨૯ :(૨૦૦૦) ૧ એસસીસી ૧૬૮; એમ. નાગરાજ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [૨૦૦૬] સપ.૭ એસસીઆર ૩૩૬ : (૨૦૦૬) ૮ **SCC** ૨૧૨; **TMA** પાઈ ફાઉન્ડેશન વિ. કર્ણાટક રાજ્ય [૨૦૦૨] સપ.૩ એસસીઆર ૫૮૭ :(૨૦૦૨) ૮ એસ. સી. સી. ૪૮૧; ઇસ્લામિક એકેડેમિયા એજ્યુકેશન વિ. કર્ણાટક રાજ્ય [૨૦૦૩] સપ.૨ એસસીઆર ૪૭૪ :(૨૦૦૩) ૬ એસસીસી ૬૯૭; પી. એ. ઇનામદાર વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય [૨૦૦૫] સપ.૨ એસસીઆર ૬૦૩ :(૨૦૦૫) ૬ એસ. સી. સી. ૫૩૭; અશોક પ્રમતી એજ્યુકેશનલ એન્ડ કલ્ચરલ ટ્રસ્ટ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [૨૦૧૪] ૧૧ એસસીઆર ૭૧૨ :(૨૦૧૪) ૮ એસ. સી. સી. ૧; રામ સિંહ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ [૨૦૧૫] ૫ એસસીઆર ૬૭૦ : (૨૦૧૫) ૪ એસ. સી. સી. ૬૯૭; જનહિત અભિયાન વિ. ભારત સંઘ *(ઇ. ડબલ્યુ. એસ. આરક્ષણ)* [૨૦૨૨] ૧૪ એસસીઆર ૧ : (૨૦૨૩) ૫ એસ. સી. સી. ૧; એમ. આર. બાલાજી વિરુદ્ધ મૈસૂર રાજ્ય એ. આઈ. આર. ૧૯૬૩ એસ. સી. ૬૪૯; કે. સી. વસંત કુમાર અને અન્ન. વી.કર્ણાટક રાજ્ય (૧૯૮૫) એસ. સી. સી. પૂરક.૭૧૪; કેરળ રાજ્ય વિ. એન. એમ. થોમસ [૧૯૭૬] ૧ એસસીઆર ૯૦૬ : (૧૯૭૬) ૨ એસ. સી. સી. ૩૧૦; અખિલ ભારતીય શોષિત કર્મચારી સંઘ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ અને અન્ય. [૧૯૮૧] ૨ એસસીઆર ૧૮૫ :

(૧૯૮૧) ૧ એસ. સી. સી. ૨૪૬; જયશ્રી લક્ષ્મણરાવ પાટીલ વિરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય (૨૦૨૧) ૮ એસ. સી. સી. ૧–નો ઉલ્લેખ.

<u>બેલા એમ. ત્રિવેદીના ચુકાદામાં, જે.</u>

પ્રદીપ ચંદ્ર પરિજા અને અન્યો વિરુદ્ધ પ્રમોદ ચંદ્ર પટનાયક અને અન્યો [૨૦૦૧] સપ.૫ એસસીઆર ૪૬૦ :૨૦૦૨ (૧) એસ. સી. સી. ૧; મગનલાલ છગનલાલ (પી) લિમિટેડ વિ.મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન ઓફ ગ્રેટર બોમ્બે અને અન્યો [૧૯૭૫] ૧ એસસીઆર ૧ :(૧૯૭૪) ૨ એસ. સી. સી. ૪૦૨; લેફ્ટનન્ટ કર્નલ ખજુર સિંહ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ અને અન્ય [૧૯૬૧] ૨ એસસીઆર ૮૨૮ :**AIR** ૧૯૬૧ **SC** ૫૩૨; કેશવ મિલ્સ કંપની લિમિટેડ વિ.આવકવેરાના કમિશનર, બોમ્બે ઉત્તર, અમદાવાદ [૧૯૬૫] ૨ એસસીઆર ૯૦૮ :**AIR** ૧૯૬૫ **SC** ૧૬૩૬; ડૉ. શાહ ફૈઝલ અને અન્યો વિરુદ્ધ ભારત સંઘ અને અન્ય [૨૦૨૦] ૩ એસસીઆર ૧૧૧૫ :(૨૦૨૦) ૪ એસસીસી ૧; જીવીકે ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ અને અન્ય વિ. આવકવેરાના અધિકારી અને અન્ય [૨૦૧૧] ૩ એસસીઆર ૩૬૬ : (૨૦૧૧) ૪ એસ. સી. સી. ૩૬; ડૉ. જયશ્રી લક્ષ્મણ રાવ પાટીલ વિરુદ્ધ મુખ્યમંત્રી અને અન્યો [૨૦૨૧] ૧૫ એસસીઆર ૭૧૫ : (૨૦૨૧) ૮ એસ. સી. સી. ૧; બી. બસાવલિંગપ્પા વિ. ડી. મ્યુનિકિનપ્પા અને અન્યો [૧૯૬૫] ૧ એસસીઆર ૩૧૬ :**AIR** (૧૯૬૫) **SC** ૧૨૬૯; ભૈયાલાલ વિ. હરિકિશન સિંહ [૧૯૬૫] ૨ એસસીઆર ૮૭૭ :**AIR** (૧૯૬૫) **SC** ૧૫૫૭; મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વિરુદ્ધ મિલિંદ અને અન્યો [૨૦૦૦] સપ.૫ એસસીઆર ૬૫ : (૨૦૦૧) ૧ એસ. સી. સી. ૪; બીર સિંહ વિરુદ્ધ દિલ્હી જળ બોર્ડ અને અન્ય [૨૦૧૮] ૧૦ એસસીઆર ૫૧૩:(૨૦૧૮) ૧૦ એસસીસી ૩૧૨; કેરળ રાજ્ય અને એન. આર. વિ.એન. એમ. થોમસ અને ઓઆરએસ. [૧૯૭૬] ૧ એસસીઆર ૯૦૬ :(૧૯૭૬) ૨

એસ. સી. સી. ૩૧૦; અશોક કુમાર ઠાકુર વિરુદ્ધ ભારત સંઘ અને અન્યો [૨૦૦૭] ૭ એસસીઆર ૬૩ :(૨૦૦૮) ૬ એસ. સી. સી. ૧; અને સુપ્રીમ કોર્ટ બાર એસોસિએશન વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય [૧૯૯૮] ૨ એસસીઆર ૭૯૫ :(૧૯૯૮) ૪ એસસીસી ૪૦૯–અનુસરવામાં આવ્યું.

હરિયાણા રાજ્ય વિ. રણબીર ઉર્ફે રાણા [૨૦૦૬] ૩ એસસીઆર ૮૬૪ :(૨૦૦૬) ૫ એસસીસી ૧૬૭; એડીએમ જબલપુર વિ. શિવકાંત શુક્લા (૧૯૭૬) ૮ એસસીસી ૫૨૧; અને ભારત કોકિંગ કોલ લિમિટેડ વિ.બિહાર રાજ્ય અને અન્ય [૧૯૯૦] ૩ એસસીઆર ૭૪૪ :(૧૯૯૦) ૪ એસ. સી. સી. ૫૫૭–૫૨ આધાર રાખ્યો.

ઇ. વી. ચિન્નૈયા વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય[૨૦૦૪] સપ.૫ એસસીઆર ૯૭૨ :(૨૦૦૫) ૧ એસ. સી. સી. ૩૯૪–પુષ્ટિ.

ઇન્દ્ર સાહની વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા એન્ડ અનર્સ[૧૯૯૨] સપ.૨ એસસીઆર ૪૫૪ :(૧૯૯૨) પૂરક.૩ એસ. સી. સી. ૨૧૭; અને જરનૈલ સિંહ વિરુદ્ધ લક્ષ્મી નારાયણ ગુપ્તા [૨૦૧૮] ૧૦ એસસીઆર ૬૬૩ :(૨૦૧૮) ૧૦ એસસીસી ૩૯૬–વિશિષ્ટ.

કે. સી. ગજપતિ નારાયણ દેવ વિ. ઓરિસ્સા રાજ્ય[૧૯૫૪] ૧ એસસીઆર ૧ :(૧૯૫૩) ૨ એસ. સી. સી. ૧૭૮; એમ. નાગરાજ અને અન્યો વિરુદ્ધ ભારત સંઘ અને અન્યો [૨૦૦૬] સપ.૭ એસસીઆર ૩૩૬ :(૨૦૦૬) ૮ **SCC** ૨૧૨; પંજાબ રાજ્ય અને અન્યો વિરુદ્ધ દેવિંદર સિંહ અને અન્યો *(૨૦૨૦)* ૮ **SCC** ૬૫; પંજાબ રાજ્ય અને અન્યો વિરુદ્ધ દેવિંદર સિંહ અને અન્યો [૨૦૨૦] ૧૦ એસસીઆર ૮૫૭ :(૨૦૨૦) ૮ એસ. સી. સી. ૧–સંદર્ભિત.

નોર્ધન સિક્યોરિટીઝ કંપની વિ. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ *(૧૯૦૩)* ૧૯૩ યુ. એસ. ૧૯૭ (૧૯૦૩)–નો ઉલ્લેખ.

ટાંકવામાં આવેલા પુસ્તકો અને સામયિકો

<u>ડૉ. ધનંજય વાય ચંદ્રચૂડના ચુકાદામાં, સીજેઆઈ</u>

૩ડૉ. પી. એલ. પુનિયાની અધ્યક્ષતામાં રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જાતિ આયોગની પ્રથમ બેઠક યોજાઈ; અશ્વિની દેશપાંડે, બેવડા સંકટ? ઓળખ અને હકારાત્મક પગલાંની કલંક, ધ રિવ્યૂ ઓફ બ્લેક પોલિટિકલ ઈકોનોમી ૨૦૧૯, વોલ્યુમ. ૪૬ (I) ૩૮–૬૪; માર્ક ગેલેન્ટર, સ્પર્ધાત્મક સમાનતાઓઃભારતમાં કાયદો અને પછાત વર્ગો, [ઓક્સફર્ડ યુનિવર્સિટી પ્રેસ (૧૯૮૪)] ૧૩૦; ભારતીય મતાધિકાર સમિતિનો અહેવાલ (૧૯૩૨) ભાગ–૧,૧૧૨; હટન વસ્તી ગણતરી અહેવાલ (૧૯૩૧) ૪૭૧; શ્રી એસ. બી. રામ્બે, શ્રી સી. વાય. ચિંતામણી, શ્રી આર. આર. બાખલે, મતાધિકાર સમિતિનો અહેવાલ, ૨૩૯; ડૉ. આંબેડકર, દલિત વર્ગો પર નોંધ, મતાધિકાર સમિતિનો અહેવાલ, ૨૧૧; એ. એમ. શાહ, 'દલિત' શ્રેણી અને તેની ભિન્નતા; એ. એમ. શાહ, અસ્પૃશ્યતા, અસ્પૃશ્યો અને સામાજિક પરિવર્તન ગુજરાત ઈન ડાયમેન્શન્સ ઓફ સોશિયલ લાઈફ, એસેઝ ઈન ઓનર ઓફ ડેવિડ જી. મંડેલબૌમ (પોલ હોકિંગ્સ દ્વારા સંપાદિત); રોબર્ટ એફ. કેનેડી, સેન્ટર ફોર જસ્ટિસ એન્ડ હ્યુમન રાઈટ્સ, અન્ડરસ્ટેન્ડિંગ અનટચેબિલિટીઃ૧૫૮૯ ગામડાઓમાં પ્રથાઓ અને પરિસ્થિતિઓનો વ્યાપક અભ્યાસ, ૨૨–૩૩; રવિચંદ્રન બાથરન, એક ખ્યાલની ઘણી ભૂલોઃઅનુસૂચિત જાતિઓ વચ્ચે ભેદભાવ, આર્થિક અને રાજકીય સામાહિક, (વોલ્યુમ એલ ૧ નંબર ૪૭, નવેમ્બર ૧૯,૨૦૧૬) ૧૩૪૨–૧૩૪૬; ઉમા રામાસ્વામી, પછાત જૂથોમાં સંરક્ષણ અને અસમાનતા, આર્થિક અને રાજકીય સામાહિક (વોલ્યુમ. ૨૧ નંબર ૯,૯ માર્ચ ૧૯૮૬); બી. શિવા રાવ, ભારતના બંધારણની રચનાઃદસ્તાવેજો પસંદ કરો [વોલ્યુમ II, ધ ઈન્ડિયન ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ પબ્લિક એડમિનિસ્ટ્રેશન] ૨૨૧; પેટા–વર્ગીકરણના મુદ્દાની તપાસ કરવા માટેના રાષ્ટ્રીય આયોગ પર ન્યાયમૂર્તિ ઉષા મિશ્રા

અહેવાલ [૩૨૭]–નો ઉલ્લેખ.

<u>બી. આર. ગવઈના ચુકાદામાં, જે.</u>

અભિનવ ચંદ્રચુડ, આ બેઠકો અનામત છેઃજાતિ, ક્વોટા અને ભારતનું બંધારણ (પેંગ્વિન રેન્ડમ હાઉસ ઈન્ડિયા ૨૦૨૩ દ્વારા વાઈકિંગ); ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરમાં બી. આર. આંબેડકર, 'મતાધિકાર પર સાઉથબરો સમિતિ સમક્ષ પુરાવા':લેખન અને ભાષણો, એડ.વસંત મૂન, સામાજિક ન્યાય અને સશક્તિકરણ મંત્રાલય ૨૦૧૯, Vol.I,પી. ૨૫૫; અનુરાગ ભાસ્કર, ધ ફોરસાઈટ આંબેડકરઃભારતીય બંધારણીય પ્રવચનને આકાર આપનારા વિચારો (પેંગ્વિન રેન્ડમ હાઉસ દ્વારા વાઈકિંગ ૨૦૨૪); નરેન્દ્ર જાધવ, આંબેડકરઃભારતના સામાજિક અંતઃકરણને જાગૃત કરવું.(કોણાર્ક પબ્લિશર્સ પ્રા. લિ. ૨૦૧૪)–નો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

<u>બેલા એમ. ત્રિવેદીના ચુકાદામાં, જે.</u>

બર્નાર્ડ શ્વાર્ટઝ, કાનૂની યાદીઓનું પુસ્તકઃધ બેસ્ટ એન્ડ વર્સ્ટ ઈન અમેરિકન લો P.૨૮૩ અને બેન્જામિન કાર્ડોઝો, ધ નેચર ઓફ જ્યુડિશિયલ પ્રોસેસ, (ન્યૂ હેવનઃ યેલ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, ૧૩મી આવૃત્તિ ૧૯૪૬) ૧૪૧–નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

<u>પંકજ મિથલના ચુકાદામાં, જે.</u>

નાની પાલકીવાલા, વી, ધ નેશનઃધ લોસ્ટ ડિકેડ્સ (મેહતા પબ્લિશિંગ હાઉસ ૧૯૯૫) અને સ્કંદ પુરાણ Vol.૧૮ બુક VI, નગર કાંડ, પ્રકરણ ૨૩૯, શ્લોક ૩૧–૩૪–નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

કાયદાઓની યાદી

ભારતનું બંધારણ; પંજાબ અનુસૂચિત જાતિ અને પછાત વર્ગો (સેવાઓમાં આરક્ષણ) અધિનિયમ ૨૦૦૬; તમિલનાડુ અરુન્ધથિયાર (ખાનગી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સહિત શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં બેઠકોનું વિશેષ આરક્ષણ અને અનુસૂચિત જાતિઓ માટે

અનામતની અંદર રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં નિમણૂકો અથવા હોદ્દાઓનું વિશેષ આરક્ષણ) અધિનિયમ ૨૦૦૯; આંધ્રપ્રદેશ અનુસૂચિત જાતિ (આરક્ષણનું તર્કસંગતકરણ) અધિનિયમ ૨૦૦૦; બંધારણ (એકસો અને બીજો સુધારો) અધિનિયમ, ૨૦૧૮; બંધારણ (સિત્તેરમો સુધારો) અધિનિયમ, ૧૯૯૫; બંધારણ (એંસી–એકસો) સુધારો અધિનિયમ, ૨૦૦૦; બંધારણ (એંસી–બીજો) સુધારો અધિનિયમ, ૨૦૦૦; બંધારણ (એકસો અને પાંચમો) સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૨૧; બંધારણમાં પ્રથમ સુધારો.

મુખ્ય શબ્દોની યાદી

બંધારણની કલમ ૧૪,૧૫,૧૬ અને ૩૪૧; આરક્ષણ; અનુસૂચિત જાતિઓ; પેટા–વર્ગીકરણ; સકારાત્મક કાર્યવાહી; એકરૂપ અથવા વિજાતીય જૂથ; કાલ્પનિક કલ્પનાને સમજવાની કામગીરી; પેટા–વર્ગીકરણના અવકાશ પર મર્યાદાઓ; બુદ્ધિગમ્ય તફાવત; ફાયદાકારક સારવાર; પૂર્વવર્તી સિદ્ધાંત; નજરથી નિર્ણય; નોંધપાત્ર કાયદો; પછાત વર્ગ; સંકલિત એકરૂપ વર્ગ; રાષ્ટ્રપતિની સૂચિ; ઐતિહાસિક અને પ્રયોગમૂલક પુરાવા; સામાજિક રીતે વિજાતીય વર્ગ; ભેદભાવ માટે તર્કસંગત સિદ્ધાંત; પસંદગીયુક્ત સારવાર; અપૂરતું પ્રતિનિધિત્વ પેટા–વર્ગીકરણ માટે માપદંડ અને અવકાશ; આંતર–પછાતપણું; ન્યાયિક સમીક્ષા; વાજબી સાંઠગાંઠ; જાતિના આધારે પેટા–વર્ગીકરણ; સામાજિક પછાતપણું; અનુભવજન્ય માહિતી; વધુ 'વંચિત' સ્થિતિ; ક્રીમી લેયર સિદ્ધાંત.

માંથી કેસ ઊભો થાય છે

નાગરિક અપીલ/મૂળ ન્યાયનિર્ણય:૨૦૧૧ની સિવિલ અપીલ નંબર ૨૩૧૭

૨૦૦૯ ના CWP No.૧૮૨૯૦ માં ચંદીગઢ ખાતે પંજાબ અને હરિયાણા હાઈકોર્ટના ૨૯.૦૩.૨૦૧૦ ના ચુકાદા અને આદેશમાંથી

સાથે

૨૦૧૫નું C. A. No.૬૯૩૬,૨૦૧૦નું C. A. No.૫૫૯૭, W. P. (C) ૨૦૨૩નું નંબર ૨૧,૨૦૧૦નું C. A. No.૫૫૯૩,૨૦૧૦નું S. L. P. (C) No.૩૦૭૬૬, S. L. P. (C) ૨૦૧૧નું નંબર ૮૭૦૧, <ID ૧૪,૨૦૧૧નું T. C. (C) <ID ૧૧,૨૦૧૫નું T. P. (C) <ID ૯,૨૦૧૯નું W. P. (C) <ID ૧૨, C. એ. ૨૦૧૦ની સંખ્યા ૫૫૮૬,૫૫૯૮ અને <ID ૧૫,૨૦૧૧ની C. A. <ID ૨,૨૦૧૧ની T. C. (C) <ID ૪,૨૦૧૦ની C. A. સંખ્યા ૫૫૮૯,૫૫૦૦ અને ૫૫૮૭,૨૦૧૧ની S. L. P. (C) <ID ૧૩,૨૦૧૧ની C. A. <ID ૩,૨૦૧૪ની C. A. <ID ૫ અને ૨૦૨૨ની W. P. (C) <ID ૧

પક્ષો માટે દેખાવ

વેંકટરમાની, એ. જી., તુષાર મહેતા, એસ. જી., કે. એમ. નટરાજ, એ. એસ. જી., સૌરભ મિશ્રા, શાદન ફરાસત, એ. એ. જી., વિવેક જૈન, ડી. એ. જી., ગુરમિંદર સિંહ, Adv.Gen/સિનિયર એડ., કપિલ સિબ્બલ, વિજય હંસારિયા, એમ. એસ. ગણેશ, સલમાન ખુર્શીદ, રાકેશ ખન્ના, અરુણ ભારદ્વાજ, મનોજ સ્વરૂપ, ડૉ. કે. એસ. ચૌહાણ, સલિલ સાગર, શેખર નાફડે, પી. એસ. તેજી, સાકેત સિંહ, દમા શેષાદ્રી નાયડુ, નિદેશ ગુપ્તા, મનીષ સિંઘવી, સિદ્ધાર્થ લુથરા, સંજય હેગડે, કોલિન ગોન્ઝાલ્વિસ, ડૉ. એસ. મુરલીધર, એ. ડી. એન. રાવ, સિનિયર એડવો., કરણ શર્મા, કરમનબીર સિંહ, હર્ષિત આનંદ, અભિષેક બબ્બર, મોહિત સિવાચ, ઋષભ શર્મા, સુશ્રી હૃષિકા જૈન, સુશ્રી પ્રિન્સી શર્મા, સુશ્રી મેરગાંકા કુકરેજા, સુશ્રી નતાશા મહેશ્વરી, સુશ્રી દેવયાની ગુપ્તા, સુશ્રી અપરાજિત જામવાલ, ગૌતમ ભાટિયા, નિઝામ પાશા, ઋષભ પારિખ, રાહુલ નારાયણ, સુશ્રી અર્જૂ રાવત, સુશ્રી સૌશ્રીયા હવેલિયા, સુશ્રી તન્વી આનંદ, સુશ્રી રૂપાલી સેમ્યુઅલ, થોમસ ફ્રેન્કલીન સીઝર, એસ. ગૌતમ, વી. પુનીધન, ધુલી વેંકટ ક્રિષ્ના, સેલ્વમ પી, સમીર અસલમ, સમર

વિજય સિંહ, રેશમ સિંહ, સુશ્રી રૂપા પોલ, એચ. એલ. ચમ્બર, સુશ્રી સુનીતા ભારદ્વાજ, પરવીન પોલ, સુશ્રી વસુંધરા રાણા, રાહુલ કુમાર, સત્યેન્દ્ર કુમાર, આનંદ કન્નન એન., સુશ્રી કાવ્યા ઝાવર, સુશ્રી નંદિની રાય, આર. કે. સિંહ, શ્રીમતી નીરજ સિંહ, કુમાર ગૌરવ, પી. એસ. ભગત સિંહ, વી. સુબ્રમણ્યમ, અજય ચૌધરી, પ્રવીણ પાઠક, રામ ભદૌરિયા, રોબિન ખોખર, દેવેન્દ્ર સિંહ, કે. શેષ આચાર્યશ્રી, સંચાર આનંદ, અનંત કુમાર વાત્સ્યા, સુશ્રી પૂનમ દત્તા, સુશ્રી યશસ્વિની, નિખિલ હુડ્ડા, ગજિંદર ચૌહાણ, કૌશલ યાદવ, સુશ્રી લુબના નાઝ, નંદલાલ કુમાર મિશ્રા, આદિત્ય પુષ્કલ ખન્ના, સુશ્રી આરુષિ જૈન, રામ કિશોર સિંહ યાદવ, સુશ્રી રામ્યા ખન્ના, સુશ્રી વિધિ જૈન, ડૉ. સુશીલ બલવાડા, ડૉ. રશ્મિ ખન્ના, ડૉ. અજય કુમાર, ડૉ. વિકાસ પહલ, સુશ્રી શિલ્પિતા, શ્રીમતી અનિલા ભારતી, અર્જુન રઘુવંશી, અર્પિત કુમાર, રિતુલ ટંડન, ડૉ. મોનિકા ગુસેન, ગૌરાન, અભિષેક શર્મા, શ્રુતંજય ભારદ્વાજ, હરિઓમ યદુવંશી, સુશ્રી એસ. હરિની, અંકિત સ્વરૂપ, રોહિત કુમાર સિંહ, નીલમણિ પંત, સુશ્રી અપૂર્વ સિંહ, ઋષિ ભાર્ગવ, સુશ્રી યશ્વી અસ્વાની, સુશ્રી રાજલક્ષ્મી, સુશ્રી સુપ્રિયા જુનેજા, અપૂર્વ કુરુપ, શૈલેશ મડિયાલ, કનુ અગ્રવાલ, શ્રીમતી સોનાલી જૈન, રમણ યાદવ, ચિતવન સિંઘલ, કાર્તિકેય અગ્રવાલ, અભિષેક કુમાર પાંડે, અમરીશ કુમાર, ગુરમીત સિંહ મક્કર, સુશ્રી સોનાલી જૈન, ચિતવન સિંહલ, અનમોલ ચંદન, સૌરભ મિશ્રા, મુકેશ કુમાર મારોરિયા, રજત નાયર, તાડીમલ્લા ભાસ્કર ગૌતમ, વત્સલ જોશી, ભુવન કપૂર, કૃષ્ણ કાંત દુબે, શ્રીમતી ઇન્દિરા ભાકર, શાશ્વત પરિહાર, રાજેશ સિંહ ચૌહાણ, વિનાયક શર્મા, કરણબીર સિંહ, સુશ્રી નૂપુર કુમાર, અમન નકવી, શાદાબ અઝહર, અજીત કુમાર એક્કા, પ્રતીક આર. બોમ્બાર્ડે, આર. એસ. એમ. કલ્કી, એસ. પી. સિંહ, સુનીલ કુમાર, મુરારી લાલ, ડો. કે. એલુમલાઈ, રમેશ કુમાર, સુમિત કિશોર, અભિષેક ચૌહાણ, ભીમ કિશોર, સંદીપ મલિક, અજીત કુમાર, સમર્થ

સાગર, સંકલ્પ સાગર, મિથુ જૈન, સંચિત ગાર્ગા, બિરેન્દ્ર કુમાર મિશ્રા, સુશ્રી પૂનમ એટે, હેમેન્દ્ર, સિરાજુદ્દીન, બલબીર સિંહ સેવક, રિપુદમન સિંહ સિદ્ધુ, એમ. એફ. ફિલિપ, સુશ્રી પૂર્ણિમા કૃષ્ણ, સુશ્રી ઐશ્વર્યા દાસ, સુશ્રી ફરાહમી, કરમવીર સિંહ યાદવ, પ્રશાંત, સંજય કુમાર વિસેન, કુલદિપ સિંહ કુચાલિયા, નીલેશ સિંહ રાવ, પ્રતિભા પ્રકાશ જનપ્રિય નાયક, શ્રીમતી સંગીતા સિંહ, સુશ્રી સર્વશ્રી, શ્રીમતી નિરંજના સિંહ, સુશ્રી જપનીત કૌર, જી. બાલાજી, સુશ્રી શિવાલી ચૌધરી, સુશ્રી વૃતિ ગુજરાલ, અન્નવે, પૂર્ણા ચંદન, સંદીપ કુમાર ઝા, કુમાર વૈભવ, સુશ્રી દેવીના સહગલ, સેહઝાન હાશ્મી, વિનીત જ્યોર્જ, અનસ તનવીર, શાહરૂખ અલી, એબાદ ઉર રહેમાન, સુશ્રી સ્તુતિ શ્રીવાસ્તવ, સુશ્રી રિયાલ સૂર્યવંશી, અંકિત તિવારી, તનય હેગડે, સત્ય મિત્રા, સુશ્રી હેટવી પટેલ, પી. વેંકટેશન, બાંકે બિહારી શર્મા, સુશ્રી એસ. જનાની, રાહુલ ગુપ્તા, આર. વી. કામેશ્વરન, રવિ પ્રકાશ, તુષાર બક્ષી, શક્તિ કાંત પટનાયક, શ્રીમતી નરેશ બક્ષી, રાજ કુમાર ગુપ્તા, શેખર કુમાર, સંતોષ કૃષ્ણન, એમ. એ. કાર્તિક, મૈત્રેય સુબ્રમણ્યમ, સુશ્રી પલક ભગત, ગિરીશ ચૌધરી, સુશ્રી દીપશિખા સંસાંવાલ, સુશ્રી વસુંધરા રાણા, રાકેશ દહિયા, બ્રિજ ભૂષણ, વિશાલ પ્રસાદ, અભય અનિલ અંતુરકર, ધ્રુવ ટેંક, અનિરુદ્ધ અવલગાંવકર, સુશ્રી સુરભી કપૂર, સુશ્રી દીપાનવિતા પ્રિયંકા, બી. કે. સતીજા, ડૉ. વિનોદ કુમાર તિવારી, વિશ્વનાથન ઐયર, અમન રૂપ શર્મા, સુશ્રી સિમ્ફી શર્મા, પ્રમોદ તિવારી, વિવેક તિવારી, સુશ્રી જ્યોતિ મેહરા, સુશ્રી મધુષ્મિતા બોરા, નિશે રાજન શોંકર, સન્ની ચૌધરી, પ્રતીક ભાટિયા, આદિત્ય અનિરુદ્ધ પાંડે, સિદ્ધાર્થ ધર્માધિકારી, ભારત બાગલા, સૌરવ સિંહ, આદિત્ય કૃષ્ણ, સુશ્રી રવિ શર્મા, અજય પાલ, ડી. કુમાનન, શેખ એફ. કાલિયા, શ્રીમતી દીપા.એસ., વેશાલ ત્યાગી, વિશ્વપાલ સિંહ, ધવલ ઉનિયાલ, આશિષ પાંડે, મુકેશ કુમાર, શ્રીકાંત સિંહ, આશુતોષ ભારદ્વાજ, પ્રતીક રાય, શુભમ સક્સેના, સંજીવ કૌશિક, સુશ્રી અન્વિતા

દ્વિવેદી, સુશ્રી આસ્થા શર્મા, શ્રીકાંત નીલપ્પા તેરડાલ, અભિમન્યુ તિવારી, સુશ્રી એલિઝા બાર, પુખરંબમ રમેશ કુમાર, કરુણા શર્મા, સુશ્રી અનુપમા નગંગોમ, સુશ્રી રાજકુમારી દિવ્યાસના, અવિજિત મણિ ત્રિપાઠી, સુશ્રી કે. એનાતોલી સેમા, સુશ્રી લિમાયિનલા જમીર, અમિત કુમાર સિંહ, સુશ્રી ચુબાલેમલા ચાંગ, પ્રાંગ ન્યૂમાઈ, સમીર અભ્યંકર, સુશ્રી વાણી વંદના છેત્રી, સુશ્રી નિશી સંગતાની, સુશ્રી ઝીનિયા મહેતા, આકાશ ઠાકુર, વાત્સલ્ય વિજ્ઞાન, ડૉ. અશોક સિદ્ધાર્થ પ્રિયા રામ સિંહ, ધર્મ દત્ત વર્મા, રોહિત વર્મા, વિવેક સી. સોલશે, વરુણ વી. સોલશે, અંજની કુમાર ઝા, પી. વેંકટેશન, રોનક કરણપુરિયા, પરતીક કુમાર, જય વાધવા, આકર્ષ જૈન, અંકિત સ્વરૂપ, અન્નમ વેંકટેશ, પી. સોમા સુંદરમ, કૃષ્ણ કુમાર, વિપિન કુમાર જય, રાજ બહાદુર યાદવ, સુશ્રી શ્રદ્ધા દેશમુખ, સુશ્રી ચરણ્યા લક્ષ્મીકુમારન, રાહુલ જાજૂ, વીરદાસુ વંકટા રત્નમ, વાય. કે. વિશ્વનાથ, એ. વીરેશ કુમાર, કાશપોગુ સુરેશ, ડૉ. મનોજ ગોરકેલા, સુશ્રી સિતવત નબી, સુશ્રી રૈના આનંદ, વરુણ કુમાર, મેસર્સ ગોરકેલા લો ઓફિસ, એસ. પ્રભુ રામસુબ્રમણ્યમ, એ. મનોજ કુમાર, કે. પરી વી. મેંદન, મેસર્સ નુલી એન્ડ નુલી, વિવેક શર્મા, સંજય જૈન, રઘુનાથ સેતુપતિ બી, વિકલ્પ મુદ્ગલ, સુશ્રી જ્યોતિ મેન્દિરત્તા, મેસર્સ મુકેશ કુમાર સિંહ એન્ડ કંપની, શ્રવણ કુમાર કરણમ, પોટ્ટુરી સુરેશ કુમાર, પુસા મલ્લેશ, સુશ્રી પ્રણાલી તાયડે, શ્રીમતી મેધા સિંહ, પી. સંતોષ કુમાર, સુશ્રી શિરીષ ત્યાગી, શ્રીમતી બી. રેણુકા દેવી, શ્રીમતી મમતા રલ્હા, વી. કે. બિજુ, અનિરુદ્ધ પુરુષોત્તમ, અભય પ્રતાપ સિંહ, શ્રીમતી રિયા સચથે, ચેતન્યા સિંહ, શાજી જ્યોર્જ, ડૉ. રણજીત ભારતી, મયાંક પાંડે, સુશ્રી વજી લક્ષ્મી, શ્રીમતી રુબીના જાવેદ, અમલેન્દુ કુમાર અખિલેશ કુમાર ઝા, શ્રીમતી રેખા પાંડે, નીતિન મેશરામ, આશુતોષ દુબે, એડ.હાજર પક્ષો માટે.

વ્યક્તિગત રીતે અરજદાર.

સુપ્રીમ કોર્ટનો ચુકાદો/આદેશ

ચુકાદો

ધનંજય વાય ચંદ્રચુડ, સીજેઆઈ

ઇન્ડેક્સ *

એ પૃષ્ઠભૂમિ. ૫

i સંબંધિત બંધારણીય જોગવાઈઓ. ૫

ii. બંધારણીય ખંડપીઠે આપેલા સંદર્ભની ઉત્પત્તિ. ૭

iii. ચિન્નૈયામાં ચુકાદો. ૧૧

iv. સંદર્ભ. ૧૬

બ રજૂઆતો. ૧૮

i. અરજદારોની રજૂઆત ૧૮

ii. પ્રતિવાદીઓની રજૂઆતો. ૨૫

સી મુદ્દાઓ. ૩૧

ડી વિશ્લેષણ.

i. આરક્ષણ પરનો ન્યાયશાસ્ત્ર. ૩૨

એ મૂળ સમાનતાના પ્રદર્શન તરીકે આરક્ષણ. ૩૨

i. સમાનતાના સ્પર્ધાત્મક દ્રષ્ટિકોણો. ૩૨

II. આરક્ષણની "કાર્યક્ષમતા". ૩૮

III કલમ ૧૬ અને કલમ ૩૩૫ ની આંતરક્રિયા. ૪૪

II. કલમ ૧૪ હેઠળ પેટા–વર્ગીકરણની મંજૂરી. ૫૨

એ કલમ ૧૪ ની રૂપરેખા. ૫૩

બ સમાનતાના એક પાસા તરીકે પેટા–વર્ગીકરણ. ૫૫

સ સૂક્ષ્મ વર્ગીકરણઃપેટા વર્ગીકરણની મર્યાદાઓ. ૬૧

III. આરક્ષણમાં પેટા–વર્ગીકરણઃમારફતે મુસાફરી ટ્રેસિંગ બાલાજી , વસંત કુમાર અને ઈન્દ્રા સાહની ૬૩

એ ઈન્દ્રા સાહની અનુસૂચિત જાતિઓમાં પેટા–વર્ગીકરણને બાકાત રાખ્યું નથી. ૬૯

IV. કલમ ૩૪૧ માં ડીમિંગ ફિકશનની આયાત. ૭૨

એ કલમ ૩૪૧ માં ડિમિંગ ફિકશન પર ચિન્નૈયા. ૭૨

બ કાલ્પનિક કલ્પનાનો અવકાશ. ૭૪

સ કલમ ૩૪૧ કોઈ કાલ્પનિક કલ્પના નથી બનાવતી. ૭૬

ડ કલમ ૩૪૧ (૨) સાથે વાંચવામાં આવેલી કલમ ૩૪૧ (૧) માત્ર અનુસૂચિત જાતિઓની સૂચિમાંથી બાકાત રાખવા અને તેમાં સમાવેશ કરવા પર પ્રતિબંધ મૂકે છે. ૮૧

વી.	અનુસૂચિત જાતિઓમાં આંતર–પછાતપણાના ઐતિહાસિક અને પ્રયોગમૂલક પુરાવા.	૮૮
	એ હતાશ વર્ગોની ઓળખ.	૮૯
	બ વિજાતીયતાના અનુભવજન્ય પુરાવા.	૯૬
વી.	કલમ ૧૫ અને ૧૬ હેઠળ પેટા–વર્ગીકરણ કરવાની રાજ્યની સત્તા.	૧૦૦
vii	પેટા વર્ગીકરણ માટેના માપદંડ.	૧૦૩
	એ "પછાત વર્ગ" નો અર્થ.	૧૦૪
	બ રાજ્યની સેવાઓમાં પ્રતિનિધિત્વની અપૂરતા.	૧૧૦
	સ "અસરકારક" પ્રતિનિધિત્વની જરૂરિયાત.	૧૧૫
	ડ પેટા–વર્ગીકરણ માટે માપદંડ.	૧૨૦
vii i.	પેટા વર્ગીકરણની મર્યાદાઓ.	૧૨૨

એ વિશેષ જોગવાઈઓનું મોડેલ. ૧૨૨

બ જાતિ–વર્ગની ગૂંચવણ. ૧૨૮

ix. ન્યાયિક સમીક્ષાનો અવકાશ. ૧૩૧

એ આંતર–પછાતપણું. ૧૩૧

બ પ્રતિનિધિત્વની પર્યાપ્તતા. ૧૩૩

ઈ નિષ્કર્ષ. ૧૩૮

૧. આ બંધારણીય બેન્ચનો સંદર્ભ બંધારણ દ્વારા બાંયધરીકૃત સમાન તકના અધિકારને લગતા નોંધપાત્ર પ્રશ્નો ઉભા કરે છે.મુખ્ય મુદ્દો એ છે કે શું અનામત માટે અનુસૂચિત જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ બંધારણીય રીતે સ્વીકાર્ય છે.

A. Background

આઈ. <u>સંબંધિત બંધારણીય જોગવાઈઓ</u>

૨. બંધારણની કલમ ૧૪ જણાવે છે કે રાજ્ય કોઈ પણ વ્યક્તિને કાયદા સમક્ષ સમાનતા અથવા ભારતના પ્રદેશમાં કાયદાના સમાન રક્ષણથી વંચિત રાખશે નહીં.કલમ ૧૫ (૧) જણાવે છે કે રાજ્યએ કોઈ પણ નાગરિક સાથે માત્ર ધર્મ, જાતિ, જાતિ, લિંગ, જન્મ સ્થળ અથવા તેમાંથી

કોઈના આધારે ભેદભાવ ન કરવો જોઈએ.કલમ ૧૫ (૪) જણાવે છે કે કલમ ૧૫ની કોઈ પણ બાબત રાજ્યને નાગરિકોના કોઈપણ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો અથવા અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે કોઈ વિશેષ જોગવાઈ કરવાથી અટકાવશે નહીં.[૧] [અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) "આ અનુચ્છેદ અથવા અનુચ્છેદ ૨૯ના ખંડ (૨) માંની કોઈ પણ બાબત નાગરિકોના કોઈપણ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો અથવા અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે કોઈ વિશેષ જોગવાઈ કરવા માટે રાજ્યને અટકાવશે નહીં."]

૩.કલમ ૧૬ જાહેર રોજગારની બાબતોમાં તકની સમાનતા સાથે સંબંધિત છે.કલમ ૧૬ ની કલમ (૧) રાજ્ય હેઠળની કોઈપણ કચેરીમાં રોજગાર અથવા નિમણૂક સંબંધિત બાબતોમાં તમામ નાગરિકો માટે સમાન તકની બાંયધરી આપે છે.કલમ (૨) જણાવે છે કે કોઈ પણ નાગરિક સાથે માત્ર ધર્મ, વંશ, જાતિ, લિંગ, વંશ, જન્મ સ્થળ, રહેઠાણ અથવા તેમાંથી કોઈના આધારે રાજ્ય હેઠળની કોઈપણ નોકરી અથવા હોદ્દા માટે ભેદભાવ કરવામાં આવશે નહીં અથવા તે અયોગ્ય રહેશે નહીં.જોગવાઈની કલમ (૪) જણાવે છે કે કલમ ૧૬ની કોઈ પણ બાબત રાજ્યને કોઈ પણ પછાત વર્ગના નાગરિકોની તરફેણમાં નિમણૂકો અથવા હોદ્દાઓની અનામત માટે કોઈ જોગવાઈ કરવાથી અટકાવશે નહીં, જે રાજ્યના મતે રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતો નથી. [૨] [કલમ ૧૬ (૪) "આ અનુચ્છેદનું કંઈપણ રાજ્યને નાગરિકોના કોઈપણ પછાત વર્ગની તરફેણમાં નિમણૂકો અથવા હોદ્દાઓની અનામત માટે કોઈ જોગવાઈ કરવાથી અટકાવશે નહીં, જે રાજ્યના મતે રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતું નથી."]

૪. બંધારણની કલમ ૩૬૬ (૨૪) 'અનુસૂચિત જાતિઓ' શબ્દને વ્યાખ્યાયિત કરે છે જેનો અર્થ એ છે કે બંધારણના હેતુઓ માટે કલમ

૩૪૧ હેઠળ અનુસૂચિત જાતિઓ માનવામાં આવે છે તેવી જાતિઓ, જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથો.કલમ ૩૪૧ (૧) રાષ્ટ્રપતિને બંધારણના હેતુઓ માટે રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ માટે અનુસૂચિત જાતિઓ ગણાતી જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ (અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથો) ને સૂચિત કરવાની સત્તા આપે છે.રાષ્ટ્રપતિને રાજ્યના રાજ્યપાલ સાથે પરામર્શ કરીને રાજ્યના સંબંધમાં જાહેરનામું બહાર પાડવાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે.કલમ ૩૪૧ (૨) જણાવે છે કે સંસદ કાયદા દ્વારા જાહેરનામામાં નિર્દિષ્ટ અનુસૂચિત જાતિઓની સૂચિમાંથી કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિ (અથવા કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિનો ભાગ અથવા જૂથ) નો સમાવેશ કરી શકે છે અથવા તેને બાકાત રાખી શકે છે અને ખંડ (૧) હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં અનુગામી કોઈપણ જાહેરનામા દ્વારા ફેરફાર કરવામાં આવશે નહીં.કલમ ૩૪૧ સંદર્ભ માટે નીચે કાઢવામાં આવી છેઃ

> “કલમ ૩૪૧.અનુસૂચિત જાતિઓ.– (૧) રાષ્ટ્રપતિ કોઈ પણ રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં, અને જ્યાં તે રાજ્ય હોય ત્યાં તેના રાજ્યપાલ સાથે પરામર્શ કર્યા પછી, જાહેર સૂચના દ્વારા, જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ, જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથોને સ્પષ્ટ કરી શકે છે, જે આ બંધારણના હેતુઓ માટે તે રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં અનુસૂચિત જાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવશે.
>
> (૨) સંસદ કાયદા દ્વારા ખંડ (૧) હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં નિર્દિષ્ટ અનુસૂચિત જાતિઓની સૂચિમાં કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિ અથવા

કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિના ભાગ અથવા જૂથનો સમાવેશ અથવા બાકાત કરી શકે છે, પરંતુ ઉપરોક્ત સિવાય ઉપરોક્ત ખંડ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં કોઈ અનુગામી જાહેરનામા દ્વારા ફેરફાર કરવામાં આવશે નહીં."

૫. કલમ ૩૪૨[3][કલમ ૩૪૨.અનુસૂચિત જનજાતિઓ.–(૧) રાષ્ટ્રપતિ કોઈ પણ રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં અને જ્યાં તે રાજ્ય હોય ત્યાં તેના રાજ્યપાલ સાથે પરામર્શ કર્યા પછી, જાહેર સૂચના દ્વારા, આદિજાતિઓ અથવા આદિજાતિ સમુદાયો અથવા આદિજાતિઓ અથવા આદિજાતિ સમુદાયોમાંના ભાગો અથવા જૂથોને સ્પષ્ટ કરી શકે છે, જે આ બંધારણના હેતુઓ માટે તે રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં અનુસૂચિત જનજાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવશે.

(૨) સંસદ કાયદા દ્વારા ખંડ (૧) હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં નિર્દિષ્ટ અનુસૂચિત જનજાતિઓની યાદીમાં કોઈપણ જનજાતિ અથવા આદિવાસી સમુદાય અથવા કોઈપણ જનજાતિ અથવા આદિવાસી સમુદાયનો ભાગ અથવા જૂથનો સમાવેશ કરી શકે છે અથવા તેને બાકાત રાખી શકે છે, પરંતુ ઉપરોક્ત સિવાય ઉપરોક્ત ખંડ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં અનુગામી કોઈપણ જાહેરનામા દ્વારા ફેરફાર કરવામાં આવશે નહીં.] અને ૩૪૨–એ[૪][કલમ ૩૪૨એ. સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો.—(૧) રાષ્ટ્રપતિ કોઈ પણ રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં, અને જ્યાં તે એક રાજ્ય હોય, તેના રાજ્યપાલ સાથે પરામર્શ કર્યા પછી, જાહેર સૂચના દ્વારા, ૬ [કેન્દ્રીય સૂચિમાં સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો કે જે કેન્દ્ર સરકારના હેતુઓ માટે હશે] નો ઉલ્લેખ કરી શકે છે, જે તે રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો હોવાનું માનવામાં આવશે.

(૨) સંસદ કાયદા દ્વારા કલમ (૧) હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં

નિર્દિષ્ટ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોની કેન્દ્રીય યાદીમાં કોઈપણ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગનો સમાવેશ કરી શકે છે અથવા તેને બાકાત કરી શકે છે, પરંતુ ઉપરોક્ત કલમ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં ઉપરોક્ત કલમ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં કોઈપણ અનુગામી જાહેરનામા દ્વારા ફેરફાર કરવામાં આવશે નહીં.] અનુક્રમે અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોના જાહેરનામા સાથે સંબંધિત છે અને તેમાં કલમ ૩૪૧ની સમાન સામગ્રીની જોગવાઈઓ છે.

II.બંધારણીય બેન્ચના સંદર્ભની ઉત્પત્તિ

૬. પંજાબની રાજ્ય વિધાનસભાએ પંજાબ અનુસૂચિત જાતિઓ અને પછાત વર્ગો (સેવાઓમાં આરક્ષણ) કાયદો ૨૦૦૬.[૫]["પંજાબ કાયદો "] ઘડ્યો હતો. આ લાંબુ શીર્ષક સૂચવે છે કે તે અનુસૂચિત જાતિઓ અને પછાત વર્ગોના સભ્યો માટે અને તેની આનુષંગિક બાબતો માટે સેવાઓમાં અનામતની જોગવાઈ કરતો કાયદો છે.કલમ ૨ (એફ) "અનુસૂચિત જાતિઓ" ને સમયાંતરે સુધારેલા બંધારણ (અનુસૂચિત જાતિ) આદેશ ૧૯૫૦ દ્વારા બંધારણની કલમ ૩૪૧ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સૂચિત અનુસૂચિત જાતિઓ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરે છે.કલમ ૪ (૨) માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે સેવાઓમાં સીધી ભરતી દ્વારા ખાલી જગ્યાઓ ભરતી વખતે અનુસૂચિત જાતિના સભ્યો માટે પચીસ ટકા અને પછાત વર્ગો માટે બાર ટકા અનામત આપવામાં આવશે.કલમ ૪ (૫) જણાવે છે કે સીધી ભરતીમાં અનુસૂચિત જાતિઓ માટે અનામત ક્વોટાની પચાસ ટકા ખાલી જગ્યાઓ, જો ઉપલબ્ધ હોય તો, અનુસૂચિત જાતિઓમાંથી પ્રથમ પસંદગી તરીકે, બાલ્મિકીઓ અને મઝાબી શીખોને આપવામાં આવશે.

૭. પંજાબ અધિનિયમની કલમ ૪ (૫) ની માન્યતાને પડકારવા માટે બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવી હતી. ૨૯ માર્ચ ૨૦૧૦ના ચુકાદા દ્વારા પંજાબ અને હરિયાણા ઉચ્ચ અદાલતે આ

અદાલતના બંધારણીય ખંડપીઠે આપેલા ચુકાદાને આધારે કલમ ૪ (૫) ને ગેરબંધારણીય જાહેર કરી. ઇ. વી. ચિન્નાયાહ વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય.[૬][[૨૦૦૪] સપ.૫ એસસીઆર ૯૭૨ :(૨૦૦૫) ૧ એસસીસી ૩૯૪]

૮. હાઈકોર્ટના આદેશ સામે રાજ્યની અપીલનો વિરોધ કરતા પ્રતિવાદીઓએ બંધારણીય બેન્ચના ચુકાદા પર આધાર રાખ્યો હતો. ચિન્નાયા (ઉપર).રાજ્યએ રજૂઆત કરી હતી કે ચિન્નાયા (ઉપરોક્ત) હાથમાં રહેલા વિવાદને લાગુ પડતો નથી અને તે નિર્ણય કોઈ પણ સંજોગોમાં, નવ–ન્યાયાધીશની ખંડપીઠે આપેલા ચુકાદા સાથે સુસંગત નથી. ઇન્દ્રા સાહની વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા.[૭][(૧૯૯૨) સપ.૩ એસસીસી ૨૧૭] ૨૦ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૪ના રોજ ત્રણ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે આ બાબતની ચોકસાઈનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો. ચિન્નાયા (ઉપર) મોટી બેન્ચ દ્વારા વિચારણા માટે.ત્રણ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૩૩૮ને ધ્યાનમાં રાખીને ચુકાદાની સમીક્ષા કરવાની જરૂર છે. ઇન્દ્રા સાહની (ઉપર) અને બંધારણની કલમ ૧૬ અને કલમ ૩૩૮ અને ૩૪૧ વચ્ચેની આંતરક્રિયા.

૯. ૯ નવેમ્બર ૧૯૯૪ના રોજ હરિયાણા સરકારે એક જાહેરનામું [૮][સૂચના No.૨૨/૫૫૯૦–૩–GS/૧૧૧] બહાર પાડ્યું હતું, જેના દ્વારા રાજ્યમાં અનુસૂચિત જાતિઓને અનામતના હેતુઓ માટે બે શ્રેણીઓ–બ્લોક એ અને બીમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવી હતી.બ્લોક બીમાં ચમાર, જટિયા ચમાર, રાહગર, રાયગર, રામદાસિયા અથવા રવિદાસિયાનો સમાવેશ થતો હતો.બ્લોક A માં રાજ્યની અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં બાકીની છત્રીસ જાતિઓનો સમાવેશ થતો હતો.સરકારી નોકરીઓ માટે સીધી ભરતીમાં અનુસૂચિત જાતિઓ માટે અનામત ક્વોટાની અંદર, પચાસ ટકા ખાલી જગ્યાઓ બ્લોક A ના ઉમેદવારોને ઓફર કરવાની હતી અને બાકીની પચાસ ટકા જગ્યાઓ બ્લોક B ના ઉમેદવારોને ઓફર

કરવાની હતી. જાહેરનામામાં વધુમાં નિયત કરવામાં આવ્યું હતું કે જો બ્લોક A ના યોગ્ય ઉમેદવાર ઉપલબ્ધ ન હોય તો, બ્લોક B ના ઉમેદવારોને તે ખાલી જગ્યાઓ સામે ભરતી કરવી જોઈએ.તેવી જ રીતે, બ્લોક બીમાંથી યોગ્ય ઉમેદવારોની અનુપલબ્ધતાની સ્થિતિમાં, બ્લોક એમાંથી ઉમેદવારોની ભરતી તે ખાલી જગ્યાઓ સામે થવી જોઈએ.આમ, બ્લોક એ અને બ્લોક બી સાથે સંકળાયેલી જાતિઓને તેમના માટે નિર્ધારિત પચાસ ટકામાં પ્રાધાન્ય આપવામાં આવશે.જાહેરનામાની બંધારણીય માન્યતાને પડકારવા માટે કલમ ૨૨૬ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવી હતી.૬ જુલાઈ, ૨૦૦૬ના એક ચુકાદા દ્વારા પંજાબ અને હરિયાણા ઉચ્ચ અદાલતે આ આધાર પર જાહેરનામું રદ કર્યું હતું કે અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં મૂકવામાં આવેલી જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ આ અદાલતના ચુકાદાને ધ્યાનમાં રાખીને ગેરબંધારણીય છે. ચિન્નૈયા (ઉપર).પંજાબ અને હરિયાણા હાઈકોર્ટના ચુકાદાને પડકારતી વિશેષ રજા અરજીઓને પંજાબ કાયદાને પડકારતી અપીલ સાથે જોડવામાં આવી હતી.

૧૦. તમિલનાડુની રાજ્ય વિધાનસભાએ તમિલનાડુ અરુંથથિયાર (ખાનગી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સહિત શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં બેઠકોનું વિશેષ આરક્ષણ અને અનુસૂચિત જાતિઓ માટે અનામતની અંદર રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં નિમણૂકો અથવા હોદ્દાઓનું વિશેષ આરક્ષણ) કાયદો ૨૦૦૯.[૯]["તમિલનાડુ કાયદો"] ઘડ્યો હતો. આ કાયદાના લાંબા શીર્ષકમાં જણાવાયું છે કે તે રાજ્યમાં ખાનગી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સહિત શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં અરુંથિયારને બેઠકો અનામત રાખવા અને રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં નિમણૂક માટે એક કાયદો છે.તમિલનાડુ અધિનિયમ સમયાંતરે સુધારેલા અનુચ્છેદ ૩૪૧ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા અધિસૂચિત ૭૬ અનુસૂચિત જાતિઓની સૂચિમાંથી અરુન્ધથિયારનો અર્થ અરુન્ધથિયાર, ચક્કિલિયન, મદારી, મડિગા, પાગાડી, થોટી અને આદિ

આંધ્રની જાતિઓ થાય છે.[૧૦][તમિલનાડુ અધિનિયમ; કલમ ૨ (એ)] કલમ ૩ જણાવે છે કે શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં અનુસૂચિત જાતિઓ માટે અનામત ૧૬ ટકા બેઠકો સમુદાયના સામાજિક અને શૈક્ષણિક પછાતપણાને ધ્યાનમાં રાખીને, જો ઉપલબ્ધ હોય તો, અરુંથથિયારને આપવામાં આવશે.કલમ ૪ સરકારી હોદ્દાઓ પર ભરતીમાં અરુન્ધથિયાર માટે સમાન જોગવાઈ કરે છે.[૧૧][૪.૧૯૯૪ના કાયદા અથવા ૨૦૦૬ના કાયદામાં અથવા હાલમાં અમલમાં રહેલા અન્ય કોઈ કાયદામાં અથવા કોઈ પણ અદાલત અથવા અન્ય સત્તામંડળના કોઈ ચુકાદા, હુકમનામા અથવા આદેશમાં, અનુસૂચિત જાતિઓમાં સામેલ અરુંથથથિયારના સામાજિક અને શૈક્ષણિક પછાતપણાને ધ્યાનમાં રાખીને, અનુસૂચિત જાતિઓ માટે અનામત નિમણૂકો અથવા હોદ્દાઓમાંથી સોળ ટકા, જો ઉપલબ્ધ હોય તો, રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં નિમણૂકો અથવા હોદ્દાઓમાં, અનુસૂચિત જાતિઓમાં પસંદગીના આધારે, સૂચવવામાં આવે તેવી રીતે અરુંથથિયારને આપવામાં આવશે.

સમજૂતી.– આ કાયદાના હેતુઓ માટે, "રાજ્ય હેઠળની સેવાઓ" માં

નીચેની સેવાઓનો સમાવેશ થાય છે:

((૧) સરકાર

((૨) રાજ્યની વિધાનસભા

((૩) કોઈપણ સ્થાનિક સત્તાધિકારી

((૪) સરકારની માલિકીની અથવા તેના નિયંત્રણ હેઠળની કોઈપણ

કોર્પોરેશન અથવા કંપની; અથવા

((v) અન્ય કોઈ સત્તા કે જેના સંબંધમાં રાજ્ય વિધાનસભા કાયદા બનાવવાની સત્તા ધરાવે છે.] તમિલનાડુ અધિનિયમની બંધારણીય માન્યતાને

પડકારવા માટે બંધારણની કલમ ૩૨ હેઠળ કાર્યવાહી આ અદાલત સમક્ષ આ આધાર પર શરૂ કરવામાં આવી હતી કે તે આ અદાલતના ચુકાદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે.ચિન્નાયા (ઉપર).તમિલનાડુ કાયદાને પડકારતી બાબતોની શ્રેણીને પંજાબ કાયદાને પડકારતી બાબતોની શ્રેણી સાથે જોડવામાં આવી હતી.

III.ચુકાદો માં ચિન્નાયા

૧૧. આ અદાલતની ત્રણ ન્યાયાધીશોની બેન્ચને આંધ્રપ્રદેશ અનુસૂચિત જાતિ (અનામતનું તર્કસંગતકરણ) અધિનિયમ ૨૦૦૦ની માન્યતા પર ચુકાદો આપવા માટે બોલાવવામાં આવી હતી.રાજ્ય સરકાર દ્વારા રચાયેલા રામચંદ્રન રાજુ પંચની ભલામણોને પગલે આ કાયદો ઘડવામાં આવ્યો હતો.આ પંચને રાજ્યમાં અનુસૂચિત જાતિઓમાંના એવા જૂથોની તપાસ કરવાની જવાબદારી સોંપવામાં આવી હતી જેઓ કોલેજના પ્રવેશ અને રાજ્યની જાહેર સેવાઓમાં અનામતનો લાભ મેળવવામાં નિષ્ફળ રહ્યા હતા.આયોગે રાજ્યમાં શિક્ષણ અને નિમણૂકમાં અનામતની બાબતોમાં અનુસૂચિત જાતિઓમાં આંતર-પછાતપણું શોધી કાઢ્યું હતું.તેના તારણોને સ્વીકારીને-જ્યાં સુધી અનામતના લાભોની વહેંચણીની વાત છે ત્યાં સુધી અનુસૂચિત જાતિઓમાં અસમાનતા હતી-રાજ્ય સરકારે આંધ્રપ્રદેશ અનુસૂચિત જાતિ (અનામતનું તર્કસંગતકરણ) વટહુકમ ૧૯૯૯ જાહેર કર્યો.જ્યારે વટહુકમને પડકારતી કાર્યવાહી બાકી હતી, ત્યારે રાજ્યએ વટહુકમને બદલવા માટે કાયદો ઘડ્યો હતો.કલમ ૩, જે 'અનામતને તર્કસંગત બનાવવાની' જોગવાઈ કરે છે, તેમાં અનુસૂચિત જાતિઓમાં અનામતના લાભોને ચાર જૂથો-એ, બી, સી અને ડી-માં અલગ-અલગ ટકાવારીમાં વહેંચવામાં આવ્યા છે:૧% ગ્રુપ A માટે, ગ્રુપ B માટે ૭ ટકા, ગ્રુપ C માટે ૯ ટકા અને ગ્રુપ D માટે ૧ ટકા, પાત્ર ઉમેદવારોની ઉપલબ્ધતાને આધિન.આંધ્ર પ્રદેશ ઉચ્ચ અદાલતે આ કાયદાના પડકારોને નકારી કાઢ્યા હતા, જેના કારણે આ અદાલત દ્વારા

નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો. ચિન્નાયા (ઉપર).

૧૨. અપીલકર્તાઓએ દલીલ કરી હતી કે રાજ્ય વિધાનસભામાં કાયદો ઘડવા માટે કાયદાકીય ક્ષમતાનો અભાવ છે.તેમણે દલીલ કરી હતી કે એકવાર બંધારણની કલમ ૩૪૧ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં સૂચિબદ્ધ થયા પછી, અનુસૂચિત જાતિઓ એક સમાન વર્ગની રચના કરે છે, જે વધુ પેટા વિભાગ/પેટા–વર્ગીકરણ કરવામાં અસમર્થ છે.તેમણે દલીલ કરી હતી કે આ પ્રકારનું વર્ગીકરણ બંધારણની કલમ ૩૪૧ (૨) અને કલમ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરીને રાષ્ટ્રપતિની સૂચિ સાથે છેડછાડ કરવા સમાન છે.

૧૩. બીજી તરફ પ્રતિવાદી–રાજ્યએ દલીલ કરી હતી કે કલમ ૩૪૧ રાષ્ટ્રપતિને અમુક જાતિઓને અનુસૂચિત જાતિઓ તરીકે ઓળખવાની મંજૂરી આપે છે અને માત્ર સંસદ જ આ રીતે બનાવવામાં આવેલી સૂચિમાંથી પ્રવેશોને સામેલ અથવા બાકાત કરી શકે છે.રાજ્યએ દલીલ કરી હતી કે તે કલમ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૪) હેઠળની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને અનામતનો વ્યાપ અને વિસ્તાર નક્કી કરી શકે છે.તેમણે દલીલ કરી હતી કે આ સત્તા કલમ ૩૪૧ દ્વારા મર્યાદિત નથી જે સંપૂર્ણપણે અલગ ક્ષેત્રમાં કામ કરે છે.રાજ્યએ વિનંતી કરી હતી કે ૨૦૦૦નો કાયદો હકારાત્મક કાર્યવાહીનું એક સ્વરૂપ છે અને તે કલમ ૩૪૧ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની સૂચિમાંથી કોઈને બાકાત અથવા સામેલ કરતું નથી.અનુસૂચિત જાતિઓના આવા પેટા–વર્ગીકરણને કલમ ૧૬ (૪) હેઠળ એ જ કારણસર મંજૂરી હોવાનો દાવો કરવામાં આવ્યો હતો કે આ અદાલતે ઇન્દ્ર સાહની (ઉપર) કે પછાત વર્ગોને આંતર–પછાતપણાના આધારે 'વધુ પછાત' અને 'પછાત' માં વિભાજિત કરી શકાય.

૧૪. આ અદાલતના બંધારણીય ખંડપીઠે ન્યાયમૂર્તિ સંતોષ હેગડે (પોતાના માટે, ન્યાયમૂર્તિ એસ. એન. વરિયાવા અને ન્યાયમૂર્તિ બી. પી. સિંહ), ન્યાયમૂર્તિ એચ. કે. સેમા અને ન્યાયમૂર્તિ એસ. બી. સિન્હા દ્વારા સર્વસંમતિથી જણાવ્યું હતું કે આંધ્રપ્રદેશ કાયદો ગેરબંધારણીય છે.

૧૫. ન્યાયમૂર્તિ હેગડેએ તપાસ કરી હતી કે શું આંધ્રપ્રદેશ અધિનિયમ કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત રાષ્ટ્રપતિની સૂચિ સાથે છેડછાડ કરે છે અને જણાવ્યું હતું કે રાજ્યો પાસે વહીવટી કાર્યક્ષમતા જાળવવા સિવાય અનુસૂચિત જાતિઓ સાથે વ્યવહાર કરવાની કોઈ સત્તા નથી.ન્યાયમૂર્તિ હેગડેએ અવલોકન કર્યું હતું કે બંધારણ સભાના અમુક સભ્યોએ રાજ્યોને યાદીમાં દખલ કરવાની સત્તા આપવાની માંગ કરી હતી પરંતુ તે અંગેના સુધારા નિષ્ફળ રહ્યા હતા.ન્યાયમૂર્તિ હેગડેના અભિપ્રાયનું વિશ્લેષણ કરતા, નીચેની રચનાઓ બહાર આવે છે:[૧૨][ચિન્નાયા (સુપ્રા) [જસ્ટિસ હેગડે, ૧૩–૧૯]]

એ. ન્યાયમૂર્તિ કૃષ્ણ ઐયર અને ન્યાયમૂર્તિ ફઝલ અલીના મંતવ્યોમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે તેમ અનુસૂચિત જાતિઓ પોતે એક વર્ગ બનાવે છે.[૧૩][ચિન્નાયા (સુપ્રા) [જસ્ટિસ હેગડે, ૨૦–૨૬]] કેરળ રાજ્ય વિરુદ્ધ એન. એમ. થોમસ; [૧૪][ચિન્નાયા (સુપ્રા) [ન્યાયમૂર્તિ હેગડે, ૮૨,૧૩૫ અને ૧૬૯]]

બી. આ કાયદાનો હેતુ રાષ્ટ્રપતિ યાદીમાં જાતિઓને વહેંચવાનો અને પછી રાજ્યમાં અનુસૂચિત જાતિઓ માટે ૧૫ ટકા અનામતને ચાર જૂથોમાં વહેંચવાનો હતો.આ કાયદાએ પ્રથમ વખત અનામતની જોગવાઈ કરી ન હતી પરંતુ અનુસૂચિત જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ કરીને તેમનું પુનઃવિતરણ કર્યું હતું.અનામત એ બંધારણીય આદેશ નથી અને એકવાર રાજ્યએ કલમ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૪) હેઠળ કેટલીક બેઠકો અનામત રાખવાની જવાબદારી પૂર્ણ કરી લીધા પછી, તે પેટા વર્ગોમાં અનામતનું વિભાજન કરી શકતું નથી.આવા પેટા–વર્ગીકરણનો હેતુ હોવા છતાં, રાજ્ય અનુસૂચિત જાતિઓની સૂચિને વિભાજિત કરવા માટે સાતમી અનુસૂચિની એન્ટ્રી ૪૧, લિસ્ટ II અને એન્ટ્રી ૨૫, લિસ્ટ III હેઠળ કાયદાકીય ક્ષમતાનો દાવો કરી શકતું નથી.પ્રશ્નમાં કાયદાનું મૂળ અને સાર આ

એન્ટ્રીઓમાં શોધી શકાતું ન હતું; [૧૫][ચિન્નાયા (સુપ્રા) [જસ્ટિસ હેગડે, ૩૦–૩૧]]

સી. અનુસૂચિત જાતિઓ એક વર્ગની રચના કરે છે, અને એક વર્ગીકરણ પહેલેથી જ અસ્તિત્વમાં છે.મુદ્દો એ હતો કે અનામત આપવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે આ વર્ગમાં વધુ વર્ગીકરણને મંજૂરી છે કે કેમ.[૧૬][ચિન્નાયા (સુપ્રા) [ન્યાયમૂર્તિ હેગડે, ૩૮]] નો તર્ક ઈન્દ્ર સાહની (ઉપર), જ્યાં સુધી તેણે અન્ય પછાત વર્ગોના પેટા–વર્ગીકરણને મંજૂરી આપી હતી, ત્યાં સુધી [૧૭]["ઓબીસી"] અનુસૂચિત જાતિઓને લાગુ પડતી ન હતી.[૧૮][ચિન્નાયા (સુપ્રા) [ન્યાયમૂર્તિ હેગડે, ૩૮]] પેટા–વર્ગીકરણ અન્ય જૂથો કરતાં અનુસૂચિત જાતિઓના 'નાના પ્રમાણ' ને પ્રાધાન્ય આપવા સમાન હતું અને કલમ ૧૪; [૧૯][ચિન્નાયા (સુપ્રા) [ન્યાયમૂર્તિ હેગડે, ૩૯,૪૦]] ને ધ્યાનમાં રાખીને તે અસ્વીકાર્ય હશે અને

ડી. બંધારણ એક કાનૂની કલ્પનાની રચના કરે છે, જેના સંદર્ભમાં અનુસૂચિત જાતિઓ "સમગ્ર વર્ગ" ની રચના કરે છે.રાજ્યો તેમને પેટા વિભાજિત કરી શકતા નથી.આ પ્રકારનું પેટા–વર્ગીકરણ રાષ્ટ્રપતિની યાદી સાથે છેડછાડ કરશે અને કલમ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરશે.જો અનામતનો લાભ સમાનરૂપે વહેંચવામાં ન આવે, તો તેમને તાલીમ જેવા વધારાના પગલાં દ્વારા પૂરક બનાવી શકાય છે, જે કલમ ૧૪ [૨૦][ચિન્નાયા (સુપ્રા) [ન્યાયમૂર્તિ હેગડે, ૪૩]]ની વિરુદ્ધ નહીં હોય અને અનુસૂચિત જાતિઓમાં વધુ પેટા–વર્ગીકરણ વાજબી નહીં હોય અને અનુસૂચિત જાતિઓને લાભ આપવા માટે એક સમાન માપદંડ અપનાવવો આવશ્યક છે.[૨૧][આઇબીઆઇડી.]

૧૬. તેમના સહમત અભિપ્રાયમાં, ન્યાયમૂર્તિ એચ. કે. સેમાએ જણાવ્યું હતું કે અનામતનો હેતુ અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના સભ્યોને

એક સમાન વર્ગ તરીકે વિશેષ રક્ષણ આપવાનો છે.આ વર્ગના લોકોનું વધુ વર્ગીકરણ રાષ્ટ્રપતિની યાદી સાથે છેડછાડ કરવા સમાન હશે.એકરૂપ જૂથનું આ પુનઃસમૂહ ભેદભાવને ઉલટાવવા સમાન હશે અને કલમ ૧૪.[૨૨][ચિન્નાયા (સુપ્રા) [ન્યાયમૂર્તિ સેમા, ૪૯,૫૦]] નું ઉલ્લંઘન કરશે.

૧૭. તેમના સહમત અભિપ્રાયમાં, ન્યાયમૂર્તિ એસ. બી. સિંહાએ જણાવ્યું હતું કે ઈન્દ્રા સાહની (ઉપરોક્ત), જ્યારે પછાત વર્ગોને વધુ પછાત અને પછાત વર્ગોમાં વહેંચી શકાય કે નહીં તે નક્કી કરતી વખતે, અનુસૂચિત જાતિઓ સાથે વ્યવહાર કરતી ન હતી.[૨૩][ચિન્નાયા (સુપ્રા) [ન્યાયમૂર્તિ સિન્હા, ૭૫]]

તે સંદર્ભમાં, ન્યાયમૂર્તિ સિંહાએ અવલોકન કર્યું:

એ. અન્ય પછાત વર્ગોથી વિપરીત, અનુસૂચિત જાતિઓ અને જનજાતિઓના આદેશો દ્વારા અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને અલગ વર્ગ તરીકે ગણવામાં આવે છે;[૨૪][ચિન્નાયા (સુપ્રા) [ન્યાયમૂર્તિ સિન્હા, ૭૭]]

બી. રાજ્ય અનુસૂચિત જાતિઓમાં તેના વર્ગીકરણની વાજબીતા સ્થાપિત કરવામાં નિષ્ફળ ગયું હતું; [૨૫][ચિન્નાયા (સુપ્રા) [ન્યાયમૂર્તિ સિન્હા, ૮૧]]

સી. રેલ્લી સમુદાય સૌથી પછાત સમુદાય હતો અને તેને ભાગ્યે જ અનામતનો કોઈ લાભ મળ્યો હતો.બીજી બાજુ, આદિ આંધ્ર સમુદાય રેલ્લીઓની સરખામણીમાં આંકડાકીય રીતે મોટો અને શૈક્ષણિક રીતે સારો હતો.આ બંને જૂથોને અનુક્રમે ગ્રુપ એ અને ગ્રુપ ડીમાં મૂકવામાં આવ્યા હતા અને દરેકને કુલ અનામતમાં સમાન ૧ ટકા હિસ્સો આપવામાં આવ્યો હતો.આ રીતે આ કાયદાએ કોઈ પણ આધાર વિના, સ્પષ્ટ મતભેદો હોવા છતાં તેમની સાથે ખોટી રીતે સમાન વ્યવહાર કર્યો;[૨૬][ચિન્નાયા (સુપ્રા) [ન્યાયમૂર્તિ

સિન્હા, ૯૭]]

ડી. અનુચ્છેદ ૧૪; [૨૭][ચિન્નાયા (સુપ્રા) [ન્યાયમૂર્તિ સિન્હા, ૯૮].ત્રિલોકી નાથ વિરુદ્ધ J & K રાજ્ય પર આધારિત [૧૯૬૯] ૧ એસસીઆર ૧૦૩; યુપી રાજ્ય વિ. પ્રદીપ ટંડન ૧૯૭૫ ૧ એસ. સી. સી. ૨૬૭; અખિલ ભારતીય શોષિત કર્મચારી સંઘ (આર. એલ. ઈ.) વિરુદ્ધ ભારત સંઘ (૧૯૮૧) ૧ એસ. સી. સી. ૨૪૬] હેઠળ સૂક્ષ્મ વર્ગીકરણ અસ્વીકાર્ય હતું.

ઈ. વર્ગનું પછાતપણું એ આ વર્ગને એકસાથે રાખવાની કડી હતી અને વર્ગના પછાતપણાના આધારે વાજબી વર્ગીકરણ જાતિના પછાતપણાના આધારે ન હોઈ શકે;[૨૮][ચિન્નાયા (સુપ્રા) [ન્યાયમૂર્તિ સિન્હા, ૧૦૪]]

એફ. કલમ ૧૬ (૪) ને કલમ ૩૩૫ સાથે વાંચવી જોઈએ અને સમાન અનુસૂચિત જાતિઓમાંથી કેટલીક જાતિઓને લાભ પહોંચાડવા માટે વહીવટી કાર્યક્ષમતાનો ત્યાગ કરી શકાતો નથી;[૨૯][ચિન્નાયા (સુપ્રા) [ન્યાયમૂર્તિ સિન્હા, ૧૦૫]]

છ. પેટા વર્ગીકરણની માન્યતા પર સવાલ ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો, અનામતની હદ પર નહીં.તેથી, અનામતની હદ નક્કી કરવાનો વિશેષાધિકાર રાજ્યો પાસે છે તે દલીલ લાગુ પડતી ન હતી.[૩૦][ચિન્નાયા (સુપ્રા) [ન્યાયમૂર્તિ સિન્હા, ૧૧૨,૧૧૩]] રાજ્ય ચોક્કસપણે અનામતની હદ વિશે કાયદાકીય નીતિ નક્કી કરી શકે છે પરંતુ અનુસૂચિત જાતિઓમાંના કેટલાક જૂથો પદાનુક્રમમાં આગળ વધ્યા હોવાના આધારે તે અનામતનો લાભ છીનવી શક્યું નથી.[૩૧][ચિન્નાયા (સુપ્રા) [ન્યાયમૂર્તિ સિન્હા, ૧૧૪]]

IV. સંદર્ભ

૧૮. ૨૭ ઓગસ્ટ ૨૦૨૦ના રોજ, પંજાબ રાજ્ય વિ. દેવિન્દર સિંહ,

[૩૨][[૨૦૨૦] ૧૦ એસસીઆર ૮૫૭ :(૨૦૨૦) ૮ એસસીસી ૧] બંધારણીય ખંડપીઠે ચુકાદો આપ્યો હતો કે ચિન્નાયા (ઉપરોક્ત) ની સાત ન્યાયાધીશોની મોટી બેન્ચ દ્વારા સમીક્ષા કરવાની જરૂર છે કારણ કે તે આ મુદ્દાને લગતા નોંધપાત્ર પાસાઓને ધ્યાનમાં લેવામાં નિષ્ફળ રહી છે.આ પાસાઓ આ રીતે ઘડવામાં આવ્યા છેઃ

એ. માં ઈન્દ્રા સાહની (ઉપરોક્ત) [૩૩][(૧૯૯૨) સપ.૩ એસસીસી ૨૧૭ [જસ્ટિસ રેડ્ડી, ૮૦૩]; [જસ્ટિસ સાવંત, પર૪ અને પર૫]] આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો હતો કે પછાત વર્ગને નાગરિકોના 'પછાત' અને 'વધુ પછાત' વર્ગમાં વર્ગીકૃત કરવો બંધારણીય છે.કલમ ૩૪૧,૩૪૨ અને ૩૪૨એની જોગવાઈઓ સમાન સામગ્રી છે.આ કેસ હોવાથી, આ અદાલતે વિશ્લેષણ કરવું પડશે કે પછાત વર્ગમાં પેટા–વર્ગીકરણને મંજૂરી છે પરંતુ અનુસૂચિત જાતિઓમાં નહીં તે અસરના વિપરીત નિષ્કર્ષ પર કેવી રીતે પહોંચી શકાય.માં ઈન્દ્રા સાહની (ઉપરોક્ત) કલમ ૧૬ (૪) માં "પછાત વર્ગો" શબ્દસમૂહનો અર્થ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો અને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ એમ બંનેનો સમાવેશ કરવા માટે કરવામાં આવ્યો હતો; ૩૪[(૨૦૨૦) ૮ એસ. સી. સી. ૧ [૪૨]]

બી. અનુસૂચિત જાતિઓ એક સમાન વર્ગ નથી.[૩૫][ન્યાયમૂર્તિ રેડ્ડીના નિરીક્ષણ પર આધાર રાખ્યો ઈન્દ્રા સાહની (ઉપર)] વર્ગના સૌથી દલિત લોકો કે જેઓ પૂરતા પ્રમાણમાં પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા નથી તેમને પસંદગીની સારવાર આપી શકાય છે.આવા પેટા–વર્ગીકરણ તકની સમાનતા પ્રદાન કરવા માટે કરવામાં આવે છે, જેથી અનામતનો હેતુ હાંસલ કરી શકાય; [૩૬][(૨૦૨૦) ૮ એસસીસી ૧ [૫૦]]

c. કલમ ૧૬ (૪) હેઠળ રાજ્ય અનુસૂચિત જાતિઓની અંદરની અમુક

જાતિઓને તર્કસંગત ધોરણે અનામતનો લાભ આપવા માટે ખુલ્લું રહેશે, જો તેઓ અપૂરતું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા હોય તો તેમના માટે અનામત બેઠકોનો વાજબી ક્વોટા નક્કી કરીને;[૩૭][(૨૦૨૦) ૮ એસસીસી ૧ [૫૨,૫૬]] અને

ડી. અમુક જાતિઓ સાથે પસંદગીયુક્ત વ્યવહારથી કલમ ૩૪૧. [૩૮][(૨૦૨૦) ૮ એસસીસી ૧ [૩૫]] હેઠળ તૈયાર કરવામાં આવેલી યાદીમાંથી અન્ય જાતિઓને બાકાત રાખવામાં નહીં આવે.જરનૈલ સિંહ વિ. લક્ષ્મી નારાયણ ગુપ્તા ,[૩૯][[૨૦૧૮] ૧૦ એસસીઆર ૬૬૩ :(૨૦૧૮) ૧૦ એસસીસી ૩૯૬]આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે અનામતનો લાભ મેળવવા માટે અનુસૂચિત જાતિઓમાંથી "ક્રીમી લેયર" ને બાકાત રાખવાથી કલમ ૩૪૧ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની સૂચિ સાથે છેડછાડ થતી નથી.અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં સામેલ તમામ જાતિઓને પેટા-વર્ગીકૃત હોવા છતાં અનામતનો લાભ આપવામાં આવે છે.

B.Submissions

૧૯. વકીલની રજૂઆતો એ મુદ્દા સુધી મર્યાદિત હતી કે શું આ અદાલતનો ચુકાદો ચિન્નાયા (ઉપરોક્ત) પર પુનર્વિચાર કરવાની જરૂર છે કારણ કે ઉચ્ચ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે પંજાબ અધિનિયમ અને હરિયાણા અધિસૂચના માત્ર એટલા માટે ગેરબંધારણીય છે કારણ કે તે ઉપરોક્ત ચુકાદાની વિરુદ્ધ છે.

i. અરજદારોની રજૂઆતો

૨૦. પંજાબ રાજ્યના મહાધિવક્તા શ્રી ગુરમિંદર સિંહ અને અધિક મહાધિવક્તા શ્રી શાદાન ફરાસતે નીચેની દલીલો રજૂ કરી હતી:

એ. ચુકાદો માં ચિન્નાયા (સુપ્રા) અનુસૂચિત જાતિઓને એક અવિભાજ્ય એકશિલા/ખંડ તરીકે ભૂલથી વર્તે છે;

બી. પસંદગીયુક્ત સારવાર નોંધપાત્ર સમાનતાને પ્રોત્સાહન આપે છે.

ચિન્નાયા (ઉપરોક્ત) અનામતના વિચારની વિરુદ્ધ છે જે સંબંધિત પછાતપણાના આધારે રક્ષણાત્મક ભેદભાવને ફરજિયાત બનાવે છે;

સી. ન્યાયમૂર્તિ એસ. બી. સિન્હાનો ચુકાદો ચિન્નાયા (સુપ્રા) સ્વ-વિરોધાભાસી છે.જ્યારે તે અનુસૂચિત જાતિઓ વચ્ચેની આંતર-અસમાનતાને માન્યતા આપે છે, ત્યારે તે આ અસમાનતાને દૂર કરવાનો ઉપાય ગેરબંધારણીય માને છે.એકવાર આંતર-અસમાનતાને સ્વીકારવામાં આવે તે પછી, વર્ગનું પેટા-વર્ગીકરણ મૂળ સમાનતાના અનુસરણમાં હશે;

ડી. રાજ્ય પાસે પેટા-વર્ગીકરણ કરવાની સત્તા છે કારણ કે બેઠકો અનામત રાખવાની સક્ષમ શક્તિમાં પસંદગીઓ, છૂટછાટો અને મુક્તિઓ જેવી આનુષંગિક અને પૂરક જોગવાઈઓનો સમાવેશ થાય છે.

ઈ. ઈન ઈન્દ્ર સાહની (ઉપરોક્ત) આ અદાલતે જાતિઓ વચ્ચેના આંતરિક મતભેદોને માન્યતા આપી છે.[૪૦] તેના પર ભરોસો ઈન્દ્ર સાહની (સુપ્રા) [જસ્ટિસ રેડ્ડી, ૮૦૨]] વર્ગમાં પેટા-વર્ગીકરણ ન્યાયમૂર્તિ મેથ્યુના અભિપ્રાય સાથે સંરેખિત થાય છે એનએમ થોમસ (સુપ્રા) એવું માનતા કે વર્ગની અંદર વધુ વર્ગીકરણ શક્ય હતું;[૪૧] તેના પર ભરોસો એનએમ થોમસ (સુપ્રા) [જસ્ટિસ મેથ્યુ, ૪૩]]

ચ. અનુસૂચિત જાતિઓ એક સમાન જૂથ નથી પરંતુ તેઓ વિવિધ પ્રકારના ભેદભાવનો સામનો કરે છે.પછાતપણાની ખાતરી કરવાની કલમ ૧૬ (૪) હેઠળની જવાબદારીનો પ્રથમ ભાગ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા અને ત્યારબાદ કલમ ૩૪૧ હેઠળ સંસદ દ્વારા પૂર્ણ કરવામાં આવ્યો છે.'અપૂરતું પ્રતિનિધિત્વ' વિશેની તપાસનો બીજો ભાગ રાજ્યો માટે એક આદેશ છે.જો અનુસૂચિત જાતિઓની સૂચિને એકવિધ

ગણવામાં આવે, તો તે કલમ ૧૬ (૪) ના બીજા ભાગને બિનજરૂરી બનાવશે અને રાજ્યોની ભૂમિકાને નિરર્થક બનાવશે.

જી. પેટા–વર્ગીકરણ ક્રીમી લેયરના સિદ્ધાંતથી અલગ પડે છે કારણ કે (i) આર્થિક પ્રગતિ અનુસૂચિત જાતિઓ દ્વારા સામનો કરવામાં આવતા સામાજિક ભેદભાવને સરભર કરતી નથી; (ii) ક્રીમી લેયર સામાજિક રીતે અદ્યતનને બાકાત રાખે છે, જ્યારે પેટા–વર્ગીકરણનો હેતુ અનુસૂચિત જાતિઓમાં ઓળખ કરવાનો છે, જેઓ મહત્તમ સામાજિક ભેદભાવનો સામનો કરે છે; (iii) પેટા–વર્ગીકરણ ચોક્કસ જાતિઓને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવે છે અને ગુણાત્મક સમાવેશના આધારે પસંદગી બનાવે છે, જે ક્રીમી લેયરને બાકાત રાખવાથી વિરોધાભાસી છે; અને (iv) પ્રેફરેન્શિયલ ટ્રીટમેન્ટ અનુસૂચિત જાતિઓની સૂચિમાં અમુક જાતિઓને ઓળખે છે, જ્યારે ક્રીમી લેયર બાકાત વ્યક્તિઓ પર લાગુ થાય છે;

એચ. એકવાર ગણતરી કરવામાં આવે ત્યારે અનુસૂચિત જાતિઓ તેમની ઓળખ ગુમાવતી નથી કારણ કે જાતિ એક સામાજિક વાસ્તવિકતા છે જ્યારે સૂચિમાં ગણતરી કાનૂની કલ્પનાના સંચાલન દ્વારા થાય છે.કેટલાક જૂથોને તેમના સંબંધિત ગેરલાભને કારણે પેટા–વર્ગીકરણ દ્વારા મર્યાદિત પસંદગી કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત યાદીમાં અન્ય અનુસૂચિત જાતિઓને બાકાત રાખશે નહીં.

આઈ. રાજ્ય વિધાનસભાઓ પાસે સૂચિ II ની એન્ટ્રી ૪૧ અને સાતમી અનુસૂચિની સૂચિ III ની એન્ટ્રી ૨૫ ના સંબંધમાં કાયદાના હેતુઓ માટે પસંદગીઓ કરવાની કાયદાકીય ક્ષમતા છે; અને

જે. કલમ ૧૬ (૪) કલમ ૩૩૫ને આધીન નથી.'કલમ ૩૩૫ હેઠળ 'કાર્યક્ષમતા' ને સમાવિષ્ટ અર્થમાં વ્યાખ્યાયિત કરવી આવશ્યક છે.

૨૧. વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી કપિલ સિબ્બલે નીચેની દલીલો કરી હતીઃ

એ. બંધારણ પેટા–વર્ગીકરણની મંજૂરી આપે છે.અનુછેદ ૩૬૬ (૩૪) જે અનુસૂચિત જાતિઓને વ્યાખ્યાયિત કરે છે તે એવી કલ્પના કરે છે કે જાતિ અથવા જૂથના એક ભાગને પણ સામેલ કરી શકાય છે.

બી. જ્યારે જસ્ટિસ મેથ્યુ એનએમ થોમસ (સુપ્રા) એ નોંધ્યું હતું કે "તેઓ હિંદુ ધર્મમાં કોઈ જાતિ નથી પરંતુ જાતિઓનું મિશ્રણ છે". ચિન્નાયા (ઉપરોક્ત), ન્યાયમૂર્તિ હેગડેએ ઉપરોક્ત ફકરામાં "તેઓ" ને "ત્યાં" સાથે બદલ્યા અને તેના બદલે નોંધ્યું, "ત્યાં કોઈ જાતિઓ નથી".આ બદલીમાં અવતરણનો અર્થ સંપૂર્ણપણે બદલાઈ જાય છે. એનએમ થોમસ (ઉપરોક્ત) જે હતું કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ એ જાતિ પદાનુક્રમની બહાર મૂકવામાં આવેલા જૂથોનો સમૂહ છે, નહીં કે અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓ એકરૂપ છે;[૧૨] [ચિન્નાયા (ઉપરોક્ત) [ન્યાયમૂર્તિ હેગડે, ૨૨] પર આધાર રાખે છે એનએમ થોમસ (સુપ્રા) [ન્યાયમૂર્તિ ઐયર, ૧૩૫]]

સી. જ્યારે ડૉ. બી. આર. આંબેડકરે બંધારણ સભામાં કહ્યું હતું કે કલમ ૩૪૧ એ સૂચિને ખલેલ પહોંચાડતા કોઈપણ પ્રકારના રાજકીય પરિબળોને દૂર કરવા માટે છે, ત્યારે તેઓ સૂચિમાંથી સમાવેશ અને બાકાત રાખવાનો ઉલ્લેખ કરી રહ્યા હતા.પેટા–વર્ગીકરણની સમાવેશ અને બાકાત રાખવાની શક્તિ પર કોઈ અસર થતી નથી.સંભવિત રાજકીય છેડછાડ અનુસૂચિત જાતિઓમાં આંતર–અસમાનતાને સ્વીકારવાની અને તેને દૂર કરવાની હાલની બંધારણીય જરૂરિયાતને દૂર કરી શકતી નથી.

ડી. બંધારણ (એકસો બીજો સુધારો) અધિનિયમ ૨૦૧૮ દ્વારા સમાવિષ્ટ બંધારણની કલમ ૩૪૨એ રાષ્ટ્રપતિને સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોને સૂચિત કરવાની સત્તા આપે છે.આ કલમ કલમ ૩૪૧ અને કલમ ૩૪૨ની સમાન સામગ્રી છે.અનુસૂચિ

જાતિઓ માટે પેટા-વર્ગીકરણ સ્વીકાર્ય છે કારણ કે ઇન્દ્રા સાહની (ઉપરોક્ત) સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો માટે પેટા-વર્ગીકરણની મંજૂરી આપે છે અને કલમ ૩૪૨ A નો સમાવેશ કર્યા પછી, તેઓ અનુસૂચિત જાતિઓની સમકક્ષ છે; અને

ઇ. ચિન્નાયા (સુપ્રા) રાજ્ય દ્વારા એકત્રિત કરવામાં આવેલી પ્રયોગમૂલક માહિતી સાથે સુસંગત નથી.જસ્ટિસ રેડ્ડીના મત મુજબ ઇન્દ્રા સાહની (ઉપર), [૪૩][તેના પર ભરોસો ઇન્દ્રા સાહની (સુપ્રા) [જસ્ટિસ રેડ્ડી, ૭૯૫]] અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની કેટલીક જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ સમાન રીતે સ્થિત નથી.

૨૨. તમિલનાડુ રાજ્ય વતી હાજર રહેલા વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી શેખર નાફડેએ રજૂઆત કરી હતી કે:

એ. ચિન્નાયા (સુપ્રા) કલમ ૩૪૧ અને પેટા વર્ગીકરણ વચ્ચે જોડાણ પ્રદાન કરતું નથી.કલમ ૩૪૧નો સાદો અર્થ સૂચિબદ્ધ અનુસૂચિત જાતિઓનું વર્ગીકરણ કરવાની રાજ્ય વિધાનસભાની સત્તાને મર્યાદિત કરતો નથી; અને

બી. આંતર-પછાતપણાના આધારે વર્ગીકરણ કલમ ૧૪ અનુસાર છે.આ આંતર-પછાતપણું વ્યક્તિઓમાં નહીં પરંતુ અનુસૂચિત જાતિના જૂથોમાં છે. ઇન્દ્રા સાહની (સુપ્રા) અનુસૂચિત જાતિઓના પેટા-વર્ગીકરણને લાગુ પડે છે.

૨૩. ઇન્ટરવેનર મડિગા જન સેવા સમિતિ વતી વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી ગોપાલ શંકરનારાયણને રજૂઆત કરી હતી કે અનુસૂચિત જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ જાતિઓ નથી કારણ કે કલમ ૩૬૬ (૨૪) "માન્ય" નો ઉપયોગ કરે છે.કલમ ૧૬ (૨) "માત્ર" નો ઉપયોગ કરે છે; આમ, ઐતિહાસિક અસ્પૃશ્યતાને કારણે ઓળખાતી અનુસૂચિત જાતિ, કલમ ૧૫ (૧) અને ૧૬ (૨) હેઠળ "જાતિ" નથી.

૨૪. અરજદાર મડિગા આરક્ષણ પોરાટા સમિતિના વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી કે. કે. વેણુગોપાલએ રજૂઆત કરી હતી કે કલમ ૧૪ માત્ર બધા સાથે સમાન વ્યવહારનો આદેશ આપતું નથી પણ અસમાન લોકો સાથે સમાન વ્યવહાર દ્વારા ભેદભાવને પણ પ્રતિબંધિત કરે છે.તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે કલમ ૩૮ (૨) જે લોકો અસમાન દરજ્જાના છે તેમને એક જ વિમાનમાં લાવવાનો અધિકાર આપે છે.કલમ ૩૪૧ને કલમ ૩૮ (૨) સાથે વાંચવી પડશે.

૨૫. ભારતના એટર્ની જનરલ શ્રી આર. વેંકટરમાનીએ રજૂઆત કરી હતી કે કલમ ૧૪ થી ૧૬ અને કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ વિવિધ ક્ષેત્રોમાં કામ કરે છે.કલમ ૩૪૧ હેઠળ માત્ર હોદ્દો એ એકરૂપતા દર્શાવતો નથી.

૨૬. ભારતના સોલિસિટર જનરલ શ્રી તુષાર મહેતાએ રજૂઆત કરી હતી કે સમાનતા એ સ્થિર ખ્યાલ નથી.તે આ અદાલતના ચુકાદાથી વિકસિત થયું છે ચંપકમ દોરાઈરાજન (સુપ્રા), થી ઈન્દ્ર સાહની (ઉપર).પેટા–વર્ગીકરણ એ હકારાત્મક કાર્યવાહી વ્યવસ્થાને તર્કસંગત બનાવવાનો મુદ્દો છે.

૨૭. વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી નિધેશ ગુપ્તાએ રજૂઆત કરી હતી કે પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ એ રાજ્યના વ્યક્તિલક્ષી સંતોષની અંદરની બાબત છે, જે પછાતપણું અને પ્રતિનિધિત્વની અપર્યાપ્તતાને આધિન છે.રાજ્યના સંતોષ સુધી પહોંચવા માટે અદાલતો અંતર્ગત માહિતીની તપાસ કરી શકતી નથી.કલમ ૧૬ (૪) સામૂહિક રીતે "નાગરિકોના પછાત વર્ગો" નો ઉલ્લેખ કરે છે, તેથી અનુસૂચિત જાતિઓ પછાત વર્ગોની સમકક્ષ છે.કલમ ૧૬ (૪) એ કલમ ૧૫ (૪) અને ૧૫ (૫) ની વ્યાપક જોગવાઈ છે.જ્યારે કલમ ૧૫ (૪), ૧૫ (૫) "અનુસૂચિત જાતિઓ માટે કોઈપણ વિશેષ જોગવાઈઓ" નો ઉલ્લેખ કરે છે, ત્યારે કલમ ૧૬ (૪) "નાગરિકોના કોઈપણ પછાત વર્ગ" નો ઉપયોગ કરે છે.કલમ ૧૫ (૪) અને ૧૫ (૫) માં લાભાર્થી વર્ગોને લાયક ઠેરવવા માટે "ધ" શબ્દના ઉપયોગના વિરોધમાં કલમ ૧૬ (૪)

માં "કોઈપણ" નો ઉપયોગ સૂચવે છે કે કલમ ૧૬ (૪) હેઠળ વધુ વિવેકાધીન સત્તા છે.

૨૮. વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી વિજય હંસારિયાએ રજૂઆત કરી હતી કે કલમ ૩૪૧ હેઠળની સૂચિ પોતે બંધારણીય જોગવાઈ નથી, પરંતુ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા પસાર કરાયેલ વહીવટી આદેશ છે જેમાં સંસદ દ્વારા ફેરફાર કરી શકાય છે.

૨૯. આંધ્રપ્રદેશ રાજ્ય વતી હાજર રહેલા વરિષ્ઠ વકીલ ડૉ. એસ. મુરલીધરે રજૂઆત કરી હતી કે આ નિર્ણયના પરિણામે રાજ્યએ નવો કાયદો ઘડ્યો નથી. ચિન્નાયા (ઉપર).

૩૦ .હરિયાણા રાજ્ય વતી હાજર રહેલા વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી અરુણ ભારદ્વાજે રજૂઆત કરી હતી કે અનુસૂચિત જાતિઓમાં વંચિત જૂથો છે અને રાજ્યને તેમની ચિંતાઓ દૂર કરવાની મંજૂરી આપવી જોઈએ.

૩૧. ચંદીગઢના સ્થાયી વકીલ શ્રી કનુ અગ્રવાલે રજૂઆત કરી હતી કે હકારાત્મક કાર્યવાહીને ઓળખ (કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨) અને વિસ્તરણ (એટલે કે હકારાત્મક કાર્યવાહી કેવી રીતે હાથ ધરી શકાય) સહિત બે પગલાંની પ્રક્રિયા તરીકે સારાંશ આપી શકાય છે.

૩૨. વકીલ સુશ્રી શ્રદ્ધા દેશમુખે રજૂઆત કરી હતી કે, તેમના પ્રતિનિધિત્વના અભાવના પ્રમાણમાં તેમને અધિકારો પ્રાપ્ત થાય છે તેની ખાતરી કર્યા વિના, અનુસૂચિત જાતિના અસમાન સભ્યો માટે અધિકારોને એકઠા કરી શકાતા નથી.તેથી, અનુસૂચિત જાતિઓમાં નબળા લોકોના વધુ સારા પ્રતિનિધિત્વ માટે પેટા–વર્ગીકરણ જરૂરી છે.

૩૩. શ્રી દમા શેષાદ્રી નાયડુ, શ્રી રાજેશ કુમાર ખન્ના, શ્રી સિદ્ધાર્થ લુથરા, વરિષ્ઠ વકીલ અને ડૉ. વિવેક શર્મા, શ્રી શિવમ સિંહ અને શ્રી સંજય જૈન, અન્ય અરજદારો અને દરમિયાનગીરીઓ વતી હાજર રહેલા વકીલોએ ઉપરોક્ત રજૂઆતોને અપનાવી છે.

II.પ્રતિવાદીઓની રજૂઆતો

૩૪. વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી મનોજ સ્વરૂપે નીચેની દલીલો કરી હતી:

એ. કલમ ૩૪૧ (૧) હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા જાહેરનામા દ્વારા રચાયેલી અનુસૂચિત જાતિઓ પોતે એક વર્ગ છે.કલમ ૩૪૧ (૨) નો છેલ્લો ભાગ જણાવે છે કે સંસદ દ્વારા ઘડવામાં આવેલા કાયદા સિવાય યાદીમાં કોઈ ફેરફારની મંજૂરી નથી.રાષ્ટ્રપતિના જાહેરનામા દ્વારા રચાયેલા વર્ગમાં કલમ ૩૪૧ (૨) હેઠળ જ સંસદ દખલ કરી શકે છે.બંધારણ સભાની કલમ ૩૪૧ પરની ચર્ચાઓ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, સંસદ પાસે રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં ફેરફાર કરવાની સંપૂર્ણ સત્તા છે, અન્યથા કારોબારી રાજકીય હેતુઓ હાંસલ કરવા માટે યાદીમાં ફેરફાર કરશે.

બી. રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કલમ ૩૪૧ હેઠળ જાહેરનામું બહાર પાડ્યા પછી, બંધારણના હેતુઓ માટે અધિસૂચિત જાતિઓને અનુસૂચિત જાતિઓ માનવામાં આવે છે.કલમ ૩૪૧ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં જે જાતિઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે તે વિજાતીય છે.જો કે, એકવાર સૂચિત થયા પછી, જાતિઓને કાલ્પનિક કલ્પના દ્વારા એકતાના કૃત્રિમ સાંચામાં મૂકવામાં આવે છે;

સી. પંજાબમાં અનુસૂચિત જાતિઓ માટે અનામત પચાસ ટકા બેઠકોમાં બાલ્મિકી શીખો અને મઝાબીઓને પ્રાધાન્ય આપવાની જરૂરી અસર એ છે કે અન્ય અનુસૂચિત જાતિના લોકોને તે બેઠકોમાંથી બાકાત રાખવામાં આવે છે.

ડી. સાતમી અનુસૂચિમાં કોઈ પણ એન્ટ્રી અનુસૂચિત જાતિઓ સાથે સંબંધિત નથી.એકમાત્ર પ્રવેશ કે જેના હેઠળ અનુસૂચિત જાતિઓ માટે અનામત પર કાયદો ઘડવામાં આવી શકે છે તે સૂચિ I ની એન્ટ્રી ૯૭ છે. આમ, જો અનુસૂચિત જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ સ્વીકાર્ય હોય તો પણ, માત્ર સંસદને જ આવો કાયદો ઘડવાની સત્તા છે, રાજ્યના વિધાનસભાને નહીં;

ઇ. કલમ ૩૩૮ હેઠળ રચાયેલ અનુસૂચિત જાતિ માટેનું રાષ્ટ્રીય

આયોગ અનુસૂચિત જાતિઓના કોઈપણ નવા ડેટા સમૂહો અથવા અનુભવો પર વિચાર કરી શકે છે અને ભલામણો કરી શકે છે.જો કે, યાદીમાં ફેરફાર કરવાની સત્તા માત્ર સંસદ પાસે છે.

એફ. અદાલતો ન્યાયિક કવાયત દ્વારા રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સૂચિત અનુસૂચિત જાતિઓ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિઓની સૂચિમાંથી કોઈ પણ જાતિનો સમાવેશ અથવા બાકાત રાખી શકતી નથી;[૪૪][ભૈયાલાલ વિ. હરિકિશન સિંહ (૧૯૬૫) ૨ એસસીઆર ૮૭૭; મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વિ. મિલિંદ (૨૦૦૧) ૧ એસસીસી ૪; બીર સિંહ વિ. ડેખી જલ બોર્ડ (૨૦૧૮) ૧૦ એસસીસી ૩૧૨]

છ. અનુસૂચિત જાતિઓમાં વર્ગીકરણ એ જાતિ પર આધારિત છે જે કલમ ૧૬ (૨) ના આધારે અસ્વીકાર્ય છે; અને

એચ. અરજદારોની રજૂઆતોથી વિપરીત, ચિન્નાયા (ઉપરોક્ત) બંધારણની કલમ ૧૬ (૪) અને ૩૪૧ વચ્ચેની આંતરક્રિયાની ચર્ચા કરે છે.

૩૫. વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી સલિલ સાગરે નીચેની દલીલો કરી હતી:

એ. ચોક્કસ જાતિઓને પ્રાધાન્ય આપવું એ રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં ફેરફાર કરવા સમાન છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે સીધી અસર અને અસર ધોરણ [૪૫][આઈઆર કોએલ્હો વિ. તમિલનાડુ રાજ્ય (૨૦૦૭) ૨ એસસીસી ૧ પર આધારિત] નો ઉપયોગ કરવો આવશ્યક છે.પેટા-વર્ગીકરણ, અસરકારક રીતે, રાષ્ટ્રપતિની યાદીના અવકાશ અને કામગીરીને નીચેની રીતે પ્રતિબંધિત કરે છે:

I. તેની બાકાત રાખવાની અસર છે, જે અમલમાં મૂકવા માંગવામાં આવેલી અનામતની યોજનામાં ખલેલ પહોંચાડે છે;

II. તે અમુક સમુદાયો માટે ઉપલબ્ધ અનામતના હિસ્સામાં અપ્રમાણસર રીતે વધારો કરે છે અને બાકીના સમુદાયો માટે

ઉપલબ્ધ હિસ્સામાં ઘટાડો કરે છે; અને

III. જાતિઓનું પેટા જૂથ કલમ ૩૪૧ માં કાનૂની કલ્પનાનું ઉલ્લંઘન કરે છે, જેના દ્વારા બંધારણના હેતુઓ માટે એક સમાન જૂથ બનાવવામાં આવે છે.

બી. માં ઈન્દ્રા સાહની (ઉપરોક્ત), આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે અન્ય પછાત વર્ગોનું પેટા વર્ગીકરણ બંધારણીય રીતે માન્ય છે.આ અદાલતે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ પર સમાન સિદ્ધાંતો લાગુ કરવા સામે ચેતવણી આપી હતી; અને

સી. અનુસૂચિત જાતિઓના પેટા–વર્ગીકરણને માત્ર એટલા માટે બંધારણીય ન ગણી શકાય કારણ કે કલમ ૩૪૧,૩૪૨ અને ૩૪૨–એ સમાન સામગ્રી છે.અનુસૂચિત જાતિઓ અને અન્ય પછાત વર્ગો દ્વારા રજૂ કરાયેલા વર્ગો અલગ છે.જે જાતિઓને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે સૂચિત કરવામાં આવે છે તેમાં સમાનતાનું લક્ષણ છે; તેઓ બધા અસ્પૃશ્યતાના ઐતિહાસિક અન્યાયથી પીડાય છે.

૩૬. વરિષ્ઠ વકીલ ડૉ. કે. એસ. ચૌહાણે નીચેની દલીલો કરી હતી:

એ. માં ઈન્દ્રા સાહની (ઉપરોક્ત), આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો હતો કે જો જાતિ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત હોય તો કલમ ૧૬ હેઠળ અનામતના હેતુઓ માટે જાતિ એક વર્ગ હોઈ શકે છે;૪૬[(૧૯૯૨) સપ્લિમેન્ટ (૩) એસ. સી. સી. ૨૧૭ [જસ્ટિસ પાંડિયન, પ૭,૬૦,૬૭,૮૨,૯૫]; [જસ્ટિસ જીવન રેડ્ડી, ૭૮૨,૭૮૪]] અને

બી. માં ઈન્દ્રા સાહની (ઉપર), ન્યાયમૂર્તિ જીવન રેડ્ડીએ અવલોકન કર્યું હતું કે બંધારણની કલમ ૧૬ (૪) મુખ્યત્વે એવું માને છે કે અનામત સામાજિક પછાતપણાના આધારે હોવી જોઈએ.અનુસૂચિત જાતિઓનું આગળ કોઈ વર્ગીકરણ કરી શકાતું

નથી કારણ કે રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા અનુસૂચિત જાતિ તરીકે સૂચિત કરવામાં આવેલી તમામ જાતિઓ અસ્પૃશ્યતાના સ્વરૂપમાં સામાજિક પછાતપણાની સમાનતા ધરાવે છે.

૩૭. વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી સંજય હેગડેએ નીચેની દલીલો કરી હતી:

એ. આ અદાલતે પછી આપેલા ચુકાદાઓમાં ઈન્દ્ર સાહની (સુપ્રા) એ અવલોકન કર્યું છે કે તેની અરજી અન્ય પછાત વર્ગો સુધી મર્યાદિત હતી; [૪૭]અશોક કુમાર ઠાકુર વિરુદ્ધ ભારત સંઘ (૨૦૦૮) ૬ એસસીસી ૧ [૨૯૩,૩૯૩,૬૩૩]; જરનૈલ સિંહ વિ. લક્ષ્મી નારાયણ ગુપ્તા (૨૦૧૮) ૧૦ એસસીસી ૩૯૬ [૧૬,૨૪,૩૪]]

બી. માં કેરળ રાજ્ય વિરુદ્ધ એન. એમ. થોમસ ,[૪૮][[૧૯૭૬] ૧ એસસીઆર ૯૦૬ :(૧૯૭૬) ૨ એસસીસી ૩૧૦] આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે અનુસૂચિત જાતિઓ પોતાનામાં એક વર્ગની રચના કરે છે.સમાન અવલોકનો કરવામાં આવ્યા હતા. અખિલ ભારતીય શોષિત કર્મચારી સંઘ (રેલવે) વિ. ભારત સંઘ ; [૪૯][[૧૯૮૧] ૨ એસસીઆર ૧૮૫ :(૧૯૮૧) ૧ એસસીસી ૨૪૬]

સી. કલમ ૩૪૧ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં માત્ર સંસદ દ્વારા બનાવવામાં આવેલા કાયદા દ્વારા જ ફેરફાર કરી શકાય છે. ૫૦[બી. બસાવલિંગપ્પા વિ. ડી. મ્યૂનિચિન્નાપા પર આધારિત (૧૯૬૫) ૧ એસસીઆર ૩૧૬; ભૈયાલાલ વિ. હરિકિષ્ણન સિંહ (૧૯૬૫) ૨ એસસીઆર ૮૭૭; શ્રીશ કુમાર ચૌધરી વિ. ત્રિપુરા રાજ્ય , (૧૯૯૦) સપ.એસસીસી ૨૨૦; પાલઘાટ જિલ્લા થાન દાન સમુદ્ર સંરક્ષણ સમિતિ વિરુદ્ધ કેરળ રાજ્ય (૧૯૯૪) ૧ એસસીસી ૩૫૯; મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વિ. મિલિંદ (૨૦૦૧) ૧ એસસીસી ૪ [૧૫]; બીર સિંહ વિ. દિલ્હી જળ બોર્ડ (૨૦૧૮) ૧૦ એસસીસી ૩૧૨]

ડી. રાજ્યોએ બંધારણની કલમ ૩૪૧ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સૂચિત તમામ જાતિઓના સભ્યોને લાભ આપવો જોઈએ.જો રાજ્ય સરકારનો અભિપ્રાય હોય કે જાતિને લાભ આપવાની જરૂર નથી, તો તે અનુસૂચિત જાતિઓની સૂચિમાંથી તેને બાકાત રાખવા માટે ભલામણ કરી શકે છે; અને

ઈ. કલમ ૩૨૧ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલી યાદીમાં ફેરફાર કરવાની સત્તા સંસદને આપવાનો હેતુ રાજકીય હેતુઓ માટે યાદીમાં ફેરફાર થતો અટકાવવાનો છે.

૩૮. વકીલશ્રી મલ્લેલા વેંકટ રાવે રજૂઆત કરી હતી કે ચિન્નાયા (ઉપરોક્ત) માં ન્યાયમૂર્તિ એસ. બી. સિન્હાનો અભિપ્રાય કે અનુસૂચિત જાતિઓમાં આંતર–પછાતપણું દૂર કરવા માટે હકારાત્મક પગલાંના અન્ય સ્વરૂપોનો ઉપયોગ થવો જોઈએ તે યોગ્ય અને બંધારણીય અભિગમ છે.

૩૯. ડૉ. આંબેડકર અનુસૂચિત જાતિ સંઘ, કર્ણાટક વતી વ્યક્તિગત રીતે હાજર રહેલા અરજદાર મહેન્દ્ર કુમાર મિત્રાએ રજૂઆત કરી હતી કે રાજ્યમાંથી પ્રાપ્ત થયેલા ઠરાવ પર સંસદને જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ કરવાની સત્તા પ્રદાન કરતી કલમ ૩૪૧માં કલમ (૩) નો સમાવેશ કરવાની ન્યાયમૂર્તિ ઉષા મેહરા સમિતિની ભલામણને રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જાતિ આયોગ દ્વારા સ્વીકારવામાં આવી ન હતી .[૫૧] (રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જાતિ આયોગની ત્રીજી બેઠક ૧૩–૧૨–૨૦૧૦ના રોજ ડૉ. પી. એલ. પુનિયાની અધ્યક્ષતામાં યોજાઈ હતી.)

૪૦. સમાજ કલ્યાણ સંગઠન અનુસુચિત જાતિ–જંજતી અધિકારી એવં

કર્મચારી સંઘે રજૂઆત કરી હતી કે અનુસૂચિત જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ અનુસૂચિત જાતિઓને વિશેષ અનામત આપવાના હેતુને નિષ્ફળ બનાવે છે.

૪૧. હરિયાણા પ્રદેશ ચમાર મહાસભા વતી હાજર રહેલા શ્રી સાકેત સિંહે રજૂઆત કરી હતી કે કલમ ૩૪૧ માંની કાલ્પનિક કલ્પના અનુસૂચિત જાતિઓની એક સામાન્ય ઓળખ બનાવે છે, તેમ છતાં સૂચિમાંની દરેક જાતિ એક અનન્ય ઓળખ ધરાવે છે.વકીલે વધુમાં રજૂઆત કરી હતી કે બંધારણ જ્યાં જરૂરી હોય ત્યાં ચોક્કસ જાતિઓ સાથે વિશેષ વ્યવહાર કરવાની જોગવાઈ સ્પષ્ટપણે પ્રદાન કરશે.

૪૨. શ્રી વેમ્બાડી સુબ્રમણ્યમ અને શ્રી વી. કે. બીજુ, વકીલ, એ જ રીતે રજૂઆતો કરી હતી.

C. મુદ્દાઓ

૪૩. બંધારણીય ખંડપીઠે એ નક્કી કરવાનું છે કે અનામત સહિત હકારાત્મક પગલાં લેવાના હેતુથી અનુસૂચિત જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ માન્ય છે કે કેમ.આ સંદર્ભમાં, નીચેના મુદ્દાઓ વિચારણા માટે ઉદ્ભવે છેઃ

એ. અનામત વર્ગનું પેટા–વર્ગીકરણ કલમ ૧૪,૧૫ અને ૧૬ હેઠળ માન્ય છે કે કેમ;

બી. અનુસૂચિત જાતિઓ એક સમાન જૂથ બનાવે છે કે વિજાતીય જૂથ;

સી. શું કલમ ૩૪૧ કાલ્પનિક કલ્પનાના સંચાલન દ્વારા એક સમાન વર્ગની રચના કરે છે; અને

ડી. પેટા–વર્ગીકરણના અવકાશ પર કોઈ મર્યાદા છે કે કેમ.

D. Analysis

આઈ. આરક્ષણ પર <u>ન્યાયશાસ્ત્ર</u>

૪૪. અનામતની આસપાસના ન્યાયશાસ્ત્રમાં અદાલતોની અંદર અને બહાર અશાંતિ સર્જાઈ છે. બે નિર્ણાયક મુદ્દાઓ ન્યાયશાસ્ત્રની ચર્ચા પર પ્રભુત્વ ધરાવે છે–બંધારણ દ્વારા સમર્થિત સમાનતાના નમૂનાને ઓળખવા અને 'કાર્યક્ષમતા' અથવા 'યોગ્યતા' સાથે સમાનતાની આંતરક્રિયા.અનુસૂચિત જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ કલમ ૧૪,૧૫ અને ૧૬નું ઉલ્લંઘન કરે છે કે કેમ તે મુદ્દાનો જવાબ આપવા આગળ વધીએ તે પહેલાં આપણે ભારતમાં અનામતને સંચાલિત કરતા મૂળ સિદ્ધાંતોને શોધી કાઢીએ તે મહત્વપૂર્ણ છે.આ આપણને વિશ્લેષણ કરવા માટે સક્ષમ બનાવશે કે શું પેટા–વર્ગીકરણ સમાનતાના બંધારણીય વચનને આગળ વધારે છે કે કેમ.

એ. મૂળ સમાનતાના પ્રદર્શન તરીકે આરક્ષણ

૪૫. કલમ૧૬ (૧) માં સમાન તક સિદ્ધાંતનો હેતુ અને કલમ ૧૬ (૪) માં અનામતની જોગવાઈ આ અદાલતમાં અનામત અંગેના ન્યાયશાસ્ત્રના કેન્દ્રબિંદુ તરીકે ઉભરી આવી છે.સમાનતા પરના બંધારણીય દ્રષ્ટિકોણને સમજવા માટે અદાલતે સમર્થન આપેલા સમાનતાના સ્પર્ધાત્મક નમૂનાઓની સફર અને વર્ષો દરમિયાન તેમની ઉત્ક્રાંતિની ચર્ચા જરૂરી છે.

I. The સમાનતાના સ્પર્ધાત્મક દ્રષ્ટિકોણો

૪૬. બંધારણની કલમ ૧૪,૧૫ અને ૧૬ સ્થિતિ અને તક અને સામાજિક ન્યાયની સમાનતાના પ્રારંભિક મૂલ્યોના અનુસરણમાં સમાનતા સંહિતાને આવરી લે છે.કલમ ૧૪ "કાયદાની સામે સમાનતા" અને "કાયદાનું સમાન રક્ષણ" હોવું જોઈએ તેવી ધારણા કરીને સમાનતાને સંચાલિત કરતા સામાન્ય સિદ્ધાંતો મૂકે છે.તેના પ્રારંભિક વર્ષોમાં, આ અદાલતે વર્ગીકરણ સિદ્ધાંત [૫૨] (જુઓ પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય વિ. અનવર અલી સરકાર, ૧૯૫૨ AIR ૭૫) ના ચશ્મા દ્વારા કલમ ૧૪નું અર્થઘટન કર્યું હતું, જે એ માન્યતા પર આધારિત છે કે કાયદામાં ઔપચારિક સમાનતા, જેના દ્વારા દરેક વ્યક્તિ સાથે તેમના સંજોગોને ધ્યાનમાં લીધા વિના સમાન વ્યવહાર કરવા આવે છે, તે વાસ્તવિક સમાનતામાં પરિવર્તિત થતી નથી.આ સિદ્ધાંતનો અંતર્ગત પાયો એ છે કે બે વ્યક્તિઓ કે જેઓ સમાન રીતે સ્થિત નથી, તેમની સાથે સમાન વ્યવહાર કરી શકાતો નથી.[૫૩] (ચિરંજીત લાલ ચૌધરી વિરુદ્ધ ભારત સંઘ (૧૯૫૦) SCC ૮૩૩ [૩૮,૩૯])

૪૭. કલમ ૧૫ (૧) અને ૧૬ (૧) ને કલમ ૧૪. [૫૪] (ચિરંજીત લાલ ચૌધરી વિરુદ્ધ ભારત સંઘ (૧૯૫૦) SCC ૮૩૩ [૩૮,૩૯]) માં સમાવિષ્ટ સમાનતાના સિદ્ધાંતની સ્પષ્ટતા તરીકે જોવામાં આવી હતી, જો કે, અદાલતો વાજબી વર્ગીકરણના સિદ્ધાંત અને તેની અંતર્ગત ધારણાને લાગુ કરવામાં અચકાતી હતી કે અનામતના ક્ષેત્રમાં 'તમામ વ્યક્તિઓ

(અને તમામ પરિસ્થિતિઓ નહીં) સમાન નથી'.ખચકાટનું કારણ એ હતું કે અપનાવવામાં આવેલા માધ્યમો (એટલે કે અનામત) ને ઔપચારિક સમાનતા અને કાર્યક્ષમતાના સંદર્ભમાં વ્યાખ્યાયિત તકની સમાનતા મેળવવા માટે સુસંગતતા ન હોવાનું સમજવામાં આવ્યું હતું.[૫૫] (જનરલ મેનેજર, દક્ષિણ રેલવે વિ. રંગાચારી, AIR ૧૯૬૨ SC ૩૬; CA રાજેન્દ્ર વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, AIR ૧૯૬૮ SC ૫૦૭) મદ્રાસ રાજ્યમાં (હવે તમિલનાડુ), મેડિકલ અને એન્જિનિયરિંગ કોલેજોની બેઠકો "કોમ્યુનલ જીઓ" તરીકે ઓળખાતા સરકારી આદેશમાં નિર્ધારિત પ્રમાણમાં વિવિધ જૂથોમાં વહેંચવામાં આવી હતી.બિન–બ્રાહ્મણો (હિંદુઓ), પછાત હિંદુઓ, બ્રાહ્મણો, હરિજન, એંગ્લો–ઈન્ડિયન્સ, ખ્રિસ્તીઓ અને મુસ્લિમો માટે ચોક્કસ પ્રમાણમાં બેઠકો વહેંચવામાં આવી હતી.[૫૬] (બિન–બ્રાહ્મણ (હિંદુઓ):૬; પછાત હિંદુઓ:૨; બ્રાહ્મણો:૨; હરિજન:૨, એંગ્લો–ઈન્ડિયન્સ અને ભારતીય ખ્રિસ્તીઓ (૧); મુસ્લિમો:૧.) મદ્રાસ રાજ્ય વિરુદ્ધ ચંપકમ દોરાઈરાજન, [૫૭] ([૧૯૫૧]

એસસીઆર ૫૨૫) માં આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે તે આધારે શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં બેઠકોની અનામતને ગેરબંધારણીય અને કલમ ૨૯ (૨) નું ઉલ્લંઘન ગણાવ્યું હતું, જે જણાવે છે કે કોઈ પણ નાગરિકને રાજ્ય દ્વારા જાળવવામાં આવતી કોઈપણ શૈક્ષણિક સંસ્થામાં પ્રવેશ આપવાનો અથવા માત્ર ધર્મ, જાતિ, જાતિ, ભાષા અથવા તેમાંથી

કોઈપણના આધારે રાજ્યના ભંડોળમાંથી સહાય મેળવવાનો ઈનકાર કરવામાં આવશે નહીં.કોર્ટે અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૨૯માં કલમ ૧૬ (૪) જેવી કોઈ અપવાદ કલમ નથી જે શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં બેઠકો અનામત રાખવાની મંજૂરી આપશે.

૪૮. મદ્રાસ રાજ્યએ એ પણ સૂચિત કર્યું કે જિલ્લા મુન્સિફના પદ પર ખાલી જગ્યાઓ કોમ્યુનલ જી. ઓ. ના આધારે દાખલ કરવામાં આવશે. બી. વેંકટરમણ વિરુદ્ધ મદ્રાસ રાજ્યમાં કોમી જી. ઓ. ના આધારે સેવાઓમાં [૫૮] (AIR ૧૯૫૧ SC ૨૨૯) બેઠકોના આરક્ષણને પડકારવામાં આવ્યું હતું.બંધારણીય ખંડપીઠે અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૧૬ (૪) રાજ્યને સેવાઓમાં 'પછાત વર્ગો' માટે જોગવાઈ કરવાની મંજૂરી આપે છે જો રાજ્યના અભિપ્રાયમાં તેમનું પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ ન હોય અને માત્ર હરિજન અને પછાત હિંદુઓને 'પછાત વર્ગો' તરીકે ગણી શકાય.હરિજન અને પછાત હિંદુઓ માટે અનામત બેઠકો સિવાયની અન્ય બેઠકોમાં પ્રવેશ નકારવો એ કલમ ૧૬ (૧) અને ૧૬ (૨) નું ઉલ્લંઘન કરતો "જાતિ" પર આધારિત ભેદભાવ હશે.

૪૯. ઉપરોક્ત ચુકાદાઓએ બંધારણીય જોગવાઈઓના વાંચનમાં ઔપચારિક અને અનામત–મર્યાદિત અભિગમ અપનાવ્યો હતો.આ અભિગમમાં, આરક્ષણને કલમ ૧૫ (૧) અને ૧૬ (૧) માં સમાન તકના સિદ્ધાંતના અપવાદ તરીકે જોવામાં આવ્યું હતું.આ અદાલતે ચંપકમ

દોરાઈરાજન (ઉપરોક્ત) માં નિર્ણય લેતા પહેલા કલમ ૧૪માં વાજબી વર્ગીકરણના સિદ્ધાંતને માન્યતા આપી હતી.જો કે, તેણે આ સિદ્ધાંતને અનામતના ક્ષેત્રમાં પરિવર્તિત કર્યો ન હતો. [૫૯] (ચંપકમ દોરાઈરાજન કેસમાં ચુકાદાને દૂર કરવા માટે બંધારણ (પ્રથમ સુધારા) અધિનિયમ ૧૯૫૧ દ્વારા બંધારણમાં કલમ ૧૫ (૪) નો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો.) વેંકટરમણ (ઉપરોક્ત) માં પણ, આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો હતો કે સેવાઓમાં અનામત માત્ર એટલા માટે માન્ય છે કારણ કે બંધારણ સ્પષ્ટ રીતે તેની જોગવાઈ કરે છે.આરક્ષણ અથવા હકારાત્મક પગલાંના અન્ય કોઈ સ્વરૂપને સમાનતાના સિદ્ધાંતના વિરોધી તરીકે ગણવામાં આવતું હતું, તેના પુનરાવર્તન તરીકે નહીં.

૫૦. બંધારણ (પ્રથમ સુધારા) અધિનિયમ ૧૯૫૧ દ્વારા બંધારણમાં સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં ચંપકમ દોરાઈરાજન (ઉપરોક્ત) માં ચુકાદાને દૂર કરવા માટે કલમ ૧૫માં કલમ (૪) નો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો.કલમ ૧૫ (૪) નો સમાવેશ હોવા છતાં, સમાનતા સંહિતાનું ઔપચારિક વાંચન ચાલુ રહ્યું.બાલાજી વિ. મૈસૂર રાજ્ય, [૬૦] (AIR ૧૯૬૩ SC ૬૪૯) માં આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૪) વિશેષ જોગવાઈઓ છે (અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, સમાનતાના સિદ્ધાંતનો અપવાદ) જ્યારે અનામત રાખવાની કુલ બેઠકો પર પચાસ ટકાની મર્યાદા નક્કી કરી હતી.એન. એમ. થોમસ વિરુદ્ધ

કેરળ રાજ્ય, [૬૧] ((૧૯૭૬) ૨ એસ. સી. સી. ૩૧૦; વિસ્તૃત અભિગમના બીજ ન્યાયમૂર્તિ સુબ્બા રાવ દ્વારા ટી દેવદાસનમાં વાવવામાં આવ્યા હતા.) માં આ અદાલતે સમાનતા સંહિતાનું વિસ્તૃત અને મૂળ વાંચન હાથ ધર્યું હતું.તે કિસ્સામાં, કેરળ રાજ્ય અને ગૌણ સેવાઓ નિયમો ૧૯૫૮ના નિયમ ૧૩ એએની બંધારણીય માન્યતાને પડકારવા માટે કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવી હતી, જેના દ્વારા અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના ઉમેદવારો માટે લાયકાતના માપદંડમાં છૂટછાટ આપવામાં આવી હતી.સાત ન્યાયાધીશોની બેન્ચની રચના કરતી બહુમતીએ કલમ ૧૪ થી કલમ ૧૬ (૧) [૬૨] ((૧૯૭૬) ૨ એસસીસી ૩૧૦ [રે સીજેઆઈ, ૨૧]) માં વાજબી વર્ગીકરણના સિદ્ધાંતને હસ્તક્ષેપ કર્યો હતો અને અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૧૬ (૪) તકની સમાનતાના સિદ્ધાંતથી અપવાદ નથી.કલમ ૧૬ (૪), કોર્ટના અભિપ્રાયમાં, કલમ ૧૬ (૧) માં સિદ્ધાંતને સ્પષ્ટ કરે છે અને સમજાવે છે.[૬૩] ((૧૯૭૬) ૨ એસસીસી ૩૧૦ [રે સીજેઆઈ, ૩૭]) મુખ્ય ન્યાયાધીશ રેએ અવલોકન કર્યું હતું કે જ્યારે નિયમ "વહીવટી કાર્યક્ષમતાની મૂળભૂત જરૂરિયાતોને સંતોષ્યા પછી બિન–પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા વર્ગો માટે સેવાઓમાં પ્રતિનિધિત્વની સમાનતા" સુનિશ્ચિત કરે છે ત્યારે કલમ ૧૬ (૧) નું ઉલ્લંઘન કરવામાં આવશે નહીં.[૬૪] ((૧૯૭૬) ૨ એસસીસી ૩૧૦ [રે સીજેઆઈ, ૪૫])મુખ્ય ન્યાયાધીશ રેનો

અભિપ્રાય બે વૈચારિક પાયા પર આધારિત છે.પ્રથમ, કલમ ૧૬ (૧) નો ધ્યેય સેવાની કાર્યક્ષમતા જાળવી રાખીને પ્રતિનિધિત્વની સમાનતા સુનિશ્ચિત કરવાનો છે; અને બીજું, લાભાર્થીઓ પ્રતિનિધિત્વ વિનાનો વર્ગ હોવો જોઈએ.આ બે ચેતવણીઓને આધિન સમાન પ્રતિનિધિત્વની ભાષામાં તકની સમાનતા ઘડવામાં આવી હતી.ન્યાયમૂર્તિ કે. કે. મેથ્યુએ એક અલગ અભિગમ અપનાવ્યો.વિદ્વાન ન્યાયાધીશે સમાનતાની જોગવાઈના વૈચારિક પાયાને નીચેની રીતે તોડી નાખ્યો હતોઃ

એ. એક માપદંડ જે માલ (એટલે કે સેવાઓ) ની વહેંચણી સાથે સંબંધિત છે તે અપનાવવો આવશ્યક છે; [૬૫] ((૧૯૭૬) ૨ એસસીસી ૩૧૦ [જસ્ટિસ મેથ્યુ, ૫૫])

બી. તે નક્કી કરવું આવશ્યક છે કે શું સંબંધિત માપદંડ ચોક્કસ વર્ગના પ્રાથમિક બાકાત તરફ દોરી જાય છે.તમામ વર્ગોની વ્યક્તિઓને પસંદ કરેલા માપદંડોને સંતોષવાની સમાન તક છે કે કેમ તે રાજ્યએ ઓળખવું જરૂરી છે; અને [૬૬] ((૧૯૭૬) ૨ એસ. સી. સી. ૩૧૦ [જસ્ટિસ મેથ્યુ, ૫૮–૫૯])

સી. જો સંબંધિત માપદંડ પ્રાથમિક બાકાત તરફ દોરી જાય તો સમાન તકના અધિકારનું ઉલ્લંઘન થાય છે.તે કિસ્સામાં, ગેરલાભની ભરપાઈ કરવા માટે વળતરની જોગવાઈ કરવી આવશ્યક છે.[૬૭] ((૧૯૭૬) ૨ એસસીસી ૩૧૦ [જસ્ટિસ મેથ્યુ, ૭૪])

૫૧. તેમના સહમત અભિપ્રાયમાં, ન્યાયમૂર્તિ કૃષ્ણ ઐય્યરે અવલોકન કર્યું હતું કે જ્યારે કલમ ૧૬ (૧) ના બે અર્થઘટનો ઉપલબ્ધ હોય, ત્યારે જે વહીવટમાં સમાન ભાગીદારી અને ન્યાયી પ્રતિનિધિત્વની ખાતરી આપે છે તે પસંદ કરવું આવશ્યક છે.[૬૮] (૧૯૭૬) ૨ એસસીસી ૩૧૦ [ન્યાયમૂર્તિ કૃષ્ણ ઐયર, ૧૨૦])

૫૨. આમ, પ્રથમ તબક્કાના અંતે, તે સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું હતું કે બંધારણ સમાનતાના મૂળ દ્રષ્ટિકોણને સમર્થન આપે છે જ્યાં અનામત કોઈ અપવાદ નથી, પરંતુ ન્યાયમૂર્તિ કૃષ્ણ ઐય્યરે એન. એમ. થોમસ (ઉપરોક્ત) માં અવલોકન કર્યું છે તેમ, "બંધારણીય રીતે પવિત્ર" વર્ગીકરણનું ઉદાહરણ છે.[૬૯] (૧૯૭૬) ૨ એસ. સી. સી. ૩૧૦ [ન્યાયમૂર્તિ કૃષ્ણ ઐયર, ૧૩૬]) જો કે, ન્યાયાધીશો કલમ ૧૬ (૧) ના હેતુ પર અલગ અલગ હતા.જ્યારે મુખ્ય ન્યાયાધીશ રેએ પ્રતિનિધિત્વ અને સેવાની કાર્યક્ષમતામાં સમાનતાની દ્રષ્ટિએ તકમાં સમાનતાની વ્યાખ્યા કરી હતી, ત્યારે ન્યાયમૂર્તિ મેથ્યુએ તેને પછાત વર્ગના પ્રતિનિધિત્વમાં સમાનતાની દ્રષ્ટિએ વ્યાખ્યાયિત કરી હતી.વધુમાં, મુખ્ય ન્યાયાધીશ રેએ ઓછા પ્રતિનિધિત્વનો આધાર મૂક્યા વિના લાભાર્થી વર્ગને 'બિન–પ્રતિનિધિત્વ' વર્ગ તરીકે ઓળખાવ્યો હતો.બીજી બાજુ, ન્યાયમૂર્તિ મેથ્યુએ લાભાર્થી વર્ગની ઓળખ માત્ર ઓછા પ્રતિનિધિત્વના આધારે નહીં પરંતુ ઓછા પ્રતિનિધિત્વના કારણ પર કરી હતી.એન. એમ.

થોમસ પછીના યુગમાં અભિપ્રાયોમાં આ તફાવત હતો.પછીના વિભાગમાં, આપણે મુખ્ય ન્યાયાધીશ રે દ્વારા કાર્યક્ષમતાના સિદ્ધાંતને કલમ ૧૬માં વાંચીને અનામત નીતિઓના અવકાશ પર પડેલી અસરની ચર્ચા કરીશું.

II.The આરક્ષણની "કાર્યક્ષમતા"

૫૩. ઉપર નોંધાયેલા સમાનતાના બંધારણીય આદર્શનું વિસ્તૃત વાંચન હકારાત્મક પગલાંની સંપૂર્ણ ક્ષમતાને સાકાર કરવા માટે પૂરતું ન હતું.કલમ ૩૩૫ દ્વારા અવરોધ ઊભો કરવામાં આવ્યો હતો.કલમ ૩૩૫ એ વાત પર ભાર મૂકે છે કે રાજ્ય સેવાઓમાં નિમણૂકોમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના દાવાઓ નક્કી કરતી વખતે વહીવટી કાર્યદક્ષતા જાળવી રાખશે.[૬૦] (૩૩૫. અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સભ્યોના દાવાઓને સેવાની કાર્યક્ષમતા જાળવવા સાથે, સંઘ અથવા રાજ્યની બાબતોના સંબંધમાં સેવાઓ અને હોદ્દાઓ પર નિમણૂકો કરવામાં સુસંગતપણે ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે.પરંતુ આ અનુચ્છેદની કોઈ પણ બાબત અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સભ્યોની તરફેણમાં કોઈ પણ પરીક્ષામાં લાયકાતના ગુણમાં છૂટછાટ આપવા અથવા મૂલ્યાંકનના ધોરણોને ઘટાડવા, સંઘ અથવા રાજ્યની બાબતોના સંબંધમાં કોઈ પણ વર્ગ અથવા સેવાઓના વર્ગો અથવા હોદ્દાઓમાં બઢતીની બાબતોમાં આરક્ષણ માટે

કોઈ જોગવાઈ કરવામાં અટકાવશે નહીં.) આ અદાલતે અનામતને લગતા નીચેના ચાર મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્નોનો નિર્ણય કરતી વખતે અનામતના અવકાશને મર્યાદિત કરવા માટે સેવાની કાર્યક્ષમતા પર નોંધપાત્ર ભાર મૂક્યો હતોઃ

એ. શું આરક્ષણ પ્રારંભિક નિમણૂક સુધી મર્યાદિત છે;

બી. જો આરક્ષણ બઢતી સુધી વિસ્તારી શકાય, તો વરિષ્ઠતા નક્કી કરવા માટે ઉપયોગમાં લેવાતી પદ્ધતિ;

સી. પછાત વર્ગો માટે મૂલ્યાંકનના ધોરણને ઘટાડવું એ કલમ ૧૬માં સમાન તકના સિદ્ધાંતનું ઉલ્લંઘન કરે છે કે કેમ; અને

ડી. અનામત દ્વારા ખાલી જગ્યાઓ ભરવાની માન્ય પદ્ધતિ.

આ ચાર મુદ્દાઓને સંચાલિત કરતી કેન્દ્રિય થીમ એ હતી કે શું આરક્ષણના અવકાશના વિસ્તરણથી સેવાની એકંદર કાર્યક્ષમતામાં ઘટાડો થશે.

૫૪. જનરલ મેનેજર, દક્ષિણ રેલવે વિ. રંગાચારી, [૭૧] ([૧૯૬૨] ૨ એસસીઆર ૫૮૬) માં મુદ્દો એ હતો કે શું કલમ ૧૬ (૪) બઢતીમાં અનામતની મંજૂરી આપે છે.બંધારણીય બેંચની બહુમતી માટે લખતા, ન્યાયમૂર્તિ ગજેન્દ્રગડકરે અવલોકન કર્યું હતું કે બઢતીમાં અનામત "કાર્યક્ષમતા" માટે હાનિકારક હોવા છતાં, બઢતીમાં અનામતનો સમાવેશ કરવા માટે કલમ ૧૬ (૪) નું વાંચન વધુ નોંધપાત્ર સમાનતા લાવશે. [૭૨] ([૧૯૬૨] ૨ એસ. સી. આર. ૫૮૬ [૨૭]; કલમ ૩૩૫ જુઓ જે

જોગવાઈ કરે છે કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સભ્યોના દાવાઓને, સંઘ અથવા રાજ્યની બાબતોના સંબંધમાં સેવાઓ અને હોદ્દાઓ પર નિમણૂકો કરવામાં, વહીવટની કાર્યક્ષમતા જાળવવા સાથે સુસંગતપણે ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે.રંગચારી (ઉપરોક્ત) માં બહુમતીએ "રોજગાર સંબંધિત બાબતો" શબ્દસમૂહનું અર્થઘટન કર્યું છે કારણ કે તે કલમ ૧૬ (૧) માં બઢતીનો પણ સમાવેશ કરે છે.કોર્ટની વિચારણા માટે આગામી મુદ્દો એ હતો કે શું કલમ ૧૬ (૪) બઢતીને આવરી લે છે કારણ કે જોગવાઈમાં ફક્ત "નિમણૂકો અથવા હોદ્દાઓ" શબ્દસમૂહોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે "હોદ્દાઓ" શબ્દસમૂહનો અર્થ–ઉચ્ચ અદાલત દ્વારા ધારવામાં આવ્યો છે તેમ–ભૂતપૂર્વ કેડર હોદ્દાઓ નહીં પરંતુ રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં હોદ્દાઓ કારણ કે અન્ય કોઈપણ અર્થઘટન કલમ ૧૬ (૪) ના હેતુથી વિરોધાભાસી હશે જે પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ સુનિશ્ચિત કરવા માટે છે.)

> “૨૭. એ વાત સાચી છે કે કલમ ૧૬ (૪) હેઠળ નિમણૂકો અથવા હોદ્દાઓની અનામતની જોગવાઈ કરતી વખતે રાજ્યએ વહીવટી કાર્યક્ષમતાની જાળવણી સાથે પછાત વર્ગના સભ્યોના દાવાઓને સતત ધ્યાનમાં લેવા પડશે.તે ભૂલવું ન જોઈએ કે વહીવટની કાર્યક્ષમતા એટલી સર્વોચ્ચ મહત્વની છે કે વહીવટની કાર્યક્ષમતાની કિંમત પર કોઈપણ

આરક્ષણ કરવું મૂર્ખામીભર્યું અને અસ્વીકાર્ય હશે.તે નિઃશંકપણે કલમ ૩૩૫ ની અસર છે.નિમણૂકો અથવા હોદ્દાઓના આરક્ષણનો સૈદ્ધાંતિક અને સંભવિત અર્થ કાર્યક્ષમતામાં કેટલીક ખામી હોઈ શકે છે; પરંતુ જ્યારે કોઈ પણ રાજ્ય નિમણૂકો અથવા હોદ્દાઓના આરક્ષણ માટે જોગવાઈ કરે છે ત્યારે વહીવટી કાર્યક્ષમતાના ત્યાગમાં સામેલ જોખમને હંમેશા ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ."

(ભાર પુર્વક રજુ કરેલ છે)

૫૫. બહુમતી અને લઘુમતી (ન્યાયમૂર્તિ વાંચૂ અને ન્યાયમૂર્તિ અય્યંગાર) બંને સંમત થયા હતા કે અનામત વહીવટીતંત્રની કાર્યક્ષમતાને નબળી પાડે છે.લઘુમતી સાથે સંકળાયેલા વિદ્વાન ન્યાયાધીશો માત્ર આરક્ષણ અને સેવાની કાર્યક્ષમતા વચ્ચેના સંતુલન પર અસંમત હતા.ન્યાયમૂર્તિ ગજેન્દ્રગડકરે અવલોકન કર્યું હતું કે બઢતીમાં અનામતથી વહીવટીતંત્રની કાર્યક્ષમતામાં ઘટાડો થશે, પરંતુ અનામતનો સામાજિક લાભ નુકસાનની કિંમતને વટાવી દેશે.ન્યાયમૂર્તિ વાંચૂ અને ન્યાયમૂર્તિ અયંગર અસંમત હતા.લઘુમતીઓ અનુસાર, બઢતીમાં અનામતનો સમાવેશ કરવા માટે કલમ ૧૬ (૪) નું અર્થઘટન કલમ ૩૩૫. [૭૩] ([૧૯૬૨] ૨ એસસીઆર ૫૮૬ [જસ્ટિસ વાંચૂ, ૩૫]; [જસ્ટિસ અયંગર, ૪૧]) માં નિર્ધારિત સિદ્ધાંતોની વિરુદ્ધ હશે તેવી જ રીતે, CA રાજેન્દ્રન વિરુદ્ધ ભારત સંઘ, [૭૪]

(AIR ૧૯૬૮ SC ૫૦૭) માં આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે અનામતને માત્ર વર્ગ III અને વર્ગ IV ની જગ્યાઓ સુધી મર્યાદિત રાખવાનું વાજબી હતું કારણ કે વર્ગ I અને વર્ગ II ની જગ્યાઓ માટે ઉચ્ચ કાર્યક્ષમતા ધરાવતા ઉમેદવારોની જરૂર હોય છે જે જો બઢતીની જગ્યાઓ અનામત હોય તો પ્રાપ્ત થશે નહીં. [૭૫] (AIR ૧૯૬૮ SC ૫૦૭ [૯])

૫૬. રંગચારી (ઉપરોક્ત) નો ચુકાદો ઇન્દ્ર સાહની (ઉપરોક્ત) માં રદ કરવામાં આવ્યો હતો.ઇન્દ્ર સાહની (સુપ્રા) માં, આ અદાલતે રંગાચારી (સુપ્રા) માં લઘુમતીનો અભિગમ અપનાવ્યો હતો, જેમાં એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે બઢતીમાં અનામતથી વહીવટની કાર્યક્ષમતામાં ઘટાડો થશે.[૭૬] ((૧૯૯૨) સપ.૩ એસ. સી. સી. ૨૧૭ [જસ્ટિસ રેડ્ડી, ૮૨૭,૮૨૮]; [જસ્ટિસ થોમેન, ૩૦૫]; [જસ્ટિસ સાવંત, ૫૫૨]) બંધારણ (૭૭મો સુધારો) અધિનિયમ ૧૯૯૫ દ્વારા, સંસદે બંધારણમાં સુધારો કરીને કલમ ૧૬માં કલમ (૪–એ) નો સમાવેશ કર્યો હતો, જેમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને બઢતીમાં અનામતની મંજૂરી આપવામાં આવી હતી.

૫૭. જ્યારે અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના સભ્યોને અનુગામી બઢતી માટે વિચારણા કરવામાં આવી રહી હોય ત્યારે શું તેમને સામાન્ય વર્ગ (જેઓ ફીડર વર્ગમાં અનામત વર્ગના ઉમેદવારો કરતા વરિષ્ઠ હતા)[૭૭] (જે સેવા નિયમ દ્વારા સામાન્ય વર્ગ તેમની વરિષ્ઠતા જાળવી રાખે છે તેને

કેચ–અપ નિયમ કહેવામાં આવે છે.વરિષ્ઠતા દ્વારા સેવા નિયમ ફીડર પૂલના આધારે માપવામાં આવે છે જેને પરિણામી વરિષ્ઠતા કહેવામાં આવે છે.) ના ઉમેદવારોની સરખામણીએ વરિષ્ઠ ગણવા જોઈએ કે કેમ તે મુદ્દો આ અદાલત સમક્ષ ઊભો થયો હતો.ભારત સંઘ વિરુદ્ધ વિરપાલ સિંહ ચૌહાણ,[૭૮]([૧૯૯૫] સપ.૪ એસસીઆર ૧૫૮:(૧૯૯૫) ૬ એસસીસી ૬૮૪) માં આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો હતો કે કેચ–અપ નિયમ કલમ ૧૬ માં ગર્ભિત નથી, તેમ છતાં તે "કાર્યક્ષમતા" જાળવવા માટે બંધારણીય રીતે માન્ય પ્રથા છે.[૭૯](અજીત સિંહ (II) વિરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય (૧૯૯૯) ૭ SCC ૨૦૯ પણ જુઓ.) અજીત સિંહ (I) વિરુદ્ધ પંજાબ રાજ્યમાં આનો પુનરોચ્ચાર કરવામાં આવ્યો હતો.[૮૦]((૧૯૯૬) ૨ એસ. સી. સી. ૭૧૫; "તે અવગણી ન શકાય કે મૂળભૂત ગ્રેડમાંથી પ્રથમ બઢતી વખતે, બઢતીના હેતુ માટે તેમની યોગ્યતા અને યોગ્યતાની તપાસ કરવાનો કોઈ પ્રસંગ નહોતો.") ત્રણ ન્યાયાધીશોની બેન્ચ માટે લખતા ન્યાયમૂર્તિ એન. પી. સિંહે અવલોકન કર્યું હતું કે નિમણૂકની પ્રક્રિયાએ કલમ ૧૬ (૪) અને કલમ ૩૩૫ બંનેને સંતુલિત કરવી જોઈએ અને "બઢતી પ્રણાલીનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ઉચ્ચ પદ માટે શ્રેષ્ઠ સંભવિત હોદ્દેદારોને સુરક્ષિત કરવાનો છે".[૮૧] ((૧૯૯૬) ૨ એસસીસી ૭૧૫ [૧૫]) ત્યારબાદ, સંસદે આ અદાલતના શ્રેણીબદ્ધ ચુકાદાઓને દૂર કરવા માટે બંધારણ (એંસી–પાંચમો સુધારો) અધિનિયમ ૨૦૦૧ દ્વારા કલમ ૧૬

(૪–એ) માં સુધારો કર્યો હતો, જેમાં અનામતમાં પરિણામી વરિષ્ઠતાના નિયમને વિપરીત ભેદભાવમાં પરિણમ્યો હતો.બંધારણ (એંસી–પાંચમો સુધારો) અધિનિયમ ૨૦૦૧ દ્વારા સુધારેલ કલમ ૧૬ (૪–એ) રાજ્યને પરિણામી વરિષ્ઠતા સાથે બઢતીમાં અનામત આપવા માટે સક્ષમ બનાવે છે.

૫૮. ઇન્દ્ર સાહની (ઉપરોક્ત) માં, ન્યાયમૂર્તિ જીવન રેડ્ડીએ ચાર ન્યાયાધીશો માટે લખેલા પત્રમાં અવલોકન કર્યું હતું કે બઢતીમાં લાયકાતના ગુણમાં છૂટછાટ આપવાથી વહીવટની બિનકાર્યક્ષમતામાં પરિણમશે.એસ. વિનોદ કુમાર વિરુદ્ધ ભારત સંઘના કેસમાં બે ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે આ સ્થિતિનું પુનરાવર્તન કર્યું હતું. [૧૯૯૬] સપ.૭ એસસીઆર ૧૪૨: (૧૯૯૬) ૬ એસસીસી ૫૮૦) ઇન્દ્ર સાહની (ઉપરોક્ત) અને વિનોદ કુમાર (ઉપરોક્ત) માં ચુકાદાના આ પાસાને દૂર કરવા માટે બંધારણ (એંસી–સેકન્ડ) સુધારા અધિનિયમ ૨૦૦૦ દ્વારા કલમ ૩૩૫ માં એક જોગવાઈનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો.આ પરંતુકમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે કલમ ૩૩૫ રાજ્યને બઢતીમાં અનામત માટે કોઈપણ પરીક્ષામાં લાયકાતના ગુણમાં છૂટછાટ આપતા અટકાવતું નથી.

૫૯. અનામતની સ્વીકાર્ય કુલ ટકાવારીની ગણતરી કરવાની પદ્ધતિ અન્ય એક મુદ્દો હતો જેમાં અનામતના અવકાશને મર્યાદિત કરવા માટે "વહીવટી કાર્યદક્ષતા" નો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.આ અદાલતે બાલાજી

(ઉપરોક્ત) અને ઈન્દ્ર સાહની (ઉપરોક્ત) માં ચુકાદો આપ્યો હતો કે અનામત ૫૦ ટકાથી વધુ ન હોવી જોઈએ.રાજ્યને એક વિચિત્ર પરિસ્થિતિનો સામનો કરવો પડ્યો હતો જ્યાં અનામત વર્ગના લોકો તેમના માટે અનામત બેઠકો ભરવા માટે પૂરતી સંખ્યામાં ઉપલબ્ધ ન હતા.મુદ્દો એ હતો કે અનામત વર્ગની ખાલી બેઠકોને આગામી વર્ષ સુધી લઈ જઈ શકાય કે કેમ અને તે વર્ષમાં અનામત બેઠકોની કુલ ટકાવારીની ગણતરી કરતી વખતે આગળ વધારવામાં આવેલી ખાલી જગ્યાઓની ગણતરી કરી શકાય કે કેમ.

૬૦. ટી. દેવદાસન વિરુદ્ધ ભારત સંઘના.[૮૩] ([૧૯૬૪] ૪ એસસીઆર ૬૮૦: (૧૯૬૪) ૪ એસસીઆર ૬૮૦) માં બહુમતીએ એવું માન્યું હતું કે અનામત વર્ગની ખાલી જગ્યાઓને આગામી વર્ષ સુધી આગળ વધારવાથી સમાન તકના સિદ્ધાંતને રદ કરવામાં આવશે અને કાર્યક્ષમતામાં ઘટાડો થશે.ન્યાયમૂર્તિ સુબ્બા રાવે અસંમતિ દર્શાવતી વખતે કલમ ૧૬,૪૬ અને ૩૩૫ના સુમેળભર્યા વાંચનની હિમાયત કરી હતી.એન. એમ. થોમસ (ઉપરોક્ત) માં ન્યાયશાસ્ત્રના વિકાસ માટે પાયાની કામગીરી કરતા, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૧૬ (૪) માં "કોઈપણ જોગવાઈ" શબ્દસમૂહ કેરી ફોરવર્ડ નિયમનો સમાવેશ કરવા માટે પૂરતો વ્યાપક છે.ખાલી જગ્યાઓને આગામી વર્ષ સુધી આગળ વધારવી એ સમાન તકના સિદ્ધાંતની વિરુદ્ધ છે તેવું બહુમતીનું નિરીક્ષણ બાલાજી

(સુપ્રા) ના ચુકાદા સાથે સુસંગત હતું કારણ કે ચુકાદો પૂર્વ–એનએમ થોમસ (સુપ્રા) યુગમાં આપવામાં આવ્યો હતો.જો કે, સમાન તક સિદ્ધાંતના સંકુચિત અર્થઘટન ઉપરાંત, "કાર્યક્ષમતા" ની વિભાવના પણ કોર્ટ સાથે વજન ધરાવે છે.

૬૧. બંધારણ (એંસી–એકસો) સુધારા અધિનિયમ ૨૦૦૦ દ્વારા, બંધારણમાં કલમ ૧૬ (૫) નો સમાવેશ કરવા માટે સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો, જેના દ્વારા રાજ્યોને આગામી વર્ષોમાં ભરવા માટે અનામત વર્ગની ખાલી બેઠકોને આગળ વધારવાની મંજૂરી આપવામાં આવી છે.કલમ ૧૬ (૪–એ) અને ૧૬ (૪–બી) ની બંધારણીય માન્યતાને પડકારતા બંધારણીય ખંડપીઠે એમ. નાગરાજ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ [૨૦૦૬] સપ.૭ એસસીઆર ૩૩૬:(૨૦૦૬) ૮ એસસીસી ૨૧૨) ના કેસમાં ફગાવી દીધી હતી, જેમાં એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે કલમ ૧૬ (૪–એ) અને ૧૬ (૪–બી) નો સમાવેશ કરીને વહીવટી કાર્યક્ષમતામાં માત્ર છૂટછાટ આપવામાં આવે છે અને તેનો "નાશ" કરવામાં આવતો નથી.[૮૫] ((૨૦૦૬) ૮ એસસીસી ૨૧૨ [૧૦૮])

૬૨. ઉપરની ચર્ચા પરથી સ્પષ્ટ થાય છે તેમ, અનામતના અવકાશને લગતા પ્રશ્નો પર બીજા તબક્કામાં ન્યાયશાસ્ત્ર એ વિચારની આસપાસ વિકસ્યું હતું કે અનામત વહીવટીતંત્રની કાર્યક્ષમતાને નબળી પાડે છે અથવા અન્યથા કહીએ તો અનામત એ યોગ્યતા વિરોધી છે.ઉપરોક્ત દરેક

મુદ્દાઓ પર આ અદાલતના ચુકાદાને દૂર કરવા માટે બંધારણમાં સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો, જેથી આરક્ષણ સેવામાં કાર્યક્ષમતાની ખાતરી આપતું નથી તે આધારને ઓવરહોલ કરવામાં આવ્યો હતો.બંધારણ, દરેક મુદ્દાઓમાં અસંખ્ય ઉથલપાથલ પછી, આજે સમાનતાની જોગવાઈના વધુ નોંધપાત્ર વાંચનને આગળ ધપાવે છે, જે ક્ષેત્ર અને અનામતના અવકાશને વિસ્તૃત કરે છે જેથી ખાતરી થાય કે લાભ જેમને તેની સૌથી વધુ જરૂર છે તેમને મળે.જો કે, કલમ ૧૬ અને ૩૩૫.[૮૬] (નાગરાજ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા (૨૦૦૬) ૮ એસસીસી ૨૧૨) માં સુધારા પછી પણ યોગ્યતા અને અનામત વચ્ચેના ઘર્ષણના નિશાન ચાલુ છે, આ અદાલતે કેટલાક મતભેદો સાથે, યોગ્યતા અને અનામતના દ્વિસંગીને જાળવી રાખવાનું ચાલુ રાખ્યું છે. [૮૭] (નીલ ઓરેલિયો નુનેસ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ (૨૦૨૨) ૪ SCC ૧; બી. કે. પવિત્રા (II) વિરુદ્ધ કર્ણાટક રાજ્ય (૨૦૧૯) ૧૬ SCC ૧૨૯) આ તબક્કાના અંતે અદાલતોની <u>સમજ</u> એ હતી કે કાર્યક્ષમતામાં ઘટાડો થયો હોવા <u>છતાં</u> નોંધપાત્ર સમાનતા સુનિશ્ચિત કરવા માટે અનામતનો વ્યાપ વધારવો જોઈએ,[૮૮] (જુઓ જનરલ મેનેજર, દક્ષિણ રેલવે વિરુદ્ધ રંગાચારી, AIR ૧૯૬૨ SC ૩૬; T દેવદાસન વિરુદ્ધ ભારત સંઘ [૧૯૬૪] ૪ SCR ૬૮૦ [જસ્ટિસ સુબ્બા રાવ, ૩૨]) જેથી કાર્યક્ષમતાની જરૂરિયાતને કલમ ૧૬ (૪) માં વાંચવાનું ચાલુ રાખ્યું.

III.The કલમ ૧૬ અને કલમ ૩૩૫ ની આંતરક્રિયા

૬૩. આ વિભાગમાં, આપણે ચર્ચા કરીશું કે શું કલમ ૩૩૫ના સિદ્ધાંતને કલમ ૧૬ હેઠળ અનામત આપવાની રાજ્યની સત્તા પરની મર્યાદા તરીકે વાંચવો જોઈએ.કલમ ૩૩૫ પૂરી પાડે છે કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સભ્યોના દાવાઓને સેવાઓમાં નિમણૂકો કરવામાં વહીવટી કાર્યક્ષમતાની જાળવણી સાથે સુસંગત રીતે ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે.કલમની જોગવાઈ જણાવે છે કે આ જોગવાઈ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને બઢતીની બાબતોમાં અનામત આપવા માટે "કોઈપણ પરીક્ષામાં લાયકાતના ગુણમાં છૂટછાટ અથવા મૂલ્યાંકનના ધોરણોને ઘટાડવાથી" અટકાવશે નહીં.

૬૪. કલમ ૧૬ (૪) હેઠળ અનામત અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ સુધી મર્યાદિત નથી.આ જોગવાઈ રાજ્યને "પછાત વર્ગો" માટે અનામત પૂરી પાડવાની સક્ષમ સત્તા પૂરી પાડે છે, જેનું રાજ્યની સેવાઓમાં પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ નથી."પછાત વર્ગ" માં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ કરતાં વધુ લોકોનો સમાવેશ થાય છે.તેમાં એવા તમામ વર્ગોનો સમાવેશ થાય છે જેમની પછાતતા સામાજિક કારણોસર જવાબદાર છે.[૯૯](ઇન્દ્રા સાહની વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા (૧૯૯૨) સપ જુઓ.૩ SCC ૨૧૭ [૧૧૬,૧૧૭,૪૯૨,૭૮૮,૮૫૯ (૩) (e)]) આમાં અન્ય સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો જેમ કે અન્ય પછાત વર્ગ, મહિલાઓ અને વિકલાંગોનો સમાવેશ થાય છે.

૬૫. અનુસૂચિ જાતિઓ અને અનુસૂચિ જનજાતિઓની સરખામણીમાં અનુચ્છેદ ૧૬(૪) હેઠળ સત્તાના ઉપયોગના સંદર્ભમાં જ "વહીવટી કાર્યદક્ષતા" ની વધારાની જરૂરિયાત લાગુ કરવી ભેદભાવપૂર્ણ રહેશે.આ જરૂરિયાતને કલમ ૧૬(૪) માં વાંચીને એવું માનવામાં આવે છે કે વહીવટીતંત્રમાં કાર્યક્ષમતાના સિદ્ધાંતને નબળો પાડવો એ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે અનામતની જરૂરી અસર છે, જ્યારે અન્ય પછાત વર્ગો માટે અનામત માટે સમાન ધોરણ લાગુ થતું નથી.જો કે આ અદાલતે ઘણા શબ્દોમાં સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું નથી, તેમ છતાં અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અન્ય સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો વચ્ચેના ભેદભાવને રોકવા માટે કલમ ૧૬ (૪) હેઠળ સત્તાના ઉપયોગની જરૂરિયાત તરીકે વહીવટી કાર્યક્ષમતાનો ઉમેરો કરવામાં આવ્યો હતો.જો કલમ ૩૩૫માં વહીવટી કાર્યક્ષમતાની જરૂરિયાતને કલમ ૧૬માં વાંચી ન શકાય, તો આ જરૂરિયાત માત્ર અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટેના અનામતને લાગુ પડશે, પરંતુ અન્ય સામાજિક રીતે પછાત લાભાર્થી વર્ગોના અનામતને લાગુ નહીં પડે.[૬૦] (ઇન્દ્ર સાહની (ઉપરોક્ત) માં ન્યાયમૂર્તિ સાવંતનો અભિપ્રાય આ પાસાને પ્રકાશિત કરે છે:"

૪૩૪:[...] જો કે, તેમાં શંકા ન કરી શકાય કે કલમ ૧૬ (૪) હેઠળ તમામ પછાત વર્ગોની તરફેણમાં અનામતની જોગવાઈ કરતી વખતે

સમાન વિચારણાઓ કરવી પડશે.અન્યથા ધારવું એ માત્ર અતાર્કિક જ નહીં પરંતુ પછાત વર્ગોના બે વર્ગો વચ્ચે ભેદભાવપૂર્ણ પણ હશે.")

૬૬. જો કે, આવી વ્યાખ્યાત્મક કવાયત (એટલે કે, હકારાત્મક કાર્યવાહી નીતિઓ પ્રદાન કરવાની રાજ્યની શક્તિને પ્રતિબંધિત કરવા માટે સેવાની કાર્યક્ષમતાના સિદ્ધાંતને લાગુ કરવો) કલમ ૩૩૫ ની સ્પષ્ટ ભાષાની વિરુદ્ધ છે જે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ સુધી મર્યાદિત છે.પ્રારંભિક ભૂલ એ છે કે વહીવટી કાર્યક્ષમતાની જરૂરિયાતને વધારાની જરૂરિયાત અને આરક્ષણની જોગવાઈઓમાં અવરોધ તરીકે જોવામાં આવી હતી.કાર્યક્ષમતાને સમાન તકના સિદ્ધાંતના એક પાસા તરીકે સમજવામાં આવી ન હતી.

૬૭. કલમ ૩૩૫ માં "કાર્યક્ષમતા" શબ્દસમૂહનો અર્થ આ દલીલને તેના તાર્કિક નિષ્કર્ષ પર લઈ જવા માટે નક્કી કરવો આવશ્યક છે.બંધારણ આ શબ્દસમૂહને વ્યાખ્યાયિત કરતું નથી, તેમ છતાં કલમની જોગવાઈ વ્યાખ્યાત્મક માર્ગદર્શન આપે છે.આ પરંતુક જણાવે છે કે "કોઈપણ પરીક્ષામાં લાયકાતના ગુણમાં છૂટછાટ અથવા મૂલ્યાંકનના ધોરણોમાં ઘટાડો" એ વહીવટી કાર્યક્ષમતામાં ઘટાડો સમાન નથી.જોગવાઈના વાંચનના આધારે જોગવાઈના અવકાશ વિશે બે સંભવિત કપાત હોઈ શકે છે.એક સંભવિત અર્થ એ છે કે ક્વોલિફાઇંગ પરીક્ષામાં ગુણ એ વહીવટની કાર્યક્ષમતાનું સૂચક નથી કારણ કે જો તે હોય, તો ક્વોલિફાઇંગ

ધોરણો/ગુણમાં ઘટાડો પણ કાર્યક્ષમતામાં ઘટાડો તરફ દોરી જશે.અન્ય સંભવિત અર્થઘટન એ હોઈ શકે છે કે પરંતુકનો આધાર એ છે કે જ્યારે મૂલ્યાંકન ધોરણો અથવા લાયકાતના ગુણમાં ઘટાડો અથવા ઘટાડો કાર્યક્ષમતાની જાળવણી સાથે અસંગત નથી, ત્યારે લાયકાતના ગુણને સંપૂર્ણ રીતે દૂર કરવામાં આવશે.[૯૧] (ઇન્દ્ર સાહની વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા (૧૯૯૨) સપ જુઓ.૩ એસસીસી ૨૧૭ [૮૩૫]; એમ નાગરાજ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા (૨૦૦૬) ૮ એસસીસી ૨૧૨ [૧૦૮]) જો પછીનું અર્થઘટન સ્વીકારવામાં આવે તો પણ, તે માત્ર એ સ્થાપિત કરવા માટે જાય છે કે પરીક્ષામાં ઉચ્ચ ગુણ મેળવવાથી ઉચ્ચ કાર્યક્ષમતામાં ફાળો મળતો નથી અને પરીક્ષામાં લઘુત્તમ ગુણ (અને ઉચ્ચતમ નહીં) મેળવવાથી વહીવટની કાર્યક્ષમતા જાળવવા માટે પૂરતું છે.આમ, જે નીતિ ઓછા લાયકાત ગુણ અથવા મૂલ્યાંકનના ધોરણોને મંજૂરી આપે છે તે કલમ ૩૩૫ ની જોગવાઈ દ્વારા કાર્યક્ષમતાની વિરુદ્ધ નથી.

૬૮. એકમાત્ર બંધારણીય જોગવાઈ જે સેવાઓમાં હોદ્દાઓ પર નિમણૂકો માટે પરીક્ષાનો ઉલ્લેખ કરે છે તે કલમ ૩૨૦ છે જે નિર્ધારિત કરે છે કે સંઘ અને રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગોએ સંઘ અને રાજ્યની સેવાઓમાં નિમણૂકો માટે પરીક્ષાઓ યોજવી આવશ્યક છે.પરીક્ષા એ ઉમેદવારોની નિપુણતા અને પદ માટે તેમની યોગ્યતા નક્કી કરવા માટેનું મૂલ્યાંકન છે.બંધારણ

મૂલ્યાંકનની ચોક્કસ પદ્ધતિ સૂચવતું નથી જે પરીક્ષા માટે અપનાવવી આવશ્યક છે.બંધારણ એ પણ સૂચવતું નથી કે પરીક્ષા એવી રીતે ઘડવી જોઈએ કે જે માત્ર ચોક્કસ વર્ગના લોકો માટે સુલભ કૌશલ્ય સમૂહોનું મૂલ્યાંકન કરશે.તેથી કલમ ૧૬ (૧) માં તકમાં સમાનતાનો સિદ્ધાંત રાજ્ય માટે માર્ગદર્શક છે જ્યારે તે પરીક્ષાની પદ્ધતિ નક્કી કરે છે.પરીક્ષા અથવા હોદ્દાઓની વહેંચણીની કોઈપણ પદ્ધતિએ તથ્યાત્મક સમાનતાની ખાતરી કરવી જોઈએ.એક પરીક્ષા પ્રાથમિક બાકાત તરફ દોરી જાય છે જો તે માત્ર ચોક્કસ વર્ગો માટે સુલભ કૌશલ્ય સમૂહનું મૂલ્યાંકન કરે છે.આ ગેરલાભને સરભર કરવા માટે હોદ્દાઓની વહેંચણી માટે હકારાત્મક કાર્યવાહી નીતિઓ રજૂ કરવામાં આવે છે.

૬૯. એન. એમ. થોમસ (ઉપરોક્ત) માં નિર્ણયનો અંતર્ગત આધાર એ છે કે શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ અને જાહેર સેવાઓમાં બેઠકો સહિત જાહેર સંસાધનોની વહેંચણી સમાનતા અને ન્યાયની વિચારણાઓ પર આધારિત હોવી જોઈએ.આમ, કલમ ૩૩૫ એ કલમ ૧૬ (૧) અને ૧૬ (૪) હેઠળ સત્તાના ઉપયોગ પર મર્યાદા નથી.તેના બદલે, તે જાહેર સેવાઓમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના દાવાઓને ધ્યાનમાં લેવાની જરૂરિયાતનું પુનરાવર્તન છે.વહીવટની કાર્યક્ષમતાને પરીક્ષામાં ગુણની સાંકડી સાંદ્રતાના સંદર્ભમાં જોવી જોઈએ નહીં, જેમાં પ્રાથમિકતા ચોક્કસ વર્ગોને બાકાત રાખે છે, પરંતુ કલમ ૧૬

(૧) દ્વારા જરૂરી સર્વસમાવેશકતા અને સમાનતાના સંદર્ભમાં.

૭૦. આ અદાલતે અગાઉ અનામત અને ગુણવત્તાના દ્વિસંગીને પડકાર્યો છે.દેવદાસન (ઉપરોક્ત) માં, ન્યાયમૂર્તિ સુબ્બા રાવે અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૧૬ (૪) અને ૩૩૫ની જોગવાઈઓ વચ્ચે કોઈ વિરોધાભાસ નથી અને પછીની કલમનો પહેલાના અર્થઘટન સાથે કોઈ સંબંધ નથી.ન્યાયમૂર્તિ રાવે અવલોકન કર્યું હતું કે પહેલી જોગવાઈ ડિરેક્ટરી છે જ્યારે બીજી એક ફરજિયાત જોગવાઈ છે જેના દ્વારા રાજ્યએ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના [૯૨](એન.એમ.થોમસ (ઉપરોક્ત) માં ન્યાયમૂર્તિ કૃષ્ણ ઐય્યરે અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૩૩૫ માં 'દાવાઓ' શબ્દસમૂહનો ઉપયોગ સૂચવે છે કે આરક્ષણ એ અધિકાર છે અને દાન અથવા પરોપકારની જોગવાઈ નથી.[ફકરો ૧૨૮]) દાવાઓ પર વિચાર કરવો જરૂરી છે. [૯૩] ([૧૯૬૪] ૪ એસસીઆર ૬૮૦ [૨૫]) ત્યારબાદ, વસંત કુમાર (ઉપરોક્ત) કેસમાં ન્યાયમૂર્તિ ચિન્નાપ્પા રેડ્ડીએ આ દ્રષ્ટિકોણનો પડઘો પાડ્યો હતો.વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે અનામતને યોગ્યતા અને વિતરણ ન્યાયના સિદ્ધાંતો વચ્ચેના સંઘર્ષ તરીકે જોઈ શકાતી નથી.તેના બદલે, તે સંપન્ન અને વંચિત વચ્ચેનો સંઘર્ષ છે.[૯૪] ((૧૯૮૫) સપ.એસસીસી ૭૧૪ [૩૫,૩૬])

૭૧. આ તર્ક બી. કે. પવિત્રા (II) વિરુદ્ધ કર્ણાટક રાજ્ય, [૯૫]([૨૦૧૯] ૭

એસસીઆર ૧૦૮૬:(૨૦૧૯) ૧૬ એસસીસી ૧૨૯) માં આગળ વધારવામાં આવ્યો હતો, જ્યાં આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે અનામતની ટીકાની ધારણા એ છે કે "યોગ્યતા" ના આધારે સરકારી સેવાઓમાં તકો આપવાથી વહીવટી કાર્યક્ષમતામાં વધારો થાય છે. [૯૬] ((૨૦૧૯) ૧૬ એસસીસી ૧૨૯ [૧૨૯]) બી. કે. પવિત્રા (૨) (ઉપરોક્ત) અને નીલ ઓરેલિયો નુનેસ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ, [૯૭] ([૨૦૨૨] ૧ એસસીઆર ૯૭૦:(૨૦૨૨) ૪ એસસીસી ૧) માં આ અદાલતે દેખીતી રીતે "તટસ્થ" પસંદગી પ્રક્રિયામાં ઉમેદવારોના પ્રદર્શનના આધારે "યોગ્યતા" માપવાની મૂર્ખતા પર પ્રકાશ પાડ્યો હતો, જે હકીકતમાં તટસ્થ નથી કારણ કે આ પ્રક્રિયા એવા વર્ગના ઉમેદવારોને સમાન તક પૂરી પાડતી નથી કે જેઓ પરીક્ષાઓમાં પાસ થવા માટે જરૂરી સુવિધાઓનો ઉપયોગ કરવામાં વ્યાપક અસમાનતાનો સામનો કરે છે.[૯૮] (નીલ ઓરેલિયો નુનેસ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા (૨૦૨૨) ૪ SCC ૧) નીલ ઓરેલિયો નુન્સ (સુપ્રા) માં, આ અદાલતની બે ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે સાંસ્કૃતિક મૂડીના રૂપમાં ઉન્નત વર્ગોને મળતા વિશેષાધિકારોની ચર્ચા કરી હતી, જે સુનિશ્ચિત કરે છે કે બાળકને પારિવારિક વાતાવરણ અને આર્થિક મૂડી દ્વારા અભાનપણે તાલીમ આપવામાં આવે:

> "૨૪. [...] આગળના વર્ગોને જે વિશેષાધિકારો પ્રાપ્ત થાય છે તે સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાની તૈયારી માટે ગુણવત્તાયુક્ત

શિક્ષણ અને ટ્યુટોરિયલ્સ અને કોચિંગ કેન્દ્રોની પહોંચ સુધી મર્યાદિત નથી, પરંતુ તેમાં તેમના સામાજિક નેટવર્ક અને સાંસ્કૃતિક મૂડી) સંદેશાવ્યવહાર કૌશલ્ય, ઉચ્ચારણ, પુસ્તકો અથવા શૈક્ષણિક સિદ્ધિઓનો પણ સમાવેશ થાય છે) જે તેઓ તેમના પરિવાર પાસેથી વારસામાં મેળવે છે. [...] જ્યારે વ્યક્તિઓ પરીક્ષા માટે કેવી રીતે તૈયારી કરવી અને તેમની કારકિર્દીમાં કેવી રીતે આગળ વધવું તે અંગે માર્ગદર્શન અને સલાહ લે છે ત્યારે સામુદાયિક જોડાણો પર આધારિત સામાજિક નેટવર્ક્સ) ઉપયોગી બને છે."

૭૨. અમારામાંથી એક (ડી. વાય. ચંદ્રચુડ જે.) એ બેન્ચ માટે લખતા અવલોકન કર્યું હતું કે શૈક્ષણિક સંસાધનોની ફાળવણી માટે પરીક્ષાઓ એક અનુકૂળ પદ્ધતિ છે, પરંતુ તે ગુણવત્તાના અસરકારક માર્કર નથી, અને તે ગુણવત્તાને સમાનતા અને સર્વસમાવેશકતાના સામાજિક હિતની દ્રષ્ટિએ સમજવી જોઈએ.[૯૯] (નીલ ઓરેલિયો નુનેસ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ (૨૦૨૨) ૪ એસસીસી ૧ [૨૮]; બી. કે. પવિત્રા (II) વિરુદ્ધ કર્ણાટક રાજ્ય (૨૦૧૯) ૧૬ એસસીસી ૧૨૯ [૧૩૧])

૭૩. આ વિભાગમાં ચર્ચા સમાપ્ત કરતા પહેલા, અમે ઈન્દિરા સાહની (ઉપરોક્ત) માં નવ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે યોગ્યતા અને અનામતના દ્વિસંગી પર અભિપ્રાયની ચર્ચા કરવી જરૂરી માનીએ છીએ કારણ કે સાત

સભ્યોની બનેલી આ ખંડપીઠે મોટા ખંડપીઠે અભિપ્રાય આપ્યો છે.તે કેસમાં અરજદારોએ દલીલ કરી હતી કે અનામતની જરૂરી અસર ઓછી પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિઓની નિમણૂક છે જ્યારે પ્રતિવાદીઓએ દલીલ કરી હતી કે પરીક્ષામાં મેળવેલા ગુણ ઉમેદવારની અંતર્ગત ગુણવત્તાને રજૂ કરતા નથી.ન્યાયમૂર્તિ બી. પી. જીવન રેડ્ડીએ બહુમતી અભિપ્રાય લખતા અવલોકન કર્યું હતું કે અનામત અને યોગ્યતાના સ્પર્ધાત્મક દ્રષ્ટિકોણો પર તેમના મંતવ્યો વ્યક્ત કરવાની જરૂર નથી.જોકે, વિદ્વતાપૂર્ણ ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે અનામત એ પાત્રતા વિરોધી નથી.વિદ્વાન ન્યાયાધીશે બે વૈચારિક અવલોકનો કર્યાઃપ્રથમ, જો યોગ્યતા એ વહીવટમાં કાર્યક્ષમતાનો પર્યાય ન હોય તો પણ તેની સુસંગતતા અને મહત્વને અવગણી શકાય નહીં.અનામતનો અર્થ થાય છે ઓછી ગુણવાન વ્યક્તિની પસંદગી; [૧૦૦] (આ પણ જુઓ, જાનકી પ્રસાદ પરિમૂ વિરુદ્ધ જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય (૧૯૭૩) ૧ એસ. સી. સી. ૪૨૦, એન. એમ. થોમસ વિરુદ્ધ કેરળ રાજ્ય (૧૯૭૬) ૨ એસ. સી. સી. ૩૧૦ માં ન્યાયમૂર્તિ ખન્ના; દેવદાસન વિરુદ્ધ ભારત સંઘ, [૧૯૬૪] ૪ એસ. સી. આર. ૬૮૦ માં ન્યાયમૂર્તિ સુબ્બા રાવ) અને બીજું, વંચિત વર્ગના સભ્યો, તક આપવામાં આવે તો, અવરોધો દૂર કરશે અને તેમની યોગ્યતા સાબિત કરશે.

૭૪. આ બે સિદ્ધાંતોને લાગુ કરતાં, ન્યાયમૂર્તિ જીવન રેડ્ડીએ ચુકાદો આપ્યો

કે:

((ક) પછાત વર્ગ માટે લાયકાતની પરીક્ષાઓમાં લઘુતમ ગુણ દૂર કરવા અમાન્ય છે;

(બી) બઢતીમાં આરક્ષણ ન હોઈ શકે; [૧૦૧] (બઢતીમાં અનામત નહીં રહે એવો ચુકાદો કલમ ૧૬ (૪) અને કલમ ૩૩૫ વચ્ચેના સંબંધ પર આધારિત હતો.જુઓ, જસ્ટિસ રેડ્ડી [૮૨૭] અને જસ્ટિસ સાવંત [૫૫૨–૨૨૪]) અને

(સી) સેવાઓના અમુક હોદ્દાઓમાં કોઈ અનામત ન હોઈ શકે "જ્યાં તેમની સાથે જોડાયેલી ફરજોની પ્રકૃતિ અથવા (પદાનુક્રમમાં) સ્તરને કારણે", માત્ર યોગ્યતા જ મહત્વની છે.વિદ્વાન ન્યાયાધીશે પણ આવા હોદ્દાઓની બિન–વિસ્તૃત સૂચિ આપવા માટે આગળ વધ્યા.આ યાદીમાં સંશોધન અને વિકાસ સંસ્થાઓ/વિભાગો/સંસ્થાઓમાં તકનીકી હોદ્દાઓ; તબીબી, ઇજનેરી અને ભૌતિક વિજ્ઞાન અને ગણિતના આવા અન્ય અભ્યાસક્રમોમા વિશેષતા અને સુપર સ્પેશિયાલિટી; સંરક્ષણ સેવાઓ; પ્રોફેસરોની જગ્યાઓ; એરલાઇન પાયલોટ; અને પરમાણુ અને અવકાશ ઉપયોગમાં વૈજ્ઞાનિકો અને ટેકનિશિયનનો સમાવેશ થાય છે.ન્યાયમૂર્તિ પાંડિયન પણ આ દ્રષ્ટિકોણ સાથે સહમત થયા, [૧૦૨] (ઇન્દ્ર સાહની (૧૯૯૨) માં જસ્ટિસ પાંડિયન સપ.૩ એસસીસી ૨૧૭ [૨૪૩ (૧૧)] એ તેને બહુમતીનો મત

બનાવ્યો.)

૭૫. ન્યાયમૂર્તિ જીવન રેડ્ડીએ સ્વીકાર્યું હતું કે અનામત યોગ્યતા વિરોધી નથી.બે બંધારણીય સુધારાઓએ ઇન્દ્ર સાહની (ઉપરોક્ત) માં હોલ્ડિંગના ઉપરોક્ત પાસાઓને નકારી કાઢ્યા. હતા.આ સુધારાઓએ કલમ ૧૬ (૪) અને કલમ ૩૩૫ હેઠળ સત્તાના ઉપયોગ વચ્ચેના આંતરછેદને બદલી નાખ્યું.બંધારણ (૭૭મો સુધારો) અધિનિયમ, ૧૯૯૫માં અનુચ્છેદ ૧૬ (૪–એ) નો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો, જે રાજ્યને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને બઢતીમાં અનામત આપવા સક્ષમ બનાવે છે.બંધારણ (એંસી–સેકન્ડ) સુધારા અધિનિયમ ૨૦૦૦માં કલમ ૩૩૫માં જોગવાઈ ઉમેરવામાં આવી હતી જેમાં નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું કે મૂલ્યાંકનના ધોરણોને ઘટાડવું એ કાર્યક્ષમતાની જાળવણી સાથે અસંગત રહેશે નહીં.આ સુધારાઓ અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના સભ્યોને બઢતી દરમિયાન પડતી મુશ્કેલીઓ અને સંઘર્ષોને ઓળખે છે.ઔપચારિક અર્થમાં, બઢતી માટેના પસંદગીના માપદંડમાં અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના સભ્યોને બાકાત રાખવામાં આવ્યા છે કારણ કે જે માપદંડ યોગ્ય માનવામાં આવે છે તે તેમના માટે સુલભ નથી.વધુ અનૌપચારિક પરંતુ મૂળ રીતે, અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના સભ્યો ઘણીવાર અનામત દ્વારા પસંદ કરાયેલા ઉમેદવારોની સામે અપાત્રતાના

કલંકને કારણે સીડી ઉપર ચઢવામાં અસમર્થ હોય છે.આ રૂઢિપ્રયોગ તેમની વિરુદ્ધ કામ કરે છે કારણ કે તેઓ "હકારાત્મક કાર્યવાહી લાભાર્થીઓ" અથવા "ક્વોટા ઉમેદવાર" તરીકે બાહ્યકૃત છે.[૧૦૩] (જુઓ અશ્વિની દેશપાંડે, ડબલ સંકટ?ઓળખ અને હકારાત્મક પગલાંની કલંક, ધ રિવ્યૂ ઓફ બ્લેક પોલિટિકલ ઇકોનોમી ૨૦૧૯, વોલ્યુમ. ૪૬ (I) ૩૮–૬૪) આ સુધારાઓ માનવીય વર્તણૂક અને ભરતી પ્રક્રિયાઓ બંનેના સંચાલન દ્વારા ભેદભાવને માન્યતા આપે છે.તેઓ અનામત અને ગુણવત્તાના દ્વિસંગીનો જોરદાર અસ્વીકાર છે.

II.કલમ ૧૪ હેઠળ પેટા–વર્ગીકરણની મંજૂરી

૭૬. ચિન્નૈયા (ઉપરોક્ત) માં, એક મુદ્દો એ હતો કે "શું વિવાદિત કાયદો અનુસૂચિત જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ અથવા સૂક્ષ્મ–વર્ગીકરણ બનાવે છે".[૧૦૪] (ચિન્નૈયા (ઉપરોક્ત) [ન્યાયમૂર્તિ હેગડે જે, ૩૨]) ન્યાયમૂર્તિ સંતોષ હેગડેએ પોતાના અને અન્ય બે ન્યાયાધીશો માટે લખતા નોંધ્યું હતું કે એન. એમ. થોમસ (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણય અનુસાર, સૂચિમાંની તમામ જાતિઓએ 'વર્ગ' તરીકે વિશેષ દરજ્જો મેળવ્યો હતો અને અનામતના હેતુ માટે વર્ગીકરણ પહેલેથી જ અસ્તિત્વમાં છે.વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે અનુસૂચિત જાતિઓ પોતે જ એક વર્ગ બનાવે છે અને આગળનું કોઈપણ વર્ગીકરણ વાજબીતાના સિદ્ધાંતનું ઉલ્લંઘન કરશે. [૧૦૫] (ચિન્નૈયા (ઉપરોક્ત) [ન્યાયમૂર્તિ હેગડે, ૩૭,૪૩])

ન્યાયમૂર્તિ હેગડેએ અવલોકન કર્યું હતું કે "સમાન વર્ગના અન્ય સભ્યોની સરખામણીમાં અનુસૂચિત જાતિઓના નાના પ્રમાણને" વધુ પ્રાધાન્ય આપવા માટે કોઈ વર્ગને પેટા વિભાજિત કરી શકાતો નથી.[૧૦૬] (ચિન્નૈયા (ઉપરોક્ત) [ન્યાયમૂર્તિ હેગડે, ૩૬]) તેમના સહમત અભિપ્રાયમાં, ન્યાયમૂર્તિ સેમાએ અવલોકન કર્યું હતું કે અનુસૂચિત જાતિઓનું વધુ વર્ગીકરણ, જે એક સમાન જૂથની રચના કરે છે, તે "વિપરીત ભેદભાવ" સમાન હશે અને કલમ૧૪ ની વિરુદ્ધ ચાલશે,[૧૦૭] (ચિન્નૈયા (સુપ્રા) [જસ્ટિસ સેમા, ૪૬–૫૦]) ન્યાયમૂર્તિ સિંહાએ અવલોકન કર્યું હતું કે બંધારણ વંચિત જૂથોના સંદર્ભમાં વધારાના પગલાંની મંજૂરી આપે છે જેથી તેમને લાભગ્રસ્ત જૂથોની સમકક્ષ લાવી શકાય, પરંતુ જે વર્ગને વધારાના રક્ષણના લાભોની જરૂર હોય, જ્યારે બંને અત્યંત પછાતપણાની કસોટી અને જાહેર સેવામાં અપૂરતા પ્રતિનિધિત્વની કસોટીને સંતોષતા હોય ત્યારે એકબીજા સાથે ભેદભાવ કરી શકાતો નથી.૧૦૮ (ચિન્નૈયા (ઉપરોક્ત) [ન્યાયમૂર્તિ સિન્હા, ૮૧]) ન્યાયમૂર્તિ સિંહાએ વધુમાં નોંધ્યું હતું કે રાજ્યએ વાજબી વર્ગીકરણ અને કાયદાના હેતુ સાથે વર્ગીકરણની સાંઠગાંઠ સાબિત કરવાનો બોજો ઉપાડ્યો નથી.[૧૦૯] (આઇબીઆઇડી.)

૭૭. ચિન્નૈયા (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો હતો કે અનુસૂચિત જાતિઓને અનામતના હેતુ માટે વધુ વર્ગીકૃત કરી શકાતી

નથી કારણ કે તેઓ રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં તેમના સમાવેશના આધારે આંતરિક રીતે એકરૂપ વર્ગની રચના કરે છે અને આમ, એક વર્ગ તરીકે, અનુસૂચિત જાતિઓમાંના જૂથો સાથે અલગ રીતે વ્યવહાર કરી શકાતો નથી.બંધારણ હેઠળ અનુસૂચિત જાતિઓના પહેલેથી જ અસ્તિત્વમાં રહેલા વર્ગીકરણને ધ્યાનમાં રાખીને, વધુ વર્ગીકરણ અને પરિણામે પસંદગીયુક્ત વ્યવહારને કલમ ૧૪નું ઉલ્લંઘન ગણાવવામાં આવ્યો હતો, કારણ કે તે બંધારણીય રીતે પ્રતિબંધિત 'સૂક્ષ્મ વર્ગીકરણ' સમાન હશે.કલમ ૧૪ અને સૂક્ષ્મ વર્ગીકરણના આ દ્રષ્ટિકોણની ચોકસાઈની પ્રશંસા કરવા માટે, આપણે કલમ ૧૪ હેઠળ સમાનતાની બાંયધરી અને પેટા વર્ગીકરણની મંજૂરીની રૂપરેખાનું વિશ્લેષણ કરવું જોઈએ.

એ. કલમ ૧૪ની રૂપરેખાઓ

૭૮. કલમ ૧૪ બે અભિવ્યક્તિઓનો ઉપયોગ કરે છે–કાયદા સમક્ષ સમાનતા અને કાયદાનું સમાન રક્ષણ.સામગ્રી અને સ્વીપ બંનેમાં તફાવત છે.[૧૧૦] (ઇન્દ્રા સાહની (ઉપરોક્ત) [ન્યાયમૂર્તિ રેડ્ડી, ૬૪૩]) "કાયદા સમક્ષ સમાનતા "–, અંગ્રેજી <u>સામાન્ય</u> કાયદા પરથી ઉતરી આવેલી અભિવ્યક્તિ, પ્રદેશની અંદર કોઈ પણ વ્યક્તિ માટે વિશેષ વિશેષાધિકારની ગેરહાજરીનો સમાવેશ કરે છે.તેનો અર્થ એ નથી કે એક જ કાયદો દરેકને લાગુ થવો જોઈએ, પરંતુ તે જ કાયદો સમાન સ્થિત લોકો માટે લાગુ થવો જોઈએ.[૧૧૧] (ગૌરી શંકર વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા,

AIR ૧૯૯૫ SC ૫૫) "કાયદાનું સમાન રક્ષણ" અભિવ્યક્તિનો અર્થ એ છે કે સમાન લોકો વચ્ચે, કાયદાઓ સમાન રીતે સંચાલિત થવા જોઈએ.તે રાજ્યને અલગ સ્થાન ધરાવતા લોકોનું વ્યાજબી રીતે વર્ગીકરણ કરવાની સત્તા આપે છે."કાયદાના સમાન રક્ષણ" નો આદેશ રાજ્ય પર એ સુનિશ્ચિત કરવાની સકારાત્મક જવાબદારી મૂકે છે કે દરેક વ્યક્તિ કાયદાના સમાન રક્ષણનો આનંદ માણી શકે, અને કોઈને પણ આ રક્ષણથી અન્યાયી રીતે વંચિત ન કરવામાં આવે.સારમાં, સમાનતાની બાંયધરી એ છે કે સમાન સંજોગોમાં તમામ વ્યક્તિઓ સાથે સમાન વ્યવહાર થવો જોઈએ.કે પરિસ્થિતિઓની સમાનતા હેઠળ સારવારની સમાનતા હોવી જોઈએ.[૧૧૨] (ઇન્દ્રા સાહની (સુપ્રા), [થોમેન જે, ૨૬૦]) સમાનતાનો અર્થ સમાનતા નથી.રાજ્યને એવી રીતે વર્ગીકરણ કરવાની મંજૂરી છે કે જે ભેદભાવપૂર્ણ ન હોય.વર્ગીકરણનો સિદ્ધાંત કાયદાના સમાન રક્ષણની બાંયધરી આપે_છે.[૧૧૩] (એચ. એમ. સીરવઈ, ભારતનો બંધારણીય કાયદો, ચોથી આવૃત્તિ, ભાગ ૧, પાનું ૪૩૯.) આ અભિગમ હેઠળ, સારવારની સમાનતા પર પરિણામો અથવા તકોની સમાનતા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવે છે.[૧૧૪] (સાન્દ્રા ફ્રેડમેન, સબસ્ટેન્ટિવ ઇક્વાલિટી રિવિઝીટેડ, ઇન્ટરનેશનલ જર્નલ ઓફ કોન્સ્ટીટ્યુશનલ લો, વોલ્યુમ ૧૪, અંક ૩,૨૦૧૬,૭૧૨–૭૩૮)

૭૯. જો બે શરતો પૂર્ણ થાય તો બંધારણ માન્ય વર્ગીકરણની મંજૂરી આપે

છે.પ્રથમ, એક સમજી શકાય તેવો તફાવત હોવો જોઈએ જે જૂથમાંથી બાકાત રહેલા અન્ય લોકોથી એકસાથે જૂથબદ્ધ વ્યક્તિઓને અલગ પાડે છે."બુદ્ધિગમ્ય તફાવત" શબ્દસમૂહનો અર્થ થાય છે સમજવામાં સક્ષમ તફાવત.[૧૧૫] (પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય વિ. અનવર અલી સરકાર (૧૯૫૨) ૧ SCC ૧) આ તફાવત ત્યારે સમજી શકાય છે જ્યારે તેમાં સામેલ વર્ગ અને જૂથમાંથી બાકાત અન્યને અલગ પાડવા માટે માપદંડ હોય.[૧૧૬] (અનવર અલી સરકાર (સુપ્રા) (૧૯૫૨) ૧ એસસીસી ૧, [દાસ જે, ૬૬]) માપદંડની ગેરહાજરીમાં, તફાવત કોઈ આધાર વિના હશે અને તેથી, ગેરવાજબી.વર્ગીકરણનો આધાર કાયદાની જોગવાઈઓ; આસપાસના સંજોગો અથવા સામાન્ય જ્ઞાનની બાબતોમાંથી અનુમાન કરી શકાય તેવું હોવું જોઈએ.[૧૧૭] (શ્રી રામ કૃષ્ણ દાલમિયા વિરુદ્ધ શ્રી એસ. આર. તાંડોલકર ૧૯૫૮ એસ. સી. સી. ઓનલાઈન એસસી ૬, [૧૨]) વર્ગીકરણ કરવામાં, રાજ્ય નુકસાનની માત્રાને ઓળખવા માટે સ્વતંત્ર છે.[૧૧૮] (આઈબીઆઈડી; વિશેષ અદાલતો બિલ, ૧૯૭૮, ફરીથી (૧૯૭૯) ૧ એસસીસી ૩૮૦) તેમ છતાં વર્ગીકરણ ચોકસાઈમાં ગાણિતિક હોવું જરૂરી નથી, તેમ છતાં જૂથબદ્ધ વ્યક્તિઓ અને બાકાત વ્યક્તિઓ વચ્ચે થોડો તફાવત હોવો જોઈએ, અને તફાવત વાસ્તવિક અને સુસંગત હોવો જોઈએ.[૧૧૯] (મૂર્તિ મેચ વર્ક્સ વિ. સીસીઈ (૧૯૭૪) ૪ એસસીસી ૪૨૮) જો "થોડો અથવા કોઈ તફાવત ન હોય" તો વર્ગીકરણ

ગેરવાજબી છે.[૧૨૦] (દીપક સિબ્બલ વિ. પંજાબ યુનિવર્સિટી (૧૯૮૯) ૨ એસસીસી ૧૪૫) બીજું, તફાવતનો કાયદા દ્વારા પ્રાપ્ત કરવા માટેના હેતુ સાથે તર્કસંગત સંબંધ હોવો જોઈએ, એટલે કે, વર્ગીકરણનો આધાર વર્ગીકરણના હેતુ સાથે જોડાણ ધરાવતો હોવો જોઈએ.[૧૨૧] (ઇન્દ્ર સાહની (સુપ્રા) [રેડ્ડી જે, ૬૪૩]; કેરળ રાજ્ય વિ. એન. એમ. થોમસ (૧૯૭૬) ૨ એસસીસી ૩૧૦; રામ કૃષ્ણ ડાલમિયા વિ. જસ્ટિસ એસઆર. તેંડુલકર, [૧૯૫૯] ૧ એસસીઆર ૨૭૯; બુધન ચૌધરી વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય [૧૯૫૫] ૧ એસસીઆર ૧૦૪૫)

બ. સમાનતાના એક પાસા તરીકે પેટા–વર્ગીકરણ

૮૦. આ અદાલતની વિચારણા માટે પ્રથમ મુદ્દો એ ઊભો થાય છે કે શું પેટા–વર્ગીકરણનો સિદ્ધાંત કલમ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરે છે.તે સ્થાપિત નિયમ છે કે કલમ ૧૪ ઔપચારિક સમાનતાની નહીં પણ વાસ્તવિકતાની બાંયધરી આપે છે.આમ, જો વ્યક્તિઓ કાયદાના હેતુના સંદર્ભમાં સમાન રીતે સ્થિત ન હોય, તો વર્ગીકરણ સ્વીકાર્ય છે.વર્ગીકરણનો સમાન તર્ક પેટા–વર્ગીકરણને સમાન રીતે લાગુ પડે છે.કાયદો એ વર્ગને વધુ વર્ગીકૃત કરી શકે છે જે કાયદા દ્વારા મર્યાદિત હેતુ માટે પહેલેથી જ બનાવવામાં આવ્યો છે જો તે અન્ય હેતુ માટે વિજાતીય હોય.આ અદાલતે બહુવિધ ચુકાદાઓમાં એવું માન્યું છે કે વર્ગની અંદર આવા વર્ગીકરણ કલમ ૧૪.[૧૨૨] (કેરળ રાજ્ય વિરુદ્ધ એન. એમ. થોમસ [ન્યાયમૂર્તિ મેથ્યુ જે,

૮૩]; ડી. એસ. નકારા વિરુદ્ધ, ભારત સંઘ (૧૯૮૩) ૧ એસ. સી. સી. ૩૦૫ [ન્યાયમૂર્તિ દેસાઈ, ૪૮]) હેઠળ માન્ય છે.

૮૧. પેટા–વર્ગીકરણના અવકાશની રૂપરેખા નક્કી કરવા માટે, તે નક્કી કરવાની જરૂર છે કે વર્ગ એક સંકલિત એકરૂપ વર્ગ છે કે નહીં.ઓલ ઇન્ડિયા સ્ટેશન માસ્ટર્સ એન્ડ આસિસ્ટન્ટ સ્ટેશન માસ્ટર્સ એસોસિએશન વિ. જનરલ મેનેજર, સેન્ટ્રલ રેલવે, [૧૨૩] ([૧૯૬૦] ૨ એસસીઆર ૩૧૧:AIR ૧૯૬૦ SC ૩૮૪) માં આ અદાલતની બંધારણીય બેન્ચ સમક્ષ મુદ્દો એ હતો કે શું 'રોડ–સાઇડ સ્ટેશન માસ્ટર્સ' ને સ્ટેશન માસ્ટર્સના ઉચ્ચ પદ પર બઢતી આપવાના હેતુથી ગાર્ડ્સથી અલગ કરી શકાય છે.આ મુદ્દાને હકારાત્મક જવાબ આપતા, આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે સ્ટેશન માસ્ટર્સ અને ગાર્ડ્સ એક સંકલિત વર્ગની રચના કરતા નથી કારણ કે તેમની ભરતી અને તાલીમ અલગથી કરવામાં આવી હતી.આમ, બે વર્ગો વચ્ચેના તફાવતને સમાનતા સંહિતાનું ઉલ્લંઘન ન હોવાનું માનવામાં આવ્યું હતું, જેમાં રાજ્યને માત્ર સમાન લોકો સાથે સમાન વ્યવહાર કરવાની જરૂર છે.તેવી જ રીતે, મોહમ્મદમાં.શુજાત અલી વિરુદ્ધ ભારત સંઘ, [૧૨૪]([૧૯૭૫] ૧ એસસીઆર ૪૪૯:(૧૯૭૫) ૩ એસસીસી ૭૬) આ અદાલતની અન્ય બંધારણીય ખંડપીઠે ચુકાદો આપ્યો હતો કે સહાયક ઇજનેરના પદ પર બઢતીના હેતુ માટે સ્નાતક અને બિન–સ્નાતક સુપરવાઇઝર્સ વચ્ચેનો તફાવત માન્ય છે કારણ કે બે વર્ગો વચ્ચે કોઈ

એકીકરણ નથી.બે વર્ગો માટે પગાર ધોરણ અને નામકરણ પણ અલગ હતું.

૮૨. ઓલ ઇન્ડિયા સ્ટેશન માસ્ટર્સ (સુપ્રા) અને મોહમ્મદ.શુજાત અલી (ઉપરોક્ત), આ અદાલતે સંકલિત વર્ગમાં પેટા–વર્ગીકરણ થઈ શકે છે કે કેમ તે પ્રશ્નનો ખાસ જવાબ આપ્યો નથી.તે મુદ્દો જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય વિરુદ્ધ ત્રિલોકી નાથ ખોસા કેસમાં આ અદાલત સમક્ષ ચુકાદા માટે ઊભો થયો હતો.[૧૨૫] ([૧૯૭૪] ૧ એસસીઆર ૬૭૧:૧૯૭૪ ૧ એસસીસી ૧૯) નિયમોમાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે માત્ર સહાયક ઇજનેરો કે જેમની પાસે ડિગ્રી અથવા અમુક અન્ય લાયકાતો હોય તેઓ જ વિભાગીય ઇજનેરના પદ પર બઢતી મેળવવા માટે હકદાર હતા.જો કે, સહાયક ઇજનેરોના પૂલમાં ડિગ્રી અને ડિપ્લોમા ધારક સ્નાતકો બંનેનો સમાવેશ થતો હતો.તેમાંથી ડિપ્લોમા ધારકોએ આ નિયમની બંધારણીયતાને આ આધાર પર પડકારી હતી કે તે તેમની શૈક્ષણિક લાયકાતના આધારે "સહાયક ઇજનેરો" ના વર્ગમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે અને વર્ગમાં આવું વર્ગીકરણ કલમ ૧૪નું ઉલ્લંઘન છે.એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે જો વિવિધ સ્રોતોમાંથી ભરતી કરાયેલ વ્યક્તિઓને એક વર્ગમાં એકીકૃત કરવામાં આવે, તો પછી તેમને વર્ગીકૃત કરી શકાતા નથી જેથી તેમાંના કેટલાકની તરફેણમાં પ્રેફરેન્શિયલ સારવારની મંજૂરી મળે.આ અદાલતે આ નિયમની માન્યતાને સમર્થન આપ્યું હતું કે

બઢતીના હેતુ માટે શૈક્ષણિક લાયકાત પર આધારિત વર્ગીકરણ ગેરવાજબી નથી.ન્યાયમૂર્તિ વાય. વી. ચંદ્રચુડે (તે સમયે તેઓ જેવા હતા) બેન્ચ માટે લખતા જણાવ્યું હતું કે વર્ગીકરણમાં બઢતીના ઉદ્દેશ સાથે વાજબી જોડાણ છે, જે ઈજનેરી સેવાઓમાં વહીવટી કાર્યક્ષમતા હાંસલ કરવા માટે હતું.

૮૩. એવી પણ રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે જો વિવિધ સ્રોતોમાંથી ભરતી કરાયેલ વ્યક્તિઓને એક વર્ગમાં એકીકૃત કરવામાં આવે, તો તે વર્ગમાં આગળ કોઈ વર્ગીકરણ કરી શકાતું નથી.આ કિસ્સામાં, સહાયક ઈજનેરના પદ પર સીધી ભરતી માટે સિવિલ ઈજનેરીમાં ડિગ્રી હોવી જરૂરી હતી.જો કે, બઢતી એ સેવામાંથી લેવામાં આવી હતી જે ડિગ્રી અને ડિપ્લોમા બંને ધારકો માટે ખુલ્લી હતી (બાદમાં સિવિલ એન્જિનિયરિંગ ડિગ્રીની જરૂર નહોતી).આમ, એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે શૈક્ષણિક લાયકાત પર આધારિત વર્ગીકરણ એ એક વર્ગીકરણ છે જે સેવાના સ્ત્રોત પર આધારિત છે.આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે બઢતી અને સીધી ભરતી જેવા વિવિધ સ્રોતોમાંથી વ્યક્તિઓની નિમણૂક કરવામાં આવી હોવા છતાં, તેઓ સહાયક ઈજનેરોના સામાન્ય વર્ગમાં એકીકૃત થયા હતા.[૧૨૬] (આઇબીઆઇડી, [વાય. વી. ચંદ્રચુડ જે, ૫૦]."૫૦. તેથી અમારો અભિપ્રાય છે કે સીધી અને બઢતી દ્વારા નિમણૂક પામેલી વ્યક્તિઓને સહાયક ઈજનેરોના સામાન્ય વર્ગમાં એકીકૃત કરવામાં આવી હોવા છતાં,

કાર્યકારી ઇજનેરોના કેડરમાં બઢતીના હેતુઓ માટે, તેમને શૈક્ષણિક લાયકાતના આધારે વર્ગીકૃત કરી શકાય છે.ડિપ્લોમા ધારકોને બાકાત રાખવા માટે સ્નાતક આ પ્રકારની બઢતી માટે પાત્ર હશે તેવી જોગવાઈ કરતો નિયમ બંધારણની કલમ ૧૪ અને ૧૬નું ઉલ્લંઘન કરતો નથી અને તેને સમર્થન આપવું જોઈએ.) " જો કે, વર્ગમાં આ એકીકરણ હોવા છતાં, તેમને શૈક્ષણિક લાયકાતના આધારે માન્ય રીતે વર્ગીકૃત કરી શકાય છે કારણ કે તે સેવાના સ્ત્રોત પર આધારિત વર્ગીકરણ ન હતું.

૮૪. આ સંદર્ભમાં, આ અદાલતે ચેતવણી આપી હતી કે ચુકાદાને સૂક્ષ્મ અને સૂક્ષ્મ વર્ગીકરણ માટેના સમર્થન તરીકે અર્થઘટન ન કરવું જોઈએ અને વર્ગીકરણના સિદ્ધાંતને "અદ્રશ્ય વિસ્તરણ" દ્વારા વિકસાવી શકાતો નથી, જે સમાનતાની બાંયધરીના સારને નબળી પાડે છે.[૧૨૭] (આઇબીઆઇડી, [વાય. વી. ચંદ્રચુડ જે, ૫૧].“૫૧. પરંતુ અમે આશા રાખીએ છીએ કે આ ચુકાદાને સૂક્ષ્મ અને સૂક્ષ્મ વર્ગીકરણ કરવા માટેના ચાર્ટર તરીકે ગણવામાં આવશે નહીં.શ્રેષ્ઠતા એ તમામ સારી સરકારોનું લક્ષ્ય છે અથવા હોવું જોઈએ અને શ્રેષ્ઠતા અને સમાનતા મૈત્રીપૂર્ણ સાથીઓ નથી.તેથી જાહેર સેવાઓની જરૂરિયાતોને જાહેર સેવકોની આકાંક્ષાઓ સાથે સુસંગત બનાવવા માટે વ્યવહારિક અભિગમ અપનાવવો પડશે.પરંતુ ચાલો આપણે અદ્રશ્ય વિસ્તરણ દ્વારા, વર્ગીકરણનો એક સિદ્ધાંત વિકસિત ન કરીએ જે સમાનતાની કિંમતી બાંયધરીને તોડી શકે છે, કદાચ ડૂબી શકે

છે.આદર્શ સમાજની પ્રતિષ્ઠિત ભાવના સમાનતા છે અને તેથી આપણે આશ્ચર્યમાં પૂછવા માટે ન છોડવું જોઈએ:આખરે સમાનતા અને સમાન તકનું કાર્યકારી અવશેષ શું છે?") રોશન લાલ ટંડન વિરુદ્ધ ભારત સંઘ, [૧૨૮] ([૧૯૬૮] ૧ એસસીઆર ૧૮૫) ના ચુકાદાને અલગ પાડતા આ અદાલતે ત્રિલોકી નાથ (ઉપરોક્ત) માં અવલોકન કર્યું હતું કે પહેલામાં મુદ્દો એ હતો કે એકીકરણ માટેના માપદંડ (એટલે કે ભરતીનો સ્રોત) નો ઉપયોગ વધુ એકીકરણ માટે માપદંડ તરીકે થઈ શકે કે કેમ, જે ત્રિલોકી નાથ (ઉપરોક્ત) માં મુદ્દો ન હતો.આમ, ત્રિલોકી નાથ (સુપ્રા) એ દરખાસ્ત માટેનો અગ્રણી ચુકાદો છે કે જો સમજી શકાય તેવો તફાવત હોય અને જો વપરાયેલ માપદંડ જોગવાઈના હેતુ સાથે જોડાણ ધરાવે તો સંકલિત વર્ગને વધુ વર્ગીકૃત કરી શકાય છે.[૧૨૯] (જુઓ એન. એમ. થોમસ [જસ્ટિસ મેથ્યુ, ૮૩])

૮૫. એવું નથી કે વિવિધ સ્રોતોમાંથી નિમણૂક પામેલા લોકો માત્ર એક પદ પર તેમની નિમણૂક પર સંકલિત વર્ગ બનાવે છે.એકીકરણ પછી પણ, જૂથો અન્ય હેતુઓ માટે તેમની અલગ ઓળખ જાળવી રાખે છે.કત્યાની સયાલ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ, [૧૩૦] ([૧૯૮૦] ૩ એસસીઆર ૧૩૯:(૧૯૮૦) ૩ એસસીસી ૨૪૫) માં આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો હતો કે સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા દ્વારા ભરતી કરાયેલા રેલવેના સહાયક અધિકારીઓ અને સંઘ લોક સેવા આયોગની ભલામણ પર ભરતી કરાયેલા લોકો સંકલિત એકરૂપ

વર્ગની રચના કરતા નથી કારણ કે ભરતીના ઉદ્દેશો, કાર્યકાળ અને નિમણૂક અધિકારી પણ અલગ છે.કર્નલ એ. એસ. ઐયર વિરુદ્ધ વી. બાલાસુબ્રમણ્યમ, [૧૩૧] ([૧૯૮૦] ૧ એસસીઆર ૧૦૩૬:(૧૯૮૦) ૧ એસસીસી ૬૩૪) કેસમાં આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે સર્વે ઓફ ઇન્ડિયાના બઢતીના નિયમોને સમર્થન આપ્યું હતું, જેમાં નાગરિક ઇજનેરો કરતાં સૈન્યમાંથી લેવામાં આવેલા ઇજનેરો માટે ૫૦ ટકા વધુ જગ્યાઓ અનામત રાખવામાં આવી હતી.ન્યાયમૂર્તિ કૃષ્ણ ઐય્યરે બેન્ચ માટે લખતા અવલોકન કર્યું હતું કે સૈન્યના ઇજનેરો તેમના નાગરિક સમકક્ષો સાથે સર્વે ઓફ ઇન્ડિયા સેવામાં ક્યારેય ભળી ગયા ન હતા.

૮૬. ડી. એસ. નકારા વિરુદ્ધ ભારત સંઘ [૧૩૨] ((૧૯૮૩) ૧ એસસીસી ૩૦૫) માં આ અદાલતના ચુકાદામાં પેટા-વર્ગીકરણના મુદ્દા પર ચર્ચા કરવામાં આવી છે.નાકરામાં, [૧૩૩] (આઇબીઆઇડી [૪૮]) યોજના કે જેણે નિવૃત્તિ તારીખના આધારે પેન્શનરોને પેન્શન આપવા માટે બે જૂથોમાં વિભાજિત કરી હતી, તેને પડકારવામાં આવી હતી.બંધારણીય ખંડપીઠે ચુકાદો આપ્યો હતો કે પેન્શનરોએ એક વર્ગની રચના કરી હતી.નોંધપાત્ર રીતે, ત્રિલોકી નાથ (ઉપરોક્ત) ની જેમ આ અદાલતે એવું માન્યું ન હતું કે પેટા-વર્ગીકરણ માત્ર એટલા માટે અસ્વીકાર્ય છે કારણ કે પેન્શનરો પોતાનામાં એક વર્ગ બનાવે છે.પેટા-વર્ગીકરણની સહજ અનિવાર્યતાથી વિપરીત, તે કિસ્સામાં વર્ગીકરણનો ચોક્કસ આધાર એટલે કે નિવૃત્તિની

તારીખ, પેન્શન આપવાના ઉદ્દેશ્યને ધ્યાનમાં રાખીને મનસ્વી હોવાનું જણાયું હતું.એવું માનવામાં આવતું હતું કે જો વર્ગીકરણનો આ આધાર માન્ય તરીકે સ્વીકારવામાં આવે, તો તે બે વ્યક્તિઓ વચ્ચે કૃત્રિમ તફાવત પેદા કરશે જેઓ એકબીજાના અડતાલીસ કલાકની અંદર નિવૃત્ત થયા હતા.બેન્ચ માટે લખતા, ન્યાયમૂર્તિ ડી. એ. દેસાઈએ જણાવ્યું હતું કે પેટા–વર્ગીકરણ સ્વીકાર્ય છે કે નહીં તે નક્કી કરતી વખતે આ અદાલતે નક્કી કરવું આવશ્યક છે કે વર્ગ કાયદાના હેતુ માટે એકરૂપ છે કે નહીં.[૧૩૪] (ડી. એસ. નકારા (ઉપરોક્ત) [દેસાઈ જે, ૪૨]:"જો તે નિર્વિવાદ જણાય, જેમ કે આપણને લાગે છે કે પેન્શન લાભોના હેતુ માટે પેન્શનરો એક વર્ગ બનાવે છે, તો શું તેનું ઉપરનું પુનરાવર્તન એક સમાન વર્ગને પુનરાવર્તનના હેતુ સાથે અસંબંધિત પાત્રતા માપદંડને મનસ્વી રીતે નક્કી કરીને વિભાજિત કરવાની મંજૂરી આપશે અને શું આવું વર્ગીકરણ કેટલાક તર્કસંગત સિદ્ધાંત પર આધારિત હશે?")

૮૭. નકારા (સુપ્રા) ત્રિલોકી નાથ (સુપ્રા) કરતાં એક પગલું <u>આગળ વધીને</u> જણાવે છે કે પેટા–વર્ગીકરણનો અવકાશ એ માપદંડ પર આધારિત નથી કે જેનો ઉપયોગ જૂથોને વર્ગમાં એકીકૃત કરવા માટે થાય છે, પરંતુ તે મુદ્દા પર કે શું વર્ગ સજાતીય છે કે કાયદાના ચોક્કસ ઉદ્દેશ માટે સંકલિત છે.જ્યારે કાયદો ડિપ્લોમા અને ડિગ્રી ધારકો જેવા વર્ગને એકીકૃત કરે છે, ત્યારે તે વર્ગને તે ચોક્કસ કાયદાના હેતુ માટે એકીકૃત કરે છે અને તમામ

હેતુઓ માટે નહીં.આમ, જે વર્ગ કાયદાના હેતુ માટે સમાન રીતે સ્થિત નથી તેને વધુ વર્ગીકૃત કરી શકાય છે.વર્ગના પેટા–વર્ગીકરણની માન્યતા નક્કી કરવા માટે કોર્ટે જે પરીક્ષણનું પાલન કરવું જોઈએ તે નીચે મુજબ છેઃ

એ. શું વર્ગ ચોક્કસ કાયદાના હેતુ માટે "એકરૂપ" અથવા "સમાન રીતે સ્થિત" છે;

બી. જો ઉપરોક્ત 'અ' નો જવાબ હકારાત્મક હોય, તો વર્ગને પેટા–વર્ગીકૃત કરી શકાતો નથી.

સી. જો ઉપરોક્ત 'અ' નો જવાબ નકારાત્મક હોય, તો નીચેના ધોરણની પરિપૂર્ણતા પર વર્ગને પેટા–વર્ગીકૃત કરી શકાય છેઃ

આઈ. વર્ગનું વધુ વર્ગીકરણ કરવા માટે એક માપદંડ (અથવા સમજી શકાય તેવો તફાવત) હોવો જોઈએ; અને

II.માપદંડમાં કાયદાના ઉદ્દેશ સાથે તર્કસંગત જોડાણ હોવું આવશ્યક છે.

સી. સૂક્ષ્મ વર્ગીકરણઃપેટા વર્ગીકરણની મર્યાદાઓ

૮૮. આગામી મુદ્દો જે ઊભો થાય છે તે એ છે કે પેટા–વર્ગીકરણની કોઈ મર્યાદા છે કે કેમ.સંખ્યાબંધ ચુકાદાઓમાં, આ અદાલતે એવું માન્યું છે કે રાજ્યએ સૂક્ષ્મ વર્ગીકરણ ન કરવું જોઈએ કારણ કે આવા વર્ગીકરણ સમાનતાની બાંયધરીને નકારશે (પ્રોત્સાહન આપવાને બદલે), સમાનતાના સિદ્ધાંતને

વર્ગીકરણના સિદ્ધાંત સાથે બદલશે.[૧૩૫] (મોહમ્મદ શુજાત અલી અને અન્યો વિરુદ્ધ ભારત સંઘ (૧૯૭૫) ૩ એસ. સી. સી. ૭૬ [ન્યાયમૂર્તિ ભગવતી, ૨૪-૨૬]) પેટા-વર્ગીકરણ સૂક્ષ્મ-વર્ગીકરણના ગુણધર્મો ક્યારે લે છે?

૮૯. નકારા (સુપ્રા) માં, આ અદાલતે આકસ્મિક રીતે તેને સચિત્ર કર્યું જેને સૂક્ષ્મ વર્ગીકરણ કહી શકાય.આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે જો દરેક પેન્શનરને તેમની નિવૃત્તિની વ્યક્તિગત તારીખો અથવા તેમની નિવૃત્તિના મહિનાના આધારે વર્ગીકૃત કરવામાં આવે, તો તે વર્ગીકરણ ખૂબ જ સૂક્ષ્મ હશે.નોંધપાત્ર રીતે, તે રાજ્યની દલીલ ન હતી કે ચોક્કસ તારીખે નિવૃત્ત થનારા દરેક વ્યક્તિગત પેન્શનર તેમના માટે એક વર્ગ હતો અથવા નિવૃત્તિની તારીખ વર્ગીકરણનો આધાર હતી.તેના બદલે, દલીલ એ હતી કે નિયુક્ત તારીખ પહેલાં નિવૃત્ત થનારા લોકો એક વર્ગ હતા, જે તે તારીખ પછી નિવૃત્ત થનારા લોકોથી અલગ હતા:

> "૯. શું પેન્શનરોનો આ વર્ગ પેન્શનના "હક" અને "ચુકવણી" ના હેતુ માટે ચોક્કસ તારીખે નિવૃત્ત થયેલા અને તે તારીખ પછી નિવૃત્ત થયેલા લોકોમાં વિભાજિત થઈ શકે છે? જો નિવૃત્તિની તારીખને વર્ગીકરણ માટે માન્ય માપદંડ તરીકે સ્વીકારી શકાય, તો નિવૃત્તિ પર દરેક વ્યક્તિગત સરકારી કર્મચારી પોતે એક વર્ગ બનાવશે કારણ કે દરેકની

નિવૃત્તિની તારીખ તેની જન્મ તારીખ સાથે સંકળાયેલી હોય છે અને ચોક્કસ વય પ્રાપ્ત કર્યા પછી તેણે નિવૃત્ત થવું પડતું હતું.ભારત સરકાર દ્વારા ત્રીજા કેન્દ્રીય પગાર પંચની ભલામણો સ્વીકારવામાં આવ્યા પછી જ નિવૃત્તિની તારીખોની સંખ્યા ૧૨ નક્કી કરવામાં આવી છે, જે દરેક મહિનાનો છેલ્લો દિવસ છે જેમાં વ્યક્તિગત સરકારી કર્મચારીની જન્મ તારીખ પડે છે.બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, તમામ સરકારી કર્મચારીઓ કે જેઓ આપેલ મહિનામાં નિવૃત્તિની વય પ્રાપ્ત કરવા પર જન્મ તારીખ સાથે સંબંધિત નિવૃત્ત થાય છે તેઓ તે તારીખે નિવૃત્ત થશે નહીં પરંતુ મહિનાના છેલ્લા દિવસે નિવૃત્ત થશે.હવે, જો નિવૃત્તિની તારીખ વર્ગીકરણ માટે માન્ય માપદંડ છે, તો જેઓ દર મહિનાના અંતે નિવૃત્ત થાય છે તેઓ જાતે જ એક વર્ગ બનાવશે.આ કોઈપણ માન્ય હેતુ માટે સમર્થન આપવા માટે ખૂબ જ સૂક્ષ્મ વર્ગીકરણ છે.શું તે સ્વીકાર્ય છે અથવા તે કલમ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરે છે?"

(ભાર પુર્વક રજુ કરેલ છે)

૯૦. તમામ વ્યક્તિઓ એક અથવા બીજા પાસામા અસમાન છે.આપેલ પરિસ્થિતિમાં, એક પણ વ્યક્તિને પોતે એક વર્ગ તરીકે ગણી શકાય.[૧૩૯]

(ચરણજીત ચૌધરી (ઉપરોક્ત) ૮૩૩ [૫૮]; રામ કૃષ્ણ ડાલમિયા (ઉપરોક્ત) [૧૧]) તે કિસ્સામાં, તે ખાસ કરીને મહત્વનું છે કે કાયદાઓ સૂક્ષ્મ વર્ગીકરણ ન કરે.શું વર્ગીકરણ એ સૂક્ષ્મ વર્ગીકરણ સમાન છે કે જે કલમ ૧૪ હેઠળ અસ્વીકાર્ય છે તે પ્રશ્ન દરેક કેસની હકીકતો પર આધારિત હશે.જો કે, બુદ્ધિગમ્ય ભિન્નતાના ધોરણના બે નિર્ણાયક ઘટકો પેટા–વર્ગીકરણની મર્યાદાઓ સૂચવે છે.બે ઘટકો છે (એ) હેતુ; અને (બી) તફાવત માટે તર્કસંગત આધાર (અથવા સિદ્ધાંત).આ અદાલતે અગાઉ એવું માન્યું છે કે હેતુ તફાવતથી સ્વતંત્ર હોવો જોઈએ.[૧૩૭] (દીપક સિબ્બલ વિ. પંજાબ યુનિવર્સિટી (૧૯૮૯) ૨ એસસીસી ૧૪૫) કોર્ટ રાજ્યને નુકસાનની માત્રા સહિત હેતુ ઓળખવા માટે પૂરતો અક્ષાંશ આપે છે.[૧૩૮] (જુઓ અનવર અલી સરકાર (સુપ્રા) [૭]; રામ કૃષ્ણ દાલમિયા (સુપ્રા) [૧૧]; ગુજરાત રાજ્ય વિરુદ્ધ શ્રી અંબિકા મિલ્સ (૧૯૭૪) ૪ એસસીસી ૬૫૬ [૬૧]) અક્ષાંશની સમાન ડિગ્રી તફાવત અંતર્ગત સિદ્ધાંતને આપવામાં આવતી નથી.જો વર્ગીકરણ અંતર્ગતનો સિદ્ધાંત સુસંગત હોય અથવા હેતુ સાથે જોડાણ ધરાવે તો તે પૂરતું નથી.વર્ગીકરણ અંતર્ગતનો સિદ્ધાંત વાજબી અને તર્કસંગત હોવો જોઈએ.[૧૩૯] (ડી.એસ. નકારા (ઉપર) જુઓ [૪૩]) નકારા (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતે નિવૃત્તિની તારીખના આધારે લાભાર્થી વર્ગનું વર્ગીકરણ કરવાના તર્ક પર સવાલ ઉઠાવ્યો હતો.નવતેજ સિંહ જોહર વિરુદ્ધ ભારત સંઘના [૧૪૦]

([૨૦૧૮] ૭ એસસીઆર ૩૭૯:(૨૦૧૯) ૩ એસસીસી ૩૪૫) કેસમાં સહમત અભિપ્રાયમાં, ન્યાયમૂર્તિ ઇન્દુ મલ્હોત્રાએ જણાવ્યું હતું કે "મૂળ અને અપરિવર્તનીય" લાક્ષણિકતાઓ પર આધારિત તફાવતનો સિદ્ધાંત તર્કસંગત નથી.ઉદાહરણ તરીકે, જો કાયદો જણાવે છે કે રાજ્યના એક ચોક્કસ ગામના ખેડૂતોની લોન સંપૂર્ણપણે માફ કરવામાં આવશે, તો તેણે સચોટ સામગ્રી રજૂ કરીને સાબિત કરવું પડશે કે એક ગામને રાજ્યના અન્ય ગામોથી અલગ પાડતો તર્કસંગત સિદ્ધાંત છે.આ સંદર્ભમાં, રાજ્યએ ઉદાહરણ તરીકે સાબિત કરવું પડશે કે જમીનનું સ્થાન એ વર્ગીકરણનો તર્કસંગત સિદ્ધાંત છે અને પછી તે પછી સાબિત કરવું પડશે કે ગામ કાયદાના હેતુ માટે સમાન રીતે સ્થિત નથી.આ પૃષ્ઠભૂમિ સાથે, અમે અનુસૂચિત જાતિઓમાં પેટા-વર્ગીકરણ બંધારણીય રીતે સ્વીકાર્ય છે કે કેમ તે ચોક્કસ મુદ્દાનું વિશ્લેષણ કરવા આગળ વધીએ છીએ.

III. આરક્ષણમાં પેટા-વર્ગીકરણ: બાલાજી, વસંત કુમાર અને ઇન્દ્ર સાહની દ્વારા મુસાફરીને ટ્રેસ કરી રહ્યા છીએ

૯૧. અનામતના હેતુ માટે રાજ્ય વર્ગમાં વધુ પેટા-વર્ગીકરણ કરી શકે છે કે કેમ તે મુદ્દો સૌપ્રથમ એમ. આર. બાલાજી (ઉપરોક્ત) માં ઊભો થયો હતો.મૈસુર રાજ્યએ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગના નિર્ધારણ માટેના માપદંડ અપનાવવા અંગે સલાહ આપવા માટે મૈસુર પછાત વર્ગ સમિતિની નિમણૂક કરી હતી.સમિતિના અહેવાલના આધારે, રાજ્યએ

પછાત વર્ગને શૈક્ષણિક પછાતપણાના આધારે પછાત વર્ગ અને વધુ પછાત વર્ગમાં પેટા–વર્ગીકરણ કરવાની ભલામણ કરી હતી.[૧૪૧] (પેટા–વર્ગીકરણ માટેનો માપદંડ એ હતો કે સમુદાયમાં શિક્ષણનું ધોરણ રાજ્યની સરેરાશના ૫૦ ટકાથી ઓછું છે કે કેમ.જો એમ હોય તો, સમુદાયને વધુ પછાત સમુદાય તરીકે ગણવો જોઈએ.જો તે ન હોય તો, સમુદાયને પછાત સમુદાય તરીકે ગણવો જોઈએ.) એમ. આર. બાલાજી (ઉપરોક્ત) માં બંધારણીય ખંડપીઠે પછાત વર્ગના પેટા–વર્ગીકરણને ગેરબંધારણીય ગણાવ્યું કારણ કે તેઃ

(અ) તે સંપૂર્ણપણે જાતિ પર આધારિત હતું; [૧૪૨] (AIR ૧૯૬૩ SC ૬૪૯ [૨૫])

(બ) રાજ્યના સૌથી અધતન વર્ગની સરખામણીમાં ઓછા ઉન્નત નાગરિકોના "તમામ" વર્ગોના લાભ માટે પગલાં ઘડવામાં આવ્યા હતા, જે કલમ ૧૫ (૪)[૧૪૩] (એ. આઈ. આર. ૧૯૬૩ એસ. સી. ૬૪૯ [૨૯] આ નિરીક્ષણને ફકરા ૨૧ના નિરીક્ષણ સાથે વાંચવું આવશ્યક છે, જેમાં આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે સાપેક્ષતાની કસોટીનો ઉપયોગ પછાત વર્ગ નક્કી કરવા માટે થવો જોઈએ નહીંઃ"૨૧. કલમ ૧૫ (૪) હેઠળ "પછાત વર્ગો" અભિવ્યક્તિના અવકાશ અને વિસ્તારને ધ્યાનમાં લેતા, એ યાદ રાખવું જરૂરી છે કે પછાતપણાની વિભાવના એ અર્થમાં સંબંધિત નથી કે સમાજના સૌથી અધતન વર્ગોના સંબંધમાં પછાત વર્ગોનો તેમાં સમાવેશ

થવો જોઈએ.જો આવા સંબંધિત પરીક્ષણો સૌથી અદ્યતન વર્ગોના કારણે લાગુ કરવામાં આવે, તો પછાત વર્ગોના ઘણા સ્તરો અથવા સ્તરો હશે અને તેમાંથી દરેક કલમ ૧૫ (૪) હેઠળ સામેલ હોવાનો દાવો કરી શકે છે.") <u>નો</u> અવકાશ નથી:

> "૨૯. આ સંબંધમાં એ ઉમેરવું જરૂરી છે કે પછાત વર્ગો અને વધુ પછાત વર્ગો વચ્ચેના આદેશ દ્વારા કરવામાં આવેલું પેટા–વર્ગીકરણ કલમ ૧૫ (૪) હેઠળ ન્યાયી નથી લાગતું.કલમ ૧૫ (૪) ખરેખર પછાત વર્ગો માટે વિશેષ જોગવાઈ કરવાની સત્તા આપે છે.પછાત વર્ગોની બે શ્રેણીઓ રજૂ કરવામાં, વિવાદાસ્પદ આદેશનો હેતુ, રાજ્યના સૌથી અદ્યતન વર્ગોની સરખામણીમાં, ઓછા ઉન્નત નાગરિકોના તમામ વર્ગોના લાભ માટે પગલાં ઘડવાનો છે, અને તે, અમારા મતે, કલમ ૧૫ (૪) નો અવકાશ નથી.વિવાદિત આદેશ દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી પદ્ધતિનું પરિણામ એ છે કે રાજ્યની લગભગ ૯૦ ટકા વસ્તીને પછાત ગણવામાં આવે છે, અને તે દર્શાવે છે કે કેવી રીતે આ ક્રમ હકીકતમાં રાજ્યની વસ્તીને સૌથી અદ્યતન અને બાકીની વસ્તીમાં વિભાજિત કરે છે, અને પછીની વસ્તીને પછાત અને વધુ પછાતની બે શ્રેણીઓમાં મૂકે છે.તેથી, બે શ્રેણીઓનું

વર્ગીકરણ કલમ ૧૫ (૪) દ્વારા માન્ય નથી."

૯૨. આ દ્રષ્ટિકોણની ન્યાયમૂર્તિ ઓ. ચિન્નાપ્પા રેડ્ડીએ વસંત કુમાર (ઉપરોક્ત) માં ટીકા કરી હતી.વસંત કુમાર (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતને અનામત પર પોતાનો અભિપ્રાય આપવા માટે આમંત્રિત કરવામાં આવી હતી, જે આયોગને માર્ગદર્શિકા તરીકે કામ કરી શકે છે, જેની નિમણૂક કર્ણાટક સરકારે શિક્ષણ અને રોજગાર ક્ષેત્રોમાં અનામતના પ્રશ્નની તપાસ માટે કરવાની દરખાસ્ત કરી હતી.તેમના સહમત અભિપ્રાયમાં, ન્યાયમૂર્તિ ચિન્નાપ્પા રેડ્ડીએ અવલોકન કર્યું હતું કે સૈદ્ધાંતિક રીતે, અનામત વર્ગની અંદર પેટા–વર્ગીકરણ માન્ય છે, જો કે બંને વર્ગો ઉન્નત વર્ગથી ઘણા પાછળ છે અને એક વર્ગ સૌથી પછાત વર્ગથી આગળ છે.[૧૮૪] (ઇન્દ્ર સાહની વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા (૧૯૯૨) સપ.૩ એસસીસી ૨૧૭ [૫૫]) વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે પછાત વર્ગના પછાત અને વધુ પછાત વર્ગોમાં વર્ગીકરણની માન્યતા દરેક કેસની હકીકતો પર ચુકાદો આપવા માટે ખુલ્લી હોઈ શકે છે.

૯૩. ઇન્દ્ર સાહની (સુપ્રા) માં, એક ઓફિસ મેમોરેન્ડમ કે જેણે સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગના ગરીબોને પ્રાધાન્ય આપતો માપદંડ રજૂ કર્યો હતો તે પડકાર હેઠળ હતો.વિદ્વાન ન્યાયાધીશો "ગરીબ" શબ્દસમૂહના અર્થઘટન પર અલગ હતા.ન્યાયમૂર્તિ પાંડિયનએ મેમોરેન્ડમમાં "ગરીબ" શબ્દસમૂહનો અર્થ આર્થિક રીતે નબળા વર્ગો તરીકે

કર્યો હતો.ન્યાયમૂર્તિ બી. પી. જીવન રેડ્ડીએ બહુમતી અભિપ્રાય લખતા "ગરીબ" શબ્દસમૂહનો અર્થ આર્થિક અર્થમાં નહીં પરંતુ સામાજિક–આર્થિક અર્થમાં કર્યો હતો.વિદ્વાન ન્યાયાધીશોએ આ વિચલનને કારણે પેટા–વર્ગીકરણના મુદ્દા સાથે વ્યવહાર કરતી વખતે એક અલગ અભિગમ અપનાવ્યો હતો.ન્યાયમૂર્તિ પાંડિયનએ અવલોકન કર્યું હતું કે સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગના એક વર્ગને પ્રાધાન્ય આપવાથી વર્ગના અન્ય વર્ગને નાબૂદ અથવા બાકાત રાખવામાં આવશે.[૧૭૫] (ઇન્દ્ર સાહની વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા (૧૯૯૨) સપ.૩ એસસીસી ૨૧૭ [૨૦૭ (૫)]) વિદ્વાન ન્યાયાધીશના આ નિરીક્ષણને અગાઉના નિરીક્ષણ સાથે વાંચવું જોઈએ કે સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગ સામાજિક પછાતપણાની સામાન્ય લાક્ષણિકતા ધરાવે છે જેને પછી ફક્ત આર્થિક માપદંડના આધારે વિભાજિત કરી શકાતો નથી.આમ, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોના પેટા–વર્ગીકરણને ગેરબંધારણીય ગણાવ્યું ન હતું, પરંતુ આર્થિક માપદંડના આધારે વર્ગના પેટા–વર્ગીકરણને ગેરબંધારણીય ગણાવ્યું હતું, જે લાભાર્થી વર્ગના નિર્ધારણથી અલગ છે.વિદ્વાન ન્યાયાધીશના નિર્ણયનું બીજું કારણ પેટા–વર્ગીકરણનું મોડેલ હતું જે ઓફિસ મેમોરેન્ડમ દ્વારા સૂચવવામાં આવ્યું હતું.ઓફિસ મેમોરેન્ડમમાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે ગરીબ વર્ગને વર્ગ માટે અનામત તમામ બેઠકો પર પસંદગી

હશે, બાકીનાને બાકાત રાખવાની શક્યતા છોડી દેવામાં આવશે.

૯૪. ન્યાયમૂર્તિ જીવન રેડ્ડીએ અવલોકન કર્યું હતું કે પછાત વર્ગને પછાત અને સૌથી પછાત વર્ગમાં વર્ગીકૃત કરવામાં કોઈ બંધારણીય અથવા કાનૂની અવરોધ નથી.[૧૪૬] (ઇન્દ્ર સાહની વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા (૧૯૯૨) સપ.૩ એસસીસી ૨૧૭ [૮૦૨]) વિદ્વાન ન્યાયાધીશે ચુકાદો આપ્યો કે પેટા વર્ગીકરણ બે કારણોસર માન્ય છે.પ્રથમ, એક જ વર્ગમાં આંતર–પછાતપણું હોઈ શકે છે અને આવી સ્થિતિમાં, પેટા–વર્ગીકરણ એ સુનિશ્ચિત કરે છે કે વર્ગના વધુ પછાત લોકો લાભ મેળવી શકે છે.[૧૪૭] ("૮૦૨. અમારો મત છે કે પછાત વર્ગોને પછાત અને વધુ પછાત તરીકે વર્ગીકૃત કરવા માટે કોઈ બંધારણીય અથવા કાનૂની પ્રતિબંધ નથી.અમે એમ નથી કહી રહ્યા કે તે કરવું જોઈએ.અમે આ પ્રશ્નથી ચિંતિત છીએ કે જો કોઈ રાજ્ય આવું વર્ગીકરણ કરે છે, તો શું તે અમાન્ય રહેશે?આપણને નથી લાગતું.ચાલો મંડલ આયોગ દ્વારા વિકસાવવામાં આવેલા માપદંડને લઈએ.કોઈપણ જાતિ, જૂથ અથવા વર્ગ કે જેણે અગિયાર કે તેથી વધુ ગુણ મેળવ્યા હોય તેને પછાત વર્ગ તરીકે ગણવામાં આવતો હતો.હવે એવું નથી લાગતું કે હજારો જાતિઓ/જૂથો/વર્ગોએ સમાન ગુણ મેળવ્યા હોય.કેટલીક જાતિઓ/જૂથો/વર્ગો હોઈ શકે છે જેમણે ૨૦ થી ૨૨ ની વચ્ચે ગુણ મેળવ્યા હોય અને કેટલાક એવા પણ હોઈ શકે છે જેમણે અગિયારથી

તેરની વચ્ચે ગુણા મેળવ્યા હોય.તે વાજબી રીતે નકારી શકાય નહીં કે જાતિઓ/જૂથો/વર્ગોના આ બે સમૂહો વચ્ચે કોઈ તફાવત નથી.") બીજું, બંધારણીય યોજના સ્પષ્ટપણે પેટા-વર્ગીકરણની જોગવાઈ કરે છે.કલમ ૧૬ (૪) માત્ર લાભાર્થી વર્ગને "પછાત વર્ગ" તરીકે ઓળખે છે, જે કલમ ૧૫ (૪) થી વિપરીત છે, જે સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગ, અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને સ્પષ્ટપણે ઓળખે છે.સંબંધિત અવલોકન નીચે કાઢવામાં આવ્યું છેઃ

> "૮૦૩. આ મુદ્દાને જોવાની બીજી એક રીત છે.કલમ ૧૬ (૪) માત્ર એક જ વર્ગને માન્યતા આપે છે., "નાગરિકોનો પછાત વર્ગ ".તે અનુછેદ ૧૫ (૪) ની જેમ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ વિશે અલગથી વાત કરતું નથી.તેમ છતાં, તે વિવાદની બહાર છે કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને પણ "નાગરિકોના પછાત વર્ગ" અભિવ્યક્તિમાં સામેલ કરવામાં આવે છે અને તેમની તરફેણમાં અલગ અનામત આપી શકાય છે.તે સમગ્ર દેશમાં સારી રીતે સ્વીકૃત ઘટના છે.તેની પાછળનો તર્ક શું છે?એવું છે કે જો અનુસૂચિત જનજાતિઓ, અનુસૂચિત જાતિઓ અને અન્ય પછાત વર્ગોને એકસાથે જોડવામાં આવે, તો અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત

જનજાતિઓને ઉચ્ચ અને શુષ્ક છોડીને તમામ ખાલી જગ્યાઓ ઓ. બી. સી. દૂર કરશે.આ જ તર્ક વધુ પછાત અને પછાત વચ્ચેના વર્ગીકરણને પણ સમર્થન આપે છે.અમારો કહેવાનો અર્થ એ નથી કે–અમે પુનરાવર્તન કરી શકીએ–કે આ કરવું જોઈએ.અમે માત્ર એટલું જ કહી રહ્યા છીએ કે જો કોઈ રાજ્ય તે કરવાનું પસંદ કરે છે, તો તે કાયદામાં અસ્વીકાર્ય નથી."

૯૫. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે ઓફિસ મેમોરેન્ડમમાં "પસંદગી" શબ્દસમૂહનો અર્થ "સમાન વિભાજન" એવો પણ કર્યો હતો કે પસંદગી સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગના ઓછા પછાત વર્ગને લાભને બાકાત રાખતી નથી.

૯૬. પછાત વર્ગોના પેટા–વર્ગીકરણના સંદર્ભમાં, ન્યાયમૂર્તિ સાવંતે અવલોકન કર્યું હતું કે બંને પેટા–વર્ગો આગળના વર્ગની સરખામણીમાં નોંધપાત્ર રીતે (અને તુલનાત્મક રીતે નહીં) પછાત હોવા જોઈએ અને પેટા–વર્ગો વચ્ચે પછાતપણામાં નોંધપાત્ર તફાવત હોવો જોઈએ.વિદ્વાન ન્યાયાધીશ નોંધે છે કે જો આ બે માપદંડ પૂરા થાય છે, તો તે માત્ર સલાહભર્યું જ નથી પરંતુ પેટા–વર્ગીકરણ કરવું અનિવાર્ય છે.ન્યાયમૂર્તિ જીવન રેડ્ડીના અભિપ્રાયનો પડઘો પાડતા, ન્યાયમૂર્તિ સાવંતે અવલોકન કર્યું હતું કે પેટા–વર્ગીકરણ વર્ગોને બાકાત કરવા તરફ દોરી જશે જો

મોડેલને બદલે પસંદગીના મોડેલનું પાલન કરવામાં આવે, જેમાં સૌથી પછાત લોકોને ટકાવારી બેઠકો ફાળવવામાં આવે છે.[૧૪૮] (“પ૨૪.[...] ઉદાહરણ તરીકે, મંડળ આયોગે સામાજિક, શૈક્ષણિક અને આર્થિક સૂચકાંકોના આધારે ત્રણ પરિબળોમાંથી દરેકને અલગ–અલગ મૂલ્યો આપીને ૨૨ મુદ્દાઓ વિકસાવ્યા છે., સામાજિક, શૈક્ષણિક અને આર્થિક.૨૨ કે તેથી વધુ ગુણ મેળવનારા સામાજિક જૂથોને ત્યાં "સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત" તરીકે સૂચિબદ્ધ કરવામાં આવ્યા છે અને બાકીનાને "ઉન્નત" તરીકે સૂચિબદ્ધ કરવામાં આવ્યા છે.હવે, ૧૧ અને ૨૨ પોઈન્ટની વચ્ચે કેટલાક ૧૧ થી ૧૫ પોઈન્ટ મેળવી શકે છે, જ્યારે અન્ય તમામ ૨૨ પોઈન્ટ મેળવી શકે છે.તેથી તેમના પછાતપણામાં નોંધપાત્ર તફાવત છે.બીજું એક ઉદાહરણ જે આપી શકાય છે તે વસંત કુમાર [(૧૯૮૫) સપ. માં નિર્ણય પછી બહાર પાડવામાં આવેલા અનામત અંગેના ૧૩ ઓક્ટોબર, ૧૯૮૬ના કર્ણાટક રાજ્ય સરકારના આદેશનું છે.એસસીસી ૭૧૪:[૧૯૮૫] સપ્લિમેન્ટ ૧ એસસીઆર ૩૫૨] જ્યાં પછાત વર્ગોને પાંચ વર્ગોમાં વહેંચવામાં આવ્યા છે, એટલે કે., A, B, C, D અને E. શ્રેણી A માં, બૈરાગી, બંજારી અને લાંબાડી જેવી જાતિઓ અથવા સમુદાયો કે જે વિચરતી જાતિઓ છે, અને બેદારૂ, રામોશી કે જેને અગાઉ ગુનાહિત જનજાતિઓ તરીકે કલંકિત કરવામાં આવી હતી, જ્યારે શ્રેણી D માં ક્ષત્રિય અને રાજપૂત જેવી જાતિઓ આવે

છે.બંનેને એકસાથે જોડવું એ પહેલાની વિશેષ જોગવાઈઓના લાભને સંપૂર્ણપણે નકારી કાઢવું હશે, પછીની તમામ લાભો છીનવી લેશે.બીજી બાજુ, પછાત વર્ગને પછાતપણાનો દરજ્જો આપવાનો ઇનકાર કરવો અને તેમને ઉન્નત વર્ગો સાથે સ્પર્ધા કરવા માટે કહેવું, પછીના વર્ગોને કોઈ બેઠક અથવા પદ વિના છોડી દેશે.આવા સંજોગોમાં પછાત વર્ગોને પછાત અને વધુ કે સૌથી પછાત વર્ગોમાં પેટા–વર્ગીકરણ કરવું માત્ર ઇચ્છનીય જ નહીં પરંતુ આવશ્યક પણ છે.")

૯૭. ઇન્દ્ર સાહની (ઉપરોક્ત) માં <u>અવલોકનો, પેટા–વર્ગીકરણના</u> સંદર્ભમાં નીચેના ત્રણ સિદ્ધાંતોને સ્પષ્ટ કરે છેઃ

એ. વર્ગમાં પેટા–વર્ગીકરણ એ વર્ગના બે વિભાગો વચ્ચે તફાવત હોય તેવી સ્થિતિમાં મૂળ સમાનતા મેળવવા માટે બંધારણીય જરૂરિયાત છે.

બી. પેટા–વર્ગીકરણ વર્ગમાં એક વર્ગને બાકાત રાખવા તરફ દોરી ન જવું જોઈએ.વર્ગના તમામ વર્ગોને પૂરતી તકો પૂરી પાડતું એક મોડેલ અપનાવવું આવશ્યક છે; અને

c. વર્ગમાં પેટા–વર્ગીકરણ વાજબી ધોરણે હોવું જોઈએ.ન્યાયમૂર્તિ સાવંતે જણાવ્યું હતું કે શ્રેણીઓ વચ્ચેનો તફાવત નોંધપાત્ર હોવો જોઈએ.ન્યાયમૂર્તિ જીવન રેડ્ડીએ જણાવ્યું હતું કે પેટા–વર્ગીકરણ વાજબી હોવું જોઈએ.

અ. ઇન્દ્ર સાહનીએ અનુસૂચિત જાતિઓમાં પેટા–વર્ગીકરણને બાકાત રાખ્યું ન હતું.

૯૮. ચિન્નૈયા (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે અન્ય પછાત વર્ગના પેટા–વર્ગીકરણ પર ઇન્દ્ર સાહની (ઉપરોક્ત) ના સિદ્ધાંતો અનુસૂચિત જાતિઓને લાગુ પડશે નહીં કારણ કે ચુકાદામાં ખાસ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે તે માત્ર અન્ય પછાત વર્ગના પેટા–વર્ગીકરણ પર ચુકાદો આપે છે, અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ પર નહીં.[૧૪૯] (ચિન્નાયાહ વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય (૨૦૦૫) ૧ એસસીસી ૩૯૪ [ન્યાયમૂર્તિ સંતોષ હેગડે, ૩૮]; [ન્યાયમૂર્તિ સિન્હા, ૭૬]) ઇન્દ્ર સાહની (ઉપરોક્ત) માં બે સ્થળોએ, ન્યાયમૂર્તિ જીવન રેડ્ડીએ નિરીક્ષણો અન્ય પછાત વર્ગો સુધી મર્યાદિત રાખ્યા હતા અને તેમને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ સુધી વિસ્તાર્યા નહોતા.કલમ ૧૬ (૪) હેઠળ નાગરિકોના પછાત વર્ગની ઓળખ સાથે વ્યવહાર કરતી વખતે, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે નીચેના અવલોકનો કર્યા હતા:[૧૫૦] ((૧૯૯૨) સપ.૩ એસસીસી ૨૧૭ [૭૮૧])

> “૭૮૧. શરૂઆતમાં, અમે કહી શકીએ કે આ ચર્ચાના હેતુ માટે, અમે અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અનુસૂચિત જાતિઓને અલગ રાખીએ છીએ (કારણ કે તેઓ પછાત

વર્ગોમાં સામેલ છે), સિવાય કે ટિપ્પણી કરવા માટે કે કલમ ૧૬ (૪) દ્વારા વિચારવામાં આવેલા પછાત વર્ગોમાં કેટલીક જાતિઓનો સમાવેશ થાય છે–કારણ કે અનુસૂચિત જાતિઓમાં ઘણી જાતિઓનો સમાવેશ થાય છે તે વાતને નકારી શકાય નહીં."

૯૯. આ અવલોકનો અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને કલમ ૧૫ (૫) હેઠળ લાભાર્થીઓના એક અલગ વર્ગ તરીકે માન્યતા અને કલમ ૧૬ (૪) માં તેમની ગેરહાજરીના ચોક્કસ સંદર્ભમાં કરવામાં આવ્યા હતા.ન્યાયમૂર્તિ જીવન રેડ્ડીએ નોંધ્યું હતું કે તે સ્વીકારવામાં આવે છે કે કલમ ૧૬ (૪) માં પછાત વર્ગમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓનો સમાવેશ થાય છે, તેમ છતાં જોગવાઈ સ્પષ્ટપણે એવું નથી કહેતી.

૧૦૦. કલમ ૧૬ (૪) હેઠળ લાભાર્થી વર્ગની ઓળખમાં ક્રીમી લેયરને બાકાત રાખવાના મુદ્દા પર ચર્ચા કરતી વખતે, ન્યાયમૂર્તિ જીવન રેડ્ડીએ નોંધ્યું હતું કે ચર્ચા અન્ય પછાત વર્ગ સુધી મર્યાદિત છે અને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે તેની કોઈ સુસંગતતા નથી.[૧૫૧] (૧૯૯૨) સપ.૩ એસસીસી ૨૧૭ [૭૯૨]) આ અવલોકનને તે સંદર્ભમાં પણ સમજવું જોઈએ જેમાં તે કરવામાં આવ્યું હતું.અનામતના હેતુઓ માટે અન્ય પછાત વર્ગના ક્રીમી સ્તરને બાકાત રાખવાની જરૂરિયાત

અંગે ચર્ચા કરતી વખતે, ન્યાયમૂર્તિ રેડ્ડીએ અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૧૬ (૪) હેઠળ ઓળખાયેલા વર્ગમાં સામાજિક પછાતપણું એ જોડતી કડી છે.વિદ્વાન ન્યાયાધીશે ટિપ્પણી કરી કે જો વર્ગના કેટલાક સભ્યો સામાજિક રીતે આગળ હોય તો વર્ગ એકરૂપ વર્ગ રહેતો નથી.આ અદાલતે નોંધ્યું હતું કે ક્રીમી સ્તરને બાકાત રાખવા માટે આર્થિક પ્રગતિ એક સુસંગત માપદંડ હોઈ શકે છે, જો કે આર્થિક પ્રગતિ એટલી ઊંચી હોય કે સામાજિક પ્રગતિનું કારણ બને.આ અવલોકન અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને લાગુ પડતું નથી કારણ કે તેઓ અન્ય પછાત વર્ગની સરખામણીમાં સામાજિક પછાતપણાના વધુ ગંભીર સ્વરૂપથી પીડાય છે.અદાલતે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સભ્યોની નાણાકીય પ્રગતિ સામાજિક પ્રગતિનું કારણ બનશે કે કેમ તે મુદ્દે નિર્ણય લેવાની જરૂર ન હોવાનું માન્યું કારણ કે ઇન્દ્ર સાહની (ઉપરોક્ત) નો મુદ્દો માત્ર અન્ય પછાત વર્ગ માટે અનામતના સંદર્ભમાં હતો.

૧૦૧. ત્યારે પ્રશ્ન એ છે કે જ્યારે આ અદાલતની નવ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે પહેલેથી જ કલમ ૧૫ અને ૧૬ હેઠળ લાભાર્થી વર્ગો સુધી સિદ્ધાંતનો વિસ્તાર કર્યો છે ત્યારે અનુસૂચિત જાતિઓમાં પેટા–વર્ગીકરણના સિદ્ધાંતનો વિસ્તાર ન કરવાનું કોઈ કારણ છે કે કેમ.એ વાત સાચી છે કે અન્ય પછાત વર્ગનું સામાજિક પછાતપણું અનુસૂચિત જાતિઓ સાથે

સરખાવાય તેમ નથી કારણ કે તેઓ અનુસૂચિત જાતિઓ કરતાં સામાજિક રીતે વધુ ઉન્નત છે.આ જ કારણ છે કે બંધારણ તેમને કલમ ૧૫ (૪) માં બે અલગ અલગ વર્ગોમાં વર્ગીકૃત કરે છે.એ પણ સાચું છે કે અન્ય પછાત વર્ગના વર્ગમાં સમાવિષ્ટ જાતિઓ સામાજિક પછાતપણાના એક પણ સ્વરૂપથી પીડાતી નથી.અન્ય પછાત વર્ગમાં સમાવિષ્ટ જાતિઓ અમુક અંશે તુલનાત્મક પછાતપણું ભોગવે છે પરંતુ તેમની વચ્ચે સામાજિક પછાતપણાનું સ્વરૂપ અલગ અલગ હોઈ શકે છે.આ સ્થિતિથી વિપરીત, અનુસૂચિત જાતિઓ અસ્પૃશ્યતા દ્વારા સામાજિક પછાતપણાના સામાન્ય સ્વરૂપથી પીડાય છે.

૧૦૨. એવી દલીલ કરવી એક બાબત છે કે અનુસૂચિત જાતિઓને અન્ય પછાત વર્ગના વિરોધમાં તેમની મર્યાદિત વિવિધતા અને સામાન્ય ઓળખને કારણે પેટા–વર્ગીકૃત કરી શકાતી નથી.પરંતુ ઇન્દ્ર સાહની (ઉપરોક્ત) એ તેનો ઉપયોગ અન્ય પછાત વર્ગ સુધી મર્યાદિત રાખ્યો હોવાના આધારે અનુસૂચિત જાતિઓમાં પેટા–વર્ગીકરણના સિદ્ધાંતને લાગુ કરવાની સંપૂર્ણપણે અવગણના કરવી એ બીજો મુદ્દો છે.ઇન્દ્ર સાહની (ઉપરોક્ત) માં પેટા–વર્ગીકરણ અંગેના અવલોકનોને અનુસૂચિત જાતિઓને બાકાત રાખીને તેને અન્ય પછાત વર્ગો સુધી મર્યાદિત રાખવાનો હતો તેવું આપણને જણાતું નથી.મૂળ સમાનતાના સિદ્ધાંતને પૂર્ણ કરવામાં આવે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે પેટા–વર્ગીકરણના સિદ્ધાંતને

ઇન્દ્ર સાહની (સુપ્રા) માં ન્યાયિક મંજૂરી આપવામાં આવી હતી.જો જાતિઓ/જૂથો વચ્ચેના ઘટકોની સામાજિક સ્થિતિ તુલનાત્મક ન હોય તો પેટા–વર્ગીકરણનો સિદ્ધાંત અનુસૂચિત જાતિઓને લાગુ પડશે.પછીના વિભાગમાં, આપણે વિશ્લેષણ કરીશું કે શું કલમ ૩૪૧ ડીમિંગ ફિકશનની કામગીરી દ્વારા એક સંકલિત એકરૂપ વર્ગ બનાવે છે જેને વધુ વર્ગીકૃત કરી શકાતો નથી.

IV.કલમ ૩૪૧ માં ડીમિંગ સાહિત્યની આયાત

૧૦૩. કલમ ૩૬૬ (૨૪) અનુસૂચિત જાતિઓને એવી જાતિઓ, જૂથો, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરે છે જેને કલમ ૩૪૧ (૧) હેઠળ અનુસૂચિત જાતિ માનવામાં આવે છે.આ જોગવાઈ કલમ ૩૪૧ હેઠળ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે સૂચિત કરવા માટે જાતિઓ, જૂથો, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ દ્વારા સંતોષવા માટેના માપદંડ પર કોઈ સહાય પ્રદાન કરતી નથી.વ્યાખ્યા કલમ માત્ર કલમ ૩૪૧ દ્વારા બનાવવામાં આવેલી કાલ્પનિક કલ્પનાનો સંદર્ભ આપે છે.કલમ ૩૪૧ (૧) પણ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે જાતિના સમાવેશ માટેના માપદંડ નક્કી કરતી નથી.કલમ ૩૪૧ની પેટા કલમ (૧) આ ત્રણ જૂથોની જાતિઓ, જાતિઓ, જનજાતિઓ અથવા તેના ભાગો અથવા જૂથોને સ્પષ્ટ કરવાની રાષ્ટ્રપતિની સત્તાનો ઉલ્લેખ કરે છે.જેમ કે નિર્દિષ્ટ, તેઓ રાજ્યના સંબંધમાં બંધારણના હેતુ માટે અનુસૂચિત જાતિઓ હોવાનું

માનવામાં આવશે.ઉત્તરદાતાઓએ રજૂઆત કરી હતી કે "ડીમિંગ ફિક્શન" એક સમાન સંકલિત વર્ગ બનાવે છે જેને વધુ વર્ગીકૃત કરી શકાતો નથી.રજૂઆતની ટકાઉપણુંનું વિશ્લેષણ કરવાની જરૂર છે.

અ. કલમ ૩૪૧ની કાલ્પનિક કલ્પના પર ચિન્નૈયા

૧૦૪. ચિન્નાયા (ઉપરોક્ત) માં તેમના અભિપ્રાયમાં, <u>ન્યાયમૂર્તિ</u> સંતોષ હેગડેએ એન. એમ. <u>થોમસ (ઉપરોક્ત)</u> પર આધાર રાખ્યો હતો કે અનુસૂચિત જાતિઓ, વિવિધ જાતિઓ, જાતિઓ અને જનજાતિઓમાંથી લેવામાં આવી હોવા છતાં, રાષ્ટ્રપતિના જાહેરનામા દ્વારા નવો દરજ્જો પ્રાપ્ત કરે છે.ન્યાયમૂર્તિ સેમાએ નોંધ્યું હતું કે એકવાર કલમ ૩૪૧ (૧) હેઠળ રાષ્ટ્રપતિના જાહેરનામા દ્વારા સૂચિત થયા પછી, અનુસૂચિત જાતિઓ એક સમાન દરજ્જો પ્રાપ્ત કરે છે.ત્યારબાદ વિદ્વાન ન્યાયાધીશે ચુકાદો આપ્યો હતો કે જાહેરનામાનો ઉદ્દેશ અનુસૂચિત જાતિઓને એક સમાન જૂથ તરીકે વિશેષ રક્ષણ આપવાનું હતું, જેને આંધ્ર પ્રદેશ અધિનિયમ દ્વારા જે રીતે કરવામાં આવ્યું હતું તે રીતે ફરીથી સંગઠિત કરી શકાતું નથી. ન્યાયમૂર્તિ સિંહાએ નોંધ્યું હતું કે અનુસૂચિત જાતિઓ એ વ્યક્તિઓનો એક વર્ગ છે જે વિશેષ રક્ષણ મેળવવા માટે હકદાર છે અને તેમની સાથે ભેદભાવ કરી શકાતો નથી, કારણ કે તેઓ બધા અત્યંત પછાતપણું અને અપૂરતા પ્રતિનિધિત્વની કસોટીને સંતોષે છે.તેમણે ખાસ અવલોકન કર્યું હતું કે અનુસૂચિત જાતિઓ "સૌથી પછાત નાગરિકોનો એક એકીકૃત વર્ગ" છે.

૧૦૫. જરનૈલ સિંહ (ઉપરોક્ત) નો એક મુદ્દો એ હતો કે શું નાગરાજ (ઉપરોક્ત) નો ચુકાદો અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે ક્રીમી લેયરને બાકાત રાખવાના સિદ્ધાંતને લાગુ કરવા માટે સાચો હતો કે કેમ.જરનૈલ સિંહ (ઉપરોક્ત) કેસમાં અદાલત સમક્ષ દલીલ કરવામાં આવી હતી કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ પર ક્રીમી લેયર સિદ્ધાંત લાગુ કરવાથી યાદીમાં સુધારો થવાની અસર પડશે, જે કલમ ૩૪૧ (૨) અને ૩૪૨ (૨) હેઠળ સ્વીકાર્ય નથી.બંધારણીય ખંડપીઠે જણાવ્યું હતું કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓમાંથી ક્રીમી સ્તરને બાકાત રાખવાનું સમાનતા સંહિતા હેઠળ વાજબી છે કારણ કે ક્રીમી સ્તરના સભ્યો હવે અનામતની જરૂર નથી કારણ કે તેઓ આગળ વધ્યા છે જેથી તેઓ સમાન ધોરણે ભારતના અન્ય નાગરિકો સાથે હાથ મિલાવીને આગળ વધી શકે."[૧૫૨] ((૨૦૧૮) ૧૦ એસસીસી ૩૯૬ [૨૬,૩૪]) બેન્ચ માટે લખતા, ન્યાયમૂર્તિ નરીમાને અવલોકન કર્યું હતું કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે અનામત માટે ક્રીમી લેયરના સિદ્ધાંતને લાગુ કરવાથી કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ હેઠળ સૂચિત યાદીઓ સાથે છેડછાડની અસર થશે નહીં કારણ કે સમગ્ર જાતિને સૂચિમાંથી બાકાત રાખવામાં આવી નથી પરંતુ માત્ર પછાતપણું દૂર કરનાર વ્યક્તિઓને બાકાત રાખવામાં આવે છે.[૧૫૩] (આઇબીઆઇડી [૨૬])

૧૦૬. આમ, તે નક્કી કરવાની જરૂર છે કે ચિન્નાયા (ઉપરોક્ત) માં કલમ ૩૪૧ ના અવકાશનું અર્થઘટન સાચું છે કે નહીં.આપણે નક્કી કરવું જોઈએ, પ્રથમ, શું કલમ ૩૪૧ એક કાલ્પનિક કલ્પના બનાવે છે.બીજું, જો તે કરે છે, તો કલમ ૩૪૧ હેઠળ બનાવેલ કાનૂની કલ્પનાના હેતુ અને અસરનું વિશ્લેષણ કરવું આવશ્યક છે.એટલે કે, આપણે નક્કી કરવું જોઈએ કે શું કાનૂની સાહિત્ય એક સમાન વર્ગ બનાવે છે કે જેને વધુ વર્ગીકૃત કરી શકાતું નથી.ત્રીજું, કલમ ૩૪૧ (૨) હેઠળ પ્રતિબંધનો અવકાશ કલમ ૩૪૧ (૧) દ્વારા બનાવવામાં આવેલી કાનૂની કલ્પનાની અસરના સંબંધમાં નક્કી થવો જોઈએ.

બી. કાલ્પનિક કલ્પનાનો અવકાશ

૧૦૭. "માનવામાં આવે છે" શબ્દસમૂહનો ઉપયોગ કાનૂની કલ્પનાનો નિર્ણાયક નથી.[૧૫૪] (જુઓ કોન્સોલિડેટેડ કોફી લિમિટેડ વિરુદ્ધ કોફી બોર્ડ, બેંગ્લોર (૧૯૮૦) ૩ એસસીસી ૩૫૮ [૧૧,૧૨]; ભુવાલ્કા સ્ટીલ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા (૨૦૧૭) ૫ એસસીસી ૫૯૮ [૩૬,૩૭,૪૩,૪૪]) ડીમ્ડ શબ્દનો ઉપયોગ ઘણા હેતુઓ માટે થાય છે, જેમ કે શબ્દની કૃત્રિમ રચના માટે અને અનિશ્ચિત રચનાઓને સ્પષ્ટ કરવા માટે, અથવા સ્પષ્ટ રીતે માત્ર "અસ્તિત્વ તરીકે ગણવામાં આવે છે".[૧૫૫] (સેન્ટ ઔબિન વિ. એટર્ની જનરલ, ૧૯૫૨ એસી ૧૫,૫૩ [લોર્ડ રેડક્લિફ]) કાનૂની કલ્પના અનિવાર્યપણે એવી

ધારણા છે કે અમુક હકીકતો જે હકીકતમાં અસ્તિત્વમાં નથી, તેને કાયદાના હેતુ માટે વાસ્તવિક અને અસ્તિત્વમાં ગણવામાં આવશે.અદાલતોએ કાનૂની કલ્પનાઓના સંચાલન પર બે સિદ્ધાંતો વિકસાવ્યા છે.પ્રથમ સિદ્ધાંત એ છે કે કાનૂની સાહિત્ય તેના 'કાયદેસર ક્ષેત્ર' સુધી મર્યાદિત હોવું જોઈએ, તે ચોક્કસ હેતુ માટે કે જેના માટે તે બનાવવામાં આવ્યું હતું.[૧૫૬] (ઔદ્યોગિક પુરવઠા ખાનગી લિમિટેડ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ (૧૯૮૦) ૪ એસ. સી. સી. ૩૪૧ [૨૫]; કે. પ્રભાકરણ વિરુદ્ધ પી. જયરાજન (૨૦૦૫) ૧ એસ. સી. સી. ૭૫૪ [૩૯]; જુઓ બંગાળ ઈમ્યુનિટી કંપની લિમિટેડ વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય (૧૯૫૫) એસ. સી. સી. ઓનલાઇન એસસી ૨) બંગાળ ઈમ્યુનિટી કંપની લિમિટેડ વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય, [૧૫૭] (બંગાળ ઈમ્યુનિટી કંપની લિમિટેડ વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય (૧૯૫૫) એસ. સી. સી. ઓનલાઇન એસસી ૨ [જસ્ટિસ દાસ, ૩૨]) માં આ અદાલતની સાત ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ચુકાદો આપ્યો હતો કે કાનૂની કલ્પનાઓ માત્ર ચોક્કસ હેતુ માટે જ બનાવવામાં આવે છે અને તે ફક્ત તે જ "કાયદેસર ક્ષેત્ર" સુધી મર્યાદિત હોવી જોઈએ.તે કેસમાં તેના નિર્ણયમાં, આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે બંધારણ (છઠ્ઠો સુધારો) અધિનિયમ ૧૯૫૬ પહેલાં કલમ ૨૮૬ *(૧) (એ)* ના સ્પષ્ટીકરણમાં (જેના દ્વારા સીધા વેચાણને કારણે માલની ડિલિવરી કરવામાં આવી હતી તે રાજ્યમાં વેચાણ થયું

હોવાનું માનવામાં આવતું હતું) માત્ર કલમ ૨૮૬ (૧) (એ) ને લાગુ પડે છે, કલમ ૨૮૬ (૨) ને નહીં.આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે કલમ ૨૮૬ (૧) (એ) નો અવકાશ, જે રાજ્યને રાજ્યની બહારના વેચાણ પર કર લાદવા પર પ્રતિબંધ મૂકે છે, તે કલમ ૨૮૬ (૨) ના અવકાશથી અલગ છે, જેમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે કાયદા દ્વારા અન્યથા જોગવાઈ ન કરવામાં આવે ત્યાં સુધી, રાજ્યના કાયદાઓ આંતર–રાજ્ય વેપાર અથવા વાણિજ્ય દરમિયાન થયેલા વેચાણ અથવા ખરીદી પર કર લાદશે નહીં.[૧૫૮] (૫૨.કાનૂની સાહિત્ય હકીકતોની સ્થિતિની ચોકસાઈને પૂર્વ–ધારે છે જેના પર તે આધારિત છે અને હકીકતોની તે સ્થિતિમાંથી વહેતા તમામ પરિણામો તેમની તાર્કિક હદ સુધી કામ કરવા પડે છે.પરંતુ આ માટે જે હેતુ માટે કાનૂની કલ્પના બનાવવામાં આવી છે તેના માટે યોગ્ય ધ્યાન આપવું આવશ્યક છે.જો કલમ ૨૮૬ (૧) (એ) ના સ્પષ્ટીકરણમાં સમાવિષ્ટ આ કાનૂની કલ્પનાનો હેતુ સ્પષ્ટ રીતે જણાવ્યા મુજબ પેટા–કલમ (એ) ના હેતુ માટે જ હોય તો તે હેતુના અવકાશની બહાર મુસાફરી કરવી અને જોગવાઈમાં અન્ય કોઈપણ હેતુને વાંચવો કાયદેસર રહેશે નહીં, ભલે તે ગમે તેટલો આકર્ષક હોય.અહીં જે કાનૂની કલ્પના બનાવવામાં આવી હતી તે માત્ર તે નક્કી કરવાના હેતુ માટે હતી કે શું કોઈ ચોક્કસ વેચાણ બહારનું વેચાણ હતું કે જે રાજ્યની અંદર થયું હોવાનું માની શકાય અને તે જોગવાઈનો એકમાત્ર અવકાશ હતો.તે કાનૂની કલ્પનાના હેતુનું

ગેરકાયદેસર વિસ્તરણ હશે, એવું કહેવું કે તે વ્યવહારના આંતર–રાજ્ય સ્વરૂપને રાજ્યની અંદરના સ્વરૂપમાં રૂપાંતરિત કરવાના હેતુથી પણ બનાવવામાં આવ્યું હતું.આ પ્રકારનું ધર્માંતરણ બંધારણ નિર્માતાઓના ચિંતનમાં ન હોઈ શકે અને તે સ્પષ્ટ હેતુથી વિપરીત છે જેના માટે કલમ ૨૮૬ (૧) (એ) ના સ્પષ્ટીકરણમાં દર્શાવ્યા મુજબ કાનૂની કલ્પના બનાવવામાં આવી હતી.[ભાર મૂકવામાં આવે છે])

૧૦૮. બીજો સિદ્ધાંત એ છે કે કાનૂની કલ્પનાનો અવકાશ તેની રચનાથી "તાર્કિક રીતે" વહેતા પરિણામો સુધી વિસ્તૃત થવો જોઈએ.ઈસ્ટ એન્ડ ડ્વેલિંગ કંપની લિમિટેડમાં લોર્ડ એસ્ક્વિથનો અભિપ્રાય v.ફિન્સબરી બરો કાઉન્સિલ [૧૫૯] (એલઆર ૧૯૫૨ એસી ૧૦૯) આ દરખાસ્ત માટેનો અગ્રણી કેસ છે.લો લોર્ડે અવલોકન કર્યું હતું કે કાનૂની કથાની અસર અસ્તિત્વમાં ન હોય તેવી હકીકતોને વાસ્તવિક ગણવા સુધી મર્યાદિત હોવી જોઈએ નહીં પરંતુ કાનૂની કથામાંથી વહેતી અસરો અને પરિણામોને સમજવા માટે તેને વિસ્તૃત કરવી જોઈએ.[૧૬૦] (પૃષ્ઠ ૧૩૨ પર આઇબીઆઇડી."જો તમને કોઈ કાલ્પનિક સ્થિતિને વાસ્તવિક ગણવા માટે કહેવામાં આવે, તો તમારે ચોક્કસપણે, જ્યાં સુધી આમ કરવા પર પ્રતિબંધ ન હોય ત્યાં સુધી, વાસ્તવિક પરિણામ અને ઘટનાઓની કલ્પના પણ કરવી જોઈએ, જે જો અનુમાનિત સ્થિતિ હકીકતમાં અસ્તિત્વમાં હોત, તો અનિવાર્યપણે તેમાંથી વહેતી હોવી જોઈએ અથવા

તેની સાથે આવી હોવી જોઈએ. કાયદો કહે છે કે તમારે ચોક્કસ સ્થિતિની કલ્પના કરવી જ જોઈએ; તે એમ નથી કહેતો કે આમ કર્યા પછી, જ્યારે તે સ્થિતિની અનિવાર્ય પરિણામોની વાત આવે ત્યારે તમારે તમારી કલ્પનાને મૂંઝવણમાં મૂકવી જોઈએ અથવા મંજૂરી આપવી જોઈએ.") જો કે, કાલ્પનિક કલ્પના બનાવતો કાયદો કાનૂની પરિણામની તરફેણમાં ધારણાઓ બનાવી શકતો નથી, પરંતુ માત્ર હકીકતો વિશે ધારણાઓ કરી શકે છે જેમાંથી ચોક્કસ કાનૂની પરિણામો આવી શકે છે.દિલ્હી ક્લોથ એન્ડ જનરલ મિલ્સ કંપની લિમિટેડ વિરુદ્ધ રાજસ્થાન રાજ્ય, [૧૯૧] ([૧૯૮૦] ૩ એસસીઆર ૧૧૦૯:(૧૯૭૯) ૩ એસસીસી ૪૪૩) માં કોટા મ્યુનિસિપલ લિમિટ્સ (સતત અસ્તિત્વ) વેલિડેટિંગ એક્ટ ૧૯૭૫ની બંધારણીય માન્યતાને પડકારવામાં આવી હતી.મ્યુનિસિપાલિટીઝ એક્ટમાં નગરપાલિકાઓના સીમાંકન માટે ફરજિયાત પ્રક્રિયા સૂચવવામાં આવી છે, જેમાં વાંધાઓને આમંત્રણ આપતી જાહેર સૂચના સામેલ છે.રાજ્યમાં કોટા મ્યુનિસિપાલિટીમાં આવતા અને જતા કેટલાક ગામોને સામેલ કરવા અને બાકાત રાખવામાં આ ફરજિયાત પ્રક્રિયાનું ઉલ્લંઘન કરવામાં આવ્યું હતું.માન્યતા અધિનિયમમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે નગરપાલિકા અધિનિયમની ફરજિયાત જોગવાઈઓ હોવા છતાં, તે ગામો હંમેશા કોટા નગરપાલિકાની મર્યાદામાં અસ્તિત્વમાં હોવાનું માનવામાં

આવશે.અદાલતે એવું માન્યું હતું કે માન્યતા કાયદો એ હકીકતને ધ્યાનમાં લેવાને બદલે કાનૂની સ્થિતિને ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે કે જેમાંથી આવા કાનૂની પરિણામ અનુસરશે.ખંડપીઠે શોધી કાઢ્યું હતું કે આ કાલ્પનિક રચનાની સ્વીકાર્ય રચના નથી.કલમ ૩૪૧નું અર્થઘટન ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતોના આધારે થવું જોઈએ.

C. કલમ ૩૪૧ એક કાલ્પનિક કલ્પના નથી બનાવતી.

૧૦૯. પુનિત રાય <u>વિરુદ્ધ દિનેશ ચૌધરી,</u> [૧૬૨] ([૨૦૦૩] સપ.૨ એસસીઆર ૭૪૩:(૨૦૦૩) ૮ એસસીસી ૨૦૪) <u>માં આ</u> અદાલતની <u>ત્રણ</u> ન્યાયાધીશોની બેન્ચ સમક્ષ મુદ્દો એ હતો કે શું વિધાનસભામાં અનુસૂચિત જાતિઓ માટે અનામત બેઠક માટે ચૂંટણી લડનાર પ્રતિવાદી અનુસૂચિત જાતિ સમુદાયનો હતો કે કેમ.ન્યાયમૂર્તિ સિંહાએ સહમત અભિપ્રાય લખીને એક પસાર અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૩૪૧ (૧) એક કાલ્પનિક કલ્પના બનાવે છે.[૧૬૩] (આઇબીઆઇડી [જસ્ટિસ સિન્હા, ૨૫]) જો કે, આ અવલોકન ચુકાદાના ગુણોત્તરને નિર્ધારિત કરતું નથી.આમ, જો <u>કલમ</u> ૩૪૧ (૧) એક કાલ્પનિક કલ્પના બનાવે છે તો તેનું વિશ્લેષણ કરવાની જરૂર છે.

૧૧૦. કલમ ૩૪૧ (૧) માં ત્રણ ભાગો છે.પ્રથમ ભાગમાં જાતિને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે સૂચિત કરવાની પ્રક્રિયા દર્શાવવામાં આવી છે.રાષ્ટ્રપતિ, રાજ્યપાલ સાથે પરામર્શ કરીને (જો જાહેરનામું રાજ્યના સંદર્ભમાં હોય તો)

જાતિઓ નિર્દિષ્ટ કરવાની સત્તા ધરાવે છે જે અનુસૂચિત જાતિઓ હશે.બીજા ભાગમાં, કલમ ૩૬૬ (૨૬) જેવી જ જોગવાઈ, કોને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે સૂચિત કરી શકાય તે અંગે થોડી સ્પષ્ટતા પૂરી પાડે છેઃજાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિ અથવા જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિના ભાગો અથવા જૂથો.ત્રીજા ભાગમાં, "આ બંધારણના હેતુઓ માટે અનુસૂચિત જાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવે" શબ્દોના ઉપયોગ સાથે એક નોંધપાત્ર જોગવાઈનો સમાવેશ થાય છે."ડીમ્ડ" શબ્દની ગેરહાજરીમાં, આ જોગવાઈ માત્ર એક પ્રક્રિયાગત કલમ હોત, જે રાષ્ટ્રપતિને અનુસૂચિત જાતિઓને સૂચિત કરવાની સત્તા આપે છે."ડીમ્ડ" શબ્દનો ઉપયોગ એ સુનિશ્ચિત કરે છે કે જાતિઓ અથવા જાતિઓના જૂથોને સૂચિત કરવાના કાર્ય દ્વારા જ અનુસૂચિત જાતિઓ તરીકે ગણવામાં આવશે.આમ, કલમ ૩૪૧ (૨) અને ૩૪૨ (૨) માં 'ડીમ્ડ' શબ્દનો સમાવેશ કાનૂની કાલ્પનિક રચના નથી કરતો કારણ કે તે કોઈ કૃત્રિમ રચના પ્રદાન કરતું નથી.તે હદ સુધી, પુનિત રાય (ઉપરોક્ત) માં આ અદાલતની ત્રણ ન્યાયાધીશોની બેંચના અવલોકનો કે કલમ ૩૪૧ (૨) એક કાલ્પનિક કલ્પના બનાવે છે તે ખોટી છે.

૧૧૧. મિલિંદ (ઉપરોક્ત) <u>માં,</u> આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૩૪૧ (૧) નો હેતુ બંધારણના હેતુ માટે અનુસૂચિત જાતિઓને ઓળખવાનો અને ઓળખવાનો છે અને બંધારણ હેઠળના

લાભોના હેતુ માટે અનુસૂચિત જાતિની રચના કોણ કરશે તે અંગેના વિવાદોને અટકાવવાનો છે.[૧૬૪] (આઇબીઆઇડી, [૩૫]) ભારતીય સામાજિક વ્યવસ્થામાં એવી જાતિઓ અથવા જૂથોનો સમાવેશ થાય છે જે અસ્પૃશ્યતાથી માંડીને વ્યવસાયિક વિભાજન સુધીના સામાજિક પછાતપણાની વિવિધ ડિગ્રીઓથી પીડાય છે.આ જાતિઓને બંધારણ દ્વારા વિવિધ વર્ગોમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવી છે, જેમ કે અનુસૂચિત જાતિઓ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિઓ, હકારાત્મક પગલાં દ્વારા લાભ પ્રદાન કરવાના હેતુસર હાંસિયામાં ધકેલી દેવાના પ્રમાણના આધારે.એક જાતિ માત્ર ત્યારે જ અનુસૂચિત જાતિ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિ અથવા સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત જાતિ બની જાય છે જ્યારે રાષ્ટ્રપતિ અનુક્રમે કલમ ૩૪૧,૩૪૨ અને ૩૪૨એ હેઠળ સત્તાનો ઉપયોગ કરીને તે અસર માટે જાહેરનામું બહાર પાડે છે.આમ, એવી દલીલ કરી શકાય છે કે જોગવાઈમાં "ડીમ્ડ" શબ્દ સૂચિમાં સમાવિષ્ટ જાતિઓ માટે બંધારણીય ઓળખ બનાવવા માટે કાનૂની કલ્પના બનાવે છે.

૧૧૨. જો એ સ્વીકારવામાં આવે કે કાલ્પનિક કથાનો ઉપયોગ બંધારણીય ઓળખની રચના માટે કરવામાં આવે છે, તો પણ કાલ્પનિક કથાને ન તો અન્ય હેતુઓ સુધી વિસ્તૃત કરી શકાય છે અને ન તો તે કાનૂની પરિણામો પેદા કરી શકે છે જે તાર્કિક રીતે કાલ્પનિક કથામાંથી વહેતા નથી.પ્રતિવાદીઓની એ દલીલને સ્વીકારીને કે એકવાર યાદીમાં સામેલ

થયા પછી, અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં નિર્દિષ્ટ સમુદાયો ધારે છે કે એકરૂપતા કાનૂની કલ્પનાને એવા હેતુ સુધી વિસ્તારવા સમાન હશે જેની કલ્પના કરવામાં આવી ન હતી.આ કાલ્પનિક કથાનો હેતુ અનુસૂચિત જાતિઓની 'ઓળખ' કરવાનો છે.જાતિઓ અથવા જૂથોને અનુસૂચિત જાતિઓ તરીકે ઓળખવાનો તાર્કિક પરિણામ એ નથી કે આ એક સમાન એકમ બનાવે છે.અનુસૂચિત જાતિ વર્ગમાં અમુક જાતિઓનો સમાવેશ માત્ર તેમને અન્ય જાતિઓમાંથી સીમાંકિત કરવા માટે છે જે શ્રેણીમાં શામેલ નથી.સમાવેશ આપમેળે એક સમાન અને આંતરિક રીતે એકરૂપ વર્ગની રચના તરફ દોરી જતો નથી જેને વધુ વર્ગીકૃત કરી શકાતો નથી.કલમ ૩૪૧ અનુસૂચિત જાતિઓને અન્ય જૂથોથી અલગ પાડીને તેમની ઓળખના મર્યાદિત હેતુ માટે કાનૂની કલ્પના બનાવે છે.તે બંધારણના હેતુ માટે અનુસૂચિત જાતિઓ એકબીજા સાથે કેવી રીતે કામ કરે છે અથવા અનુસૂચિત જાતિઓમાં વિવિધતા પર કોઈ માર્ગદર્શન આપતું નથી.અનુસૂચિત જાતિઓને અન્ય વર્ગોથી અલગ ઓળખ આપતી કાનૂની કલ્પનાને અનુસૂચિત જાતિઓ વચ્ચે આંતરિક મતભેદોના અસ્તિત્વ અથવા અસ્તિત્વના અભાવ વિશે તારણો કાઢવા માટે વિસ્તૃત કરી શકાતી નથી.એકમાત્ર તાર્કિક પરિણામ એ છે કે સૂચિમાં સમાવિષ્ટ દરેક જૂથને તે લાભો પ્રાપ્ત થશે જે બંધારણ અનુસૂચિત જાતિઓને એક વર્ગ તરીકે પ્રદાન કરે છે.

૧૧૩. ચિન્નૈયા (ઉપરોક્ત) <u>માં,</u> ન્યાયમૂર્તિ સંતોષ હેગડેએ અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૩૪૧ હેઠળ સત્તાના ઉપયોગમાં રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સૂચિત જાતિઓ પોતાનામાં એક વર્ગ બનાવે છે.આ હેતુ માટે, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે એન. એમ. થોમસ (ઉપરોક્ત) માં બંધારણીય ખંડપીઠે આપેલા નીચેના અવલોકનો પર આધાર રાખ્યો હતોઃ

એ. ન્યાયમૂર્તિ મેથ્યુએ અવલોકન કર્યું હતું કે અનુસૂચિત જાતિના સભ્યો રાષ્ટ્રપતિના જાહેરનામા દ્વારા નવો દરજ્જો પ્રાપ્ત કરે છે; [૧૬૫] (એન. એમ. થોમસ (ઉપરોક્ત) [ન્યાયમૂર્તિ મેથ્યુ, ૮૨])

બી. ન્યાયમૂર્તિ કૃષ્ણા ઐય્યરે અવલોકન કર્યું હતું કે અનુસૂચિત જાતિઓ હિંદુ સમુદાયની અંદરની જાતિઓ નથી પરંતુ જાતિઓ, જાતિઓ, જૂથો, જનજાતિઓ, સમુદાયો અથવા તેના ભાગોનું મિશ્રણ છે જે તપાસમાં સૌથી નીચું અને મોટા પાયે રાજ્ય સહાયની જરૂર હોવાનું જણાયું છે અને રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા અધિસૂચિત કરવામાં આવ્યું છે; [૧૬૬] (એન. એમ. થોમસ (ઉપરોક્ત) [ન્યાયમૂર્તિ ઐયર, ૧૩૫]) અને

સી. ન્યાયમૂર્તિ ફઝલ અલીએ અવલોકન કર્યું હતું કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને બંધારણમાં વિશેષ દરજ્જો આપવામાં આવ્યો છે અને તેઓ પોતે એક વર્ગની રચના કરે છે.[૧૬૭] (એન. એમ. થોમસ (ઉપરોક્ત) [ન્યાયમૂર્તિ ફઝલ અલી,

૧૬૯]:"જો, તેથી, અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સભ્યો જાતિઓ નથી, તો આ વર્ગોને આગળ વધારવા અથવા ઉન્નત કરવા માટે વાજબી વર્ગીકરણ કરવા માટે રાજ્ય માટે તે ખુલ્લું છે જેથી તેઓ રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં યોગ્ય રીતે પ્રતિનિધિત્વ કરી શકે.")

૧૧૪. ઉપરોક્ત અવલોકનોના મહત્વને સમજવા માટે કેસના સંદર્ભને સમજવું જરૂરી છે.એન. એમ. થોમસ (સુપ્રા) માં, અનુસૂચિત જાતિના સભ્યોને પ્રવેશ પરીક્ષામાં ક્વોલિફાય કરવા માટે છૂટછાટ આપતા નિયમોને પડકારવામાં આવ્યા હતા.અદાલત સમક્ષ એક મુદ્દો એ હતો કે શું અનુસૂચિત જાતિના સભ્યોને આપવામાં આવેલી છૂટથી કલમ ૧૬ (૨) નું ઉલ્લંઘન થયું છે કારણ કે તે માત્ર "જાતિ" ના આધારે ભેદભાવ કરે છે.કલમ ૧૬ (૨) દ્વારા મૂકવામાં આવેલા પ્રતિબંધને દૂર કરવા માટે, વિદ્વાન ન્યાયાધીશોએ અવલોકન કર્યું હતું કે અનુસૂચિત જાતિઓની તરફેણમાં હકારાત્મક કાર્યવાહી માટેની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે, જે એકવાર રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કલમ ૩૪૧ હેઠળ સત્તાનો ઉપયોગ કરીને સૂચિત કરવામાં આવી હતી તે "જાતિ" નથી પરંતુ એક વર્ગ છે.રાષ્ટ્રપતિના જાહેરનામા દ્વારા અનુસૂચિત જાતિ તરીકે જે વર્ગની રચના કરવામાં આવી છે તેમાં અસંખ્ય જાતિઓનો સમાવેશ થાય છે, જેનાથી એક વર્ગ રચાય છે.એન. એમ. થોમસ (સુપ્રા) ના અવલોકનો એ જણાવવા માટે આગળ

વધતા નથી કે તે એક સમાન વર્ગ છે જેને આગળ વર્ગીકૃત કરી શકાતો નથી.હકીકતમાં, ન્યાયમૂર્તિ મેથ્યુએ આગામી ફકરામાં અવલોકન કર્યું હતું કે જો કોઈ વર્ગની અંદરના જૂથને બીજા જૂથથી અલગ પાડતો સમજી શકાય તેવો તફાવત હોય તો વર્ગની અંદર વધુ વર્ગીકરણ થઈ શકે છે.[૧૬૮] (એન. એમ. થોમસ (ઉપરોક્ત) [જસ્ટિસ મેથ્યુ, ૮૩]) વધુમાં, આ અદાલત દ્વારા એન. એમ. થોમસ (સુપ્રા) માં અપનાવવામાં આવેલ અભિગમ કે અનુસૂચિત જાતિઓ એક વર્ગ છે કારણ કે તેઓ જાતિઓના સંગ્રહનો સમાવેશ કરે છે, તે ઇન્દ્ર સાહની (સુપ્રા) માં નવ–ન્યાયાધીશની ખંડપીઠે આપેલા નિર્ણયના સંદર્ભમાં વાંચવો જોઈએ, જ્યાં આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે જાતિ પોતે એક વર્ગ છે.તેથી, અમારું માનવું છે કે એન. એમ. થોમસ (ઉપરોક્ત) માં ઉપરોક્ત અવલોકનોના આધારે ન્યાયમૂર્તિ હેગડે દ્વારા ચિન્નાયા (ઉપરોક્ત) માં અનુસૂચિત જાતિઓ એક સમાન વર્ગ છે તેવું તારણ ખોટું છે.

ડી. કલમ ૩૪૧ *(૨)* સાથે વાંચી શકાય તેવી કલમ ૩૪૧ *(૧)* માત્ર અનુસૂચિત જાતિઓની સૂચિમાંથી બાકાત રાખવા અને તેમાં સમાવેશ કરવા પર પ્રતિબંધ મૂકે છે.

૧૧૫. ચિન્નૈયા (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે પેટા–વર્ગીકરણ રાજ્ય વિધાનસભા દ્વારા રાષ્ટ્રપતિની સૂચિ સાથે છેડછાડ કરવા સમાન છે, અને તેથી, કલમ ૩૪૧ (૨) નું ઉલ્લંઘન છે જે ફક્ત સંસદમાં

સત્તા નિહિત કરે છે.કલમ ૩૪૧ (૨) એ એકમાત્ર રીત સૂચવે છે જેમાં કલમ ૩૪૧ (૧) હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની સૂચનામાં ફેરફાર કરી શકાય છે.આ જોગવાઈમાં નક્કી કરવામાં આવ્યું છે કે જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા તેમના ભાગો અથવા જૂથોને એકવાર રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કલમ ૩૪૧ (૧) હેઠળ સૂચિત કરવામાં આવે તો તેમને ફક્ત સંસદ દ્વારા જ યાદીમાં સામેલ કરી શકાય છે અથવા બાકાત રાખી શકાય છે.કલમના ઉત્તરાર્ધમાં પુષ્કળ સાવચેતીના રૂપમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે 'ઉપરોક્ત સિવાય', સૂચનામાં ફેરફાર કરવામાં આવશે નહીં.આ જોગવાઈ નીચે મુજબ છેઃ

"(૨) સંસદ કાયદા દ્વારા ખંડ (૧) હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં નિર્દિષ્ટ અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિ અથવા કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિના ભાગ અથવા જૂથનો સમાવેશ કરી શકે છે અથવા તેને બાકાત રાખી શકે છે, પરંતુ ઉપરોક્ત સિવાય ઉપરોક્ત ખંડ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં અનુગામી જાહેરનામા દ્વારા ફેરફાર કરવામાં આવશે નહીં."

(ભાર પુર્વક રજુ કરેલ છે)

૧૧૬. ડૉ. બી. આર. આંબેડકરે મુસદ્દા બંધારણની કલમ ૩૦૦એ અને ૩૦૦બી

(જે બંધારણની કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ને અનુરૂપ છે) નો સમાવેશ કરવાની દરખાસ્ત કરતી વખતે સંકેત આપ્યો હતો કે એકવાર સૂચિત થયા પછી, સૂચિમાંથી કોઈપણ નાબૂદી અથવા ચાદીમાં ઉમેરો સંસદ દ્વારા કરવામાં આવશે, રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નહીં.તેમણે નોંધ્યું હતું કે આ મર્યાદા સૂચિને ખલેલ પહોંચાડતા "રાજકીય પરિબળો" ને દૂર કરવા માટે હતીઃ

> ".....લાદવામાં આવેલી એકમાત્ર મર્યાદા આ છેઃકે એકવાર રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવે, જે નિઃશંકપણે, તે દરેક રાજ્યની સરકાર સાથે પરામર્શ કરીને અને તેની સલાહ પર બહાર પાડશે, તે પછી, જો આ રીતે સૂચિત સૂચિમાંથી કોઈ નાબૂદી કરવાની હોય અથવા કોઈ ઉમેરો કરવાની હોય, તો તે સંસદ દ્વારા થવો જોઈએ, રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નહીં.તેનો ઉદ્દેશ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા પ્રકાશિત અનુસૂચિમાં વિક્ષેપની બાબતમાં કોઈ પણ પ્રકારના રાજકીય પરિબળોને દૂર કરવાનો છે."[૧૬૯] (બંધારણ સભાની ચર્ચાઓ, ખંડ ૯, પાનું ૧૬૩૬ (૧૭ સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૯))

૧૧૭. જ્યાં સુધી કલમ ૩૪૧ (૨) હેઠળ નિર્ધારિત રીતે સુધારો કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી, કલમ ૩૪૧ (૧) હેઠળ સૂચિત રાષ્ટ્રપતિની સૂચિ એ નક્કી કરે છે કે કયો સમુદાય અનુસૂચિત જાતિ છે અને તેને જેમ છે તેમ જ લેવી જોઈએ.કલમ ૩૪૧ (૨) કલમ ૩૪૧ (૧) હેઠળ પ્રકાશિત યાદીમાં

સ્વીકાર્ય ફેરફારોનો અવકાશ સૂચવે છે અને સંસદમાં આ યાદીઓમાં ફેરફાર કરવાની સત્તા સંપૂર્ણપણે નિહિત કરે છે.

૧૧૮. કલમ ૩૪૧ (૧) અને ૩૪૨ (૨) માં પ્રતિબંધો બે ગણા છેઃપ્રથમ, અનુસૂચિત જાતિ તરીકેની વિશિષ્ટતા રાજ્ય અથવા પ્રદેશની પ્રાદેશિક મર્યાદાઓ દ્વારા મર્યાદિત છે, જે ચોક્કસ જૂથને સૂચિત કરવામાં આવી છે.[૧૭૦] (બંધારણીય (અનુસૂચિત જાતિ) આદેશ, ૧૯૫૦ જુઓ [૨,૪])દાખલા તરીકે, આંધ્રપ્રદેશ રાજ્ય માટે અનુસૂચિત જાતિ આદેશના ભાગ ૧ ની એન્ટ્રી ૨૩ માં નીચેનાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છેઃ"ગોદાગલ્લી, ગોદાગુલા (શ્રીકાકુલમ, વિઝિયાનગરમ અને વિશાખાપટ્ટનમ જિલ્લાઓમાં).તેથી, નોંધાયેલા સમુદાયો (ગોદાગલ્લી અને ગોદાગુલા) ને પ્રવેશમાં નામ આપવામાં આવેલા જિલ્લાઓ માટે અનુસૂચિત જાતિ તરીકે ગણવામાં આવે છે, સમગ્ર રાજ્ય માટે નહીં.મારી ચંદ્ર શેખર રાવ વિરુદ્ધ ડીન, શેઠ જી. એસ. મેડિકલ કોલેજ, [૧૭૧] ([૧૯૯૦] ૨ એસસીઆર ૮૪૩:(૧૯૯૦) ૩ એસસીસી ૧૩૦) માં આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે આંધ્ર પ્રદેશમાં અનુસૂચિત જનજાતિ તરીકે માન્યતા પ્રાપ્ત ગૌડા સમુદાયનો કોઈ સભ્ય મહારાષ્ટ્રમાં અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે અનામત બેઠક પર પ્રવેશ મેળવી શકે છે કે કેમ તે અંગે વિચારણા કરી હતી.તેનો નકારાત્મક જવાબ આપતા, આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે જાતિ જૂથોની સામાજિક સ્થિતિ દેશભરમાં અલગ

અલગ હોવાથી, એક જાતિ અથવા આદિજાતિને સમગ્ર દેશ માટે અનુસૂચિત જાતિ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિ તરીકે સામાન્યીકૃત કરી શકાતી નથી.તેણે એવું માન્યું હતું કે કલમ ૩૪૧ (૧) અને ૩૪૨ (૧) માં "તે રાજ્યના સંબંધમાં" અભિવ્યક્તિને એક રાજ્યમાં અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ જાતિને બીજા રાજ્યમાં અનુસૂચિત જાતિઓ માટેના લાભોનો હકદાર ગણાવીને નિરર્થક બનાવી શકાતી નથી, જ્યાં તે નિર્દિષ્ટ ન હતી.[૧૭૨] (મેરી (સુપ્રા) [૯]) બીર સિંહ વિરુદ્ધ દિલ્હી જળ બોર્ડમાં, આ અદાલત સમક્ષ [૧૭૩] ([૨૦૧૮] ૧૦ એસસીઆર ૫૧૩:(૨૦૧૮) ૧૦ એસસીસી ૩૧૨) મુદ્દાઓ પૈકીનો એક મુદ્દો એ હતો કે શું કલમ ૧૬ (૪) હેઠળ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે હકારાત્મક કાર્યવાહીની જોગવાઈ કરવાની રાજ્યની સત્તા બંધારણની કલમ ૩૪૧ (૧) અને ૩૪૨ (૧) હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની સત્તાથી પ્રભાવિત છે કે કેમ.બંધારણીય ખંડપીઠે જણાવ્યું હતું કે કલમ ૧૬ (૪) હેઠળ તેની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને કોઈ રાજ્ય અનુસૂચિત જાતિઓને આપવામાં આવતા લાભોને એવી જાતિ સુધી વિસ્તૃત કરી શકતું નથી કે જે કલમ ૩૪૧ (૧) હેઠળ સૂચિત રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં સૂચિબદ્ધ નથી.કોર્ટે એવું માન્યું હતું કે કલમ ૧૬ (૪) હેઠળની સક્ષમ જોગવાઈને કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ સાથે સુમેળપૂર્વક વાંચવી જોઈએ.તેથી, જો કોઈ કાયદો તે રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંદર્ભમાં ખાસ ગણાતા જૂથોને હકારાત્મક

કાર્યવાહીની નીતિનો વિસ્તાર કરે છે, તો તે કલમ ૩૪૧ (૨) ના આદેશને અવરોધે છે અને કલમ ૩૪૧ (૧) ના આદેશની વિરુદ્ધ સૂચિનું અસ્વીકાર્ય વિસ્તરણ હશે.[૧૭૪] (આઇબીઆઇડી, [ન્યાયમૂર્તિ ગોગોઈ, ૩૪]; [ન્યાયમૂર્તિ ભાનુમતી, ૭૯,૮૧]) આમ, આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો હતો કે અનામતનો લાભ તે જાતિને આપી શકાતો નથી જે તે રાજ્યમાં અનુસૂચિત જાતિ તરીકે ગણવામાં આવતી નથી, જો કે તેને અન્ય રાજ્યના સંદર્ભમાં રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં સ્થાન મળે છે.

૧૧૯. બીજું, અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૨) એ જોગવાઈ કરે છે કે માત્ર સંસદ જ કોઈપણ જ્ઞાતિ, જનજાતિ, જાતિ અથવા તેમના ભાગો અથવા જૂથોને યાદીમાં સામેલ કરી શકે છે અથવા બાકાત રાખી શકે છે. રાષ્ટ્રપતિના જાહેરનામામાં સંસદ દ્વારા સમાવેશ અથવા બાકાત સિવાય અન્ય કોઈપણ અનુગામી જાહેરનામા દ્વારા ફેરફાર કરી શકાતો નથી. બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૨) અનુસાર રાષ્ટ્રપતિ (કેન્દ્રમાં મંત્રી પરિષદની સહાય અને સલાહ પર કામ કરતા) અને રાજ્યપાલ (જ્યારે રાજ્ય સરકારની સલાહ અને સલાહ પર કામ કરતા) ને યાદીમાંથી જાતિઓ અથવા પેટા–જાતિઓને સામેલ કરવાની અથવા બાકાત રાખવાની સત્તા મર્યાદિત કરે છે.

૧૨૦. <u>ચિન્નૈયા</u> (ઉપરોક્ત)માં, આ અદાલતે અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૨) ને યાદી સાથે "છેડછાડ" કરવાની રાષ્ટ્રપતિની સત્તા પરની મર્યાદા તરીકે અર્થઘટન

કર્યું.[૧૭૫] (૧૭૫ ચિન્નૈયા (ઉપરોક્ત), [ન્યાયમૂર્તિ હેગડે, ૪૩]) અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૨) માં બે ભાગ છે. પ્રથમ, તે માત્ર સંસદને કોઈ પણ જાતિ અથવા જૂથ, અથવા જાતિ અથવા જૂથના કોઈ ભાગને "સામેલ અથવા બાકાત" કરવાની સત્તા આપે છે, અને બીજું, "ઉપરોક્ત સિવાય", રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૧) હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં અન્ય કોઈપણ અનુગામી જાહેરનામા દ્વારા ફેરફાર કરવામાં આવશે નહીં. અનુચ્છેદ ૩૪૨ (૨) ના અવકાશને સમજવા માટે જોગવાઈના બીજા ભાગનો હેતુ સમજવો મહત્વપૂર્ણ છે.

૧૨૧. અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૨) નો બીજો ભાગ અનુચ્છેદ ૩૬૭ ના સંદર્ભમાં વાંચવો જોઈએ. અનુચ્છેદ ૩૬૭ જોગવાઇ કરે છે કે જ્યાં સુધી સંદર્ભ અન્યથા જરૂરી ન હોય ત્યાં સુધી, સામાન્ય ખંડ અધિનિયમ ૧૮૯૭ બંધારણના અર્થઘટન માટે લાગુ થશે કારણ કે તે ભારતના ડોમિનિયનના વિધાનસભાના કાયદાના અર્થઘટનને લાગુ પડે છે. સામાન્ય ખંડ અધિનિયમ ૧૮૯૭ની કલમ ૨૧ જણાવે છે કે સૂચનાઓ બહાર પાડવાની સત્તામાં સૂચનામાં ઉમેરો કરવાની, તેમાં સુધારો કરવાની, તેમાં ફેરફાર કરવાની અથવા તેને રદ કરવાની સત્તાનો સમાવેશ થાય છે.[૧૭૬] (૧૭૬ ૨૧. સૂચનાઓ, આદેશો, નિયમો અથવા પેટા-કાયદાઓ જાહેર કરવાની, તેમાં ઉમેરો કરવાની, તેમાં સુધારો કરવાની, તેમાં ફેરફાર કરવાની અથવા તેને રદ કરવાની સત્તાનો સમાવેશ કરવાની સત્તા-જ્યાં

કોઈ પણ [કેન્દ્રીય અધિનિયમ] અથવા નિયમો દ્વારા સૂચનાઓ, આદેશો, નિયમો અથવા પેટા–કાયદાઓ જારી કરવાની સત્તા આપવામાં આવે છે, તો તે સત્તામાં એવી શક્તિનો સમાવેશ થાય છે, જે આ રીતે જારી કરવામાં આવેલી કોઈપણ સૂચનાઓ, આદેશો, નિયમો અથવા પેટા–કાયદાઓમાં ઉમેરો કરવાની, તેમાં સુધારો કરવાની, તેમાં ફેરફાર કરવાની અથવા તેને રદ કરવાની સમાન રીતે અને સમાન મંજૂરી અને શરતોને (જો કોઈ હોય તો) આધિન હોય.) સામાન્ય ખંડ અધિનિયમ ૧૮૯૭ની કલમ ૨૧ અને અનુચ્છેદ ૩૬૭ સાથે વાંચવામાં આવેલી અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૧) અનુસાર, રાષ્ટ્રપતિ પાસે જાહેરનામામાં ઉમેરો કરવાની, તેમાં સુધારો કરવાની, તેમાં ફેરફાર કરવાની અથવા તેને રદ કરવાની સત્તા હશે. અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૨) નો પ્રથમ ભાગ રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં સામેલ કરવાની અને તેને બાકાત રાખવાની સત્તાને દૂર કરે છે અને તેને સંસદના કાર્યક્ષેત્રમાં મૂકે છે. આ સત્તા સામાન્ય ખંડ અધિનિયમની કલમ ૨૧ માં "ઉમેરો" અથવા "સુધારો" શબ્દોમાં શોધી શકાય છે. અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૨) નો બીજો ભાગ એ સુનિશ્ચિત કરે છે કે રાષ્ટ્રપતિ પાસે યાદીમાં ફેરફાર કરવાની કોઈ શેષ સત્તા નથી. સામાન્ય બોલચાલમાં "ફેરફાર" શબ્દસમૂહનો અર્થ બાકાત અથવા સમાવેશ કરતાં વધુ વ્યાપક છે.તેમાં આંશિક ફેરફાર દ્વારા પણ યાદીમાં ફેરફારનો સમાવેશ થાય છે.[૧૭૭] (૧૭૭. “ફેરફાર"– તેને સહેજ અલગ બનાવવા માટે કંઈક ફેરફારો કરવા.

ઓક્સફર્ડ લર્નર્સ ડિક્શનરી, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/vary>; "વેરાઇઝ" મેરીયમ–વેબસ્ટર ડિક્શનરી<https://www.merriam–webster.com/thesaurus/vary#thesaurus–entry–1–2>) જો કે, અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૨) માં "ફેરફાર" શબ્દસમૂહ સૂચિમાં સમાવેશ અને બાકાતનો અર્થ લે છે, અન્યથા નહીં. જોગવાઈના બીજા ભાગમાં "ઉપરોક્ત તરીકે અપવાદ" શબ્દસમૂહના ઉપયોગથી આ સ્પષ્ટ થાય છે.આમ, અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૨) દ્વારા, રાષ્ટ્રપતિ પાસે અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૧) હેઠળ સૂચિત સૂચિમાં સમાવેશ કરીને અને તેમાંથી બાકાત રાખીને તેમાં ફેરફાર કરવાની સત્તા નથી.

૧૨૨. યાદીમાં ફેરફાર કરવાની સંસદની સત્તામાં માત્ર "કોઈપણ જ્ઞાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિ" ને બાકાત રાખવાની અથવા તેનો સમાવેશ કરવાની સત્તા જ નહીં પરંતુ "કોઈપણ જ્ઞાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિના ભાગો અથવા જૂથો" ને બાકાત રાખવાની અથવા તેનો સમાવેશ કરવાની સત્તા પણ સામેલ છે. મિલિંદ (સુપ્રા)માં, આ અદાલત સમક્ષ મુદ્દો એ હતો કે શું મહારાષ્ટ્ર રાજ્યને લગતા અનુસૂચિત જનજાતિ આદેશમાં 'હલબા/હલબી' શીર્ષકવાળી એન્ટ્રીને 'હલબા–કોષ્ઠી' આદિજાતિને સમાવવા માટે વાંચી શકાય છે.આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે

રાષ્ટ્રપતિની સૂચિને જેમ છે તેમ જ વાંચવી જોઈએ અને અનુસૂચિત જાતિ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિ યાદીમાં કોઈ ચોક્કસ જૂથનો સમાવેશ થાય છે કે જે યાદીમાં ખાસ સામેલ ન હતું તે સ્થાપિત કરવા માટે કોઈ પુરાવાને મંજૂરી આપી શકાય નહીં. કોર્ટે એવું માન્યું હતું કે અન્ય કોઈપણ અર્થઘટન અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૨) દ્વારા માત્ર સંસદને આપવામાં આવેલી સત્તાનું ઉલ્લંઘન કરશે. ન્યાયમૂર્તિ શિવરાજ વી. પાટિલે બેન્ચ માટે લખતા જણાવ્યું હતું કે જ્યાં સુધી કોઈ આદિજાતિને અનુચ્છેદ ૩૪૨ હેઠળ સૂચિમાં સ્પષ્ટ રીતે નિર્દિષ્ટ કરવામાં ન આવે, જે અનુચ્છેદ ૩૪૧ ની સમાન સામગ્રી છે, ત્યાં સુધી કોઈ તપાસ કરી શકાતી નથી અથવા પુરાવા સ્થાપિત કરવા તરફ દોરી જાય છે કે આવી આદિજાતિ અથવા તેનો કોઈ ભાગ રાષ્ટ્રપતિના આદેશમાં સમાવિષ્ટ પ્રવેશના અર્થમાં શામેલ છે.[૧૭૮] (૧૭૮ મિલિંદ (ઉપરોક્ત) [૧૨]) આ અદાલતે ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે રાજ્યોની સત્તા અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૧) હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની સૂચિની સૂચના પહેલાં, પરામર્શના પ્રારંભિક તબક્કે ભલામણો કરવા સુધી મર્યાદિત છે.આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે રાજકીય દબાણને કારણે યાદીમાં થતા ફેરફારોને રોકવા માટે બંધારણ સંસદમાં યાદીમાં વધુ ફેરફારો કરવાની સત્તા ધરાવે છે.૧૭૯ (મિલિંદ (ઉપરોક્ત) [૧૫])

૧૨૩. અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૨) હેઠળ પ્રતિબંધનો અર્થ એ છે કે એકવાર કોઈ ચોક્કસ જાતિ, જાતિ, જનજાતિ અથવા તેનો કોઈ ભાગ અથવા જૂથ

અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૧) હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં નિર્દિષ્ટ થઈ જાય, તો તે સૂચિને વાંચી લેવામાં આવશે કારણ કે તેમાં કોઈ ઉમેરો અથવા કાઢી નાખવામાં આવ્યો નથી.વિશેષ જોગવાઈઓનો લાભ તે રાજ્યના સંબંધમાં યાદીમાં સમાવિષ્ટ ન હોય તેવી કોઈ પણ જાતિ અથવા પેટા–જાતિને આપવામાં આવશે નહીં.અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૨) "સમાવેશ કરો" અથવા "બાકાત રાખો" અને "બદલાશે નહીં" શબ્દોનો ઉપયોગ કરે છે.જોગવાઈમાં સમાવિષ્ટ આ શરતો અસંદિગ્ધ છે.જો રાજ્ય એવો કાયદો ઘડશે કે જે તે રાજ્યમાં અનુસૂચિત જાતિઓ માટેના લાભોને તે સમુદાય સુધી લંબાવશે જે તે રાજ્ય માટે અનુસૂચિત જાતિ તરીકે ગણવામાં આવતો નથી, તો સમાવેશ થશે.રાજ્ય માટે એકમાત્ર તંત્ર ખુલ્લું છે, જો તે કોઈ સમુદાયને તે રાજ્ય માટે સૂચિત યાદીમાં સામેલ કરવા માટે યોગ્ય માને છે, તો તે કેન્દ્રીય સત્તામંડળોને તે અસર માટે દરખાસ્ત કરવાની છે.યોગ્ય તપાસ કર્યા પછી, સમુદાયને સંસદ દ્વારા યાદીમાં ઉમેરી શકાય છે, તેના સંતોષને આધિન કે આવા ફેરફારની જરૂર છે.ત્યાં સુધી રાજ્યએ અનુસૂચિત જાતિઓની યાદી જેવી છે તેવી જ લાગુ કરવી પડશે.૧૮૦ (પાલઘાટ જિલ્લા થંદન સમુદ્ર સંરક્ષણ સમિતિ વિરુદ્ધ કેરળ રાજ્ય, (૧૯૯૪) ૧ એસસીસી ૩૫૯ [૧૭,૧૮]) આમ, ટૂંકમાં કહીએ તો, અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૨) રાજ્ય વિધાનસભાને યાદીમાંથી અને તેમાં અનુક્રમે જાતિઓને દૂર કરવા અથવા ઉમેરવા પર પ્રતિબંધ મૂકે છે.આરક્ષણ સહિત

હકારાત્મક કાર્યવાહીના હેતુઓ માટે_અનુસૂચિત જાતિઓમાં પેટા–વર્ગીકરણમાં કોઈ પણ જાતિ અથવા જૂથનો સમાવેશ થતો નથી અથવા તેને સૂચિમાંથી બાકાત રાખવામાં આવતું નથી. આ ચુકાદાની અનુચ્છેદ ડી (iii) પેટા–વર્ગીકરણના વિવિધ નમૂનાઓ સાથે સંબંધિત છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે કે અસરમાં પેટા–વર્ગીકરણ પર આરક્ષણની કામગીરી બાકાત તરફ દોરી જાય છે કે કેમ.

v. <u>અનુસૂચિત જાતિઓમાં આંતર–પછાતપણાના ઐતિહાસિક અને પ્રયોગમૂલક પુરાવા</u>

૧૨૪.અનુચ્છેદ ૩૪૧ એક સંકલિત એકરૂપ વર્ગની રચના કરતું નથી એવું માન્યા પછી, અમે આગળ નક્કી કરીશું કે અનુસૂચિત જાતિઓમાં જાતિઓને જૂથબદ્ધ કરવા માટે કોઈ બુદ્ધિગમ્ય તફાવત છે કે કેમ.આ માટે, અનુસૂચિત જાતિઓ વિજાતીય વર્ગ છે કે કેમ તેનું વિશ્લેષણ કરવાની જરૂર છે.પ્રતિવાદીઓએ રજૂઆત કરી હતી કે અનુસૂચિત જાતિઓનું કોઈ પેટા–વર્ગીકરણ ન હોઈ શકે કારણ કે તમામ જાતિઓ અસ્પૃશ્યતાના આધારે સામાજિક પછાતપણાના સમાન સ્વરૂપનો સામનો કરે છે.બીજી તરફ અરજદારોએ રજૂઆત કરી હતી કે અનુસૂચિત જાતિઓમાં આંતર–પછાતપણું અસ્તિત્વ ધરાવે છે.

૧૨૫.ભારતનું બંધારણ અનુસૂચિત જાતિઓની વ્યાખ્યા આપતું નથી.અનુચ્છેદ ૩૬૬ (૨૪) જણાવે છે કે અનુચ્છેદ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત જાતિઓ/જૂથો

અનુસૂચિત જાતિઓ હશે.જો કે, ન તો અનુચ્છેદ ૩૪૧ કે ન તો અનુચ્છેદ ૩૬૬ (૨૪) તેમની ઓળખ માટેના માપદંડ સૂચવે છે.રાષ્ટ્રપતિએ બંધારણ (અનુસૂચિત જાતિ) આદેશ ૧૯૫૦ બહાર પાડ્યો હતો, જે ભારત સરકાર અધિનિયમ ૧૯૩૫.૧૮૧ (માર્ક ગેલેન્ટર, સ્પર્ધાત્મક સમાનતાઓઃભારતમાં કાયદો અને પછાત વર્ગો, [ઓક્સફર્ડ યુનિવર્સિટી પ્રેસ (૧૯૮૪)] ૧૩૦) હેઠળ સૂચિત ભારત સરકાર (અનુસૂચિત જાતિ) આદેશ ૧૯૩૬ને લગભગ અનુરૂપ છે. અનુસૂચિત જાતિ આદેશ ૧૯૩૬માં જૂથો અથવા જાતિઓના સમાવેશ માટેના માપદંડોને ઓળખવા મહત્વપૂર્ણ છે.

૧૨૬.ભારત સરકાર અધિનિયમ ૧૯૩૫ અનુસૂચિત જાતિઓની ઓળખ માટેના માપદંડને વ્યાખ્યાયિત કરતો નથી.તેની પ્રથમ અનુસૂચિની અનુચ્છેદ ૨૬ (૧) એ અનુસૂચિત જાતિઓને એવી જાતિઓ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરી છે જે "દલિત વર્ગો" તરીકે ઓળખાતા વ્યક્તિઓના વર્ગોને અનુરૂપ છેઃ

> “અનુસૂચિત જાતિઓનો અર્થ એવી જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથો કે જે જાતિઓ, જાતિઓ, જનજાતિઓ, ભાગો અથવા જૂથો છે જે પરિષદમાં મહામહિમને અગાઉ દલિત વર્ગો તરીકે ઓળખાતા વ્યક્તિઓના વર્ગોને અનુરૂપ દેખાય છે, જેમ કે પરિષદમાં

મહામહિમ સ્પષ્ટ કરી શકે છે. ”

(ભારપૂર્વક)

૧૨૭. તે જરૂરી છે કે આપણે દલિત વર્ગોની ઓળખ કેવી રીતે કરવામાં આવી તે અંગેની ઐતિહાસિક સામગ્રીનો ટૂંકમાં સંદર્ભ લઈએ અને વિશ્લેષણ કરીએ કે શું અનુસૂચિત જાતિઓ એક વિજાતીય વર્ગ છે અને શું અનુસૂચિત જાતિઓમાં પેટા–વર્ગોને અલગ પાડતી બુદ્ધિગમ્ય ભિન્નતા છે કે કેમ.

એ. દલિત વર્ગોની ઓળખ

૧૨૮. ૧૯૧૬માં ભારતીય વિધાન પરિષદમાં દલિત વર્ગોની વ્યાખ્યા ઉઠાવવામાં આવી હતી.ચર્ચા દરમિયાન એવું સૂચન કરવામાં આવ્યું હતું કે અભિવ્યક્તિમાં ગુનેગાર અને ભટકતી જનજાતિઓ, આદિવાસી જનજાતિઓ અને અસ્પૃશ્યોનો સમાવેશ થવો જોઈએ.૧૮૨ (ભારતીય મતાધિકાર સમિતિનો અહેવાલ (૧૯૩૨) ખંડ ૧,૧૧૨) ૧૯૧૭માં, શિક્ષણ કમિશનર સર હેનરી શાર્પે દલિત વર્ગોની યાદી તૈયાર કરી હતી જેમાં આદિવાસી અથવા પહાડી જનજાતિઓ, દલિત વર્ગો અને ગુનાહિત જનજાતિઓનો સમાવેશ થતો હતો.યાદી તૈયાર કરતી વખતે, સર હેનરીએ જણાવ્યું હતું કે દલિત વર્ગોમાં એવા સમુદાયોનો સમાવેશ થાય છે જે સંપૂર્ણપણે જાતિના દાયરાની બહાર નથી, તેમ છતાં પછાત અને શૈક્ષણિક રીતે ગરીબ અને ધિક્કારપાત્ર છે અને મુસ્લિમોના અમુક વર્ગો પણ છે.કેટલાક લોકોએ તેને ફક્ત શૈક્ષણિક રીતે પછાત તરીકે અર્થઘટન

કર્યું છે.૧૮૩ (આઇબીઆઇડી, ૧૧૩)

૧૨૯. ૧૯૧૯માં સાઉથબરો મતાધિકાર સમિતિએ દલિત વર્ગને વ્યાખ્યાયિત કરવા માટે અસ્પૃશ્યતાની કસોટી અપનાવી હતી.દલિત વર્ગોને અલગ મતદારમંડળ પૂરું પાડવું જોઈએ કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે ભારતીય મતાધિકાર સમિતિ ૧૯૩૨ની નિમણૂક કરવામાં આવી હતી.સમિતિએ "દલિત વર્ગો" ની વ્યાખ્યા પર પણ પહોંચવું પડ્યું હતું.સમિતિએ "દલિત વર્ગો" શબ્દસમૂહને 'અસ્પૃશ્યતા વર્ગ' તરીકે અર્થઘટન કર્યું, એટલે કે, તે વર્ગ કે જેનો સ્પર્શ અથવા અભિગમ સંયુક્ત પ્રાંતોમાં અસ્તિત્વમાં છે તેમ પ્રદૂષણનું કારણ માનવામાં આવે છે.૧૮૪ (આઈડી) અહેવાલમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે દલિત વર્ગોમાં "આદિમ અથવા આદિવાસી જનજાતિઓનો સમાવેશ થવો જોઈએ નહીં કે તેમાં એવા હિંદુઓનો સમાવેશ થવો જોઈએ નહીં જેઓ માત્ર આર્થિક રીતે ગરીબ છે અને અન્ય રીતે પછાત છે પરંતુ તેમને અસ્પૃશ્ય ગણવામાં આવતા નથી."[૧૮૫] (આઈડી) સમિતિએ હ્યુટન દ્વારા ઘડવામાં આવેલી અસ્પૃશ્યતાની કસોટીઓને સ્વીકારી હતી.[૧૮૬] (આઈડી) હ્યુટને ૧૯૩૧માં વસ્તી ગણતરી અહેવાલ રજૂ કર્યો હતો, જેમાં દલિત જાતિઓને જાતિઓ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવી હતી, જેમના સંપર્ક માટે શુદ્ધિકરણની જરૂર હોય છે.જાતિ અસ્પૃશ્ય જાતિ છે કે નહીં તે નક્કી કરવા માટે જે સૂચના આપવામાં આવી હતી તે નીચે મુજબ હતીઃ

"મેં દલિત જાતિઓને જાતિઓ તરીકે સમજાવી છે, જેમનો સંપર્ક ઉચ્ચ જાતિના હિંદુઓ દ્વારા શુદ્ધિકરણનો સમાવેશ કરે છે.તેનો ઈરાદો એવો નથી કે આ શબ્દ વ્યવસાયનો કોઈ સંદર્ભ હોવો જોઈએ, પરંતુ તે જાતિઓ માટે કે જેઓ હિન્દુ સમાજમાં તેમની પરંપરાગત સ્થિતિને કારણે મંદિરોમાં પ્રવેશથી વંચિત છે, ઉદાહરણ તરીકે, અથવા અલગ કૂવાઓનો ઉપયોગ કરવો પડે છે અથવા શાળાની અંદર બેસવાની મંજૂરી નથી પરંતુ બહાર રહેવું પડે છે અથવા જે સમાન સામાજિક અક્ષમતા ભોગવે છે.આ અક્ષમતાઓ ભારતના જુદા જુદા ભાગોમાં અલગ અલગ હોય છે, જે દક્ષિણ ભારતમાં અન્યત્ર કરતાં વધુ ગંભીર હોય છે."[૧૮૭]

(હટન સેન્સ રિપોર્ટ (૧૯૩૧) ૪૭૧)

૧૩૦. જાતિ અસ્પૃશ્યતાનો સામનો કરે છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે નીચેના પરીક્ષણો ધ્યાનમાં લેવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો:

એ. શું પ્રશ્નમાં રહેલી જાતિ કે વર્ગની સેવા સ્વચ્છ બ્રાહ્મણો દ્વારા કરી શકાય છે;

બી. શું આ જાતિ અથવા વર્ગને વાળંદ, પાણી વહન કરનારા, દરજી વગેરે દ્વારા સેવા આપી શકાય છે, જેઓ જાતિ હિંદુઓની સેવા કરે છે;

સી. પ્રશ્નમાંની જાતિ ઉચ્ચ જાતિના હિંદુને સંપર્ક દ્વારા અથવા

નિકટતાથી પ્રદૂષિત કરે છે કે કેમ;

ડી. જે જાતિ અથવા વર્ગનો પ્રશ્ન છે તે તે છે કે જેના હાથમાંથી એક જાતિ હિંદુ પાણી લઈ શકે છે;

ઈ. શું સંબંધિત જાતિ અથવા વર્ગને રસ્તાઓ, ફેરી, કુવાઓ અથવા શાળાઓ જેવી જાહેર સુવિધાઓનો ઉપયોગ કરવા પર પ્રતિબંધ છે;

એફ. શું આ જાતિ અથવા વર્ગને હિન્દુ મંદિરોના ઉપયોગથી પ્રતિબંધિત કરવામાં આવે છે કે કેમ;

છ. ભલે તે સામાન્ય સામાજિક સંબંધોમાં હોય, જાતિ અથવા વર્ગના સુશિક્ષિત સભ્યને સમાન શૈક્ષણિક લાયકાત ધરાવતા ઉચ્ચ જાતિના પુરુષો દ્વારા સમાન ગણવામાં આવશે.

એચ. શું તે જાતિ અથવા વર્ગ માત્ર તેની પોતાની અજ્ઞાનતા, નિરક્ષરતા અથવા ગરીબીને કારણે હતાશ છે અને તેના માટે કોઈ સામાજિક અપંગતાને આધિન રહેશે નહીં; અને

આઈ. શું તે અનુસરવામાં આવતા વ્યવસાયને કારણે હતાશ છે અને શું તે વ્યવસાય માટે તે કોઈ સામાજિક અપંગતાને આધિન રહેશે નહીં.

૧૩૧. જે પરીક્ષણનો ઉપયોગ કરવાની દરખાસ્ત કરવામાં આવી હતી તે અસ્પૃશ્યતાની હતી, તેમ છતાં ઉપર અને ખાસ કરીને માપદંડ (એફ), (જી) અને (એચ) સૂચવે છે કે સામાજિક અપંગતાના અન્ય સ્વરૂપો કે જે અસ્પૃશ્યતા સુધી સખત રીતે મર્યાદિત ન હોઈ શકે તે પણ ધ્યાનમાં

લેવામાં આવ્યા હતા.અહેવાલમાં માન્યતા આપવામાં આવી હતી કે અસ્પૃશ્યતાની માત્રાના આધારે પ્રતિબંધોની માત્રામાં તફાવત હોઈ શકે છે.ઉદાહરણ તરીકે, જે જાતિઓને મંદિરના આંતરિક અભયારણ્યમાં પ્રવેશ આપવાનો ઇનકાર કરવામાં આવ્યો હતો તેની સરખામણીમાં કેટલીક જાતિઓને મંદિરમાં પ્રવેશ આપવાનો ઇનકાર કરવામાં આવ્યો હશે.૧૮૮ (આઇબીઆઇડી, ૪૭૨)

૧૩૨. આસામ દ્વારા રજૂ કરાયેલી નોંધ અસ્પૃશ્યતાનો સામનો કરતી જાતિઓમાં વિવિધતા પર પ્રકાશ પાડે છે.નોંધ જણાવે છે કે મદ્રાસમાં અસ્પૃશ્યતા અસ્તિત્વમાં હતી, જ્યાં અસ્પૃશ્યના સ્પર્શને કારણે તાત્કાલિક શુદ્ધિકરણ જરૂરી હતું, તે આસામમાં અસ્તિત્વમાં નહોતું.આસામમાં વસ્તીગણતરીના અધીક્ષક શ્રી મૌલ્હને દલિત વર્ગ (જેને તેમણે "બાહ્ય જાતિઓ" તરીકે ઓળખાવ્યો હતો) ને એવી જાતિઓ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરી હતી કે જેમના પાણી સ્વીકાર્ય નથી અને વધુમાં શિક્ષણ, સંપત્તિ, પ્રભાવમાં અથવા તેમના પરંપરાગત વ્યવસાયો સાથે જોડાયેલા કોઈ કારણસર ઓછી છે જે તેમને આગળ કોઈ સામાજિક વિશેષાધિકારો પ્રાપ્ત કરવાથી અટકાવે છે.અધીક્ષકે વધુમાં નોંધ્યું હતું કે જલ–આચલોમાં પણ પ્રભાવશાળી અને સમૃદ્ધ જાતિઓ છે (એટલે કે, જેનું પાણી સ્વીકાર્ય ન હતું).આ નોંધમાં કેટલીક જાતિઓએ અન્ય અસ્પૃશ્ય જાતિઓમાંથી જે અસ્પૃશ્યતાનો સામનો કરવો પડ્યો હતો તેને પણ અલગ પાડ્યું

હતું:૧૮૯ (આઇબીઆઇડી, ૪૯૫)

> "જોકે, બહારની જાતિઓ પોતે એકબીજા સાથે સમાન વ્યવહાર માટે દોષિત છે અને એક બહારની જાતિ જે પોતાને અન્ય બહારની જાતિઓ કરતાં ઉચ્ચ સામાજિક સ્તર પર માને છે, તે બહારની જાતિઓ પ્રત્યે ઉચ્ચ જાતિઓ જેવું જ વલણ અપનાવે છે.તાજેતરમાં સુનામગંજમાં બનેલી ઘટના આ મુદ્દાને સ્પષ્ટ કરે છે.ત્યાંના સ્થાનિક ફેરીમેન (જાતિ દ્વારા પટણી) પર મુચી દોરવાનો ઇનકાર કરવા બદલ કાર્યવાહી કરવામાં આવી હતી અને જો કોઈ મુચી નદી પાર કરવા માંગતો હોય, તો તેને પેડલ આપવાની પ્રથા હંમેશા રહી છે જેથી તે પોતાની જાતને પાર કરી શકે. "

૧૩૩. મહરો પર આસામના અધીક્ષકની નોંધ એ મુદ્દાને વધુ સ્પષ્ટ કરે છે કે વિવિધ જાતિઓના સભ્યો દ્વારા સામનો કરવામાં આવતી અસ્પૃશ્યતામાં કોઈ "એકરૂપતા" નહોતી.નોંધમાં સમજાવવામાં આવ્યું હતું કે મહારોને દલિત વર્ગની યાદીમાં સામેલ કરવામાં આવ્યા હતા, જોકે તેઓ મર્યાદિત અર્થમાં જલ–ચલ હતા, જેમ કે આગળની જાતિનો માણસ "મહાર દ્વારા પાણીથી ભરેલા હુકાને ધૂમ્રપાન કરી શકે છે".તેમનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો કારણ કે તેઓ ધૂમ્રપાનની જરૂરિયાતો સિવાય દરેક બાબતમાં અસ્પૃશ્ય હતા અને તેઓ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત સમુદાય

હતા:૧૯૦ (આઇબીઆઇડી, ૪૯૮)

> “મેં નજીકથી અને કાળજીપૂર્વક પૂછપરછ કરી છે અને અભિપ્રાયની સામાન્ય સર્વસંમતિ છે કે મહારો જલ–ચલ નથી અને હતાશ વર્ગ છે.રાજા સુબિદ નારાયણની વાર્તાએ તેમને માત્ર ધૂમ્રપાનની જરૂરિયાતો માટે જ જલ–ચલ બનાવી દીધા, તે સાચું લાગે છે.જો મહારો બિલકુલ જલ–ચલ હોય, તો તેઓ માત્ર એ અર્થમાં જલચલ છે કે ઉચ્ચ જાતિનો માણસ મહારા દ્વારા પાણીથી ભરેલા હુકાનો ધૂમ્રપાન કરી શકે છે.આ પેટાવિભાગમાં મહારામાં એક પણ સ્નાતક નથી અને એક પણ મેટ્રિકની પરીક્ષા પાસ કરેલો નથી.શાળાઓના નાયબ નિરીક્ષક અહેવાલ આપે છે કે સમગ્ર પેટાવિભાગમાં તેમને મળેલા એકમાત્ર શિક્ષિત મહારામાં પ્રાથમિક અને મધ્ય અંગ્રેજી શાળાઓમાં સ્થાનિક ભાષાના શિક્ષકો તરીકે કામ કરતા ત્રણ વ્યક્તિઓ છે.તેથી મહારો સામાજિક અને શૈક્ષણિક બંને રીતે હતાશ છે. ”

૧૩૪. મદ્રાસ દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવેલી યાદીમાં નોંધવામાં આવ્યું હતું કે જે જાતિઓને "અસ્પૃશ્યતાનું તકનીકી કલંક" લાગુ પડતું નથી, તેમને આ યાદીમાંથી બાકાત રાખવામાં આવી હતી.આ અભિગમ જ્યારે આસામ દ્વારા અપનાવવામાં આવેલા અભિગમ સાથે જોડવામાં આવે છે, ત્યારે તે

લાગુ કરવામાં આવેલા અસ્પૃશ્યતાના ધોરણની કઠોરતાના સંદર્ભમાં બદલાય છે.૧૯૧(આઇબીઆઇડી, ૪૯૯) તે સ્પષ્ટ છે કે અસ્પૃશ્યતાનું કોઈ એક "સ્વરૂપ" નથી.અસ્પૃશ્યતા, સામાજિક વિકલાંગતાના અન્ય સ્વરૂપોની જેમ, ડિગ્રી અને તીવ્રતામાં અલગ પડે છે.

૧૩૫.હટન દ્વારા અસ્પૃશ્યતા ઓળખવા માટેના પરીક્ષણોના આધારે, પ્રાંતીય સમિતિએ દલિત વર્ગોના પ્રાંતીય અંદાજો તૈયાર કર્યા હતા.મદ્રાસ, બોમ્બે અને મધ્ય પ્રાંતમાં પ્રાંતીય સમિતિઓ અને સ્થાનિક સરકારો વચ્ચે દલિત વર્ગોના અંદાજ અંગે સામાન્ય સમજૂતી થઈ હતી કારણ કે દલિત અને હિંદુ સમુદાયોના અન્ય વર્ગો વચ્ચેનો તફાવત સ્પષ્ટ રીતે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવ્યો હતો.બીજી બાજુ, બિહાર, ઓરિસ્સા અને આસામ રાજ્યોએ અસ્પૃશ્યતાનો સામનો કરતી જાતિઓને નિર્ધારિત કરતી વખતે અવલોકન કર્યું હતું કે રાજ્યોમાં અસ્પૃશ્યતા દક્ષિણ ભારતમાં અસ્તિત્વમાં છે તે જ સ્વરૂપમાં અસ્તિત્વમાં નથી.

૧૩૬.શ્રી એસ. બી. રામ્બે, શ્રી સી. વાય. ચિંતામણી અને શ્રી આર. આર. બાખલેએ અન્ય બાબતોની સાથે સાથે દલિત વર્ગો પર અસંમતિની નોંધ રજૂ કરી હતી, જેમાં તેઓ દાવો કરે છે કે અસ્પૃશ્યતા માટેના પરીક્ષણો એકરૂપતા સાથે લાગુ કરવામાં આવ્યા ન હતા.૧૯૨ (શ્રી એસ. બી. રામ્બે, શ્રી સી. વાય. ચિંતામણી, શ્રી આર. આર. બાખલે દ્વારા અસંમતિની નોંધ, મતાધિકાર સમિતિનો અહેવાલ, ૨૩૩) તેમણે

અવલોકન કર્યું હતું કે અસ્પૃશ્યતા માત્ર મદ્રાસ, બોમ્બે અને મધ્ય પ્રાંતમાં જ અસ્તિત્વ ધરાવે છે.તેમણે દાવો કર્યો હતો કે અન્ય રાજ્યોમાં અસ્પૃશ્યતા એ કોઈ વ્યક્તિની સંલગ્નતા નથી પરંતુ તેઓ જે વ્યવસાય કરે છે અને તેથી, તે જાતિઓને દલિત વર્ગોની યાદીમાં સામેલ ન કરવી જોઈએ.૧૯૩ (આઈડી) અહીં ડૉ. બી. આર. આંબેડકર દ્વારા દલિત વર્ગો પર રજૂ કરાયેલી નોંધનું વિશેષ મહત્વ છે કારણ કે તે અસ્પૃશ્યતા ભોગવતી જાતિઓમાં વિવિધતા દર્શાવે છે.

૧૩૭.ડૉ. બી. આર. આંબેડકરે પ્રકાશ પાડ્યો હતો કે હતાશ વર્ગને ઓળખવા માટે એક સમાન માપદંડ લાગુ કરવો અયોગ્ય રહેશે.ડૉ. આંબેડકરે અવલોકન કર્યું હતું કે અસ્પૃશ્યતાની કસોટીઓમાં તફાવત અસ્પૃશ્યોની પરિસ્થિતિઓમાં તફાવત સૂચવતો નથી કારણ કે બંને ધોરણો અંતર્ગતની કલ્પના સમાન હશે, કે ચોક્કસ જાતિના લોકો સાથે વાતચીત કરવી અથવા સ્પર્શ કરવો તે ગૌરવથી નીચે છે.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે અસ્પૃશ્યતા જે કઠોરતા સાથે આચરવામાં આવે છે તેમાંનો તફાવત આવી પ્રથાની કલ્પનાને દૂર કરતું નથી.૧૯૪ (ડૉ. આંબેડકર, દલિત વર્ગો પર નોંધ, મતાધિકાર સમિતિનો અહેવાલ, ૨૧૧) આ સૂચવે છે કે દલિત વર્ગોની ઓળખ અસ્પૃશ્યતાની કલ્પનાના આધારે કરવામાં આવી હતી, શબ્દના શાબ્દિક અર્થમાં નહીં.શાબ્દિક કસોટી નહીં પણ કલ્પનાત્મક કસોટી અપનાવવાની અસર એ છે કે દલિત વર્ગોમાં સમાવિષ્ટ તમામ

જાતિઓની સામાજિક સ્થિતિ એકસમાન નથી.ભારત સરકારનો (અનુસૂચિત જાતિઓ) આદેશ ૧૯૩૬ હટન અથવા પ્રાંતીય મતાધિકાર સમિતિઓ દ્વારા પ્રકાશિત સૂચિને બરાબર અનુરૂપ ન હોવા છતાં, સૂચિમાં સમાવેશ અને બાકાત વ્યાપક રીતે મેળ ખાતા હતા.૧૯૫ (ગાલાન્ટર, સુપ્રા, ૧૩૦)

૧૩૮.વર્ગની અંદરની વિષમતા બંધારણ (અનુસૂચિત જાતિઓ) આદેશ ૧૯૫૦ પરથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે, જેમાં અમુક જાતિઓને ચોક્કસ વિસ્તારોમાં અનુસૂચિત જાતિઓ તરીકે સૂચિત કરવામાં આવે છે.ઉદાહરણ તરીકે, મધ્ય પ્રદેશ રાજ્યમાં, પચીસ જાતિઓમાંથી, સમગ્ર રાજ્યમાં માત્ર નવ અનુસૂચિત જાતિઓ છે.અનુસૂચિત જાતિઓને ઓળખવા માટે ઉપયોગમાં લેવાતા માપદંડ પોતે જ સૂચવે છે કે પ્રયાસમાં અસ્પૃશ્યતાના સમાન સ્વરૂપોથી પીડાતી તમામ જાતિઓનો સમાવેશ કરવાનો ન હતો.આમ, અનુસૂચિત જાતિઓ એક સમાન વર્ગ નથી.

બી. વિજાતીયતાના અનુભવજન્ય પુરાવા

૧૩૯. ક્ષેત્રના સંશોધકોએ એ પણ નોંધ્યું છે કે અનુસૂચિત જાતિઓ એક સમાન વર્ગ નથી.અભ્યાસો સૂચવે છે કે અનુસૂચિત જાતિઓની અમુક જાતિઓ માત્ર સામાજિક રીતે જ નહીં પરંતુ અનુસૂચિત જાતિઓમાં પણ પછાત છે.એ. એમ. શાહ યાદ કરે છે કે ગુજરાતમાં બે દલિત જાતિઓ વચ્ચેની ક્રિયાપ્રતિક્રિયા દલિત જાતિ અને અગ્રેસર વર્ગ વચ્ચેની ક્રિયાપ્રતિક્રિયા

કરતાં ઘણી ઓછી હતી.લેખક અવલોકન કરે છે કે દલિતો માટેના પૂજારીઓને દલિત જાતિઓમાં ઉચ્ચ સ્થાન આપવામાં આવે છે અને સફાઈ કામદારોને સૌથી નીચલા સ્થાને મૂકવામાં આવે છે, જેમાં ચામડાના કામદારો અને દોરડા બનાવનારાઓ મધ્યસ્થી હોદ્દાઓ પર કબજો કરે છેઃ૧૯૬ (એ. એમ. શાહ, 'દલિત "શ્રેણી અને તેના તફાવત; એ પણ જુઓ એ. એમ. શાહ, અસ્પૃશ્યતા, સામાજિક જીવનના પરિમાણોમાં ગુજરાતમાં અસ્પૃશ્ય અને સામાજિક પરિવર્તન, ડેવિડ જી મંડેલબૌમના સન્માનમાં નિબંધો (પોલ હોકિંગ્સ દ્વારા સંપાદિત))

> “ટૂંકમાં કહીએ તો, દલિતોએ સામાન્ય રીતે જાતિ પદાનુક્રમના નમૂના પર પોતાની વચ્ચે એક પદાનુક્રમનું પુનઃઉત્પાદન કર્યું છે.ટોચ પર ગારોડાઓની એક નાની જાતિ છે (જે સંસ્કૃત શબ્દ 'ગુરુ' પરથી ઉતરી આવી છે), જે અન્ય દલિત જાતિઓના પૂજારી છે, [.] તેવી જ રીતે, જેમ ઉચ્ચ જાતિઓ માટે પાદરીઓની જાતિઓ છે, તેવી જ રીતે દલિત ભિક્ષુકોની એક બાર્ડિક જાતિ છે જેને ઢેડ બાવા અથવા સાધુ કહેવાય છે.ગરુડા, તૂરી બારોટ અને ઢેડ સાધુઓને ચોક્કસ પવિત્રતા આપવામાં આવે છે.
>
> ભંગીઓ (સફાઈ કામદારો) પદાનુક્રમના તળિયે છે અને સૌથી વધુ વંચિત છે.ગારોડાઓ અને ભંગીઓ વચ્ચે એક

મોટી જાતિ છે, જેનો ઉચ્ચ સ્તર પરંપરાગત રીતે વણકર (વણકરો) અને નીચલા સ્તરનો ઢેડ (સામાન્ય નોકરો) છે. [...] ચામર (ચામડાનાં કામદારો) અને સેનવા (દોરડા બનાવનારા) વણકર–કમ–ઢેડ અને ભંગીઓ વચ્ચે તરત જ સ્થાનો પર કબજો કરે છે.ભંગીઓ સૌથી વધુ દમનનો ભોગ બને છે. "

૧૪૦. રોબર્ટ એફ. કેનેડી સેન્ટર ફોર જસ્ટિસ એન્ડ હ્યુમન રાઇટ્સે નવસર્જન (દલિતોના અધિકારોને પ્રોત્સાહન આપતી સંસ્થા) ના સહયોગથી ગુજરાતના ૧૫૮૯ ગામોમાં જાતિ ભેદભાવ પર વ્યાપક અભ્યાસ હાથ ધર્યો હતો.તેમના દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલી વસ્તી ગણતરીએ આડા ભેદભાવનું પરિણામ આપ્યું હતું, જે પ્રથા દ્વારા અમુક દલિત જાતિઓ અન્ય દલિત જાતિઓ સામે અસ્પૃશ્યતા આચરતી હતી.અભ્યાસમાં જાણવા મળ્યું છે કે ખોરાક, પાણી અને ધર્મ સંબંધિત અસ્પૃશ્યતાની પ્રથાનું દલિતોમાં પણ અનુકરણ કરવામાં આવે છે.ઉદાહરણ તરીકે, નીચલી પેટા જાતિના દલિતોને ભોજન દરમિયાન બાકીના દલિત સમુદાય સાથે બેસવાથી રોકવામાં આવતા હતા.જ્યારે તેઓ ઉચ્ચ ઉપ–જાતિના ઘરની મુલાકાત લેતા ત્યારે તેમને ચા આપવામાં આવતી ન હતી.એવું પણ જાણવા મળ્યું હતું કે માત્ર બાર ટકા ગામડાઓમાં જ નીચલી પેટા–જાતિના દલિતને ઉચ્ચ પેટા–જાતિના દલિતના ઘરે પાણી મળી શકે

છે.અભ્યાસમાં એવું પણ જાણવા મળ્યું છે કે ૯૨.૪ ટકા ગામડાઓમાં તમામ દલિતોને તમામ દલિત કબ્રસ્તાન સુધી પહોંચ ન હતી અને ૭૯ ટકા ગામડાઓમાં નીચલી પેટા જાતિઓને દલિત મંદિરોમાં પ્રવેશ આપવાનો ઇનકાર કરવામાં આવ્યો હતો.[૧૯૭] (રોબર્ટ એફ. કેનેડી, સેન્ટર ફોર જસ્ટિસ એન્ડ હ્યુમન રાઇટ્સ, અસ્પૃશ્યતાને સમજવી:૧૫૮૯ ગામડાઓમાં પ્રથાઓ અને પરિસ્થિતિઓનો વ્યાપક અભ્યાસ, ૨૨–૩૩)

૧૪૧. તેવી જ રીતે, તમિલનાડુમાં, જ્યારે એક અરુન્ધથિયાર પુરુષ અને એક પારૈયાર મહિલા (બંને જાતિઓને અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં સ્થાન મળે છે) ભાગી ગયા, ત્યારે મહિલાના પરિવારે બદલામાં પુરુષના પરિવારની મહિલાઓ પર કથિત રીતે બળાત્કાર ગુજાર્યો હતો.૧૯૮ (રવિચંદ્રન બાથરન, એક ખ્યાલની ઘણી ભૂલો:અનુસૂચિત જાતિઓ વચ્ચે ભેદભાવ, આર્થિક અને રાજકીય સામાહિક, (વોલ્યુમ એલ ૧ નંબર ૪૭,૧૯ નવેમ્બર, ૨૦૧૬) ૧૩૪૨–૧૩૪૬) આંધ્રપ્રદેશમાં અનુસૂચિત <u>જાતિઓની</u> અંદરની અસમાનતાનો પણ અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો છે.ઉમા રામાસ્વામી માલા અને મડિગા જાતિના સભ્યોની સામાજિક સ્થિતિની સરખામણી કરીને અનુસૂચિત જાતિઓની અંદરની અસમાનતા તરફ ધ્યાન દોરે છે.૧૯૯ (ઉમા રામાસ્વામી, પછાત જૂથોમાં સંરક્ષણ અને અસમાનતા, આર્થિક અને રાજકીય સામાહિક (વોલ્યુમ. ૨૧ નંબર ૯,૯ માર્ચ ૧૯૮૬)) મડિગાઓ પરંપરાગત રીતે ચામડાના કામનો વ્યવસાય

કરે છે, જેને માલાના વણાટ વ્યવસાયની સરખામણીમાં નીચો દરજ્જો આપવામાં આવે છે.લેખક જણાવે છે કે ન તો બંને જાતિના સભ્યો એક જ ગામમાં રહે છે અને ન તો તેઓ એક જ કૂવામાંથી પાણી ખેંચે છે.અભ્યાસમાં જાણવા મળ્યું છે કે જાતિઓ વચ્ચેનો પદાનુક્રમ શિક્ષણ, રોજગાર અને રાજકીય પ્રવૃત્તિમાં તેમની સાપેક્ષ પ્રગતિમાં પરિવર્તિત થયો છે.૧૯૬૧માં ૧૦ ટકા માલા લોકો સાક્ષર હતા, જ્યારે મડિગામાં ૫.૧ ટકા લોકો સાક્ષર હતા.૧૯૭૧માં માલામાં સાક્ષરોનું પ્રમાણ વધીને ૧૨.૯ ટકા થયું હતું, જ્યારે મડિગામાં તે ૬.૨ ટકા હતું.લેખકે જણાવ્યું હતું કે માલા જાતિમાં પણ પદાનુક્રમ અસ્તિત્વમાં છે.માલા જંગમ અને માલા દેસરી પુરોહિત જાતિઓ છે અને માલા ઉપગ્રહ જાતિઓના આધ્યાત્મિક સલાહકારો છે.માલા ઉપગ્રહ જાતિઓમાં, માલા જંગમ ટોચ પર છે, ત્યારબાદ માલા પંબાલા, મસ્તી અને ગુર્રા માલસ આવે છે.પેટા–જાતિઓ પણ એકબીજા વચ્ચે અસ્પૃશ્યતાના નિયમોનું પાલન કરે છે:૨૦૦ (ન્યાયમૂર્તિ ઉષા મિશ્રાએ પેટા–વર્ગીકરણના મુદ્દાની તપાસ કરવા માટે રાષ્ટ્રીય આયોગ પર અહેવાલ આપ્યો [૩૨૭])

> "એવા કેટલાક નિયમો છે જે દલિતોમાં ખોરાક, પાણી લેવા અને મંદિરોમાં પ્રવેશ પર પ્રતિબંધ મૂકે છે.માલા, ઉચ્ચ જાતિના દલિત, ગ્રામ્ય ભારતમાં નીચલી જાતિના દલિત મડિગાઓ પાસેથી ખોરાક કે પાણી લેતા નથી.માલા જંગમ,

માલા દસારી અને મિથલ અયાલવાર માલા, મડિગા અને ડક્કલથી ખાતા કે પીતા નથી.તેવી જ રીતે અન્ય જાતિઓ આ જાતિઓમાંથી રાંધેલું ભોજન કે પાણી લેતી નથી.માલા અને મડિગામાં અલગ–અલગ કૂવા અને મંદિરો છે.માલાઓ માસ્તુ, ગુર્રમ માલા અને મડિગાઓ પાસેથી ખોરાક અને પાણી લેતા નથી.પરંતુ આ તમામ જાતિઓ માલાના પુરોહિત વર્ગ પાસેથી ખોરાક અને પાણી લે છે.સિંગરી, મડિગાઓના ગુરુઓ, મડિગાઓ અથવા અન્ય ઉપગ્રહ જાતિ દ્વારા સ્પર્શ કરાયેલ અથવા રાંધેલ ખોરાક ખાવાનું સખત રીતે ટાળે છે.બિંદલા જોકે મડિગાની ઉપગ્રહ જાતિમાં ઉચ્ચ સામાજિક દરજ્જો ધરાવે છે.ઉચ્ચ જાતિઓ બિંદલાઓ પાસેથી રાંધેલું ભોજન કે પાણી લેતી નથી.શક્તિ (શક્તિ) ના ઉપાસક હોવાને કારણે તેઓ પોતાની ઉપગ્રહ જાતિઓના હાથમાંથી ખોરાક કે પાણી લેતા નથી, કારણ કે તેઓ પોતાને પવિત્ર માને છે.મડિગાઓની મનોરંજક જાતિ સિંધુ "ડક્કલ પાસેથી ખોરાક કે પાણી લેતી નથી પરંતુ તેમનું ભોજન કે પાણી મડિગા લોકો માટે સ્વીકાર્ય છે.સામાજિક પદાનુક્રમમાં સૌથી નીચો સામાજિક દરજ્જો ધરાવતા ડક્કલો વિશ્વ બ્રહ્મા સિવાય તમામ જાતિઓમાંથી

ખોરાક અને પાણી સ્વીકારે છે.ડક્કલોનું ભોજન કે પાણી અન્ય કોઈ જાતિને સ્વીકાર્ય નથી.ડક્કલોએ મડિગા ઘરોની બહાર ઊભા રહીને ખોરાક કે પાણી લેવું પડે છે.આમ ઉચ્ચ જાતિના દલિતો સામાન્ય રીતે પીતા કે જમતા નથી.આ સમાનતાઓ આંધ્રપ્રદેશમાં અનુસૂચિત જાતિઓમાં પંચમ પદાનુક્રમ અને વિજાતીય જાતિ વિભાજનના પાયાને સૂચવે છે. "

૧૪૨. અનુભવજન્ય પુરાવા સૂચવે છે કે અનુસૂચિત જાતિઓમાં પણ અસમાનતા છે.અનુસૂચિત જાતિઓ એક સમાન સંકલિત વર્ગ નથી.

vi. <u>અનુચ્છેદ ૧૫ અને ૧૬ હેઠળ પેટા–વર્ગીકરણ કરવાની રાજ્યની સત્તા</u>

૧૪૩. અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) રાજ્યને "નાગરિકોના કોઈપણ પછાત વર્ગ" ની તરફેણમાં નિમણૂકો અથવા હોદ્દાઓમાં અનામત માટેની જોગવાઈઓ કરવાની સક્ષમ સત્તા પ્રદાન કરે છે.અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) થી વિપરીત આ જોગવાઈ અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અન્ય સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો વચ્ચે તફાવત કરતી નથી. માં <u>ઇન્દ્ર સાહની</u> (ઉપર), આ અદાલતે પછાત વર્ગને સામાજિક પછાતપણાની દ્રષ્ટિએ વ્યાખ્યાયિત કર્યો હતો.સામાજિક પછાતપણું જાતિ, લિંગ અને અપંગતા જેવી અનેક ઓળખને આભારી છે.જો કે, આ

બહુવિધ ઓળખને કારણે જે પછાતપણું સર્જાયું છે તે તમામ અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) ના હેતુઓ માટે સામૂહિક રીતે પછાત વર્ગના દાયરામાં છે, તેમ છતાં રાજ્ય વર્ગ વચ્ચેની વિવિધતાને ઓળખવા અને મહિલાઓ અને અનુસૂચિત જાતિઓને અલગ અનામત આપવા માટે સ્વતંત્ર છે.

૧૪૪. અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) નાગરિકોના "કોઈપણ" સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો અથવા "અનુસૂચિત જાતિઓ" અને "અનુસૂચિત જનજાતિઓ" માટે "કોઈપણ" વિશેષ જોગવાઈઓ કરવાની રાજ્યની સત્તાને માન્યતા આપે છે.અનુચ્છેદ ૧૫ (૫) એ જ રીતે લખવામાં આવી છે.આ અદાલત સમક્ષ રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ સમક્ષ "ધ" શબ્દસમૂહના વિરોધમાં સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગ સમક્ષ "કોઈપણ" પદનો ઉપયોગ સૂચવે છે કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ એક સમાન સંકલિત વર્ગ છે.અમે રજૂઆત સાથે સહમત નથી.આ જોગવાઈ રાજ્યને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે "કોઈપણ" વિશેષ જોગવાઈઓ કરવાની સત્તા પૂરી પાડે છે.આથી, તે મૂળ સમાનતા સુરક્ષિત કરવા માટે વિવિધ માધ્યમોનો ઉપયોગ કરવાની રાજ્યની વ્યાપક શક્તિને માન્યતા આપે છે.આમાં અનુસૂચિત જાતિઓમાં પેટા–વર્ગીકરણનો સમાવેશ થશે.

૧૪૫. પેટા–વર્ગીકરણ માટેની કસોટીનો પ્રથમ ભાગ એ છે કે શું અનુસૂચિત

જાતિઓ તમામ હેતુઓ માટે એકરૂપ સંકલિત વર્ગ બનાવે છે.અમે ઉપર ધાર્યું છે કે જો અનુચ્છેદ ૩૪૧ એક કાલ્પનિક કલ્પના બનાવે છે, તો પણ આ જોગવાઈ એક સંકલિત વર્ગની રચના કરતી નથી જેને વધુ પેટા–વર્ગીકૃત કરી શકાતી નથી.આ જોગવાઈ માત્ર અમુક જાતિઓ અથવા જૂથો અથવા તેમના કેટલાક ભાગોને અનુસૂચિત જાતિઓ તરીકે ઓળખાતા જૂથમાં મૂકે છે.અનુસૂચિત જાતિઓમાંની જાતિઓ અથવા જૂથો બંધારણીય ઓળખના મર્યાદિત હેતુ માટે એક સંકલિત વર્ગ બનાવે છે.તેઓ અન્ય કોઈ હેતુ માટે સંકલિત વર્ગ બનાવતા નથી.અમે ઐતિહાસિક અને પ્રયોગમૂલક પુરાવાઓ દ્વારા એ પણ સ્થાપિત કર્યું છે કે રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા અનુચ્છેદ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત અનુસૂચિત જાતિઓ એક વિજાતીય વર્ગ છે જ્યાં વર્ગની અંદરના જૂથો સામાજિક પછાતપણાની વિવિધ ડિગ્રીઓથી પીડાય છે.આમ, પ્રથમ પરીક્ષણ સંતુષ્ટ છે.

૧૪૬. અનુચ્છેદ ૧૫ અને ૧૬ હેઠળ રાજ્ય તેની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને સામાજિક પછાતપણાની વિવિધ ડિગ્રીઓને ઓળખવા અને ઓળખાયેલ નુકસાનની ચોક્કસ ડિગ્રી હાંસલ કરવા માટે વિશેષ જોગવાઈઓ (જેમ કે આરક્ષણ) પ્રદાન કરવા માટે સ્વતંત્ર છે.જો અનુસૂચિત જાતિઓ કાયદાના હેતુઓ (અથવા ઓળખાયેલ ચોક્કસ નુકસાન) માટે સમાન રીતે સ્થિત ન હોય, તો અનુચ્છેદ ૧૫,૧૬ અને ૩૪૧ માં એવું કંઈ નથી જે રાજ્યને વર્ગમાં પેટા–વર્ગીકરણના સિદ્ધાંતને લાગુ કરવાથી અટકાવે.આમ,

અનુસૂચિત જાતિઓનું વધુ વર્ગીકરણ કરી શકાય છે જોઃ(ક) વિભેદન માટે તર્કસંગત સિદ્ધાંત છે; અને (ખ) જો તર્કસંગત સિદ્ધાંત પેટા વર્ગીકરણના હેતુ સાથે જોડાણ ધરાવે છે.

૧૪૭. આ અદાલત સમક્ષના મુદ્દાઓમાંથી એક <u>ચિન્નાયા</u> (ઉપરોક્ત) એ હતું કે શું રાજ્ય પાસે પેટા–વર્ગીકરણ કરવાની કાયદાકીય ક્ષમતા છે કે કેમ.ન્યાયમૂર્તિ સંતોષ હેગડેએ અવલોકન કર્યું હતું કે એકવાર અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૪) હેઠળ અનામત આપવાના આદેશને પૂર્ણ કર્યા પછી, કાયદાઓ રાજ્યની કાયદાકીય ક્ષમતાની બહાર હતા કારણ કે– પ્રથમ, કાયદાનો પ્રાથમિક ઉદ્દેશ પેટા–જાતિઓનું જૂથ બનાવવાનો હતો અને અનામતનું વિભાજન માત્ર પરિણામી હતું અને બીજું, રાજ્ય અનુક્રમે રાજ્ય સેવાઓ અને શિક્ષણ સાથે સંબંધિત સૂચિ II ની એન્ટ્રી ૪૧ અને સૂચિ III ની એન્ટ્રી ૨૫ (સાતમી અનુસૂચિની) હેઠળ અનુસૂચિત જાતિઓની સૂચિને વિભાજિત કરી શકતું નથી.૨૦૧ (ચિન્નૈયા (ઉપરોક્ત) [ન્યાયમૂર્તિ હેગડે, ૩૧]) ન્યાયમૂર્તિ સિંહાએ નોંધ્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૨૪૬ હેઠળ રાજ્ય <u>વિધાનસભાઓની</u> કાયદાકીય ક્ષમતા બંધારણની અન્ય જોગવાઈઓ, એટલે કે બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૪૧ ને આધિન છે.૨૦૨ (ચિન્નૈયા (ઉપરોક્ત) [ન્યાયમૂર્તિ સિન્હા, ૯૦])

૧૪૮. મંતવ્યોમાં <u>ચિન્નાયા</u> (ઉપરોક્ત), કાયદાકીય ક્ષમતાના મુદ્દાને, જે અનુચ્છેદ ૨૪૫ અને ૨૪૬ માટે સંદર્ભિત છે, અનુચ્છેદ ૧૫ અને ૧૬

હેઠળ મૂળ સમાનતા સુનિશ્ચિત કરવાની સત્તા સાથે સંમિશ્રિત કરો.સાતમી અનુસૂચિ સાથે વાંચી શકાય તેવી અનુચ્છેદ ૨૪૫ રાજ્ય વિધાનસભાઓ અને સંસદની કાયદાકીય ક્ષમતા નક્કી કરે છે.અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૫) અનુસૂચિત જાતિઓ સહિત પછાત વર્ગની પ્રગતિ માટે વિશેષ જોગવાઈઓ કરવાની રાજ્યની સત્તાને માન્યતા આપે છે.આ જોગવાઈઓ રાજ્યને જ્યાં સૌથી વધુ જરૂરી હોય તેવા વર્ગોને હકારાત્મક પગલાંનો લાભ આપવાની મંજૂરી આપે છે.આમ, અનામત સહિત હકારાત્મક કાર્યવાહીના હેતુસર અનુસૂચિત જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ કરવાની રાજ્યની સત્તા, શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ અને નિમણૂકોના કિસ્સામાં અનુક્રમે અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૫) માં શોધી શકાય છે.

vii.પેટા–વર્ગીકરણ <u>માટેના માપદંડ</u>

૧૪૯. અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૪) માં વિશેષ જોગવાઈઓનો ઉદ્દેશ લાભાર્થી વર્ગને નોંધપાત્ર સમાનતા પ્રદાન કરવાનો છે.૨૦૩ (જુઓ એન. એમ. થોમસ (ઉપરોક્ત)) વર્ગની અંદર આંતર–પછાતપણું એ મૂળ સમાનતા હાંસલ કરવા માટેનો એક અવરોધ છે.પેટા–વર્ગીકરણ એ મૂળ સમાનતા પ્રાપ્ત કરવાના માધ્યમોમાંથી એક છે.પરંતુ નિર્ણાયક પ્રશ્ન એ છે કે અનુસૂચિત જાતિમાં વર્ગોને અલગ પાડવા માટે તર્કસંગત સિદ્ધાંત શું હોવો જોઈએ?શું તે અસ્પૃશ્યતાના સ્વરૂપ અથવા આંતર–સામાજિક પછાતપણાના કોઈપણ સ્વરૂપ પર આધારિત હોવું જોઈએ?આપણે

તર્કસંગત સિદ્ધાંતની ચર્ચા કરીશું જેનો ઉપયોગ ચુકાદાના આ વિભાગમાં પેટા–વર્ગીકરણ માટે થવો જોઈએ.

૧૫૦. આ જોગવાઈને લાભાર્થી વર્ગના દ્રષ્ટિકોણથી સમજવી મહત્વપૂર્ણ છે, જેમની પ્રગતિ માટે તેને અપનાવવામાં આવી છે, જેથી તફાવત માટેના તર્કસંગત સિદ્ધાંતને સ્પષ્ટ કરી શકાય.જોકે બંન્ને અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૪) એ હદ સુધી સમાનતા ધરાવે છે કે તેઓ રાજ્યને હકારાત્મક કાર્યવાહી નીતિઓ પ્રદાન કરવા માટે સક્ષમ બનાવે છે, તેમ છતાં જોગવાઈઓની ભાષામાં કેટલીક વિસંગતતાઓ અસ્તિત્વમાં છે.પ્રથમ, અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૪) વિવિધ ક્ષેત્રો સાથે સંબંધિત છે.અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) એ એક સામાન્ય જોગવાઈ છે જે બિન–ભેદભાવની જોગવાઈઓ રાજ્યને લાભાર્થી વર્ગની પ્રગતિ માટે "કોઈ વિશેષ જોગવાઈ" કરવાથી અટકાવશે નહીં તે માન્યતા આપીને મૂળ સમાનતાના સિદ્ધાંતને અસર કરે છે.બીજી બાજુ, અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) ખાસ કરીને જાહેર રોજગારની બાબતો સાથે સંબંધિત છે.બીજું, અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) માત્ર આરક્ષણ સાથે સંબંધિત છે જ્યારે અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) સકારાત્મક કાર્યવાહીના અન્ય સ્વરૂપોને માન્યતા આપે છે.અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) ની સરખામણીમાં અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) વ્યાપક અને સર્વગ્રાહી છે.ત્રીજું, અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) હેઠળ લાભાર્થી વર્ગ "સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત" હોવો જોઈએ જ્યારે અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) હેઠળનો વર્ગ એક પછાત

વર્ગ છે જેનું પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ નથી.અનુછેદ ૧૬ (૪) થી વિપરીત અનુસૂચિ જાતિઓ અને અનુસૂચિ જનજાતિઓને સ્પષ્ટ રીતે અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) માં વિભાજિત કરવામાં આવ્યા છે, જ્યાં તેઓ "પછાત વર્ગ" માં સમાવિષ્ટ છે.

૧૫૧. જોગવાઈઓના અવકાશની ચર્ચા કરતી વખતે જે મુદ્દાઓ પર નિર્ણય લેવો આવશ્યક છે તેમાંથી એક એ છે કે શું અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૪) માં લાભાર્થી વર્ગો અલગ છે કે કેમ.આ મુદ્દાનો નિર્ણય આના સંદર્ભમાં થવો જોઈએઃ

એ. અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) માં "સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે" પછાત લાયકાત ધરાવતા લોકોનો ઉપયોગ; અને

બી. અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) માં લાયકાત "પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ" નો ઉપયોગ.

એ. પછાત વર્ગ "નો અર્થ

૧૫૨. અનુચ્છેદ ૧૫ (૪), અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) થી વિપરીત, જોગવાઈ કરે છે કે જોગવાઈના હેતુઓ માટે લાભાર્થી વર્ગ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત હોવો જોઈએ. માં બાલાજી (ઉપરોક્ત), આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો હતો કે અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) હેઠળ લાભાર્થી વર્ગ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત હોવો જોઈએ.ન્યાયમૂર્તિ ગજેન્દ્રગડકરે અવલોકન કર્યું હતું કે સામાજિક રીતે પછાત વર્ગને નિર્ધારિત કરવા માટે જાતિ,

વ્યવસાય અને ગરીબી મહત્વપૂર્ણ પરિબળો છે.૨૦૪ (એમ. આર. બાલાજી વિ. મૈસૂર રાજ્ય, AIR ૧૯૬૩ SC ૬૪૯ [૨૪,૨૫]) આ વાતનો પુનરોચ્ચાર કરવામાં આવ્યો હતો જાનકી પ્રસાદ પરિમૂ વિ. જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય. ૨૦૫ ([૧૯૭૩] ૩ એસસીઆર ૨૩૬:(૧૯૭૩) ૧ એસસીસી ૪૨૦) ન્યાયમૂર્તિ ડી. જી. પાલેકરે આ અદાલત માટે લખતા સામાજિક અને શૈક્ષણિક પછાતપણું વચ્ચેના સંબંધ પર નિર્ણાયક નિરીક્ષણ કર્યું હતું.વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) હેઠળ પછાત વર્ગને ઓળખવાના હેતુઓ માટે 'સામાજિક' અને 'શૈક્ષણિક' શબ્દસમૂહોનો સંચયી ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, તેમ છતાં "જો સમગ્ર વર્ગ શૈક્ષણિક રીતે ઉન્નત હોય તો તે સામાન્ય રીતે તે વર્ગ પર શિક્ષણની સુધારાત્મક અસરને કારણે સામાજિક રીતે પણ ઉન્નત હોય છે".૨૦૬ ((૧૯૭૩) ૧ એસસીસી ૪૨૦ [૨૪]) સામાજિક અને શૈક્ષણિક પછાતપણું વચ્ચેનો સંબંધ જ્યાં સામાજિક પછાતપણું શૈક્ષણિક પછાતપણાામાં ફાળો આપે છે તેનો પુનરોચ્ચાર કરવામાં આવ્યો હતો. ઇન્દ્ર સાહની (ઉપર). આમ, સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગના માપદંડોને લાભાર્થી વર્ગને ઓળખવાના હેતુઓ માટે સંચિત રીતે વાંચવા જોઈએ, પરંતુ તે પરસ્પર વિશિષ્ટ વિભાવનાઓ નથી.તેમનો એક કારણભૂત સંબંધ છે, જેમાં વર્ગનું શૈક્ષણિક પછાતપણું તેના સામાજિક પછાતપણાાની અસર છે.

૧૫૩. આગામી મુદ્દો એ છે કે શું અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) અને અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) માં લાભાર્થી વર્ગો સમાન છે, ભલે અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) થી વિપરીત, અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) માં "સામાજિક" અને "શૈક્ષણિક" ના લાયકાત ધરાવતા લોકોનો સમાવેશ થતો નથી. માં જાનકી પ્રસાદ પરિમૂ (ઉપરોક્ત), આ અદાલતે સામાજિક અને શૈક્ષણિક પછાતપણાની જરૂરિયાતને અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) માં વાંચી.૨૦૭ ([૧૯૬૮] ૨ એસસીઆર ૭૮૬) આ વાતનો પુનરોચ્ચાર કરવામાં આવ્યો હતો વસંત કુમાર વિ. કર્ણાટક રાજ્ય ૨૦૮ ([૧૯૮૫] સપ.૧ એસસીઆર ૩૫૨:૧૯૮૫ ઉદાહરણ તરીકે એસ. સી. સી. ૭૧૪; જસ્ટિસ ચિન્નાપ્પા રેડ્ડીએ અવલોકન કર્યું હતું કે "અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) માં ઉલ્લેખિત નાગરિકોના પછાત વર્ગો, ટૂંકું વર્ણન હોવા છતાં, નાગરિકોના સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો અને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ જેવા જ છે, જે અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) માં સંપૂર્ણપણે વર્ણવેલ છે." ન્યાયમૂર્તિ સેન અને ન્યાયમૂર્તિ વેંકટરમૈયા (તે સમયે વિદ્વાન મુખ્ય ન્યાયાધીશ તરીકે) એ અવલોકન કર્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૪) એ જાતિઓ, સમુદાયો કે જે પરંપરાગત રીતે નાપસંદ છે અને જેમણે ભૂતકાળમાં સામાજિક ભેદભાવ સહન કર્યો છે, તેમના લાભ માટે છે.) આ અદાલતની બંધારણીય બેન્ચ દ્વારા.જોકે, તેમાં ઇન્દ્ર સાહની (ચાર ન્યાયાધીશો (મુખ્ય ન્યાયાધીશ

કનિયા, ન્યાયમૂર્તિ વેંકટચલૈયા, ન્યાયમૂર્તિ એ. એમ. અહમદી અને પોતે) વતી બોલતા ન્યાયમૂર્તિ બી. પી. જીવન રેડ્ડીએ અવલોકન કર્યું હતું કે આ ધારણા માટે કોઈ આધાર નથી.વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું કે અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) ઘણા મોટા વર્ગને લાગુ પડે છે.સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગ એ વર્ગોમાંથી એક છે, જેને અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) લાગુ પડે છે.સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોને વ્યાપક વર્ગમાં સામેલ કરવામાં આવ્યા છે, જેને અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) લાગુ પડે છે.ન્યાયમૂર્તિ જીવન રેડ્ડીએ એવું પણ માન્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) માં શૈક્ષણિક પછાતપણું વાંચવું, જે કોઈપણ સ્તરે નિમણૂકોમાં અનામત સાથે સંબંધિત છે, તે યોગ્ય નથીઃ

> "૭૮૭. [...] "અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) માં નાગરિકોનો પછાત વર્ગ અનુસૂચિત જનજાતિઓ, અનુસૂચિત જાતિઓ અને સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો સહિત નાગરિકોના અન્ય તમામ પછાત વર્ગોને સામેલ કરે છે.આમ, અમુક વર્ગો કે જેઓ અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) માટે લાયક ન હોય તેઓ અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) માટે લાયક ઠરે છે.તેઓ અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) માટે લાયક ન હોઈ શકે પરંતુ તેઓ અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) ના હેતુઓ માટે નાગરિકોના પછાત વર્ગ તરીકે લાયક ઠરે છે.[...] આમ, અનુચ્છેદ

૩૪૦માં ઉલ્લેખિત એસ. ઇ. બી. સી. એ તે શ્રેણીઓમાંથી માત્ર [એક] છે, જેમના માટે અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) લાગુ કરવામાં આવી હતીઃઅનુચ્છેદ ૧૬ (૪) અનુચ્છેદ ૩૪૦ દ્વારા વિચારવામાં આવેલા વર્ગ કરતાં ઘણા મોટા વર્ગને લાગુ પડે છે.આમ, એવું કહેવું યોગ્ય રહેશે નહીં કે અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) માં 'નાગરિકોનો પછાત વર્ગ' એ અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) માં સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો સમાન છે.આવું કહેવાનો અર્થ એ છે કે અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) જેવી ફાયદાકારક જોગવાઈમાં મર્યાદાને વાંચવી.વધુમાં, રાજ્યની સેવાઓમાં નિમણૂકો/હોદ્દાઓમાં અનામતની વાત કરતી વખતે–જેનો અર્થ હોઈ શકે કે, કોઈપણ સ્તરે–શૈક્ષણિક પછાતપણું પર ભાર મૂકવો તે તદ્દન યોગ્ય ન પણ હોઈ શકે.

"

૧૫૪. ઉપરનું અવલોકન શૂન્યાવકાશમાં વાંચવું જોઈએ નહીં.ન્યાયમૂર્તિ જીવન રેડ્ડીના નિરીક્ષણનો ઉદ્દેશ પછીના ફકરામાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો છે જેમાં વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે શૈક્ષણિક પછાતપણાને માપદંડ તરીકે બાકાત રાખવાની જરૂર નથી, તેમ છતાં સામાજિક પછાતપણું શૈક્ષણિક પછાતપણાનું કારણ બન્યું હોવું જોઈએઃ

"૭૮૮. [...] તે કહેવાની જરૂર નથી કે ભારતીય સંદર્ભમાં,

સામાજિક પછાતપણું શૈક્ષણિક પછાતપણું તરફ દોરી જાય છે અને તે બંને મળીને ગરીબી તરફ દોરી જાય છે–જે બદલામાં સામાજિક અને શૈક્ષણિક પછાતપણું પેદા કરે છે અને તેને ટકાવી રાખે છે.તેઓ એકબીજાને એક દુષ્ટ ચક્રની રચના કરતા અનુભવે છે.તે એક જાણીતી હકીકત છે કે આઝાદી સુધી વહીવટી તંત્રનું સંચાલન લગભગ સંપૂર્ણપણે 'ઉચ્ચ' જાતિના સભ્યો દ્વારા કરવામાં આવતું હતું.મુસ્લિમો અને ખ્રિસ્તીઓમાં શૂદ્ર, અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અન્ય સમાન પછાત સામાજિક જૂથોને વહીવટી તંત્રમાં વ્યવહારીક રીતે કોઈ પ્રવેશ નહોતો.આવા પછાત વર્ગોની તરફેણમાં અનામતની જોગવાઈ કરીને આ અસંતુલનને દૂર કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હતો.[...] તે મુજબ અમારો અભિપ્રાય છે કે અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) દ્વારા ધ્યાનમાં લેવામાં આવેલ પછાતપણું મુખ્યત્વે સામાજિક પછાતપણું છે.એવું કહેવું યોગ્ય નહીં હોય કે અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) હેઠળ પછાતપણું સામાજિક અને શૈક્ષણિક બંને હોવું જોઈએ. ”

૧૫૫. માં ઇન્દ્ર સાહની (ઉપર), ન્યાયમૂર્તિ પાંડિયન નાગરિકોના પછાત વર્ગને "મંદ સામાજિક, ભૌતિક (આર્થિક) અને બૌદ્ધિક (શૈક્ષણિક) વિકાસ

સાથે જોડાયેલા સામાન્ય લક્ષણો અથવા લક્ષણો ધરાવતા વ્યક્તિઓના જૂથ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરે છે, જેનો અર્થ એ છે કે આટલી બુદ્ધિ અને ક્ષમતા ન હોય તો તે અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) હેઠળ 'નાગરિકોના કોઈપણ પછાત વર્ગ' ની મર્યાદામાં આવશે".૨૦૯ ((૧૯૯૨) સપ.૩ એસસીસી ૨૧૭ [૫૮]) વિદ્વાન ન્યાયાધીશે વધુમાં સ્પષ્ટ કર્યું કે પછાત વર્ગની ઓળખ કરવામાં "પ્રાથમિક વિચારણા" એ સામાજિક પછાતપણું છે.૨૧૦ ((૧૯૯૨) સપ.૩ એસસીસી ૨૧૭ [૧૧૭]) ન્યાયમૂર્તિ સાવંતે એવું પણ નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) હેઠળ લાભાર્થી વર્ગની ઓળખ કરવામાં સામાજિક પછાતપણાને મહત્વ આપવું જોઈએ.ન્યાયમૂર્તિ સાવંતે જણાવ્યું હતું કે લાભાર્થી વર્ગની ઓળખ માટેનો માપદંડ એ છે કે શું તે સામાજિક રીતે પછાત છે અને શું જે વર્ગ શૈક્ષણિક અને આર્થિક રીતે પછાત છે, તે તેના સામાજિક પછાતપણાને કારણે છે.૨૧૧ ((૧૯૯૨) સપ.૩ એસ. સી. સી. ૨૧૭, [જસ્ટિસ થોમેન, ૨૭૩]; [જસ્ટિસ સાવંત ૪૪૧,૫૫૨])

૧૫૬. ન્યાયમૂર્તિ કુલદિપ સિંહે એક અલગ અભિગમ અપનાવ્યો હતો.વિદ્વાન ન્યાયાધીશે ચુકાદો આપ્યો હતો કે અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૪) માં લાભાર્થી વર્ગો અલગ છે.ન્યાયમૂર્તિ કુલદિપ સિંહે અવલોકન કર્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) માં લાભાર્થી વર્ગના નિર્ધારણથી વિપરીત, જે સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત હોવો જોઈએ, અનુચ્છેદ ૧૬ (૪)

ના હેતુઓ માટે ઓળખાયેલ વર્ગ પછાત હોવો જરૂરી નથી કારણ કેઃ

એ. બંધારણ સભાની ચર્ચાઓ સૂચવે છે કે અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) હેઠળ અનામત એ સમુદાયોને પ્રવેશ પૂરો પાડવા માટે છે કે જેમણે રાજ્યના વહીવટ પર 'નજર' રાખી નથી.અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) માં "પછાત" શબ્દસમૂહનો સમાવેશ કરવાનો ઉદ્દેશ–જેને પ્રારંભિક મુસદ્દામાં સ્થાન મળ્યું ન હતું–માત્ર અનામત હોદ્દાઓ માટે દાવેદારોની સંખ્યા ઘટાડવાના હેતુથી હતો; ૨૧૨ ((૧૯૯૨) સપ.૩ એસસીસી ૨૧૭ [૩૬૩])

બી. રાજ્યની સેવાઓમાં અપૂરતું પ્રતિનિધિત્વ એ અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) હેઠળ લાભાર્થી વર્ગની ઓળખ માટેની એકમાત્ર કસોટી છે.વ્યવસાય, આર્થિક માપદંડ, પારિવારિક આવક, રાજકીય પીડિતો, સરહદી વિસ્તારો, પછાત વિસ્તારો, રાજ્યની સેવાઓમાંથી બહાર રાખવામાં આવેલા સમુદાયો અથવા અન્ય કોઈપણ માધ્યમોના આધારે અપૂરતા પ્રતિનિધિત્વની ઓળખ કરી શકાય છે.૨૧૩ ((૧૯૯૨) સપ.૩ એસસીસી ૨૧૭ [૩૬૮]) 'પછાત વર્ગ' ને અપૂરતું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા વર્ગોમાંથી બહાર કાઢવો જોઈએ; ૨૧૪ ((૧૯૯૨) સપ.૩ એસસીસી ૨૧૭ [૩૬૪])

સી. પછાત વર્ગને પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ અને અપૂરતા પ્રતિનિધિત્વમાં

વર્ગીકૃત કરી શકાતો નથી.જે વર્ગનું પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ હોય તેને પછાત ગણી શકાય નહીં.પછાત વર્ગના સંદર્ભમાં અપૂરતા પ્રતિનિધિત્વની યોગ્યતા વાંચવાથી પહેલાની અભિવ્યક્તિ નિરર્થક થઈ જશે; અને ૨૧૫ ((૧૯૯૨) સપ.૩ એસસીસી ૨૧૭ [૩૬૬])

ડી. જ્યારે પણ બંધારણ "નબળા વર્ગો" ને રક્ષણ આપે છે ત્યારે બંધારણમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.૨૧૬ ((૧૯૯૨) સપ.૩ એસસીસી ૨૧૭ [૩૬૭])

૧૫૭. ન્યાયમૂર્તિ કુલદિપ સિંહના અભિપ્રાયથી વિપરીત, જેમાં એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) માં વર્ગનું નિર્ધારિત સ્વરૂપ પછાતપણું નથી પરંતુ પ્રતિનિધિત્વની અપૂરતીતા છે, તેમાં બહુમતી છે. ૨૧૭ (એમ. એન. થોમસ (ઉપરોક્ત) માં સી. જે. રેનો અભિપ્રાય જુઓ.) <u>ઇન્દ્ર સાહની</u> (ન્યાયમૂર્તિ રેડ્ડીએ ચાર ન્યાયાધીશો, ન્યાયમૂર્તિ પાંડિયન અને ન્યાયમૂર્તિ સાવંત) માટે લખતા જણાવ્યું હતું કે "પછાત વર્ગ" ને ઓળખવા માટે જે મુખ્ય પરિબળનો ઉપયોગ થવો જોઈએ તે સામાજિક પછાતપણું હોવું જોઈએ.બહુમતીનું એવું પણ માનવું હતું કે અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) માં પછાત વર્ગ અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) હેઠળ ઓળખાયેલા સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગનો સમાવેશ કરે છે.૨૧૮ ((૧૯૯૨)

સપ.૩ એસસીસી ૨૧૭ [જસ્ટિસ રેડ્ડી, ૭૮૭]; [જસ્ટિસ સહાય, ૫૮૩]) આમ, બંન્ને અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૪) નો ઉદ્દેશ સામાજિક રીતે પછાત વર્ગના ઉત્થાન દ્વારા નોંધપાત્ર સમાનતા સુનિશ્ચિત કરવાનો છે.

બી. રાજ્યની સેવાઓમાં પ્રતિનિધિત્વની અપૂરતીતા

૧૫૮. લાભાર્થીઓની ઓળખનો મુદ્દો જે અનામતના અવકાશને અસર કરશે તે એ છે કે શું વર્ગ પછાત છે અને અપૂરતું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે.એટલે કે, શું તેઓ પરસ્પર વિશિષ્ટ લાયકાત ધરાવતા હોય છે. માં ઇન્દ્રા સાહની (ઉપરોક્ત), ન્યાયમૂર્તિ સાવંતે સંમત અભિપ્રાય લખીને અવલોકન કર્યું હતું કે માત્ર એવા વર્ગો કે જેઓ અપૂરતું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે તેમને જ અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) હેઠળ અનામત આપવી જોઈએ.વિદ્વાન ન્યાયાધીશના મતે, જ્યારે વર્ગનું પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ થશે ત્યારે પછાત વર્ગ લાભાર્થી બનવાનું બંધ થઈ જશે.આ અવલોકન એ દલીલ સાથે સંરેખિત થાય છે કે એકવાર જોગવાઈનું લક્ષ્ય પ્રાપ્ત થઈ જાય પછી આરક્ષણ પૂરું પાડવું જોઈએ નહીં, જે પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ સુરક્ષિત કરે છે.

૧૫૯. આ મુદ્દાને ઉકેલવા માટે જરૂરી છે કે આપણે લઘુમતીઓની પેટા–સમિતિ અને મૂળભૂત અધિકારોની પેટા–સમિતિની ચર્ચાઓનો સંદર્ભ લઈએ જેથી અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) માં "અપૂરતું પ્રતિનિધિત્વ" શબ્દસમૂહનો સમાવેશ

કરવાનું કારણ જાણી શકાય.૧૩ ડિસેમ્બર, ૧૯૪૬ના રોજ શ્રી જવાહરલાલ નેહરુ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલા ઉદ્દેશ્યોના ઠરાવમાં લઘુમતીઓ, પછાત અને આદિવાસી વિસ્તારો અને દલિત અને અન્ય પછાત વર્ગો માટે પર્યાપ્ત સલામતી પૂરી પાડવાનો સંકલ્પ લેવામાં આવ્યો હતો.મૂળભૂત અધિકારો પરની પેટા સમિતિ દ્વારા રજૂ કરાયેલા પ્રથમ મુસદ્દા અહેવાલમાં સમાનતાની જોગવાઈમાં પછાત સમુદાય અથવા લઘુમતીઓ માટે બેઠકો અનામત રાખવાની જોગવાઈ નહોતી.જોકે અહેવાલમાં ભેદભાવ વિરોધી અને સમાન તક પર ભાર મૂકતી જોગવાઈઓ સામેલ હતી, પરંતુ તેમાં હકારાત્મક પગલાં માટે સક્ષમ જોગવાઈની ભલામણ કરવામાં આવી ન હતી.૨૧૯ (જાહેર ભંડોળમાંથી સંપૂર્ણપણે અથવા પક્ષ દ્વારા જાળવવામાં આવતા અથવા સામાન્ય જનતાના ઉપયોગ માટે સમર્પિત કૂવાઓ, હરોળ, રસ્તાઓ, શાળાઓ અને જાહેર રિસોર્ટના સ્થળોના ઉપયોગના સંદર્ભમાં ઉપરોક્ત કોઈપણ આધારો પર કોઈ પણ વ્યક્તિ સામે કોઈ ભેદભાવ રહેશે નહીં. ((ખ) તમામ નાગરિકો માટે તકની સમાનતા રહેશે –

((i) જાહેર રોજગારની બાબતોમાં

((૨) કોઈ પણ વ્યવસાય, વેપાર, વ્યવસાય અથવા વ્યવસાયમાં નોકરી અથવા સંચાલનમાં;

અને ઉપરોક્ત કોઈપણ આધારો પર કોઈ પણ નાગરિક જાહેર પદ માટે

અયોગ્ય રહેશે નહીં અથવા તેને મિલકત હસ્તગત કરવા, ધરાવવા અથવા તેનો નિકાલ કરવા અથવા સંઘની અંદર કોઈ પણ ઘટના, વેપાર, વ્યવસાય અથવા વ્યવસાય કરવા અથવા ચલાવવા પર પ્રતિબંધ રહેશે નહીં.

(૨) આ બંધારણના પ્રારંભની તરત પહેલાં અમલમાં આવેલ કોઈપણ કાયદો, નિયમન, ચુકાદો, હુકમ, રિવાજ અથવા કાયદાનું અર્થઘટન, જેના દ્વારા કોઈપણ નાગરિક પર કોઈપણ દંડ, ગેરલાભ અથવા અપંગતા લાદવામાં આવે છે અથવા ઉપરોક્ત કોઈપણ આધારો પર કોઈપણ ભેદભાવ કરવામાં આવે છે, તેની અસર બંધ થઈ જશે.) લઘુમતીઓ પરની પેટા–સમિતિએ મૂળભૂત અધિકારોની પેટા–સમિતિ સાથે મળીને લઘુમતી અધિકારોના રક્ષણ માટે તેમાંથી કોઈમાં સુધારો કરવાની જરૂર છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે ભલામણ કરાયેલી અનુચ્છેદોની તપાસ કરવાનો નિર્ણય લીધો હતો.ચર્ચા દરમિયાન શ્રી કે. એમ. મુન્શીએ જણાવ્યું હતું કે જાહેર રોજગારમાં લઘુમતીઓ માટે અનામત આપવી પડી શકે છે.૨૨૦ (બી. શિવા રાવ, ભારતના બંધારણની રચના:દસ્તાવેજો પસંદ કરો [વોલ્યુમ II, ધ ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ પબ્લિક એડમિનિસ્ટ્રેશન] ૨૨૧) ભેદભાવ વિરોધી જોગવાઈને અનામતની જોગવાઈ સાથે કેવી રીતે શ્રેષ્ઠ રીતે સમાધાન કરવું તે અંગે ભલામણો કરવા માટે એક સલાહકાર સમિતિની રચના કરવામાં આવી

હતી.લઘુમતીઓ પરની પેટા–સમિતિએ ભલામણ કરી હતી કે હાંસિયામાં ધકેલાઈ ગયેલા સમુદાયોના પ્રતિનિધિત્વના દાવાઓને પહોંચી વળવા માટે એક જોગવાઈ ઉમેરવી પડી શકે છે.૨૨૧ (ઈબીડ, ૨૫૮–૨૫૯; કે. એમ. પણિક્કરઃ"'લઘુમતીઓ' શબ્દમાંથી પરિવર્તન માટે હું જવાબદાર હતો.મેં જે કારણ આપ્યું તે એ હતું કે ભારતમાં લઘુમતીઓનો એક ચોક્કસ અર્થ થયો છે, એટલે કે, ધાર્મિક અથવા રાજકીય લઘુમતીઓ, મુસ્લિમો, શીખો વગેરે.)

૧૬૦. ચર્ચા પછી, સલાહકાર સમિતિનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા ડૉ. આંબેડકરે નીચેની જોગવાઈનો સમાવેશ કરવાનું સૂચન કર્યું:

> "અહીં સમાવિષ્ટ કંઈપણ રાજ્ય દ્વારા સૂચવ્યા મુજબ વર્ગોની તરફેણમાં જાહેર સેવાઓમાં અનામત માટેની જોગવાઈઓ કરવાથી રાજ્યને અટકાવશે નહીં. "

(ભારપૂર્વક)

૧૬૧. મૂળભૂત અધિકારો પરની પેટા સમિતિએ ઉપરોક્ત અનુચ્છેદ સંબંધિત બે મુદ્દાઓ પર ચર્ચા કરી હતી.પ્રથમ, શું "લઘુમતી" અથવા "વર્ગ" શબ્દનો ઉપયોગ લાભાર્થીઓને દર્શાવવા માટે થવો જોઈએ.ચર્ચાઓ સૂચવે છે કે "વર્ગ" શબ્દસમૂહને "લઘુમતી" કરતાં પસંદ કરવામાં આવ્યો હતો કારણ કે તેનો ચોક્કસ અર્થ છે, એટલે કે, ધાર્મિક અથવા રાજકીય લઘુમતીઓ અને આ એવા વર્ગોને બાકાત રાખશે જેઓ બહુમતી ધરાવે છે પરંતુ હજુ

સુધી પૂરતા પ્રમાણમાં પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા નથી.આનું કારણ ડૉ. આંબેડકરે રાજ્યો અને લઘુમતીઓના અધિકારો પરના મેમોરેન્ડમ અને ડ્રાફ્ટ લેખોના જોડાણમાં શ્રેષ્ઠ રીતે સમજાવ્યું છે, જેમાં તેમણે નોંધ્યું હતું કે "ધાર્મિક જોડાણને બંધારણીય સલામતી માટે નિર્ણાયક પરિબળ બનાવવું એ હકીકતને અવગણવી છે કે ધાર્મિક જોડાણ સાથે તીવ્ર પ્રમાણમાં સામાજિક વિભાજન અને ભેદભાવ હોઈ શકે છે".૨૨૨ (શિવ રાવ, સુપ્રા, ૧૦૯)

૧૬૨. બીજો મુદ્દો એ હતો કે શું જોગવાઈ "પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ" શબ્દસમૂહ સાથે લાયક હોવી જોઈએ.કેટલાક સભ્યોએ એવો ભય વ્યક્ત કર્યો હતો કે "પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ" શબ્દસમૂહનો ઉપયોગ વિવાદાસ્પદ બની જશે.૨૨૩ (બી. આર. આંબેડકર:"હું "પર્યાપ્ત રીતે રજૂ ન થયેલ" શબ્દોને દૂર કરી રહ્યો છું.જો આપણી પાસે "પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ ન હોય" તેવા શબ્દો હોય, તો રાજ્ય દ્વારા કરવામાં આવેલ કોઈપણ આરક્ષણને અદાલતમાં પડકારવામાં આવી શકે છે.અદાલત એવું કહી શકે છે કે વર્ગ માટે આરક્ષણ કરવામાં આવે છે, જો કે તેનું પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ છે. ") આ આશંકા હોવા છતાં, <u>રાજ્યની</u> વિવેકબુદ્ધિને મર્યાદિત કરવા માટે આ શબ્દસમૂહને જાળવી રાખવામાં આવ્યો હતો કારણ કે "લઘુમતી" ને બદલે "વર્ગ" શબ્દસમૂહ અપનાવવામાં આવ્યો હતો."પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ" ના તબક્કા વિના, અનુચ્છેદમાં પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા બહુમતી માટે

અનામતનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હોત, જેમના માટે લાભનો ઈરાદો ન હતો.જો કે, "વર્ગો" શબ્દસમૂહને લાયક બનાવતા "પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ" શબ્દસમૂહના સમાવેશ સાથે, જોગવાઈનો લાભ એવા વર્ગો સુધી વિસ્તરે છે જેને 'બહુમતી' ગણી શકાય પરંતુ હજુ સુધી અપૂરતી રીતે રજૂ કરવામાં આવ્યા છે.૨૨૪ (કે. એમ. પણિક્કરઃ"'લઘુમતીઓ' શબ્દમાંથી પરિવર્તન માટે હું જવાબદાર હતો.મેં જે કારણ આપ્યું તે એ હતું કે ભારતમાં લઘુમતીઓનો એક ચોક્કસ અર્થ થયો છે, એટલે કે, ધાર્મિક અથવા રાજકીય લઘુમતીઓ, મુસ્લિમો, શીખો વગેરે. શીખ, મુસ્લિમ, દલિત વર્ગો, રાજકીય અથવા ધાર્મિક લઘુમતી.તેનો અર્થ આવી ગયો છે.બહુમતીમાં હોઈ શકે છે, ઉદાહરણ તરીકે, હિંદુઓમાં, ઘણા વર્ગો કે જેમની પાસે સેવાઓમાં પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ નથી. ")

૧૬૩. મૂળભૂત અધિકારો પરની પેટા સમિતિ અને લઘુમતીઓ પરની પેટા સમિતિમાં થયેલી ચર્ચાઓ સૂચવે છે કે અનામતના લાભાર્થીઓ એવા વર્ગો છે જે "પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ" ધરાવતા નથી અને તેમાં એવા વર્ગો સામેલ હોઈ શકે છે જે સંખ્યાત્મક બહુમતી ધરાવે છે.અનામત માટેની જોગવાઈઓ હવે માત્ર અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના સભ્યો માટે જ નહીં, પરંતુ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો માટે પણ ઉપલબ્ધ છે, જે સંખ્યાબંધ ધાર્મિક બહુમતી ધરાવે છે.પેટા સમિતિ દ્વારા પ્રસારિત ડ્રાફ્ટમાં "પછાત" પૂર્વવર્તી "વર્ગ" શબ્દસમૂહ ગેરહાજર

હતો.આ શબ્દસમૂહ મુસદ્દા બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૦માં સામેલ કરવામાં આવ્યો હતો.પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વની લાયકાત સાથે પછાત શબ્દસમૂહનો સમાવેશ લાભાર્થી વર્ગના અવકાશને સ્પષ્ટ કરે છે.

૧૬૪. ડૉ. બી. આર. આંબેડકરે બંધારણ સભામાં જણાવ્યું હતું કે મુસદ્દા બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૦ [ભારતના બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૬] હેઠળ એવા લોકોને અનામત આપવામાં આવે છે જેમણે વહીવટીતંત્ર પર "યોગ્ય નજર" રાખી નથી કારણ કે તે ઐતિહાસિક રીતે કેટલાક સમુદાયો દ્વારા નિયંત્રિત કરવામાં આવ્યું છે.૨૨૫ (CAD વોલ્યુમ ૭.પી. ૭૦૧) ડૉ. આંબેડકરના ઉપરોક્ત નિરીક્ષણોનો ઉલ્લેખ કરતા, ન્યાયમૂર્તિ જીવન રેડ્ડીએ કહ્યું હતું કે, ઈન્દ્ર સાહની (ઉપર) કે અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) નો ઉદ્દેશ એ સુનિશ્ચિત કરવાનો છે કે પછાત વર્ગોને રાજ્યની સત્તા વહેંચવાની તક મળે.૨૨૬ (રેડ્ડી જે. [૬૯૪] "[.] ટૂંકમાં, અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) પાછળનો ઉદ્દેશ વંચિત પછાત સમુદાયોના સશક્તિકરણનો છે–તેમને વહીવટી તંત્ર અને સમુદાયના શાસનમાં હિસ્સો આપવાનો છે." ફકરો ૧૬૧ પણ જુઓ જ્યાં ન્યાયમૂર્તિ પાંડિયન જણાવે છે કે "અપૂરતું પ્રતિનિર્ધિત્વ લોકોના કોઈ ચોક્કસ વગ સુધી મર્યાદિત નથી, પરંતુ પછાતપણાના જૂથમાં આવતા તમામ લોકો, પછી ભલે તે હિંદુ સમુદાયના શૂદ્ર હોય અથવા તે જ રીતે અન્ય સમુદાયોમાં અન્ય પછાત વર્ગોના લોકો, એટલે કે મુસ્લિમો, શીખો, ખ્રિસ્તીઓ વગેરે હોય.)

૧૬૫. ઉપર કાઢવામાં આવેલી ચર્ચાઓ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અનામત અનુચ્છેદનો હેતુ અમુક "વર્ગો" ની જાહેર સેવાઓમાં અપૂરતા પ્રતિનિધિત્વને દૂર કરવાનો છે.અપૂરતા પ્રતિનિધિત્વનું કારણ બે ગણું હોઈ શકે છે.પ્રથમ, તે એવા કાયદાનું પરિણામ હોઈ શકે છે જે અમુક વર્ગોને જાહેર સેવામાં સારી જગ્યાઓ મેળવવા માટે સ્પષ્ટપણે બાકાત રાખે છે.બીજું, તે કાયદા દ્વારા સ્પષ્ટ રીતે નહીં પરંતુ સામાજિક બહિષ્કાર દ્વારા વર્ગને બાકાત રાખવાનું પરિણામ હોઈ શકે છે.એક વર્ગને સામાજિક રીતે કુશળતા પ્રાપ્ત કરવાથી બાકાત રાખવામાં આવી શકે છે જે સારાને પ્રાપ્ત કરવા માટે સુસંગત છે.આ પ્રતિબંધો કાં તો સામાજિક અને અનૌપચારિક અથવા કાનૂની અને ઔપચારિક પ્રતિબંધોના સ્વરૂપમાં હોઈ શકે છે.

૧૬૬. માં ઇન્દ્ર સાહની (ઉપરોક્ત), ન્યાયમૂર્તિ જીવન રેડ્ડીએ અવલોકન કર્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) હેઠળ અનામત મેળવવાના હેતુથી એક વર્ગ માત્ર પછાત વર્ગ હોવો જોઈએ નહીં પરંતુ રાજ્યની સેવાઓમાં અપૂરતું પ્રતિનિધિત્વ પણ હોવું જોઈએ.૨૨૭ (નાગરાજ (ઉપરોક્ત) પણ જુઓ જ્યાં આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) હેઠળ રાજ્યની વિવેકબુદ્ધિ "પછાતપણું" ના અસ્તિત્વને આધિન છે જે વસ્તુનિષ્ઠ પરિબળો અને "પ્રતિનિધિત્વની અપર્યાપ્તતા" પર આધારિત હોવી જોઈએ જે હકીકતમાં અસ્તિત્વમાં હોવી જોઈએ.) આમ, લાભાર્થી વર્ગ માત્ર આ આધાર પર નક્કી કરવાનો નથી કે તે વર્ગ આંકડાકીય

લઘુમતી છે કે રાજ્યની સેવાઓમાં બહુમતી ધરાવે છે.તેના બદલે એવા વર્ગોને ઓળખવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું છે કે જેમને તક અથવા પસંદગીની બાબત તરીકે નહીં પરંતુ પદાનુક્રમની પ્રણાલીના સંચાલનને કારણે જાહેર સેવાઓથી બાકાત રાખવામાં આવ્યા છે.આમ, અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) હેઠળ લાભાર્થી વર્ગ નક્કી કરવા માટે અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) માં "પછાત" અને "પર્યાપ્ત રીતે રજૂ કરાયેલ નથી" એમ બંને શબ્દસમૂહનું પરસ્પર વિશિષ્ટ રીતે અર્થઘટન કરી શકાતું નથી.અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) નો ઉદ્દેશ એવા વર્ગોને આવરી લેવાનો છે કે જેઓ તેમના પછાતપણાને કારણે અપૂરતું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે.આમ, અપૂરતા પ્રતિનિધિત્વની જરૂરિયાતને પછાતપણાની જરૂરિયાતથી અલગ કરી શકાતી નથી.

સી. "અસરકારક" પ્રતિનિધિત્વની જરૂરિયાત

૧૬૭. પરંપરાગત રીતે, રાજ્યએ રાજ્યની કુલ વસ્તી સાથે સેવાઓમાં વર્ગના પ્રતિનિધિત્વની સરખામણી કરીને વર્ગનું પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ છે કે કેમ તેનું મૂલ્યાંકન કર્યું છે.૨૨૮ (જુઓ આર. કે. સભરવાલ વિરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય (૧૯૯૫) ૨ એસ. સી. સી. ૭૪૫ [૪]; બી. કે. પવિત્રા (II) વિરુદ્ધ કેરળ રાજ્ય (૨૦૧૯) ૧૬ એસ. સી. સી. ૧૨૯ [૧૦૭]; ઇન્દ્ર સાહની (૧૯૯૨) સપ.૩ એસસીસી ૨૧૭ [૮૦૭ અને ૮૦૮]) જો કે, પ્રતિનિધિત્વ અને હોદ્દાઓ જેવા પરિબળોને ધ્યાનમાં લીધા વિના સંપૂર્ણ

રીતે આંકડાકીય દ્રષ્ટિકોણથી નિર્ધારિત કરવામાં આવે ત્યારે પ્રતિનિધિત્વની પર્યાપ્તતા જોગવાઈના હેતુને નબળી પાડશે.અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) નો ઉદ્દેશ તમામ હોદ્દાઓ અને શ્રેણીઓમાં રાજ્યની સેવાઓમાં વર્ગનું અસરકારક પ્રતિનિધિત્વ સુનિશ્ચિત કરવાનો છે.જે વર્ગો સામાજિક રીતે પછાત છે તેઓ મુખ્યત્વે સામાજિક નિયમો દ્વારા વર્ગને આપવામાં આવતા પરંપરાગત વ્યવસાયને કારણે સામાજિક સ્તરના સૌથી નીચલા સ્તરે વસે છે.ઉદાહરણ તરીકે, અમુક દલિત જાતિઓને સફાઈ કામદાર જાતિઓ તરીકે ગણવામાં આવે છે.અનામતની જોગવાઈ હોવા છતાં, પછાત વર્ગો માટે સમાજ દ્વારા તેમને આપવામાં આવતા પરંપરાગત વ્યવસાયને છોડવો અને સૌથી નીચલા સ્તરે પણ તકોને શ્રેષ્ઠ બનાવવી ખૂબ જ મુશ્કેલ છે.વર્ગ જે સંઘર્ષોનો સામનો કરે છે તે નીચલા વર્ગમાં તેમના પ્રતિનિધિત્વ સાથે અદૃશ્ય થતો નથી.તમામ હોદ્દાઓ પર સામાજિક રીતે પછાત વર્ગોનું સાચું અને અસરકારક પ્રતિનિધિત્વ સુનિશ્ચિત કરવાનો પ્રયાસ છે.

૧૬૮. તમામ હોદ્દાઓ અને શ્રેણીઓમાં વાસ્તવિક અને અસરકારક પ્રતિનિધિત્વ માટેની તકો ઊભી થવી જોઈએ.આ જોગવાઈનો ઉદ્દેશ હાલની સામાજિક પદાનુક્રમનું અનુકરણ કરવાનો નથી, જ્યાં નીચલા દરજ્જાની જગ્યાઓ પર સામાજિક રીતે પછાત લોકો કબજો કરે છે, જ્યારે સુપરવાઇઝરી અને સંચાલકીય જગ્યાઓ પર ઉચ્ચ વર્ગોનો કબજો રહે છે.જો અનુચ્છેદ ૧૬

(૪) નો ઉદ્દેશ સાચા અર્થમાં હાંસલ કરવાનો હોય, તો પ્રતિનિધિત્વની અપર્યાપ્તતા માત્ર રાજ્યની સેવાઓમાં પછાત વર્ગના સભ્યોની કુલ સંખ્યાના આધારે નક્કી થવી જોઈએ નહીં, પરંતુ વિવિધ હોદ્દાઓ પર વર્ગના પ્રતિનિધિત્વનું મૂલ્યાંકન કરીને નક્કી થવી જોઈએ.

૧૬૯. "પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ" શબ્દસમૂહનો અર્થ આ અદાલતમાં વિચારણા માટે પડ્યો હતો <u>રંગાચારી</u> (ઉપર).બહુમતી માટે લખતા ન્યાયમૂર્તિ ગજેન્દ્રગડકરે અવલોકન કર્યું હતું કે પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વનો અર્થ માત્ર આંકડાકીય પ્રતિનિધિત્વ જ નહીં પરંતુ ગુણાત્મક પ્રતિનિધિત્વ પણ છેઃ

> "૨૫. [...] આ શરતનો પૂર્વવર્તી ક્યાં તો સેવાઓમાં પ્રતિનિધિત્વની આંકડાકીય અપર્યાપ્તતા અથવા પ્રતિનિધિત્વની ગુણાત્મક અપર્યાપ્તતાનો પણ ઉલ્લેખ કરી શકે છે.સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોની પ્રગતિ માટે માત્ર એ જ જરૂરી નથી કે તેમને સેવાઓના સૌથી નીચલા સ્તરમાં પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ હોવું જોઈએ, પરંતુ તેમણે સેવાઓમાં પસંદગીના હોદ્દાઓમાં પણ પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ મેળવવાની આકાંક્ષા રાખવી જોઈએ.સંદર્ભમાં "પર્યાપ્ત રીતે રજૂ કરાયેલ" અભિવ્યક્તિ "કદ" તેમજ "મૂલ્યો", સંખ્યાઓ તેમજ યોજાયેલી નિમણૂંકોની પ્રકૃતિને ધ્યાનમાં લે છે અને તેથી તેમાં માત્ર આંકડાકીય કસોટી જ

નહીં પણ ગુણાત્મક પણ સામેલ છે.આમ આંકડાકીય અને ગુણાત્મક કસોટીના સંચાલન દ્વારા જ કોઈપણ સેવામાં પછાત વર્ગોના પ્રતિનિધિત્વની પર્યાપ્તતા અથવા અન્યથા નક્કી કરી શકાય છે. ”

(ભારપૂર્વક)

૧૭૦. બીજી તરફ, ન્યાયમૂર્તિ વાંચૂ અને ન્યાયમૂર્તિ રાજગોપાલ અય્યંગારે અવલોકન કર્યું હતું કે 'પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ' શબ્દસમૂહ માત્ર માત્રાત્મક અર્થમાં પ્રતિનિધિત્વની અપર્યાપ્તતાનો અર્થ દર્શાવે છે અને સમાનતાનો કોઈ વિચાર વ્યક્ત કરતું નથી.૨૨૯ (ન્યાયમૂર્તિ વાંચુનો અભિપ્રાય "૩૨. તેથી, જ્યારે અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) કહે છે કે નાગરિકોના કોઈપણ પછાત વર્ગને સેવાઓમાં પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ મળે તે માટે અનામત આપી શકાય છે, ત્યારે તેનો અર્થ એ છે કે રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં કોઈપણ પછાત વર્ગની સંખ્યાને પૂરતી બનાવવા માટે અનામત આપી શકાય છે.આ શબ્દો મારા મતે સમાનતાનો કોઈ વિચાર વ્યક્ત કરતા નથી [.]; જસ્ટિસ અય્યંગાર [ફકરો ૪૩]:“[...] મેં આ તરફ ધ્યાન દોર્યું છે કારણ કે તે સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે સાચો દ્રષ્ટિકોણ એ છે કે જ્યારે અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) માં "પ્રતિનિધિત્વની અપૂરતા" નો ઉલ્લેખ આરક્ષણને ન્યાયી ઠેરવવા તરીકે કરવામાં આવ્યો છે, ત્યારે શબ્દોની એકમાત્ર તર્કસંગત અને વાજબી રચના એ છે કે તે સમગ્ર સેવામાં પછાત વર્ગોના પ્રતિનિધિત્વમાં

માત્રાત્મક ઉણપને દર્શાવે છે અને સેવાના દરેક વર્ગમાં અથવા સેવામાં દરેક પદના સંદર્ભમાં અપૂરતી પ્રતિનિધિત્વને નહીં. ") માંત્રિલોકી નાથ વિ. જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય **(I)** ,૨૩૦([૧૯૬૭] ૨ એસસીઆર ૨૬૫) જમ્મુ અને કાશ્મીરના મુસ્લિમોને ૫૦ ટકા બેઠકો, બાકીની પચાસ ટકા બેઠકોમાંથી ૬૦ ટકા જમ્મુથી હિન્દુઓને અને બાકીની ૫૦ ટકા બેઠકોમાંથી ૪૦ ટકા કાશ્મીરી પંડિતોને અનામત આપવાની નીતિને પડકારવામાં આવી હતી.રાજ્યએ દલીલ કરી હતી કે અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) હેઠળ લાભાર્થી વર્ગ માટે પછાતપણાની એકમાત્ર કસોટી રાજ્યની સેવાઓમાં પ્રતિનિધિત્વની અપૂરતીતા છે.બંધારણીય ખંડપીઠે આ દલીલને નકારી કાઢી હતી અને અવલોકન કર્યું હતું કે જો તે સ્વીકારવામાં આવે તો લાભ માત્ર 'સમૃદ્ધ અને સંસ્કારી' લોકોને જ આપવામાં આવશે જેઓ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે આગળ છે.

૧૭૧. ન્યાયમૂર્તિ જીવન રેડ્ડીએ "પર્યાપ્ત રીતે રજૂ કરાયેલ" શબ્દસમૂહનું મૂલ્ય–આધારિત અર્થઘટન પણ અપનાવ્યું હતું. ઇન્દ્ર સાહની (ઉપર).વિદ્વાન ન્યાયાધીશે એવું માન્યું હતું કે પ્રતિનિધિત્વની પર્યાપ્તતા નક્કી કરવા માટેની મુખ્ય કસોટી "વહીવટીતંત્રમાં અસરકારક પ્રતિનિધિત્વ અથવા અસરકારક અવાજ" છે અને માત્ર આંકડાકીય હાજરી નથી.આ દ્રષ્ટિકોણથી અસરકારક પ્રતિનિધિત્વ ત્યારે જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે જ્યારે વહીવટીતંત્રમાં તમામ સ્તરે અથવા હોદ્દાઓ પર પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ

હોય.જસ્ટિસ સાવંતે પણ આવો જ અભિગમ અપનાવ્યો હતો.૨૩૧ ((૧૯૯૨) સપ.૩ એસસીસી ૨૧૭ [૫૧૭])

૧૭૨. અમે ન્યાયમૂર્તિ જીવન રેડ્ડીના મંતવ્યો સાથે સંપૂર્ણ સંમત છીએ. ઇન્દ્ર સાહની (સુપ્રા) અને જસ્ટિસ ગજેન્દ્રગડકર રંગાચારી (સુપ્રા) આ પાસા પર જેની ચર્ચા વર્તમાન વિભાગમાં થઈ રહી છે.પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વનો અર્થ અર્થપૂર્ણ અને અસરકારક પ્રતિનિધિત્વ થાય છે.જાહેર સેવાઓનું ક્ષેત્ર આરક્ષણ માટે બંધારણીય રીતે માન્યતા પ્રાપ્ત ક્ષેત્ર છે કારણ કે રાજ્યની વહીવટી વ્યવસ્થાનો એક ભાગ બનવું એ પોતે જ સામાજિક શક્તિનું સૂચક છે.આ જ કારણ છે કે બંધારણ, જ્યારે તેને અપનાવવામાં આવ્યું હતું, ત્યારે વિધાનસભામાં અનામતની બાંયધરી આપવામાં આવી હતી.જો કે, જાહેર સેવાના ક્ષેત્રમાં સામાજિક સત્તામાં એક પદાનુક્રમ અસ્તિત્વમાં છે.પિરામિડમાં જે હોદ્દાઓ ઊંચા હોય છે તે એવા હોદ્દાઓ છે જે વધુ સત્તા ધરાવે છે.ઉદાહરણ તરીકે, ચાલો આપણે એવી પરિસ્થિતિ ધારીએ કે જ્યાં રાજ્યમાં વર્ગ III અને વર્ગ IV ની જગ્યાઓ ચોક્કસ વર્ગના સભ્યો દ્વારા ભરવામાં આવે છે જ્યારે સત્તા અને સત્તાના ઉચ્ચ હોદ્દાઓ ચોક્કસ વર્ગના સભ્યો દ્વારા ભરવામાં આવે છે.પ્રતિનિધિત્વની આ વસ્તી વિષયક, જો સેવાને સંપૂર્ણ એકમ તરીકે લેવામાં આવે, તો તે ક્ષેત્રમાં રહેલી અસમાનતાનું વાસ્તવિક ચિત્ર દર્શાવતું નથી.જો આંકડાકીય પ્રતિનિધિત્વનો ઉપયોગ સૂચક તરીકે કરવામાં આવે, તો પ્રતિનિધિત્વ

માટેની જોગવાઈ એવા વર્ગોની તરફેણમાં કરવી પડશે જે વર્ગ III અને વર્ગ IV માં પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા નથી, જે જોગવાઈના હેતુ સાથે સંરેખિત નથી.હકીકતમાં, તે અસમાન સામાજિક માળખાના અસ્તિત્વના અન્ય એક સૂચક સિવાય બીજું કંઈ નહીં હોય, જ્યાં પછાત વર્ગના સભ્યો વધુ ઉન્નત લોકોની સત્તા અને સત્તાને આધીન હોય છે.આમ, 'અપૂરતી રજૂઆત' શબ્દસમૂહનું આંકડાકીય–પ્રતિનિધિત્વ કેન્દ્રિત અર્થઘટન જોગવાઈના હેતુને પૂર્ણ કરતું નથી.

૧૭૩. ઉપરોક્ત ચર્ચાને ધ્યાનમાં રાખીને, અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૪) હેઠળ લાભાર્થી વર્ગની ઓળખ કરવાના ઉદ્દેશ્ય અને માપદંડના સંદર્ભમાં નીચેના સિદ્ધાંતોનો સારાંશ આપવામાં આવ્યો છેઃ

એ. અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) માં લાભાર્થી વર્ગ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગ હોવો જોઈએ."સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત "પરસ્પર વિશિષ્ટ વિભાવનાઓ નથી.આ શબ્દસમૂહ સમાજશાસ્ત્રીય વાસ્તવિકતાની બંધારણીય માન્યતાની રચના કરે છે કે શૈક્ષણિક પછાતપણું વર્ગના સામાજિક પછાતપણાને કારણે થાય છે.

બી. અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) માં લાભાર્થી વર્ગ, અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) હેઠળના વર્ગની જેમ, મુખ્યત્વે સામાજિક રીતે પછાત હોવો જોઈએ.બંને જોગવાઈઓનો હેતુ સામાજિક રીતે પછાત સમુદાયો માટે તકોની

નોંધપાત્ર સમાનતા સુનિશ્ચિત કરવાનો છે.અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) માં લાભાર્થી વર્ગ અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) હેઠળ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોને સમાવિષ્ટ કરે છે.

સી. અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) માં અપૂરતા પ્રતિનિધિત્વની યોગ્યતા પછાતપણાની જરૂરિયાતથી પરસ્પર અલગ નથી.રાજ્યની સેવાઓમાં વર્ગનું અપૂરતું પ્રતિનિધિત્વ સામાજિક પછાતપણાને કારણે હોવું જોઈએ; અને

ડી. પ્રતિનિધિત્વની પર્યાપ્તતા આંકડાકીય પ્રતિનિધિત્વના બદલે અસરકારક પ્રતિનિધિત્વના ધોરણના આધારે નક્કી થવી જોઈએ.

ડી. પેટા–વર્ગીકરણ માટે માપદંડ

૧૭૪. આ આપણને આગામી પ્રશ્ન પર લઈ જાય છે.લાભાર્થી વર્ગોમાં પેટા–વર્ગીકરણ માટે તર્કસંગત આધાર શું હોવો જોઈએ?અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૪) નો હેતુ સામાજિક રીતે પછાત વર્ગોની તકની સમાનતા સુનિશ્ચિત કરવાનો હોવાથી, વર્ગની અંદર પેટા–વર્ગીકરણ માટેનો માપદંડ (પછી તે અન્ય પછાત વર્ગો હોય કે અનુસૂચિત જાતિઓ કે જનજાતિઓ) સામાજિક પછાતપણાનું સૂચક હોવું જોઈએ.વર્ગીકરણ માટેના માપદંડમાં આંતર–સામાજિક પછાતપણાના આધારે વર્ગને અલગ પાડવો આવશ્યક છે.આંતર–પછાતપણાની ઓળખ સમાન અથવા અલગ ઓળખના આધારે કરી શકાય છે.રાજ્યએ અન્ય પછાત વર્ગો, અનુસૂચિત જાતિઓ

અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની ઓળખ કરી છે.૨૩૨ (કેન્દ્રીય શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ (પ્રવેશમાં આરક્ષણ) અધિનિયમ ૨૦૦૬ જુઓ.) અહીં, રાજ્ય સમાન ઓળખના આધારે પેટા–વર્ગીકરણ કરે છે, એટલે કે જાતિ ઓળખને કારણે સામાજિક પછાતપણું.જે વર્ગો જાતિ સિવાયની ઓળખ જેમ કે લિંગ ૨૩૩ (વિવિધ રાજ્યો દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલ કાર્યકારી જાહેરનામાઓ દ્વારા મહિલાઓ માટે બેઠકો અનામત રાખવામાં આવી છે.) અને અપંગતાને કારણે પછાતપણાનો સામનો કરે છે તેમને આડી અનામત આપવામાં આવે છે.૨૩૪ (વિકલાંગ વ્યક્તિઓના અધિકાર અધિનિયમ ૨૦૧૬, અનુચ્છેદ ૩૨,૩૪ જુઓ.) અહીં, અલગ ઓળખના આધારે રાજ્યનું પેટા–વર્ગીકરણ કરવામાં આવ્યું છે.

૧૭૫. જોકે અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) માત્ર "પછાત વર્ગ" નો સામૂહિક રીતે ઉલ્લેખ કરે છે, તેમ છતાં અનુસૂચિત જાતિઓ અલગ પડે છે કારણ કે તેઓ અસ્પૃશ્યતાના રૂપમાં સામાજિક પછાતપણું ભોગવે છે જે શૈક્ષણિક અને આર્થિક પછાતપણું તરફ દોરી જાય છે.અનુસૂચિત જનજાતિઓને એક અલગ વર્ગ તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે કારણ કે તેઓ બાકીની વસ્તીથી તેમના અવકાશી અને સાંસ્કૃતિક અલગતાને કારણે સામાજિક પછાતપણું ભોગવે છે.૨૩૫ (ગાલાંટર, સુપ્રા, ૧૪૭) રાજ્ય આંતર–પછાતપણું નક્કી કરવા માટે કોઈપણ માપદંડનો ઉપયોગ કરી શકે છે, તેથી પેટા–વર્ગીકરણ માટેના માપદંડ અને અન્ય વર્ગોથી વર્ગને અલગ

પાડવા માટે ઉપયોગમાં લેવાતા માપદંડ સમાન હોવા જરૂરી નથી.એટલે કે, જો અનુસૂચિત જાતિઓને પછાત વર્ગ તરીકે માન્યતા આપવાનો માપદંડ અસ્પૃશ્યતા છે, તો તે જરૂરી નથી કે જૂથને ત્યારે જ પેટા–વર્ગીકૃત કરી શકાય જ્યારે સમાન ઓળખ (એટલે કે અસ્પૃશ્યતા) ને કારણે આંતર–પછાતપણું હોય.

૧૭૬. અનુસૂચિત જાતિઓ એ જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જૂથો, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગોનો સંગ્રહ છે.૨૩૬ (ભારતનું બંધારણ ૧૯૫૦; અનુચ્છેદ ૩૬૬ (૨૪)) જાતિ એ બંને અર્થમાં એક એકમ છે કે તેમાં લોકોના એકરૂપ જૂથનો સમાવેશ થાય છે અને તે પછાતપણાનું સૂચક પણ છે કારણ કે તે એક વ્યવસાયિક જૂથ છે.૨૩૭ ((૧૯૯૨) સપ.૩ એસસીસી ૨૧૭ [ન્યાયમૂર્તિ જીવન રેડ્ડી, ૭૭૯]) મુખ્યત્વે ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં જાતિ અને વ્યવસાય વચ્ચેનું જોડાણ ચાલુ છે.આ સ્થિતિને ઘણા કિસ્સાઓ દ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે બાલાજી (ઉપર) થી ઇન્દ્ર સાહની (ઉપર).એક જાતિ કે જેનો પરંપરાગત વ્યવસાય સફાઈનો છે અને બીજી જાતિ કે જેનો પરંપરાગત વ્યવસાય વણાટનો છે તે બંનેને અસ્પૃશ્યતાના કલંકનો સામનો કરવો પડી શકે છે.જો કે, જે જાતિનો પરંપરાગત વ્યવસાય સફાઈનો છે તે જાતિ–વ્યવસાય–ગરીબી જોડાણને કારણે વણકર જાતિની સરખામણીમાં સામાજિક રીતે વધુ પછાત હશે.

૧૭૭. રાજ્ય અનુસૂચિત જાતિઓમાં આંતર–સામાજિક પછાતપણાને કેવી રીતે ઓળખે છે?ઉપર ચર્ચા કર્યા મુજબ, આંતર–વિભાજન પછાતપણું, અન્ય બાબતોની સાથે, અસરકારક પ્રતિનિધિત્વની અપર્યાપ્તતાના આધારે ઓળખી શકાય છે.જો કે, તે સાબિત કરવું આવશ્યક છે કે જાતિના અસરકારક પ્રતિનિધિત્વની અપૂરતીતા તેના સામાજિક પછાતપણાને કારણે છે.મને મારા વિદ્વાન ભાઈ, ન્યાયમૂર્તિ ગવઈનો વિદ્વતાપૂર્ણ અભિપ્રાય વાંચવાનો લાભ મળ્યો છે.મારા વિદ્વાન ભાઈ અને હું સંમત છીએ કે રાજ્યએ સાબિત કરવું જોઈએ કે અનુસૂચિત જાતિઓના મોટા જૂથમાંથી બનાવેલ જૂથ/જાતિ વધુ વંચિત છે અને અપૂરતું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે.

viii.પેટા વર્ગીકરણની મર્યાદાઓ

૧૭૮. અનામતના હેતુઓ માટે અનુસૂચિત જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ માન્ય હોવાનું અને વધુ વર્ગીકરણ માટે ઉપયોગમાં લેવાતા માપદંડ નક્કી કર્યા પછી, આગામી મુદ્દો જે આપણા ધ્યાનમાં આવે છે તે તેનો અવકાશ છે.આ વિભાગમાં આપણે નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ આપીશું:

એ. શું રાજ્યએ દરેક પેટા–વર્ગીકૃત વર્ગો માટે બેઠકો નક્કી કરવી જોઈએ અથવા પસંદગીના મોડલને અનુસરવું જોઈએ; અને

બી. શું રાજ્ય અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં દરેક જાતિ માટે બેઠકો અથવા પસંદગીની ફાળવણી કરી શકે છે.

આ વિભાગનો હેતુ રાજ્ય માટે લવચીક માપદંડ સૂચવવાનો નથી.અમારું વિશ્લેષણ નીતિની બાબતો પર ખેંચતાણ કર્યા વિના વ્યાપક બંધારણીય પરિમાણો નક્કી કરશે.

એ. વિશેષ જોગવાઈઓનું મોડેલ

૧૭૯. એક નિર્ણાયક મુદ્દો જે વિચારણા માટે ઊભો થાય છે તે પેટા–વર્ગીકૃત વર્ગો માટે અનામતના નમૂનાના સંદર્ભમાં છે.પેટા–વર્ગીકૃત જાતિઓ માટે બેઠકો અનામત રાખતી વખતે રાજ્ય બે મોડલનો ઉપયોગ કરી શકે છે.જો બંને પદ્ધતિઓ બંધારણીય હોય તો તેનું વિશ્લેષણ કરવાની જરૂર છે.

૧૮૦. પ્રથમ મોડેલમાં, જે વર્ગ (એસ) વધુ સામાજિક રીતે પછાત છે તેમને અનુસૂચિત જાતિઓ માટે અનામત તમામ બેઠકો પર પસંદગી આપવામાં આવે છે.આ મોડેલના બે પ્રકારો છે.પ્રથમ ફેરફારમાં, અમુક જાતિઓને અનુસૂચિત જાતિઓની શ્રેણી માટે અનામત તમામ બેઠકો પર પસંદગી આપવામાં આવે છે.બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, પેટા–વર્ગીકૃત વર્ગને સફરજન પર પ્રથમ ડંખ મળશે.બીજા ફેરફારમાં, પેટા–વર્ગીકૃત વર્ગને ચોક્કસ ટકાવારીની બેઠકો પર પસંદગી હશે.કોઈપણ ખાલી બેઠકો અન્ય વર્ગો માટે ઉપલબ્ધ રહેશે.

૧૮૧. બીજા મોડેલમાં, બેઠકો ખાસ કરીને અમુક જાતિઓ માટે ઉપલબ્ધ રહેશે.વિશિષ્ટ મોડલ પસંદગીના મોડલથી મર્યાદિત હદ સુધી અલગ છે કે પહેલામાં જે બેઠકો ભરવામાં નહીં આવે તે આગામી વર્ષમાં તે જ જાતિઓ

દ્વારા ભરવામાં આવશે જ્યારે પછીના વર્ષમાં જે બેઠકો ભરવામાં નહીં આવે તે તે જ વર્ગની અન્ય જાતિઓ માટે ઉપલબ્ધ હશે.આ મોડેલમાં પણ બે ભિન્નતા છે.પ્રથમ ફેરફારમાં, પેટા–વર્ગીકૃત વર્ગ માટે ચોક્કસ ટકાવારી બેઠકો અનામત રાખવામાં આવશે અને રાજ્ય આગામી વર્ષમાં તે જ વર્ગ દ્વારા ભરવામાં આવનારી ખાલી બેઠકો, જો કોઈ હોય તો, આગળ વધારશે.બીજા ફેરફારમાં, તમામ બેઠકો ફક્ત વર્ગમાંથી ચોક્કસ જાતિ માટે ઉપલબ્ધ છે અને રાજ્ય ખાલી બેઠકોને આગળ વધારશે.

૧૮૨. પસંદગી અથવા વિશિષ્ટ મોડેલ ગેરબંધારણીય છે કે કેમ તે તેના પર નિર્ભર કરશે કે શું અસરમાં ફેરફાર અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૧) હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા તે રાજ્યના સંદર્ભમાં અનુસૂચિત જાતિ તરીકે સૂચિત કોઈપણ જાતિને બાકાત રાખે છે કે કેમ.પસંદગીના નમૂનાના સંદર્ભમાં, પ્રથમ ફેરફાર જેના દ્વારા તમામ બેઠકો પર ચોક્કસ જાતિઓને પસંદગી આપવામાં આવે છે તે ગેરબંધારણીય અભિગમ હશે કારણ કે એવી શક્યતા છે કે અનુસૂચિત જાતિના વર્ગની અંદરની અન્ય શ્રેણીઓને બાકાત રાખવામાં આવે.ઉદાહરણ તરીકે, જો રાજ્ય અનુસૂચિત જાતિઓ માટે અનામત તમામ બેઠકો પર અનુસૂચિત જાતિ તરીકે વર્ગીકૃત ત્રીસ જાતિઓમાંથી ત્રણને પ્રાધાન્ય આપે, તો શક્ય છે કે ત્રણેય જાતિઓ તેમની પસંદગીનો ઉપયોગ કરે અને તમામ બેઠકો ભરે.આ એવી પરિસ્થિતિ તરફ દોરી જશે કે જ્યાં અનુસૂચિત જાતિ તરીકે વર્ગીકૃત અન્ય

૨૭ જાતિઓને અનામતના લાભમાંથી બાકાત રાખવામાં આવશે.આ મોડેલ મનસ્વી અને ગેરવાજબી પણ હશે કારણ કે અન્ય પછાત વર્ગો કે જેઓ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે વર્ગીકૃત જાતિઓની સરખામણીમાં સામાજિક રીતે આગળ છે તેમને અનામતનો લાભ મળશે પરંતુ અનુસૂચિત જાતિઓમાંની જાતિઓ અથવા જૂથોને નહીં.અનુસૂચિત જાતિ તરીકે વર્ગીકૃત કરાયેલી જાતિઓને લાભ મેળવવાની તક આપવી જોઈએ.જો નહીં, તો જોગવાઈ તેમના હેતુઓ માટે અયોગ્ય બની જશે.

૧૮૩. જો કે, પ્રથમ મોડેલની બીજી વિવિધતા અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૨) ના અવકાશની તુલનામાં અલગ રીતે મૂકવામાં આવી છે.બીજા ફેરફારમાં, અમુક જાતિઓને પસંદગી માત્ર ચોક્કસ ટકાવારી બેઠકો પર આપવામાં આવે છે.આમ, જે જાતિઓ માટે પસંદગી આપવામાં આવતી નથી પરંતુ જે અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં સામેલ છે તે ચોક્કસ ટકાવારી બેઠકો માટે સ્પર્ધા કરી શકશે.તે બેઠકો ઉપરાંત, જો તેઓ ખાલી રહે તો તેમને પેટા–વર્ગીકૃત જાતિ માટે અનામત બેઠકોની ટકાવારી માટે સ્પર્ધા કરવાની તક મળી શકે છે.આમ, આ મોડેલ અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં કોઈ પણ જાતિને બાકાત રાખવાની અસર કરતું નથી.

૧૮૪. પ્રથમ અને બીજા મોડલ વચ્ચેનો તફાવત એ પદ્ધતિ છે જેમાં વધુ પછાત પેટા–શ્રેણીની ખાલી જગ્યાઓ ભરવાની હોય છે.પહેલામાં, વધુ પછાત પેટા–વર્ગને માત્ર ચોક્કસ ટકાવારી બેઠકોની પસંદગી હોય છે જ્યારે

બાદમાં, બેઠકોની ટકાવારી ફક્ત તેમના માટે જ ઉપલબ્ધ હોય છે અને ખાલી બેઠકો, જો કોઈ હોય તો, વર્ગની વધુ અધતન શ્રેણી દ્વારા ભરવા માટે ઉપલબ્ધ રહેશે નહીં.રાજ્ય ખાલી જગ્યાઓને આગામી વર્ષ સુધી આગળ ધપાવી શકે છે જે તે જ શ્રેણી માટે ઉપલબ્ધ હશે જેના માટે બેઠકો અનામત રાખવામાં આવી હતી.

૧૮૫. અનુચ્છેદ ૧૬ (૪–બી) પૂરી પાડે છે કે રાજ્ય અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) અને ૧૬ (૪–એ) હેઠળ વર્ગો દ્વારા ભરવા માટે અનામત રાખવામાં આવેલી વર્ષની ખાલી જગ્યાઓને આગામી વર્ષ અથવા વર્ષો સુધી આગળ વધારવાનું વિચારી શકે છે.આ જોગવાઈમાં વધુમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે ખાલી જગ્યાઓને તે વર્ષ માટે કુલ ખાલી જગ્યાઓ પર પચાસ ટકા અનામતની ટોચમર્યાદા નક્કી કરવા માટે આગામી વર્ષની ખાલી જગ્યાઓ સાથે ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહીં.

૧૮૬. અનુચ્છેદ ૧૬ (૪–બી) વર્ગ અને પેટા–વર્ગીકૃત વર્ગો વચ્ચે કોઈ તફાવત કરતી નથી.આ જોગવાઈ જણાવે છે કે રાજ્ય બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) અને ૧૬ (૪–એ) હેઠળ ભરવા માટે અનામત રાખવામાં આવેલી ખાલી જગ્યાઓને આગળ ધપાવી શકે છે.અગાઉના વિભાગમાં જણાવ્યા મુજબ, અનુસૂચિત જાતિઓમાં પેટા–વર્ગીકરણ કરવાની રાજ્યની સત્તા અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) માં શોધી શકાય છે.વધુમાં, જે બેઠકો ખાલી રહેશે તેનાથી અનુસૂચિત જાતિના અન્ય પેટા વર્ગો માટે ઉપલબ્ધ બેઠકોમાં કોઈ

પણ રીતે ઘટાડો થશે નહીં.અનુચ્છેદ ૧૬ (૪–બી) ની બંધારણીય માન્યતાને સમર્થન આપવામાં આવ્યું હતું <u>નાગરાજ</u> (ઉપર).આમ, ચોક્કસ પેટા–શ્રેણી માટે અનામત ખાલી જગ્યાઓને આગળ વધારવાની અનુચ્છેદ ૧૬ (૪–બી) હેઠળ રાજ્યને તેની સત્તાનો ઉપયોગ કરતા અટકાવવાનું કોઈ કારણ નથી.આવી કવાયત કાયદેસર અને માન્ય રહેશે.

૧૮૭. પ્રથમ મોડેલની જેમ, વિશિષ્ટ મોડેલની બંધારણીયતા પેટા–વર્ગીકૃત જાતિઓ માટે અનામતની ટકાવારી પર આધારિત છે.પેટા–વર્ગીકરણનું મોડેલ ગેરબંધારણીય રહેશે જો તે કેટલીક અનુસૂચિત જાતિઓને લાભમાંથી બાકાત રાખશે.આ, પસંદગીના મોડેલના પ્રથમ પ્રકાર જેવું જ, અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૨) નું ઉલ્લંઘન કરશે અને આમ ગેરબંધારણીય હશે.જો કે, વિશિષ્ટ મોડેલનું બીજું સંસ્કરણ જેમાં માત્ર ચોક્કસ ટકાવારી બેઠકો જ પેટા–વર્ગીકૃત જાતિઓને ફાળવવામાં આવે છે તે બંધારણીય હશે.ઉદાહરણ તરીકે, જો અનુસૂચિત જાતિઓ માટે અનામત દસ ટકા બેઠકો અનુસૂચિત જાતિઓમાં વધુ પછાત લોકો માટે અનામત રાખવામાં આવે, તો અન્ય જાતિઓને અન્ય નેવું ટકા બેઠકો માટે સ્પર્ધા કરવાની તક મળશે, આમ, કોઈપણ જાતિને બાકાત રાખવામાં નહીં આવે.એકમાત્ર કસોટી એ છે કે શું નીતિની કામગીરી અનુસૂચિત જાતિઓ માટે અનામત બેઠકો માટે સ્પર્ધા કરતી જાતિઓ અથવા જૂથોની શક્યતાને દૂર કરવાની અસર ધરાવે છે.

૧૮૮. અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૨), જેમ આપણે ઉપર નોંધ્યું છે, સંસદ સિવાય કોઈ પણ વ્યક્તિ દ્વારા અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં સમાવેશ અને બાકાત રાખવાને સ્પષ્ટપણે અટકાવે છે.રાજ્યમાં અનુસૂચિત જાતિઓ માટેના લાભોનો વિસ્તાર રાજ્ય અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં ખાસ ઉલ્લેખ ન હોય તેવા સમુદાય સુધી કરી શકાય છે. <u>મિલિંદ</u> (સુપ્રા)), ગણતરી કરેલ એન્ટ્રીના ભાગ રૂપે વાંચીને અથવા તેને ગણતરી કરેલ એન્ટ્રીના સમાનાર્થી તરીકે વાંચીને.આવી કવાયત રાજ્યો માટે અથવા તે બાબત માટે અદાલતો માટે ખુલ્લી નથી.માત્ર સંસદને જ અનુસૂચિત જાતિઓ અને જનજાતિઓની સૂચિમાં સમાવેશ કરવાની અથવા તેમાંથી બાકાત રાખવાની સત્તા સોંપવામાં આવી છે.ડૉ. આંબેડકરે પણ સૂચવ્યું હતું તેમ પ્રતિબંધનો ભાર યાદીમાં પ્રવેશને નાબૂદ કરવા અથવા ઉમેરવા પર પ્રતિબંધ છે.ટૂંકા ગાળાના ચૂંટણી લાભની આશામાં રાજકીય ગણતરીઓમાંથી આવી નાબૂદી અથવા ઉમેરો થવાની આશંકા વ્યક્ત કરવામાં આવી હતી.તેથી, યાદીમાં આવા ફેરફારો કરવા માટે માત્ર સંસદને જ વિશેષ સત્તા આપવામાં આવી છે.રાજ્ય દ્વારા કોઈ પણ કાયદાકીય પ્રયાસ કે જેમાં અચોક્કસ સમુદાયોનો સમાવેશ થતો નથી અથવા તે રાજ્યને લાગુ પડતી અનુસૂચિત જાતિઓની સૂચિમાંથી ચોક્કસ સમુદાયોને બાકાત રાખવામાં આવતા નથી, તે બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૨) ની અવગણના કરતું નથી.

૧૮૯. પેટા–વર્ગીકરણ દ્વારા બેઠકો અનામત રાખતી વખતે ઉપર ચર્ચા કરાયેલા બે સ્વીકાર્ય નમૂનાઓમાંથી કોઈપણ એકને અનુસરવાની સત્તા રાજ્ય પાસે છે.બે મોડેલોમાંથી કોઈ એકને પસંદ કરવાનો રાજ્યનો નિર્ણય અન્ય જાતિઓની સરખામણીમાં અમુક જાતિઓના પછાતપણાની માત્રા અને અનુસૂચિત જાતિઓ (અનુસૂચિત જાતિઓની વધુ પછાત જાતિઓ અને અન્ય) ના લાયક ઉમેદવારોની કુલ સંખ્યા જેવી બહુવિધ વિચારણાઓ પર નિર્ભર રહેશે.

૧૯૦. જ્યારે બંધારણીય પડકારનો સામનો કરવો પડે ત્યારે રાજ્ય દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી કાર્યવાહી ન્યાયિક સમીક્ષાને આધિન હોય છે.જ્યાં કાર્યવાહીને પડકારવામાં આવે છે, ત્યાં રાજ્યએ તેની કાર્યવાહીના આધારને યોગ્ય ઠેરવવો પડશે.પેટા–વર્ગીકરણનો આધાર અને જે મોડેલનું પાલન કરવામાં આવ્યું છે તેને રાજ્ય દ્વારા એકત્રિત કરવામાં આવેલી પ્રયોગમૂલક માહિતીના આધારે ન્યાયી ઠેરવવું પડશે.બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, જ્યારે રાજ્ય પેટા–વર્ગીકરણની કવાયત શરૂ કરી શકે છે, ત્યારે તેણે રાજ્યની સેવાઓમાં પછાતપણું અને પ્રતિનિધિત્વના સ્તરો પર આધારિત માત્રાત્મક અને નિદર્શક ડેટાના આધારે આવું કરવું જોઈએ.બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો તે માત્ર પોતાની મરજી મુજબ અથવા રાજકીય લાભની બાબત તરીકે કામ ન કરી શકે.રાજ્યનો નિર્ણય ન્યાયિક સમીક્ષા માટે અનુકૂળ છે.જ્યારે તેની કાર્યવાહીને અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ

અથવા અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ આ અદાલત સમક્ષ પડકારવામાં આવે છે, ત્યારે રાજ્યએ તેના નિર્ધારણ માટે સમર્થન અને તર્ક આપવો આવશ્યક છે.રાજ્યની કોઈ પણ કાર્યવાહી સ્પષ્ટ રીતે મનસ્વી ન હોઈ શકે.તે સમજી શકાય તેવા તફાવત પર આધારિત હોવું જોઈએ જે પેટા–વર્ગીકરણને આધાર આપે છે.પેટા–વર્ગીકરણનો આધાર હાંસલ કરવાના હેતુ સાથે વાજબી જોડાણ ધરાવતો હોવો જોઈએ.

બી. જાતિ–વર્ગની ગૂંચવણ

૧૯૧. એક મુદ્દો એ ઊભો થાય છે કે શું રાજ્ય વર્ગની અંદર દરેક જાતિ માટે વિશેષ જોગવાઈઓ પ્રદાન કરી શકે છે. માં ઇન્દ્ર સાહની (ઉપર), રાજ્યએ અન્ય પછાત જાતિઓને બે વર્ગોમાં વર્ગીકૃત કરી–પછાત વર્ગ અને વધુ પછાત વર્ગ.આમ, વર્ગને માત્ર બે વર્ગોમાં વહેંચવામાં આવ્યો હતો.શું દરેક જાતિને બેઠકોની ટકાવારીમાં પસંદગી અથવા અનામત આપીને અનુસૂચિત જાતિઓનું વર્ગીકરણ કરવું સ્વીકાર્ય છે?

૧૯૨. બંને અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૪) જાતિના આધારે નહીં પરંતુ માત્ર વર્ગોને જ અનામત આપે છે.અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૪) માં "જાતિ" ના ઉપયોગની ગેરહાજરી જ્યારે અનુચ્છેદ ૧૫ (૨) અને ૧૬ (૨) માં તેના ઉપયોગ સાથે જોડવામાં આવી ત્યારે અદાલતોએ એવું માન્યું કે જાતિ અનામતનો એકમાત્ર આધાર ન હોઈ શકે.૨૩૮ (વેંકટરમણ વિરુદ્ધ મદ્રાસ રાજ્ય, AIR ૧૯૫૧ SC ૨૨૬; બાલાજી

વિરુદ્ધ મૈસૂર રાજ્ય, AIR ૧૯૬૩ SC ૬૪૯) જો કે, માર્ક ગેલેન્ટર નોંધે છે તેમ, અદાલતે ભૂલથી જાતિના બે અલગ–અલગ ઉપયોગોને એક એકમ અથવા વર્ગ તરીકે અને પછાતપણાના માપદંડ તરીકે જોડ્યા હતા.૨૩૯ (ગાલાંટર, સુપ્રા, પીજી. ૧૮૯)

૧૯૩. માં <u>બાલાજી</u> (ઉપર), સામાજિક અને શૈક્ષણિક પછાતપણાના નિર્ધારણ માટેનો માપદંડ પ્રશ્નમાં હતો.આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે સામાજિક પછાતપણું નક્કી કરવા માટે જાતિ એ સુસંગત વિચારણા છે.જો કે, કોર્ટે અવલોકન કર્યું હતું કે લાભાર્થી વર્ગ નક્કી કરવા માટે જાતિ એકમાત્ર આધાર ન હોઈ શકે કારણ કે તે જાતિઓના દૂષણોને કાયમ રાખશે.નાગન ગૌડા અહેવાલ સાથે અસંમત થતાં, ન્યાયમૂર્તિ ગજેન્દ્રગડકરે બેન્ચ વતી લખતા જણાવ્યું હતું કે સામાજિક પછાતપણાનું અંતિમ કારણ જાતિ નથી, પરંતુ આર્થિક પછાતપણું છે.પછાત વર્ગ નક્કી કરવા માટેના માપદંડ તરીકે જાતિની મંજૂરીના આ અર્થઘટનને ચિત્રલેખા વિરુદ્ધ મૈસૂર રાજ્યમાં મંજૂરી આપવામાં આવી હતી.૨૪૦ (AIR ૧૯૬૪ SC ૧૮૨૩) માં <u>પી. રાજેન્દ્રન વિ. મદ્રાસ રાજ્ય</u> ,૨૪૧ ([૧૯૬૮] ૨ એસસીઆર ૭૮૬) આ અદાલત ચિત્રલેખા (ઉપરોક્ત) માં અપનાવવામાં આવેલા અભિગમથી વિચલિત થઈ અને <u>એમઆર બાલાજી</u> (સુપ્રા) અવલોકન કે જાતિ એક વર્ગ છે કારણ કે તે એક સમાન "એકમ" છે. ૨૪૨ (“તે ભૂલવું ન જોઈએ કે જાતિ પણ નાગરિકોનો એક વર્ગ છે અને જો સમગ્ર જાતિ

સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત હોય, તો આવી જાતિના પક્ષમાં આ આધાર પર અનામત આપી શકાય છે કે તે અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) ના અર્થમાં સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો છે. ") અભિગમમાં પી. રાજેન્દ્રન (સુપ્રા) ને પાછળથી નવ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે મંજૂરી આપી હતી ઈન્દ્ર સાહની (ઉપર), જ્યાં આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે સામાજિક રીતે પછાત વર્ગ નક્કી કરવા માટે, જાતિને એક એકમ તરીકે ઓળખી શકાય છે કારણ કે તે એકરૂપ છે અને પછી તેના પર પછાતપણાના માપદંડ લાગુ કરી શકાય છે.૨૪૩ ((૧૯૯૨) સપ.૩ એસસીસી ૨૧૭ [૮૫૯])

૧૯૪. બંધારણ જાતિને બેઠકોની ટકાવારીની ફાળવણી પર પ્રતિબંધ મૂકતું નથી કારણ કે દરેક જાતિ એક વર્ગ છે.જો કે, દરેક જાતિઓ વચ્ચે આંતર–પછાતપણું સાબિત કરવા માટે રાજ્ય પાસે પૂરતી સામગ્રી હોવી જોઈએ.રાજ્યએ સચોટ સામગ્રી રજૂ કરીને સાબિત કરવું પડશે કે એક તર્કસંગત સિદ્ધાંત છે જે સામેલ જૂથો અને વર્ગમાંથી બાકાત રહેલા જૂથોને અલગ પાડે છે.જો કે, તર્કસંગત સિદ્ધાંતનો ઉદ્દેશ્ય સાથે ત્યારે જ સંબંધ હશે જ્યારે સિદ્ધાંત વર્ગના આંતર–સામાજિક પછાતપણાને ઓળખી શકે.ઉદાહરણ તરીકે, જો રાજ્ય ધોબી જાતિ અને વાળંદ જાતિ માટે બેઠકોની અલગ ટકાવારી ફાળવે છે, તો તેણે સાબિત કરવું પડશે કે આ બંને જાતિઓ સામાજિક પછાતપણાના વિવિધ સ્તરોથી પીડાય છે.રાજ્ય

માટે માત્ર બે જાતિઓના પરંપરાગત વ્યવસાયમાં તફાવતને આધારે વર્ગીકરણ કરવું પૂરતું નથી.તેના બદલે, રાજ્યએ માત્રાત્મક આંકડાઓના આધારે સાબિત કરવું જોઈએ કે જાતિઓ સામાજિક પછાતપણાના વિવિધ સ્તરોથી પીડાય છે.રાજ્યએ રાજ્યની સેવાઓમાં જાતિના અસરકારક પ્રતિનિધિત્વ અંગેના આંકડા રજૂ કરીને પણ તેનું સમર્થન કરવું જોઈએ.

૧૯૫. દરેક જાતિના આધારે પેટા–વર્ગીકરણને મંજૂરી હોવા છતાં, અમારો અભિપ્રાય છે કે એવી પરિસ્થિતિ ક્યારેય ન હોઈ શકે કે જ્યાં દરેક જાતિ માટે અલગથી બેઠકો ફાળવવામાં આવે.દરેક જાતિ એક અલગ એકમ હોવા છતાં, તેમાંના દરેક દ્વારા સહન કરવામાં આવતી સામાજિક પછાતપણું રાજ્યને દરેક જાતિ માટે બેઠકો અનામત રાખવાની ખાતરી આપવા માટે નોંધપાત્ર રીતે અલગ નથી.જો બે કે તેથી વધુ વર્ગોની સામાજિક પછાતતા તુલનાત્મક હોય, તો તેમને અનામતના હેતુઓ માટે એકસાથે જૂથબદ્ધ કરવા જોઈએ.

ix.ન્યાયિક <u>સમીક્ષાનો અવકાશ</u>

૧૯૬. અનામત નીતિઓની ન્યાયિક સમીક્ષાનો અવકાશ નક્કી કરવામાં આવ્યો હતો <u>ઇન્દ્ર સાહની</u> (ઉપર).ન્યાયમૂર્તિ જીવન રેડ્ડીએ અવલોકન કર્યું હતું કે અનામત માટે લાયક વર્ગ "રાજ્ય હેઠળની સેવાઓ" માં પછાત અને અપૂરતું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતો હોવો જોઈએ. માં <u>નાગરાજ</u> (ઉપરોક્ત), આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે પછાતપણું વસ્તુનિષ્ઠ ધોરણો પર

આધારિત હોવું જોઈએ જ્યારે પ્રતિનિધિત્વની અપર્યાપ્તતા હકીકતમાં અસ્તિત્વમાં હોવી જોઈએ.અદાલતે એવું માન્યું હતું કે રાજ્યએ પછાતપણું અને પ્રતિનિધિત્વની અપર્યાપ્તતા સાબિત કરવા માટે માત્રાત્મક માહિતી રજૂ કરવી આવશ્યક છે.આ ધોરણ અનામતના હેતુ માટે જૂથોના વર્ગીકરણ માટે લાગુ પડે છે અને જૂથમાં પેટા–વર્ગીકરણ માટે સમાન રીતે લાગુ થશે કારણ કે તે તફાવત અને અસમાનતાના સમાન સિદ્ધાંત પર આધારિત છે.

૧૯૭. અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના પેટા–વર્ગીકરણની ન્યાયિક સમીક્ષાના અવકાશની ચચા કરતી વખતે બે મુખ્ય વિચારણાઓ થાય છે.પ્રથમ, શું રાજ્યએ કાયદાની સ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને આંતર–પછાતપણું સાબિત કરવું જોઈએ ઇન્દ્રા સાહની (ઉપરોક્ત) કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની પછાતતા સાબિત કરવાની જરૂર નથી.બીજું, શું વધુ પછાત અનુસૂચિત જાતિઓના પ્રતિનિધિત્વની અપૂરતીતા સાબિત થવી જોઈએ.

અ. આંતર–પછાતપણું

૧૯૮. માં ઇન્દ્રા સાહની (ઉપર), આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો હતો કે સામાજિક અને શૈક્ષણિક પછાતપણાની જરૂરિયાત અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને લાગુ કરી શકાતી નથી કારણ કે તેઓ સ્વીકૃત રીતે નાગરિકોના પછાત વર્ગમાં આવે છે.૨૪૪ ((૧૯૯૨) સપ.૩ એસ. સી. સી. ૨૧૭ [જસ્ટિસ રેડ્ડી ૭૮૧; ૭૯૬–૭૯૭]) આ અદાલતની

બંધારણીય બેન્ચ સમક્ષનો એક મુદ્દો જરનૈલ સિંહ વિ. લક્ષ્મી નારાયણ ગુપ્તા ,૨૪૫ ([૨૦૧૮] ૧૦ એસસીઆર ૬૬૩:(૨૦૧૮) ૧૦ એસસીસી ૩૯૬) શું હતું? નાગરાજ (ઉપર) રાજ્યને પછાતપણું દર્શાવતી માત્રાત્મક માહિતી એકત્રિત કરવાની જરૂરિયાત એ નિર્ણયની વિરુદ્ધ છે. ઈન્દ્રા સાહની (ઉપર), જ્યાં આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો હતો કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની પછાતતા સાબિત કરવાની જરૂર નથી. માં જરનૈલ સિંહ (સુપ્રા), આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે અવલોકનો નાગરાજ (ઉપરોક્ત) કે રાજ્યએ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની પછાતતા સાબિત કરવા માટે માત્રાત્મક માહિતી એકત્રિત કરવી જરૂરી છે તે કાયદામાં ખરાબ છે કારણ કે તે આની વિરુદ્ધ છે ઈન્દ્રા સાહની (ઉપર).

૧૯૯. નિર્ણયમાં ઈન્દ્રા સાહની (ઉપરોક્ત) અનુચ્છેદ ૧૫ અને ૧૬ હેઠળ લાભ મેળવવાના હેતુઓ માટે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ પછાત છે તે સાબિત કરવા માટે રાજ્યને મુક્તિ આપે છે.આ અવલોકનો રાજ્યને અનામતના હેતુઓ માટે અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓમાં પેટા–વર્ગીકરણના નિર્ણયને યોગ્ય ઠેરવવાથી મુક્તિ આપતા નથી.પેટા વર્ગીકરણનો આધાર એ છે કે વર્ગની અંદરની કેટલીક જાતિઓ અથવા જૂથો વધુ પછાત છે.આમ, રાજ્યએ અનુસૂચિત જાતિઓ/જનજાતિઓના સમગ્ર વર્ગના પછાતપણાને સાબિત કરવા માટે

માત્રાત્મક માહિતી એકત્રિત કરવાની જરૂર નથી, તેમ છતાં વર્ગની અંદર આંતર–પછાતપણું સાબિત કરવા માટે માહિતી એકત્રિત કરવાની જરૂર છે, જ્યાં તે વર્ગની અંદર પેટા–વર્ગીકરણ કરવા માંગે છે.

બી. પ્રતિનિધિત્વની પર્યાપ્તતા

૨૦૦. જસ્ટિસ જીવન રેડ્ડીએ નોંધ્યું હતું કે ઈન્દ્ર સાહની (ઉપરોક્ત) કે વર્ગનું અપૂરતું પ્રતિનિધિત્વ કરવામાં આવે છે કે કેમ તે મુદ્દો રાજ્યના વ્યક્તિલક્ષી સંતોષની અંદરની બાબત છે જે "રાજ્યના અભિપ્રાયમાં" શબ્દસમૂહના ઉપયોગથી સ્પષ્ટ થાય છે, અને બેરિયમ કેમિકલ્સ વિરુદ્ધ કંપની લો બોર્ડમાં નિર્ધારિત ધોરણના આધારે કારોબારી કાર્યવાહીના વ્યક્તિલક્ષી સંતોષની ન્યાયિક સમીક્ષા થવી જોઈએ.૨૪૬ (AIR ૧૯૬૭ SC ૨૯૫; (૧૯૯૨) સપ.૩ એસસીસી ૨૧૭ [જસ્ટિસ રેડ્ડી, ૭૯૮]) બેરિયમ કેમિકલ્સ (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે વહીવટી કાર્યવાહીની માન્યતા નક્કી કરતી વખતે એવું માન્યું હતું કે રાજ્ય દ્વારા અભિપ્રાયની રચના તેના વ્યક્તિલક્ષી સંતોષ પર આધારિત હોઈ શકે છે, તેમ છતાં રાજ્ય તેના 'વિચારો' અસ્તિત્વમાં છે તે સંજોગોના આધારે કાર્ય કરી શકતું નથી.એવા સ્પષ્ટ સંજોગો હોવા જોઈએ કે જે રાજ્ય દ્વારા ચોક્કસ નિષ્કર્ષને લાયક હોય અને આવા સંજોગો ઓછામાં ઓછા પ્રથમ દૃષ્ટિએ અસ્તિત્વમાં હોવાનું દર્શાવવું આવશ્યક છે.૨૪૭ (AIR ૧૯૬૭ SC ૨૯૫ [૨૮]) અગાઉના વિભાગમાં, અમે એવું માન્યું છે કે

અસરકારક પ્રતિનિધિત્વની અપર્યાપ્તતા એ આંતર–પછાતપણું નક્કી કરવા માટેનો માપદંડ છે.તેથી, તે હેતુ માટે માત્રાત્મક માહિતી રજૂ કરવી આવશ્યક છે.

૨૦૧. માં નાગરાજ (ઉપર), આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે રાજ્યએ અદાલતને સંતોષવા માટે માત્રાત્મક માહિતી રજૂ કરવી આવશ્યક છે કે "કોઈ ચોક્કસ વર્ગ અથવા હોદ્દાઓના વર્ગોમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના પ્રતિનિધિત્વની અપૂરતીતાને કારણે" અનામત જરૂરી છે.૨૪૮ (નાગરાજ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા (૨૦૦૬) ૮ એસસીસી ૨૧૨ [૧૧૭]) જો કે, પછીના ફકરાઓમાં, આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે કેડરની સંખ્યાને એક એકમ તરીકે લેવી જોઈએ કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે કે આપેલ વર્ગ અથવા જૂથને પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ આપવામાં આવ્યું છે કે કેમ.આ અવલોકનોની પૃષ્ઠભૂમિમાં કરવામાં આવ્યા હતા. આરકે સભરવાલ (ઉપરોક્ત) જ્યાં આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો હતો કે ક્વોટા મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન થયું છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે સમગ્ર કેડરની સંખ્યાને ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ.સંબંધિત અવલોકનો નીચે પ્રમાણે વર્ણવવામાં આવ્યા છેઃ

> “૮૨. બંધારણીય સુધારાઓના અવકાશ સાથે વ્યવહાર કરતા પહેલા આપણે ચુકાદાઓનું પુનરાવર્તન કરવાની જરૂર છે ઇન્દ્ર સાહની [૧૯૯૨ સપ. (૩) એસ. સી. સી.

૨૧૭:૧૯૯૨ એસ. સી. સી. (એલ એન્ડ એસ) પૂરક ૧: (૧૯૯૨) ૨૨ એટીસી ૩૮૫] અને આર. કે. સભરવાલ [(૧૯૯૫) ૨ એસસીસી ૭૪૫:૧૯૯૫ એસસીસી (એલ એન્ડ એસ) ૫૪૮:(૧૯૯૫) ૨૯ એટીસી ૪૮૧].પહેલાના કિસ્સામાં બહુમતીનું માનવું હતું કે દર વર્ષે ૫૦ ટકા નિયમ લાગુ થવો જોઈએ નહીં તો એવું બની શકે છે કે જો સમગ્ર કેડરની સંખ્યાને એક એકમ તરીકે લેવામાં આવે તો ખુલ્લી સ્પર્ધાની ચેનલ અટકી શકે છે.જોકે, તેમાં આર. કે. સભરવાલ [(૧૯૯૫) ૨ એસસીસી ૭૪૫:૧૯૯૫ એસસીસી (એલ એન્ડ એસ) ૫૪૮:(૧૯૯૫) ૨૯ એ. ટી. સી. ૪૮૧] આ અદાલતે જણાવ્યું હતું કે અનામતની મર્યાદા સુધી આરક્ષણ પહોંચી ગયું છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે સમગ્ર કેડરની સંખ્યાને ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ.તે સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું હતું કે ચુકાદામાં ઇન્દ્રા સાહની [૧૯૯૨ સપ. (૩) એસ. સી. સી. ૨૧૭:૧૯૯૨ એસ. સી. સી. (એલ એન્ડ એસ) પૂરક ૧:(૧૯૯૨) ૨૨ એટીસી ૩૮૫] પ્રારંભિક નિમણૂકો સુધી મર્યાદિત હતી અને બઢતી સુધી નહીં.કેડરની સંખ્યા ભરવા માટે રોસ્ટરની કામગીરી એ સુનિશ્ચિત કરે છે કે આરક્ષણ ૫૦ ટકાની ટોચમર્યાદામાં રહે.

૮૩. અમારા મતે, આપેલ વર્ગ/જૂથ સેવામાં પૂરતા પ્રમાણમાં પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે યોગ્ય સરકારે રોસ્ટરની કામગીરીમાં એક એકમ તરીકે કેડરની સંખ્યાને લાગુ કરવી પડશે.એક એકમ તરીકે કેડરની તાકાત એ પણ સુનિશ્ચિત કરે છે કે ૫૦ ટકાની ઉપલી ટોચમર્યાદાનું ઉલ્લંઘન ન થાય.વધુમાં, રોસ્ટર પોસ્ટ–સ્પેસિફિક હોવું જોઈએ અને ખાલી જગ્યા આધારિત ન હોવું જોઈએ. "

(ભારપૂર્વક)

૨૦૨. આ તબક્કે, તે મહત્વપૂર્ણ છે કે આપણે અવલોકનોને સ્પષ્ટ કરીએ નાગરાજ (સુપ્રા) ઉપર કાઢવામાં આવે છે. માં નાગરાજ (સુપ્રા), આ અદાલતે ચુકાદાનો સંદર્ભ આપ્યો હતો આરકે સભરવાલ જ્યારે અવલોકન કરવામાં આવ્યું કે પ્રતિનિધિત્વની અપર્યાપ્તતા નક્કી કરવા માટે કેડરને એક એકમ તરીકે લેવું આવશ્યક છે.જોકે, જે સંદર્ભમાં આરકે સભરવાલ (સુપ્રા) ધરાવતાં કેડરને એક એકમ તરીકે ગણવું જોઈએ જે અલગ હતું.તે કિસ્સામાં, બે મુદ્દાઓ પર વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો.પ્રથમ, શું સામાન્ય વર્ગમાં પછાત વર્ગોની નિમણૂકો પછાત વર્ગો માટે અનામતની ટકાવારી નક્કી કરતી વખતે ગણવી જોઈએ.બીજું, જ્યારે અનુસૂચિત જાતિઓ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે નિર્ધારિત જગ્યાઓ

ભરવામાં આવે ત્યારે આરક્ષણ પૂર્ણ થાય છે કે કેમ.બીજા મુદ્દાનો જવાબ આપતી વખતે આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે અનામત વિભાગમાં જાળવવામાં આવેલા રોસ્ટર અનુસાર કામ કરવું જોઈએ, જે દર વર્ષે એક ચાલુ ખાતું હશે જેથી વધુ પડતું આરક્ષણ ન થાય.આ અદાલતે કેડર આધારિત ખાલી જગ્યાની ગણતરીની કામગીરીને નીચે મુજબ સમજાવી:ચોક્કસ ક્રમિક સંખ્યામાં આવતી જગ્યાઓ દરેક વર્ગને ફાળવવામાં આવેલી અનામત બેઠકો હશે અને જ્યારે અનામત બેઠક ખાલી પડે છે, ત્યારે તે સમાન શ્રેણીના વ્યક્તિ દ્વારા ભરવી આવશ્યક છે:

> "૫. [...] આક્ષેપિત સૂચનાઓમાં "ચાલુ ખાતું" ની વિભાવનાનું એવું અર્થઘટન કરવું પડશે કે તે અતિશય આરક્ષણમાં પરિણમે નહીં."૧૬% આ જગ્યાઓ અનુસૂચિત જાતિ અને પછાત વર્ગના સભ્યો માટે અનામત છે.સીરીયલ નંબર
>
> ૧,૭,૧૫,૨૨,૩૦,૩૭,૪૪,૫૧,૫૮,૬૫,૭૨,૮૦,૮૭
>
> અને ૯૧ પર આવતી સંખ્યાબંધ ૧૦૦ જગ્યાઓ અનુસૂચિત જાતિ માટે અનામત રાખવામાં આવી છે.રોસ્ટર પોઇન્ટ ૨૬ અને ૭૬ પછાત વર્ગના સભ્યો માટે અનામત છે.આમ એ સ્પષ્ટ છે કે જ્યારે કેડરમાં ભરતી શરૂ થાય છે ત્યારે રોસ્ટરમાં નિર્ધારિત ૧૪ જગ્યાઓ અનુસૂચિત જાતિના

સભ્યોમાંથી ભરવાની હોય છે.ઉદાહરણ તરીકે, કેડરમાં પ્રથમ પદ અનુસૂચિત જાતિને મળવું જોઈએ અને ત્યારબાદ ઉપરોક્ત વર્ગ ૭મા, ૧૫મા, ૨૨મા અને પછી ૯૧મા પદ સુધી હકદાર છે.જ્યારે કેડરમાં કુલ જગ્યાઓ રોસ્ટરના સંચાલન દ્વારા ભરવામાં આવે છે ત્યારે વિવાદિત સૂચનાઓ દ્વારા કલ્પના કરાયેલ પરિણામ પ્રાપ્ત થાય છે.બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, ૧૦૦ પદોની કેડરમાં જ્યારે અનુસૂચિત જાતિઓ અને પછાત વર્ગો માટે રોસ્ટરમાં નિર્ધારિત જગ્યાઓ ભરવામાં આવે છે ત્યારે અનામત વર્ગો માટે આપવામાં આવેલ અનામતની ટકાવારી પ્રાપ્ત થાય છે.ત્યારબાદ રોસ્ટર ચલાવવા માટે અમને કોઈ વાજબીપણું દેખાતું નથી."ચાલુ ખાતું" એ ત્યાં સુધી જ કામ કરવાનું છે જ્યાં સુધી વિવાદિત સૂચનાઓ હેઠળ આપવામાં આવેલ ક્વોટા પહોંચી ન જાય અને તે પછી નહીં.[...] જ્યારે પણ કોઈ ચોક્કસ પદમાં કાયમી કે કામચલાઉ ખાલી જગ્યા હોય ત્યારે તે જે શ્રેણીમાં હોય તે શ્રેણીમાંથી તેને ભરવી પડે છે.ઉદાહરણ તરીકે, રોસ્ટર પોઈન્ટ ૧,૭,૧૫ પર હોદ્દાઓ ધરાવતી અનુસૂચિત જાતિના વ્યક્તિઓ નિવૃત્ત થાય છે, પછી આ જગ્યાઓ અનુસૂચિત જાતિના લોકોમાંથી ભરવાની

હોય છે.તેવી જ રીતે, જો પોઇન્ટ ૮ થી ૧૪ અથવા ૨૩ થી ૨૯ પર હોદ્દો ધરાવતી વ્યક્તિઓ નિવૃત્ત થાય તો આ જગ્યાઓ સામાન્ય વર્ગમાંથી ભરવાની હોય છે.આ પ્રક્રિયાનું પાલન કરવાથી અનામતની ટકાવારીમાં ન તો ઘટાડો થશે અને ન તો વધારો થશે. ”

૨૦૩. માં તારણ <u>નાગરાજ</u> (ઉપરોક્ત) ઉપરોક્ત અવલોકનોના આધારે અનામતની અપર્યાપ્તતા નક્કી કરવા માટે કેડરને એક એકમ તરીકે લેવું આવશ્યક છે. <u>આરકે સભરવાલ</u> (સુપ્રા), અમારા આદરપૂર્ણ અભિપ્રાયમાં, ખોટો છે.એક એકમ તરીકે કેડરને માત્ર અનામત અને ખુલ્લી બેઠકો વચ્ચે સંતુલન જાળવવા માટે રોસ્ટર તૈયાર કરવાના હેતુથી ગણવામાં આવતું હતું.આ અદાલતે એવું માન્યું ન હતું કે પ્રતિનિધિત્વની પર્યાપ્તતા નક્કી કરવાના હેતુસર કેડરનો ઉપયોગ એકમ તરીકે થવો જોઈએ.હકીકતમાં, <u>આરકે સભરવાલ</u> (સુપ્રા) તેનાથી વિપરીત કહે છે. <u>આરકે સભરવાલ</u> (ઉપરોક્ત) અવલોકન કર્યું હતું કે રાજ્ય સરકાર પ્રતિનિધિત્વની પર્યાપ્તતા નક્કી કરતી વખતે ઓક્સ પછાત વર્ગની કુલ વસ્તી અને રાજ્ય સેવાઓમાં તેનું પ્રતિનિધિત્વ લઈ શકે છેઃ

“૪. [...] તેથી, રાજ્ય સરકાર એ નિષ્કર્ષ પર પહોંચવાની ફરજ છે કે પછાત વર્ગ/વર્ગો કે જેમના માટે અનામત આપવામાં આવે છે તેઓ રાજ્ય સેવાઓમાં પૂરતા પ્રમાણમાં

પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા નથી.આમ કરતી વખતે રાજ્ય સરકાર ચોક્કસ પછાત વર્ગની કુલ વસ્તી અને રાજ્ય સેવાઓમાં તેનું પ્રતિનિધિત્વ લઈ શકે છે. "

ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ, રાજ્યની સેવાઓમાં પ્રતિનિધિત્વની અપૂરતીતા એ રાજ્યની સેવાઓમાં વર્ગની પછાતતા નક્કી કરવા માટેનું સૂચક છે.જ્યારે કેડર–શક્તિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, ત્યારે વર્ગના પ્રતિનિધિત્વની અપર્યાપ્તતા નક્કી કરવામાં આવતી નથી.તેના બદલે, તે કેડરમાં પ્રતિનિધિત્વની અપૂરતા નક્કી કરે છે, જેથી, માત્રાત્મક અને ગુણાત્મક પ્રતિનિધિત્વ વચ્ચેના તફાવતને ભેળવી દે છે.વધુમાં, અવલોકનોમાં <u>નાગરાજ</u> (ઉપરોક્ત) કે કેડર સામે વર્ગ અથવા જૂથનું પર્યાપ્ત આરક્ષણ માપવું આવશ્યક છે તે અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) અને ૧૬ (૪–એ) ની સાદી ભાષાની વિરુદ્ધ છે.બંને જોગવાઈઓ "રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ નથી" શબ્દસમૂહનો ઉપયોગ કરે છે.

૨૦૪. આમ, ઉપરોક્ત ચર્ચાને ધ્યાનમાં રાખીને, અનુચ્છેદ ૧૬(૪) હેઠળ પેટા–વર્ગીકરણ કરવાની સત્તાના માન્ય ઉપયોગ માટે રાજ્યએ રાજ્યની સેવાઓમાં પેટા–વર્ગોના પ્રતિનિધિત્વની અપૂરતીતાના સંદર્ભમાં માત્રાત્મક માહિતી એકત્રિત કરવી જરૂરી છે.અગાઉના વિભાગમાં જણાવ્યા મુજબ, પ્રતિનિધિત્વની અપર્યાપ્તતા એ પછાતપણાનું સૂચક છે અને આમ, પ્રતિનિધિત્વ નક્કી કરવા માટે એક એકમ તરીકે કેડરનો

ઉપયોગ કરવાથી સૂચકનો હેતુ જ બદલાઈ જાય છે.રાજ્યએ વર્ગનું પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ છે કે નહીં તે નક્કી કરતી વખતે અસરકારક અને માત્રાત્મક પ્રતિનિધિત્વના આધારે પર્યાપ્તતાની ગણતરી કરવી આવશ્યક છે.

ઇ. નિષ્કર્ષ

૨૦૫. ઉપરોક્ત ચર્ચાને ધ્યાનમાં રાખીને, અમારા તારણો નીચે મુજબ છેઃ

એ. બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૪ એવા વર્ગના પેટા–વર્ગીકરણની મંજૂરી આપે છે જે કાયદાના હેતુ માટે સમાન રીતે સ્થિત નથી.પેટા–વર્ગીકરણની માન્યતાની ચકાસણી કરતી વખતે અદાલતે નક્કી કરવું પડશે કે પેટા–વર્ગીકરણના ઉદ્દેશને પરિપૂર્ણ કરવા માટે વર્ગ એક સમાન સંકલિત વર્ગ છે કે નહીં.જો વર્ગ આ હેતુ માટે સંકલિત ન હોય, તો વર્ગને બે–પાસાના સમજી શકાય તેવા તફાવત ધોરણની પરિપૂર્ણતા પર વધુ વર્ગીકૃત કરી શકાય છે.

બી. ઇન્દ્ર સાહની (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતે પેટા–વર્ગીકરણની અરજીને માત્ર અન્ય પછાત વર્ગ સુધી મર્યાદિત કરી નહોતી.આ અદાલતે કલમ ૧૫(૪) અને ૧૬(૪) હેઠળ લાભાર્થી વર્ગોને લાગુ પડતા સિદ્ધાંતને સમર્થન આપ્યું હતું.

સી. અનુચ્છેદ ૩૪૧(૧) એક કાલ્પનિક કલ્પનાની રચના કરતું નથી.રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સૂચિત જાતિઓ અથવા જૂથોને અનુસૂચિત જાતિઓ તરીકે "ગણવામાં આવશે" તે અર્થમાં જોગવાઈમાં

"માનવામાં આવે છે" શબ્દસમૂહનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.જો એ સ્વીકારવામાં આવે કે કાલ્પનિક કથાનો ઉપયોગ બંધારણીય ઓળખના નિર્માણ માટે કરવામાં આવે છે, તો પણ તેમાંથી જે એકમાત્ર તાર્કિક પરિણામ આવે છે તે એ છે કે યાદીમાં સામેલ જાતિઓને બંધારણ દ્વારા અનુસૂચિત જાતિઓને આપવામાં આવતા લાભો પ્રાપ્ત થશે.જોગવાઈની કામગીરી સંકલિત એકરૂપ વર્ગ બનાવતી નથી;

ડી. અનુસૂચિત જાતિઓમાં પેટા–વર્ગીકરણ અનુચ્છેદ ૩૪૧(૨) નું ઉલ્લંઘન કરતું નથી કારણ કે જાતિઓને યાદીમાં સામેલ કરવામાં આવી નથી અથવા તેમાંથી બાકાત રાખવામાં આવી નથી.પેટા–વર્ગીકરણ એ જોગવાઈનું ત્યારે જ ઉલ્લંઘન કરશે જ્યારે વર્ગ માટે અનામત તમામ બેઠકો પર અમુક જાતિઓ અથવા અનુસૂચિત જાતિઓના જૂથોને પસંદગી અથવા વિશિષ્ટ લાભ આપવામાં આવે;

ઇ. ઐતિહાસિક અને પ્રયોગમૂલક પુરાવા દર્શાવે છે કે અનુસૂચિત જાતિઓ સામાજિક રીતે વિજાતીય વર્ગ છે.આમ, કલમ ૧૫(૪) અને ૧૬(૪) હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને રાજ્ય અનુસૂચિત જાતિઓનું વધુ વર્ગીકરણ કરી શકે છે જો (એ) ભેદભાવ માટે તર્કસંગત સિદ્ધાંત હોય; અને (બી) તર્કસંગત સિદ્ધાંત પેટા

વર્ગીકરણના હેતુ સાથે જોડાણ ધરાવે છે; અને

એફ. ચિન્નાયા (ઉપરોક્ત) માં અનુસૂચિત જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ અસ્વીકાર્ય છે તે માન્યતાને નકારી કાઢવામાં આવે છે. અનુસૂચિત જાતિઓના પેટા–વર્ગીકરણનો વ્યાપ નીચે સારાંશિત કરવામાં આવ્યો છે:

(૧) પેટા–વર્ગીકરણ સહિત કોઈપણ પ્રકારની હકારાત્મક કાર્યવાહીનો ઉદ્દેશ પછાત વર્ગો માટે નોંધપાત્ર સમાન તક પૂરી પાડવાનો છે.ચોક્કસ જાતિઓના અપૂરતા પ્રતિનિધિત્વના આધારે રાજ્ય અન્ય બાબતોની સાથે પેટા–વર્ગીકરણ કરી શકે છે.જો કે, રાજ્યએ સ્થાપિત કરવું જોઈએ કે જાતિ/જૂથના પ્રતિનિધિત્વની અપૂરતીતા તેના પછાતપણાને કારણે છે.

(૨) રાજ્યએ "રાજ્યની સેવાઓ" માં પ્રતિનિધિત્વની અપર્યાપ્તતા પર માહિતી એકત્રિત કરવી જોઈએ કારણ કે તેનો ઉપયોગ પછાતપણાના સૂચક તરીકે થાય છે; અને

(૩) બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૩૫ અનુચ્છેદ ૧૬(૧) અને ૧૬(૪) હેઠળ સત્તાના ઉપયોગ પર મર્યાદા નથી.તેના બદલે, તે જાહેર સેવાઓમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના દાવાઓને ધ્યાનમાં લેવાની

જરૂરિયાતનું પુનરાવર્તન છે.વહીવટની કાર્યક્ષમતાને એવી રીતે જોવી જોઈએ કે જે અનુચ્છેદ ૧૬(૧) દ્વારા જરૂરી સમાવેશ અને સમાનતાને પ્રોત્સાહન આપે.

૨૦૬. રજિસ્ટ્રીને આ બાબતોને યોગ્ય બેન્ચ સમક્ષ મૂકવા માટે મુખ્ય ન્યાયાધીશ પાસેથી વહીવટી સૂચનાઓ મેળવવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવે છે.

ન્યાયમૂર્તિ બી. આર. ગવઈ

અનુક્રમણિકા

૧.	પૃષ્ટભૂ		પરિચ્છેદ ૧ થી ૭
૨.	અનુચ્છેદ ૩૪૧, અનુચ્છેદ ૩૪૨ અને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટેનો રાષ્ટ્રપતિનો હુકમ		પરિચ્છેદ ૮ થી ૪૯
૩.	પૂર્વવર્તી ન્યાયનિર્ણયો		પરિચ્છેદ ૫૦ થી ૧૬૮
	એ.	એમ.આર. બાલાજી વિ. મૈસુર રાજ્ય	પરિચ્છેદ ૫૨ થી ૬૨
	બી.	કેરળ રાજ્ય વિ. એન.એમ. થોમસ	પરિચ્છેદ ૬૩ થી ૯૯
	સી.	અખિલ ભારતીય શોષિત કર્મચારી સંઘ (રેલ્વે) વિ. ભારત સરકાર	પરિચ્છેદ ૧૦૦ થી ૧૨૨
	ડી.	કે.સી. વસંથ કુમાર વિ. કર્ણાટક રાજ્ય	પરિચ્છેદ ૧૨૩ થી ૧૩૪
	ઈ.	ઈન્દ્રા સાહની વિ. ભારત સરકાર	પરિચ્છેદ ૧૩૫ થી ૧૪૭
	એફ.	ઈ.વી. ચિન્નૈઇયા વિ. આંધ્રપ્રદેશ રાજ્ય	પરિચ્છેદ ૧૪૮ થી ૧૬૨
	જી.	એમ. નાગરાજ વિ. ભારત સરકાર	પરિચ્છેદ ૧૬૩ થી ૧૬૪
	એચ.	જર્નૈલ સિંઘ વિ. લછમી નારાયન ગુપ્તા	પરિચ્છેદ ૧૬૫ થી ૧૬૮
૪.	હાલનો સંદર્ભ		પરિચ્છેદ ૧૬૯ થી ૧૭૧
૫.	વિચારણા		પરિચ્છેદ ૧૭૨ થી ૨૭૧
૬.	આગળનો માર્ગ		પરિચ્છેદ ૨૭૨ થી ૨૯૫
૭.	નિષ્કર્ષ		પરિચ્છેદ ૨૯૬

* પૂષ્ઠ ક્રમાંકન મૂળ ચુકાદા મુજબ

હું ભારતના માનનીય મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા લખાયેલા વિદ્વતાપૂર્ણ અને વિદ્વતાપૂર્ણ ચુકાદામાંથી પસાર થયો છું.હું ભારતના માનનીય મુખ્ય ન્યાયાધીશે વ્યક્ત કરેલા મંતવ્યો સાથે સંમત છું.આ મામલાના મહત્વને ધ્યાનમાં રાખીને, હું આ અલગ ચુકાદા દ્વારા મારો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરું છું.

પક્ષકારો વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન વિદ્વાન કાઉન્સેલની હકીકતો અને રજૂઆતો ભારતના માનનીય મુખ્ય ન્યાયાધીશના ચુકાદામાં વિસ્તૃત રીતે ધ્યાનમાં લેવામાં આવી હોવાથી, પુનરાવર્તન ટાળવા માટે, મેં તેમનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી.

૧. પૃષ્ઠભૂ

> "ત્રીજી બાબત એ છે કે આપણે માત્ર રાજકીય લોકશાહીથી સંતુષ્ટ ન રહેવું જોઈએ.આપણે આપણી રાજકીય લોકશાહીને સામાજિક લોકશાહી પણ બનાવવી જોઈએ.જ્યાં સુધી સામાજિક લોકશાહીનો આધાર ન હોય ત્યાં સુધી રાજકીય લોકશાહી ટકી શકતી નથી.સામાજિક લોકશાહીનો અર્થ શું છે?તેનો અર્થ એ છે કે જીવનની એક રીત જે સ્વતંત્રતા, સમાનતા અને બંધુત્વને જીવનના સિદ્ધાંતો તરીકે માન્યતા આપે છે.સ્વતંત્રતા, સમાનતા અને બંધુત્વના આ સિદ્ધાંતોને ત્રિમૂર્તિમાં અલગ વસ્તુઓ તરીકે ગણવા જોઈએ નહીં.તેઓ એ અર્થમાં ત્રૈક્યનું જોડાણ બનાવે છે કે એકને બીજાથી છૂટાછેડા આપવું એ લોકશાહીના હેતુને હરાવવા

સમાન છે.સ્વતંત્રતાને સમાનતાથી અલગ કરી શકાતી નથી, સમાનતાને સ્વતંત્રતાથી અલગ કરી શકાતી નથી.ન તો સ્વતંત્રતા અને સમાનતાને બંધુત્વથી અલગ કરી શકાય છે.સમાનતા વિના, સ્વતંત્રતા ઘણા લોકો પર થોડા લોકોની સર્વોપરિતા પેદા કરશે.સ્વતંત્રતા વિના સમાનતા વ્યક્તિગત પહેલને મારી નાખશે.બંધુત્વ વિના, સ્વતંત્રતા અને સમાનતા બાબતોનો કુદરતી માર્ગ ન બની શકે.તેમને લાગુ કરવા માટે કોન્સ્ટેબલની જરૂર પડશે.આપણે એ હકીકતને સ્વીકારીને શરૂઆત કરવી જોઈએ કે ભારતીય સમાજમાં બે વસ્તુઓનો સંપૂર્ણ અભાવ છે.તેમાંથી એક સમાનતા છે. સામાજિક સ્તરે, આપણી પાસે ભારતમાં શ્રેણીબદ્ધ અસમાનતાના સિદ્ધાંત પર આધારિત સમાજ છે, જેનો અર્થ થાય છે કેટલાક માટે ઉન્નતિ અને અન્ય માટે અધઃપતન.આર્થિક સ્તરે, આપણી પાસે એક એવો સમાજ છે જેમાં કેટલાક એવા લોકો છે જેમની પાસે અપાર સંપત્તિ છે, જ્યારે ઘણા લોકો અતિશય ગરીબીમાં જીવે છે.૨૬મી જાન્યુઆરી, ૧૯૫૦ના રોજ આપણે વિરોધાભાસના જીવનમાં પ્રવેશવા જઈ રહ્યા છીએ.રાજકારણમાં આપણી પાસે સમાનતા હશે અને સામાજિક અને આર્થિક જીવનમાં આપણી પાસે અસમાનતા હશે.રાજકારણમાં આપણે એક માણસ એક મત અને એક મત એક મૂલ્યના સિદ્ધાંતને માન્યતા

આપીશું.આપણા સામાજિક અને આર્થિક જીવનમાં, આપણે આપણા સામાજિક અને આર્થિક માળખાને કારણે, એક માણસ એક મૂલ્યના સિદ્ધાંતને નકારવાનું ચાલુ રાખીશું.આપણે આ વિરોધાભાસવાળું જીવન ક્યાં સુધી જીવતા રહીશું?આપણે ક્યાં સુધી આપણા સામાજિક અને આર્થિક જીવનમાં સમાનતાને નકારતા રહીશું?જો આપણે લાંબા સમય સુધી તેને નકારવાનું ચાલુ રાખીશું, તો આપણે આપણી રાજકીય લોકશાહીને જોખમમાં મૂકીને જ આમ કરીશું.આપણે આ વિરોધાભાસને શક્ય તેટલી વહેલી તકે દૂર કરવો જોઈએ નહીં તો જે લોકો અસમાનતાથી પીડાય છે તેઓ રાજકીય લોકશાહીના માળખાને ઉડાવી દેશે જે આ વિધાનસભાએ આટલી મહેનતથી બનાવ્યું છે. "

૧. આ ચેતવણીના શબ્દો છે, જે ભારતીય બંધારણના મુખ્ય ઘડવૈયા ડૉ. બી. આર. આંબેડકરે ૨૫ નવેમ્બર, ૧૯૪૯ના રોજ બંધારણના અંતિમ મુસદ્દા પર ચર્ચાનો જવાબ આપતા પોતાના ભાષણમાં આપ્યા હતા.આ ૨૬મી નવેમ્બર ૧૯૪૯ના પહેલાનો દિવસ હતો, જે દિવસે બંધારણ સભાએ દરેક ભારતીય માટે સૌથી પ્રિય દસ્તાવેજ, “ભારતનું બંધારણ” અપનાવ્યું, ઘડ્યું અને આપણા દેશને સોંપ્યું.

૨. તેમણે ચેતવણી આપી હતી કે, આપણે માત્ર રાજકીય લોકશાહીથી સંતુષ્ટ ન રહેવું જોઈએ, પરંતુ આપણી રાજકીય લોકશાહીને સામાજિક લોકશાહી

પણ બનાવવી જોઈએ.તેમણે ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે સામાજિક લોકશાહીનો અર્થ જીવનની એવી રીત હશે જે સ્વતંત્રતા, સમાનતા અને બંધુત્વને જીવનના સિદ્ધાંતો તરીકે માન્યતા આપે.તેમના જણાવ્યા અનુસાર, આપણી રાજકીય લોકશાહીને સામાજિક લોકશાહીમાં રૂપાંતરિત કરવા માટે વ્યક્તિગત રીતે નહીં પરંતુ ત્રણેયની ત્રિમૂર્તિ સ્વતંત્રતા, સમાનતા અને બંધુત્વ જરૂરી હતું.તેમણે દેશમાં સામાજિક અને આર્થિક માળખાને લગતા વિરોધાભાસ તરફ ધ્યાન દોર્યું હતું.તેમણે ચેતવણી આપી હતી કે જો આપણે લાંબા સમય સુધી સામાજિક અને આર્થિક જીવનમાં સમાનતાને નકારવાનું ચાલુ રાખીશું, તો આપણે આપણી રાજકીય લોકશાહીને જોખમમાં મૂકીને જ આમ કરીશું.આથી તેમણે રાષ્ટ્રને શક્ય તેટલી વહેલી તકે આ વિરોધાભાસ દૂર કરવા અપીલ કરી હતી.તેમણે ચેતવણી આપી હતી કે જો આપણે આમ નહીં કરીએ, તો જે લોકો અસમાનતાથી પીડાય છે તેઓ રાજકીય લોકશાહીના માળખાને ઉડાવી દેશે, જેને બંધારણ સભાએ આટલી મહેનતથી ઊભું કર્યું હતું.

૩. તેના બે મહિના પછી, ભારતનું બંધારણ ૨૬ જાન્યુઆરી, ૧૯૫૦ના રોજ અમલમાં આવ્યું હતું.૨૬મી નવેમ્બર ૨૦૨૩ના રોજ, આપણે ભારતનું બંધારણ ઘડવામાં આવ્યું, અપનાવવામાં આવ્યું અને પોતાને આપવામાં આવ્યું તે તારીખથી ૭૪ વર્ષ પૂર્ણ કર્યા છે.૨૬મી જાન્યુઆરી, ૨૦૨૪ના રોજ આપણે ભારતનું બંધારણ અમલમાં આવ્યાના ૭૪ વર્ષ પૂર્ણ કર્યા છે.

આપણે હવે આપણા પ્રજાસત્તાકના ૭૫મા વર્ષમાં છીએ.

૪. છેલ્લા ૭૫ વર્ષથી સામાજિક અને આર્થિક સમાનતા હાંસલ કરવાની દિશામાં એક કૂચ ચાલી રહી છે.સદીઓ અને સદીઓના ભેદભાવ અને અમાનવીય વ્યવહારને કારણે જીવનના મુખ્ય પ્રવાહમાં આવવાના કાયદેસરના અધિકારથી વંચિત રહેલા લાખો નાગરિકોને સામાજિક અને આર્થિક ન્યાય આપવાના પ્રયાસો કરવામાં આવ્યા છે. અનુચ્છેદ ૪૬, ૩૩૫, ૩૩૮, ૩૪૧ અને ૩૪૨ સાથે અનુચ્છેદ ૧૪, ૧૫ અને ૧૬ની ત્રિમૂર્તિએ સામાજિક અને આર્થિક સમાનતા તરફ આગળ વધવા માટે એક સાધન પૂરું પાડ્યું છે; હકારાત્મક પગલાં પર ભાર મૂક્યો છે જેથી વંચિત લોકોને વિશેષ સારવાર આપવામાં આવે જેથી તેઓ આગળ વધી શકે; શિક્ષણની બાબતોમાં અને જાહેર રોજગારની બાબતમાં અનામત પૂરી પાડવામાં આવી છે જેથી આ પછાત વર્ગોને વિશેષ સારવાર પૂરી પાડી શકાય.

૫. વર્તમાન કેસ અનુસૂચિત જાતિઓના જૂથમાં વિવિધ વર્ગો વચ્ચે વિવાદ ઊભો કરે છે, જેઓ વધુ વંચિત હોવાનો દાવો કરે છે અને તેથી તે જૂથમાં વધુ ફાયદાકારક તરીકે વધુ વિભેદક વ્યવહારનો દાવો કરે છે.તેનાથી વિપરીત, તેમની અંદરના હરીફ વર્ગો દાવો કરે છે કે એકવાર વર્ગોને અનુસૂચિત જાતિઓ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિઓની રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં લાવવામાં આવે, પછી તેઓ એકરૂપ જૂથનો એક ભાગ બની જાય

છે, અને બંધારણ હેઠળ વધુ વર્ગીકરણને મંજૂરી નથી.

૬. મોટા જૂથમાં વધુ ફાયદાકારકની સરખામણીમાં વધુ પસંદગીયુક્ત સારવાર માટે વંચિત લોકોની આ શોધ વર્તમાન સંદર્ભમાં વિચારણા માટે આવે છે.

૭. ઇ. વી. ચિન્નૈયા વિરુદ્ધ આંધ્રપ્રદેશ રાજ્ય, (૨૦૦૫)૧ એસ.સી.સી. ૩૯૪, ના કેસમાં આ અદાલતની પ–ન્યાયાધીશોની બેન્ચ અને અન્યોએ એવું માન્યું છે કે રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં સૂચિબદ્ધ પછાત લોકોમાં વધુ પછાતપણાના આધારે આ પ્રકારનું વધુ વર્ગીકરણ સ્વીકાર્ય નથી. જોકે, પંજાબ રાજ્ય અને અન્યો અન્ય વિરુદ્ધ દેવિન્દર સિંહ અને અન્યો, (૨૦૨૦)૮ એસ.સી.સી. ૧, માં આ અદાલતના અન્ય પ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે આ ચુકાદો આપ્યો હતો. ઇ. વી. ચિન્નૈયા (ઉપરોક્ત) ના દૃષ્ટિકોણ પર શંકા વ્યક્ત કરી છે અને આ બાબતને મોટી બેન્ચને મોકલી છે. આ રીતે આ બાબતો આપણી સામે વિચારણા માટે આવી હતી.

૨. <u>અનુછેદ ૩૪૧, અનુછેદ ૩૪૨ અને અનુસૂચિઓ અને અનુસૂચિઓ માટે રાષ્ટ્રપતિનો આદેશ</u>

૮. આપણી સામેના પ્રતિસ્પર્ધી નિવેદનોની પ્રશંસા કરવા માટે, એ નોંધવું જોઈએ કે એક તરફ ભારત માટે સ્વતંત્રતા મેળવવા માટે સંઘર્ષ ચાલી રહ્યો હતો, તો બીજી તરફ સદીઓથી પ્રવર્તમાન સામાજિક ભેદભાવને કારણે સામાજિક સુધારાઓની શોધ પણ ચાલી રહી હતી.

૯. શરૂઆતમાં, ખ્રિસ્તી મિશનરીઓ દ્વારા વારંવાર ઉપયોગમાં લેવાતા

નામકરણને સમાજના ગરીબ અને દલિત વર્ગનું વર્ણન કરવા માટે 'દલિત વર્ગો' તરીકે ઓળખવામાં આવતું હતું.અસ્પૃશ્ય જાતિઓ, આદિવાસી જનજાતિઓ અને અન્ય પછાત સમુદાયોની વિશાળ શ્રેણીને આ લેબલ હેઠળ એકસાથે જોડવામાં આવી હતી. ૧૯૦૯માં ગોપાલ કૃષ્ણ ગોખલે અને એની બેઝન્ટ જેવા નેતાઓએ પણ ભારતમાં નીચલી જાતિ અથવા હાંસિયામાં ધકેલાઈ ગયેલા સમુદાયોને 'દલિત વર્ગો' તરીકે ઓળખાવ્યા હતા. બેસેન્ટે ભારતમાં 'દલિત વર્ગો' ની સરખામણી ઇંગ્લેન્ડમાં 'ડૂબી ગયેલા દસમા' સાથે કરી, એટલે કે, બિનકુશળ મજૂરો, સફાઈ કામદારો, સફાઈ કામદારો, કેઝ્યુઅલ ગોદી મજૂરો વગેરે, જે તે દેશની વસ્તીના ૧૦ ટકા છે.જો કે, ૧૯૧૮ સુધીમાં, 'દલિત વર્ગો' શબ્દનો ઉપયોગ ફક્ત નીચલી જાતિના હિંદુઓ માટે થવા લાગ્યો, જેઓ અસ્પૃશ્યતાના કલંકથી પીડાતા હતા.'દલિત વર્ગ' માં 'વર્ગ' શબ્દ ખરેખર જાતિનો પર્યાય હતો.[1]

૧૦. ૧૮૯૧ના વસ્તી ગણતરી અહેવાલથી શરૂઆત કરવી યોગ્ય રહેશે.તે જાતિઓ, જનજાતિઓ અને પેટા વિભાગો સહિત જાતિઓની ગણતરીની રીતનો ઉલ્લેખ કરે છે.તે ૬૦ વર્ગોમાં વહેંચાયેલા વ્યવસાયના આધારે વર્ગીકરણની યોજનાનો પણ ઉલ્લેખ કરે છે.પછી ઉપરોક્ત અહેવાલ આ ૬૦ વર્ગોને ૨૧ જૂથોમાં ફરીથી જૂથબદ્ધ કરે છે.આ અહેવાલમાં રાજપૂતો અને જાટોનો ઉલ્લેખ જાતિઓ કરતાં મોટી જનજાતિઓ તરીકે કરવામાં આવ્યો છે.સાતમો વર્ગ "ચામડાનાં કામદારો અને નીચલા ગામના

1 અભિનવ ચંદ્રચુડ, આ બેઠકો અનામત છે: કાસ્ટ, ક્વોટાસ એન્ડ ધી કોન્સટીટ્યુશન ઓફ ઇન્ડિયા (વિકિંગ બાય પેન્ગવિન રેન્ડમ હાઉસ ઇન્ડિયા ૨૦૨૩)

કામદારો" સાથે સંબંધિત છે અને તેમાં નીચેના જૂથોનો સમાવેશ થાય છેઃ

"૪૦. ચર્મ કામદારો

૪૧. ચોકીદારો અને ગ્રામસેવકો

૪૨. સફાઈ કામદારો "

૧૧. ત્યારબાદ ભારતીય વૈધાનિક આયોગનો અહેવાલ, ૧૯૩૦ આવે છે.ભાગ ૧ના પ્રકરણ ૪નું શીર્ષક "જાતિ અને દલિત વર્ગો" છે.અહેવાલ ખાસ જણાવે છે કે જાતિને "ભારતીય સામાજિક માળખાના પાયા" તરીકે વર્ણવવામાં આવી છે.તે આગળ જણાવે છે કે દરેક હિન્દુ તેના માતાપિતાની જાતિના હોવા જરૂરી છે, અને તે જાતિમાં તે અનિવાર્યપણે રહે છે.તે જણાવે છે કે સંપત્તિનો કોઈ સંચય અને પ્રતિભાનો કોઈ ઉપયોગ તેની જાતિના દરજ્જાને બદલી શકતો નથી; અને તેની જાતિ બહારના લગ્ન પર પ્રતિબંધ છે અથવા તેને સખત રીતે નિરુત્સાહિત કરવામાં આવે છે.તે આગળ જણાવે છે કે કેટલાક કિસ્સાઓમાં, જાતિના શાસનનો ઉપયોગ તેના સભ્યોની આજીવિકાના માધ્યમોને લગભગ નિર્ધારિત કરે છે; ખરેખર, ઘણી જાતિઓ વ્યવસાયિક સંઘની પ્રકૃતિમાં ભાગ લે છે.તે જણાવે છે કે જાતિ વ્યવસ્થા, જે સામાજિક સંબંધોમાં ઔપચારિક શુદ્ધતાની જાળવણીમાં અને લોહીના મિશ્રણને મર્યાદિત કરવા માટે રચાયેલ નિયમોમાં ઉદ્ભવી હોઈ શકે છે, તે યુગો દરમિયાન એક એવી સંસ્થામાં વિકસિત થઈ છે જે દરેક વ્યક્તિને રૂઢિચુસ્ત હિંદુ ધર્મમાં તેની

ફરજ અને તેનું સ્થાન સોંપે છે.જો કે, એક જ જાતિના સભ્યોને એક સાથે લાવતી સીમા પણ તેમને અન્ય જાતિઓને આલિંગન આપતા અસંખ્ય વિભાગોથી અલગ પાડવાનું કામ કરે છે.તે આગળ જણાવે છે કે આના પરિણામે હિંદુ સમાજના એક કઠોર અને વિગતવાર પેટા વિભાગમાં પરિણમ્યું છે જે મુસ્લિમો અને ખ્રિસ્તીઓ વચ્ચેના સમાનતાવાદી વિચારોના સિદ્ધાંત સાથે મજબૂત રીતે વિરોધાભાસી છે.

૧૨. અહેવાલનો ફકરો ૫૩ "દલિત વર્ગો" સાથે સંબંધિત છે. તે જણાવે છે કે દલિત વર્ગો બ્રિટિશ ભારતની કુલ વસ્તીના લગભગ ૨૦ ટકા અથવા હિંદુ વસ્તીના લગભગ ૩૦ ટકા હિસ્સો ધરાવે છે.તેઓ હિંદુ ધાર્મિક અને સામાજિક વ્યવસ્થામાં માન્યતા પ્રાપ્ત સૌથી નીચી જાતિઓ છે.તે આગળ જણાવે છે કે મૂળરૂપે આ જાતિઓ અંશતઃ "કાર્યરત" હોવાનું જણાય છે, જેમાં એવા લોકોનો સમાવેશ થાય છે જેઓ અસ્વચ્છ અથવા અપમાનજનક વ્યવસાયોને અનુસરતા હતા, જેમ કે સફાઈ અથવા ચામડાનું કામ, અને અંશતઃ "આદિવાસી", એટલે કે, આદિવાસી જાતિઓ હિન્દુ સમુદાયમાં સમાવી લેવામાં આવી હતી અને અશુદ્ધ જાતિમાં પરિવર્તિત થઈ હતી.તે આગળ જણાવે છે કે તેમની આવશ્યક લાક્ષણિકતા એ છે કે, રૂઢિચુસ્ત હિંદુ ધર્મના સિદ્ધાંતો અનુસાર, તેઓ હિંદુ પ્રણાલીમાં "અસ્પૃશ્ય" છે–એટલે કે, અન્ય તમામ હિંદુઓ માટે તેઓ સ્પર્શ દ્વારા પ્રદૂષણ કરે છે અને ખોરાક અથવા પાણીને અશુદ્ધ કરે

છે.તેમને સામાન્ય હિન્દુ મંદિરના આંતરિક ભાગમાં પ્રવેશ આપવાનો ઇનકાર કરવામાં આવે છે.તે જણાવે છે કે તેઓ માત્ર હિન્દુ સામાજિક અને ધાર્મિક વ્યવસ્થામાં સૌથી નીચા નથી, પરંતુ થોડા વ્યક્તિગત અપવાદો સાથે આર્થિક ધોરણમાં પણ સૌથી નીચે છે અને સામાન્ય રીતે તદ્દન અશિક્ષિત છે.અહેવાલ દર્શાવે છે કે ગામડાઓમાં તેઓ સામાન્ય રીતે અલગ ક્વાર્ટરમાં અલગ કરવામાં આવે છે અને ખૂબ જ વારંવાર ખોરાક ખાય છે જેને સમુદાયનો અન્ય કોઈ વર્ગ સ્પર્શ પણ કરતો નથી.

૧૩. તેમાંના મોટા ભાગના જમીનવિહોણા ખેત મજૂરો છે, જેઓ ખેડૂતો દ્વારા ઓછા મહેનતાણું માટે કામ પર રાખવામાં આવે છે.તે જણાવે છે કે ફેક્ટરીમાં કોઈ ચોક્કસ શેડ દલિત વર્ગના કામદારો માટે અનામત રાખવો તે અસામાન્ય ન હતું.

૧૪. અહેવાલનો ફકરો ૫૪ "અસ્પૃશ્યોની અસમર્થતા" સાથે સંબંધિત છે.તે જણાવે છે કે અસ્પૃશ્ય લોકો દ્વારા તેમની અસ્પૃશ્યતાને કારણે ધાર્મિક સિવાયની વાસ્તવિક અક્ષમતાઓ માત્ર પ્રાંતથી પ્રાંતમાં જ નહીં, પણ એક જ પ્રાંતના જુદા જુદા ભાગોમાં અને ક્યારેક તો એક જ જિલ્લાના જુદા જુદા ભાગોમાં પણ ખૂબ જ અલગ અલગ હોય છે.તે જણાવે છે કે બે સૌથી વ્યાપક મુશ્કેલીઓ પાણી અને શાળાઓ વિશે છે.તે જણાવે છે કે ઘણી જગ્યાએ અસ્પૃશ્યોને અન્ય જાતિઓ દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતા કુવાઓ અથવા તળાવોમાં પ્રવેશથી વંચિત રાખવાની પ્રથા હતી અને જ્યારે

સ્થાનિક સત્તાવાળાઓ દ્વારા જાહેર ભંડોળમાંથી પાણી પુરવઠાનો નવો સ્રોત પૂરો પાડવામાં આવે છે ત્યારે અસ્પૃશ્યોને તેનો ઉપયોગ કરવાની વ્યવસ્થા કરવામાં ઘણી મુશ્કેલી જોવા મળે છે.અહેવાલમાં પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો છે કે જો કોઈ ગામ પોતાનું પાણી નદીમાંથી ખેંચે છે, તો અસ્પૃશ્યોએ તેમનો પુરવઠો નીચેની બાજુએથી અલગ જગ્યાએથી લેવો પડશે.ઘણા સ્થળોએ અસ્પૃશ્યોના બાળકોને કાં તો સામાન્ય શાળાઓમાંથી સંપૂર્ણપણે બાકાત રાખવામાં આવે છે, જો કે જાહેર ભંડોળમાંથી સંપૂર્ણ અથવા આંશિક રીતે પ્રદાન કરવામાં આવે છે, અન્યથા તેમને અલગ બેસવું પડશે.કેટલાક કિસ્સાઓમાં, અસ્પૃશ્ય બાળકોએ વર્ગખંડની બહાર ઊભા રહીને વર્ગખંડમાં હાજરી આપવી પડે છે.અહેવાલ દર્શાવે છે કે વહીવટકર્તા અથવા રાજકીય સુધારકની મુશ્કેલી એ હકીકત દ્વારા ઘણી વધી ગઈ હતી કે અસ્પૃશ્યોની મહાન સંસ્થા હજુ પણ તેમના ભાગ્યને કુદરતી અને અનિવાર્ય તરીકે સ્વીકારે છે.અહેવાલ જણાવે છે કે હિંદુઓની અંદર તેમની સ્થિતિ ખરેખર દયનીય છે અને તેમ છતાં તે ભૂખમરાની ધાર પર જીવતી નથી, અને તેમની સ્થિતિ સુધારવાની કોઈ આશાથી અજાણ છે.

૧૫. અહેવાલનો ફકરો ૫૫ દર્શાવે છે કે દલિત વર્ગોને મદ્રાસમાં અને ખાસ કરીને મલબારમાં સૌથી વધુ ગંભીર રીતે અનુભવાયા હતા.મલબારમાં, હજુ પણ "અપ્રાપ્ય" ની ઘટના જોવા મળે છે, એટલે કે, અસ્પૃશ્ય વ્યક્તિએ

ઉચ્ચ જાતિના હિન્દુના ચોક્કસ અંતરની અંદર ન આવવું જોઈએ અને તેને પસાર થવા દેવા માટે રસ્તો છોડવો પડશે, અને પ્રદૂષણના જોખમની ચેતવણી આપવા માટે બૂમો પાડવી પડશે.અહેવાલમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે મદ્રાસના અન્ય ભાગમાં સ્થાનિક સત્તામંડળે રસ્તાઓના સમારકામ માટે અસ્પૃશ્ય મજૂરોને નિયુક્ત કરવાને બદલે તેને વણસેલા રાખવાનું પસંદ કર્યું હતું.

૧૬. અહેવાલ આગળ નિર્દેશ કરે છે કે બોમ્બે અને મધ્ય પ્રાંતોમાં સ્થિતિ મદ્રાસની સ્થિતિ સાથે લગભગ તુલનાત્મક હતી.અહેવાલમાં બોમ્બે પ્રેસિડેન્સીમાં નાસિક અને પૂનાથી આવેલા તારનો પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, જેમાં કેટલાક અસ્પૃશ્યો દ્વારા હિંદુ મંદિરોમાં પ્રવેશનો દાવો કરવા માટે સંગઠિત કાર્યવાહી કરવામાં આવી હતી.

૧૭. ઉલ્લેખનીય નથી કે સંબંધિત સમયગાળા દરમિયાન ડૉ. બી. આર. આંબેડકરે અસ્પૃશ્યો અને અસ્પૃશ્યોને પણ મંદિરોમાં પ્રવેશવાની મંજૂરી આપવા માટે જળાશયો ખોલવા માટે આંદોલન પણ શરૂ કર્યું હતું.આવા આંદોલનોમાંથી એક ૨૦મી માર્ચ, ૧૯૨૭ના રોજ મહાડમાં 'ચાવદર ટાંકી' નામની જાહેર ટાંકી વિશે યોજાયું હતું અને બીજું ૨જી માર્ચ, ૧૯૩૦ના રોજ નાસિકના કાલારામ મંદિરમાં પ્રવેશવાનો પ્રયાસ હતો.

૧૮. અહેવાલમાં વધુમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે બંગાળ, બિહાર અને ઓરિસ્સા અને સંયુક્ત પ્રાંતોમાં મોટી સંખ્યામાં અસ્પૃશ્ય જાતિઓ હોવા

છતાં, સામાન્ય રીતે તેઓ દક્ષિણની જેમ સાર્વત્રિક અથવા એટલી ગંભીર રીતે પીડાતા હોય તેવું લાગતું નથી.જોકે, અહેવાલ જણાવે છે કે આ વિસ્તારોમાં પણ સમસ્યા હતી.આ અહેવાલમાં અસ્પૃશ્યોની વસ્તીની અંદાજિત ટકાવારી પણ આપવામાં આવી છે.આ અહેવાલમાં એવા આદિવાસીઓને બાકાત રાખવામાં આવ્યા છે જેઓ હિંદુ સમુદાયની બહાર છે.

૧૯. આગામી દસ્તાવેજ જેમાં ઉલ્લેખની જરૂર છે તે 'ભારતની વસ્તી ગણતરી ૧૯૩૧' છે.આ અહેવાલ 'આદિમ જનજાતિઓ' શબ્દસમૂહને રજૂ કરે છે, જે ટેકરીઓ, જંગલો અને અન્ય વિચરતી જૂથોમાં રહે છે.આ આદિમ જનજાતિઓ અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે પાયો પૂરો પાડે છે.તે એ પણ નોંધે છે કે અગાઉ દલિત વર્ગોને હવે અનુસૂચિત જાતિઓ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

૨૦. આમ જોઈ શકાય છે કે ટેકરીઓ, જંગલો અને દૂરના વિસ્તારોમાં રહેતી આદિમ જનજાતિઓ અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે પાયો પૂરો પાડે છે, જ્યારે અસ્પૃશ્યતાને કારણે માન્યતા પ્રાપ્ત કહેવાતા દલિત વર્ગો અનુસૂચિત જાતિઓ માટે પાયો પૂરો પાડે છે.અહેવાલમાં એમ પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે ૧૯૩૧ની વસ્તી ગણતરીનો અહેવાલ હાલના અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે સ્રોત સામગ્રી છે.

૨૧. ત્યારબાદ આવે છે ભારત સરકાર અધિનિયમ, ૧૯૩૫ (ત્યારબાદ તેને

"૧૯૩૫ અધિનિયમ" તરીકે ઓળખવામાં આવે છે). ૧૯૩૫ ના અધિનિયમાનો બીજો ભાગ "ધ ફેડરેશન ઓફ ઇન્ડિયા" સાથે સંબંધિત છે.તેનો પ્રથમ પ્રકરણ "સંઘની સ્થાપના અને ભારતીય રાજ્યોના જોડાણ" સાથે સંબંધિત છે.૧૯૩૫ ના અધિનિયમાની અનુચ્છેદ ૫ "ભારતીય સંઘની ઘોષણા" સાથે સંબંધિત છે અને ૧૯૩૫ ના અધિનિયમાની અનુચ્છેદ ૯ "ભારતીય રાજ્યોના જોડાણ" સાથે સંબંધિત છે. ૧૯૩૫ના અધિનિયમની કલમ ૫ની પેટા–કલમ (૨) ની કલમ (એ) એ જોગવાઈ કરે છે કે રાજ્યો, જેના શાસકો, આ અધિનિયમની પ્રથમ અનુસૂચિના ભાગ ૨માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓ અનુસાર, રાજ્યોની પરિષદના ઓછામાં ઓછા બાવન સભ્યોની પસંદગી કરવા માટે હકદાર રહેશે. ૧૯૩૫ના અધિનિયમની કલમ ૫ની પેટા–કલમ (૨) ની કલમ (બી) એ જોગવાઈ કરે છે કે રાજ્યો, જેની કુલ વસ્તી, ઉપરોક્ત જોગવાઈઓ અનુસાર નક્કી કરવામાં આવી છે, તે રાજ્યોની કુલ વસ્તીના ઓછામાં ઓછી અડધી જેટલી છે.

૨૨. ૧૯૩૫ના અધિનિયમની કલમ ૧૮ "સંઘીય વિધાનસભાના બંધારણ" સાથે સંબંધિત છે. કલમ ૧૮ની પેટા–કલમ (૩) એ જોગવાઈ કરે છે કે રાજ્યોની પરિષદ અને સંઘીય વિધાનસભાને પ્રદાન કરવાના પ્રતિનિધિઓની પસંદગી ૧૯૩૫ના અધિનિયમની પ્રથમ અનુસૂચિમાં સમાવિષ્ટ તે માટેની જોગવાઈઓ અનુસાર કરવામાં આવશે.

૨૩. તેવી જ રીતે, ૧૯૩૫ ના અધિનિયમાની કલમ ૬૦ "પ્રાંતીય વિધાનસભાઓના બંધારણ" સાથે સંબંધિત છે. ૧૯૩૫ ના અધિનિયમાની કલમ ૬૧ "પ્રાંતીય વિધાનસભાઓના ચેમ્બરની રચના" માટે જોગવાઈ કરે છે. કલમ ૬૧ની પેટા–કલમ (૧) માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે પ્રાંતના વિધાનમંડળના ચેમ્બર અથવા ચેમ્બરની રચના ૧૯૩૫ના અધિનિયમની પાંચમી અનુસૂચિમાં તે પ્રાંતના સંબંધમાં નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવી છે તેવી જ રહેશે.

૨૪. ૧૯૩૫ ના અધિનિયમની પ્રથમ અનુસૂચિમાં "સંઘીય વિધાનમંડળની રચના" માટે જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી.તેની કલમ ૪ અન્ય બાબતોની સાથે અનુસૂચિત જાતિના પ્રતિનિધિઓ માટે બેઠકોની જોગવાઈ કરે છે.

૨૫. ૧૯૩૫ના અધિનિયમની પ્રથમ અનુસૂચિની કલમ ૮ રજૂ કરવી સુસંગત રહેશે, જે આ નીચે મુજબ વંચાણે છેઃ

> "૮. કોઈ પણ પ્રાંતમાં કે જેમાં અનુસૂચિત જાતિના પ્રતિનિધિ દ્વારા બેઠક ભરવાની ફાળવણી કરવામાં આવે છે, તે બેઠક ભરવા માટેની વ્યક્તિની પસંદગી તે જાતિના સભ્યો દ્વારા કરવામાં આવશે, જેઓ ચેમ્બરમાં બેઠકો ધરાવે છે અથવા, કેસ હોય તે રીતે, તે પ્રાંતના વિધાનમંડળના ચેમ્બરમાંથી."

૨૬. આમ જોઈ શકાય છે કે ૧૯૩૫ ના અધિનિયમામાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે કોઈ પણ પ્રાંતમાં જ્યાં બેઠકો (ઓ) અનુસૂચિત જાતિના

પ્રતિનિધિઓ દ્વારા ભરવાની હોય/ભરવાની હોય, જ્યાં તેમને આ રીતે ફાળવવામાં આવે છે, તે તે જાતિના સભ્યો દ્વારા પસંદ કરવામાં આવશે જેઓ તે પ્રાંતના વિધાનસભાના ચેમ્બર અથવા ચેમ્બરમાં બેઠકો ધરાવે છે.

૨૭. પ્રથમ અનુસૂચિની કલમ ૧૮ "ફેડરલ એસેમ્બલી" સાથે સંબંધિત છે.

૨૮. આમ જોઈ શકાય છે કે ૧૯૩૫ના અધિનિયમની પ્રથમ અનુસૂચિની કલમ ૧૮ અન્ય બાબતોની સાથે અનુસૂચિત જાતિના સભ્યો માટે અનામત બેઠકો સાથે સંબંધિત છે.

૨૯. ૧૯૩૫ના અધિનિયમની પ્રથમ અનુસૂચિની કલમ ૨૬ એ અર્થઘટનની કલમ છે. તે "અનુસૂચિત જાતિઓ" ને નીચે પ્રમાણે વ્યાખ્યાયિત કરે છેઃ

> ""અનુસૂચિત જાતિઓનો અર્થ એવી જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથો છે, જે જાતિઓ, જાતિઓ, જનજાતિઓ, ભાગો અથવા જૂથો છે, જે પરિષદમાં મહામહિમને અગાઉ "દલિત વર્ગો" તરીકે ઓળખાતા વ્યક્તિઓના વર્ગોને અનુરૂપ દેખાય છે, જેમ કે પરિષદમાં મહામહિમ સ્પષ્ટ કરી શકે છે.

૩૦. આમ એ સ્પષ્ટ છે કે ૧૯૩૫ ના અધિનિયમો 'અનુસૂચિત જાતિઓ' ને એવી જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથો તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરે છે, જે જાતિઓ, જાતિઓ, જનજાતિઓ, ભાગો અથવા જૂથો છે, જે પરિષદમાં

મહામહિમને અગાઉ 'દલિત વર્ગો' તરીકે ઓળખાતા વ્યક્તિઓના વર્ગોને અનુરૂપ દેખાય છે, જેમ કે પરિષદમાં મહામહિમ સ્પષ્ટ કરી શકે છે.

૩૧. આમ જોઈ શકાય છે કે "અનુસૂચિત જાતિઓ" ની વ્યાખ્યા "દલિત વર્ગો" માં શોધી શકાય છે, જેનો ઉપયોગ સામાન્ય અર્થમાં અગાઉ અને ફરીથી અસ્પૃશ્યતાથી પીડાતા સૌથી પછાત લોકો માટે કરવામાં આવતો હતો.

૩૨. ત્યારબાદ આવે છે ભારત સરકાર (અનુસૂચિત જાતિઓ) આદેશ, ૧૯૩૬ (હવે પછી "૧૯૩૬ આદેશ" તરીકે ઉલ્લેખિત), જે ૩૦મી એપ્રિલ ૧૯૩૬ના રોજ સૂચિત કરવામાં આવ્યો હતો. ઉપરોક્ત આદેશનો ઉલ્લેખ કરવો સુસંગત રહેશે, જે નીચે મુજબ છેઃ

"ભારત સરકારનો આદેશ (અનુસૂચિત જાતિઓ), ૧૯૩૬

———————————

બકિંગહામ પેલેસ સ્થિત અદાલતમાં

એપ્રિલ ૩૦, ૧૯૩૬

વર્તમાન,

પરિષદમાં રાજાની સૌથી શ્રેષ્ઠ બહુમતી

જ્યારે કે ભારત સરકાર અધિનિયમ, ૧૯૩૫ની પ્રથમ, પાંચમી અને છઠ્ઠી અનુસૂચિમાં કેટલીક જોગવાઈઓ દ્વારા, કાઉન્સિલમાં મહામહિમને તે અનુસૂચિઓના હેતુઓ માટે અનુસૂચિત જાતિઓ તરીકે ગણવામાં આવે તેવી જાતિઓ, જાતિઓ અથવા આદિજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા આદિજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથોને સ્પષ્ટ કરવાની સત્તા આપવામાં આવી છેઃ

અને જ્યારે આ અધિનિયમની કલમ ત્રણસો નવની પેટા કલમ (૧) ની જોગવાઈઓ અનુસાર આ આદેશનો મુસદ્દો સંસદ સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યો

હતો અને સંસદના બંને ગૃહો દ્વારા એક સંબોધન રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું જેમાં પ્રાર્થના કરવામાં આવી હતી કે આ આદેશની શરતોમાં આદેશ આપી શકાયઃ

હવે, તેથી, મહામહિમ, ઉક્ત સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને અને તે વતી તેમને સક્ષમ બનાવતી અન્ય તમામ સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને, તેમની પ્રિવી કાઉન્સિલની આદેશની સલાહથી અને તેનાથી ખુશ છે, અને આથી નીચે મુજબ આદેશ આપવામાં આવ્યો છેઃ –

૧. આ આદેશને "ભારત સરકાર (અનુસૂચિત જાતિઓ) આદેશ, ૧૯૩૬" તરીકે ટાંકવામાં આવી શકે છે. "

૨. આ આદેશની જોગવાઈઓને આધીન રહીને, ભારત સરકાર અધિનિયમ, ૧૯૩૫ની પ્રથમ, પાંચમી અને છઠ્ઠી અનુસૂચિના હેતુઓ માટે, આ આદેશની અનુસૂચિના ભાગ ૧ થી ૯માં નિર્દિષ્ટ જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથો, જે પ્રાંતો સાથે તે ભાગો અનુક્રમે સંબંધિત છે, ત્યાં સુધી તે અનુસૂચિના તે ભાગોમાં અનુક્રમે તેમના સંબંધમાં નિર્દિષ્ટ વિસ્તારોમાં તેના રહેવાસી સભ્યોના સંબંધમાં અનુસૂચિત જાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવશે.

૩. અગાઉના છેલ્લા ફકરામાં કંઈપણ હોવા છતાં –

(એ) કોઈ પણ ભારતીય ખ્રિસ્તી અનુસૂચિત જાતિનો સભ્ય ગણાશે નહિ.

(બી) બંગાળમાં કોઈ પણ વ્યક્તિ કે જે બૌદ્ધ ધર્મ અથવા આદિજાતિ ધર્મનું પાલન કરે છે, તેને કોઈ પણ અનુસૂચિત જાતિનો સભ્ય ગણવામાં આવશે નહીં.

અને જો કોઈ ચોક્કસ વ્યક્તિ બૌદ્ધ ધર્મ અથવા આદિજાતિ ધર્મનું પાલન કરે છે કે નહીં તે અંગે કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થવો જોઈએ, તો તે પ્રશ્ન તે નિર્ધારિત રીતે, નિર્ધારિત કરી શકાય

તેવા પ્રશ્નોના જે જવાબો આપી શકે તે અનુસાર નક્કી કરવામાં આવશે.

૪. આ આદેશમાં "ભારતીય ખ્રિસ્તી" અભિવ્યક્તિનો અર્થ ભારત સરકાર અધિનિયમ, ૧૯૩૫ની પ્રથમ અનુસૂચિના ભાગ–૧ના હેતુઓ માટે છે તેવો જ છે અને "નિર્ધારિત" અભિવ્યક્તિનો અર્થ બંગાળના રાજ્યપાલ દ્વારા તેમના વ્યક્તિગત ચુકાદાનો ઉપયોગ કરીને બનાવવામાં આવેલા નિયમો દ્વારા સૂચવવામાં આવે છે.

૫. આ આદેશની અનુસૂચિમાં કોઈપણ વિભાગ, જિલ્લા, પેટાવિભાગ, તાલુકા અથવા નગરપાલિકાને આપવામાં આવેલા કોઈપણ સંદર્ભનો અર્થ તે વિભાગ, જિલ્લા, પેટાવિભાગ, તાલુકા અથવા નગરપાલિકાના સંદર્ભ તરીકે કરવામાં આવશે, જે જુલાઈના પ્રથમ દિવસે અસ્તિત્વમાં છે.

અનુસૂચિ ભાગ ૧–મદ્રાસ

(૧) સમગ્ર પ્રાંતમાં અનુસૂચિત જાતિઓ: –

આદીઆંધ્રા	ગોસાંગી	પાઇડી
આદીદ્રવિડ	હદ્દી	પૈન્દા
આદી–કર્ણાટકા	હસ્લા	પેકી
અજીલા	હોલેયા	પલ્લન
અરૂનથુથિયર	જગ્ગલી	પમ્બદા
બૈરા	જમ્બુવુલુ	પમિદી
બકુડા	કલ્લાડી	પંચમા
બંદી	કનક્કણ	પનિયણ
બરિકી	કોડાળો	પન્નીઅંદી
બટ્ટડા	કૂસા	પરૈયન

બવુરી	કોરગા	પરવન
બેલ્હારા	કુડુમ્બન	પુલાયન
બ્યાગરી	કુરાવન	પુથિરૈ વન્નન
ચચટી	મદારિ	રાણેચાર
ચક્કીલીયન	મદીગા	રેલ્લી
ચલાવડી	મૈલા	સમાગરા
ચમાર	માલા	સંબન
ચંદાલા	માલા દાસુ	સપારી
ચેરુમન	માતંગી	સેમ્મન
દંડાસી	મોગર	થોટી
દેવન્દ્રકુલાથન	મુચી	તિરુવલ્લુવર
ઘાસી	મુન્ડાલા	વલ્લુવન
ગોડાગલી	નલાકેયાવા	વાલ્મિકી
ગોદારિ	નયાદી	વેલ્લુવન
ગોલ્લા	પાગા દાઇ	

(૨) પ્રાંતની વિધાનસભામાં પછાત વિસ્તારો અને પછાત જનજાતિઓના પ્રતિનિધિઓની ચૂંટણી માટે ભારત સરકાર અધિનિયમ, ૧૯૩૫ હેઠળ રચાયેલા કોઈપણ વિશેષ મતવિસ્તાર સિવાય સમગ્ર પ્રાંતમાં અનુસૂચિત જાતિઓ: –

અરાનદન	કુલ્લુનચકન	કુરુમન
ડોમ્બો	કુડિયા	માલાસર
કાદન	કુડુબી	મવીલન
કરિમપલન	કુરિચ્ચન	પાનો

ભાગ ૨–બોમ્બે

અનુસૂચિત જાતિઓઃ –

(૧) સમગ્ર પ્રાંતમાંઃ –

આસોડી	ઢોર	મંગ ગરુડી
બાકડ	ગરોડે	મેઘવાલ, અથવા મેંઘવાર
ભમ્બી	હલ્લીર	મિનિ માડિગ
ભંગી	હાલસર અથવા હસલર અથવા હુલસવર	મુકરી
ચક્કવાદ્યા દાસર	હોલાયા	નડીયા
ચાલવડી	ખાલ્પા	શેણવા અથવા શિંધવા
મોચીગર અથવા સમાગર	કોલ્ચા અથવા કોલ્ઘા	શિંગડાવ અથવા શિંઘડ્યા
ચેના – દાસરુ	કોળી ઢોર	સોચિ
ચુહર અથવા ચુહરા	લિંગાદર	તિમાલી
ડાકાલેરુ	મેડિગ અથવા મંગ	તુરી
ઢેડ	મહાર	વણકર
ઢેગુ–મેગા		વિઠોલિયા

(૨) પ્રાંતની વિધાનસભામાં પછાત વિસ્તારો અને પછાત જનજાતિઓના પ્રતિનિધિઓની ચૂંટણી માટે ભારત સરકાર અધિનિયમ, ૧૯૩૫ હેઠળ રચાયેલા કોઈપણ વિશેષ મતવિસ્તાર સિવાય સમગ્ર પ્રાંતમાં અનુસૂચિત જાતિઓઃ –

(૩) કનારા જિલ્લામાં–કોટેગર.

ભાગ ૩ – બંગાળ

સમગ્ર બંગાળ પ્રાંતમાં અનુસૂચિત જાતિઓઃ –

અગરિયા	હરી	મલ
બાગ્ડી	હો	મલ્લાહ
બહેલિયા	જલીયા કૈબરત્ત	મલપહારિયા
બૈતિ	ઝાલો માલો અથવા માલો	મેચ
બૌરી	કાદર	મેહટોર
બેડિયા	કાન	મુચી
બેલ્ડર	કાંધ	મુંડા
બેરુઆ	કાન્દ્રા	મુસાહર
ભાટિયા	કાઓરા	નાગેસિયા
ભુઇમાલી	કપુરિયા	નામાસુદ્રા
ભુઇયા	કરેન્ગા	નટ
ભુમીજ	કાષ્ઠા	નુણિયા
બિંદ	કૌર	ઓરાઓન
બિંઝિયા	ખૈરા	પલિયા
ચમાર	ખટિક	પાન
ધેનુઆર	કોચ	પાસી
ધોબા	કોણાઇ	પટણી
દોઆઇ	કોણવર	પોડ
ડોમ	કોરા	રાભા
ડોસાધ	કોટલ	રાજબંસી
ગારો	લાલબેગી	રાજવર
ઘાસી	લોધા	સાંથલ
ઘોંરહી	લોહાર	સુનરી

હડી	મહાર	તિયાર
હાજંગ	માહલી	તુરી
હલાલખોર		

ભાગ ૪ – યુનાઇટેડ પ્રોવિન્સ

(૧) સમગ્ર પ્રાંતમાં અનુસૂચિત જાતિઓ: –

અગરિયા	ચમાર	ખરોટ
અહેરિયા	ચેરો	કરવાર (બેનબંસી સિવાય)
બડી	ડબગર	ખટીક
બઢીક	ધાંગર	કોલ
બહેલિયા	ધાનુક (ભંગી)	કોરવા
બજાણિયા	ધારકર	લાલબેગી
બાજગી	ધોબી	માઝવર
બાલાહર	ડોમ	નટ
બાલ્મિકી	ડોમર	પંખા
બાણમાનુસ	ઘરામી	પારાહિયા
બાંસફોર	ઘાસિયા	પાસી
બારવર	ગુઆલ	પાત્રઈ
બાસોર	હેબુરા	રાવત
બાવરિયા	હરિ	સહાર્યા
બેલ્ડર	હેલા	સણૌરિયા
બેંગાલી	કલાબાઝ	સાસિયા
બેરિયા	કણજાર	શિલ્પકાર

ભાંટુ	કાપરિયા	થારુ
ભુઈયા	કરવાલ	તુરૈહા
ભુયિયર	ખૈરાહા	
બોરિયા		

(૨) આગ્રા, મેરઠ અને રોહિલખંડ વિભાગો સિવાય સમગ્ર પ્રાંતમાં–કોરી

(૩) કનારા જિલ્લામાં–કોટેગર.

ભાગ ૫ – પંજાબ

સમગ્ર પ્રાંતમાં અનુસૂચિત જાતિઓઃ –

અદ ધર્મી	મરીજા અથવા મોરેચા	ખટીક
બાવરિયા	બંગાલી	કોરી
ચમાર	બરાર	નટ
ચુહરા અથવા	બાઝીગર	પાસી
બાલ્મિકી		
ડાગી અથવા કોલી	ભંજરા	પેરણા
દુમ્ના	ચનલ	સપેલા
ઓડ	ધાનક	સિર્કિબંડ
સાણસી	ગાર્ગા	મેઘ
સરેરા	ગંધિલા	રામદાસી

ભાગ ૬ – બિહાર

(૧) સમગ્ર પ્રાંતમાં અનુસૂચિત જાતિઓઃ –

ચમાર	હલાલખોર	મોચી
ચૌપાલ	હરિ	મુસાહર

ધોબી	કણજર	નટ
દુસધ	કુરારિયર	પાસી
ડોમ	લાલબેગી	

(૨) પટણા અને તિરહુત વિભાગો અને ભાગલપુર, મોંગ પલામૂ અને પૂર્ણિયા જિલ્લામાં: –

બૌરી	ભુમિજ	રાજવર
ભોગ્ટા	ઘાસી	તુરી
ભુઈયા	પાન	

(૩) માનભૂમ જિલ્લાના ધનબાદ પેટાવિભાગ અને કેન્દ્રીય માનભૂમ સામાન્ય ગ્રામીણ મતવિસ્તાર અને પુરુલિયા અને રઘુનાથપુર નગરપાલિકાઓમાં: –

બૌરી	ઘાસી	રાજવર
ભોગ્ટા	પાન	તુરી
ભુઈયા		

ભાગ ૭ – સેન્ટ્રલ પ્રોવિન્સ એન્ડ બેરાર

અનુસૂચિત જાતિઓ	સ્થાનો
બાસોર, અથવા બુરુદ	સમગ્ર પ્રાંતમાં
ચામર	

ડો.
ગાંડા
મંગ
મેહતાર
અથવા ભંગી
મોચી
સતનામી

ઑડેલિયા : બિલાસપુર જિલ્લામાં

બાહ્મા : અમરાવતી જિલ્લામાં

બલાહી, અથવા બલાઇ : બેરાર વિભાગ અને બાલાઘાટ, ભંડારા, બેતુલ, ચંદા, છિંદવાડા, હોશંગાબાદ, જબલપુર, મંડલા, નાગપુર, નિમાર સૌગોર અને વર્ધા જિલ્લાઓમાં

બેડર : અકોલા, અમરાવતી અને બુલઢાણા જિલ્લાઓમાં.

ચાદર : ભંડારા અને સૌગોર જિલ્લાઓમાં

ચૌહાણ : ડ્રુગ જિલ્લામાં

દહાયત : સૌગોર જિલ્લાના દમોહ પેટાવિભાગમાં.

દેવર : બિલાસપુર, ડ્રુગ અને રાયપુર જિલ્લાઓમાં.

ધનુક : સૌગોર જિલ્લામાં, તેના દમોહ પેટાવિભાગ સિવાય.

ધીમર : ભંડારા જિલ્લામાં

ધોબી : ભંડારા, બિલાસપુર, રાયપુર અને સૌગોર જિલ્લાઓમાં અને હોશંગાબાદ જિલ્લાના હોશંગાબાદ અને સિવની–માલવા તાલુકાઓમાં.

દોહોર	:	બેરાર વિભાગમાં, અને બાલાઘાટ, ભંડારા, ચંદા, નાગપુર અને વર્ધા જિલ્લાઓમાં.
ઘાસિયા	:	બેરાર વિભાગમાં અને બાલાઘાટ, ભંડારા, બિલાસપુર, ચંદા, ડ્રુગ, નાગપુર, રાયપુર અને વર્ધા જિલ્લાઓમાં.
હોલિયા	:	બાલાઘાટ અને ભંડારા જિલ્લામાં.
જંગમ	:	ભંડારા જિલ્લામાં.
કૈકરી	:	બેરાર વિભાગમાં, અને ભંડારા, ચંદા, નાગપુર અને વર્ધા જિલ્લાઓમાં.
કાતિયા	:	બેરાર વિભાગમાં, બાલાઘાટ, બેતુલ ભંડારા, બિલાસપુર, ચંદા, ડ્રુગ, નાગપુર, નિમાર, રાયપુર અને વર્ધા જિલ્લાઓમાં, હોશંગાબાદ જિલ્લાના હોશંગાબાદ અને સિવની–માલવા તાલુકાઓમાં, છિંદવાડા જિલ્લામાં, તેના સિવની પેટાવિભાગ સિવાય, અને સૌગોર જિલ્લામાં, તેના દમોહ પેટાવિભાગ સિવાય.
ખંગર	:	ભંડારા, બુલઢાણા અને સૌગોર જિલ્લાઓમાં અને હોશંગાબાદ જિલ્લાના હોશંગાબાદ અને સિવની–માલવા તાલુકાઓમાં.
ખટીક	:	બેરાર વિભાગમાં, બાલાઘાટ, ભંડારા, ચંદા, નાગપુર અને વર્ધા જિલ્લાઓમાં, હોશંગાબાદ જિલ્લાના હોશંગાબાદ તાલુકામાં, છિંદવાડા જિલ્લામાં, તેના સિવની પેટાવિભાગ સિવાય, અને સૌગોર જિલ્લામાં, દમોહ પેટાવિભાગ સિવાય.
કોલી	:	ભંડારા અને ચંદા જિલ્લામાં
કોરી	:	અમરાવતી, બાલાઘાટ, બેતુલ, ભંડારા, બુલઢાણા, છિંદવાડા, જબલપુર, મંડલા, નિમાર, રાયપુર અને સૌગોર જિલ્લાઓમાં અને હોશંગાબાદ જિલ્લામાં, તેની હરદા અને સોહાગપુર

તાલુકાઓ સિવાય.

કુમ્હાર	:	હોશંગાબાદ જિલ્લાના ભંડારા અને સૌગોર જિલ્લાઓ અને હોશંગાબાદ અને સિવની–માલવા તાલુકાઓમાં.
મેડગી	:	બેરાર વિભાગમાં, અને બાલાઘાટ ભંડારા, ચંદા, નાગપુર અને વર્ધા જિલ્લાઓમાં.
માલા	:	બાલાઘાટ, બેતુલ, છિંદવાડા, હોશંગાબાદ, જબલપુર, મંડલા, નિમાર અને સૌગોર જિલ્લાઓમાં.
મેહરા, અથવા મહાર	:	હોશંગાબાદ જિલ્લાના હરદા અને સોહાગપુર તાલુકાઓ સિવાય સમગ્ર પ્રાંતમાં.
નાગરચી	:	બાલાઘાટ, ભંડારા, છિંદવાડા, મંડલા, નાગપુર અને રાયપુર જિલ્લાઓમાં.
ઓઝા	:	બાલાઘાટ, ભંડારા અને મંડલા જિલ્લાઓમાં અને હોશંગાબાદ જિલ્લાના હોશંગાબાદ તાલુકામાં.
પંકા	:	બેરાર વિભાગમાં, બાલાઘાટ, ભંડારા, બિલાસપુર, ચંદા, ડ્રુગ, નાગપુર, રાયપુર, સૌગોર અને વર્ધા જિલ્લાઓમાં અને છિંદવાડા જિલ્લામાં તેના સિવની પેટાવિભાગ સિવાય.
પારધી	:	હોશંગાબાદ જિલ્લાના નરસિંહપુર પેટાવિભાગમાં.
પ્રધાન	:	બેરાર વિભાગમાં, ભંડારા ચંદા, નાગપુર, નિમાર, રાયપુર અને વર્ધા જિલ્લાઓમાં અને છિંદવાડા જિલ્લામાં, તેના સિવની પેટાવિભાગ સિવાય.
૨ઝઝાર	:	હોશંગાબાદ જિલ્લાના સોહાગપુર તાલુકામાં.

ભાગ ૮ – અસમ

અનુસૂચિત જાતિઓઃ –

(૧) અસમ ખીણપ્રદેશમાં :–

નામાસુદ્રા	હીરા	મેહતર અથવા ભંગી
કૈબરટ્ટા	લાલબેગી	બાંસફોર
બનિયા અથવા બ્રિટ્ટીઅલ–બનિયા		

(૨) સુમરા ખીણપ્રદેશમાંઃ –

માલી અથવા ભુઈમાલી	સુત્રધાર	કૈબરટ્ટા અથવા જલિયા
ધુપી અથવા ધોબી	મુચી	લાલબેગી
દુગ્લા અથવા ઢોલી	પટણી	મેહતર અથવા ભંગી
ઝાલો અને માલો મહારા	નામસુદ્રા	બાંસફોર

ભાગ ૯ – ઓરિસ્સા

અનુસૂચિત જાતિઓઃ –

(૧) સમગ્ર પ્રાંતમાં :–

આદી–આંધ્રા	ગોદરા	મંગન
ઔઢેલિયા	ગોખા	મેહરા અથવા મહાર
બારીકી	હડ્ડી અથવા હરિ	મેહતર અથવા ભંગી
બાસોર અથવા બુરુદ	ઈરિકા	મોચી અથવા મુચી
બવુરી	જગ્ગાલી	પૈદી
ચચાટી	કન્દ્રા	પૈન્દા
ચમાર	કન્ટિલા	પામિદી
ચંડાલા	કેલા	પંચમા
દંડાસી	કોડાલો	પંકા

દેવર	મદારી	રેલ્લી
ધોબા અથવા ધોબી	મડિગા	સપારી
ગાંડા	મહુરિયા	સતનામી
ઘુસુરિયા	મલા	સિયાલ
ગોડાગલી	મંગ	વાલ્મિકી
ગોદારી		

(૨) મદ્રાસ પ્રેસિડેન્સીમાં વિઝાગાપટમ અને ગંજમ એજન્સીઓ પાસેથી ભારત સરકાર (ઓરિસ્સાનું બંધારણ) આદેશ, ૧૯૩૬ની જોગવાઈઓ હેઠળ ઓરિસ્સામાં સ્થાનાંતરિત થયેલા વિસ્તારો સિવાય સમગ્ર પ્રાંતમાં ખોંડમાલ જિલ્લો, સંબલપુર જિલ્લો અને વિસ્તારોઃ –

પાન, અથવા પાનો

(૩) ખોન્ડમલ જિલ્લા સિવાય સમગ્ર પ્રાંતમાં અને ઉપરોક્ત એજન્સીઓ દ્વારા ઓરિસ્સામાં આ રીતે સ્થાનાંતરિત કરાયેલા વિસ્તારોઃ –

ડોમ, અથવા ડોમ્બો

(૪) સંબલપુર જિલ્લા સિવાય સમગ્ર પ્રાંતમાંઃ

બૌરી	ભુમિજ	તુરી
ભુઈયા	ઘાસી અથવા ઘાસિયા	

(૫) સંબલપુર જીલ્લાના નવાપરા સબડિવિઝનમાંઃ

કોરી	નાગરચી	પ્રાધુઆ

સી. કે. રોડ્સ,

સંયુક્ત સચિવ.ભારત સરકાર "

૩૩. આમ જોઈ શકાય છે કે ૧૯૩૫ના અધિનિયમની પ્રથમ, પાંચમી અને છઠ્ઠી અનુસૂચિના હેતુઓ માટે, ૧૯૩૬ના આદેશની અનુસૂચિના ભાગ I થી IX માં નિર્દિષ્ટ જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથોને તે પ્રાંતોમાં અનુસૂચિત જાતિઓ માનવામાં આવતી હતી, જેની સાથે તે ભાગો અનુક્રમે સંબંધિત છે.

૩૪. ૧૯૩૬ના આદેશના અવલોકનથી જાણવા મળે છે કે વિવિધ પ્રાંતો માટે વિવિધ જાતિઓને અનુસૂચિત જાતિઓ તરીકે સૂચિત કરવામાં આવી હતી.કેટલાક પ્રાંતોમાં, કોઈ ચોક્કસ જાતિને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે ગણવામાં આવતી હતી, સિવાય કે તેમાં ઉલ્લેખિત જિલ્લાઓમાં જ્યાં તેને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે ગણવામાં આવતી ન હતી.તેવી જ રીતે, કેટલાક કિસ્સાઓમાં, ચોક્કસ વિસ્તારો અથવા જિલ્લાઓમાં, ઉપરોક્ત જાતિઓને તે જ પ્રાંતમાં અનુસૂચિત જાતિઓ માનવામાં આવતી હતી.

૩૫. આમ જોઈ શકાય છે કે એક જ પ્રાંતમાં એક જ જાતિ માત્ર એક અથવા વધુ જિલ્લાઓમાં અનુસૂચિત જાતિ હોઈ શકે છે અને અન્ય જિલ્લાઓમાં નહીં.

૩૬. તે જોઈ શકાય છે કે જ્યાં સુધી બોમ્બે પ્રાંતની વાત છે, ત્યાં સુધી 'મોચી' જાતિ અમદાવાદ, કૈરા, બ્રાવોહ અને પંચ મહેલો અને સુરત જિલ્લાઓ

સિવાય સમગ્ર પ્રાંતમાં અનુસૂચિત જાતિ હશે.તેવી જ રીતે, 'કોટેગર' જાતિ માત્ર કનારા જિલ્લામાં જ અનુસૂચિત જાતિ હશે અને બાકીના પ્રાંતમાં નહીં.

૩૭. આમ જોઈ શકાય છે કે ૧૯૩૬નો આદેશ બંધારણની શરૂઆત પછી અનુચ્છેદ ૩૪૧(૧) હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલા બંધારણ (અનુસૂચિત જાતિ) આદેશ, ૧૯૫૦ (ત્યારબાદ "૧૯૫૦ આદેશ" તરીકે ઓળખાય છે) નો આધાર હતો.

૩૮. ત્યારબાદ સૌથી મહત્વપૂર્ણ ઘટના એટલે કે ૧૭મી સપ્ટેમ્બર, ૧૯૪૯ના રોજ બંધારણ સભામાં થયેલી ચર્ચા આવે છે, જ્યારે ડૉ. બી. આર. આંબેડકરે કલમ ૩૦૦એ અને ૩૦૦બી એમ બે નવા મુસદ્દા રજૂ કર્યા હતા, જે આ રીતે વાંચે છેઃ

> "૩૦૦એ–અનુસૂચિત જાતિઓ
>
> (૧) રાષ્ટ્રપતિ, રાજ્યના રાજ્યપાલ અથવા શાસક સાથે પરામર્શ કર્યા પછી, જાહેર સૂચના દ્વારા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા અનુસૂચિત જાતિના ભાગો અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના જૂથોને સ્પષ્ટ કરી શકે છે, જે આ બંધારણના હેતુઓ માટે તે રાજ્યના સંબંધમાં અનુસૂચિત જાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવશે.
>
> (૨) સંસદ કાયદા દ્વારા આ અનુચ્છેદના ખંડ (૧) હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં નિર્દિષ્ટ અનુસૂચિત જાતિઓની

યાદીમાં કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિ અથવા કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિના ભાગ અથવા જૂથનો સમાવેશ કરી શકે છે અથવા તેને બાકાત રાખી શકે છે, પરંતુ ઉપરોક્ત ખંડ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં કોઈ અનુગામી જાહેરનામા દ્વારા ફેરફાર કરવામાં આવશે નહીં.

૩૦૦બી–અનુસૂચિત જનજાતિઓ

(૧) રાષ્ટ્રપતિ રાજ્યપાલ અથવા રાજ્યના શાસક સાથે પરામર્શ કર્યા પછી, જાહેર સૂચના દ્વારા આદિજાતિઓ અથવા આદિજાતિ સમુદાયો અથવા આદિજાતિઓ અથવા આદિજાતિ સમુદાયોમાંના ભાગો અથવા જૂથોને સ્પષ્ટ કરી શકે છે, જે આ બંધારણના હેતુઓ માટે તે રાજ્યના સંબંધમાં અનુસૂચિત જનજાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવશે.

(૨) સંસદ કાયદા દ્વારા આ અનુચ્છેદના ખંડ (૧) હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં નિર્દિષ્ટ અનુસૂચિત જનજાતિઓની યાદીમાં કોઈપણ જનજાતિ અથવા આદિજાતિ સમુદાય અથવા કોઈપણ જનજાતિ અથવા આદિજાતિ સમુદાયના ભાગ અથવા જૂથનો સમાવેશ કરી શકે છે અથવા તેને બાકાત રાખી શકે છે, પરંતુ ઉપરોક્ત ખંડ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં કોઈ અનુગામી જાહેરનામા દ્વારા ફેરફાર કરવામાં આવશે નહીં. "

૩૯. આ નવો મુસદ્દો રજૂ કરતી વખતે ડૉ. બી. આર. આંબેડકરે આ રીતે કહ્યું

હતું:

> "મેં કહ્યું તેમ આ બે કલમોનો ઉદ્દેશ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની લાંબી યાદીઓ સાથે બંધારણ પર ભાર મૂકવાની જરૂરિયાતને દૂર કરવાનો હતો.હવે એવી દરખાસ્ત કરવામાં આવી છે કે રાષ્ટ્રપતિને રાજ્યપાલ અથવા રાજ્યના શાસક સાથે પરામર્શ કરીને બંધારણમાં તેમના માટે નિર્ધારિત વિશેષાધિકારોના હેતુઓ માટે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ તરીકે ગણવામાં આવતી તમામ જાતિઓ અને જનજાતિઓ અથવા જૂથોને સ્પષ્ટ કરીને રાજપત્રમાં સામાન્ય જાહેરનામું બહાર પાડવાની સત્તા હોવી જોઈએ.લાદવામાં આવેલી એકમાત્ર મર્યાદા આ છેઃકે એકવાર રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવે, જે નિઃશંકપણે, તે દરેક રાજ્યની સરકાર સાથે પરામર્શ કરીને અને તેની સલાહ પર બહાર પાડશે, તે પછી, જો આ રીતે સૂચિત સૂચિમાંથી કોઈ નાબૂદી કરવાની હોય અથવા કોઈ ઉમેરો કરવાની હોય, તો તે સંસદ દ્વારા થવો જોઈએ, રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નહીં.તેનો ઉદ્દેશ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા પ્રકાશિત અનુસૂચિમાં વિક્ષેપની બાબતમાં કોઈ પણ પ્રકારના રાજકીય પરિબળોને દૂર કરવાનો છે. "

૪૦. આમ જોઈ શકાય છે કે કલમ ૩૦૦એ અને ૩૦૦બી, જે હવે અનુચ્છેદ ૩૪૧ અને ૩૪૨ છે, તેના મુસદ્દા પાછળનો વિચાર અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની લાંબી યાદીઓ સાથે બંધારણ પર ભાર મૂકવાની જરૂરિયાતને દૂર કરવાનો હતો.એવી દરખાસ્ત કરવામાં આવી હતી કે રાષ્ટ્રપતિને રાજ્યપાલ અથવા રાજ્યના શાસક સાથે પરામર્શ કરીને

બંધારણમાં તેમના માટે નિર્ધારિત વિશેષાધિકારોના હેતુઓ માટે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ તરીકે ગણવામાં આવતી તમામ જાતિઓ અને જનજાતિઓ અથવા જૂથોને સ્પષ્ટ કરીને રાજપત્રમાં સામાન્ય જાહેરનામું બહાર પાડવાની સત્તા હશે.

૪૧. આમ એ સ્પષ્ટ છે કે કલમ ૩૦૦એ (હવે અનુચ્છેદ ૩૪૧) અને કલમ ૩૦૦બી (હવે કલમ ૩૪૨) ના મુસદ્દાનો હેતુ જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથોની ઓળખ કરવાનો હતો, જેઓ બંધારણમાં તેમના માટે નિર્ધારિત કરવામાં આવેલા વિશેષાધિકારોના હકદાર હતા.

૪૨. આમ તે સ્પષ્ટ છે કે કલમ ૩૦૦એ અને ૩૦૦બી (હવે અનુચ્છેદ ૩૪૧ અને ૩૪૨) ના મુસદ્દાનો હેતુ વિશેષાધિકારો પ્રદાન કરવાનો નહોતો, પરંતુ માત્ર જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથોની ઓળખ કરવાનો હતો, જે બંધારણ હેઠળ અન્યત્ર આપવામાં આવેલા વિશેષાધિકારો માટે હકદાર હશે.

૪૩. ડૉ. બી. આર. આંબેડકરે વધુમાં અવલોકન કર્યું હતું કે જે મર્યાદા લાદવામાં આવી છે તે એ છે કે એકવાર રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવે, જે તેઓ રાજ્ય સરકાર સાથે પરામર્શ કરીને અને તેની સલાહ પર બહાર પાડશે, ત્યારબાદ, જો આ રીતે જાહેર કરાયેલી યાદીમાં

કોઈ નાબૂદી અથવા ઉમેરો કરવામાં આવે, તો તે ફક્ત સંસદ દ્વારા જ કરી શકાય છે, રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નહીં.તેનો હેતુ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા પ્રકાશિત અનુસૂચિમાં વિક્ષેપની બાબતમાં કોઈ પણ પ્રકારના રાજકીય પરિબળોને દૂર કરવાનો હતો.

૪૪. તે સ્પષ્ટ છે કે ઉપરોક્ત જોગવાઈઓ પાછળનો હેતુ એ હતો કે એકવાર આ રીતે સૂચિત સૂચિમાં ઓળખ થઈ જાય, પછી કારોબારીએ તેની સાથે છેડછાડ ન કરવી જોઈએ અને કોઈપણ ઉમેરો અથવા કાઢી નાખવું ફક્ત સંસદ દ્વારા જ કરવું જોઈએ.

૪૫. આ સુધારાના સમર્થનમાં તે જ દિવસે એટલે કે ૧૭ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૪૯ના રોજ આપવામાં આવેલા શ્રી પિલ્લઈના ભાષણનો ઉલ્લેખ કરવો પણ સુસંગત રહેશે, જે નીચે મુજબ છેઃ

> **"શ્રી વી. આઈ. મુનિસ્વામી પિલ્લઈઃ**અધ્યક્ષ મહોદય, હું માનનીય ડૉ. આંબેડકર દ્વારા રજૂ કરાયેલા સુધારાઓનું સમર્થન કરવા આવ્યો છું.આ સુધારાઓ અનુસૂચિત જાતિઓની વ્યાખ્યા સાથે સંબંધિત છે.જ્યાં સુધી હું જોઈ શકું છું ત્યાં સુધી તેમણે સ્પષ્ટ કરી દીધું છે કે તેના બીજા ભાગ અનુસાર રાષ્ટ્રપતિ ૨૬ જાન્યુઆરી, ૧૯૫૦ના રોજ અનુસૂચિત જાતિઓની શ્રેણીમાં આવતા આવા સમુદાયોની યાદી પ્રકાશિત કરશે.પરંતુ હું આ ગૃહને તે પૃષ્ઠભૂમિ વિશે જણાવવા માંગુ છું જેણે અનુસૂચિત જાતિઓનું વિશેષ નામ બહાર પાડ્યું.હિંદુ સમુદાય દ્વારા યુગોથી આચરવામાં આવતી અસ્પૃશ્યતા, સામાજિક દુષ્ટતા જ હતી, જે સરકાર

અને લોકો માટે જવાબદાર હતી કે તેઓ હિંદુઓની શ્રેણીમાં આવતા લોકોના વર્ગને જાણે અને જેમને હિંદુ સમાજની બહાર રાખવામાં આવ્યા હતા.૧૯૧૬ સુધી પાછળ વળીને જોઈએ તો તે તે વર્ષ હતું જ્યારે સરકારે જોયું કે અસ્પૃશ્ય વર્ગો માટે કંઈક કરવું પડશે (જ્યારે તેઓ અસ્પૃશ્ય વર્ગો કહેતા, ત્યારે તેઓ હંમેશા હિંદુ હોવાનું સમજતા) અને તેમને માન્યતા આપવી પડતી હતી.મદ્રાસમાં છ સમુદાયો હતા જે આ વર્ગીકરણ હેઠળ આવ્યા હતા.મોન્ટાગો ચેમ્સફોર્ડ સુધારા દરમિયાન તેમને દસ બનાવવામાં આવ્યા હતા.૧૯૩૦માં જ્યારે મહાત્મા ગાંધીનો મહાન યુગાંતકારી ઉપવાસ આવ્યો, ત્યારે જ દેશે જોયું કે વાસ્તવિક અસ્પૃશ્ય વર્ગો કોણ હતા.અને ૧૯૩૫ ના અધિનિયમમાં, સરકારે સમગ્ર બાબતની સંપૂર્ણ તપાસ કરી અને જ્યાં સુધી મદ્રાસ પ્રાંતની વાત છે, તેઓ ૮૬ સમુદાયોને આ સૂચિ અથવા શ્રેણીમાં લાવ્યા, જોકે કેટલાક સ્પર્શપાત્ર વર્ગો પણ હતા.હવે, વધુ તપાસ કર્યા પછી પ્રાંતીય સરકારોએ એક યાદી તૈયાર કરી છે અને મને લાગે છે કે સુધારાના પ્રસ્તાવકના સૂચનો અનુસાર, અસ્પૃશ્યોની શ્રેણીમાં આવતા તમામ સમુદાયો અને હિંદુ ધર્મને માનનારાઓ અનુસૂચિત જાતિઓ હશે, કારણ કે હું ધર્મ વિશે ભાર મૂકવા માંગુ છું.હું આ વાત પર ભાર મૂકું છું કારણ કે તાજેતરમાં અહીં અને ત્યાં કેટલાક આંદોલનો થયા છે; એવા લોકો પણ છે કે જેઓ અનુસૂચિત જાતિ અને હિંદુ ધર્મ છોડીને અન્ય ધર્મોમાં જોડાયા છે અને તેઓ પણ અનુસૂચિત જાતિ હોવાનો દાવો કરી રહ્યા છે.આવા ધર્માંતરણ આ વ્યાખ્યાના દાયરામાં ન આવી શકે.જ્યારે કે મને આ ધર્માંતરિત લોકોને

કોઈ પણ પ્રકારની છૂટછાટ આપવા સામે કોઈ વાંધો નથી, ત્યારે હું દ્રઢપણે અનુભવું છું કે તેમને અનુસૂચિત જાતિઓ સાથે ન જોડવા જોઈએ.

સાહેબ, હું ખરડા સમિતિ અને તે સમિતિના અધ્યક્ષનો પણ આભારી છું કે તેમણે તેનો બીજો ભાગ ખૂબ જ સ્પષ્ટ કર્યો કે ભવિષ્યમાં રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા અનુસૂચિત જાતિઓ કોણ હશે તે જાહેર કર્યા પછી, અને જ્યારે કોઈ અન્ય વર્ગને સામેલ કરવાની અથવા કોઈપણ સમુદાયને અનુસૂચિત જાતિઓની સૂચિમાંથી બાકાત રાખવાની જરૂર પડશે, જે સંસદના શબ્દ દ્વારા હોવી જોઈએ.આ કલમ લાવવા બદલ હું તેમનો આભારી છું, કારણ કે હું જાણું છું કે, હકીકતમાં, જ્યારે હરિજન સ્વતંત્ર રીતે વર્તે છે અથવા કેટલીક બાબતો પર તેમના અધિકારનો દાવો કરે છે, ત્યારે કેટલાક પ્રાંતોના મંત્રીઓ માત્ર તે સભ્યોની નોંધ લે છે અને તેમની સામે કાર્યવાહી કરે છે, પરંતુ તેઓ તે સમુદાયને લાવે છે જેમાં તે ચોક્કસ વ્યક્તિ છે; અને આમ માત્ર વ્યક્તિ જ નહીં, પરંતુ અનુસૂચિત જાતિઓની તે શ્રેણીમાં આવતા સમુદાયને પણ હેરાન કરવામાં આવે છે.આ જોગવાઈ દ્વારા, મને લાગે છે કે જોખમ દૂર થઈ ગયું છે.

હું પંડિત ભાર્ગવ દ્વારા રજૂ કરાયેલા સુધારાનો સખત વિરોધ કરું છું.તેનું કારણ એ છે કે તેઓ આ સુધારાઓનું પાલન કરવા માટે દસ વર્ષનો સમયગાળો ઈચ્છે છે.પરંતુ તેઓ સંપૂર્ણપણે ભૂલી ગયા છે કે અન્ય એક કલમ હેઠળ કે જે આપણે પહેલેથી જ પસાર કરી દીધી છે, અથવા પસાર કરશે, બંધારણ કેન્દ્રમાં એક વિશેષ અધિકારીની નિમણૂક અને તમામ પ્રાંતોમાં વિવિધ અધિકારીઓની નિમણૂકની

જોગવાઈ કરે છે જેથી તેઓ આ સમુદાયોની વિવિધ વિકલાંગતાની તપાસ કરી શકે અને રાષ્ટ્રપતિને અહેવાલ સુપરત કરી શકે, જે પછી જાણી શકશે કે શું અનુસૂચિત જાતિઓ એવા તબક્કે પહોંચી ગઈ છે કે જ્યારે તેમને આપવામાં આવતી સુવિધાઓ પાછી ખેંચી શકાય.મને નથી લાગતું કે તેમણે જે કારણો આગળ વધાર્યા છે તે હરિજનોના ઉત્થાન માટે વાજબી અને ચોખ્ખા છે.

આ થોડા શબ્દો સાથે હું આ સુધારાનું સમર્થન કરું છું. "

૪૬. આમ જોઈ શકાય છે કે બંધારણ સભાના વિદ્વાન સભ્ય એ પૃષ્ઠભૂમિનો ઉલ્લેખ કરે છે જેણે અનુસૂચિત જાતિઓનું વિશેષ નામ બહાર પાડ્યું હતું. તેઓ અસ્પૃશ્યતાનો ઉલ્લેખ કરે છે, જે સામાજિક દુષ્ટતા છે જે હિંદુ સમુદાય દ્વારા યુગોથી આચરવામાં આવે છે.તેઓ જણાવે છે કે લોકોના એક વર્ગને, હિંદુ હોવા છતાં, હિંદુ સમાજના બહારના વિસ્તારમાં રાખવામાં આવ્યા હતા અને વર્ષ ૧૯૧૬માં જ સરકારને જાણવા મળ્યું હતું કે અસ્પૃશ્ય વર્ગો માટે કંઈક કરવું પડશે.તેઓ મહાત્મા ગાંધી દ્વારા કરવામાં આવેલા પ્રયાસોનો ઉલ્લેખ કરે છે.તેમણે ઓળખી કાઢ્યું કે વાસ્તવિક અસ્પૃશ્ય વર્ગો કોણ હતા.તેઓ ૧૯૩૫ ના અધિનિયમા અને સમગ્ર બાબતની સંપૂર્ણ તપાસ કરવાના સરકારના પ્રયાસોનો ઉલ્લેખ કરે છે અને જણાવે છે કે જ્યાં સુધી મદ્રાસ પ્રાંતની વાત છે, તેઓ ૮૬ સમુદાયોને યાદી અથવા શ્રેણીમાં લાવ્યા હતા.તેઓ જણાવે છે કે સુધારાના પ્રસ્તાવકના સૂચનો અનુસાર, અસ્પૃશ્યોની શ્રેણીમાં આવતા તમામ

સમુદાયો અને જેઓ હિંદુ ધર્મ માને છે તેઓ અનુસૂચિત જાતિઓ હશે.જો કે, તેમણે અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે જે લોકો હિંદુ ધર્મ છોડીને અન્ય ધર્મોમાં જોડાયા છે તેઓ અનુસૂચિત જાતિના લાભોનો દાવો કરવા માટે હકદાર ન હોવા જોઈએ.તેઓ જણાવે છે કે જો સરકાર આ ધર્માંતરિત લોકોને કોઈ છૂટ આપવા માંગે છે, તો તેમને અનુસૂચિત જાતિઓમાં જોડવા જોઈએ નહીં.

૪૭. તેઓ ખરડા સમિતિ અને તેના અધ્યક્ષના દ્રષ્ટિકોણને સ્વીકારે છે કે અનુસૂચિત જાતિઓ કોણ હશે, અને જ્યારે કોઈ અન્ય વર્ગનો સમાવેશ કરવાની અથવા કોઈ પણ અથવા કોઈપણ સમુદાયને અનુસૂચિત જાતિઓની સૂચિમાંથી બાકાત રાખવાની જરૂર પડશે જે સંસદના શબ્દ દ્વારા હોવી જોઈએ.તેઓ જણાવે છે કે આ કલમ લાવવા બદલ તેઓ અધ્યક્ષના આભારી છે અને જ્યારે હરિજન સ્વતંત્ર રીતે વર્તે છે અથવા કેટલીક બાબતો પર તેમના અધિકારનો દાવો કરે છે, ત્યારે માત્ર તે સમુદાયના સભ્યો જ નહીં પરંતુ તેમના સમગ્ર સમુદાયને પરેશાન કરવામાં આવે છે.

૪૮. અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની વિભાવના કેવી રીતે ઉભરી આવી છે તેના ઇતિહાસનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી, હવે હું સુવિધા માટે, અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અન્ય પછાત વર્ગોને આપવામાં આવતી વિશેષ સારવાર સાથે સંબંધિત ભારતના બંધારણની

જોગવાઈઓનો સંદર્ભ લઉં છું.અમે રાજકીય અનામત સાથે સંબંધિત નથી, તેથી મને તેની સાથે સંકળાયેલી જોગવાઈઓનો સંદર્ભ લેવાની જરૂર નથી લાગતી.અનુચ્છેદ ૩૪૧ અને ૩૪૨ એ કલમ ૩૦૦એ અને ૩૦૦બીનો મુસદ્દો છે, જેને બંધારણ સભા દ્વારા ૧૭ સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૯ના રોજ મંજૂરી આપવામાં આવી હતી, તેથી હું અહીં તેનું પુનરાવર્તન કરતો નથી.

<u>અનુચ્છેદ ૧૫, ૧૬, ૪૬, ૩૩૫, ૩૩૮, અનુચ્છેદ ૩૬૬ની કલમ ૨૪ અને ૨૫</u>

"૧૫. ધર્મ, જાતિ, જાતિ, લિંગ અથવા જન્મ સ્થળના આધારે ભેદભાવ પર પ્રતિબંધ.—

(૧) રાજ્ય કોઈ પણ નાગરિક સાથે માત્ર ધર્મ, જાતિ, જાતિ, લિંગ, જન્મ સ્થળ અથવા તેમાંથી કોઈના આધારે ભેદભાવ કરશે નહીં.

(૨) કોઈ પણ નાગરિક, માત્ર ધર્મ, જાતિ, જાતિ, લિંગ, જન્મ સ્થળ અથવા તેમાંથી કોઈના આધારે, કોઈપણ અપંગતા, જવાબદારી, પ્રતિબંધ અથવા શરતને આધિન રહેશે નહીં –

(એ) દુકાનો, જાહેર ભોજનાલયો, હોટલ અને જાહેર મનોરંજનના સ્થળોની પહોંચ; અથવા

(બી) સંપૂર્ણપણે અથવા અંશતઃ રાજ્યના ભંડોળમાંથી જાળવવામાં આવતા અથવા સામાન્ય જનતાના ઉપયોગ માટે સમર્પિત કૂવાઓ, તળાવો, સ્નાન ઘાટ, રસ્તાઓ અને જાહેર આશ્રયસ્થાનોનો ઉપયોગ કરવો.

(૩) આ અનુચ્છેદની કોઈ પણ બાબત રાજ્યને મહિલાઓ અને બાળકો માટે કોઈ વિશેષ જોગવાઈ કરવાથી અટકાવશે નહીં.

(૪) આ અનુચ્છેદમાં અથવા અનુચ્છેદ ૨૯ના ખંડ (૨) માંની કોઈ પણ બાબત નાગરિકોના કોઈપણ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો અથવા અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે કોઈ વિશેષ જોગવાઈ કરવાથી રાજ્યને અટકાવશે નહીં.

(૫) આ અનુચ્છેદમાં અથવા અનુચ્છેદ ૧૯ના ખંડ (૧) ની પેટા–ખંડ (જી) માંની કોઈ પણ બાબત રાજ્યને નાગરિકોના કોઈપણ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોની પ્રગતિ માટે અથવા અનુસૂચિત જાતિઓ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે કાયદા દ્વારા કોઈ વિશેષ જોગવાઈ કરવાથી અટકાવશે નહીં, જ્યાં સુધી આવી વિશેષ જોગવાઈઓ અનુચ્છેદ ૩૦ના ખંડ (૧) માં ઉલ્લેખિત લઘુમતી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સિવાય રાજ્ય દ્વારા સહાયિત અથવા બિન–સહાયિત ખાનગી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સહિત શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં તેમના પ્રવેશ સાથે સંબંધિત હોય.

(૬) આ અનુચ્છેદમાં અથવા અનુચ્છેદ ૧૯ના ખંડ *(૧)* ના ઉપખંડ (જી) અથવા અનુચ્છેદ ૨૯ના ખંડ (૨) માં કંઈપણ રાજ્યને આમ કરવાથી અટકાવશે નહીં,

(એ) ખંડ (૪) અને (૫) માં ઉલ્લેખિત વર્ગો સિવાયના નાગરિકોના આર્થિક રીતે નબળા વર્ગોની પ્રગતિ માટે કોઈ વિશેષ જોગવાઈ; અને

(બી) કલમ (૪) અને (૫) માં ઉલ્લેખિત વર્ગો સિવાયના નાગરિકોના આર્થિક રીતે નબળા વર્ગોની

પ્રગતિ માટે કોઈ વિશેષ જોગવાઈ, જ્યાં સુધી આવી વિશેષ જોગવાઈઓ અનુચ્છેદ ૩૦ના ખંડ (૧) માં ઉલ્લેખિત લઘુમતી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સિવાયની ખાનગી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સહિત શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં તેમના પ્રવેશ સાથે સંબંધિત હોય, પછી ભલે તે રાજ્ય દ્વારા સહાયિત હોય કે બિન–સહાયિત, જે અનામતના કિસ્સામાં હાલની અનામત ઉપરાંત હશે અને દરેક શ્રેણીની કુલ બેઠકોના મહત્તમ દસ ટકાને આધિન હશે.

સમજૂતી.—આ અનુચ્છેદ અને અનુચ્છેદ ૧૬ના હેતુઓ માટે, "આર્થિક રીતે નબળા વર્ગો" એવા હશે જે કૌટુંબિક આવક અને આર્થિક ગેરલાભના અન્ય સૂચકાંકોના આધારે રાજ્ય દ્વારા સમયાંતરે સૂચિત કરવામાં આવે. "

"૧૬. જાહેર રોજગારની બાબતોમાં તકની સમાનતા.–

(૧) રાજ્ય હેઠળની કોઈપણ કચેરીમાં રોજગાર અથવા નિમણૂકને લગતી બાબતોમાં તમામ નાગરિકો માટે સમાન તક રહેશે.

(૨) કોઈ પણ નાગરિક, માત્ર ધર્મ, વંશ, જાતિ, લિંગ, વંશ, જન્મ સ્થળ, રહેઠાણ અથવા તેમાંથી કોઈના આધારે, રાજ્ય હેઠળની કોઈપણ નોકરી અથવા હોદ્દા માટે અયોગ્ય રહેશે નહીં અથવા તેની સાથે ભેદભાવ કરવામાં આવશે નહીં.

(૩) આ અનુચ્છેદની કોઈ પણ બાબત સંસદને આવી નિયુક્તિ અથવા નિમણૂક પહેલાં [રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશની સરકાર હેઠળ અથવા તેની અંદરની કોઈ સ્થાનિક અથવા અન્ય સત્તામંડળ, તે રાજ્ય અથવા

કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશની અંદર રહેઠાણની કોઈ જરૂરિયાત હેઠળ] કોઈ વર્ગ અથવા વર્ગની નિયુક્તિ અથવા હોદ્દા પર નિમણૂક અંગે કોઈ કાયદો ઘડવાથી અટકાવશે નહીં.

(૪) આ અનુચ્છેદનું કંઈપણ રાજ્યને કોઈ પણ પછાત વર્ગના નાગરિકોની તરફેણમાં નિમણૂકો અથવા હોદ્દાઓની અનામત માટે કોઈ જોગવાઈ કરવાથી અટકાવશે નહીં, જે રાજ્યના મતે, રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતો નથી.

(૪–(અ) આ અનુચ્છેદનું કંઈપણ રાજ્યને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની તરફેણમાં રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં પદોન્નતીની બાબતોમાં, પરિણામી વરિષ્ઠતા સાથે, અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની તરફેણમાં અનામત માટે કોઈ જોગવાઈ કરવાથી અટકાવશે નહીં, જે રાજ્યના મતે, રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા નથી.

(૪–બી) આ અનુચ્છેદની કોઈ પણ બાબત રાજ્યને ખંડ (૪) અથવા ખંડ (૪–એ) હેઠળ આરક્ષણ માટે કરવામાં આવેલી કોઈ પણ જોગવાઈ અનુસાર તે વર્ષમાં ભરવા માટે અનામત રાખવામાં આવેલી કોઈ પણ ખાલી જગ્યાઓને અનુગામી કોઈ પણ વર્ષ અથવા વર્ષોમાં ભરવાની અલગ શ્રેણી તરીકે ધ્યાનમાં લેવાથી અટકાવશે નહીં અને આવી ખાલી જગ્યાઓના વર્ગને તે વર્ષની ખાલી જગ્યાઓ સાથે ગણવામાં આવશે નહીં જેમાં તે ખાલી જગ્યાઓની કુલ સંખ્યા પર પચાસ ટકા અનામતની ટોચમર્યાદા નક્કી કરવા માટે ભરવામાં આવી રહી છે.

(૫) આ અનુચ્છેદનું કંઈપણ એવા કોઈ કાયદાના અમલને

અસર કરશે નહીં જે એવી જોગવાઈ કરે છે કે કોઈ ધાર્મિક અથવા સાંપ્રદાયિક સંસ્થાની બાબતોના સંબંધમાં હોદ્દાનો હોદ્દો ધરાવનાર અથવા તેની સંચાલક મંડળનો કોઈ સભ્ય કોઈ ચોક્કસ ધર્મને માનનારી અથવા કોઈ ચોક્કસ સંપ્રદાય સાથે સંકળાયેલી વ્યક્તિ હશે.

(૬) આ અનુચ્છેદની કોઈ પણ બાબત રાજ્યને કલમ (૪) માં ઉલ્લેખિત વર્ગો સિવાયના નાગરિકોના કોઈ પણ આર્થિક રીતે નબળા વર્ગોની તરફેણમાં નિમણૂકો અથવા હોદ્દાઓની અનામત માટે હાલની અનામત ઉપરાંત અને દરેક શ્રેણીમાં મહત્તમ દસ ટકા હોદ્દાઓને આધિન કોઈ જોગવાઈ કરવાથી અટકાવશે નહીં. "

"૪૬. અનુસૂચિત જાતિ, અનુસૂચિત જનજાતિ અને અન્ય નબળા વર્ગોના શૈક્ષણિક અને આર્થિક હિતોને પ્રોત્સાહન આપવું.–

રાજ્ય લોકોના નબળા વર્ગો અને ખાસ કરીને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના શૈક્ષણિક અને આર્થિક હિતોને વિશેષ કાળજી સાથે પ્રોત્સાહન આપશે અને તેમને સામાજિક અન્યાય અને તમામ પ્રકારના શોષણથી બચાવશે. "

"૩૩૫. સેવાઓ અને હોદ્દાઓ પર અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના દાવાઓ.–

સંઘ અથવા રાજ્યની બાબતોના સંબંધમાં સેવાઓ અને હોદ્દાઓ પર નિમણૂકો કરતી વખતે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સભ્યોના દાવાઓને વહીવટી કાર્યક્ષમતાની જાળવણી સાથે સુસંગત રીતે ધ્યાનમાં લેવાશે:

પરંતુ આ અનુચ્છેદની કોઈ પણ બાબત અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સભ્યોની તરફેણમાં કોઈ પણ પરીક્ષામાં લાયકાતના ગુણમાં છૂટછાટ આપવા અથવા મૂલ્યાંકનના ધોરણોને ઘટાડવા, સંઘ અથવા રાજ્યની બાબતોના સંબંધમાં કોઈ પણ વર્ગ અથવા સેવાઓના વર્ગો અથવા હોદ્દાઓમાં બઢતીની બાબતોમાં આરક્ષણ માટે કોઈ જોગવાઈ કરવામાં અટકાવશે નહીં. "

"૩૩૮. રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જાતિ આયોગ.–

(૧) અનુસૂચિત જાતિઓ માટે એક આયોગ હશે જેને રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જાતિ આયોગ તરીકે ઓળખવામાં આવશે.

(૨) સંસદ દ્વારા આ માટે બનાવવામાં આવેલી કોઈપણ કાયદાની જોગવાઈઓને આધિન, આયોગમાં અધ્યક્ષ, ઉપાધ્યક્ષ અને અન્ય ત્રણ સભ્યોનો સમાવેશ થશે અને અધ્યક્ષ, ઉપાધ્યક્ષ અને આ રીતે નિયુક્ત અન્ય સભ્યોની સેવાની શરતો અને કાર્યકાળ રાષ્ટ્રપતિ નિયમ દ્વારા નક્કી કરે તેવાં રહેશે.

(૩) આયોગના અધ્યક્ષ, ઉપાધ્યક્ષ અને અન્ય સભ્યોની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા તેમના હાથ અને સીલ હેઠળના વોરંટ દ્વારા કરવામાં આવશે.

(૪) આયોગ પાસે પોતાની પ્રક્રિયાને નિયંત્રિત કરવાની સત્તા હશે.

(૫) તે પંચની ફરજ રહેશે –

(એ) આ બંધારણ હેઠળ અથવા હાલમાં અમલમાં હોય તેવા અન્ય કોઈ કાયદા હેઠળ અથવા સરકારના કોઈ આદેશ હેઠળ અનુસૂચિત જાતિઓ માટે પૂરી

પાડવામાં આવેલ સલામતી સંબંધિત તમામ બાબતોની તપાસ અને દેખરેખ રાખવી અને આવા સલામતીના કાર્યોનું મૂલ્યાંકન કરવું;

(બી) અનુસૂચિત જાતિઓના અધિકારો અને સલામતીથી વંચિત રાખવાના સંબંધમાં ચોક્કસ ફરિયાદોની તપાસ કરવી;

(સી) અનુસૂચિત જાતિઓના સામાજિક–આર્થિક વિકાસની આયોજન પ્રક્રિયામાં ભાગ લેવો અને સલાહ આપવી અને સંઘ અને કોઈપણ રાજ્ય હેઠળ તેમના વિકાસની પ્રગતિનું મૂલ્યાંકન કરવું;

(ડી) દર વર્ષે અને આયોગને યોગ્ય લાગે તેવા અન્ય સમયે રાષ્ટ્રપતિ સમક્ષ તે સલામતીના પગલાંની કામગીરી અંગેના અહેવાલો રજૂ કરવા;

(ઈ) અનુસૂચિત જાતિઓના રક્ષણ, કલ્યાણ અને સામાજિક–આર્થિક વિકાસ માટે તે સલામતીના ઉપાયો અને અન્ય ઉપાયોના અસરકારક અમલીકરણ માટે કેન્દ્ર અથવા કોઈપણ રાજ્ય દ્વારા લેવા જોઈએ તે ઉપાયો વિશે આવા અહેવાલમાં ભલામણો કરવી; અને

(ચ) અનુસૂચિત જાતિઓના રક્ષણ, કલ્યાણ અને વિકાસ અને પ્રગતિના સંબંધમાં રાષ્ટ્રપતિ, સંસદ દ્વારા બનાવવામાં આવેલા કોઈ પણ કાયદાની જોગવાઈઓને આધિન, નિયમ દ્વારા નિર્દિષ્ટ કરે તેવા અન્ય કાર્યો કરવા.

(૬) રાષ્ટ્રપતિ આવા તમામ અહેવાલોને સંસદના દરેક ગૃહ સમક્ષ સંઘ સંબંધિત ભલામણો પર લેવામાં આવેલી અથવા

પ્રસ્તાવિત કાર્યવાહી અને આવી કોઈપણ ભલામણોનો સ્વીકાર ન કરવાના કારણો, જો કોઈ હોય તો, તે સમજાવતા મેમોરેન્ડમ સાથે રજૂ કરાવશે.

(૭) જો આવો કોઈ અહેવાલ અથવા તેનો કોઈ ભાગ કોઈ પણ રાજ્ય સરકાર સાથે સંબંધિત હોય તેવી કોઈ બાબત સાથે સંબંધિત હોય, તો આવા અહેવાલની એક નકલ રાજ્યના રાજ્યપાલને મોકલવામાં આવશે, જેઓ તેને રાજ્ય સાથે સંબંધિત ભલામણો પર લેવામાં આવેલી અથવા પ્રસ્તાવિત કાર્યવાહી અને આવી કોઈપણ ભલામણોનો સ્વીકાર ન કરવાના કારણો, જો કોઈ હોય તો, તે સમજાવતા મેમોરેન્ડમ સાથે રાજ્યના વિધાનમંડળ સમક્ષ મૂકવાનું કારણ બનશે.

(૮) પંચ, પેટા–કલમ (એ) માં ઉલ્લેખિત કોઈ પણ બાબતની તપાસ કરતી વખતે અથવા કલમ (૫) ની પેટા–કલમ (બી) માં ઉલ્લેખિત કોઈ પણ ફરિયાદની તપાસ કરતી વખતે, દાવાની સુનાવણી કરતી દીવાની અદાલતની તમામ સત્તાઓ ધરાવશે અને ખાસ કરીને નીચેની બાબતોના સંદર્ભમાં, એટલે કે:–

(એ) ભારતના કોઈ પણ ભાગમાંથી કોઈ પણ વ્યક્તિને બોલાવવી અને તેની હાજરી લાગુ કરવી અને શપથ લઈને તેની તપાસ કરવી;

(બી) કોઈપણ દસ્તાવેજની શોધ અને ઉત્પાદનની જરૂર છે;

(સી) સોગંદનામા પર પુરાવા પ્રાપ્ત કરવા;

(ડી) કોઈપણ અદાલત અથવા કાર્યાલયમાંથી કોઈપણ જાહેર રેકોર્ડ અથવા તેની નકલની માંગણી

કરવી;

(ઇ) સાક્ષીઓ અને દસ્તાવેજોની તપાસ માટે કમિશન જારી કરવું;

(એફ) અન્ય કોઈ બાબત કે જે રાષ્ટ્રપતિ નિયમ દ્વારા નક્કી કરી શકે છે.

(૯) કેન્દ્ર અને દરેક રાજ્ય સરકાર અનુસૂચિત જાતિઓને અસર કરતી તમામ મુખ્ય નીતિગત બાબતો પર પંચની સલાહ લેશે.

(૧૦) આ લેખમાં અનુસૂચિત જાતિઓના સંદર્ભોનો અર્થ એંગ્લો–ઇન્ડિયન સમુદાયના સંદર્ભો તરીકે કરવામાં આવશે. "

"૩૬૬. વ્યાખ્યાઓ.–

આ બંધારણમાં, જ્યાં સુધી સંદર્ભ અન્યથા જરૂરી ન હોય ત્યાં સુધી, નીચેની અભિવ્યક્તિઓ અનુક્રમે તેમને સોંપેલ અર્થો ધરાવે છે, એટલે કે –

****

(૨૪) "અનુસૂચિત જાતિઓનો અર્થ એ છે કે આ બંધારણના હેતુઓ માટે અનુચ્છેદ ૩૪૧ હેઠળ અનુસૂચિત જાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવે છે તેવી જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા આવી જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથો;

(૨૫) "અનુસૂચિત જનજાતિ "નો અર્થ એ છે કે આ બંધારણના હેતુઓ માટે કલમ ૩૪૨ હેઠળ અનુસૂચિત જનજાતિ માનવામાં આવે છે તેવી જનજાતિઓ અથવા આદિવાસી સમુદાયો અથવા આવી જનજાતિઓ અથવા આદિવાસી સમુદાયોના ભાગો અથવા જૂથો;

૪૯. એ નોંધવું સુસંગત રહેશે કે 'અનુસૂચિત જાતિઓ' ની વ્યાખ્યાના મુસદ્દામાં અગાઉ વપરાયેલો શબ્દ 'સ્પષ્ટ' હતો.જો કે, કલમ ૩૬૬ ની અંતિમ કલમ (૨૪) માં, "સ્પષ્ટ કરો" શબ્દને "માનવામાં આવે છે" માં બદલવામાં આવ્યો છે.

૩. પૂર્વવર્તી ન્યાયનિર્ણયો

૫૦. છેલ્લા ૭૪ વર્ષોમાં ઉપરોક્ત બંધારણીય જોગવાઈઓ પર આ અદાલત દ્વારા અનેક પ્રસંગોએ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. આમાંના કેટલાક ચુકાદાઓનો સંદર્ભ આપવો સુસંગત રહેશે.

૫૧. એ નોંધવું પણ સુસંગત રહેશે કે વર્ષ ૧૯૫૧માં બંધારણના પ્રથમ સુધારા દ્વારા, જેના દ્વારા અનુચ્છેદ ૧૫માં કલમ (૪) ઉમેરવામાં આવી હતી, તે મદ્રાસ રાજ્ય વિરુદ્ધ શ્રીમતીના કેસમાં આ અદાલતના ચુકાદાને કારણે જરૂરી બન્યું હતું. ચંપકમ દોરાઈરાજન જેમાં હરિજન માટે અનામતનો ઉલ્લેખ કરતો સરકારી આદેશ રદ કરવામાં આવ્યો હતો.

એ. એમ. આર. બાલાજી વિરુદ્ધ મૈસૂર રાજ્ય

૫૨. એમ. આર. બાલાજી અને અન્યો વિરુદ્ધ મૈસુર રાજ્યાના કેસમાં આ અદાલતની બંધારણીય બેન્ચ સમક્ષ પડકારનો વિષય ભારતના બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૫(૪) હેઠળ મૈસૂર રાજ્ય દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલ આદેશ હતો.ઉપરોક્ત આદેશ મુજબ, રાજ્યએ એન્જિનિયરિંગ અને મેડિકલ કોલેજો અને અન્ય ટેકનિકલ સંસ્થાઓમાં શૈક્ષણિક અને

સામાજિક રીતે પછાત વર્ગો અને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે ૬૮ ટકા બેઠકો અનામત રાખી હતી અને મેરિટ પૂલ માટે માત્ર ૩૨ ટકા બેઠકો ઉપલબ્ધ હતી.

૫૩. આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે જણાવ્યું હતું કે કલમ ૧૫(૪) અને ૧૬(૪) માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓ સમાન જોગવાઈઓ છે.તેણે વધુમાં જણાવ્યું હતું કે કલમ ૧૫(૪) એક સક્ષમ જોગવાઈ છે અને તે કોઈ જવાબદારી લાદતી નથી, પરંતુ જો જરૂરી હોય તો યોગ્ય પગલાં લેવા માટે તેને માત્ર યોગ્ય સરકારની વિવેકબુદ્ધિ પર છોડી દે છે.

૫૪. આ અદાલતના નીચેના નિરીક્ષણોનો સંદર્ભ આપવો સુસંગત રહેશેઃ

> "૨૦. કલમ ૧૫(૪) રાજ્યને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓથી અલગ નાગરિકોના કોઈપણ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોની પ્રગતિ માટે વિશેષ જોગવાઈ કરવા માટે અધિકૃત કરે છે.તેમાં કોઈ શંકા નથી કે નાગરિકોની બંને શ્રેણીઓ માટે વિશેષ જોગવાઈ કરી શકાય છે, પરંતુ શ્રેણીઓને સ્પષ્ટ કરવામાં, પ્રથમ શ્રેણી બીજાથી અલગ પડે છે.કલમ ૩૬૬ની પેટા-કલમો (૨૪) અને (૨૫) અનુક્રમે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને વ્યાખ્યાયિત કરે છે, પરંતુ નાગરિકોના સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોને વ્યાખ્યાયિત કરતી કોઈ કલમ નથી, અને તેથી, કલમ ૧૫(૪) હેઠળ કોઈ ચોક્કસ જોગવાઈ માન્ય રીતે કરવામાં આવી છે કે નહીં તે પ્રશ્ન નક્કી કરવામાં, પ્રથમ પ્રશ્ન જે નક્કી કરવામાં આવે છે તે એ છે કે આ પછાત વર્ગોમાં કોને સામેલ કરવો જોઈએ

તે રાજ્યએ માન્ય રીતે નક્કી કર્યું છે કે કેમ.તે એકદમ સ્પષ્ટ જણાય છે કે નાગરિકોના પછાત વર્ગો કે જેમના માટે વિશેષ જોગવાઈ કરવા માટે અધિકૃત છે, તેમને અનુચ્છેદ ૧૫(૪) દ્વારા જ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ જેવા જ ગણવામાં આવે છે.અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ કે જેને વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવી છે તે પછાત હોવાનું જાણીતું હતું અને બંધારણ નિર્માતાઓને તેમાં કોઈ શંકા નહોતી કે તેમની પ્રગતિ માટે વિશેષ જોગવાઈ કરવી પડશે.એવું અનુભવાયું હતું કે ભારતીય સમાજમાં નાગરિકોના અન્ય વર્ગો પણ હતા જેઓ અનુસૂચિત જાતિઓ અને જનજાતિઓ કરતાં સમાન રીતે અથવા અમુક અંશે ઓછા પછાત હતા અને એવું માનવામાં આવતું હતું કે તેમના માટે પણ કોઈ વિશેષ જોગવાઈ કરવી જોઈએ.કલમ ૩૪ (૧) એ જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓને સ્પષ્ટ કરતી જાહેર સૂચના બહાર પાડવાની જોગવાઈ કરે છે, જે આ બંધારણના હેતુઓ માટે, રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં અનુસૂચિત જાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવશે.તેવી જ રીતે કલમ ૩૪૨ અનુસૂચિત જનજાતિઓના સંબંધમાં જાહેર જાહેરનામું બહાર પાડવાની જોગવાઈ કરે છે.કલમ ૩૩૮ (૩) હેઠળ, એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સંદર્ભોનો અર્થ એ થાય કે તેમાં અન્ય પછાત વર્ગોના સંદર્ભોનો સમાવેશ થાય છે, જે રાષ્ટ્રપતિ આદેશ દ્વારા કલમ ૩૪૦ (૧) હેઠળ નિયુક્ત આયોગના અહેવાલની પ્રાપ્તિ પર અને એંગ્લો–ઇન્ડિયન સમુદાયને પણ નિર્દિષ્ટ કરે.આમ જોવામાં આવે છે કે આ જોગવાઈ

એવી વિચારણા કરે છે કે રાષ્ટ્રપતિના આદેશ દ્વારા કેટલાક પછાત વર્ગોને અનુસૂચિત જાતિઓ અને જનજાતિઓમાં સામેલ કરી શકાય.તે એ મુદ્દાને બહાર લાવવામાં મદદ કરે છે કે પછાત વર્ગો કે જેમના સુધારણા માટે કલમ ૧૫(૪) દ્વારા વિશેષ જોગવાઈ પર વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, તેઓ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની સરખામણીમાં તેમના પછાતપણાની બાબતમાં છે. "

૫૫. આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે નાગરિકોના પછાત વર્ગો કે જેમના માટે વિશેષ જોગવાઈ કરવા માટે અધિકૃત છે, તેમને કલમ ૧૫(૪) દ્વારા જ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ સમાન ગણવામાં આવે છે.એવું જોવામાં આવ્યું છે કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ કે જેને વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવી છે તે પછાત હોવાનું જાણીતું હતું અને બંધારણ નિર્માતાઓને તેમાં કોઈ શંકા નહોતી કે તેમની પ્રગતિ માટે વિશેષ જોગવાઈ કરવી પડશે.જો કે, એવું સમજાયું હતું કે ભારતીય સમાજમાં નાગરિકોના અન્ય વર્ગો પણ હતા જેઓ સમાન હતા, અથવા અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ કરતાં કંઈક અંશે ઓછા પછાત હોઈ શકે છે, અને એવું માનવામાં આવતું હતું કે તેમના માટે પણ કેટલીક વિશેષ જોગવાઈ કરવી જોઈએ.અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે પછાત વર્ગો કે જેમના સુધારણા માટે કલમ ૧૫(૪) દ્વારા વિશેષ જોગવાઈ પર વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, તેઓ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની સરખામણીમાં તેમના પછાતપણાની

બાબતમાં છે.

૫૬. આ અદાલતના નીચેના નિરીક્ષણોનો ઉલ્લેખ કરવો પણ યોગ્ય રહેશેઃ

> "૨૧. .....કલમ ૧૫(૪) હેઠળ પછાતપણું સામાજિક અને શૈક્ષણિક હોવું જોઈએ.તે સામાજિક કે શૈક્ષણિક નથી, પરંતુ તે સામાજિક અને શૈક્ષણિક બંને છે; અને તે આપણને સામાજિક અને શૈક્ષણિક પછાતપણું કેવી રીતે નક્કી કરવું તે પ્રશ્ન પર લઈ જાય છે. "

૫૭. આમ એ સ્પષ્ટ છે કે આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૧૫(૪) હેઠળ પછાતપણું સામાજિક અને શૈક્ષણિક હોવું જોઈએ.તે ન તો સામાજિક છે અને ન તો શૈક્ષણિક, પરંતુ તે સામાજિક અને શૈક્ષણિક બંને હોવું જોઈએ.

૫૮. ત્યારબાદ કોર્ટે આ પ્રશ્ન પર વિચાર કર્યો કે શું સામાજિક પછાતપણું નક્કી કરવા માટે જાતિને એકમાત્ર આધાર બનાવી શકાય કે નહીં તે સ્વીકાર્ય છે કે નહીં. કોર્ટે અવલોકન કર્યું હતું કે નાગરિકોના જૂથ કે જેમને કલમ ૧૫(૪) લાગુ પડે છે તેમને "નાગરિકોના વર્ગો" તરીકે વર્ણવવામાં આવે છે, નાગરિકોની જાતિ તરીકે નહીં.કોર્ટે અવલોકન કર્યું હતું કે તેથી નાગરિકોનો કોઈ પણ વર્ગ સામાજિક રીતે પછાત છે કે નહીં તે પ્રશ્ન સાથે વ્યવહાર કરતી વખતે, નાગરિકોના ઉક્ત જૂથની જાતિને ધ્યાનમાં લેવી અપ્રસ્તુત ન હોઈ શકે.એવું જોવામાં આવ્યું છે કે નાગરિકોના જૂથની જાતિ સુસંગત હોઈ શકે છે, તેમ છતાં તેના મહત્વને અતિશયોક્તિભર્યું ન ગણવું જોઈએ.અદાલતે વધુમાં અવલોકન કર્યું હતું કે સામાજિક પછાતપણું,

અંતિમ વિશ્લેષણ પર, ખૂબ જ મોટા પ્રમાણમાં ગરીબીનું પરિણામ છે.તેમાં અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે નાગરિકોના જે વર્ગો અત્યંત ગરીબ છે તેઓ આપમેળે સામાજિક રીતે પછાત બની જાય છે.તેમાં અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે તેઓ સમાજમાં કોઈ દરજ્જાનો આનંદ માણતા નથી અને તેથી પછાત બેઠક લેવા માટે સંતુષ્ટ રહે છે.તેથી કોર્ટે એવું માન્યું હતું કે નાગરિકોની પછાતતા નક્કી કરવામાં જાતિ અને ગરીબી બંને સુસંગત છે.

૫૯. અદાલતે વધુમાં અવલોકન કર્યું હતું કે નાગરિકોના વ્યવસાયો પણ નાગરિકોના વર્ગોને સામાજિક રીતે પછાત બનાવવામાં યોગદાન આપી શકે છે. એવું જોવા મળ્યું છે કે કેટલાક વ્યવસાયો છે જેને પરંપરાગત માન્યતાઓ અનુસાર હલકી ગણવામાં આવે છે અને આ વ્યવસાયોને અનુસરતા નાગરિકોના વર્ગો સામાજિક રીતે પછાત બનવા માટે યોગ્ય છે. એવું જોવામાં આવ્યું છે કે વસ્તીનું સ્થળ પણ વ્યક્તિઓના સમુદાયની પછાતતા નક્કી કરવામાં ભૂમિકા ભજવે છે.તેથી એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે સામાજિક રીતે પછાત વર્ગો કોણ છે તે નક્કી કરવાની સમસ્યા ખૂબ જ જટિલ છે.એવું માનવામાં આવે છે કે સમસ્યાનું સમાધાન કરવામાં અને કયા વર્ગો સામાજિક રીતે પછાત છે તે નક્કી કરવા માટે યોગ્ય માપદંડ વિકસાવવામાં સામાજિક, સામાજિક અને આર્થિક વિચારણાઓ અમલમાં આવે છે.જો કે, તે અવલોકન કરે છે કે તે રાજ્યનું કાર્ય છે જે ભારતના

બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૫(૪) હેઠળ કાર્ય કરવાનો ઈરાદો ધરાવે છે.

૬૦. ઉપરોક્ત કેસની હકીકતોમાં, કોર્ટે શોધી કાઢ્યું હતું કે રાજ્યએ અન્ય પરિબળોને ધ્યાનમાં લીધા વિના જાતિના એકમાત્ર માપદંડ લાગુ કર્યા હતા.તેથી એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે જે સમુદાયોને આ આદેશ લાગુ કરવામાં આવ્યો હતો તેમના સામાજિક પછાતપણાના માપદંડ ભારતના બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૫(૪) હેઠળ માન્ય નથી.

૬૧. જ્યાં સુધી નાગરિકોના વર્ગોના શૈક્ષણિક પછાતપણાની વાત છે, ત્યાં સુધી રાજ્યએ આ સૂત્ર લાગુ કર્યું હતું કે રાજ્યની તમામ ઉચ્ચ શાળાઓના છેલ્લા ત્રણ ઉચ્ચ શાળા વર્ગોમાં વિદ્યાર્થીઓની સરેરાશ વસ્તી રાજ્યની સરેરાશ ૬.૯ પ્રતિ હજાર કરતાં ઓછી હોય તેવી તમામ જાતિઓને પછાત સમુદાયો તરીકે ગણવી જોઈએ.જ્યાં સુધી વધુ પછાત સમુદાયોની વાત છે, ત્યાં માપદંડ લાગુ કરવામાં આવ્યો હતો કે જો કોઈ સમુદાયની સરેરાશ રાજ્યની સરેરાશના ૫૦ ટકાથી ઓછી હોય, તો તેને વધુ પછાત વર્ગો તરીકે ગણવા જોઈએ.

૬૨. અદાલતે એવું માન્યું હતું કે રાજ્યને પછાત વર્ગો, જાતિઓ અથવા સમુદાયોની યાદીમાં સામેલ કરવું વાજબી નથી, જેમની દર હજાર દીઠ વિદ્યાર્થીઓની સરેરાશ વસ્તી થોડી વધારે અથવા ખૂબ નજીક અથવા રાજ્યની સરેરાશથી થોડી ઓછી છે.

બી. <u>કેરળ રાજ્ય વિ. એન. એમ. થોમસ</u>

૬૩. હકારાત્મક કાર્યવાહી સાથે સંકળાયેલા સૌથી મહત્વપૂર્ણ ચુકાદાઓમાંથી

એકની બાજુમાં આવીએ, જે આ અદાલતના ૭–ન્યાયાધીશની બેન્ચના ચુકાદા છે. કેરળ રાજ્ય અને અન્ય વિ. એન. એમ. થોમસ અને અન્યો ..ઉપરોક્ત કેસમાં, ૭ વિદ્વાન ન્યાયાધીશોમાંથી, ૫ વિદ્વાન ન્યાયાધીશોએ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની સ્થિતિ સુધારવા માટે સકારાત્મક પગલાં લેવા માટે કેરળ સરકાર દ્વારા કરવામાં આવેલી જોગવાઈઓને સમર્થન આપ્યું હતું.

૬૪. મુખ્ય ન્યાયાધીશ એ. એન. રે દ્વારા કરવામાં આવેલા નીચેના નિરીક્ષણનો સંદર્ભ આપવો યોગ્ય રહેશે.

> "૨૧. કલમ ૧૪,૧૫ અને ૧૬ બંધારણીય બાંયધરીકૃત અધિકારોની શ્રેણીનો ભાગ છે.આ અધિકારો એકબીજાના પૂરક છે.અનુચ્છેદ ૧૬ જે તમામ નાગરિકોને રોજગાર સંબંધિત બાબતોમાં તકની સમાનતાની ખાતરી આપે છે તે કલમ ૧૪ માં સમાવિષ્ટ સમાનતાની બાંયધરીની ઘટના છે.અનુચ્છેદ ૧૬(૧) અનુચ્છેદ ૧૪ને લાગુ કરે છે.કલમ ૧૪ અને ૧૬(૧) બંને પ્રાપ્ત કરવાના ઉદ્દેશો સાથે જોડાણ ધરાવતા વાજબી વર્ગીકરણની મંજૂરી આપે છે.અનુચ્છેદ ૧૬ હેઠળ રોજગાર અથવા નિમણૂક સંબંધિત બાબતોમાં કર્મચારીઓનું વાજબી વર્ગીકરણ થઈ શકે છે.
>
> ૨૨. આ અદાલતમાં ગુજરાત રાજ્ય વિ. શ્રી અંબિકા મિલ્સ લિમિટેડ, અમદાવાદ [(૧૯૭૪) ૪ એસ.સી.સી. ૬૫૬:૧૯૭૪ એસ.સી.સી. (L & S) ૩૮૧] એ કહ્યું:[એસ.સી.સી. પી.૬૭૫:એસ.સી.સી. (એલ એન્ડ એસ)પી. ૪૦૦, પેરા ૫૩]

"કાયદાનું સમાન રક્ષણ એ સમાન કાયદાના રક્ષણની પ્રતિજ્ઞા છે.પરંતુ કાયદાઓ વર્ગીકૃત કરી શકે છે.અને વર્ગીકરણનો વિચાર જ અસમાનતાનો છે.આ વિરોધાભાસને ઉકેલવામાં કોર્ટે ન તો સમાનતાની માંગને છોડી દીધી છે અને ન તો વર્ગીકરણ કરવાના કાયદાકીય અધિકારને નકારી કાઢ્યો છે. તેણે મધ્યમ માર્ગ અપનાવ્યો છે. તેણે વાજબી વર્ગીકરણના સિદ્ધાંત દ્વારા કાયદાકીય વિશેષતા અને બંધારણીય સામાન્યતાની વિરોધાભાસી માંગણીઓનું સમાધાન કર્યું છે.(જોસેફ તુસમેન અને જેકોબુસ્ટન બ્રુક, ધ ઇક્વલ પ્રોટેક્શન ઓફ ધ લોઝ, ૩૭ કેલિફોર્નિયા રેવ. ૩૪૧ જુઓ.)"

૨૩. અંબિકા મિલ્સ કેસમાં [(૧૯૭૪)૪ એસ.સી.સી. ૬૫૬: ૧૯૭૪ એસ.સી.સી. (એલ. એન્ડ. એસ.) ૩૮૧] આ અદાલતે વાજબી વર્ગીકરણને એક હોવાનું સમજાવ્યું જેમાં સમાન રીતે સ્થિત તમામ લોકોનો સમાવેશ થાય છે અને જે નથી.સમાન રીતે કોણ સ્થિત છે તે પ્રશ્નનો જવાબ એમ કહીને આપવામાં આવ્યો છે કે વ્યક્તિએ કાયદાના હેતુ માટે વર્ગીકરણની બહાર જોવું જોઈએ.

> "કાયદાનો હેતુ કાં તો જાહેર તોફાનને નાબૂદ કરવાનો અથવા કોઈ સકારાત્મક જાહેર હિતની સિદ્ધિ હોઈ શકે છે." [એસ.સી.સી. પાનું ૬૭૫: એસ.સી.સી. (એલ અને એસ) પાનું ૪૦૦, પેરા ૫૪]

૨૪. ભેદભાવ એ વર્ગીકરણનો સાર છે. જો તે ગેરવાજબી ધોરણે હોય તો સમાનતાનું ઉલ્લંઘન થાય છે.સમાનતાની વિભાવના બંધારણીય બાંયધરીની પ્રકૃતિમાંથી ઉદભવતી એક સહજ મર્યાદા ધરાવે છે.જેઓ સમાન સંજોગોમાં છે તેઓ સમાન સારવાર માટે હકદાર છે. સમાનતા સમાનતામાં છે. તેથી, વર્ગીકરણ એ નોંધપાત્ર તફાવતો પર આધારિત છે જે જૂથોમાંથી બાકાત રહેલા લોકોથી એકસાથે જૂથબદ્ધ વ્યક્તિઓને અલગ પાડે છે અને આવા વિભેદક લક્ષણો હાંસલ કરવાના હેતુ સાથે ન્યાયી અને તર્કસંગત સંબંધ ધરાવતા હોવા જોઈએ.

XXX XXX XXX

૨૭. જ્યાં સુધી ભેદભાવની ફરિયાદ કરતી વ્યક્તિ તે વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓ સાથે સમાન રીતે સ્થિત ન હોય કે જેની તરફેણ કરવામાં આવી હોવાનો આરોપ છે ત્યાં સુધી તકની સમાનતાનો ઇનકાર કરવામાં આવતો નથી. અનુચ્છેદ ૧૬(૧) કર્મચારીઓના વાજબી વર્ગીકરણ અથવા તેમની પસંદગી માટે વાજબી પરીક્ષણો (મૈસૂર રાજ્ય વિરુદ્ધ વી. પી. નરસિંહ રાવ [એ.આઇ.આર. ૧૯૬૮

એસ.સી. ૩૪૯:(૧૯૬૮) ૧ એસ.સી.આર. ૪૦૭: (૧૯૬૮) ૨ એલ.એલ.જે. ૧૨૦]).

૨૮. તકની આ સમાનતાને સંપૂર્ણ સમાનતા સાથે ભેળસેળ કરવાની જરૂર નથી.અનુચ્છેદ ૧૬ (૧) કોઈપણ નોકરી અથવા કોઈ પણ હોદ્દામાં નિમણૂક માટે પસંદગી માટે વાજબી નિયમોની પ્રિસ્ક્રિપ્શનને પ્રતિબંધિત કરતું નથી.રોજગારના સંદર્ભમાં, તેની સાથે સંકળાયેલ અને આનુષંગિક અન્ય નિયમો અને શરતોની જેમ, પસંદગીના પદ પર બઢતી પણ રોજગાર સંબંધિત બાબતોમાં અને પસંદગીના પદ પર આવી બઢતીના સંદર્ભમાં પણ શામેલ છે, જે તમામ અનુચ્છેદ ૧૬ (૧) બાંયધરી આપે છે કે તમામ નાગરિકો માટે તકની સમાનતા છે. અનૂછેદ ૧૪ દ્વારા બાંયધરીકૃત કાયદા સમક્ષ અને અનૂછેદ ૧૫ (૧) દ્વારા બાંયધરીકૃત ભેદભાવ પર પ્રતિબંધ.પસંદગીના પદ પર બઢતી અનૂછેદ ૧૬ (૧) અને (૨) દ્વારા આવરી લેવામાં આવી છે.

૨૯. અનૂછેદ ૧૬ (૪) હેઠળ રાજ્યને આપવામાં આવેલી અનામત આપવાની સત્તાનો ઉપયોગ રાજ્ય દ્વારા યોગ્ય

કિસ્સામાં માત્ર નિમણૂકો માટે અનામતની જોગવાઈ કરીને જ નહીં પરંતુ પસંદગીના હોદ્દાઓ માટે અનામતની જોગવાઈ કરીને પણ કરી શકાય છે. અનૂછેદ ૧૬ (૪) હેઠળ નિમણૂકો અથવા હોદ્દાઓની અનામતની જોગવાઈમાં રાજ્યએ વહીવટી કાર્યક્ષમતાની જાળવણી સાથે પછાત વર્ગોના દાવાઓને સતત ધ્યાનમાં લેવા પડશે.તે ભૂલવું ન જોઈએ કે વહીવટની કાર્યક્ષમતા એટલી સર્વોચ્ચ મહત્વની છે કે વહીવટની કાર્યક્ષમતાની કિંમત પર કોઈપણ આરક્ષણ કરવું મૂર્ખામીભર્યું અને અસ્વીકાર્ય હશે.(જનરલ મેનેજર, રેલવે. વિ. રંગાચારી [એ.આઇ.આર ૧૯૬૨ એ.સી ૩૬: (૧૯૬૨) ૨ એસસીઆર ૫૮૬].)હાલનો કેસ બઢતી દ્વારા હોદ્દાઓની અનામતનો નથી.

૩૦. અનૂછેદ ૧૬ (૧) હેઠળ રોજગારની તકની સમાનતાનો અર્થ એ છે કે કર્મચારીઓના સમાન વર્ગના સભ્યો વચ્ચે સમાનતા અને અલગ, સ્વતંત્ર વર્ગના સભ્યો વચ્ચે સમાનતા નહીં.રોડસાઇડ સ્ટેશન માસ્ટર્સ અને ગાર્ડ્સની અલગથી ભરતી કરવામાં આવે છે, અલગથી તાલીમ આપવામાં આવે છે અને બઢતીના અલગ માર્ગો

હોય છે.સ્ટેશન માસ્ટરોએ આ આધાર પર રક્ષકોની સરખામણીમાં બઢતી માટેની તકમાં સમાનતાનો દાવો કર્યો હતો કે તેઓ તકની સમાનતાનો હકદાર છે.એવું કહેવામાં આવતું હતું કે સમાનતાની વિભાવનાનું કોઈ અસ્તિત્વ હોઈ શકે નહીં સિવાય કે તે બાબતોના સંદર્ભમાં જે વ્યક્તિઓ વચ્ચે સામાન્ય છે, જેમની વચ્ચે સમાનતાની આગાહી કરવામાં આવે છે.રોડસાઇડ સ્ટેશન માસ્ટર્સ અને ગાર્ડ્સની અલગથી ભરતી કરવામાં આવી હતી.તેથી, બંને અલગ અને અલગ વર્ગો બનાવે છે અને બઢતીની બાબતોમાં સમાનતા અથવા તકની અસમાનતાની આગાહી કરવા માટે કોઈ અવકાશ નથી.(જુઓ ઓલ ઇન્ડિયા સ્ટેશન માસ્ટર્સ એન્ડ આસિસ્ટન્ટ સ્ટેશન માસ્ટર્સ એસોસિએશન વિ. જનરલ મેનેજર, સેન્ટ્રલ રેલવે [એ.આઇ.આર ૧૯૬૦ એ.સી ૩૮૪:(૧૯૬૦) ૨ એસસીઆર ૩૧૧].)હાલનો કેસ આ વ્યક્તિઓ માટે બઢતીના અલગ માર્ગો બનાવવાનો નથી."

૬૫. આમ જોઈ શકાય છે કે રે, સી. જે. ના મતે, અનૂછેદ ૧૪,૧૫ અને ૧૬ તેના દ્વારા બાંયધરીકૃત બંધારણીય અધિકારોની શ્રેણીનો ભાગ છે, જે

એકબીજાના પૂરક છે.તેમના સ્વામીએ અવલોકન કર્યું હતું કે અનૂછેદ ૧૬, જે તમામ નાગરિકોને રોજગાર સંબંધિત બાબતોમાં તકની સમાનતાની ખાતરી આપે છે, તે અનૂછેદ ૧૪માં સમાવિષ્ટ સમાનતાની બાંયધરીની ઘટના છે.બદલામાં, અનૂછેદ ૧૬ (૧) અનૂછેદ ૧૪ ને અસર કરે છે. અનૂછેદ ૧૪ અને ૧૬ (૧) બંને પ્રાપ્ત કરવાના ઉદ્દેશો સાથે જોડાણ ધરાવતા વાજબી વર્ગીકરણને મંજૂરી આપે છે.

૬૬. ગુજરાત રાજ્ય વિરુદ્ધ શ્રી અંબિકા મિલ્સ લિમિટેડ, અમદાવાદ કેસમાં આ અદાલતના ચુકાદાનો ઉલ્લેખ કરતા, ((૧૯૭૪) ૩ એસ.સી.આર ૭૬૦, (૧૯૭૪)૪ એસ.સી.સી ૬૫૬) તેમના સ્વામીએ વાજબી વર્ગીકરણને એક હોવાનું સમજાવ્યું જેમાં એવા તમામ લોકોનો સમાવેશ થાય છે જેઓ સમાન રીતે સ્થિત છે અને જેઓ નથી.તેમણે વધુમાં અવલોકન કર્યું હતું કે ભેદભાવ એ વર્ગીકરણનો સાર છે અને જો તે ગેરવાજબી ધોરણે હોય તો સમાનતાનું ઉલ્લંઘન થાય છે.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે, જે લોકો સમાન સંજોગોમાં છે તેઓ સમાન વ્યવહારના હકદાર છે અને સમાનતા સમાન લોકો વચ્ચે છે.તેમણે અવલોકન કર્યું કે વર્ગીકરણ, તેથી, નોંધપાત્ર તફાવતો પર આધારિત છે જે જૂથોમાંથી બાકાત રહેલા લોકોથી એકસાથે જૂથબદ્ધ વ્યક્તિઓને અલગ પાડે છે.તેમણે વધુમાં અવલોકન કર્યું હતું કે, આવા વિભેદક ગુણો હાંસલ કરવાના હેતુ સાથે ન્યાયી અને તર્કસંગત સંબંધ ધરાવતા હોવા જોઈએ.તેમણે વધુમાં અવલોકન કર્યું હતું

કે જ્યાં સુધી ભેદભાવની ફરિયાદ કરતી વ્યક્તિ તે વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓ સાથે સમાન રીતે સ્થિત ન હોય કે જેમની તરફેણ કરવામાં આવી હોય ત્યાં સુધી તકની સમાનતાનો ઇનકાર થતો નથી.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે અનૂછેદ ૧૬ (૧) કર્મચારીઓના વાજબી વર્ગીકરણ અથવા તેમની પસંદગી માટે વાજબી પરીક્ષણોને પ્રતિબંધિત કરતી નથી.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે, તકની આ સમાનતાને સંપૂર્ણ સમાનતા સાથે ભેળસેળ કરવાની જરૂર નથી.એવું જોવા મળ્યું છે કે અનૂછેદ ૧૬ (૪) હેઠળ રાજ્યને આપવામાં આવેલી અનામત આપવાની સત્તાનો ઉપયોગ રાજ્ય દ્વારા યોગ્ય કિસ્સામાં માત્ર નિમણૂકોમાં અનામતની જોગવાઈ કરીને જ નહીં પરંતુ પસંદગીના હોદ્દાઓમાં અનામતની જોગવાઈ કરીને પણ કરી શકાય છે.તેમના અધ્યક્ષે અવલોકન કર્યું હતું કે અનૂછેદ ૧૬ (૪) હેઠળ નિમણૂકો અથવા હોદ્દાઓની અનામતની જોગવાઈમાં રાજ્યએ વહીવટી કાર્યક્ષમતાની જાળવણી સાથે પછાત વર્ગોના દાવાઓને સતત ધ્યાનમાં લેવા પડશે.

૬૭. તેમના સ્વામીએ આગળ આ રીતે અવલોકન કર્યું:

> "**૩૮.** સમાનતાનો સિદ્ધાંત રોજગારને તમામ તબક્કે અને તમામ બાબતોમાં લાગુ પડે છે, એટલે કે, પ્રારંભિક ભરતી, બઢતી, નિવૃત્તિ, પેન્શનની ચુકવણી અને ગ્રેચ્યુટી.બઢતીના સંદર્ભમાં સામાન્ય સિદ્ધાંતો કાં તો

યોગ્યતા–ક્રમ–વરિષ્ઠતા અથવા વરિષ્ઠતા–ક્રમ–યોગ્યતા છે.વરિષ્ઠતા–ક્રમ–યોગ્યતાનો અર્થ એ છે કે વહીવટની કાર્યક્ષમતા માટે જરૂરી લઘુતમ જરૂરી ગુણવત્તાને ધ્યાનમાં રાખીને, ઓછા ગુણવાન હોવા છતાં વરિષ્ઠને પ્રાથમિકતા આપવામાં આવશે.આ અનૂછેદ ૧૪,૧૬ (૧) અને ૧૬ (૨) નું ઉલ્લંઘન નહીં કરે.એક નિયમ જે જોગવાઈ કરે છે કે જરૂરી જરૂરી ગુણવત્તાને ધ્યાનમાં રાખીને, પછાત વર્ગના સભ્યને પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વની ખાતરી કરવા માટે પ્રાથમિકતા મળશે તે જ રીતે અનૂછેદ ૧૪ અથવા અનૂછેદ ૧૬ (૧) અને (૨) નું ઉલ્લંઘન કરશે નહીં.માન્યતાનો સુસંગત આધાર એ શોધવાનો છે કે પસંદગીનો નિયમ બિન–પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા પછાત સમુદાય માટે પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ સુરક્ષિત કરે છે કે તેનાથી આગળ વધે છે."

૬૮. એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે જે નિયમમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે જરૂરી યોગ્યતા આપવામાં આવે તો પછાત વર્ગના સભ્યને પ્રાથમિકતા મળશે જેથી પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ સુનિશ્ચિત કરી શકાય અને ઉપરોક્ત નિયમ અનૂછેદ ૧૪ અથવા અનૂછેદ ૧૬ (૧) અને (૨) નું ઉલ્લંઘન નહીં કરે.સંબંધિત વિચારણા એ શોધવાનું રહેશે કે શું પસંદગીનો

નિયમ બિન–પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા પછાત સમુદાય માટે પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ સુનિશ્ચિત કરે છે કે તેનાથી આગળ વધે છે.

૬૯. તેમના સ્વામીએ આગળ આ રીતે અવલોકન કર્યું:

> "૪૩. અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ જાતિના સામાન્ય અર્થમાં આવતી જાતિ નથી. ભૈયાલાલ વિ. હરિકિશન સિંહ [એ.આઇ.આર ૧૯૬૫ એ.સી ૧૫૫૭: (૧૯૬૫) ૨ એસ. સી. આર. ૮૭૭] આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે ત્યાં અપીલકર્તા ડોહર જાતિના હતા કે કેમ જેની અનુસૂચિત જાતિ તરીકે માન્યતા ન હતી અને તેમની જાહેરાત કે તેઓ ચમાર જાતિના હતા જે અનુસૂચિત જાતિ હતી તે અનૂછેદ ૩૪૧ માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓને કારણે રજૂ કરી શકાતી નથી.કોઈ પણ અદાલત એવા નિષ્કર્ષ પર ન આવી શકે કે કોઈ પણ જાતિ અથવા કોઈ પણ જનજાતિ અનુસૂચિત જાતિ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિ છે.અનુસૂચિત જાતિ એ અનૂછેદ ૩૬૬ (૨૫) હેઠળ સૂચિત એક જાતિ છે.વિસ્તૃત તપાસના પરિણામે રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા અનૂછેદ ૩૪૧ હેઠળ જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવે છે.

અનૂછેદ ૩૪૧નો ઉદ્દેશ અનુસૂચિત જાતિના સભ્યોને આર્થિક અને શૈક્ષણિક પછાતપણાને ધ્યાનમાં રાખીને રક્ષણ પૂરું પાડવાનો છે, જેનાથી તેઓ પીડાય છે.

૪૪. આપણું બંધારણ સામાજિક, આર્થિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત લોકો સહિત તમામ નાગરિકો માટે સમાન દરજ્જો અને તકનો ઉદ્દેશ ધરાવે છે.પછાત વર્ગના સભ્યોના દાવાઓ માટે કાયદાકીય અને કારોબારી સંસ્થાઓમાં પૂરતા પ્રતિનિધિત્વની જરૂર પડે છે.જો અનુસૂચિત જાતિઓ અને જનજાતિઓના સભ્યો, જેમને આ અદાલત દ્વારા પછાત વર્ગો કહેવામાં આવે છે, તેઓ વહીવટી કાર્યક્ષમતાની ઓછામાં ઓછી જરૂરી જરૂરિયાત જાળવી શકે છે, તો તેમને માત્ર પ્રતિનિધિત્વ જ નહીં પરંતુ સમાનતા લાગુ કરવા અને અસમાનતાને દૂર કરવા માટે પણ પસંદગી આપવામાં આવી શકે છે. અનૂછેદ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૪) પછાત વર્ગોની સ્થિતિને સમાનતાના ગુણ તરીકે રજૂ કરે છે.પછાત વર્ગોની પ્રગતિ અને તેમના માટે નિમણૂકો અને હોદ્દાઓના આરક્ષણ માટે વિશેષ જોગવાઈઓ કરવામાં આવી છે જેથી તેમને પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ મળે.આ જોગવાઈઓ અનૂછેદ

૧૪,૧૫ (૧) અને ૧૬ (૧) દ્વારા બાંયધરીકૃત સમાનતાની સામગ્રીને બહાર લાવશે.મૂળભૂત ખ્યાલ સમાનતા એ નિમણૂક માટેની તકની સમાનતા છે.માત્ર વહીવટી કાર્યક્ષમતાને ધ્યાનમાં રાખીને પછાત વર્ગના સભ્યો માટે પસંદગીયુક્ત વ્યવહારનો અર્થ તમામ નાગરિકો માટે તકની સમાનતા હોઈ શકે છે. અનૂછેદ ૧૬ હેઠળની સમાનતામાં અનૂછેદ ૧૪ હેઠળની સમાનતાથી અલગ સામગ્રી ન હોઈ શકે.અસમાન લોકો માટે તકની સમાનતાનો અર્થ માત્ર અસમાનતામાં વધારો થઈ શકે છે.તકની સમાનતા કારણ સાથે ભેદભાવને સ્વીકારે છે અને કારણ વગરના ભેદભાવને પ્રતિબંધિત કરે છે.કારણો સાથે ભેદભાવનો અર્થ બંધારણીય રીતે સ્વીકાર્ય હેતુ સાથે જોડાણ ધરાવતી વિભેદક સારવાર માટે તર્કસંગત વર્ગીકરણ છે.વહીવટી કાર્યક્ષમતાને ધ્યાનમાં રાખીને સેવાઓમાં પછાત વર્ગો માટે પસંદગીનું પ્રતિનિધિત્વ સ્વીકાર્ય હેતુ છે અને પછાત વર્ગો એ આપણા બંધારણ દ્વારા માન્યતા પ્રાપ્ત તર્કસંગત વર્ગીકરણ છે.તેથી, પસંદગીના ધોરણોમાં વિભેદક સારવાર સમાનતાના ખ્યાલની અંદર છે."

૭૦. તેમના સ્વામીએ સ્પષ્ટપણે અવલોકન કર્યું હતું કે અનુસૂચિત જાતિઓ

અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ જાતિના સામાન્ય અર્થમાં આવતી જાતિ નથી.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે કોઈ પણ અદાલત એવા નિષ્કર્ષ પર ન આવી શકે કે કોઈ પણ જાતિ અથવા કોઈ પણ જનજાતિ અનુસૂચિત જાતિ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિ છે.એવું જોવામાં આવે છે કે અનૂછેદ ૩૪૧નો ઉદ્દેશ અનુસૂચિત જાતિના સભ્યોને આર્થિક અને શૈક્ષણિક પછાતપણાને ધ્યાનમાં રાખીને રક્ષણ પૂરું પાડવાનો છે, જેનાથી તેઓ પીડાય છે.

૭૧. ન્યાયમૂર્તીશ્રી (રે, સી. જે.) એ વધુમાં અવલોકન કર્યું હતું કે આપણા બંધારણનો ઉદ્દેશ સામાજિક, આર્થિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત લોકો સહિત તમામ નાગરિકો માટે દરજ્જો અને તકની સમાનતા છે.એવું માનવામાં આવ્યું છે કે જો અનુસૂચિત જાતિઓ અને જનજાતિઓના સભ્યો, જેમને આ અદાલત દ્વારા પછાત વર્ગો કહેવામાં આવે છે, તેઓ વહીવટી કાર્યક્ષમતાની ઓછામાં ઓછી જરૂરી જરૂરિયાત જાળવી શકે છે, તો તેમને માત્ર પ્રતિનિધિત્વ જ નહીં પરંતુ સમાનતાને લાગુ કરવા અને અસમાનતાને દૂર કરવા માટે પણ પસંદગી આપવામાં આવી શકે છે.એવું જોવામાં આવ્યું છે કે પછાત વર્ગોની પ્રગતિ માટે અને પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ મેળવવા માટે તેમના માટે નિમણૂકો અને હોદ્દાઓના આરક્ષણ માટે વિશેષ જોગવાઈઓ કરવામાં આવી છે.એ વાત પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે કે માત્ર આવી વિશેષ જોગવાઈઓ જ અનૂછેદ ૧૪,૧૫ (૧) અને ૧૬ (૧)

દ્વારા બાંયધરીકૃત સમાનતાની સામગ્રીને બહાર લાવશે.તેમના પ્રભુપાદ આગળ કહે છે કે માત્ર વહીવટી કાર્યક્ષમતાને ધ્યાનમાં રાખીને પછાત વર્ગના સભ્યો માટે પ્રેફરેન્શિયલ ટ્રીટમેન્ટનો અર્થ તમામ નાગરિકો માટે તકની સમાનતા હોઈ શકે છે.એવું જોવામાં આવ્યું છે કે અસમાન લોકો માટે તકની સમાનતાનો અર્થ માત્ર અસમાનતામાં વધારો થઈ શકે છે અને તકની સમાનતા કારણ સાથે ભેદભાવને સ્વીકારે છે અને કારણ વગરના ભેદભાવને પ્રતિબંધિત કરે છે.તેમના પ્રભુતાનું માનવું હતું કે કારણો સાથે ભેદભાવનો અર્થ બંધારણીય રીતે સ્વીકાર્ય હેતુ સાથે જોડાણ ધરાવતી વિભેદક સારવાર માટે તર્કસંગત વર્ગીકરણ છે.એવું માનવામાં આવ્યું છે કે વહીવટી કાર્યક્ષમતાને ધ્યાનમાં રાખીને સેવાઓમાં પછાત વર્ગો માટે પસંદગીનું પ્રતિનિધિત્વ સ્વીકાર્ય છે અને પછાત વર્ગો એ બંધારણ દ્વારા માન્યતા પ્રાપ્ત તર્કસંગત વર્ગીકરણ છે.એવું માનવામાં આવે છે કે પસંદગીના ધોરણોમાં વિભેદક સારવાર સમાનતાના ખ્યાલની અંદર છે.

૭૨. હવે હું કે. કે. મેથ્યુ, જે. ના નીચેના નિરીક્ષણોનો ઉલ્લેખ કરું છું:

"**૫૩.** તમામ વ્યક્તિઓ સાથે સમાન વ્યવહાર કરીને ઔપચારિક સમાનતા પ્રાપ્ત થાય છે:"દરેક માણસે એક માટે ગણતરી કરવી અને કોઈએ એકથી વધુ માટે ગણતરી કરવી નહીં." પરંતુ પુરુષો દરેક

બાબતમાં સમાન નથી હોતા.સમાનતા માટેનો દાવો હકીકતમાં અન્યાયી, અયોગ્ય અને અન્યાયી અસમાનતાઓ સામે વિરોધ છે.તે તક, આકસ્મિક અસમાનતા, અન્યાયી શક્તિ અને સ્ફટિકીકૃત વિશેષાધિકારો સામે માણસના બળવાનું પ્રતીક છે.જો કે સમાનતા આપવાનો નિર્ણય પ્રથમ દૃષ્ટિએ આ કથિત કારણથી પ્રેરિત છે કે તમામ પુરુષો હજુ પણ સમાન છે, જેમ આપણે નૈતિક અર્થમાં સમાનતા અને ભૌતિક અર્થમાં સમાનતા વચ્ચેની મૂંઝવણને દૂર કરીએ છીએ, તેમ આપણે અનુભવીએ છીએ કે વિપરીત સત્ય છે; કારણ કે, આપણે વિચારીએ છીએ કે પુરુષો ખરેખર અલગ જન્મે છે તે હકીકતની ભરપાઈ કરવા માટે ચોક્કસ સમાનતાઓને પ્રોત્સાહન આપવા માટે જ તે છે.તેથી, આપણે ન્યાય પ્રાપ્ત કરવા માટે ઘણા ક્ષેત્રોમાં અમુક પ્રકારની પ્રમાણસર સમાનતાનો આશરો લેવો પડશે.

૫૪. પ્રમાણસર સમાનતાનો સિદ્ધાંત ત્યારે જ પ્રાપ્ત થાય છે જ્યારે સમાન લોકો સાથે સમાન અને અસમાન રીતે વ્યવહાર કરવામાં આવે.આનાથી મૂંઝવણભર્યો પ્રશ્ન ઊભો થશે:કઈ બાબતમાં સમાન અને અસમાન?તેથી પ્રમાણસર સમાનતાના સિદ્ધાંતમાં કેટલાક માપદંડ માટે અપીલનો સમાવેશ થાય છે, જેના સંદર્ભમાં વિભેદક સારવાર ન્યાયી છે.જો ત્યાં કોઈ નોંધપાત્ર આદર ન હોય જેમાં સંબંધિત વ્યક્તિઓ અલગ પડે, તો વિભેદક સારવાર અન્યાયી હશે.પરંતુ નોંધપાત્ર તફાવત તરીકે શું મંજૂરી

આપવી જોઈએ જેમ કે વિભેદક સારવારને ન્યાયી ઠેરવશે?

૫૫. રાજ્યના હોદ્દાની વહેંચણીમાં, કોઈ પણ પ્રકારની વ્યક્તિગત સમાનતા સુસંગત નથી; કારણ કે, જ્યાં સુધી આપણે સંબંધિત ક્ષેત્ર માટે યોગ્ય માપદંડનો ઉપયોગ નહીં કરીએ, ત્યાં સુધી તે બહાર આવશે કે વ્યક્તિની ઊંચાઈ અથવા રંગ કોઈ પદ માટે તેની પાત્રતા અથવા યોગ્યતા નક્કી કરી શકે છે.એરિસ્ટોટલે કહ્યું તેમ, રાજકીય હોદ્દાના દાવાઓ રમતગમતની સ્પર્ધાઓમાં કૌશલ્ય પર આધારિત ન હોઈ શકે.હોદ્દાના ઉમેદવારોમાં એવા ગુણો હોવા જોઈએ કે જે હોદ્દાનો અસરકારક ઉપયોગ કરે.પરંતુ આ સિદ્ધાંત એ પ્રશ્નનો કોઈ સંતોષકારક જવાબ પણ આપતો નથી કે જ્યારે વિભેદક સારવાર કરી શકાય.મેં કહ્યું તેમ, સિદ્ધાંત કે જો બે વ્યક્તિઓ સાથે અલગ રીતે વર્તવામાં આવે અથવા તેમની સાથે અલગ રીતે વર્તવામાં આવે તો તેમની વચ્ચે અમુક સુસંગત તફાવત હોવો જોઈએ, તેમાં કોઈ શંકા નથી, તે અસાધારણ છે.નહિંતર, કેટલાક વિભેદક લક્ષણની ગેરહાજરીમાં હંસ માટે ચટણી શું છે તે ગેંડર માટે ચટણી છે.સંબંધિત તફાવત શું છે તે શોધવામાં વાસ્તવિક મુશ્કેલી ઊભી થાય છે.

૫૬. જો આપણા બધા સાથે સમાન રીતે વર્તવું હોય, તો આ મહત્વપૂર્ણ જરૂરિયાત તેની સાથે હોવી જોઈએ કે આપણામાંના કોઈએ અન્ય કોઈની

સરખામણીમાં ભ્રષ્ટાચાર, શિક્ષણમાં વધુ સારું કે ખરાબ ન હોવું જોઈએ, જે આપણે હવે જોઈ રહ્યા છીએ તે પ્રકારનું મનુષ્ય માટે અપ્રાપ્ય આદર્શ છે.કેટલાક લોકો માને છે કે તકની સમાનતાનો ખ્યાલ એક અસંતોષકારક ખ્યાલ છે.કારણ કે, તેની સંપૂર્ણ રચના તેને માનવ સમાજના કોઈપણ સ્વરૂપ સાથે અસંગત બનાવે છે.દાખલા તરીકે, શિક્ષણ માટે સમાન તકનો દાખલો લો.આ સમાનતા શાળાઓમાં શરૂ થઈ શકતી નથી અને તેથી પરિવારોમાં સમાન વ્યવહારની જરૂર છે જે સ્પષ્ટ રીતે અશક્ય છે.આનો ઉકેલ લાવવા માટે, તમામ બાળકોનો ઉછેર રાજ્યની નર્સરીઓમાં થઈ શકે છે, પરંતુ આ હેતુ હાંસલ કરવા માટે, નર્સરીઓને જોરશોરથી એકસમાન રેખાઓ પર ચલાવવી પડશે.શું આપણે તે સંજોગોમાં પણ યુવાનોને તકની સમાનતાની બાંયધરી આપી શકીએ?આ વિચાર લાસ્કી દ્વારા સારી રીતે વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો છેઃ

> “સમાનતાનો અર્થ એ છે કે, બીજા સ્થાને, તમામ માટે પૂરતી તકો ખુલ્લી રાખવામાં આવે છે.પર્યાપ્ત તકો દ્વારા આપણે સમાન તકોને એવા અર્થમાં સૂચિત કરી શકતા નથી જે મૂળ તકની ઓળખને સૂચવે છે.પુરુષોની મૂળ દાન કોઈ પણ રીતે સમાન નથી.જે બાળકો એવા વાતાવરણમાં ઉછર્યા છે જ્યાં મનની બાબતોને ઉચ્ચ ગણવામાં આવે છે, તેઓ કોઈ પણ કાયદો સુરક્ષિત ન કરી શકે તેવા

લાભો સાથે જીવનની દોડ શરૂ કરવા માટે બંધાયેલા છે.માતાપિતાનું ચરિત્ર અનિવાર્યપણે તે જે બાળકોને સ્પર્શે છે તેમની સમાનતાને ઊંડી અસર કરશે.તેથી, જ્યાં સુધી કુટુંબ ટકી રહે છે–અને તેના અદ્રશ્ય થવાની આગાહી કરવા અથવા તેની ઈચ્છા રાખવાનું બહુ ઓછું કારણ લાગે છે–તે જે વિવિધ વાતાવરણ ઊભું કરશે તે સમાન તકોની કલ્પનાને અદભૂત બનાવે છે.["વિશેષ સમસ્યાઓ અને જાહેર નીતિમાં સ્વતંત્રતા અને સમાનતાઃઅસમાનતા અને ન્યાય, એડ. લી રેઇનવોટર, પૃષ્ઠ ૨૬ થી ૩૧]

૫૭. જો કે વિશ્વમાં તકની સમાનતાની સંપૂર્ણ ઓળખ અશક્ય છે, તેમ છતાં પાત્રમાં વળતર આપતા પગલાં અને જે તકની સમાનતાની ખાતરી કરવા માટે પાર કરી શકાય તેવા અવરોધોને ઘટાડવા માટે ગણવામાં આવે છે તે ક્યારેય અનૂછેદ ૧૬ (૧) નો રોષ સહન કરી શકશે નહીં."

૭૩. મેથ્યુ, જે. એ અવલોકન કર્યું હતું કે તમામ વ્યક્તિઓ સાથે સમાન વ્યવહાર કરીને ઔપચારિક સમાનતા પ્રાપ્ત થાય છે.ઔપચારિક રીતે, તે જરૂરી છે કે તમામ પુરુષો સાથે સમાન વ્યવહાર થવો જોઈએ.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે પુરુષો દરેક બાબતમાં સમાન નથી.સમાનતા માટેનો દાવો હકીકતમાં અન્યાયી, અયોગ્ય અને અન્યાયી અસમાનતાઓ

સામે વિરોધ છે.તે તક, આકસ્મિક અસમાનતા, અન્યાયી શક્તિ અને સ્ફટિકીકૃત વિશેષાધિકારો સામે માણસના બળવાનું પ્રતીક છે.તેમણે અવલોકન કર્યું કે જેવુ આપણે નૈતિક અર્થમાં સમાનતા અને ભૌતિક અર્થમાં સમાનતા વચ્ચેની મૂંઝવણને દૂર કરીએ છીએ, તે માત્ર અમુક સમાનતાઓને પ્રોત્સાહન આપવા માટે છે જે ચોક્કસપણે એ હકીકતની ભરપાઈ કરવા માટે છે કે પુરુષો ખરેખર અલગ જન્મે છે.તેઓ પ્રમાણસર સમાનતાના સિદ્ધાંતને સમજાવે છે અને અવલોકન કર્યું છે કે પ્રમાણસર સમાનતાનો સિદ્ધાંત ત્યારે જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે જ્યારે સમાન સાથે સમાન અને અસમાન સાથે અસમાન વ્યવહાર કરવામાં આવે.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે જો કોઈ નોંધપાત્ર આદર ન હોય જેમાં સંબંધિત વ્યક્તિઓ અલગ પાડી શકાય, તો વિભેદક વ્યવહાર અન્યાયી ગણાશે.પરંતુ જો ત્યાં નોંધપાત્ર આદર હોય જેમાં સંબંધિત વ્યક્તિઓ અલગ પડે છે, તો તે જ વિભેદક સારવારને યોગ્ય ઠેરવશે.તેમના સ્વામીએ અવલોકન કર્યું હતું કે જો બે લોકો સાથે અલગ રીતે વર્તવામાં આવે અથવા તેમની સાથે અલગ રીતે વર્તવામાં આવે તો તેમની વચ્ચે અમુક સુસંગત તફાવત હોવો જોઈએ.નહિંતર, કેટલાક વિભેદક લક્ષણની ગેરહાજરીમાં હંસ માટે ચટણી શું છે તે ગેંડર માટે ચટણી છે.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે સંબંધિત તફાવત શું છે તે શોધવામાં વાસ્તવિક મુશ્કેલી ઊભી થાય છે.

૭૪. ન્યાયમૂર્તીશ્રી અવલોકન કર્યું હતું કે જો આપણા બધા સાથે સમાન રીતે વર્તવામાં આવે, તો તે જ જરૂરિયાત તેની સાથે વહન કરશે કે આપણામાંના કોઈએ અન્ય કોઈની સરખામણીમાં ઉછેર અને શિક્ષણમાં વધુ સારું કે ખરાબ ન હોવું જોઈએ.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે, શિક્ષણ માટેની તકની સમાનતા શાળાઓમાં શરૂ થઈ શકતી નથી અને તેથી પરિવારોમાં સમાન વ્યવહારની જરૂર છે, જે સ્પષ્ટ રીતે અશક્ય છે.તેમના આધિપત્યે લાસ્કીનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો, જેમણે અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે માતાપિતાનું પાત્ર અનિવાર્યપણે તે જે બાળકોને સ્પર્શે છે તેમની સમાનતાને અસર કરશે.તેમના સ્વામીએ પછી અવલોકન કર્યું હતું કે વિશ્વમાં તકની સમાનતાની સંપૂર્ણ ઓળખ અશક્ય હોવા છતાં, તકની સમાનતાની ખાતરી કરવા માટે દૂર કરી શકાય તેવા અવરોધોને ઘટાડવા માટે ગણવામાં આવતા વળતરના પગલાં અનૂછેદ ૧૬ (૧) નું ઉલ્લંઘન કરશે નહીં.

૭૫. એન. એમ. થોમસ (ઉપરોક્ત) માં મેથ્યુ, જે. ના નીચેના નિરીક્ષણોનો ઉલ્લેખ કરવો પણ યોગ્ય રહેશેઃ

"**૬૪.** તે પછી જો આપણે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સભ્યોને રોજગારની સમાન તક આપવી હોય તો આપણે

તેમના સામાજિક, શૈક્ષણિક અને આર્થિક વાતાવરણની નોંધ લેવી પડશે. અનૂછેદ ૪૬ માં અંકિત નિર્દેશક સિદ્ધાંત માત્ર સામાન્ય રીતે સમજી શકાય તે રીતે કાયદા–નિર્માતા માટે બંધનકર્તા જ નથી, પરંતુ તેણે નિર્ણય લેતી વખતે અદાલતના અભિગમને સમાન રીતે જાણ કરવી જોઈએ અને પ્રકાશિત કરવો જોઈએ કારણ કે અદાલત પણ અનૂછેદ ૧૨ ના અર્થમાં 'રાજ્ય' છે અને 'દાઢથી પરમાણુ સુધી' ભલે કાયદો બનાવે છે.મેં પરમ પૂજ્ય કેશવાનંદ ભારતી શ્રીપદગલવરુ વિરુદ્ધ કેરળ રાજ્ય [(૧૯૭૩) ૪ એસ. સી. સી. ૨૨૫ માં મારા ચુકાદામાં અનૂછેદ ૧૨ હેઠળ અદાલતને "રાજ્ય" હોવાનું કારણ કેટલુંક વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે:૧૯૭૩ પૂરક એસસીઆર ૧].

૬૫. તકની સમાનતા એ માત્ર કાનૂની સમાનતાની બાબત નથી.તેનું અસ્તિત્વ માત્ર વિકલાંગતાની ગેરહાજરી પર જ નહીં, પરંતુ ક્ષમતાઓની હાજરી પર પણ નિર્ભર કરે છે.તે સમુદાયના દરેક સભ્યને, તેમનો જન્મ અથવા વ્યવસાય અથવા સામાજિક સ્થિતિ ગમે તે હોય, હકીકતમાં, અને માત્ર સ્વરૂપમાં જ નહીં, તેમના શરીર, ચારિત્ર્ય અને બુદ્ધિના કુદરતી દાનનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરવાની સમાન તકો પ્રાપ્ત કરે છે.[જુઓ આર. એચ. ટોવની, "સમાનતા", (૧૯૬૫) પાનું. ૧૦૩–૦૪]

૬૬. કાયદા સમક્ષ સમાનતાની બાંયધરી અથવા રોજગારની બાબતોમાં સમાન તક એ ઔપચારિક સમાનતા દ્વારા જરૂરી કરતાં વધુની બાંયધરી છે.તે અસમાન વ્યક્તિઓ સાથે વિભેદક વ્યવહાર સૂચવે છે.તેથી સમતાવાદી સિદ્ધાંતે વધતી જતી એવી માન્યતામાં વધારો કર્યો છે કે અસમાનતાઓને દૂર કરવા અને માનવ અધિકારોના ઉપયોગ માટે તકો પૂરી પાડવા માટે સરકારની હકારાત્મક ફરજ છે અને બંધારણના ભાગ ૩ માં ઘડવામાં આવેલા મૂળભૂત અધિકારો મોટા ભાગે નકારાત્મક છે.તેઓ એવી દુનિયાને ચિહ્નિત કરે છે જેમાં સરકારનો કોઈ અધિકારક્ષેત્ર ન હોવો જોઈએ.આ ક્ષેત્રમાં, એવું માનવામાં આવતું હતું કે નાગરિકને એકલા છોડી દેવા સિવાય સરકાર પર કોઈ દાવો નથી.પરંતુ અનૂછેદ ૧૬ (૧) ની ભાષા અનૂછેદ ૧૪થી તદ્દન વિપરીત છે.જ્યારે અનૂછેદ ૧૪ માં ભાર એ હુકમ પર છે કે રાજ્ય કોઈ પણ વ્યક્તિને કાયદા સમક્ષ સમાનતા અથવા કાયદાના સમાન રક્ષણને નકારશે નહીં, એટલે કે રાજ્યની ફરજના નકારાત્મક સ્વરૂપ પર, અનૂછેદ ૧૬ (૧) માં ભાર ફરજિયાત પાસા પર છે, એટલે કે, રાજ્ય હેઠળ કોઈ પણ હોદ્દા પર રોજગાર અથવા નિમણૂકને લગતી બાબતોમાં તમામ નાગરિકો માટે તકની સમાનતા રહેશે, જેનો અર્થ એ થાય છે કે જો તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે ગણતરી કરવામાં આવે તો સરકાર દ્વારા હકારાત્મક પગલાં અનૂછેદ સાથે સુસંગત રહેશે.જો આપણે સમાનતા હાંસલ કરવી હોય, તો આપણે ક્યારેય આરામ કરી શકતા નથીઃ

"જ્યારે અસમાનતા સરળ છે કારણ કે તે પ્રવાહ સાથે તરવા કરતાં વધુની માંગ કરતી નથી, સમાનતા મુશ્કેલ છે કારણ કે તેમાં તેની સામે તરવાનો સમાવેશ થાય છે.[આર. એચ. ટોવની, "સમાનતા", (૧૯૫૨),પી. ૪૭] "

૬૭. આજે, જે રાજકીય સિદ્ધાંત બંધારણના ભાગ ૪ હેઠળ નોકરીઓ, તબીબી સંભાળ, વૃદ્ધાવસ્થા પેન્શન વગેરે પ્રદાન કરવાની સરકારની જવાબદારીને સ્વીકારે છે, તે માનવ અધિકારો સુધી વિસ્તરે છે અને સમાનતા અને સ્વતંત્રતાને પ્રોત્સાહન આપવા માટે હકારાત્મક જવાબદારી લાદે છે.તેના સભ્યોના નબળા વર્ગોને મદદ કરવાની જવાબદારી સાથે રાજ્યના વિચારની શક્તિ બંધારણીય કાયદામાં વધી રહી હોય તેવું લાગે છે.આ વિચાર અમેરિકામાં સામાજિક ભેદભાવ સાથે સંકળાયેલા સંખ્યાબંધ કેસોમાં અને રાજ્યને સલાહ, અપીલની નકલ, નિષ્ણાત સાક્ષીઓ વગેરે પ્રદાન કરીને ગરીબીની અસરોને સરભર કરવાના નિર્ણયોમાં પણ અભિવ્યક્તિ શોધે છે. આજે, સામાજિક, આર્થિક અથવા અન્ય અસમાનતાઓને નાબૂદ કરવા માટે સરકારની હકારાત્મક જવાબદારી છે તે ભાવના બંધારણીય કાયદામાં પ્રબળ શક્તિઓમાંની એક છે.જ્યારે વંચિત લોકો માટે વિશેષ છૂટછાટોને સરળતાથી મંજૂરી

આપવામાં આવી છે, ત્યારે પરંપરાગત રીતે તેની જરૂર નથી.અમેરિકામાં ફોજદારી કાર્યવાહી, મતદાનના અધિકારો અને શિક્ષણના ક્ષેત્રોમાં નિર્ણયો સૂચવે છે કે પરંપરાગત અભિગમ સંપૂર્ણપણે પર્યાપ્ત ન પણ હોઈ શકે.આ ક્ષેત્રોમાં, સમાનતા પ્રાપ્ત થઈ છે કે કેમ તે તપાસ હવે આંકડાકીય સમાનતા સાથે સમાપ્ત થતી નથી; તેના બદલે સમાનતાની અનૂછેદને પ્રમાણસર સમાનતાના ધોરણનો આશરો લેવાની જરૂર હોવાનું માનવામાં આવ્યું છે, જેમાં રાજ્યને કાયદો ઘડવામાં, સંપત્તિ, શિક્ષણ અને અન્ય પરિસ્થિતિઓની ખાનગી અસમાનતાઓને ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે. ["ડેવલપમેન્ટ્સ–ઈક્વલ પ્રોટેક્શન", ૮૨ હાર્વ એલઆર ૧૧૬૫ જુઓ]

૬૮. જે લોકો તેમની સંપત્તિ, શિક્ષણ અથવા સામાજિક વાતાવરણમાં ખરેખર અસમાન છે, તેમને ચોક્કસ ક્ષેત્રોમાં સમાન બનાવવા માટે વળતરકારી રાજ્ય કાર્યવાહીનો વિચાર યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા વિકસાવવામાં આવ્યો હતો.રૂસોએ કહ્યું છેઃ

> “તે ચોક્કસપણે એટલા માટે છે કારણ કે સંજોગોનું બળ સમાનતાને નષ્ટ કરવાનું વલણ ધરાવે છે કે કાયદાના બળ હંમેશા તેને જાળવી રાખવાનું વલણ ધરાવે છે.[કોન્ટ્રાક્ટ સોશિયલ II, ૧૧] "

૭૬. તેમના સ્વામીએ અવલોકન કર્યું હતું કે જો આપણે અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના સભ્યોને રોજગારની સમાન તક આપવી હોય તો આપણે તેમના સામાજિક, શૈક્ષણિક અને આર્થિક વાતાવરણની નોંધ લેવી પડશે.તેમના લોર્ડશીપે અવલોકન કર્યું હતું કે અનૂછેદ ૪૬માં અંકિત નિર્દેશક સિદ્ધાંત માત્ર કાયદા ઘડનારા માટે જ બંધનકર્તા નથી, પરંતુ જ્યારે તે નિર્ણય લે છે ત્યારે તેણે અદાલતના અભિગમને સમાન રીતે જાણ અને પ્રકાશિત કરવો જોઈએ.પરમ પૂજ્ય કેશવાનંદ ભારતી શ્રીપદગલવરુ વિરુદ્ધ કેરળ રાજ્ય,((૧૯૭૩) સપ. એસ.સી.આર૧, (૧૯૭૩)૪ એસ.સી.સી ૨૨૫) ના કેસમાં આપેલા સ્પષ્ટીકરણનો ઉલ્લેખ કરતા તેમના આધિપત્યમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે જ્યારે અદાલત અનૂછેદ ૧૨ના અર્થમાં નિર્ણય લે છે ત્યારે તે પણ 'રાજ્ય' છે.

૭૭. તેમના સ્વામીએ અવલોકન કર્યું હતું કે 'તકની સમાનતા' એ માત્ર કાનૂની સમાનતાની બાબત નથી અને તેનું અસ્તિત્વ માત્ર વિકલાંગતાની ગેરહાજરી પર જ નહીં, પરંતુ ક્ષમતાઓની હાજરી પર પણ આધાર રાખે છે.એવું જોવામાં આવ્યું છે કે સમાનતાની બાંયધરી 'ઔપચારિક સમાનતા' દ્વારા જરૂરી કરતાં કંઈક વધુ છે.તે અસમાન વ્યક્તિઓ સાથે વિભેદક વ્યવહાર સૂચવે છે.એવું જોવામાં આવ્યું છે કે સમતાવાદી સિદ્ધાંત માટે જરૂરી છે કે સરકાર અસમાનતાઓને દૂર કરવા અને માનવ

અધિકારોના ઉપયોગ માટે તકો પૂરી પાડવા અને બંધારણના ભાગ ૩ માં ઘડવામાં આવેલા મૂળભૂત અધિકારોનો દાવો કરવા માટે હકારાત્મક ફરજ ધરાવે છે, જે મોટે ભાગે નકારાત્મક છે.તેમના સ્વામીએ અવલોકન કર્યું હતું કે અનૂછેદ ૧૬ (૧) માં ફરજિયાત પાસા પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે કે રાજ્ય હેઠળ કોઈ પણ હોદ્દા પર રોજગાર અથવા નિમણૂક સંબંધિત બાબતોમાં તમામ નાગરિકો માટે સમાન તક હોવી જોઈએ.તેથી તે સૂચવે છે કે જો તેને હાંસલ કરવા માટે ગણતરી કરવામાં આવે તો સરકાર દ્વારા સકારાત્મક પગલાં લેખ સાથે સુસંગત રહેશે.

૭૮. બંધારણની અનૂછેદ ૧૪નો ઉલ્લેખ કરતા, તેમના સ્વામીએ અવલોકન કર્યું હતું કે રાજ્ય નબળા વર્ગના સભ્યોને મદદ કરવાની જવાબદારી હેઠળ છે.તેમના સ્વામીએ અવલોકન કર્યું હતું કે બંધારણીય કાયદા હેઠળ, સામાજિક, આર્થિક અથવા અન્ય અસમાનતાઓને દૂર કરવા માટે સરકારની હકારાત્મક જવાબદારી છે.પ્રમાણસર સમાનતાના ખ્યાલનો ઉલ્લેખ કરતા, તેમના પ્રભુતત્વ જણાવે છે કે રાજ્યએ સંપત્તિ, શિક્ષણ અને અન્ય પરિસ્થિતિઓની ખાનગી અસમાનતાઓને ધ્યાનમાં લેવા માટે કાયદો ઘડવો જરૂરી છે.

૭૯. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કરતા, હિઝ લોર્ડશીપે અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે વળતરકારી રાજ્ય કાર્યવાહીનો વિચાર એ લોકો માટે સમાનતા લાવવાનો હતો જેઓ તેમની સંપત્તિ, શિક્ષણ

અથવા સામાજિક વાતાવરણમાં ખરેખર અસમાન છે.

૮૦. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ સુપ્રીમ કોર્ટના અમુક ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી, મેથ્યુ, જે. એ આ રીતે અવલોકન કર્યું:

"૭૩. જ્યારે પણ તે શરતો અને સંજોગો મૂળભૂત અધિકારો અથવા દાવાઓના આનંદ માટે તેમની સમાન પહોંચના માર્ગમાં અવરોધે છે ત્યારે આ અદાલતે રાજ્યને પ્રમાણસર સમાનતાનું ધોરણ અપનાવવાની પણ જરૂર ન હોવી જોઈએ, જે નાગરિકોના વર્ગની વિવિધ શરતો અને સંજોગોને ધ્યાનમાં લે છે.

૭૪. રોજગારની બાબતોમાં તકની સમાનતાની વિભાવના એટલી વ્યાપક છે કે તેમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સભ્યોને અન્ય સમુદાયોના સભ્યોની સમકક્ષ મૂકવા માટે વળતરના પગલાંનો સમાવેશ થાય છે, જે તેમને જાહેર સેવામાં તેમનો હિસ્સો મેળવવા માટે સક્ષમ બનાવશે.અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સભ્યોને જાહેર સેવાઓમાં તેમના યોગ્ય પ્રતિનિધિત્વની ખાતરી કરવા માટે સરકાર દ્વારા લેવામાં આવેલા વળતરકારી પગલાંની કહેવાતા અગ્રેસર સમુદાયોના કોઈ પણ સભ્ય કેવી રીતે ફરિયાદ કરી શકે?

૭૫. એવું કહેવામાં આવે છે કે અનૂછેદ ૧૬ (૪) ખાસ કરીને પછાત વર્ગોની તરફેણમાં હોદ્દાઓની અનામતની જોગવાઈ કરે છે, જેમાં આ અદાલતના નિર્ણય અનુસાર બઢતીના તબક્કે પણ અનામત આપવાની રાજ્યની સત્તાનો સમાવેશ થશે અને તેથી અનૂછેદ ૧૬ (૧) પછાત વર્ગોને કાયદા દ્વારા અથવા અન્યથા કોઈપણ સાહસિક સહાય આપવાની સત્તાનો સમાવેશ કરી શકતી નથી, જે કડક આંકડાકીય સમાનતાનું અપમાન કરશે.જો અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સભ્યો માટે રોજગારની બાબતમાં સમાન તક સુનિશ્ચિત કરવા માટે પ્રારંભિક તબક્કે અથવા બઢતીના તબક્કે અથવા બંને તબક્કે અનામત જરૂરી હોય, તો મને એવું કોઈ કારણ દેખાતું નથી કે શા માટે તે અનૂછેદ ૧૬ (૧) હેઠળ માન્ય નથી કારણ કે તે એકલા જ તેમને પરિણામ પ્રાપ્ત કરવાની બાબતમાં આગળના સમુદાયો સાથે સમાનતા પર મૂકી શકે છે જે તકની સમાનતા પેદા કરશે.તકની સમાનતા છે કે કેમ તેનો અંદાજ પરિણામમાં પ્રાપ્ત સમાનતા દ્વારા જ લગાવી શકાય છે.તકની ઔપચારિક સમાનતા ફક્ત વધુ શિક્ષણ અને બુદ્ધિ ધરાવતા લોકોને તમામ હોદ્દાઓ પર કબજો કરવા અને સ્પર્ધા વાજબી હોય ત્યારે પણ શિક્ષણ અને પ્રતિભામાં ઓછા નસીબદાર લોકોને જીતવા માટે સક્ષમ બનાવે છે.પરિણામની સમાનતા એ તકની સમાનતાની કસોટી છે.

૭૬. અમેરિકાના અગ્રણી શહેરી વિદ્વાનોમાંના એક, ડેનિયલ પી. મોયનિહાને વ્યાપકપણે પ્રસિદ્ધ થયેલા અભ્યાસમાં સમસ્યાની સ્પષ્ટતા કરી હતી, જે તેમણે શ્રમના સહાયક સચિવ તરીકે તૈયાર કરી હતી.મોયનિહાન અહેવાલ, જેમ કે તે જાણીતો બન્યો, તેણે એક પેસેજમાં મુદ્દો ઉઠાવ્યો જે સંપૂર્ણ અવતરણને પાત્ર છેઃ

> "તે વધુને વધુ માંગ કરવામાં આવે છે કે એક જૂથમાં સફળતા અને નિષ્ફળતાનું વિતરણ અન્ય જૂથોમાં લગભગ તુલનાત્મક હોય.તે પૂરતું નથી કે તમામ વ્યક્તિઓ સમ શરતો પર શરૂઆત કરે, જો એક જૂથના સભ્યો લગભગ નિશ્ચિતપણે આગળ સુધી અને બીજા જૂથના સભ્યો પાછળ સુધી સારી રીતે સમાપ્ત થાય.અમેરિકામાં વંશીય રાજકારણ આ જ છે, અને મુખ્યત્વે નીગ્રો અમેરિકન માંગણીઓ આ નવા પરંપરાગત અને સ્થાપિત માળખામાં રજૂ કરવામાં આવી રહી છે.
>
> અહીં શબ્દાર્થનો એક મુદ્દો સમજવો આવશ્યક છે.તકની સમાનતાની માંગને સામાન્ય રીતે શ્વેત અમેરિકનો દ્વારા સ્વતંત્રતાની માંગ તરીકે જોવામાં આવે છે, જે જીવનની સ્પર્ધાઓમાંથી બાકાત ન રાખવાની માંગ છે–મતદાન સ્થળ પર,

શિષ્યવૃત્તિ પરીક્ષાઓમાં, કર્મચારી કાર્યાલયમાં, આવાસ બજાર પર.સ્વતંત્રતા, અલબત્ત, એવી માંગ કરે છે કે દરેક વ્યક્તિ પોતાનું નસીબ અજમાવવા માટે સ્વતંત્ર હોય, અથવા આવી બાબતોમાં તેની કુશળતા ચકાસવા માટે સ્વતંત્ર હોય.પરંતુ આ તકો આવશ્યકપણે સમાનતા પેદા કરતી નથીઃતેનાથી વિપરીત, વિજેતાઓ જે હદ સુધી હારનારાઓને સૂચિત કરે છે, તકની સમાનતા લગભગ પરિણામોની અસમાનતાને સુનિશ્ચિત કરે છે.

શબ્દાર્થનો મુદ્દો એ છે કે તકની સમાનતા હવે ગોરાઓ કરતાં નિગ્રો માટે અલગ અર્થ ધરાવે છે.તે (અથવા ઓછામાં ઓછું હવે નહીં) માત્ર સ્વતંત્રતાની માંગ નથી, પરંતુ સમાનતા માટે પણ છે–જૂથ પરિણામોની દ્રષ્ટિએ.બાયર્ડ રસ્ટિનના શબ્દોમાં, 'તે હવે માત્ર સંપૂર્ણ તક માટેના અવરોધોને દૂર કરવા સાથે જ નહીં પરંતુ સમાનતાની હકીકત હાંસલ કરવા સાથે પણ સંબંધિત છે'.સમાનતા દ્વારા રસ્ટિનનો અર્થ થાય છે નિગ્રો વચ્ચેની સિદ્ધિઓની વહેંચણી જે લગભગ ગોરાઓ વચ્ચેની સિદ્ધિઓ સાથે સરખાવી શકાય.[મોયનિહાન અહેવાલ અને વિવાદની રાજનીતિ, એડ. લી રેઇનવોટર અને વિલિયમ એલ. યાન્સી,પૃ. ૪૯] "

૭૭. સૌથી વધુ નોંધપાત્ર રીતે ૧૯૫૪ માં સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા શાળા અલગતાની નિંદા સાથે શરૂઆત કરીને, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સે આખરે તેના આદર્શો અને કાળા માણસ સાથેની તેની વર્તણૂક વચ્ચેની વિસંગતતાને સુધારવાનું શરૂ કર્યું છે.અદાલતના નિર્ણયો અને કોંગ્રેસના નાગરિક અધિકાર કાયદામાં પ્રતિબિંબિત થયેલા પ્રથમ પગલાંઓએ માત્ર વંશીય ભેદભાવના કાનૂની અને અર્ધ–કાનૂની સ્વરૂપોને દૂર કર્યા હતા.આ ક્રિયાઓ સાચી સમાનતા અથવા તકની સમાનતા ઉત્પન્ન કરતી ન હોવા છતાં, તાર્કિક રીતે આગળનું પગલું નક્કી કરે છેઃવાસ્તવિક સમાનતાની શક્યતા ઊભી કરવા માટે સરકારી સત્તાનો સકારાત્મક ઉપયોગ.પ્રોફેસર લિપસેટના શબ્દોમાંઃ

> “કદાચ અમેરિકન નેગ્રોની વર્તમાન પરિસ્થિતિ વિશે ઓળખવા માટે સૌથી મહત્વપૂર્ણ હકીકત એ છે કે (કાનૂની) સમાનતા મોટા સમાજમાં તેમના આંદોલનને સુનિશ્ચિત કરવા માટે પૂરતી નથી.” [“ધ અમેરિકન ડેમોક્રેસી, "મેકગ્રાથ, કોર્નવેલ અને ગુડમેન,પી. ૧૮]

૭૮. હું સંમત છું કે અનૂછેદ ૧૬ (૪) ને અનૂછેદ ૧૬ (૧) ના અપવાદ તરીકે અર્થઘટન કરવામાં સક્ષમ છે, જો અનૂછેદ ૧૬ (૧) માં દર્શાવેલી

તકની સમાનતા બિનજરૂરી છે, જે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સભ્યોની સામાજિક, આર્થિક, શૈક્ષણિક પૃષ્ઠભૂમિને ધ્યાનમાં લેતી નથી.જો અનૂછેદ ૧૬ (૧) હેઠળ બાંયધરીકૃત તકની સમાનતાનો અર્થ અસરકારક ભૌતિક સમાનતા છે, તો પછી અનૂછેદ ૧૬ (૪) અનૂછેદ ૧૬ (૧) નો અપવાદ નથી.તકની સમાનતાને કેટલી હદે લઈ જઈ શકાય તે નિર્ધારિત કરવાની આ માત્ર એક જોરદાર રીત છે., આરક્ષણ કરવાના બિંદુ સુધી પણ.

૭૯. રાજ્ય એવું કોઈ પણ પગલું અપનાવી શકે છે જે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સભ્યોનું જાહેર સેવામાં પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ સુનિશ્ચિત કરે અને તકની સમાનતા સુનિશ્ચિત કરવા માટે તેને વળતરના પગલા તરીકે ન્યાયી ઠેરવે, જો આ પગલું વહીવટની કાર્યક્ષમતા માટે જરૂરી લઘુતમ મૂળભૂત લાયકાતના સંપાદન સાથે સમાપ્ત થતું નથી."

૮૧. તેમના સ્વામીએ અવલોકન કર્યું હતું કે આ અદાલતે રાજ્યને નાગરિકોના વર્ગની જુદી જુદી શરતો અને સંજોગોને ધ્યાનમાં રાખીને પ્રમાણસર સમાનતાનું ધોરણ અપનાવવાની જરૂર કેમ ન હોવી જોઈએ તેનું કોઈ કારણ નથી.તેમના સ્વામીએ અવલોકન કર્યું હતું કે જ્યારે પણ વિવિધ

પરિસ્થિતિઓ અને સંજોગો નાગરિકોના વર્ગને મૂળભૂત અધિકારો અથવા દાવાઓના આનંદની સમાન પહોંચમાં અવરોધે છે, ત્યારે રાજ્યએ પ્રમાણસર સમાનતાનું ધોરણ અપનાવવું જરૂરી રહેશે.

૮૨. તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે, અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના સભ્યોને જાહેર સેવાઓમાં તેમનો યોગ્ય હિસ્સો મળે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે સરકાર દ્વારા લેવામાં આવેલા વળતરકારી પગલાં સામે આગળના વર્ગો અથવા સમુદાયોના કોઈ પણ સભ્યએ ફરિયાદ કરવી જોઈએ નહીં.

૮૩. તેમના સ્વામીએ અવલોકન કર્યું હતું કે જો અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના સભ્યો માટે સમાન તક સુનિશ્ચિત કરવા માટે પ્રારંભિક તબક્કે અથવા બઢતીના તબક્કે અથવા બંને તબક્કે અનામત જરૂરી છે, તો પછી અનૂછેદ ૧૬ (૧) હેઠળ આ સ્વીકાર્ય રહેશે કારણ કે તે એકલા જ તેમને પરિણામ પ્રાપ્ત કરવાની બાબતમાં આગળના સમુદાયો સાથે સમાનતા પર મૂકશે જે તકની સમાનતા પેદા કરશે.એવું જોવામાં આવે છે કે તકની ઔપચારિક સમાનતા ફક્ત વધુ શિક્ષણ અને બુદ્ધિ ધરાવતા લોકોને તમામ હોદ્દાઓ પર કબજો કરવા અને સ્પર્ધા વાજબી હોય ત્યારે પણ શિક્ષણ

અને પ્રતિભામાં ઓછા નસીબદાર લોકોને જીતવા માટે સક્ષમ બનાવે છે.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે, પરિણામની સમાનતા એ તકની સમાનતાની કસોટી છે.

૮૪. મેથ્યુ, જે. એ દલીલને નકારી કાઢે છે કે અનૂછેદ ૧૬ (૪) એ અનૂછેદ ૧૬ (૧) નો અપવાદ છે.તેઓ જણાવે છે કે આવા અર્થઘટનમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સભ્યોની સામાજિક, આર્થિક, શૈક્ષણિક પૃષ્ઠભૂમિને ધ્યાનમાં લેવામાં આવતી નથી.તેમણે એવું માન્યું હતું કે જો અનૂછેદ ૧૬ (૧) હેઠળ બાંયધરી આપવામાં આવેલી તકની સમાનતાનો અર્થ અસરકારક ભૌતિક સમાનતા થાય છે, તો અનૂછેદ ૧૬ (૪) એ અનૂછેદ ૧૬ (૧) નો અપવાદ નથી અને તે તકની સમાનતાને કેટલી હદે લઈ જઈ શકાય છે, એટલે કે અનામત આપવાના બિંદુ સુધી, તે મૂકવાનો એક જોરદાર માર્ગ છે.

૮૫. તેમના સ્વામીએ અવલોકન કર્યું હતું કે રાજ્ય કોઈ પણ પગલાં અપનાવી શકે છે જે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સભ્યોનું જાહેર સેવામાં પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ સુનિશ્ચિત કરે અને તકની સમાનતા સુનિશ્ચિત કરવા માટે તેને વળતરના પગલા તરીકે ન્યાયી ઠેરવે, જો કે આ પગલાથી વહીવટની કાર્યક્ષમતા માટે જરૂરી લઘુતમ મૂળભૂત લાયકાત પ્રાપ્ત

થતી નથી.

૮૬. મેથ્યુ, જે. એ આગળ આ રીતે અવલોકન કર્યું:

> "૮૩. વર્ગીકરણ વાજબી છે જો તેમાં તે તમામ વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થાય છે જેઓ કાયદાના હેતુના સંદર્ભમાં સમાન રીતે સ્થિત છે.બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, વર્ગીકરણ અમુક વાજબી આધાર પર સ્થાપિત થવું જોઈએ જે એકસાથે જૂથબદ્ધ વ્યક્તિઓને અલગ પાડે છે અને ભેદના આધારનો નિયમ અથવા તો પ્રશ્નમાંના નિયમો દ્વારા પ્રાપ્ત કરવા માટેના હેતુ સાથે તર્કસંગત સંબંધ હોવો જોઈએ.એક વર્ગમાં, જેમ કે નીચલા વિભાગના કારકુનોમાં, કોઈ વર્ગીકરણ ન હોઈ શકે તેવી પ્રાથમિક ધારણા કરવી એ ભૂલ છે.જો ત્યાં બુદ્ધિગમ્ય તફાવત હોય જે તે વર્ગની અંદરના જૂથને બાકીનાથી અલગ કરે છે અને તે તફાવતને વર્ગીકરણના હેતુ સાથે જોડાણ હોય, તો મને વર્ગની અંદર વધુ વર્ગીકરણ માટે કોઈ વાંધો દેખાતો નથી.તેમાં કોઈ શંકા નથી કે એક અર્થમાં વર્ગીકરણ અસમાનતા લાવે છે, જો તેનો ઉદ્દેશ પર્યાપ્ત અને ન્યાયી કારણોસર વિભેદક સારવાર માટે એક વર્ગ હેઠળ સામાન્ય લાક્ષણિકતા ધરાવતા લોકોને લાવવાનો હોય તો તે સમાનતાને પ્રોત્સાહન આપે

છે.આ દ્રષ્ટિકોણમાં, મને કોઈ શંકા નથી કે ઓલ ઇન્ડિયા સ્ટેશન માસ્ટર્સ એન્ડ આસિસ્ટન્ટ સ્ટેશન માસ્ટર્સ એસોસિએશન વિ. જનરલ મેનેજર, સેન્ટ્રલ રેલવે [(૧૯૬૦) ૨ એસસીઆર ૩૧૧:એ.આઇ.આર ૧૯૬૦ એ.સી ૩૮૪.]; એસ. જી. જયસિંઘાની વિ. ભારત સંઘ અને જમ્મુ–કાશ્મીર રાજ્ય વિ.ત્રિલોકી નાથ ખોસા [(૧૯૭૪) ૧ એ.સીC ૧૯:૧૯૭૪ એસસીસી (એલ એન્ડ એસ) ૪૯:(૧૯૭૪) ૧ એસસીઆર ૭૭૧.]અહીં કોઈ અરજી નથી."

૮૭. એવું જોવામાં આવ્યું છે કે વર્ગીકરણ વાજબી છે જો તેમાં કાયદાના હેતુના સંદર્ભમાં સમાન રીતે સ્થિત તમામ વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થાય.એવું જોવામાં આવ્યું છે કે વર્ગીકરણ અમુક વાજબી આધાર પર સ્થાપિત હોવું જોઈએ જે એકસાથે જૂથબદ્ધ વ્યક્તિઓને અલગ પાડે છે અને ભેદના આધારનો નિયમ દ્વારા પ્રાપ્ત કરવાના હેતુ સાથે તર્કસંગત સંબંધ હોવો જોઈએ.તેમાં ખાસ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે વર્ગમાં કોઈ વર્ગીકરણ ન હોઈ શકે તેવી પ્રાથમિક ધારણા કરવી એ ભૂલ છે.તેમણે એવું માન્યું હતું કે જો ત્યાં બુદ્ધિગમ્ય તફાવત છે જે તે વર્ગની અંદરના જૂથને બાકીનાથી અલગ કરે છે અને તે તફાવત વર્ગીકરણના હેતુ સાથે જોડાણ ધરાવે છે, તો વર્ગની અંદર આવા વધુ વર્ગીકરણ કાયદામાં સ્વીકાર્ય રહેશે.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે એક અર્થમાં વર્ગીકરણ અસમાનતા લાવે છે, જો તેનો ઉદ્દેશ સમાન

લાક્ષણિકતા ધરાવતા લોકોને પર્યાપ્ત અને ન્યાયી કારણોસર વિભેદક સારવાર માટે વર્ગ હેઠળ લાવવાનો હોય તો તે સમાનતાને પ્રોત્સાહન આપે છે.

૮૮. વી. આર. કૃષ્ણ ઐયર, જે. એ તેમના સંમત ચુકાદામાં આ રીતે નિરીક્ષણ કર્યું હતું:

"૧૨૪. સામાજિક સાવચેતીનો એક શબ્દ.અનુભવના પ્રકાશમાં, અહીં અને અન્યત્ર, મને લાગે છે કે "આરક્ષણ" નું જોખમ ત્રણ ગણું છે.તેના ફાયદાઓ, મોટા ભાગે, "પછાત" જાતિ અથવા વર્ગના ટોચના ક્રીમી સ્તર દ્વારા છીનવી લેવામાં આવે છે, આમ નબળા લોકોમાં સૌથી નબળા લોકોને હંમેશા નબળા રાખે છે અને નસીબદાર સ્તરોને આખી કેક ખાવા માટે છોડી દે છે.બીજું, આ દાવાને લોકશાહીમાં મોટા અને મુખર જૂથો દ્વારા અતિશય રીતે રજૂ કરવામાં આવે છે, જેમના પછાતપણાનો બોજ સમયની પ્રગતિ અને વધુ સારા શિક્ષણના પગલાં અને રોજગારની વધુ તકો દ્વારા નોંધપાત્ર રીતે હળવો કરવામાં આવ્યો છે, પરંતુ તેઓ "નબળા વર્ગ" નું લેબલ પહેરવા માંગે છે.છેવટે, સમસ્યાનું કાયમી સમાધાન માત્ર સામાજિક વાતાવરણમાં સુધારો, વધારાની શૈક્ષણિક સુવિધાઓ અને આંતર-જાતિ અને આંતર-વર્ગના લગ્નો દ્વારા જાતિઓના આંતર-

ગર્ભાધાન દ્વારા આવે છે, જે એક વિશાળ રાજ્ય કાર્યક્રમ તરીકે પ્રાયોજિત છે, અને આ ઉકેલ પછાતપણામાં નિહિત સ્વાર્થ ધરાવતા ઉચ્ચ "પછાત" જૂથો દ્વારા ગણતરીપૂર્વક છુપાવવામાં આવે છે.પરંતુ સામાજિક વિજ્ઞાન સંશોધન, ન્યાયિક પ્રભાવવાદ નહીં, માત્ર સંપૂર્ણ સત્ય જણાવશે અને "પછાત" વર્ગો દ્વારા નોંધાયેલી પ્રગતિનું વસ્તુનિષ્ઠ પુનઃમૂલ્યાંકન કરવાની સતત પ્રક્રિયા આવશ્યક છે જેથી એક સમયે લાયક "આરક્ષણ" ને "વિપરીત ભેદભાવ" માં ઘટાડી શકાય.ખરેખર અસ્પૃશ્ય, સૌથી પછાત વર્ગોને મદદ કરવા માટે વહીવટી વ્યૂહરચનામાં નવીનતાઓ પણ આવા સામાજિક–કાનૂની અભ્યાસો અને ઓડિટ કવાયતમાંથી બહાર આવે છે, જો નિષ્પક્ષતાથી કરવામાં આવે તો.હકીકતમાં, એ. એન. સિન્હા ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ સોશિયલ સ્ટડીઝ, પટણા દ્વારા હાથ ધરાયેલા સંશોધનોએ હરિજન વચ્ચે બેવડા સમાજનો ખુલાસો કર્યો છે, એક નાનો ભદ્ર વર્ગ લાભોને પચાવી પાડે છે અને ઘાટા સ્તરો ખાસ છૂટછાટોથી દૂર ઊંઘે છે.તેમના માટે, અનૂછેદ ૪૬ અને ૩૩૫ એક "ઉમદા રોમાંસ" છે [જેમ કે હક્સલીએ તેને "વહીવટી નિહિલિઝમ" (પદ્ધતિઓ અને પરિણામો, વોલ્યુમ. ૪ સંગ્રહિત નિબંધો).], બોનાન્ઝા "ઉચ્ચ" હરિજનોને જાય છે.હું વર્તમાન કિસ્સામાં આનો ઉલ્લેખ કરું છું કારણ કે નીચલા વિભાગના ક્લર્કસ હરિજન માનવતાના સૌથી નીચલા સ્તરમાંથી દોરવામાં આવે તેવી શક્યતા છે અને થોડા સમય માટે, આ શ્રેણી માટે

"પરીક્ષણ" લાયકાતો પાછી ખેંચીને બઢતીની સંભાવનાઓને વેગ આપવામાં આવે છે, કદાચ વધુ ઊંડાણપૂર્વક તપાસ કરી શકે છે.અધિક્રમિક માળખામાં સમાનતાવાદી પ્રગતિ માટે ઘણા શસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરવો પડે છે અને નિયમ ૧૩–એએ કદાચ એક છે.

૧૨૫. હું જે મુખ્ય નિષ્કર્ષ પર ભાર મૂકવા માંગું છું તે એ છે કે હરિજનો માટે વાસ્તવિક, સમાન, ભાગીદારી હાંસલ કરવા માટે જરૂરી દરેક પગલું, માત્ર સામાજિક ન્યાય સમાન છે–ભાગ ૩ માં મહાન અધિકારો અને ભાગ ૪ માં સારા લક્ષ્યોની સ્થાપના નહીં. નહિંતર, અનૂછેદ ૪૬ અને ૩૩૫ સાથે વાંચી શકાય તેવા અનૂછેદ ૧૪ થી ૧૬ ના ગંભીર ઉપક્રમોને "ચીડાવવાનો ભ્રમ અથવા અવાસ્તવિકતાના વચન" માં ઘટાડી શકાય છે.આ જોગવાઈઓના સાચા ઉદ્દેશની સ્પષ્ટ દ્રષ્ટિ ભારતીય આધ્યાત્મિક–ધર્મનિરપેક્ષ વિચારની ઊંડી સમજણની માંગ કરે છે કે દેવત્વ બધામાં વસે છે અને પ્રાચીન પર્યાવરણીય પ્રદૂષણ અને સામાજિક સ્થાન, જેને રાજ્યએ નાબૂદ કરવું જોઈએ, તે સામાજિક–આર્થિક પછાતતા માટે જવાબદાર છે.આપણા બંધારણીય વિચારોના મૂળિયા–ઓછામાં ઓછા તેમાંના કેટલાક–આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતિમાં શોધી શકાય છે.જો આપણે આપણા શ્રેષ્ઠ વારસાના સૂક્ષ્મ તત્ત્વ પ્રત્યે સાચા હોઈએ તો સાંસ્કૃતિક શક્તિના સામૂહિક સંપાદનનો ઉમદા ઉપનિષદિક

આદેશ સામેલ છે અને "સમાનતા" માંથી વિકસિત થવો જોઈએ."

૮૯. તેમના આધિપત્યમાં અનામતના ત્રણ ગણા જોખમને વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યું છે.તેમના જણાવ્યા અનુસાર, સૌપ્રથમ, "પછાત" જાતિ અથવા વર્ગના ટોચના ક્રીમી સ્તર દ્વારા મોટા પ્રમાણમાં લાભો છીનવી લેવામાં આવે છે, આમ નબળા લોકોમાં સૌથી નબળા લોકોને હંમેશા નબળા રાખે છે અને ભાગ્યશાળી સ્તરોને આખી કેક ખાવા માટે છોડી દે છે.બીજું, પછાતપણાના આ દાવાને લોકશાહીમાં મોટા અને મુખર જૂથો દ્વારા અતિશય રીતે રજૂ કરવામાં આવે છે, જેમના પછાતપણાનો બોજ સમયની પ્રગતિ અને વધુ સારા શિક્ષણના પગલાં અને રોજગારની વધુ તકો દ્વારા નોંધપાત્ર રીતે હળવો કરવામાં આવ્યો છે.જો કે, તેઓ "નબળા વિભાગ" નું લેબલ પહેરવા માંગે છે જેથી તેઓ ઔપચારિક રીતે ઉપલા કૌંસ તરીકે વર્ગીકૃત તેમના નજીકના–સમાન કરતાં વધુ સ્કોર કરી શકે.ત્રીજું, તેમના મતે, સમસ્યાનું કાયમી સમાધાન માત્ર સામાજિક વાતાવરણમાં સુધારો, વધારાની શૈક્ષણિક સુવિધાઓ અને આંતર–જાતિ અને આંતર–વર્ગના લગ્નો દ્વારા જાતિઓના આંતર–ગર્ભાધાનથી જ આવશે, જે એક વિશાળ રાજ્ય કાર્યક્રમ તરીકે પ્રાયોજિત છે.

૯૦. તેમના સ્વામીએ અવલોકન કર્યું હતું કે હરિજનો માટે વાસ્તવિક, સમાન,

ભાગીદારી હાંસલ કરવા માટે જરૂરી દરેક પગલું સામાજિક ન્યાય સમાન છે.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે જો આ ન કરવામાં આવે તો, અનૂછેદ ૪૬ અને ૩૩૫ સાથે વાંચી શકાય તેવી અનૂછેદ ૧૪ થી ૧૬ માં ગંભીર ઉપક્રમો "ઉશ્કેરણીજનક ભ્રમ અથવા અવાસ્તવિકતાના વચન" માં ઘટાડો થઈ શકે છે.

૯૧. તેમના સ્વામીએ આગળ આ રીતે અવલોકન કર્યું:

"**૧૩૬.** અપીલકર્તાના માર્ગમાં આગામી અવરોધ અનૂછેદ ૧૬ (૪) સાથે સંબંધિત છે.મારા મતે, આ પેટા–લેખ એક અપવાદ તરીકે નહીં પરંતુ એક ભારપૂર્વકના નિવેદન તરીકે કામ કરે છે, જે પછાત લોકોના દાવાઓ અને આગળના વર્ગો સામાન્ય રીતે હકદાર હોય તેવા મુક્ત સ્પર્ધાની તક સાથે સમાધાન કરવાની એક રીત છે.જે. સુબ્બા રાવની ભાષામાં (જે તે સમયે હતા), દેવદાસન [એ. આઈ. આર. ૧૯૬૪ એસ. સી. ૧૭ ૯ માં:(૧૯૬૪) ૪ એસસીઆર ૬૮૦,૭૦૦:(૧૯૬૫) ૨ એલએલજે ૫૬૦].

"અભિવ્યક્તિ 'આ લેખમાં કંઈ નથી' એ તેના હેતુને સૌથી વધુ ભારપૂર્વક વ્યક્ત કરવા માટેનું એક કાયદાકીય સાધન છે કે તે

હેઠળ આપવામાં આવેલી સત્તા મુખ્ય જોગવાઈ દ્વારા કોઈપણ રીતે મર્યાદિત નથી પરંતુ તેની બહાર આવે છે.તેણે ખરેખર કોઈ અપવાદ કોતર્યો નથી, પરંતુ લેખની અન્ય જોગવાઈઓ દ્વારા અનિયંત્રિત શક્તિ જાળવી રાખી છે."

સાચું છે, એવું ઢીલું મૂકીને કહી શકાય કે અનૂછેદ ૧૬ (૪) એક અપવાદ છે, પરંતુ તેની નજીકથી તપાસ કરવામાં આવે તો તે બંધારણીય રીતે પવિત્ર વર્ગીકરણનું ઉદાહરણ છે.બ્રિટિશ સમયમાં પણ જાહેર સેવાઓ ભારતીયો માટે આકર્ષણનું કેન્દ્ર રહી છે, જે રાજ્યની સત્તાનું પ્રતીક છે અને તેથી તેના માટે એક વિશેષ લેખ સમર્પિત કરવામાં આવ્યો છે.અનૂછેદ ૧૬ (૪) બચત અનૂછેદ હોવાની જરૂર નથી પરંતુ ડ્રાફ્ટમેનની વધુ પડતી ચિંતાને કારણે શંકાની શક્યતાથી બહારની બાબતોને સ્પષ્ટ કરવા માટે મૂકવામાં આવે છે (જુઓ, ઉદાહરણ તરીકે, CIT વિ. શો વોલેસ એન્ડ કંપની. [૫૯ IA ૨૦૬:એ.આઇ.આર ૧૯૩૨ PC ૧૩૮]).

૧૩૭. "વહીવટી ધોરણોને નુકસાન પહોંચાડ્યા વિના પછાત અને આગળના વર્ગોના વર્ગીકરણ પર આધારિત "આરક્ષણ" એ વર્ગની અંદર સમાનતાના સિદ્ધાંતનો ઉપયોગ છે અને તર્કસંગત તફાવત પર આધારિત જૂથ છે, જેનો ઉદ્દેશ પછાત વર્ગોને સતત કાર્યક્ષમતા સાથે આગળ

વધારવાનો છે.અનૂછેદ ૧૬ (૧) અને (૪) સુસંગત છે.આ અદાલતે અનૂછેદ ૧૬ (૪) ને અનૂછેદ ૧૬ (૧) ના અપવાદ તરીકે જોઈ છે.શું નિરાશાજનક પછાતપણું પર આધારિત વર્ગીકરણ અનૂછેદ ૧૬ (૪) ને નિરર્થક બનાવે છે?નં. આરક્ષણ પ્રો ટેન્ટો એકાધિકાર પ્રદાન કરે છે, પરંતુ અનૂછેદ ૧૬ (૧) હેઠળ વર્ગીકરણ અનુદાન સામાન્ય રીતે લાભનો ઓછો ક્રમ આપે છે.પહેલું વધુ કઠોર છે, બીજું વધુ લવચીક છે, જો કે તેઓ ક્યારેક ઓવરલેપ થઈ શકે છે.અનૂછેદ ૧૬ (૪) તમામ પછાત વર્ગોને આવરી લે છે; પરંતુ મેં સમજાવ્યું છે તેમ અનૂછેદ ૪૬ અને ૩૩૫ પર આધારિત અનૂછેદ ૧૬ (૧) હેઠળ જૂથનો લાભ મેળવવા માટે, હરિજન પ્રકારનાં ભયંકર પછાતપણાની બેવડી વિચારણાઓ ટકી રહે છે અને વહીવટી કાર્યક્ષમતાની જાળવણી સંતોષવી આવશ્યક છે."

૯૨. ટી. દેવદાસન વિરુદ્ધ ભારત સંઘ, ૯ કૃષ્ણ ઐયરના કિસ્સામાં સુબ્બા રાવ, જે. ના નિરીક્ષણનો ઉલ્લેખ કરતા, જે. કૃષ્ણ ઐય્યરે અવલોકન કર્યું હતું કે અનૂછેદ ૧૬ (૪) એક અપવાદ તરીકે નહીં પરંતુ એક ભારપૂર્વકના નિવેદન તરીકે કામ કરે છે, જે પછાત લોકોના દાવાઓ અને આગળના વર્ગોના મુક્ત સ્પર્ધાની તકને સુમેળ કરવાની એક રીત છે જે સામાન્ય રીતે હકદાર છે.

૯૩. તેમણે અવલોકન કર્યું કે નજીકથી તપાસ કરવા પર, તે જોઈ શકાય છે કે અનૂછેદ ૧૬ ની અનૂછેદ (૪) બંધારણીય રીતે પવિત્ર વર્ગીકરણનું ઉદાહરણ

છે.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે અનૂછેદ ૧૬ (૪) એ બચતની અનૂછેદ હોવી જરૂરી નથી પરંતુ ડ્રાફ્ટમેનની વધુ પડતી ચિંતાને કારણે શંકાની શક્યતાથી બહારની બાબતોને સ્પષ્ટ કરવા માટે મૂકવામાં આવે છે.

૯૪. એવું જોવામાં આવે છે કે પછાત અને આગળના વર્ગોના વર્ગીકરણ પર આધારિત "આરક્ષણ", વહીવટી ધોરણોને નુકસાન પહોંચાડ્યા વિના, વર્ગની અંદર સમાનતાના સિદ્ધાંતનો ઉપયોગ છે અને તર્કસંગત તફાવત પર આધારિત જૂથ છે, જેનો ઉદ્દેશ પછાત વર્ગોને સતત કાર્યક્ષમતા સાથે આગળ વધારવાનો છે.તેમના સ્વામીએ વધુમાં અવલોકન કર્યું હતું કે અનૂછેદ ૧૬ (૪) તમામ પછાત વર્ગોને આવરી લે છે.જો કે તેઓ જણાવે છે કે અનૂછેદ ૪૬ અને ૩૩૫ પર આધારિત અનૂછેદ ૧૬ (૧) હેઠળ જૂથનો લાભ મેળવવા માટે, હરિજન પ્રકારના ભયંકર પછાતપણાની બેવડી વિચારણાઓ ટકી રહે છે અને વહીવટી કાર્યક્ષમતાની જાળવણી સંતોષવી આવશ્યક છે.

૯૫. તેમના સ્વામીએ એવું પણ માન્યું હતું કે અનૂછેદ ૧૪ થી ૧૬ એ બાંયધરીકૃત સમાનતાની સામાન્ય સંહિતા છે, પ્રથમ વ્યાપક સિદ્ધાંતને નિર્ધારિત કરે છે, જ્યારે અન્ય બે તેને સંવેદનશીલ ક્ષેત્રો પર લાગુ કરે છે જે સાંપ્રદાયિકતા અને નોકરીના વાતાવરણમાં ઐતિહાસિક રીતે મહત્વપૂર્ણ અને રાજકીય રીતે વિવાદાસ્પદ છે.

૯૬. ફઝલ અલી, જે. તેમના સંમત ચુકાદામાં આ રીતે નિરીક્ષણ કર્યું હતું:

"૧૭૮. અનૂછેદ ૧૬માં સમાવિષ્ટ સમાનતા અથવા સમાન તકની વિભાવનાનો અર્થ એ નથી કે દરેક સંજોગોમાં તમામ વ્યક્તિઓને સમાન કાયદા લાગુ થવા જોઈએ.ખરેખર જો આ કૃત્રિમ અર્થઘટનને અનૂછેદ ૧૬ના દાયરામાં મૂકવામાં આવે તો તે કાયદાને દિશા આપવા અથવા નિયમોનું ધ્રુવીકરણ કરવા તરફ દોરી જશે.માણસો અને વસ્તુઓ વચ્ચે તફાવતો અને અસમાનતાઓ અસ્તિત્વ ધરાવે છે અને સમાન કાયદાઓના અમલીકરણ દ્વારા તેમની સાથે સમાન વ્યવહાર કરી શકાતો નથી પરંતુ કાયદાએ જીવન સાથે શરતો પર આવવું પડશે અને માનવ સ્વભાવમાં અસ્તિત્વમાં રહેલા વાસ્તવિક તફાવતો અને અસમાનતાઓને ઓળખવા માટે સક્ષમ હોવા જોઈએ.વિધાનસભાએ વાજબી અને તર્કસંગત વર્ગીકરણ કરીને ચોક્કસ હેતુઓને પહોંચી વળવા માટે કાયદો પણ ઘડવો પડશે.મોરે વિ. દાઉદ [૩૫૪ યુ. એસ. ૪૫૭,૪૭૩] માં તે ખૂબ જ યોગ્ય રીતે અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:

> "હકીકતમાં અસ્તિત્વમાં રહેલા નોંધપાત્ર તફાવતોને ઓળખવા એ જીવંત કાયદો છે; વ્યવહારુ તફાવતોની અવગણના કરવી અને કેટલીક અમૂર્ત ઓળખ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું એ નિર્જીવ તર્ક છે."

૧૭૯. હવે અનૂછેદ ૧૬ પર આવીએ તો જ્યાં સુધી વર્તમાન કેસની હકીકતોની વાત છે ત્યાં સુધી તેનું ત્રણ અલગ–અલગ વર્ગોમાં વિશ્લેષણ કરી શકાય છેઃ

શ્રેણી I–અનૂછેદ ૧૬ની અનૂછેદ (૧)

શ્રેણી II–અનૂછેદ ૧૬ ની અનૂછેદ (૨).

શ્રેણી III–અનૂછેદ ૧૬ ની અનૂછેદ (૪).

૧૮૦. અનૂછેદ ૧૬ની અનૂછેદ (૧) સ્પષ્ટપણે રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં તમામ નાગરિકોને સમાન તક પૂરી પાડે છે.એ નોંધવું અગત્યનું છે કે બંધારણ "તમામ નાગરિકો માટે તકની સમાનતા" શબ્દોનો ઉપયોગ કરે છે.આ સ્વાભાવિક રીતે સૂચવે છે કે આ તક માત્ર સમાજના કોઈ ચોક્કસ વર્ગ અથવા નાગરિકોના કોઈ ચોક્કસ વર્ગને જ નહીં કે જેઓ ઉન્નત અથવા અન્યથા વધુ સમૃદ્ધ હોઈ શકે, પરંતુ નાગરિકોના તમામ વર્ગોને પણ આપવી જોઈએ.તેથી, વાજબી વર્ગીકરણ કરીને આ હાંસલ કરી શકાય છે જેથી નાગરિકોના દરેક વર્ગને સેવાઓમાં યોગ્ય પ્રતિનિધિત્વ મળે જે તમામ નાગરિકોને તકની સમાનતાને સક્ષમ બનાવશે.જોકે, વર્ગીકરણ વાજબી હોવું જોઈએ અને નીચેની શરતોને પૂર્ણ કરવું જોઈએઃ

(૧) તેનો તર્કસંગત આધાર હોવો જોઈએ;

(૨) જે ઉદ્દેશ હાંસલ કરવાનો છે તેની સાથે તેનું ગાઢ જોડાણ હોવું જોઈએ.

(૩) તેણે અન્યની કિંમત પર પ્રતિકૂળ ભેદભાવ માટે કોઈ પણ વ્યક્તિની પસંદગી ન કરવી જોઈએ."

૯૭. તેમના સ્વામીએ અવલોકન કર્યું હતું કે પુરુષો અને વસ્તુઓ વચ્ચે તફાવતો અને અસમાનતાઓ અસ્તિત્વ ધરાવે છે, અને સમાન કાયદાઓના અમલીકરણ દ્વારા તેમની સાથે સમાન વ્યવહાર કરી શકાતો નથી.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે કાયદો જીવન સાથે સુસંગત હોવો જોઈએ અને માનવ સ્વભાવમાં અસ્તિત્વમાં રહેલા વાસ્તવિક તફાવતો અને અસમાનતાઓને ઓળખવા માટે સક્ષમ હોવો જોઈએ.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે, વિધાનસભાએ વાજબી અને તર્કસંગત વર્ગીકરણ કરીને ચોક્કસ હેતુઓને પહોંચી વળવા માટે કાયદો પણ ઘડવો પડશે.

૯૮. એવું જોવામાં આવ્યું છે કે અનૂછેદ ૧૬ની અનૂછેદ (૧) સ્પષ્ટપણે રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં તમામ નાગરિકોને સમાન તક પૂરી પાડે છે.તેમના

સ્વામીએ ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે બંધારણમાં ઉપયોગમાં લેવાતા "તમામ નાગરિકો માટે તકની સમાનતા" શબ્દો સૂચવે છે કે તક માત્ર સમાજના કોઈ ચોક્કસ વર્ગ અથવા નાગરિકોના કોઈ ચોક્કસ વર્ગને જ નહીં કે જે ઉન્નત અથવા અન્યથા વધુ સમૃદ્ધ હોઈ શકે, પરંતુ નાગરિકોના તમામ વર્ગોને જ આપવી જોઈએ.વિદ્વાન ન્યાયાધીશના જણાવ્યા અનુસાર, વાજબી વર્ગીકરણ કરીને આ હાંસલ કરી શકાય છે જેથી નાગરિકોના દરેક વર્ગને સેવાઓમાં યોગ્ય રીતે પ્રતિનિધિત્વ મળે જે તમામ નાગરિકોને તકની સમાનતાને સક્ષમ બનાવશે.જોકે, તે ત્રણ શરતો બહાર કાઢે છે., ((i) તેનો તર્કસંગત આધાર હોવો જોઈએ; (ii) તેને હાંસલ કરવાના હેતુ સાથે ગાઢ સંબંધ હોવો જોઈએ; અને (iii) તેણે અન્યની કિંમત પર પ્રતિકૂળ ભેદભાવ માટે કોઈ વ્યક્તિની પસંદગી ન કરવી જોઈએ.

૯૯. અન્ય વિદ્વાન ન્યાયાધીશોની લાગણીઓનો પડઘો પાડતા, અનૂછેદ ૧૬ (૪) એ અનૂછેદ ૧૬ (૧) ની જોગવાઈ નથી એમ કહીને, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે આ રીતે અવલોકન કર્યું:

> "**૧૮૭**. આ કારણોસર, હું આદરપૂર્વક ટી. દેવદાસન વિરુદ્ધ ભારત સંઘ [એ. આઈ. આર. ૧૯૬૪ એસ. સી. ૧૭ ૯ માં જે. સુબ્બા રાવ, જે. ના અવલોકનો સાથે સંમત છું:(૧૯૬૪) ૪ એસસીઆર ૬૮૦:(૧૯૬૫) ૨

એલ. એલ. જે. ૫૬૦] જ્યાં તેમણે અવલોકન કર્યું:

> "એટલા માટે બંધારણના નિર્માતાઓએ અનૂછેદ ૧૬માં અનૂછેદ (૪) રજૂ કરી હતી.અભિવ્યક્તિ 'આ લેખમાં કંઈ નથી' એ તેના હેતુને સૌથી વધુ ભારપૂર્વક વ્યક્ત કરવા માટેનું એક કાયદાકીય સાધન છે કે તે હેઠળ આપવામાં આવેલી સત્તા મુખ્ય જોગવાઈ દ્વારા કોઈપણ રીતે મર્યાદિત નથી પરંતુ તેની બહાર આવે છે.તેણે ખરેખર કોઈ અપવાદ કોતર્યો નથી, પરંતુ લેખની અન્ય જોગવાઈઓ દ્વારા અનિયંત્રિત શક્તિ જાળવી રાખી છે."

મારો મત છે કે અનૂછેદ ૧૬ (૪) એ અનૂછેદ ૧૬ (૧) ની જોગવાઈ નથી, પરંતુ આ અનૂછેદ અનૂછેદ ૧૬ના સમગ્ર ક્ષેત્રને આવરી લે છે, જેને આ અદાલતના જનરલ મેનેજર, દક્ષિણ રેલવે વિરુદ્ધ રંગા–ચારીના નિર્ણય દ્વારા સમર્થન આપવામાં આવ્યું છે, જ્યાં તેનું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:(પૃ. ૫૯૯)

> "તે સામાન્ય આધાર છે કે અનૂછેદ ૧૬ (૪) અનૂછેદ ૧૬ (૧) અને (૨) દ્વારા આવરી લેવામાં આવેલા સમગ્ર ક્ષેત્રને આવરી લેતી નથી.રોજગાર સંબંધિત કેટલીક બાબતો કે જેના સંબંધમાં અનૂછેદ ૧૬ (૧) અને (૨) દ્વારા તકની સમાનતાની બાંયધરી આપવામાં

આવી છે તે અનૂછેદ ૧૬ (૪) માં બિન–અવરોધક અનૂછેદની શરારતમાં આવતી નથી."

<u>સી. અખિલ ભારતીય શોષિત કર્મચારી સંઘ (રેલવે) વિ. ભારત સંઘ</u>

૧૦૦. આગળ **<u>અખિલ ભારતીય શોષિત કર્મચારી સંઘ (રેલવે) નો કેસ છે, જેનું પ્રતિનિધિત્વ એસોસિએશન વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય વતી તેના સહાયક મહાસચિવ</u>** દ્વારા કરવામાં આવ્યું હતું, ૧૦ જ્યાં આ અદાલતના ૩ વિદ્વાન ન્યાયાધીશોની બેન્ચ રેલવે બોર્ડ દ્વારા પસંદગીના કેસોમાં તેમજ બિન–પસંદગીની જગ્યાઓ અને હકારાત્મક કાર્યવાહી સંબંધિત અન્ય સંબંધિત મુદ્દાઓમાં આરક્ષણ રજૂ કરવાના નીતિગત નિર્દેશો પર વિચારણા કરી રહી હતી.

૧૦૧. કૃષ્ણ ઐયર, જે. એ ફકરા ૧૨ માં આ રીતે અવલોકન કર્યું:

"**૧૨**. ગ્રેનવિલ ઑસ્ટિન [ગ્રેનવિલ ઑસ્ટિન:ભારતીય બંધારણ–એક રાષ્ટ્રનો પાયાનો] ભારતીય બંધારણનું લક્ષ્ય સામાજિક ક્રાંતિ હોવાનું સાબિત કરવા માટે બંધારણ સભાની કાર્યવાહીમાંથી પુષ્કળ અવતરણ કરે છે.રાધાકૃષ્ણને વ્યાપક સર્વસંમતિનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા કહ્યું

કેઃ[ઇબીડ,પી. ૨૭]

> “ભારતમાં એક 'સામાજિક–આર્થિક ક્રાંતિ' હોવી જોઈએ જે માત્ર સામાન્ય માણસની મૂળભૂત જરૂરિયાતોની વાસ્તવિક સંતોષ લાવવા માટે જ નહીં, પરંતુ વધુ ઊંડાણમાં જવા માટે અને 'ભારતીય સમાજના માળખામાં મૂળભૂત પરિવર્તન' લાવવા માટે પણ હોવી જોઈએ.”

૧૦૨. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે વ્યાપક સર્વસંમતિનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા ડૉ. રાધાકૃષ્ણનના ભાષણનો ઉલ્લેખ કર્યો, જેમાં તેમણે કહ્યું હતું કે ભારતમાં 'સામાજિક–આર્થિક ક્રાંતિ' હોવી જોઈએ, જે માત્ર સામાન્ય માણસની મૂળભૂત જરૂરિયાતોની વાસ્તવિક સંતોષ લાવવા માટે જ નહીં, પરંતુ વધુ ઊંડાણમાં જવા માટે અને 'ભારતીય સમાજના માળખામાં મૂળભૂત પરિવર્તન' લાવવા માટે પણ હોવી જોઈએ.

૧૦૩. અનૂછેદ ૧૬ (૧) અને ૧૬ (૪) વચ્ચેના આંતર–સંબંધને સમજાવતા, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે આ રીતે અવલોકન કર્યું:

> “**૨૧**. ધર્મનિરપેક્ષ, સમાજવાદી પ્રજાસત્તાકના માળખામાં ન્યાય,

સ્વતંત્રતા અને સ્થિતિ અને તકની સમાનતાનું વચન આપતી પ્રસ્તાવના એક સર્વગ્રાહી પરિપ્રેક્ષ્ય રજૂ કરે છે.અનૂછેદ ૧૬ જે રાજ્યની સેવાની બાબતોમાં તમામ નાગરિકો માટે સમાન તકની બાંયધરી આપે છે તે સ્વાભાવિક રીતે સમાનતા તરફની પ્રક્રિયા તરીકે સમાનતાને સૂચિત કરે છે પરંતુ પ્રારંભિક અવરોધોને દૂર કરવા અને સમાન ધોરણે પ્રગતિ તરફ રાષ્ટ્રીય દોડમાં જોડાવા માટે "હતાશ" વર્ગોને જોડવાની વાસ્તવિક જરૂરિયાતને સુસંગત બનાવવા માટે પણ ઉતાવળ કરે છે અને આ ચોક્કસ હેતુ માટે અનૂછેદ ૧૬ (૪) ને સમર્પિત કરે છે.મોટા સામાજિક વર્ગો લાંબા સમય સુધી ડૂબી જવાની સ્થિતિમાં, બાકીની સાથે સમાનતાની બાંયધરી એક દંતકથા છે, વાસ્તવિકતા નથી, સિવાય કે તે આખરે સમાનતાને પ્રોત્સાહન આપવા માટે તૈયાર સમાનતા માટે હકારાત્મક રાજ્ય કાર્યવાહી સાથે જોડવામાં આવે.અનૂછેદ ૧૬ (૪) આઘાતજનક નોંધ નથી પરંતુ અનૂછેદ ૧૬ (૧) ની વાજબી પરિપૂર્ણતા માટે સહાયક છે.અનૂછેદ ૧૬ (૧) ની જોગવાઈ મુજબ, ભારતની જીવન પરિસ્થિતિઓમાં, અનૂછેદ ૧૬ (૪) ની નક્કર મંજૂરીની જરૂર છે, જેથી સામાજિક ગરબડમાં ફસાયેલા લોકો બાકીના લોકો સાથે સમાનતાના સ્તર સુધી પહોંચી શકે અને તેમના ભાઈઓ સાથે મળીને આગળ વધી શકે, જેમનો ઈતિહાસ આટલો કઠોર ન હતો.આ સત્યને દફનાવવું એટલે અનૂછેદ ૧૬ (૧) નો નારો લગાવવો અને જીવનની હકીકતો ત્યાગ કરવો.

૨૨. આ માત્ર અનૂછેદ ૧૬ (૧) અને (૪) નું સુમેળભર્યું વૈધાનિક નિર્માણ નથી, પરંતુ આપણી બંધારણીય સંસ્કૃતિની સમજદાર ધારણા છે, જે અસમાનતા અને ગરીબીના બીમાર અને સ્તરીકૃત સમાજમાંથી એક બહાદુર નવું ભારત બનાવવા તરફ વળેલા પુનરુત્થાનશીલ ભારતના વર્તમાનને પ્રતિબિંબિત કરે છે.જો સ્વતંત્રતા, ન્યાય અને પોતાના વ્યક્તિત્વને પ્રગટ કરવાની સમાન તક ભંગી અને બ્રાહ્મણ, રાજકુમાર અને ગરીબ માટે સમાન હોય, જો પંચમા સર્વહારા વર્ગને સામાજિક પરિવર્તનનો અનુભવ કરવો હોય તો અનૂછેદ ૧૬ (૪) વચન આપે છે, રાજ્યએ સમાન તકનીકોનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ જે તેમની તકોને વિસ્તૃત કરશે અને તે રીતે પ્રોપ્સની જરૂરિયાતને ક્રમશઃ ઘટાડશે.અનૂછેદ ૧૬ (૪) હેઠળ રાજ્યની કાર્યવાહીની સફળતામાં એ ઝડપનો સમાવેશ થાય છે કે જેની સાથે પરિણામલક્ષી આરક્ષણ હવે કોઈ જરૂરિયાત તરીકે દૂર થઈ જાય છે, કોઈ અપવાદની સતત વિસ્તૃત અને શાશ્વત કામગીરીમાં નહીં [અનૂછેદ ૧૬ (૪)] જાણે કે તે એક અતિ–મૂળભૂત અધિકાર છે.અનામત નીતિને અમરત્વ આપવું એ તેના કારણને હરાવવું છે, કોમી સમર્થન અને પક્ષના હેતુઓ માટે આ જોગવાઈનું રાજકીયકરણ કરવું એ અનૂછેદ ૧૬ (૧) ના ગંભીર ઉપક્રમને ઉથલાવી નાખવું છે, પછાત લોકોના નિરાશાજનક જૂથોથી પણ આગળ "આરક્ષણ" ને જાતિબદ્ધ

બનાવવું, જેને સૌમ્યોક્તિથી એસસી અને એસટી તરીકે વર્ણવવામાં આવે છે, તે ગંભીર બંધારણીય જોખમ છે.જાતિ, હકીકતમાં, બિનસાંપ્રદાયિક રાજ્યમાં વર્ગ નથી.

૨૩. આપણી સંસ્કૃતિનો પ્રામાણિક અવાજ, જે આધુનિક ભારતના તમામ મહાન નિર્માતાઓ દ્વારા ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો, તે પરિહા, મ્લેચા, બંધુઆ મજૂર, ભૂખ્યા, મહેનતુ અર્ધ–ગુલામની મુશ્કેલીઓ નાબૂદ કરવા માટે ઊભો હતો, જેમની મુક્તિ આપણી આઝાદી માટે અભિન્ન હતી.બંધારણનું યોગ્ય અર્થઘટન કરવા માટે આપણે તે લોકોને સમજવા જોઈએ કે જેમના માટે તે બનાવવામાં આવ્યું છે–સામાજિક વિકલાંગતાના સૈદ્ધાંતિક ઉકેલ માટે બંધારણ દ્વારા નિર્ધારિત શ્રેષ્ઠ નૈતિકતા, હતાશા, આકાંક્ષાઓ, પરિમાણો.જીવનની વિકૃતિઓ અને કાયદાના ઉપાયોના હેતુઓ અને સાધનોનું આ સંશ્લેષણ બંધારણીય અર્થઘટનની જાણકારીનો એક ભાગ છે જો લોકો પાસેથી અલગતાને કારણે ન્યાયની પ્રક્રિયાને અસર ન થાય:[જે. લેન્ડિસ:વૈધાનિક અર્થઘટન પર નોંધ, ૪૩ હાર્વ એલ રેવ ૮૮૬,૮૯૧ (૧૯૩૦)]

> એક કાયદો ભાગ્યે જ એકલો રહે છે.મિનર્વાની પાછળ જોવનું મગજ હતું અને શુક્રની પાછળ સમુદ્રનો કાંટો હતો."

૧૦૪. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે રાજ્યની સેવાની બાબતોમાં તમામ નાગરિકો માટે અનૂછેદ ૧૬ હેઠળ પૂરી પાડવામાં આવેલી સમાન તકની બાંયધરી સ્વાભાવિક રીતે સમાનતા તરફની પ્રક્રિયા તરીકે સમાનતાને સૂચવે છે.જો કે, તેઓ પ્રારંભિક વિકલાંગતાને દૂર કરવા અને સમાન ધોરણે પ્રગતિ તરફ રાષ્ટ્રીય દોડમાં જોડાવા માટે "હતાશ" વર્ગોને જોડવાની વાસ્તવિક જરૂરિયાતને સુસંગત બનાવવાની જરૂરિયાત પર પણ ભાર મૂકે છે.તેઓ જણાવે છે કે અનૂછેદ ૧૬ (૪) આ ખૂબ જ ચોક્કસ હેતુ માટે સમર્પિત કરવામાં આવી છે.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે મોટા સામાજિક વર્ગોને લાંબા સમય સુધી બાકીની સાથે ડૂબી જવાની સમાનતાની બાંયધરી પૌરાણિક કથા હશે અને વાસ્તવિકતા નહીં, સિવાય કે તે આખરે સમાનતાને પ્રોત્સાહન આપવા માટે સઙ્ક સમાનતા માટે હકારાત્મક રાજ્ય કાર્યવાહી સાથે જોડવામાં આવે.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે અનૂછેદ ૧૬ (૪) આઘાતજનક નોંધ નથી પરંતુ અનૂછેદ ૧૬ (૧) ની વાજબી પરિપૂર્ણતા માટે સહાયક છે.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે, અનૂછેદ ૧૬ (૧) ની પ્રિસ્ક્રિપ્શનને અનૂછેદ ૧૬ (૪) ની નક્કર મંજૂરીની જરૂર છે, જેથી સામાજિક ગરબડમાં ફસાયેલા લોકો બાકીના લોકો સાથે સમાનતાના સ્તર સુધી પહોંચી શકે અને તેમના ભાઈઓ સાથે મળીને આગળ વધી શકે, જેમનો ઈતિહાસ આટલો કઠોર ન હતો.

૧૦૫. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે આ માત્ર અનૂછેદ ૧૬ (૧) અને (૪) નું સુમેળભર્યું વૈધાનિક નિર્માણ નથી પરંતુ આપણી બંધારણીય સંસ્કૃતિની સમજદાર ધારણા છે.તેમણે ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે રાજ્યએ સમાન તકનીકોનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ જે તેમની તકોને વિસ્તૃત કરશે અને તે રીતે પ્રોપ્સની જરૂરિયાતને ક્રમશઃ ઘટાડશે.તેમણે વધુમાં ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે, અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ તરીકે વર્ણવવામાં આવેલા સૌથી પછાત લોકોના નિરાશાજનક જૂથોની બહાર પણ "આરક્ષણ" નું જાતિવાદ કરવું એ ગંભીર બંધારણીય જોખમ છે.તેમણે વધુમાં ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે બંધારણનું યોગ્ય અર્થઘટન કરવા માટે આપણે તે લોકોને સમજવા જોઈએ જેમના માટે તે બનાવવામાં આવ્યું છે.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે જીવનની વિકૃતિઓ અને કાયદાના ઉપાયોના હેતુઓ અને સાધનોનું સંશ્લેષણ એ બંધારણીય અર્થઘટનની જાણકારીનો એક ભાગ છે.

૧૦૬. કૃષ્ણ ઐયર, જે. એ આગળ આ રીતે અવલોકન કર્યું:

> "**૩૪.** દલિત વર્ગો અને અન્ય જાતિઓ માટે પણ વિશેષ જોગવાઈઓનો બંધારણ પૂર્વેનો ઈતિહાસ છે.બંધારણ લાગુ થયા પછી જાતિના આધારે જૂના નિયમોની કાયદેસરતા વિવાદાસ્પદ બની હતી અને કેન્દ્ર સરકારે

તેની નીતિમાં સુધારો કર્યો હતો.કોમી જી. ઓ. ના બંધારણ પછીના પુનર્જન્મમાં જાતિ અભિગમ પર નહીં પરંતુ સામાજિક–આર્થિક દમનને નાબૂદ કરવા અને આ ઉદ્દેશ હાંસલ કરવાની વિવિધ રીતો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું હતું.

XXX XXX XXX

૩૬. અનૂછેદ ૧૪ થી ૧૬ પોતે જ એક સંહિતા બનાવે છે અને બંધારણના જાતિવિહીન અને વર્ગવિહીન સમતાવાદના નિસ્ચંદિત સારને મૂર્તિમંત કરે છે.તેમ છતાં, આપણા સ્થાપકો વાસ્તવવાદી હતા, અને તેથી તેમણે સમાનતાની દરખાસ્તને તેની ટાલવાળી સાર્વત્રિકતામાં જાહેર કરી ન હતી, પરંતુ તેને કેટલીક વિશેષ જોગવાઈઓને આધિન કરી હતી, જે સમાનતાના આત્માની વિરોધાભાસી નહોતી, પરંતુ તે ક્યારેય બદલાતા ન હોય તેવા સિદ્ધાંતને સતત બદલાતા સામાજિક વાતાવરણમાં અપનાવી હતી.આ રીતે અનૂછેદ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૪) ને અનૂછેદ ૧૫ (૧) અને ૧૬ (૧) સાથે મળીને વાંચવી પડશે.પ્રથમ પેટા–લેખ સમાનતાની વાત કરે છે અને બીજો પેટા–લેખ જાતિને ભેદભાવના આધાર તરીકે સ્પષ્ટપણે દખલ કરીને તેની સામગ્રીને વિસ્તૃત કરે છે.અનૂછેદ ૧૬ (૪) અનૂછેદ ૧૬ (૧) માં સમાવિષ્ટ દેખીતી રીતે સ્થિર સમાનતાને એક ગતિશીલ ગુણવત્તા પ્રદાન કરે છે, જે સમાનતાની અંતિમ સિદ્ધિ માટે તૈયાર સમાનતાની વ્યૂહરચનાઓને મંજૂરી આપે છે, જેને અનૂછેદ ૧૬ (૧) ના

વિસ્તરણ તરીકે અથવા તેના અપવાદ તરીકે જોવામાં આવે છે.આ જ અવલોકન અનૂછેદ ૧૫ની પેટા કલમો માટે સારું રહેશે.આમ અનૂછેદ ૧૪ થી ૧૬ માં આપણી પાસે બંધારણીય મૂળભૂત બાંયધરી છે; પરંતુ તે આપણા સાંસ્કૃતિક વારસાની એક કુખ્યાત હકીકત છે કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ ભારતમાં લગભગ અમાનવીય બની ગયા છે, અને સ્વતંત્રતા માટેના સંઘર્ષનું એક પાસું દેશના સામાજિક અને આર્થિક વિકાસમાં ભાગ લેવાના અધિકાર સાથે તેમને સંપૂર્ણ વ્યક્તિત્વની પુનઃસ્થાપના છે.અનૂછેદ ૪૬ એ ભાગ IV માં સમાવિષ્ટ નિર્દેશક સિદ્ધાંત છે. દેશના શાસનમાં દરેક નિર્દેશક સિદ્ધાંત મૂળભૂત છે અને કાયદા બનાવતી વખતે તે સિદ્ધાંત લાગુ કરવો એ રાજ્યની ફરજ રહેશે.અનૂછેદ ૪૬, ભારપૂર્વક, રાજ્યને "લોકોના નબળા વર્ગો અને ખાસ કરીને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના શૈક્ષણિક અને આર્થિક હિતોને વિશેષ કાળજી સાથે પ્રોત્સાહન આપવા માટે ફરજ પાડે છે, અને તેમને સામાજિક અન્યાય અને તમામ પ્રકારના શોષણથી રક્ષણ આપશે".અનૂછેદ ૪૬ને અનૂછેદ ૧૬ (૪) સાથે મળીને વાંચવાથી બંધારણના ઘડવૈયાઓનો અસ્પષ્ટ ઈરાદો બહાર આવે છે કે ભૂતકાળમાં હરિજન–ગિરીજન જૂથોના શોષિત સમૂહને રાજ્ય દ્વારા વિશેષ કાળજી સાથે નાબૂદ કરવામાં આવશે.આ અનુમાન સ્પષ્ટ છે કે એસસી અને એસટીની વહીવટી ભાગીદારીને રાજ્ય દ્વારા વિશેષ કાળજી સાથે

પ્રોત્સાહન આપવામાં આવશે.અલબત્ત, અનૂછેદ ૧૬ (૪) હેઠળ આરક્ષણ અને અનૂછેદ ૪૬ દ્વારા પરિકલ્પિત પ્રચાર વ્યૂહરચનાઓ મહત્વપૂર્ણ હોઈ શકે છે પરંતુ પછાત વર્ગોને છૂટછાટોના નામે તીવ્ર અને જોખમી વહીવટી કાર્યક્ષમતા નહીં ચાલે.અનૂછેદ ૩૩૫ આ માટે ચેતવણી આપે છેઃ

> “૩૩૫. અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સભ્યોના દાવાઓને, સંઘ અથવા રાજ્યની બાબતોના સંબંધમાં સેવાઓ અને હોદ્દાઓ પર નિમણૂકો કરવામાં, વહીવટની કાર્યક્ષમતા જાળવવા સાથે સુસંગત રીતે ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે.”
>
> આ અનુચ્છેદનું સકારાત્મક પાસું એ છે કે રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં પ્રતિનિધિત્વને સમાન બનાવવાના અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના દાવાઓ, તેમની ડૂબી ગયેલી સામાજિક સ્થિતિ અને સત્તા વ્યવસ્થામાં નપુંસકતાને ધ્યાનમાં રાખીને, ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે.નકારાત્મક તત્વ, જે લેખનો એક ભાગ છે, તે એ છે કે અનૂછેદ ૧૬ (૪), ૪૬ અને ૩૩૫ ના આદેશને અનુસરીને રાજ્ય દ્વારા લેવામાં આવેલા પગલાં "વહીવટી કાર્યક્ષમતાની જાળવણી" સાથે સુસંગત રહેશે અને તેને અવરોધિત

નહીં કરે.

XXX XXX XXX

૩૯. અનૂછેદ ૩૪૧ એ સ્પષ્ટ કરે છે કે "અનુસૂચિત જાતિ" પરંપરાગત અર્થમાં "જાતિ" હોવી જરૂરી નથી અને તેથી, અનૂછેદ ૧૫ (૨) અથવા ૧૬ (૨) ના અર્થમાં જાતિ ન પણ હોઈ શકે.અનુસૂચિત જાતિઓ ત્યારે જ બને છે જ્યારે રાષ્ટ્રપતિ બંધારણના હેતુ માટે કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા જનજાતિ અથવા જાતિ, જાતિ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથોને નિર્દિષ્ટ કરે.તેથી, એક જૂથ અથવા જૂથનો એક વર્ગ, જે જાતિ હોવો જરૂરી નથી અને ઘણી જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા તો જાતિઓનો મુખ્ય ભાગ પણ હોઈ શકે છે, તે હજુ પણ અનૂછેદ ૩૪૧ હેઠળ અનુસૂચિત જાતિ હોઈ શકે છે.તેવી જ રીતે, બંધારણના હેતુ માટે જાતિઓ અથવા આદિવાસી સમુદાયો અથવા તેના ભાગો અથવા તેમની અંદરના જૂથોના ભાગો હજુ પણ અનુસૂચિત જનજાતિઓ (અનૂછેદ ૩૪૨) હોઈ શકે છે.આ વ્યાખ્યા હેઠળ, જાતિનું એક જૂથ અનુસૂચિત જાતિ હોઈ શકે છે અને તે જ જાતિનું બીજું જૂથ ન પણ હોઈ શકે.તે સામાજિક વર્ગની સામાજિક–આર્થિક પછાતતા છે, માત્ર એક જાતિમાં જન્મ નથી, જે નિર્ણાયક છે.જ્યારે પરંપરાગત ઓબ્સેશન્સ દ્રષ્ટિને

અસ્પષ્ટ કરે છે ત્યારે કલ્પનાત્મક ભૂલો આવે છે."

૧૦૭. વિદ્વાન ન્યાયાધીશ બંધારણ પૂર્વેના ઈતિહાસનો ઉલ્લેખ કરે છે જેમાં દલિત વર્ગો અને અન્ય જાતિઓ માટે પણ વિશેષ જોગવાઈઓ કરવામાં આવી હતી.તેમણે જણાવ્યું હતું કે બંધારણ લાગુ થયા પછી જાતિના આધારે જૂના નિયમોની કાયદેસરતા વિવાદાસ્પદ બની હતી અને કેન્દ્ર સરકારે તેની નીતિમાં સુધારો કર્યો હતો.તેમણે જણાવ્યું હતું કે કોમી જી. ઓ. ના બંધારણ પછીના પુનર્જન્મમાં જાતિ અભિગમ પર નહીં પરંતુ સામાજિક–આર્થિક દમનને નાબૂદ કરવા અને આ ઉદ્દેશ હાંસલ કરવાની વિવિધ રીતો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું હતું.

૧૦૮. ત્યારબાદ તેમણે જણાવ્યું હતું કે અનૂછેદ ૧૪ થી ૧૬ પોતે જ એક સંહિતા બનાવે છે અને બંધારણના જાતિવિહીન અને વર્ગવિહીન સમતાવાદના નિસ્યંદિત સારને મૂર્તિમંત કરે છે.ત્યારબાદ તેમણે એક તરફ અનૂછેદ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૪) અને બીજી તરફ અનૂછેદ ૧૫ (૧) અને ૧૬ (૧) વચ્ચેની આંતરક્રિયાને ધ્યાનમાં લીધી.ત્યારબાદ તેઓ આપણા સાંસ્કૃતિક વારસાના કુખ્યાત હકીકતનો ઉલ્લેખ કરે છે કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ ભારતમાં લગભગ અમાનવીય બની ગયા છે, અને સ્વતંત્રતા માટેના સંઘર્ષનું એક પાસું દેશના સામાજિક અને આર્થિક

વિકાસમાં ભાગ લેવાના અધિકાર સાથે તેમને સંપૂર્ણ વ્યક્તિત્વની પુનઃસ્થાપના છે.ત્યારબાદ તેઓ અનૂછેદ ૪૬ અને દેશના શાસનમાં ઉપરોક્ત નિર્દેશક સિદ્ધાંતના મહત્વનો ઉલ્લેખ કરે છે અને અવલોકન કરે છે કે કાયદા બનાવતી વખતે તે સિદ્ધાંતને લાગુ કરવો એ રાજ્યની ફરજ રહેશે.તેમણે જણાવ્યું હતું કે અનૂછેદ ૧૬ (૪) સાથે અનૂછેદ ૪૬નું વાંચન બંધારણના ઘડવૈયાઓનો ઈરાદો વ્યક્ત કરે છે કે ભૂતકાળમાં હરિજન–ગિરીજન જૂથોના શોષણને રાજ્ય દ્વારા વિશેષ કાળજી સાથે નાબૂદ કરવામાં આવશે.સંપૂર્ણતા માટે, તે પછી અનૂછેદ ૩૩૫ નો ઉલ્લેખ કરે છે કે અનૂછેદ ૧૬ (૪), ૪૬ અને ૩૩૫ ના આદેશને અનુસરીને રાજ્ય દ્વારા લેવામાં આવેલા પગલાં "વહીવટની કાર્યક્ષમતાની જાળવણી" સાથે સુસંગત અને પ્રતિકૂળ રહેશે નહીં.

૧૦૯. કૃષ્ણ ઐયર, જે. એ પછી અવલોકન કર્યું કે અનૂછેદ ૩૪૧ એ સ્પષ્ટ કરે છે કે "અનુસૂચિત જાતિ" પરંપરાગત અર્થમાં "જાતિ" હોવી જરૂરી નથી અને તેથી, અનૂછેદ ૧૫ (૨) અથવા ૧૬ (૨) ના અર્થમાં જાતિ ન પણ હોઈ શકે.તેઓ જણાવે છે કે અનુસૂચિત જાતિઓ ત્યારે જ બને છે જ્યારે રાષ્ટ્રપતિ બંધારણના હેતુ માટે કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા જનજાતિ અથવા જાતિ, જાતિ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથોને નિર્દિષ્ટ કરે.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે, આ વ્યાખ્યા હેઠળ, એક જાતિનું એક જૂથ

અનુસૂચિત જાતિ હોઈ શકે છે અને બીજું એક જ જાતિનું ન હોઈ શકે અને તે માત્ર એક જાતિમાં જન્મ નહીં, પરંતુ સામાજિક વર્ગનું સામાજિક–આર્થિક પછાતપણું નિર્ણાયક છે.

૧૧૦. ફકરા ૭૩માં તેઓ બંધારણ સભામાં ડૉ. આંબેડકરના સંબોધનનો ઉલ્લેખ કરે છે, જે અમે ચુકાદાની શરૂઆતમાં જ મેળવી લીધું છે.ફકરો ૭૩ અહીં ફરીથી રજૂ કરવામાં આવ્યો છેઃ

"**૭૩**. સામાજિક વાસ્તવિકતાઓ દ્વારા રદ કરાયેલા બંધારણીય મૂલ્યોની તેજસ્વી પ્રસ્તાવના ડૉ. આંબેડકરના અગાઉ કાઢવામાં આવેલા બંધારણ સભામાં સંબોધનમાં જોવા મળે છે, જે વિસ્ફોટક સામાજિક અને આર્થિક અસમાનતાઓ અને રાજકીય લોકશાહીની પ્રક્રિયાઓ વચ્ચેના વિરોધાભાસના જીવન તરફ માર્મિક ધ્યાન દોરે છે."આપણે આ વિરોધાભાસવાળું જીવન ક્યાં સુધી જીવતા રહીશું?આપણે ક્યાં સુધી આપણા સામાજિક અને આર્થિક જીવનમાં સમાનતાને નકારતા રહીશું?" બંધારણના ઘડવૈયાઓ સમક્ષ પૂછપરછ કરવામાં આવી હતી અને તેઓ "એક માણસ, એક મૂલ્ય" ના સિદ્ધાંતને લાગુ કરવા માંગતા હતા.આ પરિપ્રેક્ષ્યમાં અનૂછેદ ૧૪ થી ૧૬ માં સમાવિષ્ટ સમાનતાની સંહિતાને જાણ કરવી આવશ્યક છે.સમાનતા એ લવચીક આયાત સાથે ગતિશીલ

ખ્યાલ હોવાથી આ અદાલતે અનૂછેદ ૧૪ થી ૧૬ માં દરેક વર્ગમાં આવતા તમામ લોકો સાથે વર્ગીકરણ અને સમાન વ્યવહારના વ્યવહારિક સિદ્ધાંતનું વાંચન કર્યું છે.પરંતુ એ બાબતની કાળજી લેવી જોઈએ કે વર્ગીકરણને એટલા આત્યંતિક તબક્કે ન ધકેલી દેવામાં આવે કે જેથી સમાનતાના મૂળભૂત અધિકારનું પતન થાય (ત્રિલોકી નાથ ખોસા વિરુદ્ધ જમ્મુ–કાશ્મીર રાજ્ય [(૧૯૭૪) ૧ એ.સીC ૧૯ માં અવલોકનો જુઓ:૧૯૭૪ એસસીસી (એલ એન્ડ એસ) ૪૯:(૧૯૭૪) ૧ એસસીઆર ૬૭૧].રે, સી. જે., કેરળ વિરુદ્ધ થોમસમાં [(૧૯૭૬) ૨ એસસીસી ૩૧૦,૩૩૧,૩૩૨,૩૩૩,૩૩૪:૧૯૭૬ એસસીસી (એલ એન્ડ એસ) ૨૨૭,૨૪૮,૨૪૯,૨૫૦,૨૫૧:(૧૯૭૬) ૧ એસ. સી. આર. ૯૦૬,૯૨૬–૨૯ એ કેટલાક ફકરાઓમાં સ્થિતિને રજૂ કરી:[એસ. સી. સી. પીપી. ૩૩૧,૩૩૨,૩૩૩ અને ૩૩૪:એ.સીC (L & S) pp. ૨૪૮,૨૪૯,૨૫૦ & ૨૫૧, પેરા ૨૧,૨૪,૨૭,૨૮,૩૦ & ૩૧

> “બંધારણીય બાંયધરીકૃત અધિકારોના એક ભાગમાંથી અનૂછેદ ૧૪,૧૫ અને ૧૬.આ અધિકારો એકબીજાના પૂરક છે.અનૂછેદ ૧૬ જે તમામ નાગરિકોને રોજગાર સંબંધિત બાબતોમાં તકની સમાનતાની ખાતરી આપે છે તે અનૂછેદ ૧૪ માં સમાવિષ્ટ સમાનતાની બાંયધરીની ઘટના છે.અનુચ્છેદ ૧૬ (૧) અનુચ્છેદ

૧૪ને લાગુ કરે છે.અનૂછેદ ૧૪ અને ૧૬ (૧) બંને પ્રાપ્ત કરવાના હેતુ તરીકે જોડાણ ધરાવતા વાજબી વર્ગીકરણને મંજૂરી આપે છે.

* * *

ભેદભાવ એ વર્ગીકરણનો સાર છે. તેથી, વર્ગીકરણ એ નોંધપાત્ર તફાવતો પર આધારિત છે જે જૂથોમાંથી બાકાત રહેલા લોકોથી એકસાથે જૂથબદ્ધ વ્યક્તિઓને અલગ પાડે છે અને આવા વિભેદક લક્ષણો હાંસલ કરવા માટેના હેતુ સાથે ન્યાયી અને તર્કસંગત સંબંધ ધરાવતા હોવા જોઈએ.

* * *

જ્યાં સુધી ભેદભાવની ફરિયાદ કરતી વ્યક્તિ તે વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓ સાથે સમાન રીતે સ્થિત ન હોય કે જેની તરફેણ કરવામાં આવી હોવાનો આરોપ છે ત્યાં સુધી તકની સમાનતાનો ઇનકાર કરવામાં આવતો નથી.અનૂછેદ ૧૬ (૧) કર્મચારીઓના વાજબી વર્ગીકરણ અથવા તેમની પસંદગી માટે વાજબી પરીક્ષણો (મૈસૂર રાજ્ય વિરુદ્ધ વી. પી. નરસિંહ રાવ [એ.આઇ.આર ૧૯૬૮ એ.સી ૩૪૯:(૧૯૬૮) ૧ એસસીઆર ૪૦૭]).

તકની આ સમાનતાને સંપૂર્ણ સમાનતા સાથે ભેળસેળ કરવાની

જરૂર નથી....

અનૂછેદ ૧૬ (૧) હેઠળ રોજગારની તકની સમાનતાનો અર્થ એ છે કે કર્મચારીઓના સમાન વર્ગના સભ્યો વચ્ચે સમાનતા અને અલગ, સ્વતંત્ર વર્ગના સભ્યો વચ્ચે સમાનતા નહીં....

સમાનતાનો નિયમ એ સમાન સંજોગોમાં સમાન લોકો સાથે સમાન વ્યવહાર છે.તફાવતનો નિયમ વિવિધ સંજોગોમાં વિવિધ વ્યક્તિઓ અથવા વસ્તુઓ વચ્ચે તફાવત કરતા કાયદાઓ ઘડવાનો છે.જે સંજોગો વ્યક્તિઓ અથવા વસ્તુઓના એક સમૂહને સંચાલિત કરે છે તે જરૂરી નથી કે તે વ્યક્તિઓ અથવા વસ્તુઓના બીજા સમૂહને સંચાલિત કરવા સમાન હોય, જેથી અસમાન વ્યવહારનો પ્રશ્ન ખરેખર વિવિધ પરિસ્થિતિઓ અને વિવિધ સંજોગો દ્વારા સંચાલિત વ્યક્તિઓ વચ્ચે ઊભો ન થાય. બંધારણીય બનવા માટે વર્ગીકરણ એ નોંધપાત્ર તફાવતો પર આધારિત હોવું જોઈએ જે માત્ર ભ્રામક નથી.પરીક્ષણ એ છે કે શું તેમાં કૃત્રિમતા અને મનસ્વીતાથી મુક્ત વાજબી આધાર છે કે કેમ જે બધાને સ્વીકારે છે અને કુદરતી રીતે તે શ્રેણીમાં આવતા કોઈને બાકાત નથી."

વિદ્વાન મુખ્ય ન્યાયાધીશે આ દરખાસ્તને સમર્થન આપવા માટે અગાઉના નિર્ણયો પર આધાર રાખ્યો હતો.ત્રિલોકી નાથ ખોસા વિરુદ્ધ જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય [(૧૯૭૬) ૨ એસ. સી. સી. ૩૧૦,૩૩૭:૧૯૭૬ એસસીસી (એલ એન્ડ એસ) ૨૨૭,૨૫૪: (૧૯૭૬) ૧ એસ. સી. આર. ૯૦૬,૯૩૨] આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો હતો કે રાજ્ય વાસ્તવિકતાઓ દ્વારા સંચાલિત નિયમો બનાવી શકે છે, જેમ કે વિધાનસભા "નુકસાનની માત્રાને ઓળખવા માટે સ્વતંત્ર છે અને તે તેના પ્રતિબંધોને તે વર્ગના કેસો સુધી મર્યાદિત કરી શકે છે જ્યાં જરૂરિયાતને સ્પષ્ટ માનવામાં આવે છે".આમ આપણે બંધારણીય સત્ય પર પહોંચીએ છીએ કે રાજ્ય નોંધપાત્ર તફાવત, જૂથો અથવા વર્ગોના આધારે વર્ગીકરણ કરી શકે છે અને આ પ્રક્રિયા જરૂરી નથી કે અનૂછેદ ૧૪ થી ૧૬ નું ઉલ્લંઘન કરે."

૧૧૧. ડૉ. આંબેડકરના ભાષણનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે સમાનતા લવચીક આયાત સાથે ગતિશીલ ખ્યાલ હોવાથી, આ અદાલતે અનૂછેદ ૧૪ થી ૧૬ માં દરેક વર્ગમાં આવતા તમામ લોકો માટે વર્ગીકરણ અને સમાન વ્યવહારના વ્યવહારિક સિદ્ધાંતનું વાંચન કર્યું છે.જો કે,

તેઓ ચેતવણી આપે છે કે વર્ગીકરણને એટલા ચરમસીમાએ ન ધકેલી દેવું જોઈએ કે જેથી સમાનતાના મૂળભૂત અધિકારને ઢાંકી દેવામાં આવે.

૧૧૨. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે આગળ નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું:

> "૭૬. આ આધાર પર આગળ વધતા, તકની સમાનતાના મૂળભૂત અધિકારને રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં "પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ" ના હેતુ માટે અલગથી એસસી અને એસટીના વર્ગીકરણને ન્યાયી ઠેરવવા તરીકે જોવું પડશે.આ ઉદ્દેશ બંધારણીય રીતે શરતોમાં મંજૂર કરવામાં આવ્યો છે, જેમ કે અનૂછેદ ૧૬ (૪) અને ૪૬ નિર્દિષ્ટ કરે છે.વર્ગીકરણ ન્યાયી અને વાજબી છે.જો કે, આપણે પરીક્ષણ કરવું પડશે કે શું અંત સુધી પહોંચવા માટે ઉપયોગમાં લેવાતા માધ્યમો વાજબી છે અને વર્ગીકરણના હેતુઓને વટાવી શકતા નથી.આમ કેસનો વ્યાપ સંકુચિત થઈ જાય છે."

૧૧૩. તેમના લોર્ડશીપે અવલોકન કર્યું હતું કે તકની સમાનતાના મૂળભૂત અધિકારને રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં "પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ" ના હેતુ માટે અલગથી એસસી અને એસટીના વર્ગીકરણને ન્યાયી ઠેરવવા તરીકે વાંચવો જોઈએ.તેમણે અવલોકન કર્યું કે આ ઉદ્દેશ બંધારણીય રીતે શરતોમાં મંજૂર છે, જેમ કે અનૂછેદ ૧૬ (૪) અને ૪૬ ચોક્કસ કરે છે.

૧૧૪. અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની તરફેણમાં અનામત વહીવટીતંત્રની કાર્યક્ષમતાને અસર કરી શકે છે તેવી દલીલને નકારી કાઢતી વખતે, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે આ રીતે અવલોકન કર્યું:

> "૯૪. તે કહેવું ફેશનેબલ છે–અને તેમાં કદાચ કંઈક સત્ય છે–કે પેઢી દર પેઢી રાજકારણથી લઈને શિક્ષણશાસ્ત્રથી લઈને સત્તાવાર અને અન્ય વ્યવસાયો સુધીના જીવનના તમામ ક્ષેત્રોમાં કાર્યક્ષમતામાં ઘટાડો થઈ રહ્યો છે.તેમ છતાં, વિશ્વ આગળ વધી રહ્યું છે અને માત્ર એવા પક્ષો કે જેમના વ્યક્તિગત હિતને અસર થાય છે તેઓ કાર્યક્ષમતામાં પ્રગતિશીલ ઉણપને કારણે વિનાશની આગાહી કરે છે.સરકારી કર્મચારીઓને મૂર્ખ લોકો દ્વારા ચલાવવામાં આવે છે તેવી આગાહી કરવામાં આવેલી કમનસીબીથી અમે પ્રભાવિત નથી કારણ કે સેવાઓમાં તેમનો માર્ગ શોધવા માટે હરિજન/ગિરીજનનો છંટકાવ થાય છે.તેમની ઉદાસીનતા અને પછાતપણું એવું છે કે આ અનુકૂળ જોગવાઈઓ હોવા છતાં, કમનસીબ લોકો પાસે દેશના વહીવટમાં તેમનું યોગ્ય સ્થાન લેવા માટે ન તો જાગૃતિ છે અને ન તો લાયક સભ્યો છે.આધુનિક ભારતની બિમારી અન્યત્ર છે, અને ગુણવાન આદિવાસીઓ ઘણી બાબતોમાં ભોળા આદિવાસીઓ કરતાં અને થોડી સારી નીચલી જાતિઓ કરતાં વધુ જોખમી છે.**ન તો વિશિષ્ટ દલીલ કરે છે કે કારણ કે થોડા હરિજન વધુ સારા છે,**

તેથી, તબિયેનો મોટો જથ્થો કોઈ જેક–અપ જોગવાઈઓને યોગ્ય તપાસને પાત્ર નથી.ગળી જવાથી ઉનાળો નથી આવતો.કદાચ, જ્યારે સામાજિક પરિસ્થિતિઓ જરૂરી હોય ત્યારે રાજ્ય, હરિજનોમાં હરિજનોને હરિજનોના લાભને ન્યાયી રીતે પ્રતિબંધિત કરી શકે છે અને નીચલા હરિજનોને નીચલા ભાઈઓને લૂંટવા પર પ્રતિબંધ મૂકી શકે છે."

[ભાર મૂકવામાં આવે છે]

૧૧૫. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે એ દલીલને નકારી કાઢી હતી કે માત્ર કારણ કે હરિજનો/ગિરિજનોના છંટકાવથી સેવાઓમાં તેમનો માર્ગ મળી જશે, દેશના વહીવટીતંત્રની કાર્યક્ષમતાને અસર થશે.તેનાથી વિપરીત, તેઓ જણાવે છે કે યોગ્યતા ધરાવતા લોકો ઘણી બાબતોમાં ભોળા આદિવાસીઓ કરતાં વધુ જોખમી છે અને થોડી ઓછી જાતિના લોકો કરતાં વધુ જોખમી છે.

૧૧૬. એ નોંધવું યોગ્ય છે કે પરિચ્છેદ ૯૪ના અંતમાં અને પરિચ્છેદ ૯૮માં વિદ્વાન ન્યાયાધીશે કરેલા અવલોકનો વર્તમાન સંદર્ભના હેતુઓ માટે સૌથી મહત્વપૂર્ણ છે.ફકરો ૯૮ આ રીતે વાંચે છેઃ

"૯૮. દલીલ એ છે કે એવા સમૃદ્ધ અને પ્રભાવશાળી હરિજન છે જે ગુલામ સ્તરના પીડિતોને હંમેશની જેમ દબાવી રાખીને તમામ વિશેષાધિકારો લૂંટી

લે છે.વહીવટીતંત્ર અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓના ક્રીમી સ્તરને દૂર કરવા માટે સારી રીતે નવીનતા લાવી શકે છે અને તેનું વર્ગીકરણ કરી શકે છે પરંતુ અદાલત તે વતી રાજ્યને દબાણ કરી શકતી નથી."

૧૧૭. ચિન્નાપ્પા રેડ્ડી, જે. તેમના અલગ સંમત ચુકાદામાં આ રીતે નિરીક્ષણ કર્યું હતું:

"**૧૨૩**. કારણ કે મૂળભૂત અધિકારો ન્યાયી છે અને નિર્દેશક સિદ્ધાંતો નથી, શરૂઆતમાં એવું માનવામાં આવતું હતું કે મૂળભૂત અધિકારો બંધારણ હેઠળ નિર્દેશક સિદ્ધાંતો કરતાં શ્રેષ્ઠ સ્થાન ધરાવે છે, અને મૂળભૂત અધિકારોની તુલનામાં મૂળભૂત અધિકારો માત્ર ગૌણ મહત્વના છે.વિચારવાની આ રીત ભૂતકાળની છે અને અપ્રચલિત થઈ ગઈ છે.હવે તે સાર્વત્રિક રીતે માન્ય છે કે મૂળભૂત અધિકારો અને નિર્દેશક સિદ્ધાંતો વચ્ચેનો તફાવત આમાં રહેલો છે કે મૂળભૂત અધિકારોનો મુખ્ય હેતુ નાગરિકોને અતિશય રાજ્ય કાર્યવાહી સામે રક્ષણ આપીને રાજકીય સ્વતંત્રતાની ખાતરી આપવાનો છે, જ્યારે નિર્દેશક સિદ્ધાંતોનો હેતુ યોગ્ય રાજ્ય કાર્યવાહી દ્વારા સામાજિક અને આર્થિક સ્વતંત્રતાઓને સુરક્ષિત કરવાનો છે.મૂળભૂત અધિકારોનો હેતુ રાજકીય લોકશાહીના આદર્શને

પ્રોત્સાહન આપવાનો અને સરમુખત્યારશાહી શાસનની સ્થાપનાને અટકાવવાનો છે પરંતુ જ્યાં સુધી તે અદાલતોનો આશરો લઈને લાગુ ન કરી શકાય ત્યાં સુધી તેનું કોઈ મૂલ્ય નથી.તેથી તેમને ન્યાયી ઠેરવવામાં આવે છે.પરંતુ, તે પણ સ્પષ્ટ છે કે તેમના મહાન મહત્વ હોવા છતાં, નિર્દેશક સિદ્ધાંતો વસ્તુઓની પ્રકૃતિમાં કાયદાની અદાલતમાં લાગુ કરી શકાતા નથી.તે અકલ્પ્ય છે કે કોઈ પણ અદાલત વિધાનસભાને કાયદો બનાવવા માટે મજબૂર કરી શકે છે.જો અદાલત સંસદને કાયદો બનાવવા માટે મજબૂર કરી શકે તો સંસદીય લોકશાહી ટૂંક સમયમાં જ ન્યાયાધીશોની અલ્પજનતંત્ર બની જશે.તે અર્થમાં જ બંધારણ કહે છે કે નિર્દેશક સિદ્ધાંતો અદાલતો દ્વારા લાગુ કરી શકાશે નહીં.તેનો અર્થ એ નથી કે નિર્દેશક સિદ્ધાંતો મૂળભૂત અધિકારો કરતાં ઓછા મહત્વપૂર્ણ છે અથવા તે રાજ્યના વિવિધ અંગો પર બંધનકર્તા નથી.બંધારણની અનૂછેદ ૩૭ ભારપૂર્વક જણાવે છે કે દેશના શાસનમાં નિર્દેશક સિદ્ધાંતો તેમ છતાં મૂળભૂત છે અને કાયદા બનાવવામાં આ સિદ્ધાંતોને લાગુ કરવાની રાજ્યની ફરજ રહેશે.તે અનુસરે છે કે બંધારણ અને કાયદાના અર્થઘટનમાં નિર્દેશક સિદ્ધાંતોને લાગુ કરવાની અદાલતની ફરજ બની જાય છે.નિર્દેશક સિદ્ધાંતોએ અદાલતોને અર્થઘટનની સંહિતા તરીકે સેવા આપવી જોઈએ.આ રીતે મૂળભૂત અધિકારોનું અર્થઘટન નિર્દેશક સિદ્ધાંતોના પ્રકાશમાં થવું જોઈએ અને જ્યારે પણ અને જ્યાં પણ શક્ય હોય ત્યાં

પછીનું પહેલામાં વાંચવું જોઈએ.મૂળભૂત અધિકારના ઉલ્લંઘનના આધારે હુમલો કરવામાં આવેલા દરેક કાયદાની, અન્ય વિચારણાઓ સાથે, એ જાણવા માટે તપાસ થવી જોઈએ કે શું કાયદો એક અથવા અન્ય નિર્દેશક સિદ્ધાંતોને આગળ વધારતો નથી અથવા જો તે તેના નાગરિકો અથવા તેના નાગરિકોના વિભાગો પ્રત્યેની કેટલીક અસંદિગ્ધ જવાબદારીઓનું પાલન કરતું નથી, જે પ્રસ્તાવના, નિર્દેશક સિદ્ધાંતો અને બંધારણની અન્ય જોગવાઈઓમાંથી બહાર આવે છે.

૧૨૪. તેથી, આપણી પાસે એ છે કે બંધારણીય લક્ષ્ય એ સમાજવાદી લોકશાહીની સ્થાપના છે જેમાં ન્યાય, આર્થિક, સામાજિક અને રાજકીય સુરક્ષિત છે અને તમામ પુરુષો સમાન છે અને તેમને સમાન તક મળે છે.અસમાનતા, પછી ભલે તે દરજ્જો હોય, સુવિધા હોય કે તક હોય, તેનો અંત લાવવાનો છે, વિશેષાધિકારનો અંત લાવવાનો છે અને શોષણનો અંત લાવવાનો છે.વંચિત, વંચિત અને શોષિતોનું રક્ષણ અને પોષણ થવું જોઈએ જેથી તેઓ સમતાવાદી સમાજમાં તેમનું સ્થાન મેળવી શકે.તે હેતુઓ માટે રાજ્યની કાર્યવાહી થવી જોઈએ.આ સંદર્ભમાં જ અનૂછેદ ૧૬નું અર્થઘટન કરવું પડે છે જ્યારે રાજ્યની કાર્યવાહીને અનૂછેદ ૧૬ના ઉલ્લંઘન તરીકે પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે."

૧૧૮. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે મૂળભૂત અધિકારો અને નિર્દેશક સિદ્ધાંતો વચ્ચેની

આંતરક્રિયાની ચર્ચા કરી હતી.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે, મૂળભૂત અધિકારોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ નાગરિકોને રાજ્યની અતિશય કાર્યવાહી સામે રક્ષણ આપીને રાજકીય સ્વતંત્રતાની ખાતરી આપવાનો છે, જ્યારે નિર્દેશક સિદ્ધાંતોનો ઉદ્દેશ યોગ્ય રાજ્ય કાર્યવાહી દ્વારા સામાજિક અને આર્થિક સ્વતંત્રતાઓને સુરક્ષિત કરવાનો છે.વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે માત્ર નિર્દેશાત્મક સિદ્ધાંતો અદાલતો દ્વારા લાગુ કરી શકાતા નથી, તેનો અર્થ એ નથી કે નિર્દેશાત્મક સિદ્ધાંતો મૂળભૂત અધિકારો કરતાં ઓછા મહત્વપૂર્ણ છે અથવા તેઓ રાજ્યના વિવિધ અંગો પર બંધનકર્તા નથી.બંધારણની અનૂછેદ ૩૭નો ઉલ્લેખ કરતા, વિદ્વાન ન્યાયાધીશ જણાવે છે કે નિર્દેશક સિદ્ધાંતો તેમ છતાં દેશના શાસનમાં મૂળભૂત છે, અને કાયદા બનાવવા માટે આ સિદ્ધાંતોને લાગુ કરવાની રાજ્યની ફરજ રહેશે.તેમણે એવું માન્યું હતું કે બંધારણ અને કાયદાના અર્થઘટનમાં નિર્દેશક સિદ્ધાંતોને લાગુ કરવાની અદાલતની ફરજ બની જાય છે; કે નિર્દેશક સિદ્ધાંતો અર્થઘટનની સંહિતા તરીકે અદાલતોને સેવા આપતા હોવા જોઈએ.તેમણે એવું માન્યું હતું કે મૂળભૂત અધિકારોનું આ રીતે નિર્દેશક સિદ્ધાંતોના પ્રકાશમાં અર્થઘટન થવું જોઈએ અને જ્યારે પણ અને જ્યાં પણ શક્ય હોય ત્યાં પછીનું પહેલામાં વાંચવું જોઈએ.

૧૧૯. તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે બંધારણીય ધ્યેય એ સમાજવાદી

લોકશાહીની સ્થાપના છે જેમાં ન્યાય, આર્થિક, સામાજિક અને રાજકીય સુરક્ષિત રહે અને તમામ લોકો સમાન હોય અને તેમને સમાન તક મળે.તેમણે વધુમાં અવલોકન કર્યું હતું કે, અસમાનતા, પછી ભલે તે દરજ્જો, સુવિધા અથવા તકની હોય, તેનો અંત લાવવાનો છે, વિશેષાધિકારનો અંત લાવવાનો છે અને શોષણનો અંત લાવવાનો છે.તેમણે વધુમાં અવલોકન કર્યું હતું કે, વંચિત, વંચિત અને શોષિત લોકોનું રક્ષણ કરવું જોઈએ અને સમાનતાવાદી સમાજમાં તેમનું સ્થાન લેવા માટે તેમનું પોષણ કરવું જોઈએ.

૧૨૦. ત્યારબાદ, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અનૂછેદ ૧૬ (૧) અને અનૂછેદ ૧૬ (૪) વચ્ચેની આંતરક્રિયાનો ઉલ્લેખ કરતી વખતે આ રીતે અવલોકન કર્યું:

"**૧૨૫**. ચાલો હવે અનૂછેદ ૧૬ (૧) અને અનૂછેદ ૧૬ (૪) પર એક નજર કરીએ.અનૂછેદ ૧૬ (૧) રાજ્ય હેઠળની કોઈપણ કચેરીમાં રોજગાર અથવા નિમણૂક સંબંધિત બાબતોમાં તમામ નાગરિકો માટે સમાન તકની બાંયધરી આપે છે.આર્થિક અને સામાજિક રીતે પછાત નાગરિકોના વર્ગ માટે આ બાંયધરી માત્ર ઈચ્છાશીલ વિચારસરણી અને માત્ર "મિથ્યા. પવન અને મૂંઝવણ" કરતાં વધુ નહીં હોય, જો તે નાગરિકોના આવા વર્ગને બચાવવા અને પોષવા માટે જરૂરી રાજ્ય કાર્યવાહી દ્વારા

વાસ્તવિકતામાં અનુવાદિત ન થાય, જેથી તેઓ તેમના ખભા પરથી એક હજાર વર્ષના વંચિતતાના હૃદયસ્પર્શી બોજને હટાવી શકે અને વહીવટમાં ભાગીદારીના યોગ્ય પ્રમાણનો દાવો કરી શકે.તમામ સ્તરે જાહેર સેવાઓમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની ભાગીદારીને પ્રોત્સાહન આપવા માટે રચાયેલ હોદ્દાઓનું આરક્ષણ અને અન્ય તમામ પગલાં અમારા મતે અનૂછેદ ૧૬ (૧) દ્વારા બાંયધરીકૃત મૂળભૂત અધિકારમાંથી વહેતા જરૂરી પરિણામો છે.આ જ વિચાર પર અનૂછેદ ૧૬ (૪) દ્વારા વધુ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે.અનૂછેદ ૧૬ (૪) અનૂછેદ ૧૬ (૧) થી અપવાદરૂપ નથી.તે અનૂછેદ ૧૬ (૧) નું એક પાસું છે જે નાગરિકોના વંચિત અને વંચિત વર્ગના વિશેષ સંદર્ભ સાથે તકની સમાનતાના વિચારને પ્રોત્સાહન આપે છે અને આગળ ધપાવે છે, જેમના માટે સમાન ડી ડ્રોઇટ (ઔપચારિક અથવા કાનૂની સમાનતા) સમાન ડી ફેઇટ (વ્યવહારુ અથવા વાસ્તવિક સમાનતા) નથી.સમતાવાદી અને સમાનતાવાદી વચ્ચેનો તફાવત ભૂંસી નાખવા માટે રાજ્યએ શું કરવું જોઈએ તેનું આ ઉદાહરણ છે.તે સ્વીકારે છે કે તકની સમાનતાના અધિકારમાં વંચિતોનો વિશેષાધિકાર પ્રાપ્ત લોકો દ્વારા માણવામાં આવતી શરતો સાથે તુલનાત્મક અથવા વળતરના અધિકારનો સમાવેશ થાય છે.તકની સમાનતા "પરિણામોની સમાનતા" પ્રાપ્ત કરવા જેવી હોવી જોઈએ, નહીં કે જે લોકોને સામાજિક અને આર્થિક રીતે વધુ સારી

સ્થિતિમાં, ઓછા નસીબદાર લોકો સામે જીતવા માટે સક્ષમ બનાવે છે, ભલે સ્પર્ધા પોતે અન્યથા ન્યાયી હોય.જહોન રૉલ્સ એ થિયરી ઓફ જસ્ટિસમાં વિતરણના અર્થમાં સમાનતાની પ્રાથમિકતા અને સામાજિક વ્યવસ્થાની સ્થાપનાની માંગ કરે છે "જેથી કોઈ પણ વ્યક્તિ કુદરતી સંપત્તિના વિતરણમાં તેના મનસ્વી સ્થાનથી અથવા બદલામાં વળતરના લાભો આપ્યા વિના અથવા પ્રાપ્ત કર્યા વિના સમાજમાં તેની પોતાની પ્રારંભિક સ્થિતિથી લાભ અથવા નુકસાન ન કરે".તેમનો સામાજિક ન્યાયનો મૂળભૂત સિદ્ધાંત છેઃ“તમામ સામાજિક પ્રાથમિક ચીજવસ્તુઓ– સ્વતંત્રતા અને તક, આવક અને સંપત્તિ અને આત્મસન્માનનો આધાર– જ્યાં સુધી આ વસ્તુઓમાંથી કોઈ પણ અથવા બધી વસ્તુઓની અસમાન વહેંચણી ઓછામાં ઓછી તરફેણ કરનારાઓને લાભ ન આપે ત્યાં સુધી સમાન રીતે વહેંચવામાં આવે.” સામાજિક ન્યાયની તેમની વિભાવનાના આવશ્યક ઘટકોમાંનું એક છે જેને તેઓ નિવારણનો સિદ્ધાંત કહે છેઃ“આ એ સિદ્ધાંત છે કે જે અયોગ્ય અસમાનતાઓને દૂર કરવાની માંગ કરે છે; અને જન્મ અને કુદરતી દાનની અસમાનતાઓ અયોગ્ય હોવાથી, આ અસમાનતાઓને કોઈક રીતે વળતર આપવું જોઈએ.” તેથી, સમાજે ઓછી મૂળ સંપત્તિ ધરાવતા લોકો અને ઓછી અનુકૂળ સામાજિક સ્થિતિમાં જન્મેલા લોકો સાથે વધુ અનુકૂળ વ્યવહાર કરવો જોઈએ.જો નિવેદન કે "તકની સમાનતાએ પરિણામોની સમાનતા પ્રાપ્ત કરવી જ જોઈએ" અને

જો અનૂછેદ ૧૬ (૪) માં અનૂછેદ ૧૬ (૧) ની પરિપૂર્ણતાને ક્યારેય દાર્શનિક પાયાની જરૂર હોય તો તે રૉલ્સના ન્યાયના સિદ્ધાંત અને નિવારણ સિદ્ધાંત દ્વારા રજૂ કરવામાં આવે છે."

૧૨૧. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે અનૂછેદ ૧૬ (૧) અને અનૂછેદ ૧૬ (૪) ને એકસાથે વાંચવાથી તે બહાર આવશે કે તેઓ સ્વીકારે છે કે તકના સમાનતાના અધિકારમાં વંચિતોનો વિશેષાધિકાર પ્રાપ્ત લોકો દ્વારા માણવામાં આવતી શરતો સાથે તુલનાત્મક અથવા વળતર આપવાનો અધિકાર સામેલ છે.એવું જોવામાં આવે છે કે તકની સમાનતા "પરિણામોની સમાનતા" પ્રાપ્ત કરવા જેવી હોવી જોઈએ, નહીં કે જે લોકોને સામાજિક અને આર્થિક રીતે વધુ સારી સ્થિતિમાં, ઓછા નસીબદાર લોકો સામે જીતવા માટે સક્ષમ બનાવે છે, ભલે સ્પર્ધા પોતે અન્યથા ન્યાયી હોય.

૧૨૨. ત્યારબાદ વિદ્વાન ન્યાયાધીશ જહોન રૉલ્સ દ્વારા "એ થિયરી ઓફ જસ્ટિસ" નો ઉલ્લેખ કરે છે.તેઓ 'નિવારણના સિદ્ધાંત' નો પણ ઉલ્લેખ કરે છે, જે અનુસાર ઓછી સેવા ધરાવતી અસમાનતાઓ નિવારણની માંગ કરે છે; અને જન્મ અને કુદરતી દાનની અસમાનતાઓ અયોગ્ય હોવાથી, આ અસમાનતાઓને કોઈક રીતે વળતર આપવું જોઈએ.

ડી. કે. સી. વસંત કુમાર વિ. કર્ણાટક રાજ્ય

૧૨૩. આ અદાલતના બંધારણીય બેન્ચનો આગામી ચુકાદો **કે. સી. વસંત કુમાર અને અન્ય** વિરુદ્ધનો કેસ છે, જેના પર વિચાર કરવાની જરૂર છે. કર્ણાટક રાજ્ય. ((૧૯૮૫) સપ.૧ ઉપરોક્ત કેસમાં, અદાલતને ચુકાદો આપવા માટે એટલું આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું ન હતું, પરંતુ અનૂછેદ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૪) ના સંદર્ભમાં અનામતના મુદ્દા પર પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવા માટે આમંત્રિત કરવામાં આવ્યું હતું, જે અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અન્ય પછાત વર્ગોને વધુ સારી રોજગારી અને શૈક્ષણિક તકો આપવાના પ્રશ્નની તપાસ કરવા માટે કર્ણાટક સરકારે જે પંચની નિમણૂક કરવાની દરખાસ્ત કરી હતી તેના માટે માર્ગદર્શિકા તરીકે કામ કરશે.આ અદાલતના બંધારણીય પીઠના ૫ વિદ્વાન ન્યાયાધીશોમાંથી દરેકએ તેમના અલગ–અલગ મંતવ્યો રજૂ કર્યા હતા.

૧૨૪. વાય. વી. ચંદ્રચુડ, સી. જે. એ અમુક દરખાસ્તો રજૂ કરી હતી.ફકરો ૨ નો સંદર્ભ લેવો સુસંગત રહેશે, જે આ રીતે વાંચે છેઃ

"**૨.** હું મારો અભિપ્રાય નીચેની દરખાસ્તોના રૂપમાં રજૂ કરીશઃ

(૧) અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની તરફેણમાં અનામત ચાલુ રાખવી જોઈએ, કારણ કે હાલમાં,

માધ્યમ પરીક્ષણની અરજી વિના, વધુ પંદર વર્ષથી વધુ ન હોય તેવા સમયગાળા માટે છે.બંધારણના આગમનના પચાસ વર્ષ પછી વધુ પંદર વર્ષ થશે, જે સામાજિક દમન, અલગતા અને અપમાનની હાનિકારક અસરોને દૂર કરવા માટે દલિત વર્ગના ઉચ્ચ વર્ગ માટે વ્યાજબી રીતે લાંબો સમયગાળો હશે.

(૨) અર્થ કસોટી એટલે કે આર્થિક પછાતપણાની કસોટી ઉપર (૧) માં ઉલ્લેખિત સમયગાળા પછી અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને પણ લાગુ થવી જોઈએ.તે જરૂરી છે કે વંચિત સમાજના વિશેષાધિકૃત વર્ગને અનિશ્ચિત સમયગાળા માટે પસંદગીના લાભોનો એકાધિકાર કરવાની મંજૂરી ન આપવી જોઈએ.

(૩) જ્યાં સુધી અન્ય પછાત વર્ગોની વાત છે, રોજગાર અને શિક્ષણમાં અનામતના હેતુ માટે તેમને ઓળખવા માટે બે પરીક્ષણો સંયુક્ત રીતે લાગુ કરવા જોઈએઃએક, કે તેઓ તેમના પછાતપણાની બાબતમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ સાથે તુલનાત્મક હોવા જોઈએ; અને બે, કે તેઓએ પ્રવર્તમાન આર્થિક પરિસ્થિતિઓના સંદર્ભમાં રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિર્ધારિત માધ્યમોની કસોટીને સંતોષવી જોઈએ.

(૪) રોજગાર, શિક્ષણ અને કાયદાકીય સંસ્થાઓમાં અનામતની

નીતિની દર પાંચ વર્ષે સમીક્ષા થવી જોઈએ.તે તરત જ (૧) રાજ્યને અનામત નીતિના ચોક્કસ પાસાઓમાંથી ઉદભવેલી વિકૃતિઓ સુધારવા માટે અને (૨) પછાત અને બિન–પછાત બંને લોકો માટે અનામતની નીતિની વ્યવહારુ અસર પર જાહેર ચર્ચામાં તેમના મંતવ્યો રજૂ કરવાની તક પૂરી પાડશે."

૧૨૫. ધ લર્નડ સી. જે. એ અવલોકન કર્યું હતું કે વધુ ૧૫ વર્ષના સમયગાળા માટે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની તરફેણમાં અનામત ચાલુ રાખવી જોઈએ.તેમણે વધુમાં અવલોકન કર્યું હતું કે, અનૂછેદ (૧) માં ઉલ્લેખિત ૧૫ વર્ષના સમયગાળા પછી પણ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને પણ આર્થિક પછાતપણાની કસોટી એટલે કે માધ્યમ કસોટી લાગુ થવી જોઈએ.જ્યાં સુધી અન્ય પછાત વર્ગોની વાત છે, ત્યાં સુધી લર્નડ સી. જે. અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે બેવડા પરીક્ષણો લાગુ કરવા જોઈએ; એક, કે તેઓ તેમના પછાતપણાની બાબતમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ સાથે તુલનાત્મક હોવા જોઈએ; અને બે, કે તેઓએ પ્રવર્તમાન આર્થિક પરિસ્થિતિઓના સંદર્ભમાં રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિર્ધારિત માધ્યમોની કસોટીને સંતોષવી જોઈએ.એવું પણ જોવા મળ્યું છે કે રોજગાર, શિક્ષણ અને કાયદાકીય સંસ્થાઓમાં અનામતની નીતિની દર પાંચ વર્ષે સમીક્ષા થવી જોઈએ.

૧૨૬. ડી. એ. દેસાઈ, જે. ના ફકરા ૩૦ અને ૩૧ માં કરવામાં આવેલા નિરીક્ષણોનો ઉલ્લેખ કરવો પણ યોગ્ય રહેશે, જે આ રીતે વાંચે છેઃ

> "**૩૦**. હું સમાપન કરું છું.જો વળતરકારી ભેદભાવ અથવા હકારાત્મક પગલાં માટેના આર્થિક માપદંડને સ્વીકારવામાં આવે તો તે સામાજિક અને શૈક્ષણિક પછાતપણાના મૂળ કારણ પર પ્રહાર કરશે અને સાથે સાથે જાતિ માળખાના વિનાશની દિશામાં એક મહત્વપૂર્ણ પગલું ભરશે જે બદલામાં રાષ્ટ્રના બિનસાંપ્રદાયિક પાત્રને આગળ વધારશે.આ અભિગમ બે બંધારણીય લક્ષ્યોને વાસ્તવિકતામાં પરિવર્તિત કરવાનો પ્રયાસ કરે છેઃએક, ભારતીય સમાજના જાતિ સ્તરીકરણને ટકાવી રાખવા સામે હડતાળ પાડવી જેથી પ્રતિગામી ચળવળને અટકાવી શકાય અને જાતિવિહીન સમાજની સ્થાપના તરફ મજબૂત પગલું ભરવું; અને બીજું, સમાજના વંચિત વર્ગોને તેમની સ્થિતિ વધારવા અને જીવનની મુખ્ય પ્રવાહનો ભાગ બનવાની તક આપીને ગરીબીને ક્રમશઃ નાબૂદ કરવી, જેનો અર્થ થાય છે ગરીબી નાબૂદી.
>
> **૩૧**. હું સ્પષ્ટપણે જણાવું છું કે આ અભિગમ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની તરફેણમાં અનામત સાથે સંબંધિત નથી.હજારો વર્ષોના ભેદભાવ અને શોષણનો એક પેઢીમાં સફાયો ન થઈ

શકે.પરંતુ અહીં પણ આર્થિક માપદંડ લાગુ કરવા યોગ્ય છે, તેમાંના જેઓ પહેલાથી જ તેનાથી લાભ મેળવી ચૂક્યા છે અને તેમની સ્થિતિમાં સુધારો કરી ચૂક્યા છે તેમને પસંદગીની સારવાર આપવાનો ઇનકાર કરવો.અને છેવટે અનામતનો સમયગાળો હોવો જોઈએ નહીં તો છૂટછાટો નિહિત સ્વાર્થ બની જાય છે.વિરોધી વ્યવસ્થામાં આ કોઈ ચુકાદો નથી.જ્યારે દલીલો પૂર્ણ થઈ ત્યારે એક નિવેદન આપવામાં આવ્યું હતું કે કર્ણાટક રાજ્ય સરકાર નાગરિકોના સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોની ઓળખ કરવા માટે બંધારણીય રીતે મજબૂત અને રાષ્ટ્રીય સ્તરે સ્વીકાર્ય માપદંડ નક્કી કરવા માટે એક પંચની નિમણૂક કરશે, જેમના લાભ માટે રાજ્ય કાર્યવાહી કરશે.આ માર્ગદર્શિકાઓ પર એક સંપૂર્ણ નિબંધ હોવાનો અર્થ નથી, પરંતુ સૂચિત આયોગે કઈ દિશામાં આગળ વધવું જોઈએ તે અમુક હદ સુધી નિર્દેશ કરી શકે છે."

૧૨૭. આમ જોઈ શકાય છે કે વિદ્વાન ન્યાયાધીશ વળતરકારી ભેદભાવ અથવા હકારાત્મક કાર્યવાહીના હેતુ માટે આર્થિક માપદંડ લાગુ કરવાનું સમર્થન કરે છે.લર્નડ જજ અનુસાર, તે સામાજિક અને શૈક્ષણિક પછાતપણાના મૂળ કારણ પર પ્રહાર કરશે.તેઓ વધુમાં જણાવે છે કે સાથે સાથે તે જાતિ માળખાના વિનાશની દિશામાં એક મહત્વપૂર્ણ પગલું હશે જે બદલામાં રાષ્ટ્રના બિનસાંપ્રદાયિક ચરિત્રને આગળ વધારશે. ૧૨૮. જો કે તેમણે

ચેતવણી આપી હતી કે આ પ્રકારનો અભિગમ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની તરફેણમાં અનામત સાથે સંબંધિત નથી, તેમ છતાં, તેમના કિસ્સાઓમાં પણ, આર્થિક માપદંડ લાગુ કરવા માટે તેમાંથી જેમને પહેલેથી જ તેનો લાભ મળ્યો છે અને તેમની સ્થિતિમાં સુધારો થયો છે તેમને પસંદગીની સારવાર આપવાનો ઇનકાર કરવો યોગ્ય છે.

૧૨૯. આરક્ષણ સામ્રાજ્યવાદ વિરોધી હોવાની દલીલને નકારી કાઢતાં, ચિન્નાપ્પા રેડ્ડી, ન્યાયાધીશે આ રીતે અવલોકન કર્યું:

"૩૫. શ્રેષ્ઠ, અભિજાત્ય અભિગમના પરિણામોમાંનું એક પરિણામ એ છે કે અનામતના પ્રશ્નને નિશ્ચિતપણે ગુણકારી સિદ્ધાંત અને વળતરના સિદ્ધાંત વચ્ચેના સંઘર્ષ તરીકે જોવામાં આવે છે.ના, એવું નથી.વાસ્તવિક સંઘર્ષ એવા લોકોના વર્ગ વચ્ચે છે, જેઓ ક્યારેય ગરીબી, નિરક્ષરતા અને પછાતપણાના રણમાં ગયા નથી અથવા જેઓ પહેલેથી જ બહાર નીકળી ગયા છે અને અનુકૂળ જીવનના રણદ્વીપમાં ફસાયેલા છે અને જેઓ હજુ પણ રણમાં છે અને રણદ્વીપ સુધી પહોંચવા માંગે છે.બગીચામાં પૂરતું ફળ નથી અને તેથી જે લોકો અંદર છે, તેઓ બહારના લોકોને બહાર રાખવા માંગે છે.આપણા દેશના મોટાભાગના કુપોષિત, ગરીબીથી પીડાતા, ભાગ્યે જ સાક્ષર અને નબળા લોકો માટે કહેવાતા મેરિટેરિયન સિદ્ધાંતના

વિનાશક પરિણામો ખૂબ જ સ્પષ્ટ છે.અને પૈશૂન્ય એટલે શું?એવી વ્યવસ્થામાં કોઈ યોગ્યતા નથી કે જે આવા પરિણામો લાવે.શું અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાર્તિઓ અથવા અન્ય પછાત વગો ના બાળકો કે જેમનો ઉછેર ગરીબી, નિરક્ષરતા અને સંસ્કૃતિ વિરોધી વાતાવરણમાં થયો છે, જેમને પરંપરા અને સમાજ દ્વારા નીચું જોવામાં આવે છે, જેમની પાસે ઘરે વાંચવા માટે પુસ્તકો અને સામયિકો નથી, સાંભળવા માટે રેડિયો નથી, જોવા માટે ટીવી નથી, તેમના ઘરના કામમાં મદદ કરવા માટે કોઈ નથી, જેઓ નજીકના સ્થાનિક બોર્ડ સ્કૂલ અને કોલેજમાં જાય છે, જેમના માતા–પિતા ક્યાં તો નિરક્ષર છે અથવા એટલા અજ્ઞાની અને અજાણ છે કે તેઓ કોઈ પણ મહત્વની બાબત પર તેમની સલાહ લેવાની આશા પણ રાખી શકતા નથી, એક બાળક કે જેને બળજબરીથી ચાલવું પડે છે? વિશ્વમાં શું થઈ રહ્યું છે તે જાણવા માટે અખબાર વાંચવા માટે નજીકના જાહેર વાંચન ખંડમાં જાઓ, શું આ બાળકને યોગ્યતા મળી નથી જો તે તેના તમામ ગેરફાયદાઓ સાથે સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષામાં ૪૦ ટકા અથવા ૫૦ ટકા ગુણ મેળવવામાં સક્ષમ હોય, જ્યાં ઉચ્ચ વર્ગના બાળકો કે જેમની પાસે તમામ લાભો છે, જેઓ સેન્ટ હાઈસ્કૂલ અને સેન્ટ સ્ટીફન્સ કોલેજમાં જાય છે, અને જેમને કદાચ પરીક્ષા માટે ખાસ તાલીમ આપવામાં આવી હોય તેઓ ૭૦,૮૦ કે ૯૦ ટકા ગુણ પણ મેળવી શકે છે? ચોક્કસપણે, જે બાળક ઘણા બધા અવરોધોને પાર કરી શક્યું હોય તે

જીવનમાં પ્રગતિ કરતી વખતે વધુ સારું અને વધુ સારું પ્રદર્શન કરે તેવી અપેક્ષા રાખી શકાય છે.જો તે વસંત ફૂલ ન હોઈ શકે, તો તે પાનખર ફૂલ હોઈ શકે છે.તો પછી શા માટે તેને કથિત મેરિટેરિયન સિદ્ધાંત પર થ્રેશોલ્ડ પર રોકવો જોઈએ?કાર્યક્ષમતાની જરૂરિયાતો હંમેશા લઘુતમ ધોરણોના પ્રિસ્ક્રિપ્શન દ્વારા સુરક્ષિત થઈ શકે છે.ભૂતકાળમાં ઉચ્ચ વર્ગના કિસ્સામાં મધ્યસ્થતાની હંમેશા જીત થઈ છે.પરંતુ જ્યારે આપણે અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને પછાત વર્ગોની વાત કરીએ તો કહેવાતા મેરિટેરિયન સિદ્ધાંતને મધ્યસ્થતાની વિરુદ્ધ કેમ મૂકવો જોઈએ?"

૧૩૦. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે આપણા દેશના મોટાભાગના અલ્પપોષિત, ગરીબીથી પીડિત, ભાગ્યે જ સાક્ષર અને નબળા લોકો માટે કહેવાતા મેરિટેરિયન સિદ્ધાંતના વિનાશક પરિણામો ખૂબ જ સ્પષ્ટ છે.વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અનુસૂચિત જાતિ, અનુસૂચિત જનજાતિ અથવા અન્ય પછાત વર્ગના એવા બાળકની સરખામણી કરી કે જેનો ઉછેર ગરીબી, નિરક્ષરતા અને સંસ્કૃતિ વિરોધી વાતાવરણમાં થયો છે, જેને પરંપરા અને સમાજ દ્વારા નીચું જોવામાં આવે છે, જેમની પાસે ઘરે વાંચવા માટે પુસ્તકો અને સામયિકો નથી, સાંભળવા માટે રેડિયો નથી, જોવા માટે ટીવી નથી, તેમના હોમવર્કમાં મદદ કરવા માટે કોઈ નથી, જે નજીકના સ્થાનિક બોર્ડ સ્કૂલ અને કોલેજમાં જાય છે, જેમના માતાપિતા નિરક્ષર છે અથવા એટલા અજ્ઞાની અને અજાણ છે કે તેઓ કોઈ પણ મહત્વની

બાબતમાં તેમની સલાહ લેવાની આશા પણ રાખી શકતા નથી.વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે આ તમામ ગેરફાયદાઓ સાથે, જો તે સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષામાં ૪૦ ટકા અથવા ૫૦ ટકા ગુણ મેળવવામાં સક્ષમ હોય, તો તેની પાસે કોઈ યોગ્યતા નથી એમ કહી શકાય નહીં, ખાસ કરીને જો તેની સરખામણી ઉચ્ચ વર્ગના બાળકો સાથે કરવામાં આવે, જેમની પાસે તમામ લાભો છે, જેઓ સેન્ટ પોલ હાઈ સ્કૂલ અને સેન્ટ સ્ટીફન્સ કોલેજમાં જાય છે, અને જેમને કદાચ પરીક્ષા માટે ખાસ તાલીમ આપવામાં આવી હોય અને તેઓ ૭૦,૮૦ અથવા તો ૯૦ ટકા ગુણ પણ મેળવી શકે છે.વિદ્વાન ન્યાયાધીશે વધુમાં અવલોકન કર્યું હતું કે કાર્યક્ષમતાની જરૂરિયાતો હંમેશા લઘુતમ ધોરણોના પ્રિસ્ક્રિપ્શન દ્વારા સુરક્ષિત કરી શકાય છે.

૧૩૧. અનુસૂચિત જાતિઓની સ્થિતિ પર ભાર મૂકતા, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે આ રીતે અવલોકન કર્યું:

> “૫૧. .....હવે, ભારતના ગ્રામીણ દૃશ્યથી પરિચિત કોઈપણ વ્યક્તિ તરત જ એ સ્થિતિને ઓળખી લેશે કે અનુસૂચિત જાતિઓ એક વિશિષ્ટ રીતે અધોગતિગ્રસ્ત સ્થિતિ ધરાવે છે અને તેમની સાથે જાતિના વ્યક્તિઓ તરીકે નહીં, પરંતુ બહિષ્કૃત લોકો તરીકે વ્યવહાર કરવામાં આવે છે.અન્ય સ્વીકૃત પછાત વર્ગો પણ તેમનો ત્યાગ કરે છે અને તેમની સાથે નીચ

વ્યક્તિ તરીકે વર્તે છે.તેમને જે વિશેષ અધઃપતનનો સામનો કરવો પડ્યો હતો તેના કારણે જ બંધારણને તેમના માટે વિશેષ જોગવાઈ કરવા માટે આગળ આવવું પડ્યું હતું.અનુસૂચિત જાતિઓના અસ્તિત્વની પરિસ્થિતિઓની નિકટતાની કસોટી લાગુ કરીને અન્ય વર્ગોની સામાજિક પછાતતા નક્કી કરવાનો પ્રયાસ કરવાનો કોઈ અર્થ નથી.આવી કસોટી અનુસૂચિત જાતિઓ અને જનજાતિઓ સિવાયના સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો માટે અનામતની જોગવાઈને વ્યવહારીક રીતે નાબૂદ કરશે.આવી કસોટી હાલના ઉચ્ચ વર્ગોના વર્ચસ્વને ટકાવી રાખશે.આવી પરીક્ષા ઉચ્ચ વર્ગો અને અનુસૂચિત જાતિઓ અને જનજાતિઓ વચ્ચેના મોટાભાગના વર્ગોને પછાત વર્ગોની શ્રેણીમાંથી બહાર કાઢે છે અને તેમને કાયમી ગેરલાભમાં મૂકે છે.માત્ર "પ્રબુદ્ધ" વર્ગો જ તમામ "ખુલ્લી" જગ્યાઓ અને બેઠકો પર કબજો કરશે અને અનામત જગ્યાઓ અને બેઠકો અનુસૂચિત જાતિઓ અને જનજાતિઓ અને અનુસૂચિત જાતિઓ અને જનજાતિઓની ખૂબ નજીકની જગ્યાઓ પર જશે."પ્રબુદ્ધ" વર્ગો પાછળ અને નજીકની અનુસૂચિત જાતિઓ અને જનજાતિઓથી આગળ રહેલા મોટાભાગના લોકો ઊંચા અને સૂકા રહી જશે, જેમાં ક્યારેય પોતાને પ્રભાવિત કરવાની તક નહીં હોય."

૧૩૨. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે એ દલીલને નકારી કાઢે છે કે જ્યાં સુધી અન્ય પછાત વર્ગોની વાત છે, ત્યાં સુધી અનુસૂચિત જાતિઓના અસ્તિત્વની પરિસ્થિતિઓની નિકટતાની કસોટી લાગુ કરીને તેમના સામાજિક પછાતપણાની ખાતરી કરવી પડશે.વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે આવી પરીક્ષા અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ સિવાયના સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો માટે અનામતની જોગવાઈને વ્યવહારીક રીતે નાબૂદ કરશે.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે આવી પરીક્ષા ઉચ્ચ વર્ગો અને અનુસૂચિત જાતિઓ અને જનજાતિઓ વચ્ચેના નોંધપાત્ર બહુમતી વર્ગોને પછાત વર્ગોની શ્રેણીમાંથી બહાર કાઢશે અને તેમને કાયમી ગેરલાભમાં મૂકશે.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે માત્ર "પ્રબુદ્ધ" વર્ગો જ તમામ "ખુલ્લી" જગ્યાઓ અને બેઠકો પર કબજો કરશે અને અનામત જગ્યાઓ અને બેઠકો અનુસૂચિત જાતિઓ અને જનજાતિઓ અને અનુસૂચિત જાતિઓ અને જનજાતિઓની ખૂબ જ નજીકના લોકોને મળશે.જો કે, "પ્રબુદ્ધ" વર્ગો પાછળ અને નજીકના અનુસૂચિત જાતિઓ અને જનજાતિઓથી આગળ રહેલા લોકોનો મોટો હિસ્સો ઊંચો અને સૂકો રહી જશે.

૧૩૩. *કે. સી. વસંત કુમાર (ઉપરોકત)* ના કેસમાં ન્યાયમૂર્તિ વેંકટરમૈયા (જે તે સમયે તેમના ન્યાયમૂર્તિ હતા) ના નીચેના નિરીક્ષણોનો ઉલ્લેખ કરવો પણ સુસંગત રહેશેઃ

"૧૪૩. આ દ્રષ્ટિકોણ ૧૩ ડિસેમ્બર, ૧૯૪૬ના રોજ જવાહરલાલ નેહરુ દ્વારા રજૂ કરાયેલા બંધારણના ઉદ્દેશો અને ઉદ્દેશો અંગેના ઠરાવની અંતર્ગત કલમ (૬) સાથે સુસંગત છે, જેમાં બંધારણ સભાને લઘુમતીઓ, પછાત અને આદિવાસી વિસ્તારો અને દલિત અને અન્ય પછાત વર્ગો માટે પર્યાપ્ત સલામતી પૂરી પાડતું બંધારણ અને બંધારણની કલમ ૩૩૮ અને કલમ ૩૪૦ની જોગવાઈઓ સાથે બંધારણ ઘડવા માટે કહેવામાં આવ્યું હતું.જ્યાં સુધી ઉપરોક્ત પ્રતિબંધ સરકાર પર લાદવામાં ન આવે ત્યાં સુધી, સરકાર માટે રાજ્યમાં શક્તિશાળી રાજકીય લોબીની રચના કરતી કોઈપણ જાતિ અથવા જૂથ અથવા સમુદાયને પછાત તરીકે ઓળખાવવાનું શક્ય બનશે, ભલે હકીકતમાં તે એક ઉન્નત જાતિ અથવા જૂથ અથવા સમુદાય હોય પરંતુ તે કોઈ અન્ય આગળના સમુદાયથી થોડો નીચે હોય.આવી ઉન્નત જાતિઓ અથવા જૂથો અથવા સમુદાયોને પછાત વર્ગોની યાદીમાં સામેલ ન કરવા માટેનું બીજું એક મહત્વપૂર્ણ કારણ એ છે કે જો જાતિઓ અથવા જૂથો અને સમુદાયો કે જે એકદમ સારી રીતે ઉન્નત છે અને જાતિઓ અને જૂથો અને સમુદાયો કે જે ખરેખર પછાત છે, જે તળિયાના સ્તરે છે, તેમને એકસાથે પછાત વર્ગો તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવે, તો અનામતનો લાભ હંમેશા વધુ ઉન્નત વર્ગો દ્વારા ખાવામાં આવશે અને ખરેખર લાયક વર્ગો વ્યવહારીક રીતે કોઈ લાભ વિના જશે કારણ કે તેમની વચ્ચે વધુ ઉન્નત જાતિઓ અથવા જૂથો અથવા સમુદાયોના વધુ

સંખ્યામાં બાળકોએ વધુ પછાત જાતિઓ અથવા જૂથો અથવા સમુદાયોના બાળકો કરતાં વધુ ગુણ મેળવ્યા હોત.તે કિસ્સામાં અનામતનો આખો ઉદ્દેશ નિરાશ થઈ જશે.એવું કહેવામાં આવે છે કે આ વિસંગત પરિસ્થિતિને ટાળવા માટે, દેવરાજ ઉર્સની સરકારે પંજાબ રાજ્ય અને અન્ય વિરુધ્ધ દેવિન્દર સિંહ અને અન્યના ઉદ્દેશોને અસરકારક રીતે અમલમાં મૂકવાના હેતુસર ભલામણો કરવા માટે હવાનુર આયોગની નિમણૂક કરવી પડી હતી.તેથી જ્યાં સુધી શક્ય હોય ત્યાં સુધી પછાત વર્ગોની યાદી તૈયાર કરતી વખતે રાજ્ય સરકારે ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતને માર્ગદર્શક પરિબળ તરીકે ધ્યાનમાં રાખવો પડશે.ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતને અપનાવવાથી બંધારણની કલમ ૧૫ (૪) અને કલમ ૧૬ (૪) હેઠળ લાભ મેળવવા પાત્ર વ્યક્તિઓની સંખ્યામાં અનુચિત ઘટાડો થશે નહીં કારણ કે વર્ષોથી અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓનું સ્તર પણ રાજ્ય અને કેન્દ્ર સરકારો દ્વારા તેમના સંબંધમાં લેવામાં આવેલા અનેક ઉપચારાત્મક પગલાંને કારણે વધી રહ્યું છે.તે જ સમયે, તે ખરેખર પછાત જાતિઓ, જૂથો અને સમુદાયોને ઘણા ઉન્નત જૂથોના કબજામાંથી પણ મુક્ત કરશે, જેમને લગભગ ત્રણ દાયકાથી ખરેખર પછાત વર્ગો સાથે અનામતનો લાભ મળ્યો છે.હવે સમય આવી ગયો છે કે તે જાતિઓ, જૂથો અને સમુદાયો પર વધુ ધ્યાન આપવામાં આવે કે જેઓ તમામ ગેરફાયદાઓ અને અક્ષમતાઓ (કદાચ અસ્પૃશ્યતા સિવાય) થી પીડાતા સૌથી નીચલા

સ્તર પર છે, જેના માટે ઘણી અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ ખુલ્લી પડી છે, પરંતુ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની યાદીમાં સામેલ થવાથી મળતા સમાન અથવા સમાન લાભો વગર.

૧૪૪. આર્થિક સ્થિતિ પણ એક સુસંગત માપદંડ હોવાથી, પછાતપણું નક્કી કરવા માટે એક કસોટી તરીકે "માધ્યમ પરીક્ષણ" નો સમાવેશ કરવો યોગ્ય રહેશે, જેમ કે કેરળ સરકારે જયશ્રી કેસ ૬૩માં કર્યું હતું.આ બે પરીક્ષણો એટલે કે, જાતિ અથવા જૂથ અથવા સમુદાયની શરતો અનુસૂચિત જાતિઓ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિઓ સ્થિત છે તે શરતો જેવી જ હોવી જોઈએ અને ઉમેદવાર જે પરિવારની છે તેની આવક નિર્દિષ્ટ મર્યાદાને ઓળંગતી નથી તે કલમ ૧૫ (૪) હેઠળ કરવામાં આવતા કોઈપણ અનામતના લાભાર્થીઓ નક્કી કરવામાં ઉપયોગી માપદંડ તરીકે કામ કરશે.જોકે, કલમ ૧૬ (૪) ના હેતુ માટે એ પણ દર્શાવવું જોઈએ કે સરકારી સેવાઓમાં પછાત વર્ગનું પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ નથી તેવું સરકારનું માનવું છે."

૧૩૪. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે બે પરીક્ષણો એટલે કે, જાતિ અથવા જૂથ અથવા સમુદાયની શરતો અનુસૂચિત જાતિ અથવા અનુસૂચિત

જનજાતિઓ જે સ્થિતિમાં સ્થિત છે તેની સાથે લગભગ સમાન હોવી જોઈએ અને ઉમેદવાર જે પરિવારની છે તેની આવક નિર્દિષ્ટ મર્યાદાને ઓળંગતી નથી જે કલમ ૧૫ (૪) હેઠળ કરવામાં આવનાર કોઈપણ અનામતના લાભાર્થીઓ નક્કી કરવામાં ઉપયોગી માપદંડ તરીકે કામ કરશે.વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે જ્યાં સુધી કલમ ૧૬ (૪) નો સંબંધ છે, તે પણ દર્શાવવું જોઈએ કે પ્રશ્નમાં પછાત વર્ગ સરકારના અભિપ્રાયમાં સરકારી સેવાઓમાં પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતો નથી.

ઈ. *ઇન્દ્ર સાહની વિરુદ્ધ ભારત સંઘ*

૧૩૫. પછી આવે છે *ઇન્દ્ર સાહની અને અન્યો વિરુદ્ધ ભારત સંઘ અને અન્યો*ના કેસમાં આ અદાલતનો ૯–ન્યાયાધીશોની બેન્ચનો ચુકાદો, ૧૨ જે અન્ય પછાત વર્ગો માટે અનામત અંગેના કાયદાને નિર્ધારિત કરતો એક મહત્વપૂર્ણ સીમાચિહ્નરૂપ ગણી શકાય.૯ ન્યાયાધીશોની બેન્ચના ઉપરોક્ત ચુકાદાના અવતરણો રેફરલ ચુકાદામાં પણ પુનઃઉત્પાદિત કરવામાં આવ્યા છે **(પંજાબ રાજ્ય અને અન્ય વિરુદ્ધ દેવિન્દર સિંહ અને અન્ય [૧૩]).**

૧૩૬. હું બી. પી. જીવન રેડ્ડી, ન્યાયમૂર્તિ, જેમણે પોતાના માટે ચુકાદો લખ્યો છે અને એમ. એચ. કનિયા, મુખ્ય ન્યાયાધીશ, એમ. એન. વેંકટચલૈયા,

ન્યાયમૂર્તિ અને એ. એમ. અહમદી, ન્યાયમૂર્તિ (જે તે સમયે તેમના ન્યાયમૂર્તિ હતા) દ્વારા કરવામાં આવેલા કેટલાક નિરીક્ષણોનો ઉલ્લેખ કરીશ.

> "૭૮૧. શરૂઆતમાં, અમે કહી શકીએ કે આ ચર્ચાના હેતુ માટે, અમે અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અનુસૂચિત જાતિઓને અલગ રાખીએ છીએ (કારણ કે તેઓ પછાત વર્ગોમાં સામેલ છે), સિવાય કે ટિપ્પણી કરવા માટે કે કલમ ૧૬ (૪) દ્વારા વિચારવામાં આવેલા પછાત વર્ગોમાં કેટલીક જાતિઓનો સમાવેશ થાય છે–કારણ કે અનુસૂચિત જાતિઓમાં ઘણી જાતિઓનો સમાવેશ થાય છે તે વાતને નકારી શકાય નહીં."

૧૩૭. તેમના ન્યાયમૂર્તિ (જીવન રેડ્ડી, ન્યાયમૂર્તિ) એ અવલોકન કર્યું હતું કે 'નાગરિકોના પછાત વર્ગ' ની ઓળખના સંદર્ભમાં, અમે અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અનુસૂચિત જાતિઓને અલગ રાખીએ છીએ.એ નોંધવું સુસંગત રહેશે કે ચુકાદાના ઉપરોક્ત ભાગમાં તેમના સ્વામી (જીવન રેડ્ડી, ન્યાયમૂર્તિ) નાગરિકોના પછાત વર્ગની ઓળખના સંદર્ભમાં એક મુદ્દા પર વિચારણા કરી રહ્યા હતા.આ પૃષ્ઠભૂમિમાં એવું જોવા મળ્યું હતું કે અદાલત અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અનુસૂચિત જાતિઓને અલગ રાખી રહી છે કારણ કે તેઓ પછાત વર્ગોમાં સામેલ છે.વધુમાં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે કલમ ૧૬ (૪) દ્વારા વિચારવામાં આવેલા પછાત વર્ગોમાં કેટલીક જાતિઓનો સમાવેશ થાય છે કારણ

કે તેમાં નકારી શકાય નહીં કે અનુસૂચિત જાતિઓમાં ઘણી જાતિઓનો સમાવેશ થાય છે.

૧૩૮. ફકરા ૭૯૦ પછીથી, તેમના પ્રભુતાને 'અર્થ–પરીક્ષણ' અને 'ક્રીમી સ્તર' ગણવામાં આવે છે.ફકરો ૭૯૨ નું પુનઃઉત્પાદન કરવું યોગ્ય રહેશે, જે આ રીતે વાંચે છેઃ

> "૭૯૨. અમારા મતે, તે આવી કસોટીની મંજૂરી અથવા ઇચ્છનીયતાનો પ્રશ્ન નથી, પરંતુ એક વર્ગ–પછાત વર્ગની યોગ્ય અને વધુ યોગ્ય ઓળખનો પ્રશ્ન છે.વર્ગનો ખ્યાલ જ અમુક સામાન્ય લક્ષણો ધરાવતી સંખ્યાબંધ વ્યક્તિઓને સૂચવે છે જે તેમને અન્ય લોકોથી અલગ પાડે છે.અનુચ્છેદ ૧૬ની કલમ (૪) હેઠળ પછાત વર્ગમાં, જો જોડતી કડી સામાજિક પછાતપણું છે, તો તે આપેલ વર્ગમાં વ્યાપકપણે સમાન હોવું જોઈએ.જો કેટલાક સભ્યો સામાજિક રીતે ઘણા આગળ વધી ગયા હોય (જેનો સંદર્ભમાં અર્થ આર્થિક અને શૈક્ષણિક પણ હોઈ શકે છે) તો તેમની અને બાકીના વર્ગ વચ્ચેનો સંબંધ બંધાઈ જાય છે.તેઓ વર્ગમાં અયોગ્ય હશે.તેમને એકલા બાકાત રાખ્યા પછી, શું વર્ગ કોમ્પેક્ટ વર્ગ હશે? હકીકતમાં, આવા બાકાત રાખવાથી ખરેખર પછાત લોકોને ફાયદો થાય છે.જોકે, મુશ્કેલી ખરેખર રેખા દોરવામાં છે–રેખા કેવી રીતે અને ક્યાં

દોરવી?કારણ કે, રેખા દોરતી વખતે, એ સુનિશ્ચિત કરવું જોઈએ કે તે એક હાથ દ્વારા જે આપવામાં આવે છે તે બીજા હાથથી છીનવી ન લે.બાકાત રાખવાનો આધાર માત્ર આર્થિક ન હોવો જોઈએ, સિવાય કે, અલબત્ત, આર્થિક પ્રગતિ એટલી ઊંચી હોય કે તેનો અર્થ જરૂરી રીતે સામાજિક પ્રગતિ થાય.ચાલો આપણે મુદ્દો સમજાવીએ.સુથાર જાતિના સભ્ય કહે છે કે પછાત વર્ગનો એક સભ્ય મધ્ય પૂર્વમાં જાય છે અને ત્યાં સુથાર તરીકે કામ કરે છે.જો તમે તેની વાર્ષિક આવક રૂપિયામાં લો, તો તે ભારતીય ધોરણથી ઘણી વધારે હશે.શું તેને પછાત વર્ગમાંથી બાકાત રાખવામાં આવશે?શું ભારતમાં તેના બાળકોને કલમ ૧૬ (૪) ના લાભથી વંચિત રાખવામાં આવશે?જો કે, પરિસ્થિતિ અલગ હોઈ શકે છે, જો તે આર્થિક રીતે એટલો ઊંચો થાય કે પોતે એક ફેક્ટરીનો માલિક બની જાય.આવી સ્થિતિમાં તેનો સામાજિક દરજ્જો પણ વધે છે.તે પોતે અન્ય લોકોને રોજગાર આપવાની સ્થિતિમાં હશે.આવા કિસ્સામાં, તેની આવક માત્ર તેની સામાજિક સ્થિતિનું માપ છે.અન્યથા પણ આવકની ટોચમર્યાદા લાદવામાં ઘણી વ્યવહારુ મુશ્કેલીઓ પણ છે.ઉદાહરણ તરીકે, બોમ્બે, દિલ્હી અથવા કલકત્તા જેવા શહેરમાં ૩૬,૦૦૦ રૂપિયાની વાર્ષિક આવક કદાચ વધારે ન ગણાય, જ્યારે ગ્રામીણ ભારતમાં ગમે ત્યાં તે સારી આવક હોઈ શકે છે.દોરવાની રેખા વાસ્તવિક હોવી જોઈએ.બીજો પ્રશ્ન એ હશે કે, શું આવી રેખા સમગ્ર દેશ અથવા આપેલ રાજ્ય માટે એકસમાન હોવી

જોઈએ અથવા તે ગ્રામીણથી શહેરી વિસ્તારો વગેરેમાં અલગ હોવી જોઈએ.વધુમાં, કૃષિમાંથી થતી આવકનું મૂલ્યાંકન કરવું મુશ્કેલ હોઈ શકે છે અને તેથી, ખેડૂતોના કિસ્સામાં, માલિકીની હદના સંદર્ભમાં રેખા દોરવી પડી શકે છે.જ્યારે કોઈ વ્યક્તિની આવકને તેની સામાજિક પ્રગતિના માપદંડ તરીકે લઈ શકાય છે, ત્યારે નિર્ધારિત કરવાની મર્યાદા એવી હોવી જોઈએ નહીં કે જે એક હાથથી બીજા હાથથી આપવામાં આવે તે લઈ જવામાં પરિણમે.આવકની મર્યાદા એવી હોવી જોઈએ કે જે સામાજિક પ્રગતિનો અર્થ અને સંકેત આપે.તે જ સમયે, તે સ્વીકારવું આવશ્યક છે કે અમુક હોદ્દાઓ છે, જેમાં રહેનારાઓને કોઈપણ વધુ તપાસ વિના સામાજિક રીતે અદ્યતન તરીકે ગણી શકાય.ઉદાહરણ તરીકે, જો કોઈ નિયુક્ત પછાત વર્ગનો સભ્ય આઈએએસ અથવા આઈપીએસ અથવા અન્ય કોઈ અખિલ ભારતીય સેવાનો સભ્ય બને છે, તો તેનો દરજ્જો સમાજ (સામાજિક દરજ્જો) વધે છે; તે હવે સામાજિક રીતે વંચિત નથી.તેમના બાળકોને તેમની ક્ષમતા સમજવાની સંપૂર્ણ તક મળે છે.તેઓ જીવનની દોડમાં કોઈ પણ રીતે વિકલાંગ નથી.તેનો પગાર પણ એવો છે કે તે જરૂરિયાતથી ઉપર છે.તે તાર્કિક છે કે આવી સ્થિતિમાં તેમના બાળકોને અનામતનો લાભ આપવામાં આવતો નથી.કારણ કે તેમને અનામતનો લાભ આપીને તે પછાત વર્ગના અન્ય વંચિત સભ્યો તે લાભથી વંચિત રહી શકે છે.પછી ઉત્તરદાતાઓ માટે એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે 'એક

ગળી જવાથી ઉનાળો નથી આવતો', અને માત્ર જાતિ અથવા વર્ગના કેટલાક સભ્યો સામાજિક રીતે ઉન્નત બને છે, તેથી વર્ગ/જાતિ પછાત થવાનું બંધ થતું નથી.એ તરફ ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું છે કે કલમ ૧૬ની કલમ (૪) નો ઉદ્દેશ જૂથ પછાતપણું છે, વ્યક્તિગત પછાતપણું નહીં.જ્યારે અમે સંમત છીએ કે કલમ (૪) નો ઉદ્દેશ જૂથ પછાતપણું છે, ત્યારે અમને લાગે છે કે આવા સામાજિક રીતે ઉન્નત સભ્યોને બાકાત રાખવાથી 'વર્ગ' સાચો પછાત વર્ગ બનશે અને કલમ (૪) ના હેતુ અને ઉદ્દેશને વધુ યોગ્ય રીતે પૂર્ણ કરશે.(આ ચર્ચા માત્ર અન્ય પછાત વર્ગો સુધી મર્યાદિત છે અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અનુસૂચિત જાતિઓના કિસ્સામાં તેની કોઈ સુસંગતતા નથી)."

૧૩૯. તેમના ન્યાયમૂર્તિએ અવલોકન કર્યું હતું કે જો કોઈ વર્ગના કેટલાક સભ્યો સામાજિક રીતે ખૂબ જ ઉન્નત હોય, તો તેમની અને બાકીના વર્ગ વચ્ચેનો સંબંધ બંધાઈ જાય છે.અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે 'સામાજિક રીતે ખૂબ ઉન્નત' નો અર્થ આર્થિક છે અને તેનો અર્થ શૈક્ષણિક પણ હોઈ શકે છે.એવું જોવામાં આવ્યું છે કે તેઓ વર્ગમાં અયોગ્ય હશે.કોર્ટે રેખા દોરવામાં મુશ્કેલીને ધ્યાનમાં લીધી.એવું જોવામાં આવે છે કે તે એક હાથથી જે આપવામાં આવે છે તે બીજા હાથથી લઈ જવા સમાન ન હોવું જોઈએ.અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે બાકાત રાખવાનો આધાર માત્ર આર્થિક ન હોવો જોઈએ, સિવાય કે, અલબત્ત, આર્થિક પ્રગતિ

એટલી ઊંચી હોય કે તેનો અર્થ સામાજિક પ્રગતિ થાય.કોર્ટે અવલોકન કર્યું હતું કે દોરવાની રેખા વાસ્તવિક હોવી જોઈએ.અદાલતે એક પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો કે શું આવી રેખા સમગ્ર દેશ અથવા આપેલ રાજ્ય માટે એકસમાન હોવી જોઈએ અથવા તે ગ્રામીણથી શહેરી વિસ્તારો વગેરેમાં અલગ હોવી જોઈએ.એવું જોવામાં આવ્યું છે કે કૃષિમાંથી થતી આવકનું મૂલ્યાંકન કરવું મુશ્કેલ હોવાથી, ખેડૂતોના કિસ્સામાં, માલિકીની હદના સંદર્ભમાં રેખા દોરવી પડી શકે છે.એવું જોવામાં આવે છે કે આવકની મર્યાદા એવી હોવી જોઈએ કે જેનો અર્થ સામાજિક પ્રગતિ થાય.અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે તે જ સમયે, તે સ્વીકારવું આવશ્યક છે કે અમુક હોદ્દાઓ છે, જેમાં રહેનારાઓને કોઈપણ વધુ તપાસ વિના સામાજિક રીતે અદ્યતન તરીકે ગણી શકાય.એવું જોવામાં આવ્યું છે કે જો કોઈ નિયુક્ત પછાત વર્ગનો સભ્ય આઇએએસ અથવા આઇપીએસ અથવા અન્ય કોઈ અખિલ ભારતીય સેવાનો સભ્ય બને છે, તો સમાજમાં તેનો દરજ્જો વધે છે અને તે હવે સામાજિક રીતે વંચિત નથી.અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૧૬ની કલમ (૪) નો ઉદ્દેશ જૂથ પછાતપણું છે, આવા સામાજિક રીતે ઉન્નત સભ્યોને બાકાત રાખવાથી 'વર્ગ' સાચો પછાત વર્ગ બનશે અને કલમ (૪) ના હેતુ અને ઉદ્દેશને વધુ યોગ્ય રીતે પૂર્ણ કરશે.તેમાં કોઈ શંકા નથી કે, તે સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે કે ઉપરોક્ત ચર્ચા માત્ર અન્ય પછાત વર્ગો સુધી મર્યાદિત હતી અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અનુસૂચિત જાતિઓના કિસ્સામાં તેની કોઈ સુસંગતતા નહોતી.

૧૪૦. પછી પછાત વર્ગોને પછાત અને વધુ પછાત વર્ગોમાં વિભાજિત કરી શકાય કે કેમ તે પ્રશ્નનો જવાબ આ રીતે આપવામાં આવ્યો છેઃ

"૮૦૨. અમારો મત છે કે પછાત વર્ગોને પછાત અને વધુ પછાત તરીકે વર્ગીકૃત કરવા માટે કોઈ બંધારણીય અથવા કાનૂની પ્રતિબંધ નથી.અમે એમ નથી કહી રહ્યા કે તે કરવું જોઈએ.અમે આ પ્રશ્નથી ચિંતિત છીએ કે જો કોઈ રાજ્ય આવું વર્ગીકરણ કરે છે, તો શું તે અમાન્ય રહેશે?આપણને નથી લાગતું.ચાલો મંડલ આયોગ દ્વારા વિકસાવવામાં આવેલા માપદંડને લઈએ.કોઈપણ જાતિ, જૂથ અથવા વર્ગ કે જેણે અગિયાર કે તેથી વધુ ગુણ મેળવ્યા હોય તેને પછાત વર્ગ તરીકે ગણવામાં આવતો હતો.હવે એવું નથી લાગતું કે હજારો જાતિઓ/જૂથો/વર્ગોએ સમાન ગુણ મેળવ્યા હોય.કેટલીક જાતિઓ/જૂથો/વર્ગો હોઈ શકે છે જેમણે ૨૦ થી ૨૨ ની વચ્ચે ગુણ મેળવ્યા હોય અને કેટલાક એવા પણ હોઈ શકે છે જેમણે અગિયારથી તેરની વચ્ચે ગુણ મેળવ્યા હોય.તે વાજબી રીતે નકારી શકાય નહીં કે જાતિઓ/જૂથો/વર્ગોના આ બે સમૂહો વચ્ચે કોઈ તફાવત નથી.ઉદાહરણ આપવા માટે, સુવર્ણકાર અને વાડે (આંધ્રપ્રદેશમાં પરંપરાગત પથ્થર કાપનારા) જેવા બે વ્યવસાયિક જૂથોને લો, જે બંને અન્ય પછાત વર્ગોમાં સામેલ છે.કોઈ એ વાતને નકારી શકે નહીં કે

સુવર્ણકાર વાલ્ડો કરતાં ઘણા ઓછા પછાત હોય છે.જો તે બંનેને એકસાથે જૂથબદ્ધ કરવામાં આવે અને અનામત પૂરી પાડવામાં આવે, તો અનિવાર્ય પરિણામ એ આવશે કે સુવર્ણકારો તમામ અનામત હોદ્દાઓ છીનવી લેશે અને વાડીઓ માટે એક પણ જગ્યા નહીં રહે.આવી સ્થિતિમાં, રાજ્ય અન્ય પછાત વર્ગોમાં પણ વર્ગીકરણ કરવાની સલાહ આપી શકે છે જેથી પછાત વર્ગોમાં વધુ પછાત લોકો તેમના માટે નિર્ધારિત લાભો મેળવી શકે.રેખા ક્યાં દોરવી અને પેટા-વર્ગીકરણને કેવી રીતે અસર કરવી તે, જોકે, આયોગ અને રાજ્ય માટે બાબત છે-અને જ્યાં સુધી તે વાજબી રીતે કરવામાં આવે ત્યાં સુધી, કોર્ટ હસ્તક્ષેપ કરી શકશે નહીં.આ સંબંધમાં આંધ્રપ્રદેશમાં મેળવેલા વર્ગીકરણનો સંદર્ભ આપી શકાય છે.પછાત વર્ગોને ચાર વર્ગોમાં વહેંચવામાં આવ્યા છે.ગ્રુપ A માં "આદિવાસી જનજાતિઓ, વિમુક્ત જાતિઓ, વિચરતી અને અર્ધ વિચરતી જનજાતિઓ વગેરે" નો સમાવેશ થાય છે ગ્રુપ B માં ટેપર, વણકરો, સુથાર, લોખંડકામ કરનારા, સુવર્ણકાર, કમસાલિન્સ વગેરે જેવા વ્યાવસાયિક જૂથનો સમાવેશ થાય છે ગ્રુપ C "અનુસૂચિત જાતિઓ ખ્રિસ્તી ધર્મમાં પરિવર્તિત થાય છે અને તેમના વંશજો" સાથે સંબંધિત છે, જ્યારે ગ્રુપ D માં અન્ય તમામ વર્ગો/સમુદાયો/જૂથોનો સમાવેશ થાય છે, જે ગ્રુપ A, B અને C માં શામેલ નથી. પછાત વર્ગો માટે અનામત ૨૫ ટકા ખાલી જગ્યાઓ તેમની સંબંધિત વસ્તીના પ્રમાણમાં તેમની વચ્ચે પેટા વિભાજિત છે.આ

વર્ગીકરણ *બલરામ* [(૧૯૭૨) ૧ એસ. સી. સી. ૬૬૦ માં વાજબી ઠેરવવામાં આવ્યું હતું:(૧૯૭૨) ૩ એસસીઆર ૨૪૭].આ માત્ર એ બતાવવા માટે છે કે પછાત વર્ગોમાં પણ વાજબી ધોરણે પેટા–વર્ગીકરણ થઈ શકે છે.

૮૦૩. આ મુદ્દાને જોવાની બીજી એક રીત છે.કલમ ૧૬ (૪) "નાગરિકોના પછાત વર્ગ" જેવા માત્ર એક જ વર્ગને માન્યતા આપે છે.તે અનુછેદ ૧૫ (૪) ની જેમ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ વિશે અલગથી વાત કરતું નથી.તેમ છતાં, તે વિવાદની બહાર છે કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને પણ "નાગરિકોના પછાત વર્ગ" અભિવ્યક્તિમાં સામેલ કરવામાં આવે છે અને તેમની તરફેણમાં અલગ અનામત આપી શકાય છે.તે સમગ્ર દેશમાં સારી રીતે સ્વીકૃત ઘટના છે.તેની પાછળનો તર્ક શું છે?એવું છે કે જો અનુસૂચિત જનજાતિઓ, અનુસૂચિત જાતિઓ અને અન્ય પછાત વર્ગોને એકસાથે જોડવામાં આવે, તો અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને ઉચ્ચ અને શુષ્ક છોડીને તમામ ખાલી જગ્યાઓ ઓ. બી. સી. દૂર કરશે.આ જ તર્ક વધુ પછાત અને પછાત વચ્ચેના વર્ગીકરણને પણ સમર્થન આપે છે.અમારો કહેવાનો અર્થ એ નથી કે–અમે પુનરાવર્તન કરી

શકીએ–કે આ કરવું જોઈએ.અમે માત્ર એટલું જ કહી રહ્યા છીએ કે જો કોઈ રાજ્ય તે કરવાનું પસંદ કરે છે, તો તે કાયદામાં અસ્વીકાર્ય નથી."

૧૪૧. અદાલતે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવ્યું હતું કે પછાત વર્ગોમાં પણ વાજબી ધોરણે પેટા–વર્ગીકરણ થઈ શકે છે.અદાલતે એવું માન્યું હતું કે પછાત અને વધુ પછાત વર્ગો હોઈ શકે છે અને રાજ્ય પછાત વર્ગોમાં વધુ પછાત લોકોને વિશેષ લાભ પ્રદાન કરવાની સલાહ આપી શકે છે.એવું જોવામાં આવ્યું છે કે રેખા ક્યાં દોરવી અને પેટા–વર્ગીકરણને કેવી રીતે અસર કરવી તે આયોગ અને રાજ્ય માટે બાબત છે, અને જ્યાં સુધી તે વાજબી રીતે કરવામાં આવે ત્યાં સુધી કોર્ટ દરમિયાનગીરી કરી શકશે નહીં.

૧૪૨. કોર્ટે અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૧૬ (૪) માત્ર એક જ વર્ગને માન્યતા આપે છે જે "નાગરિકોનો પછાત વર્ગ" છે.એવું જોવા મળ્યું છે કે તે અનુછેદ ૧૫ (૪) ની જેમ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની અલગથી વાત કરતું નથી.તેથી એવું જોવા મળ્યું છે કે તે વિવાદની બહાર છે કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને પણ "નાગરિકોના પછાત વર્ગ" અભિવ્યક્તિમાં સામેલ કરવામાં આવે છે અને તેમની તરફેણમાં અલગ અનામત આપી શકાય છે.

૧૪૩. એવું પણ જોવામાં આવ્યું છે કે જો અનુસૂચિત જનજાતિઓ, અનુસૂચિત જાતિઓ અને અન્ય પછાત વર્ગોને એકસાથે જોડવામાં આવે તો અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને ઉચ્ચ અને શુષ્ક છોડીને તમામ ખાલી જગ્યાઓ ઓ. બી. સી. દૂર કરશે.એવું જોવામાં આવ્યું છે કે આ જ તર્ક વધુ પછાત અને પછાત વચ્ચેના વર્ગીકરણને પણ સમર્થન આપે છે.જો કે, કોર્ટે ચેતવણી આપી હતી કે તેનો અર્થ એ નથી કે રાજ્યએ તે કરવું જોઈએ, પરંતુ તે માત્ર એટલું જ કહી રહ્યું હતું કે જો રાજ્ય આમ કરવાનું પસંદ કરે, તો તે કાયદામાં અસ્વીકાર્ય નથી.

૧૪૪. આવો જ મત ન્યાયમૂર્તિ પી. બી. સાવંતે ફકરા ૫૨૩,૫૨૪ અને ૫૨૫માં પણ વ્યક્ત કર્યો છે, જે આ રીતે વાંચે છેઃ

> "૫૨૩. પ્રશ્નના બીજા ભાગના સંદર્ભમાં, બાલાજી [*૧૯૬૩ સપ્લિમેંટ ૧ એસસીઆર ૪૩૯*:એ. આઈ. આર. ૧૯૬૩ એસ. સી. ૬૪૯] એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે પછાત વર્ગોને પછાત અને વધુ પછાત વર્ગોમાં વર્ગીકૃત કરી શકાતા નથી.આ અવલોકનો, અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) ના સંદર્ભમાં કરવામાં આવ્યા હોવા છતાં, જે ત્યાં વિચારણા માટે પડ્યા હતા, તેમાં કોઈ શંકા નથી કે અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) ને સમાન રીતે લાગુ થશે.આ અવલોકનો કર્ણાટક રાજ્ય દ્વારા નિયુક્ત નાગન ગૌડા સમિતિની

ભલામણો સાથે વ્યવહાર કરતી વખતે કરવામાં આવ્યા હતા, જેણે પછાત સમુદાયોને બે વિભાગો, પછાત અને વધુ પછાતમાં વર્ગીકૃત કરવાની ભલામણ કરી હતી.તે ભલામણો કરતી વખતે સમિતિએ એક કસોટી લાગુ કરી હતી, જેમ કે, "શું આ સમુદાયમાં શિક્ષણનું ધોરણ રાજ્યની સરેરાશના ૫૦ ટકાથી ઓછું હતું?જો એમ હોત, તો સમુદાયને વધુ પછાત ગણવામાં આવતો હતો; જો એમ ન હોત, તો સમુદાયને પછાત ગણવામાં આવતો હતો." અદાલતે અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે અહેવાલ દ્વારા કરવામાં આવેલ પેટા–વર્ગીકરણ અને તેના પર આધારિત આદેશ કલમ ૧૫ (૪) હેઠળ ન્યાયી નથી, જે 'ખરેખર પછાત વર્ગો' માટે વિશેષ જોગવાઈ કરવાની સત્તા આપે છે.અદાલતે વધુમાં અવલોકન કર્યું હતું કે પછાત વર્ગોની બે શ્રેણીઓ રજૂ કરવામાં, વિવાદાસ્પદ આદેશનો હેતુ "રાજ્યના સૌથી અદ્યતન વર્ગોની તુલનામાં ઓછા ઉન્નત નાગરિકોના તમામ વર્ગોના લાભ માટે" પગલાં ઘડવાનો હતો.તે, કોર્ટ અનુસાર, કલમ ૧૫ (૪) નો અવકાશ ન હતો.વિવાદિત આદેશ દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી પદ્ધતિનું પરિણામ એ આવ્યું કે રાજ્યની લગભગ ૯૦ ટકા વસ્તીને પછાત ગણવામાં આવી હતી અને અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે, આ આદેશ દર્શાવે છે કે કેવી રીતે રાજ્યની વસ્તીને હકીકતમાં સૌથી વધુ ઉન્નત અને બાકીની, પછાત અને વધુ પછાતની બે શ્રેણીઓમાં વહેંચવામાં આવી હતી.આમ, પેટા–વર્ગીકરણ સામે ત્યાં જે મત લેવામાં આવ્યો હતો તે તે

કેસની હકીકતો પર હતો જે દર્શાવે છે કે રાજ્યની લગભગ ૯૦ ટકા વસ્તીને પછાત તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવી હતી, પછાત (વધુ પછાતની સરખામણીમાં) ની પછાતતાને રાજ્યના સૌથી અદ્યતન વર્ગોની સરખામણીમાં માપવામાં આવી હતી.જેઓ સૌથી અદ્યતન કરતાં ઓછા ઉન્નત હતા, તે બધાને પછાત તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા હતા.અદાલતે એવું માન્યું હતું કે વધુ પછાત અથવા ખરેખર પછાત લોકો જ કલમ ૧૫ (૪) ની જોગવાઈઓનો લાભ મેળવવા માટે હકદાર હશે.બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, જ્યારે વધુ પછાતને ત્યાં યોગ્ય રીતે પછાત તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા હતા, ત્યારે પછાતને યોગ્ય રીતે પછાત તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા ન હતા.

૫૨૪. એ તરફ ધ્યાન દોરવામાં આવી શકે છે કે વસંત કુમાર [૧૯૮૫ સપ્લિમેન્ટ એસ. સી. સી. ૭૧૪:૧૯૮૫ સપ્લિમેન્ટ ૧ એસસીઆર ૩૫૨] ચિન્નાપ્પા રેડ્ડી, જે. બાલાજી [૧૯૬૩ સપ્લિમેન્ટ ૧ એસસીઆર ૪૩૯ માં ઉપરોક્ત દ્રષ્ટિકોણનો ઉલ્લેખ કર્યા પછીઃએ. આઈ. આર. ૧૯૬૩ એસ. સી. ૬૪૯] એ અવલોકન કર્યું હતું કે આવા પરીક્ષણની ઔચિત્ય દરેક કેસની હકીકતો પર સવાલ ઉઠાવવા માટે ખુલ્લી હોઈ શકે છે, પરંતુ જો બંને વર્ગો માત્ર થોડા જ પાછળ ન હોય, પરંતુ સૌથી અદ્યતન વર્ગોથી ઘણા પાછળ હોય તો સૈદ્ધાંતિક રીતે બેકવર્ડ્સ અને મોર

બેકવર્ડ્સમાં વર્ગીકરણ ન કરી શકાય તેનું કોઈ કારણ નથી.તેમણે વધુમાં અવલોકન કર્યું હતું કે હકીકતમાં, વધુ પછાત વર્ગોને મદદ કરવા માટે આ પ્રકારનું વર્ગીકરણ જરૂરી હશે; અન્યથા પછાત વર્ગોના જે લોકો વધુ પછાત વર્ગો કરતાં થોડા વધુ ઉન્નત હશે, તેઓ તમામ બેઠકો સાથે એ રીતે દૂર ચાલ્યા જશે જાણે કે અનામત વધુ પછાત વર્ગો સુધી મર્યાદિત હોય અને પછાત વર્ગોમાંથી સહેજ વધુ ઉન્નત વર્ગોને કોઈ અનામત આપવામાં ન આવે, પછાત વર્ગોને કોઈ બેઠક નહીં મળે કારણ કે ઉન્નત વર્ગો સામાન્ય વર્ગ માટે ઉપલબ્ધ તમામ બેઠકો સાથે દૂર ચાલ્યા જશે.આદર સાથે, આ બાબતનો સાચો દૃષ્ટિકોણ છે.પછાત વર્ગોને પછાત અને વધુ પછાત વર્ગોમાં વર્ગીકૃત કરી શકાય કે કેમ તે દરેક કેસની હકીકતો પર નિર્ભર કરશે.જ્યાં સુધી પછાત અને વધુ પછાત બંને વર્ગો માત્ર તુલનાત્મક રીતે જ નહીં પરંતુ ઉન્નત વર્ગો કરતાં નોંધપાત્ર રીતે પછાત છે, અને વધુમાં, તેમની વચ્ચે પછાતપણામાં નોંધપાત્ર તફાવત છે, ત્યાં સુધી તમામ પછાત વર્ગોને બંધારણ હેઠળની વિશેષ જોગવાઈઓનો સમાન લાભ મેળવવો હોય તો પેટા વર્ગીકરણ કરવું પણ જરૂરી છે.ઉદાહરણ તરીકે, મંડળ આયોગે સામાજિક, શૈક્ષણિક અને આર્થિક સૂચકાંકોના આધારે સામાજિક, શૈક્ષણિક અને આર્થિક જેવા ત્રણ પરિબળોમાંથી દરેકને અલગ–અલગ મૂલ્યો આપીને ૨૨ મુદ્દાઓ વિકસાવ્યા છે.૨૨ કે તેથી વધુ ગુણ મેળવનારા સામાજિક જૂથોને ત્યાં "સામાજિક અને

શૈક્ષણિક રીતે પછાત" તરીકે સૂચિબદ્ધ કરવામાં આવ્યા છે અને બાકીનાને "ઉન્નત" તરીકે સૂચિબદ્ધ કરવામાં આવ્યા છે.હવે, ૧૧ અને ૨૨ પોઈન્ટની વચ્ચે કેટલાક ૧૧ થી ૧૫ પોઈન્ટ મેળવી શકે છે, જ્યારે અન્ય તમામ ૨૨ પોઈન્ટ મેળવી શકે છે.તેથી, તેમના પછાતપણામાં નોંધપાત્ર તફાવત છે.હજુ એક બીજું ઉદાહરણ જે આપી શકાય છે તે વસંત કુમાર [૧૯૮૫ એસ. સી. સી. ૭૧૪ માં નિર્ણય પછી બહાર પાડવામાં આવેલા અનામત અંગેના ૧૩ ઓક્ટોબર, ૧૯૮૬ના કર્ણાટક રાજ્ય સરકારના આદેશનું છે:૧૯૮૫ સપ્લિમેન્ટ ૧ એસ. સી. આર. ૩૫૨] જ્યાં પછાત વર્ગોને પાંચ વર્ગોમાં વહેંચવામાં આવ્યા છે, જેમ કે, એ, બી, સી, ડી અને ઈ. એ શ્રેણીમાં, બૈરાગી, બંજારી અને લાંબાડી જેવી જાતિઓ અથવા સમુદાયો કે જે વિચરતી જનજાતિઓ છે, અને બેદારૂ, રામોશી કે જેને અગાઉ ગુનાહિત જનજાતિઓ તરીકે કલંકિત કરવામાં આવી હતી, જ્યારે ડી શ્રેણીમાં ક્ષત્રિય અને રાજપૂત જેવી જાતિઓ આવે છે.બંનેને એકસાથે જોડવું એ પહેલાની વિશેષ જોગવાઈઓના લાભને સંપૂર્ણપણે નકારી કાઢવું હશે, પછીની તમામ લાભો છીનવી લેશે.બીજી બાજુ, પછાત વર્ગને પછાતપણાનો દરજ્જો આપવાનો ઇનકાર કરવો અને તેમને ઉન્નત વર્ગો સાથે સ્પર્ધા કરવા માટે કહેવું, પછીના વર્ગોને કોઈ બેઠક અથવા પદ વિના છોડી દેશે.આવા સંજોગોમાં પછાત વર્ગોને પછાત અને વધુ કે સૌથી પછાત વર્ગોમાં પેટા–વર્ગીકરણ કરવું માત્ર ઇચ્છનીય જ નહીં પરંતુ આવશ્યક પણ છે.જો કે,

તેમાંના દરેક માટે કર્ણાટક સરકારના આદેશની જેમ વિશેષ ક્વોટા નક્કી કરવો પડશે.જો તે કરવામાં ન આવે તો, વર્તમાન કેસની જેમ, અને અનામત જગ્યાઓ પહેલા વધુ પછાત લોકોને આપવામાં આવે છે અને માત્ર બાકીની જગ્યાઓ પછાત અથવા ઓછા પછાત લોકોને આપવામાં આવે છે, તો વધુ પછાત તમામ જગ્યાઓ છીનવી શકે છે, જેમાં પછાતને કોઈ જગ્યા ન હોય.પછાતને ન તો અનામત ક્વોટામાં તેનું પદ મળશે અને ન તો સામાન્ય શ્રેણીમાં આગળના સાથે સ્પર્ધા કરવાની ક્ષમતાના અભાવને કારણે.

૫૨૫. તેથી, એવું માનવું પડશે કે દરેક કેસની હકીકતોના આધારે પછાત વર્ગોને પછાત અને વધુ કે સૌથી પછાત વર્ગોમાં પેટા–વર્ગીકરણ કરવું વાજબી ગણાશે, જો કે તેમાંના દરેક માટે અલગ ક્વોટા નક્કી કરવામાં આવે."

૧૪૫. તેમના શાસનકાળમાં એવું માનવામાં આવતું હતું કે પછાત વર્ગોને પછાત અને વધુ કે સૌથી પછાત વર્ગોમાં પેટા–વર્ગીકરણ ન્યાયી ગણાશે, જો કે તેમાંના દરેક માટે અલગ અલગ ક્વોટા નક્કી કરવામાં આવે.

૧૪૬. પછાત વર્ગોને પછાત અને વધુ પછાત વર્ગોમાં વિભાજિત કરી શકાય કે કેમ તે પ્રશ્નનો જવાબ ન્યાયમૂર્તિ પી. બી. સાવંતે નીચે મુજબ આપ્યો છે (ફકરો ૫૫૨):

"પ્રશ્ન ૫:

અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) પછાત વર્ગોને પછાત અને વધુ કે સૌથી પછાત વર્ગોમાં વર્ગીકૃત કરવાની મંજૂરી આપે છે.જો કે, આ વર્ગીકરણને માત્ર સામાજિક પછાતપણાની માત્રાના આધારે મંજૂરી આપવામાં આવી છે, માત્ર આર્થિક વિચારણાના આધારે નહીં.

જો પછાત વર્ગોને પછાત અને વધુ કે સૌથી પછાત વર્ગોમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવે તો આવા દરેક વર્ગો માટે અનામતનો અલગ ક્વોટા રાખવો પડશે.આવા અલગ ક્વોટાની ગેરહાજરીમાં અનામત ગેરકાયદેસર રહેશે.

પછાત વર્ગો અથવા પછાત વર્ગના સામાજિક જૂથને આર્થિક અથવા અન્ય કોઈ વિચારણા પર ઉન્નત વિભાગ અને પછાત વિભાગમાં વર્ગીકૃત કરવાની મંજૂરી નથી.પ્રગતિની કસોટી આગળના વર્ગો સાથે સ્પર્ધા કરવાની ક્ષમતામાં છે.જો પછાત વર્ગમાં ઉન્નત વર્ગ એટલો ઉન્નત છે કે તે આગળના વર્ગો સાથે સ્પર્ધા કરી શકે છે, તો પછાત વર્ગનો ઉન્નત વર્ગ હવે

પછાત વર્ગનો નથી અને તેને એવું ગણવાનું બંધ કરવું જોઈએ અને કલમ ૧૬ (૪) હેઠળ અનામતનો લાભ નકારવો જોઈએ."

૧૪૭. આમ જોઈ શકાય છે કે સાવંત, ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે જો પછાત વર્ગમાં ઉન્નત વર્ગ એટલો ઉન્નત છે કે તે આગળના વર્ગો સાથે સ્પર્ધા કરી શકે છે, તો પછાત વર્ગનો ઉન્નત વર્ગ હવે પછાત વર્ગનો નથી અને તેને ધ્યાનમાં લેવાનું બંધ કરવું જોઈએ અને કલમ ૧૬ (૪) હેઠળ અનામતનો લાભ નકારવો જોઈએ.

એફ. *ઈ. વી. ચિન્નૈયા વિરુદ્ધ આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય*

૧૪૮. *ઈ. વી. ચિન્નૈયા*ના કિસ્સામાં, આંધ્રપ્રદેશ અનુસૂચિત જાતિ (અનામતનું તર્કસંગતકરણ) અધિનિયમ, ૨૦૦૦ (૨૦૦૦નો એ. પી. અધિનિયમ ૨૦) ની માન્યતાને હૈદરાબાદ ખાતે આંધ્ર પ્રદેશ હાઈકોર્ટ સમક્ષ પડકારવામાં આવ્યો હતો.૫ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ૪ ની બહુમતીથી તેને ફગાવી દીધી હતી:૧.ઉપરોક્ત કાયદા હેઠળ, અનુસૂચિત જાતિઓની રાષ્ટ્રપતિની સૂચિમાંની જાતિઓને ૪ જૂથોમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવી હતી.ઉપરોક્ત ૪ જૂથોમાં બેઠકોની વહેંચણી અલગ–અલગ પ્રમાણમાં કરવામાં આવી હતી.

૧૪૯. એન. સંતોષ હેગડે, જસ્ટિસ ફોર સેલ્ફ, એસ. એન. વરિયાવા અને બી. પી. સિંહ, જસ્ટિસ (તેમના સ્વામી તરીકે) નું નિરીક્ષણ આ રીતે કરવામાં આવ્યું હતું:

> "૧૩. આપણે સૌપ્રથમ બંધારણની કલમ ૩૪૧ની અસર પર વિચાર કરીશું અને તપાસ કરીશું કે શું રાજ્ય, સૌથી નબળા લોકો માટે અનામત આપવાની આડમાં, રાષ્ટ્રપતિ યાદીમાં ઉલ્લેખિત જાતિઓને વિવિધ જૂથોમાં વિભાજિત કરીને રાષ્ટ્રપતિ યાદી સાથે છેડછાડ કરી શકે છે કે કેમ.બંધારણના ભાગ ૧૬માં જોવા મળતી કલમ ૩૪૧ અમુક વર્ગોને લગતી વિશેષ જોગવાઈઓનો ઉલ્લેખ કરે છે જેમાં અનુસૂચિત જાતિઓનો સમાવેશ થાય છે.આ અનુચ્છેદમાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે રાષ્ટ્રપતિ કોઈ પણ રાજ્ય અથવા કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં જાહેર સૂચના દ્વારા તેના રાજ્યપાલ સાથે પરામર્શ કર્યા પછી, જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથોને નિર્દિષ્ટ કરી શકે છે, જે આ બંધારણના હેતુઓ માટે તે રાજ્ય અથવા કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં અનુસૂચિત જાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવશે.આ સૂચવે છે કે રાજ્યના સંદર્ભમાં અનુસૂચિત જાતિઓની માત્ર એક જ યાદી હોઈ શકે છે અને તે યાદીમાં તમામ ચોક્કસ જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા તે રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં

સૂચિત ભાગ અથવા જૂથોનો સમાવેશ થવો જોઈએ.ઉપરોક્ત સૂચિમાંથી કોઈપણ સમાવેશ અથવા બાકાત ફક્ત બંધારણની કલમ ૩૪૧ (૨) હેઠળ સંસદ દ્વારા જ કરી શકાય છે.સમગ્ર બંધારણમાં જ્યાં પણ "અનુસૂચિત જાતિઓ" નો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો હોય ત્યાં તે માત્ર કલમ ૩૪૧ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવેલી સૂચિનો જ ઉલ્લેખ કરે છે અને આ યાદીમાં કોઈ પણ પેટા વર્ગીકરણ અથવા વિભાજનનો કોઈ સંદર્ભ નથી, સિવાય કે, કદાચ, કલમ ૩૩૦ના મર્યાદિત હેતુ માટે, જે લોકસભામાં અનુસૂચિત જાતિઓ માટે બેઠકો અનામત રાખવાનો ઉલ્લેખ કરે છે, જે આ કેસની હકીકતોને લાગુ પડતી નથી.કલમ ૩૪૧ પરથી એ પણ સ્પષ્ટ છે કે સંસદના કાયદા દ્વારા યાદીમાં બાકાત અથવા સમાવેશ કરવાની મર્યાદિત સત્તા સિવાય અનુસૂચિત જાતિઓની રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં જોવા મળતી આ જાતિઓને પેટા વિભાજિત, પેટા વર્ગીકૃત અથવા પેટા જૂથ બનાવવાની કોઈ જોગવાઈ નથી.તેથી, તે સ્પષ્ટ છે કે બંધારણનો હેતુ બંધારણના હેતુ માટે યાદીમાં ઉલ્લેખિત પેટા જાતિઓ, જાતિઓ અને જનજાતિઓ સહિત તમામ જાતિઓને એક જૂથના સભ્યો બનાવવાનો હતો અને આ જૂથને કોઈ પણ હેતુ માટે પેટા વિભાજિત કરી શકાતું નથી.આ સંબંધમાં બંધારણ સભાનો સંદર્ભ આ તબક્કે ઉપયોગી થઈ શકે છે."

૧૫૦. તેમના સ્વામીએ અવલોકન કર્યું હતું કે બંધારણની કલમ ૩૪૧ના અવલોકનમાંથી, રાજ્યને લગતી અનુસૂચિત જાતિઓની માત્ર એક જ યાદી હોઈ શકે છે અને તે યાદીમાં તમામ ચોક્કસ જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા તે રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં સૂચિત ભાગ અથવા જૂથોનો સમાવેશ થવો જોઈએ.એવું જોવામાં આવ્યું છે કે ઉપરોક્ત સૂચિમાંથી કોઈપણ સમાવેશ અથવા બાકાત ફક્ત બંધારણની કલમ ૩૪૧ (૨) હેઠળ સંસદ દ્વારા જ કરી શકાય છે.એવું જોવામાં આવે છે કે કલમ ૩૪૧ પરથી એ પણ સ્પષ્ટ છે કે સંસદના કાયદા દ્વારા યાદીમાં બાકાત અથવા સમાવેશ કરવાની મર્યાદિત સત્તા સિવાય આ જાતિઓને પેટા વિભાજિત, પેટા વર્ગીકૃત અથવા પેટા જૂથ બનાવવાની કોઈ જોગવાઈ નથી જે અનુસૂચિત જાતિઓની રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં જોવા મળે છે.એવું જોવામાં આવ્યું છે કે બંધારણનો ઈરાદો બંધારણના હેતુ માટે યાદીમાં ઉલ્લેખિત પેટા જાતિઓ, જાતિઓ અને જનજાતિઓ સહિત તમામ જાતિઓને એક જૂથના સભ્યો બનાવવાનો છે અને આ જૂથને કોઈ પણ હેતુ માટે વિભાજિત કરી શકાતું નથી.

૧૫૧. ફકરા ૨૬ માં આ રીતે અવલોકન કરવામાં આવ્યું છેઃ

> "૨૬. આમ બંધારણની યોજનામાંથી, કલમ ૩૪૧ અને *એન. એમ. થોમસ* [(૧૯૭૬) ૨ એસ. સી. સી. ૩૧૦ ના કેસમાં આ અદાલતના ઉપરોક્ત મંતવ્યોઃ૧૯૭૬ એસ. સી. સી. (એલ. એન્ડ. એસ.) ૨૨૭]

એ સ્પષ્ટ છે કે એકવાર રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં સામેલ થયેલી જાતિઓ પોતે જ એક વર્ગ બનાવે છે.જો તેઓ બંધારણ હેઠળ એક વર્ગ છે, તો કોઈપણ વિચારણાના આધારે વ્યક્તિઓના આ વર્ગોનું કોઈપણ વિભાજન રાષ્ટ્રપતિની સૂચિ સાથે છેડછાડ સમાન હશે.

૧૫૨. કલમ ૩૪૧ અને *એન. એમ. થોમસ*ના કેસમાં વ્યક્ત થયેલા મંતવ્યો પર આધાર રાખીને કોર્ટે અવલોકન કર્યું હતું કે તે સ્પષ્ટ છે કે એકવાર રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં સમાવિષ્ટ જાતિઓ પોતે જ એક વર્ગ બનાવે છે.એવું જોવામાં આવ્યું છે કે જો તેઓ બંધારણ હેઠળ એક વર્ગ છે, તો કોઈપણ વિચારણાના આધારે વ્યક્તિઓના આ વર્ગોનું કોઈપણ વિભાજન રાષ્ટ્રપતિની સૂચિ સાથે 'છેડછાડ' સમાન હશે.

૧૫૩. ફકરા ૩૧ માં, કોર્ટે આ રીતે અવલોકન કર્યું:

"૩૧. કાયદાના વિગતવાર અવલોકન પર એવું જોવા મળે છે કે કલમ ૩ એ કાયદામાં એકમાત્ર મૂળ જોગવાઈ છે, બાકીની જોગવાઈઓ માત્ર પ્રક્રિયાગત છે.કાયદાની કલમ ૩ રાજ્યની રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં ગણાયેલી જાતિઓમાંથી ૪ જૂથોની રચનાની જોગવાઈ કરે છે.પુનઃસંગઠન પછી તે આ ૪ જૂથોમાં અનુસૂચિત જાતિઓની તરફેણમાં પહેલેથી જ કરવામાં આવેલી અનામતની પ્રમાણસર ફાળવણીની જોગવાઈ કરે છે.તે ઉપરાંત

આ કાયદામાં અન્ય કોઈ જોગવાઈ નથી.રાજ્ય સરકારે પછાત વર્ગો માટે ઉપલબ્ધ અનામતના કુલ ક્વોટામાંથી ૧૫ ટકા અનામત અનુસૂચિત જાતિઓને પહેલેથી જ ફાળવી દીધી હોવાથી આ કાયદા હેઠળ પછાત વર્ગોને કોઈ અનામત ફાળવવાનો પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી.તેથી, એ સ્પષ્ટ છે કે આ કાયદાનો હેતુ અથવા સાચો ઈરાદો માત્ર અનુસૂચિત જાતિઓની રાષ્ટ્રપતિની સૂચિમાં જાતિઓને પહેલા ૪ જૂથોમાં વહેંચવાનો અને પછી અનુસૂચિત જાતિઓને ફાળવવામાં આવેલા ૧૫ ટકા અનામતને એક વર્ગ તરીકે આ ૪ જૂથોમાં વહેંચવાનો છે.આમ એ સ્પષ્ટ છે કે આ કાયદો પ્રથમ વખત અનુસૂચિત જાતિઓને અનામતની જોગવાઈ કરતો નથી, પરંતુ માત્ર અનુસૂચિત જાતિઓનું પેટા વર્ગીકરણ કરીને પહેલેથી જ કરવામાં આવેલા અનામતનું પુનઃવિતરણ કરવાનો ઈરાદો ધરાવે છે, જેને અન્યથા પોતે જ એક વર્ગ માનવામાં આવે છે.તે કાયદામાં સારી રીતે સ્થાપિત સિદ્ધાંત છે કે પછાત વર્ગને અનામત એ બંધારણીય આદેશ નથી.અનુસૂચિત જાતિઓ સહિત અમુક પછાત વર્ગોને સમાજમાં પ્રગતિની તક પૂરી પાડવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે, કલમ ૧૫ (૪) હેઠળ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં અને કલમ ૧૬ (૪) હેઠળ રાજ્યની જાહેર સેવાઓમાં અમુક બેઠકો અનામત રાખવી તે સંબંધિત રાજ્યનો વિશેષાધિકાર છે.તેની બંધારણીય જવાબદારીનો તે ભાગ, ઉપર જણાવ્યા મુજબ, રાજ્ય દ્વારા પહેલેથી જ પૂર્ણ કરવામાં આવ્યો છે.આમ કર્યા પછી, બંધારણ દ્વારા

પહેલેથી જ માન્યતા પ્રાપ્ત વર્ગને પેટા વર્ગીકૃત કરવા અને રાજ્ય દ્વારા બનાવવામાં આવેલા પેટા વર્ગમાં પહેલેથી જ અનામત ક્વોટાનો એક ભાગ અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં ફાળવવા માટે રાજ્ય માટે તે ખુલ્લું નથી.અહીં ઉપરની ચર્ચા પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે વિવાદિત કાયદાનો પ્રાથમિક ઉદ્દેશ રાજ્યને લાગુ પડતી અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં પેટા જાતિઓના જૂથો બનાવવાનો છે અને અમારા મતે અનામતનું વિભાજન માત્ર ગૌણ અને પરિણામી છે.આ પેટા વર્ગીકરણ અને અનામતની વહેંચણીનો ઉદ્દેશ ગમે તે હોય, અમારું માનવું છે કે રાજ્ય તેની કાયદાકીય ક્ષમતાને સૂચિ II ની એન્ટ્રી ૪૧ અથવા સૂચિ III ની એન્ટ્રી ૨૫ માં શોધીને રાજ્યની અનુસૂચિત જાતિઓની સૂચિને વિભાજિત કરવા માટે કાયદો બનાવવાની કાયદાકીય શક્તિનો દાવો કરી શકતું નથી. તેથી અમારો અભિપ્રાય છે કે આ કાયદો શિક્ષણના ક્ષેત્ર અથવા રાજ્યની જાહેર સેવાઓના ક્ષેત્રને સંચાલિત કરતો કાયદો નથી."

૧૫૪. આમ જોઈ શકાય છે કે આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે પેટા–વર્ગીકરણ અને અનામતની વહેંચણીનો ઉદ્દેશ ગમે તે હોય, રાજ્ય યાદી–II ની એન્ટ્રી 41 અથવા યાદી–III ની એન્ટ્રી 25 હેઠળ પોતાની કાયદાકીય ક્ષમતાને અનુસરીને રાજ્યની અનુસૂચિત જાતિઓની સૂચિને વિભાજિત કરવા માટે કાયદો બનાવવાની કાયદાકીય શક્તિનો દાવો કરી શકતું નથી. અદાલતે એવું માન્યું હતું

કે, સારમાં આ કાયદો શિક્ષણના ક્ષેત્ર અથવા રાજ્યની જાહેર સેવાઓના ક્ષેત્રને સંચાલિત કરતો કાયદો નથી.

૧૫૫. પછી કોર્ટે એક પ્રશ્ન પૂછ્યો કે શું વિવાદિત કાયદો અનુસૂચિત જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ અથવા સૂક્ષ્મ–વર્ગીકરણ બનાવે છે જેથી બંધારણની કલમ ૧૪નું ઉલ્લંઘન થાય.એ જ જવાબ નીચે મુજબ છેઃ

> "૪૧. અમારા મતે, રાષ્ટ્રપતિના આદેશમાં આપવામાં આવેલી જાતિઓના એકત્રીકરણને સમગ્ર વર્ગનું પ્રતિનિધિત્વ ગણવું જોઈએ.અમારા મતે હાઈકોર્ટનો વિપરીત અભિગમ સાચો ન હતો.કાનૂની કલ્પના બનાવવામાં આવી છે તે જ હકીકત એ હકીકત સૂચવે છે કે રાજ્યની વિધાનસભા એવી કોઈ કાર્યવાહી કરી શકતી નથી જે તેની વિરુદ્ધ અથવા અસંગત હોય.વિવિધ જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જૂથો અથવા તેના ભાગને રાજ્યમાં એક સમૂહ તરીકે મૂકવાનો વિચાર જ સ્પષ્ટ રીતે સૂચવે છે કે તેમને વધુ પેટા વિભાજિત અથવા પેટા વર્ગીકૃત ન કરવા જોઈએ.જો અનુસૂચિત જાતિના સભ્યોના વર્ગમાં એક વર્ગ બનાવવામાં આવે, તો તે સૂચિ સાથે છેડછાડ કરવા સમાન હશે.આ પ્રકારનું પેટા વર્ગીકરણ બંધારણની કલમ ૧૪નું ઉલ્લંઘન હશે.તે સાચું હોઈ શકે છે, જેમ કે ઉચ્ચ અદાલતે અવલોકન કર્યું છે, કે જાતિ વ્યવસ્થા સમાજમાં અટવાઈ ગઈ છે

પરંતુ તેની દુષ્ટ અસરને દૂર કરવાના દૃષ્ટિકોણથી, બંધારણીય યોજનાને જવાબ ન આપતા કાયદાને સમર્થન આપી શકાતું નથી.ઉચ્ચ ન્યાયાલય સાથે સહમત થવું પણ મુશ્કેલ છે કે પછાતપણું ઓળખવાના હેતુથી, અનુસૂચિત જાતિના સભ્યોમાંથી કોણ વધુ પછાત છે તે અંગે આયોગની નિમણૂક કરીને વધુ તપાસ કરી શકાય છે.જો અનામતનો લાભ તેમને સમાનરૂપે ન મળી રહ્યો હોય, તો તેમને પૂરતી અથવા વધારાની તાલીમ આપવામાં આવે તે માટે પગલાં લેવા જોઈએ જેથી તેઓ અન્ય લોકો સાથે સ્પર્ધા કરી શકે, પરંતુ તેનો અર્થ એ નથી કે અનુસૂચિત જાતિઓને અનામતને તર્કસંગત બનાવવાની પ્રક્રિયામાં કલમ ૧૪,૧૫ અને ૧૬ના બંધારણીય આદેશનું ઉલ્લંઘન થઈ શકે છે.

૪૨. આરક્ષણને બંધારણીય યોજનાને ધ્યાનમાં રાખીને સામાજિક ઉદ્દેશ્યના દ્રષ્ટિકોણથી ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ, અને રાજકીય મુદ્દા તરીકે નહીં અને આમ, અનુસૂચિત જાતિના સભ્યોને એક જૂથ તરીકે પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ આપવું જોઈએ, બે અથવા વધુ જૂથોને નહીં.

૪૩. હકીકત એ છે કે અનુસૂચિત જાતિના સભ્યો પછાત વર્ગોમાં સૌથી વધુ પછાત છે અને વિવાદિત કાયદો બંધારણની કલમ ૧૫ની કલમ (૪) અને કલમ ૧૬ની કલમ (૪) બંનેની દ્રષ્ટિએ તેમનું પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ ન

હોવાના આધારે પહેલેથી જ આગળ વધી ચૂક્યો છે, તેથી સૂક્ષ્મ વર્ગીકરણ દ્વારા વધુ વર્ગીકરણને મંજૂરી નથી.વિવિધ વર્ગના લોકોનું તેમની સંબંધિત જાતિના આધારે આ પ્રકારનું વર્ગીકરણ પણ વાજબીતાના સિદ્ધાંતનું ઉલ્લંઘન હશે.કલમ ૩૪૧ પૂરી પાડે છે કે રાષ્ટ્રપતિ યાદીમાંથી જાતિઓના એક ભાગ અથવા જૂથને પણ બાકાત રાખવાનું કામ સંસદ દ્વારા જ થઈ શકે છે.તેનો તાર્કિક પરિણામ એ હશે કે રાજ્ય વિધાનસભાઓને આવું કરવા પર પ્રતિબંધ છે.બંધારણના હેતુ માટે અનુસૂચિત જાતિના સભ્યોને લાભ આપવા માટે એક સમાન માપદંડ અપનાવવો આવશ્યક છે.વિવાદિત કાયદો ઉપરોક્ત બંધારણીય યોજનાની વિરુદ્ધ હોવાથી તેને ટકાવી શકાતો નથી."

૧૫૬. એવું માનવામાં આવ્યું છે કે રાષ્ટ્રપતિના આદેશમાં આપવામાં આવેલી જાતિઓના સમૂહને સમગ્ર વર્ગનું પ્રતિનિધિત્વ ગણવું જોઈએ.એવું માનવામાં આવે છે કે વિવિધ જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જૂથ અથવા તેના ભાગને રાજ્યમાં એક સમૂહ તરીકે મૂકવાનો વિચાર જ સ્પષ્ટ રીતે સૂચવે છે કે તેમને વધુ પેટા વિભાજિત અથવા પેટા વર્ગીકૃત કરવામાં નહીં આવે.એવું માનવામાં આવે છે કે જો અનુસૂચિત જાતિના સભ્યોના વર્ગમાં એક વર્ગ બનાવવામાં આવે, તો તે સૂચિ સાથે છેડછાડ કરવા સમાન હશે.આ પ્રકારનું પેટા વર્ગીકરણ બંધારણની કલમ ૧૪નું ઉલ્લંઘન હશે.

૧૫૭. અદાલતે એવું પણ માન્યું હતું કે લોકોની વિવિધ વર્ગોના સભ્યોનું તેમની સંબંધિત જાતિઓના આધારે વર્ગીકરણ પણ વાજબીતાના સિદ્ધાંતનું ઉલ્લંઘન કરશે.

૧૫૮. એસ. બી. સિન્હા, ન્યાયમૂર્તિએ તેમના અલગ સંમત અભિપ્રાયમાં આ રીતે અભિપ્રાય આપ્યો હતોઃ

> "૯૩. જોકે, બંધારણની કલમ ૩૬૬ (૨૪) માં સમાવિષ્ટ અનુસૂચિત જાતિ તેની વ્યાખ્યાની દ્રષ્ટિએ જાતિ નથી.તેમના અત્યંત પછાતપણાને કારણે તેમને ઉપરોક્ત શ્રેણીના કાર્યક્ષેત્રમાં લાવવામાં આવે છે.અનુસૂચિત જાતિમાં માત્ર અમુક પછાત જાતિના લોકો જ નહીં પરંતુ જાતિ અથવા આદિજાતિ અથવા જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિઓના ભાગ અથવા જૂથો પણ સામેલ હોય છે.તેઓ માત્ર પછાત જ નથી પરંતુ સૌથી પછાત પણ છે.એક વ્યક્તિ બીજા ધર્મમાં પરિવર્તિત થયા પછી પણ આપમેળે અનુસૂચિત જાતિ બનવાનું બંધ કરતું નથી.(પુનિત રાય વિરુદ્ધ દિનેશ ચૌધરી [(૨૦૦૩) ૮ એસ સી સી ૨૦૪] અને કેરળ રાજ્ય વિરુદ્ધ ચંદ્રમોહનન [(૨૦૦૪) ૩ એસ સી સી ૪૨૯ જુઓ:૨૦૦૪ એસસીસી (સીઆરઆઈ) ૮૧૮:એ આઈ આર ૨૦૦૪ એસ સી ૧૬૭૨].)"

૧૫૯. આમ જોઈ શકાય છે કે તેમના પ્રભુત્વે એ પણ સ્વીકાર્યું છે કે અનુસૂચિત જાતિમાં માત્ર અમુક પછાત જાતિના લોકો જ નહીં, પરંતુ જાતિ અથવા જનજાતિ અથવા જાતિ, જાતિ અથવા જનજાતિઓના ભાગ અથવા જૂથો પણ સામેલ છે અને તેઓ માત્ર પછાત જ નહીં પરંતુ સૌથી પછાત પણ છે

૧૬૦. *ઇન્દ્ર સાહની* (ઉપરોક્ત) માં 'માધ્યમ પરીક્ષણ' અને 'ક્રીમી–લેયર પરીક્ષણ' ની લાગુ પડવાની બાબતમાં આ અદાલતના નિરીક્ષણોનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે આ રીતે નિરીક્ષણ કર્યું:

> "૯૬. પરંતુ આપણે એ જણાવવું જોઈએ કે જ્યારે પણ અનુસૂચિત જાતિના સંદર્ભમાં આવી પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે, ત્યારે બંધારણની કલમ ૩૪૧ની કલમ (૨) ની દ્રષ્ટિએ જરૂરી કાયદાકીય પગલાં લેવા માટે માત્ર સંસદ જ રહેશે.રાજ્યો પાસે તેના માટે કાયદાકીય ક્ષમતા નથી."

૧૬૧. તે ફકરા ૧૧૩ માં આગળ આ રીતે જોવા મળે છે:

> "૧૧૩. પછાત વર્ગોને નોકરીઓ અથવા શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં અનામતનો લાભ આપવા અંગે નિર્ણય લેવાની રાજ્ય વિધાનસભાની

સત્તા વિવાદમાં નથી.વધુમાં તે વિવાદમાં નથી કે જો આવો નિર્ણય લેવામાં આવે તો રાજ્ય અનુસૂચિત જાતિઓ સહિત પછાત વર્ગોના વિવિધ સભ્યો માટે અનામતની હદ અંગે કાયદાકીય નીતિ પણ નક્કી કરી શકે છે.પરંતુ તે આ આધાર પર ઉપરોક્ત લાભને છીનવી ન શકે કે અનુસૂચિત જાતિના સભ્યોમાંથી એક અથવા અન્ય જૂથ આગળ વધ્યું છે અને તેથી તે અનામતનો સંપૂર્ણ લાભ મેળવવા માટે હકદાર નથી.આમ, વિવાદિત કાયદાને ગેરબંધારણીય ગણવો જોઈએ."

૧૬૨. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે રાજ્ય અનુસૂચિત જાતિઓ સહિત પછાત વર્ગોના વિવિધ સભ્યો માટે અનામતની હદ અંગે કાયદાકીય નીતિ નક્કી કરી શકે છે.જો કે, તે આ આધાર પર ઉપરોક્ત લાભ છીનવી શકતો નથી કે અનુસૂચિત જાતિના સભ્યોમાંથી એક અથવા અન્ય જૂથ આગળ વધ્યું છે અને તેથી તે અનામતનો સંપૂર્ણ લાભ મેળવવા માટે હકદાર નથી.

જી. *એમ. નાગરાજ વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા*

૧૬૩. ત્યારપછી *એમ. નાગરાજ અને અન્યો વિરુદ્ધ ભારત સરકાર અને અન્યો*નો કેસ છે, ૧૪ જ્યાં આ અદાલતની બંધારણીય બેન્ચ અન્ય બાબતોની સાથે બંધારણ (સિત્તેરમો સુધારો) અધિનિયમ, ૧૯૯૫, બંધારણ (એંસીમો

સુધારો) અધિનિયમ, ૨૦૦૦, બંધારણ (એંસીમો સુધારો) અધિનિયમ, ૨૦૦૦ અને બંધારણ (એંસીમો સુધારો) અધિનિયમ, ૨૦૦૧ની બંધારણીય માન્યતાને ધ્યાનમાં લઈ રહી હતી.ઉપરોક્ત જવાબ આપતા, કોર્ટે આ રીતે અવલોકન કર્યું:

> "૧૨૧. વિવાદિત બંધારણીય સુધારાઓ કે જેના દ્વારા કલમ ૧૬ (૪–એ) અને ૧૬ (૪–બી) દાખલ કરવામાં આવ્યા છે તે કલમ ૧૬ (૪) માંથી વહે છે.તેઓ કલમ ૧૬ (૪) ના માળખામાં ફેરફાર કરતા નથી.તેઓ નિયંત્રણ પરિબળો અથવા અનિવાર્ય કારણોને જાળવી રાખે છે, એટલે કે પછાતપણું અને પ્રતિનિધિત્વની અપૂરતીતા જે રાજ્યોને કલમ ૩૩૫ હેઠળ રાજ્ય વહીવટીતંત્રની એકંદર કાર્યક્ષમતાને ધ્યાનમાં રાખીને અનામત આપવા માટે સક્ષમ બનાવે છે.આ વિવાદિત સુધારા માત્ર એસસી અને એસટી સુધી મર્યાદિત છે. તેઓ કોઈ પણ બંધારણીય જરૂરિયાતોને નાબૂદ કરતા નથી, જેમ કે ૫૦ ટકાની ટોચમર્યાદા (માત્રાત્મક મર્યાદા), ક્રીમી લેયર (ગુણાત્મક બાકાત) ની વિભાવના, એક તરફ ઓ. બી. સી. અને બીજી તરફ અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ વચ્ચેનું પેટા–વર્ગીકરણ જે *ઇન્દ્ર સાહની* [૧૯૯૨ સપ્લિમેન્ટ (૩) એસ. સી. સી. ૨૧૭:૧૯૯૨ એસ. સી. સી. (એલ એન્ડ એસ) પૂરક ૧:(૧૯૯૨) ૨૨ એ. ટી. સી. ૩૮૫], *આર. કે.*

સભરવાલ [(૧૯૯૫) ૨ એસ. સી. સી. ૭૪૫ માં યોજાયેલી રિપ્લેસમેન્ટની ઇનબિલ્ટ વિભાવના સાથે પોસ્ટ–આધારિત રોસ્ટરની વિભાવના:૧૯૯૫ એસસીસી (એલ એન્ડ એસ) ૫૪૮:(૧૯૯૫) ૨૯ એટીસી ૪૮૧].

૧૨૨. અમે પુનરાવર્તન કરીએ છીએ કે ૫૦ ટકાની ટોચમર્યાદા, ક્રીમી લેયરની વિભાવના અને અનિવાર્ય કારણો, એટલે કે પછાતપણું, પ્રતિનિધિત્વની અપર્યાપ્તતા અને એકંદર વહીવટી કાર્યક્ષમતા એ તમામ બંધારણીય જરૂરિયાતો છે જેના વિના કલમ ૧૬ માં તકની સમાનતાનું માળખું તૂટી જશે.

૧૨૩. જો કે, આ કિસ્સામાં, ઉપર જણાવ્યા મુજબ, મુખ્ય મુદ્દો "અનામતની હદ" સાથે સંબંધિત છે.આ સંબંધમાં સંબંધિત રાજ્યએ દરેક કેસમાં અનામતની જોગવાઈ કરતા પહેલા પછાતપણું, પ્રતિનિધિત્વની અપર્યાપ્તતા અને એકંદર વહીવટી કાર્યક્ષમતા જેવા અનિવાર્ય કારણોનું અસ્તિત્વ દર્શાવવું પડશે.ઉપર જણાવ્યા મુજબ, વિવાદિત જોગવાઈ એક સક્ષમ જોગવાઈ છે.રાજ્ય બઢતીની બાબતોમાં એસસી/એસટી માટે અનામત આપવા માટે બંધાયેલ નથી.જો કે, જો તેઓ તેમની વિવેકબુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવા અને આવી જોગવાઈ કરવા માંગતા હોય, તો

રાજ્યએ કલમ ૩૩૫નું પાલન કરવા ઉપરાંત વર્ગની પછાતતા અને જાહેર રોજગારમાં તે વર્ગના પ્રતિનિધિત્વની અપૂરતીતા દર્શાવતી માત્રાત્મક માહિતી એકત્રિત કરવી પડશે.તે સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે જો રાજ્ય પાસે ઉપર જણાવ્યા મુજબ અનિવાર્ય કારણો હોય તો પણ રાજ્યએ એ જોવું પડશે કે તેની અનામતની જોગવાઈ અતિશયતા તરફ દોરી ન જાય જેથી ૫૦ ટકાની ટોચમર્યાદાનો ભંગ ન થાય અથવા ક્રીમી લેયરને નાબૂદ ન થાય અથવા અનામતને અનિશ્ચિત સમય સુધી લંબાવવામાં ન આવે.

૧૨૪. ઉપરોક્ત બાબતોને આધિન, અમે બંધારણ (૭૭મો સુધારો) અધિનિયમ, ૧૯૯૫; બંધારણ (૮૧મો સુધારો) અધિનિયમ, ૨૦૦૦; બંધારણ (૮૨મો સુધારો) અધિનિયમ, ૨૦૦૦ અને બંધારણ (૮૫મો સુધારો) અધિનિયમ, ૨૦૦૧ની બંધારણીય માન્યતાને સમર્થન આપીએ છીએ."

૧૬૪. આમ જોઈ શકાય છે કે *<u>એમ નાગરાજ</u>* (ઉપરોક્ત) માં, અદાલતે ક્રીમી લેયરની કસોટી લાગુ કરી હતી અને જ્યાં સુધી અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી વર્ગની પછાતતા અને તે વર્ગના પ્રતિનિધિત્વની અપૂરતીતા દર્શાવતી માત્રાત્મક માહિતી એકત્રિત કરવાની જરૂરિયાત લાગુ કરી હતી.

એચ. *જરનૈલ સિંહ વિરુદ્ધ લક્ષ્મી નારાયણ ગુપ્તા*

૧૬૫. *એમ નાગરાજ*ના નિર્ણયની ચોકસાઈને *જરનૈલ સિંહ અને અન્યો વિરુદ્ધ લક્ષ્મી નારાયણ ગુપ્તા અને અન્યો*ના કેસમાં બંધારણીય બેન્ચને મોકલવામાં આવી હતી.૧૫ આ કેસમાં બંધારણીય ખંડપીઠે બે મુદ્દાઓ પર વિચાર કર્યો હતો:પ્રથમ, જાહેર રોજગારમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના પ્રતિનિધિત્વમાં પછાતપણું અને અપૂરતાપણું દર્શાવતી માત્રાત્મક માહિતી એકત્રિત કરવાની જરૂરિયાત વિશે *એમ. નાગરાજ* માં લેવામાં આવેલા દ્રષ્ટિકોણની ચોકસાઈના સંદર્ભમાં; અને બીજું, અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને પણ ક્રીમી લેયર સિદ્ધાંત લાગુ થવાના સંદર્ભમાં.

૧૬૬. જ્યાં સુધી પ્રથમ મુદ્દાની વાત છે, ત્યાં સુધી અદાલતે એવું માન્યું હતું કે પછાતપણું અને જાહેર રોજગારમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના પ્રતિનિધિત્વની અપૂરતીતા પર માત્રાત્મક માહિતી એકત્રિત કરવાની જરૂરિયાત, *ઈન્દ્ર સાહની*ના કેસમાં ૯–ન્યાયાધીશની ખંડપીઠે આપેલા ચુકાદાની વિરુદ્ધ છે અને તે હદ સુધી તેને રદ કરી શકાય છે.જો કે, જ્યાં સુધી ક્રીમી લેયર સિદ્ધાંતને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને પણ લાગુ કરવા સંબંધિત બીજા મુદ્દાની વાત છે, કોર્ટે આ રીતે અવલોકન કર્યું:

"૨૬. અનામતનો સંપૂર્ણ ઉદ્દેશ એ જોવાનો છે કે નાગરિકોના પછાત વર્ગો આગળ વધે જેથી તેઓ સમાન ધોરણે ભારતના અન્ય નાગરિકો સાથે હાથ મિલાવીને આગળ વધી શકે.આ શક્ય નહીં બને જો માત્ર તે વર્ગની અંદરની ક્રીમી લેયર જ જાહેર ક્ષેત્રની તમામ પ્રતિષ્ઠિત નોકરીઓ મેળવે અને પોતાને ટકાવી રાખે, બાકીના વર્ગને હંમેશની જેમ પછાત છોડી દે.આ કિસ્સો હોવાથી, તે સ્પષ્ટ છે કે જ્યારે કોઈ અદાલત અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ પર ક્રીમી લેયર સિદ્ધાંત લાગુ કરે છે, ત્યારે તે ભારતના બંધારણની કલમ ૩૪૧ અથવા ૩૪૨ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની સૂચિ સાથે કોઈ પણ રીતે છેડછાડ કરતી નથી.ઉપરોક્ત યાદીમાં નામ આપવામાં આવેલ જાતિ અથવા જૂથ અથવા પેટા જૂથ બરાબર પહેલાની જેમ જ ચાલુ છે.તે જૂથ અથવા પેટા જૂથની અંદરની તે જ વ્યક્તિઓ છે, જેઓ ક્રીમી લેયર સાથે સંકળાયેલા હોવાના કારણે અસ્પૃશ્યતા અથવા પછાતપણામાંથી બહાર આવ્યા છે, જેમને અનામતના લાભમાંથી બાકાત રાખવામાં આવ્યા છે.આ વ્યક્તિઓ કે જેઓ રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં જૂથ અથવા પેટા જૂથમાં સમાવિષ્ટ છે તેઓ પણ હજુ પણ તે યાદીમાં છે.જ્યારે કલમ ૧૪ અને ૧૬ હેઠળ આરક્ષણના સિદ્ધાંતને લાગુ કરવાની વાત આવે છે ત્યારે જ તે પેટા જૂથમાં ક્રીમી સ્તરને આવા આરક્ષણનો લાભ આપવામાં આવતો નથી.

૨૭. કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ હેઠળ સમાવિષ્ટ રાષ્ટ્રપતિની સૂચિમાંથી સંસદ ક્રીમી લેયરને બાકાત રાખી શકે કે નહીં તે અંગે અમારે વિચારવાની જરૂર નથી.કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ સંસદને આ સૂચિમાં સમાવિષ્ટ જૂથો અથવા પેટા જૂથોમાંથી ક્રીમી લેયરને બાકાત રાખવાની સત્તા આપે છે એવી ધારણા પર પણ, તે સ્પષ્ટ છે કે બંધારણીય અદાલતો, ક્રીમી લેયરને બાકાત રાખવા માટે બંધારણની કલમ ૧૪ અને ૧૬ ને લાગુ કરીને આ કવાયતમાં એ હકીકત દ્વારા નિષ્ફળ કહી શકાય નહીં કે રાષ્ટ્રપતિ યાદીમાં કોઈ ચોક્કસ જૂથ અથવા પેટા જૂથમાં હોવાનું કહેવાય છે તે વ્યક્તિઓને ક્રીમી લેયર સિદ્ધાંત લાગુ કરવા પર સંસદ દ્વારા બહાર રાખી શકાય છે.બંધારણીય કાયદામાં વારંવાર લાગુ કરવામાં આવતા સૌથી મહત્વપૂર્ણ સિદ્ધાંતોમાંથી એક સુમેળભર્યા અર્થઘટનનો સિદ્ધાંત છે.જ્યારે કલમ ૧૪ અને ૧૬નું અન્ય કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ સાથે સુમેળપૂર્વક અર્થઘટન કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે સ્પષ્ટ છે કે સંસદને સંબંધિત પરિબળોના આધારે રાષ્ટ્રપતિની સૂચિમાંથી વ્યક્તિઓને સામેલ કરવા અથવા બાકાત રાખવાની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા હશે.તેવી જ રીતે, બંધારણીય અદાલતો, જ્યારે અનામતના સિદ્ધાંતને લાગુ કરે છે, ત્યારે ભારતના બંધારણની કલમ ૧૪ અને ૧૬ હેઠળ સમાનતાના સિદ્ધાંતોને લાગુ કરતી વખતે આવા જૂથો અથવા પેટા જૂથોમાંથી ક્રીમી લેયરને બાકાત રાખવા

માટે તેમના અધિકારક્ષેત્રમાં હશે.અમે *અશોક કુમાર ઠાકુર [અશોક કુમાર ઠાકુર વિરુદ્ધ ભારત સંઘ*, (૨૦૦૮) ૬ એસ. સી. સી. ૧ માં મુખ્ય ન્યાયાધીશ બાલકૃષ્ણનના નિવેદન સાથે સહમત નથી:૩ એસસીઈસી ૩૫] કે ક્રીમી લેયર સિદ્ધાંત માત્ર ઓળખનો સિદ્ધાંત છે અને સમાનતાનો સિદ્ધાંત નથી.

૨૮. તેથી, જ્યારે નાગરાજ [*એમ નાગરાજ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ*, (૨૦૦૬) ૮ એસસીસી ૨૧૨:(૨૦૦૭) ૧ એસ. સી. સી. (એલ. એન્ડ. એસ.) ૧૦૧૩] એ અનુછેદ ૧૬ (૪–એ) અને ૧૬ (૪–બી) તરફ દોરી જતા બંધારણીય સુધારાઓને જાળવી રાખવા માટે મૂળભૂત માળખા પરીક્ષણના ઉપયોગની કવાયતમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ પર ક્રીમી લેયર ટેસ્ટ લાગુ કર્યો હતો, તેણે અનુચ્છેદ ૩૪૧ અથવા અનુચ્છેદ ૩૪૨ હેઠળ સંસદની સત્તામાં કોઈ પણ રીતે દખલ કરી નહોતી.તેથી અમારો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય છે કે ચુકાદાના આ ભાગની સમીક્ષા કરવાની જરૂર નથી, અને પરિણામે, નાગરાજ [*એમ નાગરાજ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ*, (૨૦૦૬) ૮ એસસીસી ૨૧૨ નો સંદર્ભ લેવાની જરૂર નથી:(૨૦૦૭) ૧ એસ. સી. સી. (એલ એન્ડ એસ) ૧૦૧૩] થી સાત ન્યાયાધીશોની બેન્ચ.આપણે આ તબક્કે એમ પણ ઉમેરી શકીએ કે નાગરાજ [*એમ નાગરાજ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ*, (૨૦૦૬) ૮ એસસીસી

૨૧૨:(૨૦૦૭) ૧ એસ. સી. સી. (એલ. એન્ડ. એસ.) ૧૦૧૩] એ આ અદાલતના પાંચ વિદ્વાન ન્યાયાધીશોનો સર્વસંમત ચુકાદો છે, જે વર્ષ ૨૦૦૬થી સત્તામાં છે.આ ચુકાદાને વારંવાર અનુસરવામાં આવ્યો છે અને આ અદાલતના સંખ્યાબંધ ચુકાદાઓ દ્વારા લાગુ કરવામાં આવ્યો છે, એટલે કે:

૨૮.૧.*અનિલ ચંદ્ર વિરુદ્ધ રાધા કૃષ્ણ ગૌર [અનિલ ચંદ્ર વિરુદ્ધ રાધા કૃષ્ણ ગૌર*, (૨૦૦૯) ૯ એસસીસી ૪૫૪:(૨૦૦૯) ૨ એસ. સી. સી. (એલ એન્ડ એસ) ૬૮૩] (બે ન્યાયાધીશોની બેન્ચ) (પેરા ૧૭ અને ૧૮ જુઓ).

૨૮.૨.*સૂરજ ભાન મીણા વિરુદ્ધ રાજસ્થાન રાજ્ય [સૂરજ ભાન મીણા વિરુદ્ધ રાજસ્થાન રાજ્ય*, (૨૦૧૧) ૧ એસ સી સી ૪૬૭:(૨૦૧૧) ૧ એસ. સી. સી. (એલ. એન્ડ. એસ.) ૧] (બે ન્યાયાધીશોની બેન્ચ) (જુઓ પરિચ્છેદ ૧૦,૫૦ અને ૬૭).

૨૮.૩.*યુ પી પાવર કોર્પોરેશન લિમિટેડ વિરુદ્ધ રાજેશ કુમાર [યુ પી પાવર કોર્પોરેશન લિમિટેડ વિરુદ્ધ રાજેશ કુમાર*, (૨૦૧૨) ૭ એસસીસી ૧:

(૨૦૧૨) ૨ એસ સી સી (એલ & એસ) ૨૮૯] (બે ન્યાયાધીશોની બેન્ચ) [જુઓ પેરા ૬૧,૮૧ (ix), અને ૮૬].

૨૮.૪.એસ. પન્નીર સેલ્વમ વિરુદ્ધ તમિલનાડુ રાજ્ય [એસ. પન્નીર સેલ્વમ વિરુદ્ધ તમિલનાડુ રાજ્ય, (૨૦૧૫) ૧૦ એસસીસી ૨૯૨: (૨૦૧૬) ૧ એસ. સી. સી. (એલ. એન્ડ. એસ.) ૭૬] (બે ન્યાયાધીશોની બેન્ચ) (જુઓ પેરા ૧૮,૧૯ અને ૩૬).

૨૮.૫.*<u>સેન્ટ્રલ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા વિરુદ્ધ એસસી/એસટી કર્મચારી કલ્યાણ સંગઠન [સેન્ટ્રલ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા વિરુદ્ધ એસસી/એસટી કર્મચારી કલ્યાણ સંગઠન</u>*, (૨૦૧૫) ૧૨ એસસીસી ૩૦૮:(૨૦૧૬) ૧ એસ. સી. સી. (એલ. એન્ડ. એસ.) ૩૫૫] (બે ન્યાયાધીશોની બેન્ચ) (પેરા ૯ અને ૨૬ જુઓ).

૨૮.૬.*<u>સુરેશ ચંદ ગૌતમ વિરુદ્ધ ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય [સુરેશ ચંદ ગૌતમ વિરુદ્ધ ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય</u>*, (૨૦૧૬) ૧૧ એસ સી સી ૧૧૩:(૨૦૧૬) ૨ એસ. સી. સી. (એલ. એન્ડ. એસ.) ૨૯૧] (બે ન્યાયાધીશોની બેન્ચ) (પેરા ૨ અને ૪૫ જુઓ).

૨૮.૭.*બી. કે. પવિત્રા વિરુદ્ધ ભારત સંઘ [બી. કે. પવિત્રા વિરુદ્ધ ભારત સંઘ*, (૨૦૧૭) ૪ એસ. સી. સી. ૬૨૦:(૨૦૧૭) ૨ એસ. સી. સી. (એલ. એન્ડ. એસ.) ૧૨૮] (બે ન્યાયાધીશોની બેન્ચ) (જુઓ પેરા ૧૭ થી ૨૨)."

૧૬૭. અદાલતે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવ્યું હતું કે જ્યારે કોઈ અદાલત અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ પર ક્રીમી લેયર સિદ્ધાંત લાગુ કરે છે, ત્યારે તે ભારતના બંધારણની કલમ ૩૪૧ અથવા ૩૪૨ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની સૂચિ સાથે કોઈ પણ રીતે છેડછાડ કરતી નથી.એવું જોવા મળ્યું છે કે ઉપરોક્ત યાદીમાં નામ આપવામાં આવેલ જાતિ અથવા જૂથ અથવા પેટા જૂથ બરાબર પહેલાની જેમ જ ચાલુ છે.વધુમાં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે તે જૂથ અથવા પેટા જૂથની અંદરની તે જ વ્યક્તિઓ છે, જેઓ ક્રીમી લેયર સાથે સંકળાયેલા હોવાના કારણે અસ્પૃશ્યતા અથવા પછાતપણામાંથી બહાર આવી છે, તેમને અનામતના લાભમાંથી બાકાત રાખવામાં આવશે.

૧૬૮. અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે જો આપણે ધારીએ કે કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ સંસદને કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ હેઠળ સૂચિત યાદીઓમાં સમાવિષ્ટ જૂથો અથવા પેટા જૂથોમાંથી ક્રીમી સ્તરને બાકાત રાખવાની સત્તા આપે છે, તો બંધારણીય અદાલતો બંધારણની કલમ ૧૪ અને ૧૬ લાગુ કરીને ક્રીમી સ્તરને

બાકાત રાખવાનો હકદાર રહેશે.એવું માનવામાં આવ્યું છે કે બંધારણીય અદાલતો, અનામતના સિદ્ધાંતને લાગુ કરતી વખતે, ભારતના બંધારણની કલમ ૧૪ અને ૧૬ હેઠળ સમાનતાના સિદ્ધાંતોને લાગુ કરતી વખતે આવા જૂથો અથવા પેટા જૂથોમાંથી ક્રીમી લેયરને બાકાત રાખવા માટે તેમના અધિકારક્ષેત્રમાં હશે.

IV. <u>વર્તમાન સંદર્ભ</u>

૧૬૯. ***પંજાબ રાજ્ય અને અન્યો વિરુદ્ધ દેવિન્દર સિંહ અને અન્યો***ના કેસમાં આ અદાલતની ૩-ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ૨૦મી ઓગસ્ટ ૨૦૧૪ના આદેશ દ્વારા *<u>ઈ. વી. ચિન્નૈયા</u>*ના કેસમાં આ અદાલતના બંધારણીય ખંડપીઠે આપેલા નિર્ણયની શુદ્ધતા પર શંકા વ્યક્ત કરી હતી અને તેને મોટી ખંડપીઠે મોકલી હતી.૫-વિદ્વાન ન્યાયાધીશોની મોટી ખંડપીઠે નીચેના મુદ્દાઓ રજૂ કર્યા હતા.૧૭

> " ૧.૧.(i)શું પંજાબ અનુસૂચિત જાતિ અને પછાત વર્ગ (સેવાઓમાં આરક્ષણ) અધિનિયમ, ૨૦૦૬ની કલમ ૪ (૫) હેઠળની જોગવાઈઓ બંધારણીય રીતે માન્ય છે?
>
> ૧.૨.(ii) શું રાજ્ય પાસે કાયદાની કલમ ૪ (૫) હેઠળની જોગવાઈઓ લાગુ કરવાની કાયદાકીય ક્ષમતા હતી?

૧.૩.(iii) શું *ઈ. વી. ચિન્નૈયા વિરુધ્ધ આંધ્રપ્રદેશ રાજ્ય*નામાં નિર્ણય [ઇ. વી. ચિન્નૈયા વિરુધ્ધ આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય., (૨૦૦૫) ૧ એસસીસી ૩૯૪:(૨૦૦૮) ૨ એસ સી સી (એલ & એસ) ૩૨૯] ની સમીક્ષા કરવાની જરૂર છે?"

૧૭૦. ***પંજાબ રાજ્ય અને અન્ય વિરુદ્ધ દેવિન્દર સિંહ અને અન્ય***ના ચુકાદામાં બંધારણીય ખંડપીઠે આ રીતે નિરીક્ષણ કર્યું હતું:

"૫૨. રાજ્ય કલમ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૪) અને કલમ ૩૪૧ (૧) અને ૩૪૨ (૧) ની દ્રષ્ટિએ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને અનામતનો લાભ આપવાની ક્ષમતા ધરાવે છે.તે વિવિધ વર્ગો માટે અનામતની હદ/ટકાવારી નક્કી કરે છે.રાજ્ય સરકાર અનામતની રીત અને માત્રા નક્કી કરી શકે છે.આ રીતે, આરક્ષણ પ્રદાન કરતી બંધારણની કલમ ૧૪,૧૫ અને ૧૬ની ભાવનાને અનુરૂપ તર્કના આધારે યાદીમાં તમામ અનુસૂચિત જાતિઓને અનામત આપતી વખતે રાજ્ય પેટા–વર્ગીકરણ પણ કરી શકે છે.રાજ્ય સરકાર સૂચિ સાથે ચેડા કરી શકતી નથી; તે ન તો સૂચિમાં કોઈ જાતિનો સમાવેશ કરી શકે છે અથવા તેને બાકાત રાખી શકે છે અથવા. *મિલિંદ* [*મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વિરુધ્ધ*

મિલિંદ (૨૦૦૧) ૧ એસ. સી. સી. ૪ માં જણાવ્યા મુજબ કોઈ સમાનાર્થી અસ્તિત્વમાં છે કે કેમ તેની તપાસ કરી શકે છે:૨૦૦૧ એસસીસી (એલ એન્ડ એસ) ૧૧૭].

૫૩. રાજ્ય સરકારને અનામત આપવાની અને તેને સમાનરૂપે વહેંચવાની સત્તા આપવામાં આવી છે.વિવિધ ક્ષેત્રોમાં અસમાનતા અંગે રાજ્ય સરકાર શ્રેષ્ઠ ન્યાયાધીશ છે.અમારા મતે, અનામતનું વિતરણ કેવી રીતે ન્યાયી રીતે કરવું તે રાજ્ય સરકારે નક્કી કરવાનું છે.તે તેની કાર્યપદ્ધતિ તૈયાર કરી શકે છે અને અન્ય લોકોને લાભથી વંચિત કર્યા વિના અનુસૂચિત જાતિઓમાંથી વધુ પછાત વર્ગને પ્રાધાન્ય આપી શકે છે.

૫૪. આ ઉપરાંત, અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓ/સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોમાંથી અન્ય વર્ગ, જેમને અનામતના લાભથી વંચિત રાખવામાં આવ્યા નથી, તેઓ દાવો કરી શકતા નથી કે તેમને સંપૂર્ણ અથવા ચોક્કસ ટકાવારી અનામત ઉપલબ્ધ કરાવવી જોઈતી હતી.રાજ્ય ઉત્થાનની જરૂર હોય તેવી યાદીઓમાં વર્ગને તર્કસંગત માપદંડ પર આવી પસંદગી પ્રદાન કરી શકે છે.અનામત ચોક્કસ ટકાવારી પર હોવી જોઈએ એવો દાવો કરવાનો કોઈ નિહિત અધિકાર નથી.તે પાયાની વાસ્તવિકતા સાથે સુસંગત હોવું જોઈએ

કારણ કે કોઈ પણ સંપૂર્ણ આરક્ષણનો આનંદ લેવાનો દાવો કરી શકે નહીં, તે જરૂરિયાત મુજબ પ્રમાણસર હોઈ શકે છે.રાજ્યને એક જ સમયે વિવિધ વર્ગોના ઉત્થાન માટેના પગલાંથી વંચિત ન રાખી શકાય, જે આવા પગલાં પ્રદાન કરવાનો જ હેતુ છે.અનામતની ભાવના રાષ્ટ્રની પ્રગતિ માટે જરૂરી તમામ વર્ગોનું ઉત્થાન છે.

૫૫. સંઘીય માળખામાં, રાજ્ય તેમજ સંસદ પાસે અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને સામાજિક અને (શૈક્ષણિક રીતે) પછાત વર્ગોના ઉત્થાન માટે બંધારણીય નિર્દેશ છે.રાષ્ટ્રપતિના જાહેરનામામાં માત્ર સંસદ દ્વારા સમાવેશ અથવા બાકાત રાખવામાં આવે છે.રાજ્ય સરકારને રોજગાર અને શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં અનામત આપવાનો અધિકાર છે.લક્ષ્ય હાંસલ કરવા માટે રાજ્ય સરકાર દ્વારા લેવામાં આવેલા કેસોમાં વધુ હકારાત્મક પગલાં લેવા માટે કોઈ બંધારણીય અવરોધ નથી.અનામત બેઠકોમાંથી ચોક્કસ ટકાવારીની ફાળવણી કરીને અને કોઈ ચોક્કસ વર્ગને પ્રાધાન્યતા પ્રદાન કરીને, કલમ ૩૪૧,૩૪૨ અને ૩૪૨–એ હેઠળ સૂચિનું ઉલ્લંઘન હોવાનું કહી શકાય નહીં કારણ કે કોઈ પણ સૂચિબદ્ધ જાતિને અનામતના લાભથી વંચિત રાખવામાં આવતી નથી.

૫૬. "અપૂરતું પ્રતિનિધિત્વ" એ કલમ ૧૬ (૪) ની જોગવાઈઓનો આધાર છે.અમારા મતે, સેવાઓમાં પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ સુનિશ્ચિત કરવા માટે અનામત બેઠકોમાંથી વાજબી ક્વોટા નક્કી કરીને તર્કસંગત ધોરણે પ્રેફરન્શિયલ ટ્રીટમેન્ટ પ્રદાન કરવા માટે રાજ્ય માટે તે ખુલ્લું રહેશે.દલિત વર્ગની મુક્તિ માટે આરક્ષણ એક ખૂબ જ અસરકારક સાધન છે.તેનો લાભ મોટાભાગે જરૂરિયાતમંદ અને ગરીબમાં ગરીબ લોકોને મળતો નથી.

૫૭. કલમ ૧૪,૧૫,૧૬,૩૩૮,૩૪૧,૩૪૨ અને ૩૪૨–એ નું અર્થઘટન ખૂબ જ જાહેર મહત્વની બાબત છે, અને ઇન્દ્રા સાહની [*ઇન્દ્રા સાહની વિરુધ્ધ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા*, ૧૯૯૨ સપ્લિમેન્ટ (૩) એસ. સી. સી. ૨૧૭ માં બંધનકર્તા ઉદાહરણોનું સાચું અર્થઘટન છે:૧૯૯૨ એસ સી સી (એલ & એસ) સપ્લિમેન્ટ ૧] અને અન્ય નિર્ણયો.જો કે આપણે તાકીને નિર્ણય લેવાના સિદ્ધાંત માટે સંપૂર્ણ આદર ધરાવીએ છીએ, તે જ સમયે, કોર્ટ મૌન પ્રેક્ષક ન હોઈ શકે અને કઠોર વાસ્તવિકતાઓ તરફ આંખ બંધ ન કરી શકે.બદલાતી સામાજિક વાસ્તવિકતાઓને ધ્યાનમાં લીધા વિના સામાજિક પરિવર્તનનું બંધારણીય લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરી શકાતું નથી."

૧૭૧. ઉપરોક્ત અવલોકનો નોંધીને બંધારણીય ખંડપીઠે માનનીય મુખ્ય ન્યાયાધીશને આ બાબતને ૭ કે તેથી વધુ ન્યાયાધીશો સમક્ષ મૂકવા વિનંતી કરી હતી.આમ આ મામલો હાલની બેન્ચ સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યો હતો.

વી. <u>સંકલન</u>

૧૭૨. એક તબક્કે, ભારતમાં અત્યાચારી જાતિ ભેદભાવ વિશ્વના અન્ય ભાગોમાં વંશીય ભેદભાવ અને ચામડીના રંગ પર આધારિત ગુલામોના વેપારને પણ વટાવી ગયો હતો.સદીઓથી અમુક જાતિના લોકો સાથે સમાજમાં ઉચ્ચ વર્ગો દ્વારા અમાનવીય વર્તન કરવામાં આવતું હતું.તેમની સાથે પ્રાણીઓ કરતાં પણ ખરાબ વર્તન કરવામાં આવ્યું છે.તેમને ઉચ્ચ વર્ગો દ્વારા સ્પર્શ કરવાની મંજૂરી નહોતી.કેટલાક વિસ્તારોમાં ઉચ્ચ વર્ગોએ પણ આવા લોકોનો પડછાયો તેમના પર પડવા દીધો ન હતો.જેમ કે, ચાલતી વખતે, તેઓએ અંતર જાળવવું જરૂરી હતું જેથી તેમનો પડછાયો ઉચ્ચ જાતિને પ્રદૂષિત ન કરે.કેટલાક વિસ્તારોમાં, તેમને તેમની પીઠ પર સાવરણી બાંધવી પડતી હતી જેથી તેઓ ત્યાંથી મુસાફરી કર્યા પછી રસ્તો સાફ કરી શકે.

૧૭૩. આ લોકોને સામાન્ય સ્થળોએથી પણ પાણી મળતું નહોતું.જે ગામડાઓમાં નદીઓમાંથી પાણી ખેંચવામાં આવતું હતું, ત્યાં નીચાણવાળા

વિસ્તારોમાંથી પાણી ખેંચવું પડતું હતું જેથી ઉચ્ચ વર્ગના લોકો દ્વારા લેવામાં આવતું પાણી પ્રદૂષિત ન થાય.તેમને શિક્ષણના અધિકારથી પણ વંચિત રાખવામાં આવ્યા હતા.શાળાઓમાં, કાં તો તેમને અલગ બેસવાની જરૂર હતી અથવા તેમના વર્ગખંડની બહાર ઊભા રહીને પાઠ ભણાવવાની જરૂર હતી.

૧૭૪. જ્યારે ભારત વસાહતી શાસકો પાસેથી સ્વતંત્રતા મેળવવા માટે સંઘર્ષ કરી રહ્યું હતું, ત્યારે દેશે આ અસમાનતાઓને નાબૂદ કરવા અને જે વર્ગો સાથે અમાનવીય વ્યવહાર કરવામાં આવી રહ્યો હતો તેમના ઉત્થાન માટે એક સમાંતર આંદોલન પણ જોયું હતું.

૧૭૫. 'એવિડન્સ બિફોર ધ સાઉથબરો કમિટી' (૧૯૧૯) માં ડૉ. બી. આર. આંબેડકરના નિવેદનનો ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય રહેશે, જેમાં તેમણે જુલમી જાતિઓ દ્વારા અસ્પૃશ્યો સાથે કરવામાં આવેલા અન્યાયી વ્યવહારના ઘણા ઉદાહરણો આપ્યા હતા.

> “એક અસ્પૃશ્ય વેપારી પાસેથી કોઈ હિન્દુ ખરીદી નહીં કરે.એક અસ્પૃશ્યને આકર્ષક સેવામાં ન લગાવી શકાય.ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીના દિવસોથી સૈન્ય સેવા અસ્પૃશ્યોનો એકાધિકાર રહ્યો હતો.તેઓ આટલી મોટી સંખ્યામાં સેનામાં જોડાયા હતા. પરંતુ બળવા પછી જ્યારે અંગ્રેજો

મરાઠાઓની હરોળમાંથી સૈનિકોને સુરક્ષિત કરવામાં સક્ષમ થયા, ત્યારે બોમ્બે આર્મીના આશ્રયદાતા નીચલી જાતિના માણસોની સ્થિતિ અનિશ્ચિત બની ગઈ, એટલા માટે નહીં કે મરાઠાઓ વધુ સારા સૈનિકો હતા, પરંતુ તેમના ધાર્મિક પક્ષપાતને કારણે તેઓ નીચલી જાતિના અધિકારીઓ હેઠળ સેવા આપતા અટક્યા હતા.પૂર્વગ્રહ એટલો મજબૂત હતો કે બિન-જાતિના અંગ્રેજોએ પણ અસ્પૃશ્ય વર્ગોમાંથી ભરતી બંધ કરવી પડી હતી.તેવી જ રીતે, અસ્પૃશ્ય લોકોને પોલીસ દળમાં સેવા આપવાનો ઇનકાર કરવામાં આવે છે.ઘણી બધી સરકારી કચેરીઓમાં અસ્પૃશ્ય માટે સ્થાન મેળવવું અશક્ય છે.મિલોમાં પણ એક તફાવત જોવા મળે છે.અસ્પૃશ્યોને કપાસ મિલોના વણાટ વિભાગોમાં દાખલ કરવામાં આવતા નથી, જોકે તેમાંના ઘણા વ્યાવસાયિક વણકરો છે.બોમ્બે નગરપાલિકાની શાળા પ્રણાલીમાંથી એક ઉદાહરણ ટાંકવામાં આવી શકે છે.ભારતમાં અન્ય કોઈ પણ કોર્પોરેશન કરતાં વધુ સ્વતંત્રતા ધરાવતા કોર્પોરેશન દ્વારા શાસિત આ સૌથી સર્વદેશી શહેરમાં શાળાઓના બે અલગ-અલગ સેટ છે. એક સ્પર્શક્ષમ બાળકો માટે અને બીજું અસ્પૃશ્યો માટે.આ પોતે જ નોંધવા યોગ્ય મુદ્દો છે.પરંતુ હજુ પણ વધુ નોંધપાત્ર કંઈક છે.શાળાઓના વિભાજન પછી તેણે તેના શિક્ષણ સ્ટાફને અસ્પૃશ્ય અને સ્પર્શક્ષમમાં વહેંચ્યો છે.અસ્પૃશ્ય શિક્ષકોની માંગ ઓછી હોવાથી, કેટલીક અસ્પૃશ્ય શાળાઓનું સંચાલન સ્પર્શક્ષમ વર્ગના શિક્ષકો દ્વારા

કરવામાં આવે છે.તેની હૃદયસ્પર્શી મજા એ છે કે જો અસ્પૃશ્ય શાળા સેવામાં ઉચ્ચ ગ્રેડ હોય, જેમ કે કેટલાક અસ્પૃશ્ય પ્રશિક્ષિત શિક્ષકોના કારણે હોય, તો સ્પર્શપાત્ર શિક્ષકને ગ્રેડમાં ધકેલી શકાય છે.પરંતુ જો સ્પર્શક્ષમ શાળા સેવામાં ઉચ્ચ ગ્રેડ ખુલ્લો હોય, તો કોઈ પણ અસ્પૃશ્ય શિક્ષકને તે ગ્રેડમાં ધકેલી શકાતો નથી.તેમણે અસ્પૃશ્ય સેવામાં ખાલી જગ્યા આવે ત્યાં સુધી રાહ જોવી પડશે!આ જ હિંદુ સામાજિક જીવનની નૈતિકતા છે."

૧૭૬. અસ્પૃશ્યો સાથે અમાનવીય વર્તન સામે લડવા માટે, જેમને સામાન્ય જગ્યાએથી પાણી ખેંચવાની પણ મંજૂરી નહોતી, ડૉ. આંબેડકરે ૨૦મી માર્ચ, ૧૯૨૭ના રોજ મહાડ ખાતે "મહાડ સત્યાગ્રહ" તરીકે ઓળખાતું આંદોલન કર્યું હતું, જેથી અસ્પૃશ્યોને મહાડ ખાતેની જાહેર ટાંકીમાંથી પાણી ખેંચવાની મંજૂરી મળી શકે.

૧૭૭. ડૉ. આંબેડકરે અસ્પૃશ્યો માટે પૂજા સ્થળોના દરવાજા ખોલવા માટે આંદોલનોનું પણ નેતૃત્વ કર્યું હતું.આવા જ એક આંદોલનનું નેતૃત્વ તેમણે નાસિકમાં કર્યું હતું અને તે "કલારામ મંદિર સત્યાગ્રહ" તરીકે જાણીતું હતું.

૧૭૮. ડૉ. આંબેડકરનો મત હતો કે જો અસ્પૃશ્યો આ કલંકમાંથી બહાર આવશે અને રાષ્ટ્ર નિર્માણમાં ભાગ લેશે તો જ તેઓ રાષ્ટ્રની પ્રગતિમાં યોગદાન આપશે.તેમનો મત હતો કે અસ્પૃશ્યતા દૂર કરવા માટેનું આંદોલન સાચા અર્થમાં રાષ્ટ્ર નિર્માણ અને બંધુત્વ માટેનું આંદોલન છે.

૧૭૯. હું ડૉ. આંબેડકરના મંતવ્યોના સંગ્રહનો લાભપ્રદ રીતે ઉલ્લેખ કરી શકું છું, જે અનુરાગ ભાસ્કરે "દૂરદર્શી આંબેડકર" નામના પુસ્તકમાં સ્પષ્ટ રીતે એકસાથે મૂક્યો છે, જે આ રીતે વાંચે છેઃ

> “તેમણે ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે મંદિરમાં પ્રવેશ અથવા જાહેર સંસાધનોની પહોંચનો મુદ્દો સમાનતાનો મુદ્દો છે.તેમણે કહ્યુંઃ
>
> > “આ સ્પૃશ્યો બીજી દલીલ આપે છે કે ભલે તેઓ અસ્પૃશ્યોને તેમના મંદિરોમાં પ્રવેશવાની મંજૂરી ન આપે, પણ બધા પોતાના માટે મંદિર બાંધવા માટે સ્વતંત્ર છે.હું તે કહેવાતા વિદ્વાનોને પૂછવા માંગુ છું કે તેઓ ગોરા અને ભારતીયો માટે અલગ કોચ હોવા અંગે રેલવેનો વિરોધ કેમ કરે છે?...આનો એક જ જવાબ છે અને તે છેઃતે માત્ર મુસાફરીની બાબત નથી, તે સમાનતાની બાબત છે!... અસ્પૃશ્યો પાસે એક જ મંદિરમાં ભગવાનની પૂજા કરવાનો

અધિકાર માંગવાનું એક જ કારણ છે.તેઓ એ સાબિત કરવા માગે છે કે તેમના પ્રવેશથી મંદિર અશુદ્ધ નથી થતું. અસ્પૃશ્યો સેવકો નથી હોતા. માત્ર આના આધારે જ તેમણે અસ્પૃશ્યોના અધિકારો સ્વીકારવા જોઈએ.અને જ્યારે અધિકારો હોય ત્યારે ઉપયોગની રીતનો કોઈ પ્રશ્ન જ નથી." [૨૧]

તેમણે વધુમાં ઉમેર્યું હતું કે, જાહેર સંપત્તિનો ઉપયોગ જુલમી જાતિઓની ખાનગી સંપત્તિ તરીકે કરી શકાતો નથી.તેમણે નોંધ્યું:

"કાયદેસર રીતે, જાહેર સંપત્તિના અધિકારને કોઈપણ ખત દ્વારા સ્થાપિત કરવાની જરૂર નથી; તે દરેક માટે આપમેળે ઉપલબ્ધ છે.જો તેનો કોઈ ઉપયોગ ન હોય અથવા તે સતત ન હોય, તો પણ તે તેને તે અધિકારથી વંચિત રાખતો નથી.ધારો કે, કોઈ વ્યક્તિ કોઈ ચોક્કસ રસ્તા પર ચાલતો નથી, તો શું તેનો અર્થ એ છે કે તે ક્યારેય તે રસ્તાનો ઉપયોગ કરી શકશે નહીં?તેથી, તે કહેવું તદ્દન મૂર્ખામીભર્યું હશે કે કારણ કે અસ્પૃશ્યો ક્યારેય મંદિરમાં ગયા ન હતા અથવા ક્યારેય જાહેર કુવાઓમાંથી પાણી લીધું ન હતું, તેથી હવે તેઓ તે કરી શકતા નથી." [૨૨]

ડૉ. આંબેડકરે જુલમી જાતિઓની એ દલીલને પણ નકારી કાઢી હતી કે અસ્પૃશ્યોએ તેમના પરિવર્તનની રાહ જોવી જોઈએ અને સમાન અધિકારો

આપવા જોઈએ.તેમણે અમેરિકન બંધારણના તેરમા સુધારાનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો, જેણે જુલમી જાતિઓ પાસેથી જવાબદારી અને કાર્યવાહીની માંગ કરવા માટે ગુલામી નાબૂદ કરી હતી.તેમણે કહ્યું:

> "હું જાણું છું કે કેટલાક ટચબલ્સ સૂચવે છે કે અસ્પૃશ્યો માટે સમાન અધિકારોની બાબતને ટચબલ્સ દ્વારા તેમની વચ્ચે ઉકેલવાની મંજૂરી આપવી જોઈએ.તેનો ઉકેલ અસ્પૃશ્યોની ચળવળ દ્વારા લાવી શકાતો નથી.અસ્પૃશ્યોએ ત્યાં સુધી રાહ જોવી જોઈએ જ્યાં સુધી અસ્પૃશ્યો સ્વેચ્છાએ તેમને આવા સમાન અધિકારો ન આપે.તે કેવી રીતે વિશ્વાસ કરી શકાય કે તેઓ અસ્પૃશ્યોને સ્વેચ્છાએ આવા અધિકારો આપશે?આવો ચમત્કાર થાય તેની રાહ જોવી એ સંપૂર્ણ મૂર્ખતા હશે. ટચબલ્સનો બીજો વિભાગ આપણને કહે છે કે જો આપણે આપણું આંદોલન શરૂ કરીએ તો પણ આપણે સફળ નહીં થઈએ.જો આપણે કોઈ સંઘર્ષ શરૂ કરીએ, તો અમારા હેતુ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ ધરાવતા કેટલાક ટચબલ્સ નારાજ થશે અને અમે તેમની સહાનુભૂતિ ગુમાવીશું.પ્રગતિશીલ ટચબલ્સ પછી આપણી વિરુદ્ધ રૂઢિચુસ્ત હિંદુઓ સાથે જોડાશે.હું તેમને કહેવા માંગુ છું કે જો તેઓ અમારા માટે સહાનુભૂતિ ધરાવે છે, જો તેઓ અમારા પર થયેલા અન્યાયથી વ્યથિત છે, તો તેઓએ અમારું પૂરા

દિલથી સમર્થન કરવું જોઈએ, જેમ ગોરાઓએ ગુલામીનો અંત લાવવા માટે અમેરિકામાં અશ્વેતોનું સમર્થન કર્યું હતું.નહિંતર, તેનાથી કોઈ ફરક પડતો નથી કે તમને અમારા પ્રત્યે સહાનુભૂતિ છે કે નફરત."" [૨૩]

૧૮૦. તદનુસાર, જ્યારે હું વર્તમાન મુદ્દા પર વિચાર કરીશ, ત્યારે મારે આ પૃષ્ઠભૂમિમાં તેના પર વિચાર કરવો પડશે.

૧૮૧. તે એક મહાન સંયોગની બાબત છે કે પેઢીઓ સુધી સામાજિક સમાનતા અને અમાનવીય વ્યવહારને નાબૂદ કરવા માટે લડતા ડૉ. આંબેડકરને ભારતના બંધારણના મુખ્ય ઘડવૈયા તરીકે કામ કરવાની તક મળી.

૧૮૨. મેં પહેલેથી જ કલમ ૩૦૦એ અને કલમ ૩૦૦બી (હવે કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨) ના મુસદ્દા પર તેમના ભાષણનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.કલમ ૧૬ (જે કલમ ૧૦નો મુસદ્દો હતો) પર ૩૦મી નવેમ્બર, ૧૯૪૮ના રોજ ડૉ. આંબેડકરના ભાષણના સંબંધિત ભાગનો ઉલ્લેખ કરવો પણ યોગ્ય રહેશે, જે આ રીતે વાંચે છેઃ

"કલમ ૧૬ (મુસદ્દા બંધારણમાં કલમ ૧૦)

માનનીય ડૉ. બી. આર. આંબેડકરઃ.....મેં કહ્યું તેમ, મુસદ્દા સમિતિએ એક ફોર્મ્યુલા તૈયાર કરવી પડી હતી જે આ ત્રણ દ્રષ્ટિકોણને સુમેળ કરશે, પ્રથમ, તકની સમાનતા હોવી જોઈએ, બીજું કે અમુક સમુદાયોની તરફેણમાં અનામત હોવી જોઈએ કે જેમણે હજુ સુધી વહીવટમાં 'યોગ્ય દેખાવ' કર્યો નથી.જો માનનીય સભ્યો આ હકીકતોને ધ્યાનમાં રાખશે–ત્રણ સિદ્ધાંતો, અમારે સમાધાન કરવું પડ્યું હતું–તેઓ જોશે કે બંધારણની કલમ ૧૦ ની પેટા–કલમ (૩) માં સમાવિષ્ટ કરતાં વધુ સારી ફોર્મ્યુલા રજૂ કરી શકાતી નથી; તેઓ જોશે કે જેઓ માને છે અને માને છે કે તકની સમાનતા હશે, તેમનો મત કલમ ૧૦ ની પેટા–કલમ (૧) માં અંકિત કરવામાં આવ્યો છે.તે એક સામાન્ય સિદ્ધાંત છે.તે જ સમયે, મેં કહ્યું તેમ, આપણે અમુક સમુદાયો દ્વારા કરવામાં આવેલી માંગ સાથે આ ફોર્મ્યુલાને સમાધાન કરવું પડ્યું હતું કે જે વહીવટીતંત્ર હવે–ઐતિહાસિક કારણોસર–એક સમુદાય અથવા કેટલાક સમુદાયો દ્વારા નિયંત્રિત કરવામાં આવ્યું છે, તે પરિસ્થિતિ અદૃશ્ય થઈ જવી જોઈએ અને અન્યને પણ જાહેર સેવાઓમાં પ્રવેશવાની તક મળવી જોઈએ.દાખલા તરીકે, ધારો કે આપણે તે સમુદાયોની માંગને સંપૂર્ણ રીતે સ્વીકારીશું કે જેઓ અત્યાર સુધી જાહેર સેવાઓમાં સંપૂર્ણ હદ સુધી કાર્યરત થયા નથી, તો ખરેખર શું થશે, આપણે સૌ પ્રથમ દરખાસ્તને સંપૂર્ણપણે નષ્ટ કરીશું, જેના પર આપણે બધા સંમત છીએ, એટલે કે, તકની સમાનતા

હશે.ચાલો હું એક દષ્ટાંત આપું.ઉદાહરણ તરીકે, ધારો કે કોઈ સમુદાય અથવા સમુદાયોના સમૂહ માટે અનામત આપવામાં આવી હતી, જે કુલ રાજ્ય હેઠળની કુલ જગ્યાઓના ૭૦ ટકા જેટલી હતી અને માત્ર ૩૦ ટકા અનામત બિન–અનામત તરીકે જાળવી રાખવામાં આવી છે.શું કોઈ એવું કહી શકે છે કે સામાન્ય સ્પર્ધા માટે ૩૦ ટકા અનામત એ પ્રથમ સિદ્ધાંતને અસર કરવાના દષ્ટિકોણથી સંતોષકારક રહેશે, એટલે કે, તકની સમાનતા હશે?તે મારા નિર્ણયમાં ન હોઈ શકે.તેથી અનામત રાખવાની બેઠકો, જો અનામત કલમ ૧૦ ની પેટા કલમ (૧) સાથે સુસંગત હોવી હોય, તો તે લઘુમતી બેઠકો સુધી મર્યાદિત હોવી જોઈએ.તે પછી જ પ્રથમ સિદ્ધાંત બંધારણમાં તેનું સ્થાન મેળવી શકે છે અને અમલમાં અસરકારક બની શકે છે.જો માનનીય સભ્યો આ સ્થિતિને સમજે કે આપણે બે બાબતોનું રક્ષણ કરવું પડશે, એટલે કે તકની સમાનતાના સિદ્ધાંત અને તે જ સમયે રાજ્યમાં અત્યાર સુધી પ્રતિનિધિત્વ ન ધરાવતા સમુદાયોની માંગને સંતોષવી પડશે, તો મને ખાતરી છે કે તેઓ સંમત થશે કે જ્યાં સુધી તમે "પછાત" જેવા કેટલાક લાયકાત ધરાવતા શબ્દસમૂહનો ઉપયોગ નહીં કરો ત્યાં સુધી અનામતની તરફેણમાં કરવામાં આવેલ અપવાદ આખરે નિયમને સંપૂર્ણપણે ખાઈ જશે.નિયમમાં કંઈ જ નહીં રહે.મને લાગે છે કે, જો હું એમ કહી શકું, તો તે વાજબીપણું છે કે શા માટે મુસદ્દા સમિતિએ 'પછાત' શબ્દ રજૂ કરવાની જવાબદારી પોતાના ખભા પર લીધી, જે હું

સ્વીકારું છું કે, આ વિધાનસભા દ્વારા જે રીતે તેને પસાર કરવામાં આવ્યો હતો તેમાં મૂળભૂત અધિકારમાં મૂળરૂપે સ્થાન મળ્યું ન હતું....."

૧૮૩. આમ જોઈ શકાય છે કે ડૉ. આંબેડકરે ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે એક સૂત્ર તૈયાર કરવાની જરૂર છે જે આ ત્રણ દ્રષ્ટિકોણને સુમેળ કરે, પ્રથમ, તકની સમાનતા હોવી જોઈએ, બીજું કે અમુક સમુદાયોની તરફેણમાં અનામત હોવી જોઈએ કે જેમણે વહીવટીતંત્રમાં કહેવા માટે અત્યાર સુધી 'યોગ્ય દેખાવ' કર્યો નથી.ડૉ. આંબેડકર જણાવે છે કે કલમ (૧) માં નિર્દિષ્ટ કરેલી તકની સમાનતા ઓક્સ્સ સમુદાયો દ્વારા કરવામાં આવેલી માંગ સાથે મેળ ખાતી હોવી જોઈએ.તેઓ જણાવે છે કે ઐતિહાસિક કારણોસર, વહીવટ એક સમુદાય અથવા કેટલાક સમુદાયો દ્વારા નિયંત્રિત કરવામાં આવ્યો છે, કે આવી પરિસ્થિતિ નાબૂદ થવી જોઈએ અને અન્ય લોકોને પણ જાહેર સેવાઓમાં પ્રવેશવાની તક મળવી જોઈએ.જો કે, તેઓ જણાવે છે કે જો આવા સમુદાયોની માંગને સંપૂર્ણ રીતે સ્વીકારવામાં આવે, તો તે કલમ (૧) માં બાંયધરીકૃત સમાનતાના પ્રથમ સિદ્ધાંતને નષ્ટ કરશે.તેઓ એક ઉદાહરણ આપે છે કે જો અમુક સમુદાયો કે જેનું પ્રતિનિધિત્વ નથી અથવા સમુદાયોના જૂથની વસ્તી ૭૦ ટકા હોય અને જો આવા સમુદાયો માટે ૭૦ ટકા અનામત આપવામાં આવે, તો ખુલ્લી સ્પર્ધા માટે માત્ર ૩૦ ટકા જ બાકી રહે છે, તો તે સમાનતાની કલ્પનાને જ નષ્ટ કરી દેશે.તેથી તેઓ લઘુમતી બેઠકો માટે અનામતની હિમાયત કરે છે.તેથી તેઓ જણાવે છે કે

જ્યાં સુધી અનામત આપવા માટે "પછાત" તરીકે કેટલાક લાયકાત ધરાવતા શબ્દસમૂહનો ઉપયોગ કરવામાં નહીં આવે, ત્યાં સુધી સમગ્ર નિયમ બિનકાર્યક્ષમ રહેશે.તેથી તેઓ 'પછાત' શબ્દનો ઉપયોગ કરવાના મુસદ્દા સમિતિના પ્રયાસોને યોગ્ય ઠેરવે છે.

૧૮૪. તેમાં નીચેના અવલોકનનો સંદર્ભ લેવો વધુ યોગ્ય રહેશે

કલમ ૧૬ (મુસદ્દા બંધારણમાં કલમ ૧૦)

"માનનીય ડૉ. બી. આર. આંબેડકરઃ.....કોઈએ મને પૂછ્યુંઃ"પછાત સમુદાય શું છે?ઠીક છે, મને લાગે છે કે જે કોઈ પણ ડ્રાફ્ટની ભાષા વાંચે છે તે જ જાણશે કે અમે તેને દરેક સ્થાનિક સરકાર દ્વારા નક્કી કરવા માટે છોડી દીધું છે.પછાત સમુદાય એ એક એવો સમુદાય છે જે સરકારના મતે પછાત છે.મારા માનનીય મિત્ર શ્રી ટી. ટી. કૃષ્ણમાચારીએ મને પૂછ્યું કે શું આ નિયમ ન્યાયી ગણાશે.હઠાગ્રહી જવાબ આપવો મુશ્કેલ છે.અંગત રીતે મને લાગે છે કે તે ન્યાયી બાબત હશે.જો સ્થાનિક સરકારે આટલી મોટી સંખ્યામાં અનામતની આ શ્રેણીમાં સમાવેશ કર્યો હોય, તો મને લાગે છે કે કોઈ પણ વ્યક્તિ ફેડરલ કોર્ટ અને સુપ્રીમ કોર્ટમાં જઈ શકે છે અને કહી શકે છે કે અનામત એટલી મોટી છે કે

તકની સમાનતા અંગેના નિયમનો નાશ કરવામાં આવ્યો છે અને પછી કોર્ટ એવા નિષ્કર્ષ પર આવશે કે સ્થાનિક સરકાર કે રાજ્ય સરકારે વાજબી અને સમજદારીપૂર્વક કામ કર્યું છે કે કેમ....."

૧૮૫. ડૉ. આંબેડકરે અવલોકન કર્યું હતું કે "પછાત સમુદાય શું છે" તે દરેક સ્થાનિક સરકાર દ્વારા નક્કી કરવું પડશે.તેમના મતે પછાત સમુદાય એ એક એવો સમુદાય છે જે સરકારના મતે પછાત છે.તેમણે એવી પણ આગાહી કરી હતી કે જો સ્થાનિક સરકાર અનામતની આ શ્રેણીમાં આટલી મોટી સંખ્યામાં બેઠકોનો સમાવેશ કરે, તો કોઈ પણ વ્યક્તિ ફેડરલ કોર્ટ અને સુપ્રીમ કોર્ટમાં જઈ શકે છે અને દલીલ કરી શકે છે કે અનામત એટલી મોટી છે કે સમાનતાને લગતા નિયમ તકનો નાશ કરવામાં આવ્યો છે.તેમણે એવી પણ આગાહી કરી હતી કે પછી અદાલત એ નિષ્કર્ષ પર પહોંચશે કે શું સ્થાનિક સરકાર કે રાજ્ય સરકારે વાજબી અને વિવેકપૂર્ણ રીતે કામ કર્યું છે.

૧૮૬. પછાત વર્ગોની ઓળખ અને અનામતની હદ અંગેની ચર્ચા અંગે તેમની દૂરદર્શિતાનો અંદાજ આ દેશે છેલ્લા ૭૪ વર્ષથી જોયેલા મુકદ્દમાઓથી લગાવી શકાય છે.

૧૮૭. આમ જોઈ શકાય છે કે શરૂઆતમાં જ્યાં સુધી અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ સિવાયના પછાત વર્ગોની ઓળખનો મુદ્દો હતો, તે જ કાર્યપાલિકા પર છોડી દેવામાં આવ્યો હતો.જ્યાં સુધી અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની ઓળખની વાત છે, ભારતના બંધારણમાં કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ હેઠળ બંધારણમાં વ્યાખ્યાયિત વિશેષાધિકારોના હેતુઓ માટે તમામ જાતિઓ અને જનજાતિઓ અથવા જૂથોને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરતી સામાન્ય જાહેરનામું બહાર પાડવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

૧૮૮. મેં પહેલેથી જ ઉપરોક્ત જોગવાઈઓ રજૂ કરવા અંગે ડૉ. આંબેડકરના ભાષણનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.જો કે, તેમણે જણાવ્યું હતું કે જો આ રીતે સૂચિત સૂચિમાંથી કોઈ નાબૂદી કરવાની હોય અથવા કોઈ ઉમેરો કરવાની હોય તો તે સંસદ દ્વારા થવો જોઈએ, રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નહીં.તેમણે જણાવ્યું હતું કે તેની પાછળનો ઉદ્દેશ આ બાબતમાં કોઈપણ પ્રકારના રાજકીય પરિબળોને દૂર કરવાનો હતો.

૧૮૯. અહીં પહેલેથી જ ચર્ચા કરવામાં આવી છે તેમ, જ્યાં સુધી અન્ય પછાત વર્ગોની ઓળખનો સવાલ છે, તે રાજ્ય પર છોડી દેવામાં આવ્યો હતો.જ્યાં સુધી અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની ઓળખની વાત છે, તે

કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ ને ધ્યાનમાં રાખીને બંધારણના કાયદાના તબક્કે પૂર્ણ થયું હતું અને ઉપરોક્ત સૂચિત ચાદીમાં કોઈપણ ઉમેરો અથવા ફેરફાર માત્ર સંસદના કાયદા દ્વારા જ માન્ય હતો.વધુમાં એ નોંધવું જોઈએ કે કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલી રાષ્ટ્રપતિની સૂચિનો પાયો ૧૯૩૫ના કાયદાની જોગવાઈઓ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલા ૧૯૩૬ના આદેશમાં જોવા મળે છે.

૧૯૦. તેમાં કોઈ શંકા નથી કે બંધારણ (એકસો બીજો સુધારો) અધિનિયમ, ૨૦૧૮ દ્વારા સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોને લગતી કલમ ૩૪૨એ દાખલ કરવામાં આવી છે.જ્યાં સુધી સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી આ સુધારા દ્વારા ભારતના બંધારણની કલમ ૩૬૬માં કલમ (૨૬સી) પણ ઉમેરવામાં આવી છે.અમારી સમક્ષ એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે બંધારણ (એકસો બીજો સુધારો) અધિનિયમ, ૨૦૧૮ને ધ્યાનમાં રાખીને, અન્ય પછાત વર્ગો અંગે *ઇન્દ્ર સાહની*ના કેસમાં આ અદાલત દ્વારા નિર્ધારિત કાયદા સાથે વાંચીને, *ઈ. વી. ચિન્નૈયા*માં આ અદાલતના ચુકાદાને ફરીથી જોવાની જરૂર છે.

૧૯૧. મને આ મામલાના તે પાસામાં જવાની જરૂર નથી લાગતી, કારણ કે મને લાગે છે કે *ઈ. વી. ચિન્નૈયા* ભારતના બંધારણની કલમ ૪૬,૩૩૫,૧૪,૧૫ અને

૧૬ની જોગવાઈઓને યોગ્ય રીતે ધ્યાનમાં લેતા નથી, જેમ કે આ અદાલતના અગાઉના ઉદાહરણો દ્વારા અર્થઘટન કરવામાં આવ્યું છે.મેં અહીં નીચે ઊંડાણપૂર્વક ચર્ચા કરી છે કે કેવી રીતે *ઈ. વી. ચિન્નૈયા*એ અગાઉના ઉદાહરણોનું ખોટું અર્થઘટન કર્યું હતું.

૧૯૨. *ઈ. વી. ચિન્નૈયા*માં આ અદાલતે ફકરા ૧૩માં બંધારણની કલમ ૩૪૧ની અસરને ધ્યાનમાં લેતા જણાવ્યું હતું કે રાજ્યના સંબંધમાં અનુસૂચિત જાતિઓની માત્ર એક જ યાદી હોઈ શકે છે અને તે યાદીમાં તમામ નિર્દિષ્ટ જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા તે રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં સૂચિત ભાગ અથવા જૂથોનો સમાવેશ થવો જોઈએ.વધુમાં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે ઉપરોક્ત સૂચિમાંથી કોઈપણ સમાવેશ અથવા બાકાત ફક્ત બંધારણની કલમ ૩૪૧ (૨) હેઠળ સંસદ દ્વારા જ કરી શકાય છે.આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે બંધારણની કોઈપણ જોગવાઈઓમાં ઉપરોક્ત સૂચિમાં કોઈ પેટા–વર્ગીકરણ અથવા વિભાજનનો કોઈ સંદર્ભ નથી, સિવાય કે, કદાચ, કલમ ૩૩૦ ના મર્યાદિત હેતુ માટે, જે લોકસભામાં અનુસૂચિત જાતિઓ માટે બેઠકોના આરક્ષણનો સંદર્ભ આપે છે.આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે તે સ્પષ્ટ છે કે બંધારણનો હેતુ બંધારણના હેતુ માટે યાદીમાં ઉલ્લેખિત પેટા જાતિઓ, જાતિઓ અને જનજાતિઓ સહિત તમામ જાતિઓને એક જૂથના સભ્યો બનાવવાનો છે અને આ જૂથને કોઈ પણ હેતુ માટે વિભાજિત કરી શકાતું નથી.

૧૯૩. ત્યારબાદ, એન. એમ. થોમસના કિસ્સામાં મેથ્યુ, જે., ક્રિષ્ના લાયર, જે. અને ફઝલ અલી, જે. દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવેલા દ્રષ્ટિકોણનો ઉલ્લેખ કરતા, ફકરા ૨૬ માં એવું માનવામાં આવે છે કે એકવાર રાષ્ટ્રપતિ યાદીમાં સમાવિષ્ટ જાતિઓ પોતે જ એક વર્ગ બનાવે છે.પછી કોર્ટે ચુકાદો આપ્યો કે જો તેઓ બંધારણ હેઠળ એક વર્ગ છે, તો કોઈપણ વિચારણાના આધારે વ્યક્તિઓના આ વર્ગોનું કોઈપણ વિભાજન રાષ્ટ્રપતિની સૂચિ સાથે છેડછાડ કરવા સમાન હશે.

૧૯૪. ફકરા ૩૧માં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે એકવાર રાજ્ય તેની બંધારણીય જવાબદારીની પરિપૂર્ણતા માટે કલમ ૧૫ (૪) હેઠળ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં અને કલમ ૧૬ (૪) હેઠળ રાજ્યની જાહેર સેવાઓમાં કેટલીક બેઠકો અનામત રાખે, તો રાજ્ય માટે બંધારણ દ્વારા પહેલેથી જ માન્યતા પ્રાપ્ત વર્ગને પેટા વર્ગીકૃત કરવા અને રાજ્ય દ્વારા બનાવેલા પેટા વર્ગમાં પહેલેથી જ અનામત ક્વોટાનો એક ભાગ અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં ફાળવવા માટે મુક્ત નથી.

૧૯૫. ફકરા ૩૮માં, આ અદાલતે ઈન્દ્ર સાહનીના કેસનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી ચુકાદો **આપ્યો હતો** કે અન્ય પછાત વર્ગોના પેટા–વર્ગીકરણ માટે ઈન્દ્ર **સાહનીમાં નિર્ધારિત** સિદ્ધાંતો રાષ્ટ્રપતિ યાદીમાં અનુસૂચિત જાતિઓના પેટા–વર્ગીકરણ અથવા પેટા–જૂથ માટે લાગુ કરી શકાતા નથી કારણ કે તે જ ચુકાદાએ

ખાસ રીતે એવું માન્યું હતું કે અન્ય પછાત વર્ગોના પેટા વિભાગો અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને લાગુ પડતા નથી.

૧૯૬. ફકરા ૪૧માં, આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે રાષ્ટ્રપતિના આદેશમાં આપવામાં આવેલી જાતિઓના એકત્રીકરણને, તેમના મતે, સમગ્ર વર્ગનું પ્રતિનિધિત્વ ગણવું જોઈએ.એવું માનવામાં આવે છે કે વિવિધ જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જૂથો અથવા તેના ભાગને રાજ્યમાં એક સમૂહ તરીકે મૂકવાનો વિચાર જ સ્પષ્ટ રીતે સૂચવે છે કે તેમને વધુ પેટા વિભાજિત અથવા પેટા વર્ગીકૃત કરવામાં નહીં આવે.તે આગળ કહે છે કે જો અનુસૂચિત જાતિના સભ્યોના વર્ગમાં એક વર્ગ બનાવવામાં આવે છે, તો તે સૂચિ સાથે છેડછાડ સમાન હશે અને બંધારણની કલમ ૧૪નું ઉલ્લંઘન સમાન હશે.ત્યારબાદ અદાલતે હાઈકોર્ટ સાથે અસંમતિ વ્યક્ત કરી હતી કે પછાતપણું ઓળખવાના હેતુથી, અનુસૂચિત જાતિના સભ્યોમાંથી કોણ વધુ પછાત છે તે અંગે આયોગની નિમણૂક કરીને વધુ તપાસ કરી શકાય છે.અનામતના લાભો તેમને સમાનરૂપે મળતા નથી તે હકીકતની નોંધ લેતા અદાલતે સૂચવ્યું હતું કે તેમને અન્ય લોકો સાથે સ્પર્ધા કરવા માટે સક્ષમ બનાવવા માટે પૂરતી અથવા વધારાની તાલીમ આપવામાં આવે તે માટે પગલાં લેવા જોઈએ.

૧૯૭. આ અદાલતે ફકરા ૪૩માં અવલોકન કર્યું હતું કે અનુસૂચિત જાતિના સભ્યો પછાત વર્ગોમાં સૌથી વધુ પછાત છે અને વિવાદિત કાયદો પહેલેથી જ આ આધાર પર આગળ વધી ચૂક્યો છે કે તેમનું પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ નથી, તેથી સૂક્ષ્મ વર્ગીકરણ દ્વારા વધુ વર્ગીકરણને મંજૂરી નથી.

૧૯૮. ઇ. વી. ચિન્નૈયા સારો કાયદો છે કે નહીં તે નક્કી કરવા માટે, મારે પહેલા તપાસ કરવી પડશે કે ઇ. વી. ચિન્નૈયામાં જે તારણ આવ્યું છે કે એન. એમ. થોમસે અનુસૂચિત જાતિઓને એક સમાન જૂથ ગણાવી હતી તે સાચું છે કે નહીં.

૧૯૯. ઇ. વી. ચિન્નૈયા એન. એમ. થોમસમાં મેથ્યુ, જે. ના ચુકાદા પર આધાર રાખે છે.ફકરા ૮૨માં, જે. મેથ્યુએ જે અવલોકન કર્યું છે તે એ છે કે રાષ્ટ્રપતિની જાહેરનામાના આધારે જ અનુસૂચિત જાતિઓ અસ્તિત્વમાં આવે છે.એવું જોવામાં આવ્યું છે કે અનુસૂચિત જાતિના સભ્યો જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓમાંથી લેવામાં આવ્યા હોવા છતાં, તેઓ રાષ્ટ્રપતિના જાહેરનામાના આધારે નવો દરજ્જો પ્રાપ્ત કરે છે.

૨૦૦. તે વિવાદિત ન હોઈ શકે કે "અનુસૂચિત જાતિ" ના નામથી કોઈ જાતિ નથી.અગાઉના ફકરામાં ચર્ચા કરવામાં આવી છે તેમ, "અનુસૂચિત જાતિ" શબ્દ ૧૯૩૫ના આદેશ અને ૧૯૫૦ના આદેશને કારણે આવ્યો છે.

૨૦૧. તેમાં કોઈ શંકા ન હોઈ શકે કે એકવાર જાતિઓ, જાતિઓ, જનજાતિઓ અથવા આવી જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગ અથવા જૂથોને રાષ્ટ્રપતિના જાહેરનામામાં સામેલ કરવામાં આવે તો બંધારણના હેતુઓ માટે તેમને અનુસૂચિત જાતિઓ માનવામાં આવશે.

૨૦૨. પછી ઇ. વી. ચિન્નૈયા એન. એમ. થોમસમાં કૃષ્ણ લાયર, જે. ના ચુકાદાનો ઉલ્લેખ કરે છે.કૃષ્ણ લાયર, જે. એ ફકરા ૧૩૫ માં અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ નું ખાલી વાંચન દર્શાવે છે કે હિંદુ સમુદાયમાં કોઈ જાતિઓ નથી પરંતુ જાતિઓ, જાતિઓ, જૂથો, જાતિઓ, સમુદાયો અથવા તેના ભાગોનું મિશ્રણ છે જે તપાસમાં સૌથી નીચું અને મોટા પાયે રાજ્ય સહાયની જરૂર હોવાનું જણાયું હતું અને રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા તેને સૂચિત કરવામાં આવ્યું હતું.વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે આ સૌથી પછાત સામાજિક રચનાને જાતિઓ સાથે ગૂંચવવી એ બંધારણીય ભૂલ કરવી છે.

૨૦૩. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે કરેલા અવલોકનો એ દલીલોના સંદર્ભમાં છે કે કલમ ૧૬ (૨) હેઠળ જાતિના આધારે કોઈપણ વિશેષ વ્યવહાર પર પ્રતિબંધ છે.વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૧૬ (૨) ચાર ગણા હિન્દુ વિભાજનની બહાર આદિવાસીઓ, જાતિઓ, જૂથો, સમુદાયો અને બિન–જાતિઓના આ મિશ્ર જૂથમાં રક્ષણાત્મક ભેદભાવ ફેલાવવાના માર્ગમાં આવી રહી

નથી.વિદ્વાન ન્યાયાધીશે વધુમાં અવલોકન કર્યું હતું કે ભારતીય ન્યાયશાસ્ત્રે સામાન્ય રીતે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને જાતિ તરીકે નહીં પરંતુ સામાજિક કરુણાને લાયક એક મોટા પછાત જૂથ તરીકે ગણાવ્યા છે.

૨૦૪. ત્યારબાદ ઈ. વી. ચિન્નૈયા જે. ફઝલ અલીના ચુકાદા પર આધાર રાખે છે.

૨૦૫. ફરીથી, ફઝલ અલી, જે. દ્વારા ફકરા ૧૬૯ માં કરવામાં આવેલા અવલોકનો, કલમ ૧૬ (૨) ના પ્રતિબંધ પર આધારિત દલીલોના સંદર્ભમાં છે.એવું જોવા મળ્યું છે કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ બંધારણની કલમ ૧૬ (૨) ના કાર્યક્ષેત્રમાં આવતી નથી, જે સમાન જાતિના સભ્યો વચ્ચે ભેદભાવ પર પ્રતિબંધ મૂકે છે.એવું જોવામાં આવે છે કે, જો અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સભ્યો જાતિઓ ન હોય, તો આ વર્ગોને આગળ વધારવા અથવા ઉન્નત કરવા માટે વાજબી વર્ગીકરણ કરવા માટે રાજ્ય માટે તે ખુલ્લું છે, જેથી તેઓ રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં યોગ્ય રીતે પ્રતિનિધિત્વ કરી શકે.

૨૦૬. જો કે, એન. એમ. થોમસના બહુમતી ચુકાદાઓ વાંચીને તે દર્શાવતું નથી કે અનુસૂચિત જાતિઓ એકસમાન જૂથ છે અને તેમાં પેટા–વર્ગીકરણને મંજૂરી નથી.

૨૦૭. એન. એમ. થોમસ, રે, સી. જે. કેસમાં ચુકાદાના ફકરા ૭૭માં. અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે અસમાન લોકો માટે તકની સમાનતાનો અર્થ માત્ર અસમાનતામાં વધારો થઈ શકે છે; તકની સમાનતા તર્ક સાથે ભેદભાવને સ્વીકારે છે અને કારણ વગર ભેદભાવને પ્રતિબંધિત કરે છે; અને કારણો સાથે ભેદભાવનો અર્થ બંધારણીય રીતે સ્વીકાર્ય હેતુ સાથે જોડાણ ધરાવતા વિભેદક વ્યવહાર માટે તર્કસંગત વર્ગીકરણ થાય છે.એવું જોવા મળ્યું છે કે વહીવટી કાર્યક્ષમતાને ધ્યાનમાં રાખીને સેવાઓમાં પછાત વર્ગો માટે પ્રેફરન્શિયલ પ્રતિનિધિત્વ એ સ્વીકાર્ય હેતુ છે અને પછાત વર્ગો એ બંધારણ દ્વારા માન્યતા પ્રાપ્ત તર્કસંગત વર્ગીકરણ છે.તેથી તેમણે એવું માન્યું હતું કે પસંદગીના ધોરણોમાં વિભેદક સારવાર સમાનતાના ખ્યાલની અંદર છે.

૨૦૮. મેથ્યુ, જે. એ ફકરા ૫૪ માં પ્રમાણસર સમાનતાના સિદ્ધાંતનો ઉલ્લેખ કર્યો છે અને એવું માન્યું છે કે તે ત્યારે જ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે જ્યારે સમાન સાથે સમાન અને અસમાન સાથે અસમાન વ્યવહાર કરવામાં આવે.તેમણે એવું માન્યું હતું કે જે વ્યક્તિઓને અલગ રીતે સારવાર આપવામાં આવે છે તેમાં નોંધપાત્ર તફાવત હોય તો વિભેદક સારવારની મંજૂરી આપવામાં આવશે.

૨૦૯. ફકરા ૭૩ માં, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે રાજ્યએ પ્રમાણસર સમાનતાનું ધોરણ અપનાવવું જોઈએ જે નાગરિકોના વર્ગની જુદી જુદી શરતો અને સંજોગોને ધ્યાનમાં લે છે જ્યારે પણ તે શરતો અને સંજોગો મૂળભૂત અધિકારો અથવા દાવાઓના આનંદ માટે તેમની સમાન પહોંચના માર્ગમાં અવરોધે છે.

૨૧૦. ફકરા ૭૫ માં, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૧૬ (૧) હેઠળ આ પ્રકારની પસંદગીયુક્ત સારવારને મંજૂરી આપવામાં આવશે કારણ કે આવી પસંદગીયુક્ત સારવાર જ પછાત વર્ગના લોકોને આગળના સમુદાયો સાથે સમાનતા પર મૂકશે.વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે તકની સમાનતા છે કે કેમ તેનો અંદાજ પરિણામમાં પ્રાપ્ત સમાનતા દ્વારા જ લગાવી શકાય છે.તેઓ જણાવે છે કે તકની ઔપચારિક સમાનતા ફક્ત વધુ શિક્ષણ અને બુદ્ધિ ધરાવતા લોકોને તમામ હોદ્દાઓ પર કબજો કરવા અને સ્પર્ધા વાજબી હોય ત્યારે પણ શિક્ષણ અને પ્રતિભામાં ઓછા નસીબદાર લોકોને જીતવા માટે સક્ષમ બનાવે છે.એવું જોવામાં આવે છે કે પરિણામની સમાનતા એ તકની સમાનતાની કસોટી છે.

૨૧૧. કૃષ્ણ લાયર, જે. ફકરા ૧૧૯ માં 'સોશિયલ એન્જિનિયરિંગ' ની વિભાવનાનો ઉલ્લેખ કરે છે.તેઓ એક પુસ્તકમાંથી ટાંકે છે કે "સિંહ અને બળદ માટેનો એક કાયદો જુલમ છે".

૨૧૨. ફકરા ૧૨૯ માં, બંધારણીય યોજનાને ધ્યાનમાં લીધા પછી, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે બંધારણ પોતે અન્ય લોકોથી હરિજનોનું સીમાંકન કરે છે.કે આ સમુદાયના આ તળિયાના સ્તરના સંપૂર્ણ પછાતપણું પર આધારિત છે.એવું જોવા મળ્યું છે કે આ તફાવત ખાસ કરીને રાજ્ય હેઠળની જગ્યાઓ પર નિમણૂંકોના ક્ષેત્રને આવરી લેવા માટે કરવામાં આવ્યો છે.તેમણે વધુમાં એવું માન્યું હતું કે એકમાં મિશ્રિત થયેલાં બે ઉદ્દેશો, આવા હોદ્દાઓ પર વિચાર કરવા અને વહીવટી કાર્યક્ષમતાની જાળવણી માટે હરિજનોનો દાવો છે.વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે રાજ્ય હરિજન અને પછાત વર્ગો જેવા આર્થિક હિતોને પ્રોત્સાહન આપવા માટે જવાબદાર છે.

૨૧૩. ફકરા ૧૪૨ માં, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૧૪ થી ૧૬ ની પ્રતિભા શાબ્દિક સમાનતામાં નથી પરંતુ સ્પષ્ટ અસમાનતાના પ્રગતિશીલ નાબૂદીમાં છે.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે તીવ્ર રીતે ભિન્ન વ્યક્તિઓ સાથે સમાન વ્યવહાર કરવો એ સૂક્ષ્મ અન્યાય છે.

૨૧૪. ફકરા ૧૪૯ માં, કૃષ્ણ લાયર, જે. એ સમાપન કરતી વખતે અવલોકન કર્યું હતું કે "'પછાત' વર્ગોના ઉપરના બર્થમાં રહેનારા લોકો બેવડી ઈજા કરે છે.તેઓ વ્યાપક સમુદાયને એવું માનવા માટે લલચાવે છે કે પછાતપણું દૂર થઈ રહ્યું છે.તેઓ વર્ગીકરણ, અનામત અથવા પ્રોફર્સ દ્વારા રાષ્ટ્રને લાભ આપતા 'ઓફિસ' ના પછાત લોકોની જરૂરિયાત આધારિત જથ્થાને લૂંટી લે છે.

૨૧૫. ફઝલ અલી, જે. એ ફકરા ૧૬૫ માં બંધારણની કલમ ૩૬૬ ની કલમો (૨૪) અને (૨૫) નો ઉલ્લેખ કરતા અવલોકન કર્યું હતું કે ઉપરોક્ત જોગવાઈઓ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની તરફેણમાં ધારણા બનાવે છે કે તેઓ નાગરિકોના પછાત વર્ગો છે.એવું જોવામાં આવે છે કે તે વિવાદિત નથી કે અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના સભ્યો બંધારણની કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલી સૂચનાઓમાં નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા છે અને તેથી, બંધારણના હેતુઓ માટે તેમને અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ માનવામાં આવવી જોઈએ.

૨૧૬. ફકરા ૧૭૮માં, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૧૬માં સમાવિષ્ટ સમાનતા અથવા સમાન તકની વિભાવનાનો અર્થ એ નથી કે દરેક સંજોગોમાં તમામ વ્યક્તિઓને સમાન કાયદા લાગુ થવા જોઈએ.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે, જો આ કૃત્રિમ અર્થઘટનને કલમ ૧૬ના દાયરામાં મૂકવામાં

આવે તો તે કાયદાને દિશા આપવા અથવા નિયમોનું ધ્રુવીકરણ કરવા તરફ દોરી જશે.એવું જોવા મળ્યું છે કે પુરુષો અને વસ્તુઓ વચ્ચે તફાવતો અને અસમાનતાઓ અસ્તિત્વ ધરાવે છે, અને સમાન કાયદાઓ લાગુ કરીને તેમની સાથે સમાન વ્યવહાર કરી શકાતો નથી.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે, કાયદાએ જીવન સાથે સમજૂતી કરવી પડશે અને માનવ સ્વભાવમાં અસ્તિત્વમાં રહેલા વાસ્તવિક તફાવતો અને અસમાનતાઓને ઓળખવા માટે સક્ષમ હોવા જોઈએ.

૨૧૭. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે એવું પણ માન્યું હતું કે બંધારણની કલમ ૧૬ની કલમ (૧) માં સમાવિષ્ટ સમાનતા સ્વાભાવિક રીતે સૂચવે છે કે તક માત્ર સમાજના કોઈ ચોક્કસ વર્ગ અથવા નાગરિકોના કોઈ ચોક્કસ વર્ગને જ નહીં કે જે ઉન્નત અથવા અન્યથા વધુ સમૃદ્ધ હોઈ શકે, પરંતુ નાગરિકોના તમામ વર્ગોને જ આપવી જોઈએ.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે, વાજબી વર્ગીકરણ કરીને આ હાંસલ કરી શકાય છે, જેથી નાગરિકોના દરેક વર્ગને સેવાઓમાં યોગ્ય પ્રતિનિધિત્વ મળે, જેનાથી તમામ નાગરિકોને સમાન તક મળે.તે વર્ગીકરણ માટે વાજબી શરતો મૂકે છે.

૨૧૮. આમ જોઈ શકાય છે કે એન. એમ. થોમસના કોઈ પણ ચુકાદામાં એવું માનવામાં આવ્યું નથી કે અનુસૂચિત જાતિઓ એક સમાન વર્ગ છે.એવું માનવામાં આવે છે કે એકવાર અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની ઓળખ

થઈ જાય અને તેમને રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં સ્થાન મળે, પછી તેઓ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ જ રહેશે.એવું માનવામાં આવ્યું છે કે તેમને રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં સામેલ કરવામાં આવ્યા હોવાથી, તેઓ પછાત હોવાનું માનવામાં આવે છે અને તેમના પછાતપણાની વધુ તપાસની જરૂર રહેશે નહીં.

૨૧૯. અખિલ ભારતીય શોષિત કર્મચારી સંઘ (ઉપરોક્ત) માં, કૃષ્ણ લાયર, જે., ફકરા ૯૪ માં, એ દલીલને નકારી કાઢે છે કે કારણ કે થોડા હરિજન વધુ સારા છે, તેથી, તળિયેના જથ્થાને કોઈ જેક–અપ જોગવાઈઓને પાત્ર નથી અને ગળી જવાથી ઉનાળો નથી થતો.તેમણે વધુમાં અવલોકન કર્યું હતું કે, કદાચ, જ્યારે સામાજિક પરિસ્થિતિઓ જરૂરી હોય ત્યારે, રાજ્ય હરિજનોમાં હરિજનોને હરિજનોના લાભને ન્યાયી રીતે પ્રતિબંધિત કરી શકે છે અને નીચલા હરિજનોને નીચલા ભાઈઓને લૂંટવા પર પ્રતિબંધ મૂકી શકે છે.

૨૨૦. ફરીથી, ફકરા ૯૮ માં, તેમણે એવી દલીલ પર વિચાર કર્યો કે એવા સમૃદ્ધ અને પ્રભાવશાળી હરિજન છે જે ગુલામ સ્તરના પીડિતોને હંમેશની જેમ દબાવી રાખીને તમામ વિશેષાધિકારો લૂંટી લે છે.તેમણે વહીવટીતંત્રને અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓના ક્રીમી સ્તરને દૂર કરવા માટે નવીનતા લાવવા અને તેનું વર્ગીકરણ કરવાની સલાહ આપી હતી.જો કે, તેમણે અવલોકન કર્યું કે કોર્ટ તે વતી રાજ્યને દબાણ કરી શકતી નથી.

૨૨૧. કે. સી. વસંત કુમારમાં, ચંદ્રચુડ, સી. જે. એ ફકરા ૨ માં અવલોકન કર્યું હતું કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની તરફેણમાં રોજગાર અને શિક્ષણમાં અનામત ૧૫ વર્ષથી વધુ ન હોય તેવા સમયગાળા માટે માધ્યમ પરીક્ષાની અરજી વિના ચાલુ રાખવી જોઈએ.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે, ૧૫ વર્ષના આ સમયગાળા પછી આર્થિક પછાતપણાની કસોટી અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને પણ લાગુ થવી જોઈએ.જ્યાં સુધી અન્ય પછાત વર્ગોની વાત છે, તેમણે જણાવ્યું હતું કે રોજગાર અને શિક્ષણમાં અનામતના હેતુ માટે તેમને ઓળખવા માટે બે પરીક્ષણો સંયુક્ત રીતે લાગુ કરવા જોઈએઃએક, કે તેઓ તેમના પછાતપણાની બાબતમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ સાથે તુલનાત્મક હોવા જોઈએ; અને બે, કે તેઓએ પ્રવર્તમાન આર્થિક પરિસ્થિતિઓના સંદર્ભમાં રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિર્ધારિત માધ્યમોની કસોટીને સંતોષવી જોઈએ.

૨૨૨. જે. દેસાઈએ પરિચ્છેદ ૩૧માં અવલોકન કર્યું હતું કે તેમના દ્વારા સૂચવવામાં આવેલ અભિગમ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની તરફેણમાં અનામત સાથે સંબંધિત નથી કારણ કે હજારો વર્ષોના ભેદભાવ અને શોષણને એક પેઢીમાં નાબૂદ કરી શકાતું નથી.જો કે, તેમણે સૂચવ્યું હતું કે તેમના કિસ્સાઓમાં પણ આર્થિક માપદંડ લાગુ કરવા યોગ્ય છે

અને તેમાંથી જેમને પહેલેથી જ તેનો લાભ મળ્યો છે અને તેમની સ્થિતિમાં સુધારો થયો છે તેમને પસંદગીની સારવાર આપવાનો ઇનકાર કરવો જોઈએ.

૨૨૩. ચિનપ્પા રેડ્ડી, જે. એ ફકરા ૫૧માં આ અભિપ્રાય સાથે સહમત ન હતા કે અન્ય વર્ગોની સામાજિક પછાતતા નક્કી કરતી વખતે લાગુ કરવામાં આવનારી કસોટી અનુસૂચિત જાતિઓના અસ્તિત્વની પરિસ્થિતિઓની નજીક છે.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે આવી કસોટી અનુસૂચિત જાતિઓ અને જનજાતિઓ સિવાયના સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો માટે અનામતની જોગવાઈને વ્યવહારીક રીતે નાબૂદ કરશે.

૨૨૪. ચિનપ્પા રેડ્ડી, જે. ફકરા ૭૯ માં નોંધે છે કે તે જાતિઓ અથવા સામાજિક જૂથોના કેટલાક સભ્યોએ આર્થિક, સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે અગ્રણી આગળના વર્ગ સાથે અનુકૂળ સરખામણી કરવા માટે પૂરતી પ્રગતિ કરી હશે અને આગળ વધ્યા હશે.તેઓ સૂચવે છે કે આવા કિસ્સાઓમાં, કદાચ ઉચ્ચ આવકની ટોચમર્યાદા વર્ગના તે સભ્યોને અનામતનો લાભ સુરક્ષિત કરશે જેઓ ખરેખર તેના હકદાર છે.

૨૨૫. અહીં પહેલેથી જ ઉપર ચર્ચા કરવામાં આવી છે તેમ, ઇન્દ્ર સાહની કેસમાં આ અદાલતની ૯ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવ્યું છે કે પછાત વર્ગોને વધુ પછાત વર્ગોમાં વધુ વર્ગીકરણ કાયદામાં સ્વીકાર્ય છે.

૨૨૬. જીવન રેડ્ડી, જે., ફકરા ૮૦૨માં, ઇન્દ્ર સાહનીના કિસ્સામાં, બે વ્યવસાયિક જૂથોના સંદર્ભમાં એક દૃષ્ટાંત આપે છે., ગોલ્ડસ્મિથ્સ અને વાડેસ (આંધ્રપ્રદેશમાં પરંપરાગત પથ્થર કાપનારા).તેમણે જણાવ્યું હતું કે, બંનેને અન્ય પછાત વર્ગોમાં સામેલ કરવામાં આવ્યા છે.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે સુવર્ણકાર વાડ્ડો કરતાં ઘણા ઓછા પછાત હોય છે તે વાતને કોઈ નકારી શકે નહીં અને તેથી જો બંનેને એકસાથે જૂથબદ્ધ કરવામાં આવે અને અનામત આપવામાં આવે, તો અનિવાર્ય પરિણામ એ આવશે કે સુવર્ણકાર તમામ અનામત હોદ્દાઓ છીનવી લેશે અને વાડ્ડો માટે એક પણ જગ્યા નહીં રહે.વિદ્વાન ન્યાયાધીશે વધુમાં અવલોકન કર્યું હતું કે આવી સ્થિતિમાં, રાજ્ય અન્ય પછાત વર્ગોમાં પણ વર્ગીકરણ કરવાની સલાહ આપી શકે છે જેથી પછાત વર્ગોમાં વધુ પછાત લોકો તેમના માટે બનાવાયેલ લાભો મેળવી શકે.તેમણે જણાવ્યું હતું કે રેખા ક્યાં દોરવી અને પેટા–વર્ગીકરણને કેવી રીતે અસર કરવી, તે આયોગ અને રાજ્ય માટે બાબત છે અને જ્યાં સુધી તે વાજબી રીતે કરવામાં આવે ત્યાં સુધી કોર્ટ હસ્તક્ષેપ કરી શકશે નહીં.

૨૨૭. એ નોંધવું પણ સુસંગત રહેશે કે ફકરા ૮૦૩ માં, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૧૬ (૪) માત્ર એક જ વર્ગ એટલે કે "નાગરિકોના પછાત વર્ગ" ને માન્યતા આપે છે.તે અનુછેદ ૧૫ (૪) ની જેમ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ વિશે અલગથી વાત કરતું નથી.વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે તે વિવાદની બહાર છે કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને પણ "નાગરિકોના પછાત વર્ગ" અભિવ્યક્તિમાં સામેલ કરવામાં આવે છે અને તેમની તરફેણમાં અલગ અનામત આપી શકાય છે.વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે જો અનુસૂચિત જનજાતિઓ, અનુસૂચિત જાતિઓ અને અન્ય પછાત વર્ગોને એકસાથે જોડવામાં આવે, તો અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને ઉચ્ચ અને શુષ્ક છોડીને તમામ ખાલી જગ્યાઓ ઓ. બી. સી. દૂર કરશે.તેઓ જણાવે છે કે આ જ તર્ક વધુ પછાત અને પછાત વચ્ચેના વર્ગીકરણને પણ સમર્થન આપે છે.

૨૨૮. અગાઉ નોંધવામાં આવ્યું છે તેમ, ઇન્દ્ર સાહનીના ફકરા ૭૮૧માં, ન્યાયાધીશ જીવન રેડ્ડી જણાવે છે કે ચુકાદામાં ચર્ચાના હેતુસર, અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ, જેને પછાત વર્ગોમાં સામેલ કરવામાં આવ્યા હતા, તેમને અલગ રાખવામાં આવ્યા હતા.

૨૨૯. એ નોંધવું યોગ્ય છે કે ચુકાદામાં ઉપરોક્ત ચર્ચા નાગરિકોના પછાત વર્ગોની "ઓળખ" સાથે સંબંધિત હતી.અહીં ઉપર ચર્ચા કરવામાં આવી છે તેમ, જ્યાં સુધી અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓનો સંબંધ છે, ઓળખ પહેલેથી જ આર્ટીલ ૩૪૧ અને ૩૪૨ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલી રાષ્ટ્રપતિ યાદી દ્વારા આવરી લેવામાં આવી છે.

૨૩૦. સાવંત, જે. એ પોતાના ચુકાદામાં એમ પણ જણાવ્યું હતું કે કલમ ૧૬ (૪) પછાત વર્ગોને પછાત અને વધુ કે સૌથી પછાત વર્ગોમાં વર્ગીકૃત કરવાની મંજૂરી આપે છે.જો કે, આ વર્ગીકરણને માત્ર સામાજિક પછાતપણાની માત્રાને કારણે મંજૂરી આપવામાં આવી છે અને તે માત્ર આર્થિક વિચારણા પર આધારિત નથી.તેમણે એવું માન્યું હતું કે જો પછાત વર્ગોને પછાત અને વધુ કે સૌથી પછાત વર્ગોમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવે તો આવા દરેક વર્ગો માટે અનામતનો અલગ ક્વોટા રાખવામાં આવશે.આવા અલગ ક્વોટાની ગેરહાજરીમાં અનામત ગેરકાયદેસર રહેશે.

૨૩૧. ઇ. વી. ચિન્નૈયામાં આ અદાલતે અવલોકન કર્યું છે કે ઇન્દ્ર સાહનીના કેસમાં નિર્ધારિત કાયદો લાગુ થશે નહીં કારણ કે ન્યાયાધીશ જીવન રેડ્ડીએ પોતાના ચુકાદામાં પોતે કહ્યું છે કે તે ફકરા ૭૮૧ માં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને લાગુ પડશે નહીં, જે ફકરા નાગરિકોના પછાત વર્ગોની

ઓળખ સાથે સંબંધિત છે.જીવન રેડ્ડી, જે. જણાવે છે કે ઉપરોક્ત ચર્ચાના હેતુ માટે, અમે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને અલગ રાખીએ છીએ.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે આવું એટલા માટે કરવામાં આવ્યું છે કારણ કે તેઓ પછાત વર્ગોમાં સામેલ છે.જોકે, ફકરા ૮૦૩માં તેમણે ખાસ અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૧૬ (૪) હેઠળ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓનો કોઈ ઉલ્લેખ નથી અને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ પણ નાગરિકોના પછાત વર્ગનો ભાગ છે.

૨૩૨. જ્યાં સુધી ફકરા ૭૯૨ના અવલોકનની વાત છે, જેમાં ન્યાયમૂર્તિ જીવન રેડ્ડીએ અવલોકન કર્યું હતું કે અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અનુસૂચિત જાતિઓના કિસ્સામાં ઉપરોક્ત ચર્ચાને કોઈ સુસંગતતા નથી, ત્યાં સુધી ઉપરોક્ત ચર્ચા 'મીન ટેસ્ટ' અથવા 'ક્રીમી લેયર ટેસ્ટ' ની લાગુ પડવાની બાબતમાં હતી.

૨૩૩. તે કિસ્સામાં, જો અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ કલમ ૧૬ (૪) હેઠળ નાગરિકોના પછાત વર્ગનો ભાગ છે, તો પ્રશ્ન એ હશે કે અન્ય પછાત વર્ગોના કિસ્સામાં જે પેટા–વર્ગીકરણની મંજૂરી છે તેને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના કિસ્સામાં શા માટે મંજૂરી આપી શકાતી નથી?

૨૩૪. જો કે આ અદાલતનો પ્રારંભિક મત એ હતો કે કલમ ૧૬ (૪) એ કલમ ૧૬ (૧) નો અપવાદ છે, પરંતુ તેમાં સંપૂર્ણ ફેરફાર થયો છે, ખાસ કરીને પરમ પૂજ્ય કેશવાનંદ ભારતી શ્રીપદગલવરુ વિરુદ્ધ કેરળ રાજ્ય ૨૪ના મૌલિક અધિકારો અને નિર્દેશક સિદ્ધાંતો વચ્ચેના આંતરક્રિયાના સંબંધમાં આ અદાલતના ચુકાદા પછી.કેશવાનંદ ભારતીના ચુકાદાના થોડા સમય પછી, એન. એમ. થોમસમાં આ અદાલતની ૭–ન્યાયાધીશની ખંડપીઠે ચુકાદો આપ્યો હતો, જેમાં ૫–વિદ્વાન ન્યાયાધીશોએ એવો મત વ્યક્ત કર્યો હતો કે કલમ ૧૬ (૪) એ કલમ ૧૬ (૧) નો અપવાદ નથી.એવું માનવામાં આવતું હતું કે કલમ ૧૪ થી ૧૬ ની ત્રિમૂર્તિ સમાનતાની વિભાવનાને મૂર્તિમંત કરે છે.એ વાત પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો કે સમાનતાનો અર્થ બધા માટે સમાનતા નથી.એવું માનવામાં આવતું હતું કે બંધારણ હેઠળ સ્થાપિત સમાનતાનો અર્થ ઔપચારિક સમાનતા નથી પરંતુ વાસ્તવિક સમાનતા છે.એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે બંધારણ હેઠળ અસમાન લોકો સાથે વાસ્તવિક સમાનતા અને અસમાન વ્યવહાર લાવવા પર વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો.એવું માનવામાં આવતું હતું કે જો અસમાન લોકો સાથે સમાન વ્યવહાર કરવો હોય તો તે અસમાનતાને ટકાવી રાખવા સિવાય બીજું કંઈ નહીં થાય.એવું માનવામાં આવતું હતું કે માત્ર અસમાન લોકો સાથે અસમાન વ્યવહાર કરવો જેથી તેઓ આગળ વધી શકે અને વાસ્તવિક સમાનતા લાવી શકે.

૨૩૫. આ અદાલતે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવ્યું હતું કે માત્ર પછાત વર્ગના સભ્યો માટે પ્રેફરેન્શિયલ ટ્રીટમેન્ટનો અર્થ તમામ નાગરિકો માટે તકની સમાનતા હોઈ શકે છે.કોર્ટે એવું માન્યું હતું કે કલમ ૧૬ ની કલમ (૪) એ કલમ ૧૬ (૧) માં ગર્ભિત સિદ્ધાંત દર્શાવવાની એક જોરદાર રીત છે.

૨૩૬. રે, સી. જે. એ અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૧૬ (૧) હેઠળ સેવાઓમાં તકની સમાનતા માટે તમામ કાયદેસર પદ્ધતિઓ ઉપલબ્ધ છે.તેમણે જણાવ્યું હતું કે કલમ ૧૬ (૪) કલમ ૧૬ (૧) માં અંકિત સમાનતા પ્રાપ્ત કરવાની એક પદ્ધતિ સૂચવે છે.

૨૩૭. મેથ્યુ, જે. એ અવલોકન કર્યું હતું કે સમાનતા માટેનો દાવો હકીકતમાં અન્યાયી, વંચિત અને અન્યાયી અસમાનતાઓ સામે વિરોધ છે.તે તક, આકસ્મિક અસમાનતા, અન્યાયી શક્તિ અને સ્ફટિકીકૃત વિશેષાધિકારો સામે માણસના બળવાનું પ્રતીક છે.તેમણે જણાવ્યું હતું કે જો કલમ ૧૬ (૧) હેઠળ બાંયધરીકૃત તકની સમાનતાનો અર્થ અસરકારક ભૌતિક સમાનતા છે, તો કલમ ૧૬ (૪) કલમ ૧૬ (૧) નો અપવાદ નથી.તે તકની સમાનતાને કઈ હદ સુધી લઈ જઈ શકાય છે, એટલે કે અનામત આપવાના બિંદુ સુધી, તે મૂકવાની માત્ર એક જોરદાર રીત છે.

૨૩૮. ફકરા ૮૩ માં, તેઓ ભારપૂર્વક જણાવે છે કે વર્ગમાં કોઈ વર્ગીકરણ ન હોઈ શકે તેવી પ્રાથમિક ધારણા કરવી એ ભૂલ છે.તેઓ જણાવે છે કે જો ત્યાં બુદ્ધિગમ્ય તફાવત છે જે તે વર્ગની અંદરના જૂથને બાકીનાથી અલગ કરે છે અને તે તફાવતને વર્ગીકરણના હેતુ સાથે જોડાણ છે, તો પછી વર્ગની અંદર વધુ વર્ગીકરણ માટે કોઈ વાંધો હોવો જોઈએ નહીં.

૨૩૯. કૃષ્ણ લાયર, જે. ફકરા ૧૨૪ માં એ. એન. સિન્હા ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ સોશિયલ સ્ટડીઝ, પટના દ્વારા હાથ ધરાયેલા સંશોધનનો ઉલ્લેખ કરે છે, જે હરિજન વચ્ચેના બેવડા સમાજને જાહેર કરશે, એક નાનો ભદ્ર વર્ગ લાભોને પચાવી પાડશે અને વિશેષ છૂટછાટોથી દૂર ઊંઘતા ઘાટા સ્તરો.તેમણે અવલોકન કર્યું કે, તેમના માટે, કલમ ૪૬ અને ૩૩૫ એક 'ઉમદા રોમાંસ' છે, જે 'ઉચ્ચ' હરિજનોને જાય છે.તેઓ ફકરા ૧૩૬માં જણાવે છે કે કલમ ૧૬ (૪) બચતની કલમ હોવી જરૂરી નથી, પરંતુ ડ્રાફ્ટમેનની વધુ પડતી ચિંતાને કારણે શંકાની શક્યતાથી બહારની બાબતોને સ્પષ્ટ કરવા માટે મૂકવામાં આવે છે.તેમણે ફકરા ૧૪૨ માં અવલોકન કર્યું છે કે કલમ ૧૪ થી ૧૬ ની પ્રતિભા શાબ્દિક સમાનતામાં નથી પરંતુ સ્પષ્ટ અસમાનતાના પ્રગતિશીલ નાબૂદીમાં છે.તેમના જણાવ્યા અનુસાર, તીવ્ર રીતે ભિન્ન વ્યક્તિઓ સાથે સમાન વ્યવહાર કરવો એ સૂક્ષ્મ અન્યાય છે.તેમણે એવું માન્યું હતું કે જો કલમ ૧૬ (૪) વાજબી વર્ગીકરણને સ્વીકારે છે, તો કલમ ૧૬ (૧) પણ સ્વીકારે છે.

૨૪૦. કે. સી. વસંત કુમાર, વાય. વી. ચંદ્રચુડ, સી. જે. એ અવલોકન કર્યું હતું કે ચુકાદાની તારીખથી ૧૫ વર્ષના સમયગાળા પછી અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને પણ આર્થિક પછાતપણાની કસોટી લાગુ થવી જોઈએ.જે. દેસાઈએ ઉપરોક્ત ચુકાદામાં અવલોકન કર્યું હતું કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના કિસ્સામાં પણ આર્થિક માપદંડ લાગુ કરવા યોગ્ય છે, જેમાં તેમાંથી જેમને પહેલેથી જ તેનો લાભ મળ્યો છે અને તેમની સ્થિતિમાં સુધારો થયો છે તેમને પસંદગીની સારવાર આપવાનો ઇનકાર કરવામાં આવે છે.

૨૪૧. ફઝલ અલી, જે., કેશવાનંદ ભારતીમાં બંધારણના ભાગ III અને ભાગ IV વચ્ચેના આંતરક્રિયાના સંદર્ભમાં વિદ્વાન ન્યાયાધીશોના તમામ ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી, એવું માન્યું હતું કે બંધારણ દ્વારા બાંયધરીકૃત મૂળભૂત અધિકારોને ભાગ IV માં સમાવિષ્ટ નિર્દેશક સિદ્ધાંતો સાથે સુસંગત રીતે વાંચવું પડશે. તેઓ એ વાતનો પણ પુનરોચ્ચાર કરે છે કે કલમ ૧૬ (૪) એ કલમ ૧૬ (૧) ની જોગવાઈ નથી.

૨૪૨. એમ. એચ. બેગ, જે. ઉપરોક્ત વિદ્વાન ન્યાયાધીશો દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવેલા મંતવ્યો સાથે સહમત થાય છે.

૨૪૩. વધુમાં, અખિલ ભારતીય શોષિત કર્મચારી સંઘમાં ન્યાયમૂર્તિ કૃષ્ણ લાયર પુનરાવર્તન કરે છે કે કલમ ૧૪ થી ૧૬ પોતે જ એક સંહિતા બનાવે છે અને બંધારણના જાતિવિહીન અને વર્ગવિહીન સમતાવાદના નિસ્ચંદિત સારને મૂર્તિમંત કરે છે.તેઓ જણાવે છે કે કલમ ૪૬, ભારપૂર્વક શબ્દોમાં, રાજ્યને "લોકોના નબળા વર્ગો અને ખાસ કરીને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના શૈક્ષણિક અને આર્થિક હિતોને વિશેષ કાળજી સાથે પ્રોત્સાહન આપવા માટે ફરજ પાડે છે, અને તેમને સામાજિક અન્યાય અને તમામ પ્રકારના શોષણથી રક્ષણ આપશે".તેઓ જણાવે છે કે કલમ ૧૬ (૪) સાથે કલમ ૪૬ વાંચીને, નિષ્કર્ષ સ્પષ્ટ છે કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ દ્વારા વહીવટી ભાગીદારીને રાજ્ય દ્વારા વિશેષ કાળજી સાથે પ્રોત્સાહન આપવામાં આવશે.

૨૪૪. એવા સમૃદ્ધ અને પ્રભાવશાળી હરિજન છે કે જેઓ ગુલામ સ્તરના પીડિતોને હંમેશની જેમ દબાવી રાખીને તમામ વિશેષાધિકારો લૂંટી લે છે તેવી ટીકાને ધ્યાનમાં લેતા, તેમણે સૂચવ્યું હતું કે વહીવટીતંત્ર અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓના ક્રીમી સ્તરને દૂર કરવા માટે નવીનતા લાવી શકે છે અને તેનું વર્ગીકરણ કરી શકે છે. જો કે, એક ચેતવણી નોંધે છે કે કોર્ટ તે વતી રાજ્યને દબાણ કરી શકતી નથી.

૨૪૫. ચિન્નાપ્પા રેડ્ડી, જે. એ જ ચુકાદામાં જણાવે છે કે બંધારણ અને કાયદાના અર્થઘટનમાં નિર્દેશક સિદ્ધાંતોને લાગુ કરવાની અદાલતની ફરજ બને છે.તેઓ જણાવે છે કે નિર્દેશક સિદ્ધાંતોએ અદાલતોને અર્થઘટનની સંહિતા તરીકે સેવા આપવી જોઈએ.તેઓ જણાવે છે કે મૂળભૂત અધિકારોનું અર્થઘટન નિર્દેશક સિદ્ધાંતોના પ્રકાશમાં થવું જોઈએ અને પછીનું, જ્યારે પણ અને જ્યાં પણ શક્ય હોય, ત્યારે પહેલામાં વાંચવું જોઈએ.
૨૪૬. ચિન્નાપ્પા રેડ્ડી, જે હિમાયત કરે છે કે રાજ્યની કાર્યવાહી વંચિત, વંચિત અને શોષિતોના રક્ષણ અને પોષણ તરફ હોવી જોઈએ જેથી તેઓ સમાનતાવાદી સમાજમાં તેમનું સ્થાન લઈ શકે.

૨૪૭. ઈન્દ્ર સાહનીમાં, ૭ વિદ્વાન ન્યાયાધીશોએ એન. એમ. થોમસમાં નિર્ધારિત સ્થિતિને સમર્થન આપ્યું હતું કે કલમ ૧૬ ની કલમ (૪) એ કલમ ૧૬ ની કલમ (૧) નો અપવાદ નથી, પરંતુ તે કલમ ૧૬ (૧) માં ગર્ભિત સિદ્ધાંત દર્શાવવાની એક જોરદાર રીત છે.

૨૪૮. અહીં ઉપર ચર્ચા કરવામાં આવી છે તેમ એવું માનવામાં આવ્યું છે કે પછાત વર્ગોનું પછાત અને વધુ પછાત વર્ગોમાં વધુ વર્ગીકરણ બંધારણ હેઠળ સ્વીકાર્ય છે.સાવંત, જે. દ્વારા મૂકવામાં આવેલી એકમાત્ર ચેતવણી એ છે કે જો તે કરવામાં

આવે તો પછાત તેમજ વધુ કે સૌથી પછાત વર્ગો બંને માટે અનામત હોવી જોઈએ.ઇન્દ્ર સાહનીમાં એવું માનવામાં આવ્યું છે કે કલમ ૧૬ (૪) હેઠળ અનુસૂચિત જાતિઓને પણ 'નાગરિકોના પછાત વર્ગ' શબ્દમાં સામેલ કરવામાં આવી છે.

૨૪૯. જો એમ હોય તો, મને ઇ. વી. ચિન્નૈયાના એ અભિપ્રાયમાં કોઈ વાજબીપણું દેખાતું નથી કે રાજ્યને અનુસૂચિત જાતિઓમાં પેટા–વર્ગીકરણની કવાયત કરવાની સત્તા નથી.

૨૫૦. ઇ. વી. ચિન્નૈયામાં જે મૂળભૂત ભૂલ થઈ હોવાનું જણાય છે તે એ છે કે તે એ સમજણ પર આગળ વધે છે કે કલમ ૩૪૧ બેઠકોના આરક્ષણ સાથે સંબંધિત છે.

૨૫૧. અહીં ઉપર ચર્ચા કરવામાં આવી છે તેમ, કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ માત્ર અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની ઓળખના સંદર્ભમાં છે.બંધારણની કલમ ૩૬૬ની કલમ (૨૪) અને (૨૫) સાથે વાંચવામાં આવેલી કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં સામેલ તે જાતિઓને બંધારણના હેતુઓ માટે અનુસૂચિત જાતિઓ અને

અનુસૂચિત જનજાતિઓ ગણવામાં આવશે.જો કે, પુનરાવર્તનની કિંમત પર, હું પુનરાવર્તન કરું છું કે કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ આરક્ષણ સાથે સંબંધિત નથી.

૨૫૨. જાહેર રોજગારની બાબતમાં અનામત સહિત હકારાત્મક કાર્યવાહીની જોગવાઈઓ ભારતના બંધારણની કલમ ૧૬માં સમાયેલી છે.

૨૫૩. ઉપર પહેલેથી જ ચર્ચા કરવામાં આવી છે તેમ, ઇન્દ્ર સાહની કેસમાં આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો છે કે પછાત વર્ગોનું પછાત અને વધુ પછાત વર્ગોમાં વધુ વર્ગીકરણ કાયદામાં સ્વીકાર્ય છે.

૨૫૪. તે પરિણામ દ્વારા, જો કોઈ રાજ્યને લાગે કે જાતિઓ, જાતિઓ, જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓમાંની કોઈપણ જાતિ, જાતિઓ, જનજાતિઓ અથવા જૂથોમાંથી કોઈનું પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ નથી, તો શું રાજ્યને તેના માટે વિશેષ જોગવાઈ કરવાના તેના અધિકારથી વંચિત કરી શકાય?

૨૫૫. નિર્ણયોની શ્રેણીમાં, આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો હતો કે જે લોકો તેમની સંપત્તિ, શિક્ષણ અથવા સામાજિક વાતાવરણમાં હકીકતમાં અસમાન છે, તેમને ઓક્સ્સ ક્ષેત્રોમાં સમાન બનાવવાના હેતુથી રાજ્યએ વળતરકારી રાજ્ય કાર્યવાહીનો આશરો લેવો જોઈએ.એવું માનવામાં આવ્યું છે કે રાજ્યએ વાસ્તવિક

સમાનતા લાવવા માટે સામાજિક અને આર્થિક રીતે વંચિત વ્યક્તિઓને પ્રાધાન્ય અને અનામત આપીને અથવા વધુ લાભદાયી સ્થિતિ ધરાવતા લોકો પર અવરોધ ઊભો કરીને હકારાત્મક પગલાં લેવા જોઈએ.આ સંબંધમાં મરી ચંદ્ર શેખર રાવ વિરુદ્ધના કેસમાં આ અદાલતના બંધારણીય ખંડપીઠે આપેલા ચુકાદાનો સંદર્ભ આપી શકાય છે. ડીન, શેઠ જી. એસ. મેડિકલ કોલેજ અને અન્યો, ૨૫ જેમાં આ અદાલતે આ રીતે નિરીક્ષણ કર્યું હતું:

> "૨૦.સમાજના નબળા વર્ગોની સંભાવનાઓને આગળ વધારવા માટે અનામત અપનાવવી જોઈએ અને અપનાવવી જોઈએ, પરંતુ આમ કરતી વખતે સમુદાયના અન્ય વર્ગોની કાયદેસરની અપેક્ષાઓને બાકાત ન રાખવાની કાળજી લેવી જોઈએ.

૨૫૬. કેટલાક ચોંકાવનારા તથ્યો અમારા ધ્યાનમાં લાવવામાં આવ્યા છે.આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્યની રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં ૬૦ અનુસૂચિત જાતિઓની યાદી હોવા છતાં, ન્યાયમૂર્તિ ઉષા મહેરા આયોગનો અહેવાલ દર્શાવે છે કે આ ૬૦ અનુસૂચિત જાતિઓમાંથી માત્ર ૪ કે ૫ જાતિઓએ અનામતનો લાભ લીધો હતો, બાકીની અનુસૂચિત જાતિઓને રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં ઉચ્ચ અને શુષ્ક છોડી દીધી હતી.અહેવાલ દર્શાવે છે કે તેના પરિણામે વિસંગતતા સર્જાઈ છે કે આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્યની રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં સામેલ હોવા છતાં બહુમતી ધરાવતી કોઈ પણ

જાતિ સફાઈ કામદારો અને/અથવા ફરાશની નોકરી સિવાય રાજ્ય હેઠળની સરકારી સેવામાં પ્રવેશ સહિત અનામતનો લાભ મેળવી શકી નથી.

૨૫૭. જ્યાં સુધી પંજાબ રાજ્યની વાત છે, ત્યાં સુધી પંજાબ રાજ્ય વતી એવી વિનંતી કરવામાં આવે છે કે અનુસૂચિત જાતિઓની કુલ વસ્તીમાં બાલ્મિકીઓ અને મઝાબી શીખો ૪૧.૯% હોવા છતાં, જાહેર રોજગારમાં આ વર્ગોની ટકાવારી અનુસૂચિત જાતિઓમાં તેમની વસ્તીથી સંપૂર્ણપણે અસમાન છે.કોઈ પણ સંજોગોમાં, એવી વિનંતી કરવામાં આવે છે કે આ કાયદા હેઠળ જે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે તે અનુસૂચિત જાતિઓ માટે અનામત ૫૦ ટકા ખાલી જગ્યાઓની બાબતમાં માત્ર વિભેદક વ્યવહાર હતો.જો આ શ્રેણીઓના ઉમેદવાર ઉપલબ્ધ હોય તો જ આ શ્રેણીઓમાં બેઠકો જશે.આ શ્રેણીઓના ઉમેદવારોની અનુપલબ્ધતાને કારણે, બેઠકો અનુસૂચિત જાતિના અન્ય વર્ગોમાં આવશે.

૨૫૮. મને લાગે છે કે, આ અદાલતે વિવિધ ચુકાદાઓમાં અવલોકન કર્યું છે તેમ, નાગરિકોના પછાત વર્ગને પ્રાધાન્ય આપવું એ રાજ્યની ફરજ છે કે જેઓ પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા નથી.જો રાજ્યને તે ફરજ બજાવતી વખતે લાગે કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓમાં અમુક વર્ગોનું પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ નથી અને માત્ર અમુક વર્ગના લોકો જ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે અનામત સંપૂર્ણ લાભનો આનંદ માણી રહ્યા છે,

તો શું રાજ્યને આવા વર્ગો માટે વધુ પ્રાધાન્યતા આપવાના તેના અધિકારથી વંચિત કરી શકાય?મારા મતે, જવાબ નકારાત્મક હશે, કારણ કે તે રાષ્ટ્રપતિની સૂચિ સાથે છેડછાડ કરવા સમાન નહીં હોય.

૨૫૯. તેમાં કોઈ શંકા નથી કે જો રાજ્ય અમુક વર્ગોને બાકાત રાખવા માટે તે રાજ્યમાં રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં સૂચિબદ્ધ એક અથવા વધુ વર્ગોને અનુસૂચિત જાતિઓ માટે અનામતનો ૧૦૦% આપવાનો નિર્ણય કરે છે, તો તે તે સૂચિ સાથે છેડછાડ કરવા સમાન હોઈ શકે છે કારણ કે, અસરકારક રીતે, તે તે અનુસૂચિત જાતિ વર્ગોને અનામતનો લાભ નકારવા સમાન હશે જેને બાકાત રાખવામાં આવ્યા છે.મારા મતે, તે અસરકારક રીતે બંધારણની કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત રાષ્ટ્રપતિ યાદીમાંથી ઉપરોક્ત વર્ગોને દૂર કરવા સમાન હશે, જે સત્તા ફક્ત સંસદ પાસે જ અનામત છે, મારા મતે, આવી કવાયતને મંજૂરી આપવામાં આવશે નહીં.

૨૬૦. આ સંદર્ભમાં, હું ઈન્દ્ર સાહનીમાં સાવંત, જે. દ્વારા કરવામાં આવેલા અવલોકનોમાંથી સમર્થન મેળવી શકું છું.તેમણે એવું માન્યું હતું કે જો અનામત માત્ર વધુ કે સૌથી પછાત વર્ગો માટે જ આપવામાં આવે, તો ઉચ્ચ વર્ગના લોકો ખુલ્લી બેઠકો પર કબજો કરશે, જ્યારે વધુ કે સૌથી પછાત વર્ગના લોકો સમગ્ર અનામતને ખાઈ જશે, જેનાથી અન્ય પછાત વર્ગો ઊંચા અને સૂકા પડી જશે.તેથી તેમણે એવું માન્યું હતું કે પછાત વર્ગોના પેટા–વર્ગીકરણને મંજૂરી આપવામાં

આવશે, જો અનામત બેઠકો પછાત વર્ગો તેમજ વધુ કે સૌથી પછાત વર્ગો માટે ઉપલબ્ધ હોય.તેથી મારો વિચાર છે કે માત્ર એટલા માટે કે અનુસૂચિત જાતિઓમાં વધુ પછાત અથવા વધુ અપૂરતું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા લોકોને વધુ પ્રાધાન્યતા આપવામાં આવે છે, તે રાષ્ટ્રપતિ ચાદી સાથે છેડછાડ કરવા સમાન નથી.મારા મતે, ઇન્દ્ર સાહનીના કેસમાં ૯–ન્યાયાધીશની બેન્ચ દ્વારા નિર્ધારિત કાયદાને ધ્યાનમાં રાખીને આ જ મંજૂરી હશે.

૨૬૧. જમીની હકીકતોને નકારી ન શકાય.અનુસૂચિત જાતિઓમાં પણ એવા કેટલાક વર્ગો છે જેમને અન્ય વર્ગોની સરખામણીમાં સદીઓ અને પેઢીઓથી વધુ અમાનવીય વ્યવહાર મળ્યો છે.ઐતિહાસિક રીતે આ વર્ગોએ જે મુશ્કેલીઓ અને પછાતપણું સહન કર્યું છે તે દરેક વર્ગમાં અલગ અલગ હશે.મારા મતે, માત્ર એટલા માટે કે તેઓ એક અથવા સંયુક્ત રાષ્ટ્રપતિની સૂચિનો ભાગ છે, એવું ન કહી શકાય કે તેઓ એક સમાન જૂથનો ભાગ છે.તેથી મને એવું માનવા માટે કોઈ ખચકાટ નથી કે ઈ. વી. ચિન્નૈયાનો નિર્ણય ખોટો લેવામાં આવ્યો છે.

૨૬૨. પેટા–વર્ગીકરણની વિભાવના પર આ આધાર પર હુમલો કરવાની માંગ કરવામાં આવી હતી કે આ રાજકીય કારણોસર અનામત આપવા તરફ દોરી જશે.એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે રાજકીય લાભ મેળવવા માટે સત્તામાં

રહેલા રાજકીય પક્ષ અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં કોઈ ચોક્કસ વર્ગને વિશેષ સારવાર આપી શકે છે.મને દલીલમાં કોઈ યોગ્યતા દેખાતી નથી.

૨૬૩. ડૉ. આંબેડકરે આવી મુશ્કેલીની આગાહી કરી હતી.બંધારણ સભામાં પોતાના ભાષણમાં ડૉ. બી. આર. આંબેડકરે કહ્યું હતું કે 'પછાત સમુદાય' ને દરેક સ્થાનિક સરકાર દ્વારા નક્કી કરવા માટે છોડવો પડશે.શ્રી ટી. ટી. કૃષ્ણમાચારીના પ્રશ્ન પર કે શું આ નિયમ ન્યાયી ગણાશે, તેમણે અવલોકન કર્યું કે તે ન્યાયી બાબત હશે.તેમણે જણાવ્યું હતું કે જો સ્થાનિંક સરકાર આટલી મોટી સ ખ્યામાં અનામતની આ શ્રેણીમાં સમાવેશ કરે છે, તો કોઈ પણ વ્યક્તિ ફેડરલ કોર્ટ અને સુપ્રીમ કોર્ટમાં જઈ શકે છે અને કહી શકે છે કે અનામત એટલી મોટી છે કે તકની સમાનતા અંગેના નિયમનો નાશ કરવામાં આવ્યો છે અને કોર્ટ પછી નિષ્કર્ષ પર આવશે કે શું સ્થાનિક સરકાર કે રાજ્ય સરકારે વાજબી અને સમજદાર રીતે કામ કર્યું છે.

૨૬૪. અહીં ઉપર ઉલ્લેખિત વિવિધ ન્યાયિક ઘોષણાઓએ ભારપૂર્વક જણાવ્યું છે કે વાજબી વર્ગીકરણ કલમ ૧૪ થી ૧૬ ની ત્રિમૂર્તિમાં ગર્ભિત છે.તેથી, જો કોઈ વ્યક્તિ અદાલતનો સંપર્ક કરે છે, તો કોર્ટ હંમેશા તપાસ કરી શકે છે કે આવું વર્ગીકરણ વાજબી છે કે નહીં.

૨૬૫. વર્ગીકરણ વાજબી બનવા માટે, તે સ્થાપિત કરવું પડશે કે મોટા જૂથમાં કોતરવામાં આવેલ કોઈપણ જૂથ અથવા પેટા જૂથ મોટા જૂથ કરતાં નોંધપાત્ર રીતે અલગ છે અને વર્ગીકરણ પ્રાપ્ત કરવાના હેતુ સાથે જોડાણ ધરાવે છે.

૨૬૬. એક કિસ્સામાં, વર્તમાનની જેમ, જો કોઈ વર્ગીકરણ કરવામાં આવે, તો તે સ્થાપિત કરવું પડશે કે મોટા જૂથમાંથી કોતરવામાં આવેલું જૂથ વધુ ગેરલાભકારક છે અને પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ કરતું નથી.વર્ગીકરણનું પરિણામ આ વધુ ગેરલાભકારક અને ઓછા પ્રતિનિધિત્વવાળા જૂથને વધુ પસંદગીયુક્ત સારવાર પ્રદાન કરવાનું રહેશે.અંતિમ ઉદ્દેશ મોટા જૂથના તમામ પેટા જૂથોમાં વાસ્તવિક સમાનતા પ્રાપ્ત કરવાનો હશે.

૨૬૭. કોઈ પણ સંજોગોમાં, ન્યાયિક ઘોષણાઓ દ્વારા ધારવામાં આવ્યું છે તેમ, જ્યારે રાજ્ય આવી કવાયત કરે છે, ત્યારે તેને પ્રયોગમૂલક ડેટા દ્વારા સમર્થન આપવું પડશે.જ્યાં સુધી રાજ્ય અથવા આયોગ એવું તારણ પર ન આવે કે રચાયેલા જૂથને વિશેષ સારવારની જરૂર છે તે વધુ ગેરલાભકારક છે અને જૂથની અન્ય શ્રેણીઓની તુલનામાં પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ કરતું નથી, ત્યાં સુધી આવા પેટા–વર્ગીકરણ કાયદાની તપાસ સામે ટકી શકશે નહીં.તેથી, મને લાગે છે કે જે ભય ઊભો કરવામાં આવ્યો છે તે સાબિત થયો નથી.

૨૬૮. મને લાગે છે કે આવા પેટા–વર્ગીકરણનો વિરોધ કરતી રાષ્ટ્રપતિની સૂચિમાંની શ્રેણીઓનું વલણ ટ્રેનના સામાન્ય ડબ્બામાં રહેલા વ્યક્તિનું વલણ છે.સૌપ્રથમ, ડબ્બાની બહારના લોકો સામાન્ય ડબ્બામાં પ્રવેશવા માટે સંઘર્ષ કરતા હતા.જો કે, એકવાર તેઓ તેમાં પ્રવેશ્યા પછી, તેઓ આવા ડબ્બાની બહારની વ્યક્તિઓને તેમાં પ્રવેશતા અટકાવવાનો શક્ય તમામ પ્રયાસ કરે છે.

૨૬૯. હકીકતમાં, જે વર્ગના લોકો મોટા પ્રમાણમાં અનામતનો લાભ લઈ રહ્યા છે અને તેમનામાં વંચિત લોકોને વિશેષ સારવારથી વંચિત કરી રહ્યા છે, તેઓ જે કરી રહ્યા છે, તે જ ઉચ્ચ જાતિના લોકોએ સદીઓથી આ લોકો સાથે કર્યું છે, જેના પરિણામે પછાત વર્ગોને યુગો સુધી સમાજના મુખ્ય પ્રવાહથી દૂર રાખવામાં આવ્યા હતા, તેમનો કોઈ દોષ નહોતો.બંધારણ હેઠળ સ્થાપિત સામાજિક અને આર્થિક ન્યાયના સિદ્ધાંતને કારણે જ તેમણે વિશેષ સારવારનો લાભ લીધો છે.જો કે, જ્યારે રાજ્ય એ સુનિશ્ચિત કરવાનો પ્રયાસ કરે છે કે ઉપરોક્ત લાભ વધુ વંચિત અને ઓછું પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા લોકો સુધી પહોંચે, ત્યારે અનુસૂચિત જાતિના જે વર્ગો તેમનો વિરોધ કરે છે, તેઓ તેમના સ્થાને ઊભા રહે છે જેમણે તેમના પર અત્યાચાર કર્યો હતો.

૨૭૦. રાષ્ટ્રપતિ યાદીમાં જે વર્ગોએ પહેલેથી જ અનામતનો મોટો હિસ્સો મેળવ્યો છે, તેમણે આવા લાભથી વંચિત લોકોને રાજ્ય દ્વારા વિશેષ સારવાર આપવામાં

અને ખાસ કરીને જ્યારે આવા લાભ તેમની પાસેથી છીનવી લેવામાં ન આવે ત્યારે વાંધો ઉઠાવવો જોઈએ નહીં.તે લાભનો માત્ર એક ભાગ વધુ ગેરલાભકારક અને ઓછું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા લોકો માટે અનામત રાખવામાં આવી રહ્યો છે.

૨૭૧. મને લાગે છે કે વિવિધ ન્યાયિક ચુકાદાઓમાં આ અદાલત દ્વારા કલ્પના કરાયેલી વાસ્તવિક સમાનતા હાંસલ કરવા માટે, વધુ ફાયદાકારક સારવાર આપવા માટે અનુસૂચિત જાતિઓમાં પેટા–વર્ગીકરણ બંધારણ હેઠળ સંપૂર્ણપણે સ્વીકાર્ય છે.

<u>વી. આગળનો રસ્તો</u>

૨૭૨. તે આપણને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે ક્રીમી લેયર સિદ્ધાંતની લાગુતા અંગેના પ્રશ્ન સાથે છોડી દે છે.

૨૭૩. તેમાં કોઈ શંકા નથી કે ઇન્દ્ર સાહનીમાં, જીવન રેડ્ડી, જે. એ 'માધ્યમ પરીક્ષણ' અને 'ક્રીમી લેયર' ની લાગુ પડતી બાબતોને ધ્યાનમાં લેતા અવલોકન કર્યું છે કે તેમાં ચર્ચા માત્ર અન્ય પછાત વર્ગો સુધી મર્યાદિત છે, અને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના કિસ્સામાં તેની કોઈ સુસંગતતા નથી.

૨૭૪. ફકરા ૭૯૨ માં, જીવન રેડ્ડી, જે. એ આ રીતે અવલોકન કર્યું:

"૭૯૨.અમારા મતે, તે આવી પરીક્ષાની મંજૂરી અથવા ઇચ્છનીયતાનો પ્રશ્ન નથી, પરંતુ પછાત વર્ગની યોગ્ય અને વધુ યોગ્ય ઓળખનો પ્રશ્ન છે.વર્ગનો ખ્યાલ જ અમુક સામાન્ય લક્ષણો ધરાવતી સંખ્યાબંધ વ્યક્તિઓને સૂચવે છે જે તેમને અન્ય લોકોથી અલગ પાડે છે.અનુચ્છેદ ૧૬ની કલમ (૪) હેઠળ પછાત વર્ગમાં, જો જોડતી કડી સામાજિક પછાતપણું છે, તો તે આપેલ વર્ગમાં વ્યાપકપણે સમાન હોવું જોઈએ.જો કેટલાક સભ્યો સામાજિક રીતે ઘણા આગળ વધી ગયા હોય (જેનો સંદર્ભમાં અર્થ આર્થિક અને શૈક્ષણિક પણ હોઈ શકે છે) તો તેમની અને બાકીના વર્ગ વચ્ચેનો સંબંધ બંધાઈ જાય છે.તેઓ વર્ગમાં અયોગ્ય હશે.તેમને એકલા બાકાત રાખ્યા પછી, શું વર્ગ કોમ્પેક્ટ વર્ગ હશે? હકીકતમાં, આવા બાકાત રાખવાથી ખરેખર પછાત લોકોને ફાયદો થાય છે.જોકે, મુશ્કેલી એ છે કે રેખા કેવી રીતે અને ક્યાં દોરવી?કારણ કે, રેખા દોરતી વખતે, એ સુનિશ્ચિત કરવું જોઈએ કે તે એક હાથ દ્વારા જે આપવામાં આવે છે તે બીજા હાથથી છીનવી ન લે.બાકાત રાખવાનો આધાર માત્ર આર્થિક ન હોવો જોઈએ, સિવાય કે, અલબત્ત, આર્થિક પ્રગતિ એટલી ઊંચી હોય કે તેનો અર્થ જરૂરી રીતે સામાજિક પ્રગતિ થાય.ચાલો આપણે સમજાવીએ

મુદ્દો.સુથાર જાતિના સભ્ય કહે છે કે પછાત વર્ગનો એક સભ્ય મધ્ય પૂર્વમાં જાય છે અને ત્યાં સુથાર તરીકે કામ કરે છે.જો તમે તેની વાર્ષિક આવક રૂપિયામાં લેશો, તો તે ભારતીય ધોરણથી ઘણી વધારે હશે.શું તેને પછાત વર્ગમાંથી બાકાત રાખવામાં આવશે?શું ભારતમાં તેના બાળકોને કલમ ૧૬ (૪) ના લાભથી વંચિત રાખવામાં આવશે?જોકે, પરિસ્થિતિ અલગ હોઈ શકે છે, જો તે આર્થિક રીતે એટલો ઊંચો થાય કે પોતે ફેક્ટરીનો માલિક બની જાય.આવી સ્થિતિમાં તેનો સામાજિક દરજ્જો પણ વધે છે.તે પોતે અન્ય લોકોને રોજગાર આપવાની સ્થિતિમાં હશે.આવા કિસ્સામાં, તેની આવક માત્ર તેની સામાજિક સ્થિતિનું માપ છે.અન્યથા પણ આવકની ટોચમર્યાદા લાદવામાં ઘણી વ્યવહારુ મુશ્કેલીઓ પણ છે.ઉદાહરણ તરીકે, બોમ્બે, દિલ્હી અથવા કલકત્તા જેવા શહેરમાં ૩૬,૦૦૦ રૂપિયાની વાર્ષિક આવક કદાચ વધારે ન ગણાય, જ્યારે ગ્રામીણ ભારતમાં ગમે ત્યાં તે સારી આવક હોઈ શકે છે.દોરવાની રેખા વાસ્તવિક હોવી જોઈએ.બીજો પ્રશ્ન એ હશે કે, શું આવી રેખા સમગ્ર દેશ અથવા આપેલ રાજ્ય માટે એકસમાન હોવી જોઈએ અથવા તે ગ્રામીણથી શહેરી વિસ્તારો વગેરેમાં અલગ હોવી જોઈએ.વધુમાં, કૃષિમાંથી થતી આવકનું મૂલ્યાંકન કરવું મુશ્કેલ હોઈ શકે છે અને તેથી, ખેડૂતોના કિસ્સામાં, માલિકીની હદના સંદર્ભમાં રેખા દોરવી પડી શકે છે.જ્યારે કોઈ વ્યક્તિની આવકને તેની સામાજિક પ્રગતિના માપદંડ તરીકે લઈ શકાય

છે, ત્યારે નિર્ધારિત કરવાની મર્યાદા એવી હોવી જોઈએ નહીં કે જે એક હાથથી બીજા હાથથી આપવામાં આવે તે લઈ જવામાં પરિણમે.આવકની મર્યાદા એવી હોવી જોઈએ કે જે સામાજિક પ્રગતિનો અર્થ અને સંકેત આપે.તે જ સમયે, તે સ્વીકારવું આવશ્યક છે કે અમુક હોદ્દાઓ છે, જેમાં રહેનારાઓને કોઈપણ વધુ તપાસ વિના સામાજિક રીતે અદ્યતન તરીકે ગણી શકાય.ઉદાહરણ તરીકે, જો કોઈ નિયુક્ત પછાત વર્ગનો સભ્ય આઇએએસ અથવા આઇપીએસ અથવા અન્ય કોઈ અખિલ ભારતીય સેવાનો સભ્ય બને છે, તો તેનો દરજ્જો સમાજ (સામાજિક દરજ્જો) વધે છે; તે હવે સામાજિક રીતે વંચિત નથી.તેમના બાળકોને તેમની ક્ષમતા સમજવાની સંપૂર્ણ તક મળે છે.તેઓ જીવનની દોડમાં કોઈ પણ રીતે વિકલાંગ નથી.તેનો પગાર પણ એવો છે કે તે જરૂરિયાતથી ઉપર છે.તે તાર્કિક છે કે આવી સ્થિતિમાં તેમના બાળકોને અનામતનો લાભ આપવામાં આવતો નથી.કારણ કે તેમને અનામતનો લાભ આપીને તે પછાત વર્ગના અન્ય વંચિત સભ્યો તે લાભથી વંચિત રહી શકે છે.પછી ઉત્તરદાતાઓ માટે એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે 'એક ગળી જવાથી ઉનાળો નથી આવતો', અને માત્ર જાતિ અથવા વર્ગના કેટલાક સભ્યો સામાજિક રીતે ઉન્નત બને છે, તેથી વર્ગ/જાતિ પછાત થવાનું બંધ થતું નથી.એ તરફ ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું છે કે કલમ ૧૬ની કલમ (૪) નો ઉદ્દેશ જૂથ પછાતપણું છે, વ્યક્તિગત પછાતપણું નહીં.જ્યારે અમે સંમત

છીએ કે કલમ (૪) નો ઉદ્દેશ જૂથ પછાતપણું છે, ત્યારે અમને લાગે છે કે આવા સામાજિક રીતે ઉન્નત સભ્યોને બાકાત રાખવાથી 'વર્ગ' સાચો પછાત વર્ગ બનશે અને કલમ (૪) ના હેતુ અને ઉદ્દેશને વધુ યોગ્ય રીતે પૂર્ણ કરશે.(આ ચર્ચા માત્ર અન્ય પછાત વર્ગો સુધી મર્યાદિત છે અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અનુસૂચિત જાતિઓના કિસ્સામાં તેની કોઈ સુસંગતતા નથી.

૨૭૫. એવું જોવામાં આવ્યું છે કે વર્ગનો ખ્યાલ જ અમુક સામાન્ય લક્ષણો ધરાવતી સંખ્યાબંધ વ્યક્તિઓને સૂચવે છે જે તેમને અન્ય લોકોથી અલગ પાડે છે.એવું જોવામાં આવે છે કે જો કેટલાક સભ્યો સામાજિક રીતે ઘણા આગળ વધી ગયા હોય (જે સંદર્ભમાં આર્થિક રીતે જરૂરી છે અને શૈક્ષણિક રીતે પણ અર્થ કરી શકે છે) તો તેમની અને બાકીના વર્ગ વચ્ચેનો સંબંધ બંધાઈ જાય છે.તેમણે અવલોકન કર્યું કે તેઓ વર્ગમાં અયોગ્ય હશે.આગળ એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે તેમને એકલા બાકાત રાખ્યા પછી, વર્ગ એક સઘન વર્ગ હશે.એવું જોવામાં આવે છે કે હકીકતમાં, આવા બાકાત રાખવાથી ખરેખર પછાત લોકોને ફાયદો થશે.

૨૭૬. તેમના સ્વામીએ એક ઉદાહરણ આપ્યું કે, જો કોઈ નિયુક્ત પછાત વર્ગનો સભ્ય આઇએએસ અથવા આઇપીએસ અથવા અન્ય કોઈ અખિલ ભારતીય

સેવાનો સભ્ય બને છે, તો સમાજમાં તેનો દરજ્જો વધે છે; તે હવે સામાજિક રીતે વંચિત નથી.તેમના બાળકોને તેમની ક્ષમતાનો અહેસાસ કરવાની સંપૂર્ણ તક મળશે.તેઓ જીવનની દોડમાં કોઈ પણ રીતે વિકલાંગ નથી.એવું જોવામાં આવે છે કે આવી સ્થિતિમાં તેમના બાળકોને અનામતનો લાભ આપવામાં આવતો નથી તે તાર્કિક છે.વધુમાં એવું જોવા મળ્યું છે કે તેમને અનામતનો લાભ આપીને તે પછાત વર્ગના અન્ય વંચિત સભ્યો તે લાભથી વંચિત રહી શકે છે.

૨૭૭. 'એક ગળી જવાથી ઉનાળો નથી આવતો' ની દલીલને નકારી કાઢીને, એટલે કે માત્ર જાતિ/વર્ગના થોડા સભ્યો સામાજિક રીતે ઉન્નત બને છે અને જાતિ/વર્ગ પછાત થવાનું બંધ થતું નથી, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે જવાબ આપ્યો કે કલમ ૧૬ની કલમ (૪) નો હેતુ જૂથ પછાતપણું છે, તેમ છતાં તેમનો મત હતો કે આવા સામાજિક રીતે ઉન્નત સભ્યોને બાકાત રાખવાથી 'વર્ગ' ખરેખર પછાત વર્ગ બનશે અને કલમ ૧૬ની કલમ (૪) ના હેતુ અને ઉદ્દેશને વધુ યોગ્ય રીતે પૂર્ણ કરશે.

૨૭૮. ૧૯૮૧ની શરૂઆતમાં જ અખિલ ભારતીય શોષિત કર્મચારી સંઘમાં, કૃષ્ણ લાયર, જે. એ ફકરા ૯૪માં, આ દલીલને નકારી કાઢી હતી કે થોડા હરિજન વધુ સારા હોવાથી, તળિયેના મોટા ભાગના લોકો કોઈ જૅક–અપ જોગવાઈઓને પાત્ર નથી, તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે જ્યારે સામાજિક પરિસ્થિતિઓ જરૂરી હોય

ત્યારે રાજ્ય, હરિજન વચ્ચેના હરિજનને ન્યાયી રીતે હરિજન લાભોને પ્રતિબંધિત કરી શકે છે અને નીચલા હરિજનને નીચલા ભાઈઓને લૂંટવા પર પ્રતિબંધ મૂકી શકે છે.

૨૭૯. ફરીથી, ફકરા ૯૮ માં, તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે વહીવટીતંત્ર અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના ક્રીમી સ્તરને દૂર કરવા માટે નવીનતા લાવી શકે છે અને તેનું વર્ગીકરણ કરી શકે છે.જો કે, તેમણે ચેતવણી આપી હતી કે કોર્ટ તે વતી રાજ્યને દબાણ કરી શકે નહીં.

૨૮૦. ચિન્નાપ્પા રેડ્ડી, જે. એ એ પણ નોંધ્યું છે કે તે જાતિઓ અથવા સામાજિક જૂથોના કેટલાક સભ્યોએ આર્થિક, સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે અગ્રણી આગળના વર્ગ સાથે અનુકૂળ સરખામણી કરવા માટે પૂરતી પ્રગતિ કરી હશે અને આગળ વધ્યા હશે.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે, આવા કિસ્સાઓમાં, કદાચ ઉચ્ચ આવકની ટોચમર્યાદા એ વર્ગના એવા સભ્યોને અનામતનો લાભ સુરક્ષિત કરશે જેઓ ખરેખર તેના હકદાર છે.

૨૮૧. એમ. નાગરાજ કેસમાં, અદાલતે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના કિસ્સામાં પણ માત્રાત્મક માહિતી અને ક્રીમી લેયરનો સિદ્ધાંત લાગુ કર્યો હતો.જરનૈલ સિંહમાં તેની ચોકસાઈને ધ્યાનમાં લેવામાં આવી હતી.

૨૮૨. જોકે જરનૈલ સિંહે એવું માન્યું હતું કે જ્યાં સુધી અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના પછાતપણાની માત્રાત્મક માહિતી લાગુ કરવાની વાત છે, એમ. નાગરાજ સાચા ન હતા, જો કે, જ્યાં સુધી અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને પણ ક્રીમી લેયર સિદ્ધાંત લાગુ કરવાની વાત છે, તેણે એમ. નાગરાજમાં લેવામાં આવેલા દ્રષ્ટિકોણને સમર્થન આપ્યું હતું.આમ કરવામાં, જરનૈલ સિંહ મૂળભૂત રીતે એન. એમ. થોમસમાં આ અદાલતના ૭–ન્યાયાધીશની બેન્ચના ચુકાદા પર આધાર રાખે છે.જરનૈલ સિંહમાં લેવામાં આવેલા દ્રષ્ટિકોણને દેવિન્દર સિંહમાં પણ મંજૂરી આપવામાં આવી છે.

૨૮૩. જરનૈલ સિંહ અને દેવિંદર સિંહમાં લેવામાં આવેલા દ્રષ્ટિકોણની ચોકસાઈ પર સવાલ ઉઠાવવામાં આવતો નથી.જો કે, વર્તમાન સંદર્ભમાં આપણે અસમાન જૂથો વચ્ચે સમાનતા વિશેના પ્રશ્ન સાથે વ્યવહાર કરી રહ્યા હોવાથી, મને ઉપરોક્ત મુદ્દા પર પણ વિચાર કરવો યોગ્ય લાગે છે.

૨૮૪. મેં એન. એમ. થોમસમાં જે. કૃષ્ણ લાયર દ્વારા કરવામાં આવેલા અવલોકનો અને ક્રીમી લેયર સિદ્ધાંતની લાગુ પાડવા અંગે કે. સી. વસંત કુમારમાં જે. ચિન્નાપ્પા રેડ્ડી દ્વારા કરવામાં આવેલા અવલોકનોને અહીં ઉપર ઉલ્લેખ કર્યો છે.એ નોંધવું યોગ્ય છે કે એન. એમ. થોમસની ૭–ન્યાયાધીશની બેન્ચ

અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના કિસ્સામાં હકારાત્મક કાર્યવાહી અંગેના પ્રશ્ન પર વિચારણા કરી રહી હતી.

૨૮૫. એન. એમ. થોમસમાં, ન્યાયમૂર્તિ ક્રિષ્ના લાયર, એકથી વધુ સ્થળોએ અવલોકન કર્યું હતું કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સામાજિક, આર્થિક અને શૈક્ષણિક રીતે ઉન્નત વર્ગોને અનામતની લાગુ પડતા દૂર કરવા માટે પગલાં લેવાનો રાજ્યને અધિકાર છે.

૨૮૬. કૃષ્ણા લાયર, જે. એ ફરી એકવાર અખિલ ભારતીય શોષિત કર્મચારી સંઘના ફકરા ૯૪ અને ૯૮માં આ સ્થિતિનો પુનરોચ્ચાર કર્યો છે.

૨૮૭. જ્યારે ઇન્દ્રા સાહનીની ૯–ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ચુકાદો આપ્યો હતો કે જ્યાં સુધી અન્ય પછાત વર્ગોની વાત છે ત્યાં સુધી આવી કસોટી લાગુ થવાથી બંધારણમાં સ્થાપિત સમાનતામાં વધારો થશે, તો પછી આવી કસોટી અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને પણ લાગુ કેમ ન કરવી જોઈએ.

૨૮૮. અહીં ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ, ત્યાં કઠોર જમીની વાસ્તવિકતાઓ છે, અને આપણે તેનાથી અજાણ ન હોઈ શકીએ.બંધારણ લાગુ થયાને લગભગ ૭૫ વર્ષ

વીતી ગયા છે.અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને નાગરિકોના પછાત વર્ગની પ્રગતિ માટે વિશેષ જોગવાઈઓ કરવામાં આવી છે.ન્યાયિક અર્થઘટન દ્વારા, બંધારણની કલમ ૧૪ થી ૧૬ ની ત્રિમૂર્તિમાં સ્થાપિત સમાનતાને સમાન લોકો વચ્ચે સમાન વ્યવહાર અને અસમાન લોકો વચ્ચે અસમાન વ્યવહાર માનવામાં આવે છે.જે પ્રશ્ન ઉઠાવવો પડશે તે એ છે કે શું અનુસૂચિત જાતિઓની શ્રેણીમાં અસમાન લોકો સાથે સમાન વ્યવહાર સમાનતાના બંધારણીય ઉદ્દેશને આગળ વધારશે કે તેને નિષ્ફળ બનાવશે?શું આઈ. એ. એસ./આઈ. પી. એસ. અથવા સિવિલ સર્વિસ અધિકારીઓના બાળકને અનુસૂચિત જાતિના વંચિત સભ્યના બાળક સાથે સરખાવી શકાય, જે ગામમાં ગ્રામ પંચાયત/જિલ્લા પરિષદની શાળામાં અભ્યાસ કરે છે?

૨૮૯. પ્રથમ વર્ગના માતાપિતાના બાળકને જે શૈક્ષણિક સુવિધાઓ અને અન્ય સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ થશે તે ઘણી વધારે હશે, કદાચ વધારાની કોચિંગ માટેની સુવિધાઓ પણ ઉપલબ્ધ થશે; ઘરનું વાતાવરણ શૈક્ષણિક ઉત્થાન માટે ઘણું શ્રેષ્ઠ અને અનુકૂળ રહેશે.

૨૯૦. તેનાથી વિપરીત, બીજી શ્રેણીના માતાપિતાના બાળકને માત્ર લઘુતમ શિક્ષણ હશે; કોચિંગ વગેરેની સુવિધાઓ તેના માટે સંપૂર્ણપણે અનુપલબ્ધ

હશે.તે તેના માતાપિતાની સાથે રહેશે જેમની પાસે શિક્ષણ નથી અને તેઓ આવા બાળકને માર્ગદર્શન આપવાની સ્થિતિમાં પણ નથી.

૨૯૧. ચિન્નાપ્પા રેડ્ડી, જે. દ્વારા કે. સી. વસંત કુમારમાં અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે તેમ, સેન્ટ પોલ્સ હાઈસ્કૂલ અને સેન્ટ સ્ટીફન્સ કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા બાળકની સરખામણી ગ્રામીણ શાળામાં અભ્યાસ કરતા બાળક સાથે કરી શકાતી નથી.તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે, જો પ્રથમ વર્ગનું બાળક ૯૦ ટકા ગુણ મેળવે અને બીજી વર્ગનું બાળક ૫૦ ટકા ગુણ મેળવે, તો બંનેને એક જ ધોરણમાં રાખવાથી વાસ્તવિક ન્યાય પ્રાપ્ત થશે.

૨૯૨. તે પણ સામાન્ય રીતે જાણીતું છે કે અસમાનતા અને સામાજિક ભેદભાવ, જે ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં ખૂબ પ્રચલિત છે, જ્યારે કોઈ શહેરી અને મહાનગર વિસ્તારોમાં પ્રવાસ કરે છે ત્યારે તે ઘટવાનું શરૂ કરે છે.મને એવું માનવા માટે કોઈ ખચકાટ નથી કે સેન્ટ પોલ્સ હાઈસ્કૂલ અને સેન્ટ સ્ટીફન્સ કોલેજમાં ભણતા બાળક અને દેશના પછાત અને દૂરના વિસ્તારના નાના ગામમાં ભણતા બાળકને એક જ વર્ગમાં મૂકવાથી બંધારણમાં સ્થાપિત સમાનતાના સિદ્ધાંતને અવગણવામાં આવશે.

૨૯૩. હું નોંધ કરી શકું છું કે અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ વર્ગના કેટલાક અધિકારીઓ, જેઓ બંધારણ હેઠળ અનામતનો લાભ મેળવ્યા પછી ઉચ્ચ હોદ્દાઓ પર પહોંચ્યા છે, તેઓ સમાજને વળતર આપવા માટે પોતાનું યોગદાન આપી રહ્યા છે.તેઓ ઓછા લાભ મેળવનારાઓને તાલીમ અને અન્ય સુવિધાઓ પૂરી પાડી રહ્યા છે જેથી તેઓ સ્પર્ધા કરી શકે અને તેમના જીવનમાં આગળ આવી શકે.જો કે, અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના માતા–પિતાના બાળકો કે જેઓ અનામતના લાભને કારણે ઉચ્ચ હોદ્દા પર પહોંચી ગયા છે અને સામાજિક, આર્થિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત બનવાનું બંધ કરી દીધું છે અને તે જ શ્રેણીમાં ગામડાઓમાં શારીરિક કામ કરતા માતા–પિતાના બાળકોને મૂકવાથી બંધારણીય જનાદેશનો પરાજય થશે.

૨૯૪. જો કે, હું અવલોકન કરી શકું છું કે બંધારણ પોતે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને સમાજના સૌથી પછાત વર્ગ તરીકે માન્યતા આપે છે તે ધ્યાનમાં લેતા, આ વર્ગના વ્યક્તિની હકારાત્મક કાર્યવાહીમાંથી બાકાત રાખવા માટેના પરિમાણો તે જ ન હોઈ શકે જે અન્ય વર્ગોને લાગુ પડે છે.જો આવી શ્રેણીની વ્યક્તિ અનામતનો લાભ મેળવીને શિપાઈ અથવા કદાચ સફાઈ કર્મચારીનું પદ પ્રાપ્ત કરે છે, તો તે સામાજિક, આર્થિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગનો રહે છે.તે જ સમયે, આ વર્ગના લોકો, જેઓ અનામતનો લાભ લીધા પછી જીવનમાં ઉચ્ચ સ્તરે પહોંચી ગયા છે, તેમને સામાજિક, આર્થિક અને શૈક્ષણિક

રીતે પછાત ગણી શકાય નહીં જેથી હકારાત્મક પગલાંનો લાભ મેળવવાનું ચાલુ રાખી શકાય.તેઓ પહેલેથી જ એવા તબક્કે પહોંચી ગયા છે કે જ્યાં તેમણે પોતાની મરજીથી વિશેષ જોગવાઈઓમાંથી બહાર નીકળવું જોઈએ અને લાયક અને જરૂરિયાતમંદોને રસ્તો આપવો જોઈએ.હું ડૉ. બી. આર. આંબેડકરના નિરીક્ષણોનો નીચે મુજબ લાભપ્રદ ઉલ્લેખ કરી શકું છું:

> "ઇતિહાસ દર્શાવે છે કે જ્યાં નૈતિકતા અને અર્થશાસ્ત્ર સંઘર્ષમાં આવે છે, ત્યાં જીત હંમેશા અર્થશાસ્ત્ર સાથે હોય છે.નિહિત હિતોએ જ્યાં સુધી તેમને દબાણ કરવા માટે પૂરતા બળ ન હોય ત્યાં સુધી સ્વેચ્છાએ પોતાને છૂટા કર્યા હોવાનું ક્યારેય જાણીતું નથી."૨૮

૨૯૫. તેથી મારો મત છે કે રાજ્યએ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓમાંથી પણ ક્રીમી લેયરને ઓળખવા માટે નીતિ વિકસાવવી જોઈએ જેથી તેમને હકારાત્મક પગલાંના લાભમાંથી બાકાત રાખવામાં આવે.મારા મતે, માત્ર આ અને આ જ બંધારણ હેઠળ સ્થાપિત વાસ્તવિક સમાનતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

VII. નિર્ણય

૨૯૬. તેથી, હું માનું છું:

((૧) ઇ. વી. ચિન્નૈયા, જેમણે એવું માન્યું હતું કે અનુસૂચિત જાતિઓના મોટા જૂથમાં જૂથને વધુ ફાયદાકારક સારવાર આપવાના હેતુથી અનુસૂચિત જાતિઓમાં પેટા–વર્ગીકરણને મંજૂરી નથી, તે એક સારો કાયદો નિર્ધારિત કરતું નથી;

((૨) વધુ લાભદાયી સારવાર આપવા માટે અનુસૂચિત જાતિઓમાં પેટા–વર્ગીકરણ કાયદામાં સ્વીકાર્ય છે;

((૩) આવું કરવા માટે, રાજ્યએ એ વાજબી ઠેરવવું પડશે કે જે જૂથ માટે વધુ ફાયદાકારક સારવાર આપવામાં આવે છે તે જૂથને ઉપરોક્ત સૂચિમાં અન્ય જાતિઓની તુલનામાં અપૂરતું પ્રતિનિધિત્વ આપવામાં આવ્યું છે;

((iv) આવું કરતી વખતે, રાજ્યએ પ્રયોગમૂલક માહિતીના આધારે તે જ વાજબી ઠેરવવું પડશે કે જેની તરફેણમાં પેટા વર્ગ હોય.

આવી વધુ ફાયદાકારક સારવાર પૂરી પાડવામાં આવે છે જે પર્યાપ્ત રીતે રજૂ કરવામાં આવતી નથી;

(૫) જો કે, પેટા–વર્ગીકરણની જોગવાઈ કરતી વખતે, રાજ્ય યાદીમાં અન્ય જાતિઓને બાકાત રાખવા માટે પેટા–વર્ગની તરફેણમાં અનુસૂચિત જાતિઓ માટે ઉપલબ્ધ બેઠકો અનામત રાખવાનો હકદાર રહેશે નહીં;

((vi) આવા પેટા–વર્ગીકરણને ત્યારે જ મંજૂરી આપવામાં આવશે જ્યારે પેટા–વર્ગ તેમજ મોટા વર્ગ માટે અનામત હોય;

((vii) એમ. નાગરાજ, જરનૈલ સિંહ અને દેવિંદર સિંહનો એવો નિષ્કર્ષ કે ક્રીમી લેયર સિદ્ધાંત અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને પણ લાગુ પડે છે તે કાયદાની યોગ્ય સ્થિતિ દર્શાવે છે;

(viii) હકારાત્મક પગલાં લેવાના હેતુથી અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓમાંથી ક્રીમી લેયરને બાકાત રાખવાના માપદંડ અન્ય પછાત વર્ગોને લાગુ પડતા માપદંડથી અલગ હોઈ શકે છે.

૨૯૭. હું ચુકાદો આપું તે પહેલાં, પક્ષકારો વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન સલાહકાર દ્વારા આપવામાં આવેલી મૂલ્યવાન સહાય માટે હું મારી ઊંડી પ્રશંસા નોંધ કરું છું.

વિક્રમ નાથ, જે.

૧. હું સામાન્ય રીતે માનનીય મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને ભાઈ ન્યાયમૂર્તિ ગવઈના મંતવ્યોમાં આવેલા કારણો અને તારણો સાથે સંમત છું, ખાસ કરીને કે અનુસૂચિત જાતિઓમાં પેટા–વર્ગીકરણ અસ્વીકાર્ય હતું, તે સારો કાયદો નિર્ધારિત કરતું નથી અને નકારી કાઢવામાં આવે છે.વધુમાં, રાજ્ય દ્વારા પેટા–વર્ગીકરણને લગતી કોઈપણ કવાયતને પ્રયોગમૂલક ડેટા દ્વારા સમર્થન આપવું આવશ્યક છે.

૨. હું ભાઈ જસ્ટિસ ગવાઇના અભિપ્રાય સાથે પણ સંમત છું કે 'ક્રીમી લેયર' સિદ્ધાંત અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને પણ લાગુ પડે છે,

અને હકારાત્મક કાર્યવાહીના હેતુ માટે ક્રીમી લેયરને બાકાત રાખવાના માપદંડ અન્ય પછાત વર્ગોને લાગુ પડતા માપદંડથી અલગ હોઈ શકે છે.

બેલા એમ. ત્રિવેદી, જે.

૧. બંધારણીય બાબતો પર મોટી બેંચો દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવેલા મંતવ્યોમાં સર્વસંમતિ અને સર્વસંમતિ નિર્ધારિત કાયદાની નિશ્ચિતતા અને તાકાત માટે ઇચ્છનીય હોવા છતાં, હું એક માટે માનું છું કે સારી રીતે પસંદ કરેલા કારણો માટે "અસંમતિ" ન્યાયતંત્રની લોકશાહી કામગીરીમાં અસરકારક ચુકાદા માટે સમાન રીતે મહત્વપૂર્ણ હશે, જેમાં ભવિષ્યમાં કાયદો વિકસાવવાની ક્ષમતા હશે.

૨. યુ. એસ. સુપ્રીમ કોર્ટના ન્યાયમૂર્તિ વિલિયમ ઓ. ડગ્લાસ, એક મહાન અસંતુષ્ટ જેમણે ૪૮૬ જેટલા અસંમત મંતવ્યો લખ્યા હતા, તેમણે કહ્યું હતું:

> "અસંમતિનો અધિકાર એ એકમાત્ર વસ્તુ છે જે અપીલીય અદાલતના ન્યાયાધીશ માટે જીવનને સહનીય બનાવે છે. તે અસંમતિનો અધિકાર છે, તેનું પાલન કરવાનો અધિકાર અથવા ફરજ નથી, જે માણસને ગૌરવ, મૂલ્ય અને વ્યક્તિત્વ આપે છે.

૩. ન્યાયમૂર્તિ ઓલિવર વેન્ડેલ હોમ્સ, અન્ય એક મહાન અસંતુષ્ટ, નોર્ધન સિક્યોરિટીઝ કંપની વિ. માં સુપ્રીમ કોર્ટમાં તેમની પ્રથમ અસંમતિમાં. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ (૧૯૦૩) ૨ એ કહ્યું હતું કેઃ

> "હું કોર્ટના બહુમતી ચુકાદા સાથે સહમત થવામાં અસમર્થ છું, અને તેમ છતાં મને લાગે છે કે તે નકામું અને અનિચ્છનીય છે, એક નિયમ તરીકે, અસંમતિ વ્યક્ત કરવા માટે, હું આ કેસમાં આવું કરવા અને તેના માટે મારા કારણો આપવા માટે બંધાયેલો છું.

૪. કંઈક અંશે સમાન લાગણીઓ સાથે, અને યોગ્ય આદર સાથે, હું વિદ્વાન મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને મારા પ્રતિષ્ઠિત ભાઈઓ જસ્ટિસ બી. આર. ગવઈ અને જસ્ટિસ પંકજ મિત્તલ દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવેલા મંતવ્યોની વિદ્વતાપૂર્ણ અભિવ્યક્તિથી અલગ છું, અને મારી અસંમતિના કારણો સાથે મારો પોતાનો અભિપ્રાય લખું છું.

૫. સંક્ષિપ્તતા માટે અને પુનરાવર્તન ટાળવા માટે, વિદ્વાન મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા વ્યક્ત કરેલા અભિપ્રાયમાં વર્ણવ્યા મુજબ પક્ષકારો માટે વિદ્વાન વકીલો દ્વારા કરવામાં આવેલી હકીકતો અને રજૂઆતો પુનરાવર્તિત કરવામાં આવતી નથી.શરૂઆતમાં, એ નોંધવું જોઈએ કે પંજાબ રાજ્ય અને અન્યો વિરુદ્ધ દેવિન્દર સિંહ અને અન્યોમાં કરવામાં આવેલા રેફરલ આદેશમાં ન તો ચોક્કસ પ્રશ્નોની

રચના છે અને ન તો સંદર્ભ કેસમાં કરવામાં આવેલા ૧૨.૧૦.૨૦૨૩ ના આદેશમાં ચોક્કસ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

આ બેન્ચ દ્વારા વિચારણા માટેના પ્રશ્નો.તેથી, દેવિન્દર સિંહ અને ઈ. વી. ચિન્નૈયા વિરુદ્ધમાં વ્યક્ત કરેલા મંતવ્યોને ધ્યાનમાં રાખીને. આંધ્રપ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય, અને પક્ષકારો માટે વિદ્વાન વકીલો દ્વારા મૌખિક અને લેખિત રજૂઆતોને ધ્યાનમાં રાખીને, કાયદાના નોંધપાત્ર પ્રશ્નોને ધ્યાનમાં લેવા માટે તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે.

(I) શું ઈ. વી. ચિન્નૈયામાં પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે મૂકેલા કાયદા પર શંકા કરી શકાતી હતી અને ત્રણ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ઈ. વી. ચિન્નૈયામાં ઉપરોક્ત નિર્ણય સાથે તેમની અસંમતિ માટે કોઈ નક્કર કારણો નોંધ્યા વિના તેને મોટી ખંડપીઠે મોકલી શક્યા હોત, ખાસ કરીને જ્યારે ઉપરોક્ત નિર્ણય પંદર વર્ષના લાંબા સમયગાળા સુધી અમલમાં રહ્યો હતો?

((૨) શું રાજ્યોને કલમ ૩૪૧ની કલમ (૧) હેઠળ સૂચિત "અનુસૂચિત જાતિઓ" ને નિર્દિષ્ટ કરતી રાષ્ટ્રપતિની સૂચિ સાથે છેડછાડ કરવાની અથવા તેમાં ફેરફાર કરવાની મંજૂરી આપવી જોઈએ, જેમાં નબળા અને સૌથી નબળા લોકો માટે અનામત આપવાની આડમાં ઉપરોક્ત યાદીમાં સમાવિષ્ટ જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ અથવા પેટા–વિભાજન અથવા

ફરીથી જૂથ બનાવવું જોઈએ અને તે રીતે કલમ ૩૪૧ની કલમ (૨) માં સમાવિષ્ટ આદેશનો ભંગ કરવો જોઈએ?

(૩) શું ઇન્દ્ર સાહની વિરુદ્ધ ભારત સંઘ અને અન્ય પછાત વર્ગ સંબંધિત નવ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે કરેલા કેટલાક અવલોકનોને ધ્યાનમાં રાખીને ઈ. વી. ચિન્નૈયાના નિર્ણયની સમીક્ષા કરવાની જરૂર છે?

૬. સામેલ મુદ્દાઓ પર કામ શરૂ કરતા પહેલા, ચાલો આપણે પંજાબ રાજ્યમાં પાંચ ન્યાયાધીશોની બેન્ચ અને અન્યો વિરુદ્ધ દેવિન્દર સિંહ અને અન્યો દ્વારા આ બેન્ચમાં કરવામાં આવેલા સંદર્ભના માર્ગમાંથી પસાર થઈએ.

<u>સાત ન્યાયાધીશોના સંદર્ભની યાત્રા</u>

૭. આંધ્રપ્રદેશ રાજ્યએ બંધારણની કલમ ૩૪૧ (૧) હેઠળ તૈયાર કરવામાં આવેલી રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં ગણાયેલી ૫૭ જાતિઓને આંતર-રાજ્ય પછાતપણાના આધારે ૪ જૂથોમાં વિભાજિત કરવા માટે આંધ્ર પ્રદેશ અનુસૂચિત જાતિ (અનામતનું તર્કસંગતકરણ) અધિનિયમ, ૨૦૦૦ નામનો કાયદો પસાર કર્યો હતો અને આ દરેક જૂથો માટે અનામતમાં અલગ અલગ ક્વોટા નક્કી કર્યા હતા.૨૦૦૦ના ઉપરોક્ત કાયદાની માન્યતાને હૈદરાબાદ ખાતે આંધ્ર પ્રદેશ હાઈકોર્ટમાં દાખલ કરાયેલી રિટ પિટિશનમાં પડકારવામાં આવી હતી.ઉપરોક્ત રિટ પિટિશનને પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ૪ ની બહુમતીથી ફગાવી દીધી

હતીઃ૧.ઉચ્ચ અદાલતે આ કેસને સર્વોચ્ચ અદાલતમાં અપીલ માટે યોગ્ય હોવાનું પ્રમાણિત કર્યા પછી, આ અદાલત સમક્ષ અપીલ દાખલ કરવામાં આવી હતી.તે જ પાંચ ન્યાયાધીશોની બંધારણીય બેન્ચને મોકલવામાં આવ્યો છે.બંધારણીય ખંડપીઠે વિવિધ મુદ્દાઓ પર વિચારણા કર્યા પછી ઉપરોક્ત અપીલને સિવિલ અપીલ No.૬૭૫૮/૨૦૦૦ અને અન્યો (ઇ. વી. ચિન્નૈયા વિરુદ્ધ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્યો) વિવાદિત કાયદાને બંધારણની વિરુદ્ધ જાહેર કરે છે.બંધારણીય ખંડપીઠે ઉપરોક્ત સંદર્ભ પર વિચારણા કરતી વખતે નીચેના ત્રણ પ્રશ્નો તૈયાર કર્યા હતાઃ–

(શું આ વિવાદિત કાયદો ભારતના બંધારણની કલમ ૩૪૧ (૨) નું ઉલ્લંઘન કરે છે?

((૨) કાયદાકીય ક્ષમતાના અભાવને કારણે વિવાદિત કાયદો બંધારણીય રીતે અમાન્ય છે કે કેમ?

(૩) શું વિવાદિત કાયદો અનુસૂચિત જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ અથવા સૂક્ષ્મ–વર્ગીકરણ કરે છે જેથી ભારતના બંધારણની કલમ ૧૪નું ઉલ્લંઘન થાય?

૮. ન્યાયમૂર્તિ સંતોષ હેગડે (પોતાના અને ન્યાયમૂર્તિ એસ. એન. વરિયાવા અને ન્યાયમૂર્તિ બી. પી. સિંહ માટે), અને ન્યાયમૂર્તિ એસ. બી. સિંહા અને ન્યાયમૂર્તિ એચ. કે. સેમાએ સંમતિ દર્શાવી પરંતુ અલગ–અલગ ચુકાદાઓ દ્વારા ઉપરોક્ત પ્રશ્નોના જવાબ આપીને ઉપરોક્ત અપીલને મંજૂરી આપીઃ–

(i) બંધારણની યોજનામાંથી, કલમ ૩૪૧ અને કેરળ રાજ્ય અને એન. આર. વિ. ના કિસ્સામાં મંતવ્યોમાંથી.એન. એમ. થોમસ અને અન્ય, એ સ્પષ્ટ હતું કે એકવાર રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં સામેલ થયેલી જાતિઓ પોતે જ એક વર્ગ બનાવે છે.જો તેઓ બંધારણ હેઠળ એક વર્ગ છે, તો કોઈપણ વિચારણાના આધારે વ્યક્તિઓના આ વર્ગોનું કોઈપણ વિભાજન રાષ્ટ્રપતિની સૂચિ સાથે છેડછાડ સમાન હશે.(ફકરો ૨૬)

((૨) પછાત વર્ગને અનામત આપવી એ બંધારણીય આદેશ નથી તે કાયદામાં સારી રીતે સ્થાપિત સિદ્ધાંત છે.અનુસૂચિત જાતિઓ સહિત અમુક પછાત વર્ગોને સમાજમાં પ્રગતિની તક પૂરી પાડવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે, કલમ ૧૫ (૪) હેઠળ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં અને કલમ ૧૬ (૪) હેઠળ રાજ્યની જાહેર સેવાઓમાં અમુક બેઠકો અનામત રાખવી તે સંબંધિત રાજ્યનો વિશેષાધિકાર છે.તેની બંધારણીય જવાબદારીનો તે ભાગ રાજ્ય દ્વારા પૂર્ણ કરવામાં આવ્યો હોવાથી, બંધારણ દ્વારા પહેલેથી જ માન્યતા પ્રાપ્ત વર્ગને પેટા–વર્ગીકૃત કરવા અને રાજ્યમાં પહેલેથી જ આરક્ષિત ક્વોટાના એક ભાગને અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં પેટા–વર્ગમાં ફાળવવા માટે રાજ્ય માટે તે ખુલ્લું ન હતું.(ફકરો ૩૧)

(૩) વિવાદિત કાયદાનો પ્રાથમિક ઉદ્દેશ રાજ્યને લાગુ પડતી અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં પેટા–જાતિઓના જૂથો બનાવવાનો હતો અને અનામતની વહેંચણી માત્ર ગૌણ અને પરિણામી હતી.આવા પેટા–

વર્ગીકરણ અને અનામતની વહેંચણીનો ઉદ્દેશ ગમે તે હોય, રાજ્ય સૂચિ II ની એન્ટ્રી ૪૧ અથવા સૂચિ III ની એન્ટ્રી ૨૫ પર તેની કાયદાકીય ક્ષમતાને દબાવીને રાજ્યની અનુસૂચિત જાતિઓની સૂચિને વિભાજિત કરવા માટે કાયદો બનાવવાની કાયદાકીય શક્તિનો દાવો કરી શકતું નથી. સારમાં આ કાયદો શિક્ષણના ક્ષેત્ર અથવા રાજ્ય જાહેર સેવાઓના ક્ષેત્રને સંચાલિત કરતો કાયદો ન હતો.(ફકરો ૩૧)

(૪) રાષ્ટ્રપતિના આદેશમાં આપવામાં આવેલી જાતિઓના સમૂહને સમગ્ર વર્ગનું પ્રતિનિધિત્વ ગણવું જોઈએ.કાનૂની કલ્પના બનાવવામાં આવી છે તે જ હકીકત એ હકીકત સૂચવે છે કે રાજ્યની વિધાનસભા એવી કોઈ કાર્યવાહી કરી શકતી નથી જે તેની વિરુદ્ધ અથવા અસંગત હોય.વિવિધ જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જૂથો અથવા તેના ભાગને રાજ્યમાં એક સમૂહ તરીકે મૂકવાનો વિચાર જ સ્પષ્ટ રીતે સૂચવે છે કે તેમને પેટા–વિભાજિત અથવા પેટા–વર્ગીકૃત કરવામાં નહીં આવે.જો અનુસૂચિત જાતિના સભ્યોના વર્ગમાં એક વર્ગ બનાવવામાં આવે, તો તે સૂચિ સાથે છેડછાડ કરવા સમાન હશે.આ પ્રકારનું પેટા વર્ગીકરણ બંધારણની કલમ ૧૪નું ઉલ્લંઘન હશે.જો અનામતનો લાભ તેમને સમાનરૂપે ન મળી રહ્યો હોય, તો તેમને પૂરતી અથવા વધારાની તાલીમ આપવામાં આવે તે માટે પગલાં લેવા જોઈએ જેથી તેઓ અન્ય લોકો સાથે સ્પર્ધા કરી શકે, પરંતુ

તેનો અર્થ એ નથી કે અનુસૂચિત જાતિઓને અનામતને તર્કસંગત બનાવવાની પ્રક્રિયામાં, કલમ ૧૪,૧૫ અને ૧૬ના બંધારણીય આદેશનું ઉલ્લંઘન થઈ શકે છે.(ફકરો ૪૧)

(૫) તેથી કોર્ટે અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે વિવાદિત કાયદો રાજ્યની કાયદાકીય ક્ષમતાની બહાર હોવા ઉપરાંત બંધારણની કલમ ૧૪નું પણ ઉલ્લંઘન કરે છે અને તેથી તેને બંધારણની વિરુદ્ધ જાહેર કરવામાં આવે છે.તેથી વિવાદિત કાયદાને બંધારણની વિરુદ્ધ જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો.(ફકરો ૪૪)

૯. ન્યાયમૂર્તિ એચ. કે. સેમાએ તેમના સહમત અભિપ્રાયમાં તેના ફકરા ૪૮માં નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે ઇન્દ્ર સાહની વિરુદ્ધ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્યો.ક્રીમી લેયરની ચર્ચા માત્ર અન્ય પછાત વર્ગો સુધી મર્યાદિત હતી અને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના કિસ્સામાં તેની કોઈ સુસંગતતા નહોતી.ન્યાયમૂર્તિ એસ. બી. સિંહાએ પણ તેમના સહમત અભિપ્રાયમાં ઇન્દ્ર સાહનીમાં કરવામાં આવેલા કેટલાક નિરીક્ષણોનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો અને ફકરા ૩૮માં અવલોકન કર્યું હતું કે અન્ય પછાત વર્ગોના પેટા–વર્ગીકરણ માટે ઇન્દ્ર સાહનીમાં નિર્ધારિત સિદ્ધાંતને રાષ્ટ્રપતિ યાદીમાં અનુસૂચિત જાતિઓના પેટા–વર્ગીકરણ અથવા પેટા–જૂથ માટે પૂર્વવર્તી કાયદા તરીકે લાગુ

કરી શકાતો નથી, કારણ કે તે જ ચુકાદાએ ખાસ રીતે એવું માન્યું છે કે અન્ય પછાત વર્ગોની પેટા–વહેંચણી અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને લાગુ પડતી નથી.બંધારણે પોતે જ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની સૂચિને રાજ્ય સરકારોના હસ્તક્ષેપથી દૂર રાખી છે.તેના ફકરા ૯૩માં એવું માનવામાં આવ્યું છે કે બંધારણની કલમ ૩૬૬ (૨૪) માં સમાવિષ્ટ તેની વ્યાખ્યાના સંદર્ભમાં "અનુસૂચિત જાતિ" એ જાતિ નથી.તેમના અત્યંત પછાતપણાને કારણે તેમને ઉપરોક્ત શ્રેણીના કાર્યક્ષેત્રમાં લાવવામાં આવે છે.અનુસૂચિત જાતિમાં માત્ર અમુક પછાત જાતિના લોકો જ નહીં પરંતુ જાતિ અથવા આદિજાતિ અથવા જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિઓમાંના જૂથોના ભાગનો પણ સમાવેશ થાય છે.તેઓ માત્ર પછાત જ નથી પરંતુ સૌથી પછાત પણ છે.એક વ્યક્તિ બીજા ધર્મમાં પરિવર્તિત થયા પછી પણ આપમેળે અનુસૂચિત જાતિ બનવાનું બંધ કરતું નથી.વધુમાં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે બે જૂથો કે જે સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો અને અનુસૂચિત જાતિઓ છે, તેમને બંધારણની કલમ ૧૫ની કલમ (૪) ના હેતુ માટે અલગ કરવામાં આવ્યા હતા કારણ કે તેમાં અનુસૂચિત જાતિઓને વસ્તુઓના સ્વરૂપમાં પછાત તરીકે માન્યતા આપવામાં આવી હતી, પરંતુ તે પણ માન્યતા આપવામાં આવી છે કે તેમના ઉપરાંત એવા વ્યક્તિઓના અન્ય જૂથો પણ હોઈ શકે છે જેઓ પછાત છે અને પસંદગીના વ્યવહારને પાત્ર છે.

૧૦. ફરીથી, ઇન્દ્રા સાહનીમાં "માધ્યમ–પરીક્ષણ અને ક્રીમી લેયર પરીક્ષણ" અંગે કરવામાં આવેલા નિરીક્ષણોનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી, ન્યાયમૂર્તિ સિન્હાએ તેના ફકરા ૯૬માં અવલોકન કર્યું હતું કે જ્યારે પણ અનુસૂચિત જાતિઓના સંદર્ભમાં આવી પરિસ્થિતિ ઊભી થશે, ત્યારે બંધારણની કલમ ૩૪૧ની કલમ (૨) ની દ્રષ્ટિએ જરૂરી કાયદાકીય પગલાં લેવા માટે એકલા સંસદ હશે, અને રાજ્યો પાસે તેના માટે કાયદાકીય ક્ષમતા નથી.

૧૧. ઇ. વી. ચિન્નૈયામાં ઉપરોક્ત ચુકાદાએ પુંજા રાજ્ય અને અન્યો વિરુદ્ધમાં આ અદાલતની ત્રણ ન્યાયાધીશોની બેન્ચ સુધી ૧૫ વર્ષ સુધી આ મુદ્દાને જાળવી રાખ્યો હતો. દેવિન્દર સિંહ અને અન્યોએ આ બાબતને વિચારણા માટે મોટી બેન્ચને મોકલી હતી, જેમાં અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે ઇ. વી. ચિન્નૈયામાં પાંચ ન્યાયાધીશોની બેન્ચના ચુકાદાને ભારતના બંધારણની કલમ ૩૩૮ અને ઇન્દ્રા સાહનીમાં કાયદાનું સ્પષ્ટીકરણના પ્રકાશમાં પુનરાવર્તન કરવાની જરૂર હતી.ત્રણ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ૨૦મી ઓગસ્ટ, ૨૦૧૪ના રોજ નીચેનો આદેશ પસાર કર્યો હતો.

"આદેશ

૧. પ્રતિવાદીઓ માટે વિદ્વાન વકીલ ઇ. વી. ચિન્નૈયા વિરુદ્ધ એપી રાજ્ય કેસમાં આ અદાલતના બંધારણીય ખંડપીઠે આપેલા નિર્ણય પર ઘણો

આધાર રાખે છે. [ઇ. વી. ચિન્નૈયા વિરુદ્ધ એપી રાજ્ય, (૨૦૦૫) ૧ એસસીસી ૩૯૪:(૨૦૦૮) ૨ બીજી બાજુ, અપીલકર્તાઓ માટે વિદ્વાન એડિશનલ સોલિસિટર જનરલ રજૂ કરે છે કે ઇ. વી. ચિન્નૈયા [ઇ. વી. ચિન્નૈયા વિરુદ્ધ એપી રાજ્ય, (૨૦૦૫) ૧ એસસીસી ૩૯૪:(૨૦૦૮) ૨ SCC (L & S) ૩૨૯] પાસે વિવાદ પર કોઈ અરજી નથી.વધુમાં, તેઓ રજૂ કરે છે કે ઇ. વી. ચિન્નૈયા [ઇ. વી. ચિન્નૈયા વિ. સ્ટેટ ઓફ એપી, (૨૦૦૫) ૧ એસસીસી ૩૯૪:(૨૦૦૮) ૨ એસ. સી. સી. (એલ એન્ડ એસ) ૩૨૯] ઇન્દ્રા સાહની વિરુદ્ધ ભારત સંઘ [ઇન્દ્રા સાહની વિરુદ્ધ ભારત સંઘ, ૧૯૯૨ સપ્લિમેન્ટ (૩) એસ. સી. સી. ૨૧૭ માં આ અદાલતના ૯ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે આપેલા નિર્ણય સાથે સહમત નથી:૧૯૯૨ SCC (L & S) પૂરક ૧].

૨. વિદ્વાન એડિશનલ સોલિસિટર જનરલ અને પક્ષકારોના વિદ્વાન વકીલને સાંભળ્યા પછી, અમારો મત છે કે ઇ. વી. ચિન્નૈયા [ઇ. વી. ચિન્નૈયા વિરુદ્ધ એપી રાજ્ય, (૨૦૦૫) ૧ એસસીસી ૩૯૪:(૨૦૦૮) ૨ એસ. સી. સી. (એલ એન્ડ એસ) ૩૨૯] ની ભારતના બંધારણની કલમ ૩૩૮ના પ્રકાશમાં સમીક્ષા કરવાની જરૂર છે અને, અન્ય બાબતોની સાથે, ઇન્દ્રા સહેય [ઇન્દ્રા સાહની વિરુદ્ધ ભારત સંઘ, ૧૯૯૨ સપ્લિમેન્ટ (૩) એસ. સી. સી. ૨૧૭ માં કાયદાનું સ્પષ્ટીકરણ:૧૯૯૨ SCC (L & S)

પૂરક ૧].વધુમાં, આ બાબતમાં ભારતના બંધારણની કલમ ૧૬ (૧), કલમ ૧૬ (૪), કલમ ૩૩૮ અને કલમ ૩૪૧ વચ્ચેનું અર્થઘટન અને આંતરક્રિયા પણ સામેલ છે.

૩. આ મામલાના આ દ્રષ્ટિકોણમાં, અમે આ મામલાને મોટી બેન્ચ દ્વારા ઉપરોક્ત પાસાઓની વિચારણા માટે મોકલીએ છીએ.આ બાબતને યોગ્ય આદેશ માટે વહીવટી બાજુએ મુખ્ય ન્યાયાધીશ સમક્ષ મૂકવામાં આવે.

૧૨. દેવિન્દર સિંહ અને અન્યોના ઉપરોક્ત કેસમાં, પંજાબ અનુસૂચિત જાતિ અને પછાત વર્ગો (સેવાઓમાં આરક્ષણ) અધિનિયમ ૨૦૦૬ની કલમ ૪ (૫) જાહેર કરવા માટે ચંદીગઢ ખાતે પંજાબ અને હરિયાણા હાઈકોર્ટમાં રિટ પિટિશન દાખલ કરવામાં આવી હતી, જેમાં સીધી ભરતીમાં અનુસૂચિત જાતિઓ માટે અનામત અનામત અનામતની ૫૦ ટકા ખાલી જગ્યાઓ, જો અનુસૂચિત જાતિઓમાંથી પ્રથમ પસંદગી તરીકે ઉપલબ્ધ હોય તો, વાલ્મીકીઓ અને મઝબી શીખોને ગેરબંધારણીય જાહેર કરવાની જરૂર હતી.૨૦૦૯ના સીડબ્લ્યુપી નંબર ૧૮૨૯૦માં ઈ. વી. ચિન્નૈયાના ચુકાદા પર આધાર રાખીને હાઈકોર્ટની ખંડપીઠે અધિનિયમ ૨૦૦૬ની કલમ ૪ (૫) માં સમાવિષ્ટ ઉપરોક્ત જોગવાઈને ગેરબંધારણીય જાહેર કરી હતી.આ ચુકાદો આ અદાલતની ત્રણ ન્યાયાધીશોની બેન્ચ સમક્ષ વિચારણા માટે આવ્યો હતો.ત્રણ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે વિશાળ

ખંડપીઠે આપેલા સંદર્ભ પર, પંજાબ રાજ્યમાં આ અદાલતની પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે અને અન્યો વિરુદ્ધ દેવિન્દર સિંહ અને અન્યોએ નીચેના મુદ્દાઓ તૈયાર કર્યા હતા.

(શું પંજાબ અનુસૂચિત જાતિ અને પછાત વર્ગો (સેવાઓમાં આરક્ષણ અધિનિયમ, ૨૦૦૬) ની કલમ ૪ (૫) હેઠળની જોગવાઈઓ બંધારણીય રીતે માન્ય છે?

((૨) કાયદાની કલમ ૪ (૫) હેઠળ સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓ લાગુ કરવા માટે રાજ્ય પાસે કાયદાકીય ક્ષમતા છે કે કેમ.

(૩) શું ઈ. વી. ચિન્નૈયા વિરુદ્ધ નિર્ણય. આંધ્રપ્રદેશ અને અન્ય રાજ્યોની સમીક્ષા કરવાની જરૂર છે.

૧૩. જો કે, પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ઇન્દ્ર સાહનીના નિર્ણયના વિવિધ ફકરાનો વિસ્તૃત ઉલ્લેખ કર્યા પછી અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે ઈ. વી. ચિન્નૈયાને મોટી બેન્ચ દ્વારા સમીક્ષા કરવાની જરૂર છે.તેમાં પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે અવલોકન કર્યું હતું કેઃ–

"૪૪.પ્રશ્ન એ ઊભો થાય છે કે શું તમામ જાતિઓને લાભ પ્રદાન કરવા માટે પેટા–વર્ગીકરણને ઇન્દ્ર સાહની [ઇન્દ્ર સાહની વિરુદ્ધ ભારત સંઘ, ૧૯૯૨ સપ્લિમેન્ટ (૩) એસ. સી. સી. ૨૧૭: ના નિર્ણયોને ધ્યાનમાં

રાખીને, કલમ ૩૪૧,૩૪૨ અને ૩૪૨–એ હેઠળની સૂચિ સાથે છેડછાડ કરી શકાય છે.૧૯૯૨ SCC (L & S) પૂરક ૧], પછાત વર્ગોના પેટા–વર્ગીકરણને મંજૂરી આપવી અને જરનૈલ સિંહમાં [જરનૈલ સિંહ વિરુદ્ધ લક્ષ્મી નારાયણ ગુપ્તા, (૨૦૧૮) ૧૦ SCC ૩૯૬:(૨૦૧૯) ૧ એસ. સી. સી. (એલ. એન્ડ. એસ.) ૮૬], જેમાં એવો મત વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો હતો કે લાભને બાકાત રાખવા માટે "ક્રીમી લેયર કન્સેપ્ટ" અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને લાગુ કરી શકાય છે અને તે બંધારણની કલમ ૩૪૧ અથવા ૩૪૨ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની સૂચિ સાથે કોઈ પણ રીતે છેડછાડ કરતું નથી.જાતિ અથવા જૂથ અથવા પેટા જૂથ યાદીમાં પહેલાની જેમ જ ચાલુ રહ્યું.તે જૂથ અથવા પેટા જૂથની અંદરની તે જ વ્યક્તિઓ છે, જેઓ ક્રીમી લેયર સાથે સંકળાયેલા હોવાના કારણે અસ્પૃશ્યતા અથવા પછાતપણામાંથી બહાર આવ્યા છે, જેમને અનામતના લાભમાંથી બાકાત રાખવામાં આવ્યા છે.મિલિયન ડોલરનો પ્રશ્ન એ છે કે લાભને નીચલા સ્તર સુધી કેવી રીતે પહોંચાડવો; અહેવાલો સૂચવે છે કે લાભ તે જાતિઓ (વર્ગ) દ્વારા છીનવી લેવામાં આવી રહ્યો છે જેમણે આગળ આવીને પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ કર્યું છે.તે સ્પષ્ટ છે કે જાતિ, વ્યવસાય અને ગરીબી એકબીજા સાથે જોડાયેલા છે.રાજ્યને સુધારાત્મક પગલાં લેવા માટે વિવિધ વર્ગો વચ્ચેના ગુણાત્મક અને માત્રાત્મક તફાવતની કાળજી લેવાની સત્તાથી વંચિત રાખી શકાય નહીં.

૪૫. બંધારણના ઘડવૈયાઓ દ્વારા દરેક સમયે અનામત પર વિચાર કરવામાં આવ્યો ન હતો.એક તરફ, જેઓ આગળ આવ્યા છે તેમને બાકાત રાખવામાં આવ્યા નથી, તો બીજી તરફ, જો પેટા–વર્ગીકરણને નકારી કાઢવામાં આવે તો તે અસમાનતાને સમાન ગણાવીને સમાનતાના અધિકારને હરાવી દેશે.ચેબ્રોલુ લીલા પ્રસાદ રાવ વિ. સ્ટેટ ઓફ એપી. [ચેબ્રોલુ લીલા પ્રસાદ રાવ વિરુદ્ધ એપી રાજ્ય, (૨૦૨૧) ૧૧ એસસીસી ૪૦૧:૨૦૨૦ એસ. સી. સી. ઓનલાઇન એસ. સી. ૩૮૩], ઈન્દ્ર સાહની [ઈન્દ્ર સાહની વિરુદ્ધ ભારત સંઘ, ૧૯૯૨ સપ (૩) એસ. સી. સી. ૨૧૭ પર આધાર રાખીને યાદીઓમાં સુધારો કરવાની જરૂરિયાત તરફ ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું હતું:૧૯૯૨ SCC (L & S) સપ્લિમેંટ ૧] અને યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા વિ. રાકેશ કુમાર [યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા વિ. રાકેશ કુમાર, (૨૦૧૦) ૪ SCC ૫૦:(૨૦૧૦) ૧ એસસીસી (એલ એન્ડ એસ) ૯૬૧].

૪૬. વધુ સારો વંશપરંપરાગત વ્યવસાય કરી રહેલા લોકો, સેવાઓ અને શિક્ષણમાં અનામતના લાભ તરીકે અનામત વર્ગમાં ઘોંઘાટ અને જાતિ સંઘર્ષનો આનંદ માણી રહ્યા છે.બાલ્મિકીઓનું નામ આપવામાં આવેલ સફાઈ કામદાર વર્ગ લગભગ જ્યાં હતો ત્યાં જ રહે છે, અને તેથી વધુ,

અનુસૂચિત જાતિમાં અસમાનતા વિવિધ અહેવાલોમાંથી મોટી છે.પંજાબ અધિનિયમની કલમ ૪ (૫) હેઠળ પેટા–વર્ગીકરણ એ સુનિશ્ચિત કરવા માટે કરવામાં આવ્યું હતું કે અનામતનો લાભ વંચિત વર્ગ સુધી પહોંચે અને કાગળ પર ન રહે અને બધાને લાભ મળે અને તેમને સમાન વ્યવહાર મળે, પછી ભલે તે કલમ ૧૪નું ઉલ્લંઘન હોય?અમારા મતે, સમાનતા લાવવા માટે બધાને લાભ આપવા માટે આવા પેટા–વર્ગીકરણને તર્કસંગત ધોરણે મંજૂરી આપવામાં આવશે, અને તે સૂચિમાંથી બાકાત રાખવા સમાન નહીં હોય કારણ કે કોઈ પણ વર્ગ (જાતિ) સંપૂર્ણ રીતે અનામતથી વંચિત નથી.જો અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં સમાવિષ્ટ તમામ જાતિઓની મુક્તિ માટેના લાભને અમુક જાતિઓ દ્વારા છીનવી લેવાની મંજૂરી આપવામાં આવે, જેઓ પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે, આગળ વધ્યા છે અને ક્રીમી લેયરના છે, તો તે અસમાનતા પેદા કરવા સમાન હશે, જ્યારે ભૂખમરાના કિસ્સામાં દરેક વ્યક્તિને ખવડાવવાની અને રોટલી પૂરી પાડવાની જરૂર છે.એકસમાન વર્ગ બનાવવાની આડમાં અન્યની કિંમત પર શક્તિશાળી લોકોને ફળોની આખી ટોપલી આપી શકાતી નથી.

૪૭ .....

૪૮ .....

૪૯. સ્વીકાર્ય મર્યાદામાં અનામતની ટકાવારી પૂરી પાડવી એ રાજ્ય વિધાનસભાઓની સત્તામાં આવે છે.તે યાદીમાં અન્ય લોકોને વંચિત કર્યા વિના અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોના ચોક્કસ વર્ગોમાં વાજબી વર્ગીકરણ કરવાની તેની સહવર્તી સત્તાથી વંચિત ન રહી શકે.અનામતનો વાસ્તવિક હેતુ હાંસલ કરવા માટે, બંધારણીય ગતિશીલતામાં, જરૂરિયાતમંદોને હંમેશા લાભ આપી શકાય છે; અન્યથા, તેનો અર્થ એ થશે કે જો તમામને લાભ સુનિશ્ચિત કરવા માટે પ્રેફરેન્શિયલ વર્ગીકરણ કરવામાં ન આવે તો વર્ગમાં અસમાનતા જળવાઈ રહી છે.

૫૦. પેટા–વર્ગીકરણ એ જ હેતુ હાંસલ કરવાનો છે, જેમ કે મૂળ વર્ગીકરણમાં જ કલ્પના કરવામાં આવી હતી અને તેના આધારે અનામતનો ખ્યાલ જ વિકસિત થયો હતો.પેટા–વર્ગીકરણ ઉપરોક્ત ગતિશીલતાના સિદ્ધાંતનું વધુ વિસ્તરણ હશે કે કેમ તે કોર્ટ દ્વારા અધિકૃત રીતે ધ્યાનમાં લેવાનો પ્રશ્ન છે.

૫૧. રાષ્ટ્રપતિની યાદી મુજબ અનુસૂચિત જાતિઓ હંમેશાં સ્થિર રહેતી નથી અને ન તો તેઓ એક સમાન જૂથ છે, જે વિવિધ આયોગો દ્વારા

એકત્રિત કરવામાં આવેલી વિશાળ માનવશાસ્ત્ર અને આંકડાકીય માહિતી પરથી સ્પષ્ટ થાય છે.મર્યાદિત હદ સુધી પ્રેફરેન્શિયલ ટ્રીટમેન્ટનો રાજ્યનો કાયદો, યાદીમાં સુધારો કરતો નથી.તે યાદી જેવી છે તેવી જ અપનાવે છે.રાજ્યનો કાયદો આંકડાકીય માહિતીના આધારે તમામ અનુસૂચિત જાતિઓ માટે વ્યવહારિક રીતે અનામત આપવાનો ઈરાદો ધરાવે છે.તે દરેક અનુસૂચિત જાતિની જરૂરિયાતોને આધારે અનામતના લાભોનું વિતરણ કરે છે.

૫૨. રાજ્ય કલમ ૧૫ (૪) અને ૧૬ (૪) અને કલમ ૩૪૧ (૧) અને ૩૪૨ (૧) ની દ્રષ્ટિએ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને અનામતનો લાભ આપવાની ક્ષમતા ધરાવે છે.તે વિવિધ વર્ગો માટે અનામતની હદ/ટકાવારી નક્કી કરે છે.રાજ્ય સરકાર અનામતની રીત અને માત્રા નક્કી કરી શકે છે.આ રીતે, આરક્ષણ પ્રદાન કરતી બંધારણની કલમ ૧૪,૧૫ અને ૧૬ની ભાવનાને અનુરૂપ તર્કના આધારે યાદીમાં તમામ અનુસૂચિત જાતિઓને અનામત આપતી વખતે રાજ્ય પેટા–વર્ગીકરણ પણ કરી શકે છે.રાજ્ય સરકાર સૂચિ સાથે ચેડા કરી શકતી નથી; તે ન તો સૂચિમાં કોઈ જાતિનો સમાવેશ કરી શકે છે કે ન તો તેને બાકાત કરી શકે છે અથવા મિલિંદ [મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વિરુદ્ધ મિલિંદ, (૨૦૦૧) ૧ એસસીસી ૪ માં જણાવ્યા મુજબ કોઈ સમાનાર્થી

અસ્તિત્વમાં છે કે કેમ તેની તપાસ કરી શકે છે:૨૦૦૧ એસસીસી (એલ એન્ડ એસ) ૧૧૭].

૫૭. કલમ ૧૪,૧૫,૧૬,૩૩૮,૩૪૧,૩૪૨ અને ૩૪૨–A નું અર્થઘટન ખૂબ જ જાહેર મહત્વની બાબત છે, અને ઇન્દ્ર સાહની [ઇન્દ્ર સાહની વિરુદ્ધ ભારત સંઘ, ૧૯૯૨ સપ્લિમેન્ટ (૩) SCC ૨૧૭ માં બંધનકર્તા પૂર્વવર્તીઓનું સાચું અર્થઘટન છે:૧૯૯૨ SCC (L & S) પૂરક ૧] અને અન્ય નિર્ણયો.જો કે આપણે તાકીને નિર્ણય લેવાના સિદ્ધાંત માટે સંપૂર્ણ આદર ધરાવીએ છીએ, તે જ સમયે, કોર્ટ મૌન પ્રેક્ષક ન હોઈ શકે અને કઠોર વાસ્તવિકતાઓ તરફ આંખ બંધ ન કરી શકે.બદલાતી સામાજિક વાસ્તવિકતાઓને ધ્યાનમાં લીધા વિના સામાજિક પરિવર્તનનું બંધારણીય લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરી શકાતું નથી.

૫૮. અમે ૩ ન્યાયાધીશોની બેન્ચના અભિપ્રાયને સમર્થન આપીએ છીએ કે ઇ. વી. ચિન્નૈયા [ઇ. વી. ચિન્નૈયા વિરુદ્ધ એપી રાજ્ય, (૨૦૦૫) ૧ એસસીસી ૩૯૪:(૨૦૦૮) ૨ વધુ વિકાસ અને બંધારણમાં થયેલા સુધારાને ધ્યાનમાં રાખીને, SCC (L & S) ૩૨૯] ની મોટી બેન્ચ દ્વારા સમીક્ષા કરવાની જરૂર છે.આપણે ઇ. વી. ચિન્નૈયા [ઇ. વી. ચિન્નૈયા વિ. સ્ટેટ ઓફ એ. પી., (૨૦૦૫) ૧ એસ. સી. સી. ૩૯૪ ની સમીક્ષા કરી

શકતા નથી:(૨૦૦૮) ૨ SCC (L & S) ૩૨૯] સંકલન શક્તિની બેન્ચ છે.અમે માનનીય મુખ્ય ન્યાયાધીશને વિનંતી કરીએ છીએ કે આ બાબતોને ૭ કે તેથી વધુ ન્યાયાધીશોની બનેલી બેન્ચ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે.

૧૪. ઉપરોક્ત બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને, ઈ. વી. ચિન્નૈયાને પુનરાવર્તનની જરૂર છે કે નહીં તે વિચારણા માટે બાબતો અમારી સમક્ષ મૂકવામાં આવી છે.બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, ઈ. વી. ચિન્નૈયા દ્વારા નિર્ધારિત કાયદો ઈન્દ્ર સાહનીમાં કરવામાં આવેલા કેટલાક અવલોકનોના પ્રકાશમાં સાચો કાયદો છે કે કેમ તે ધ્યાનમાં લેવા માટે.

<u>સંબંધિત બંધારણીય જોગવાઈઓ</u>

૧૫. તાત્કાલિક સંદર્ભમાં ઉઠાવવામાં આવેલી હરીફ દલીલોની પ્રશંસા કરવા માટે, તૈયાર સંદર્ભ માટે બંધારણની સંબંધિત જોગવાઈઓનું પુનઃઉત્પાદન કરવું ફાયદાકારક રહેશે.

"કલમ ૧૪.કાયદા સમક્ષ સમાનતા.રાજ્ય કોઈ પણ વ્યક્તિને કાયદા સમક્ષ સમાનતા અથવા ભારતના પ્રદેશની અંદર કાયદાના સમાન રક્ષણથી વંચિત રાખશે નહીં.

કલમ ૧૫.ધર્મ, જાતિ, જાતિ, લિંગ અથવા જન્મ સ્થળના આધારે ભેદભાવ પર પ્રતિબંધ.

૧ ૩ સુધી.

(૪) આ અનુચ્છેદમાં અથવા અનુચ્છેદ ૨૯ના ખંડ (૨) માંની કોઈ પણ બાબત નાગરિકોના કોઈપણ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો અથવા અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે કોઈ વિશેષ જોગવાઈ કરવાથી રાજ્યને અટકાવશે નહીં.]

(૫) આ અનુચ્છેદમાં અથવા અનુચ્છેદ ૧૯ના ખંડ (૧) ની પેટા–ખંડ (જી) માંની કોઈ પણ બાબત નાગરિકોના કોઈપણ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોની પ્રગતિ માટે કાયદા દ્વારા કોઈ વિશેષ જોગવાઈ કરવાથી રાજ્યને અટકાવશે નહીં.

અથવા અનુસૂચિત જાતિઓ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે જ્યાં સુધી આવી વિશેષ જોગવાઈઓ ખાનગી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સહિત શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં તેમના પ્રવેશ સાથે સંબંધિત છે, પછી ભલે તે રાજ્ય દ્વારા સહાયિત હોય કે બિન–સહાયિત, કલમ (૧) માં ઉલ્લેખિત લઘુમતી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સિવાયની હોય.

કલમ ૧૬.જાહેર રોજગારની બાબતોમાં તકની સમાનતા.

૧ ૩ સુધી.

(૪) આ અનુચ્છેદનું કંઈપણ રાજ્યને કોઈ પણ પછાત વર્ગના નાગરિકોની તરફેણમાં નિમણૂકો અથવા હોદ્દાઓની અનામત માટે કોઈ જોગવાઈ કરવાથી અટકાવશે નહીં, જે રાજ્યના મતે, રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતો નથી.

(૪(અ) આ અનુચ્છેદનું કંઈપણ રાજ્યને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની તરફેણમાં રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં પદોન્નતીની બાબતોમાં, પરિણામી વરિષ્ઠતા સાથે, અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની તરફેણમાં અનામત માટે કોઈ જોગવાઈ કરવાથી અટકાવશે નહીં, જે રાજ્યના મતે, રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા નથી.

કલમ ૧૬૨.રાજ્યની કારોબારી સત્તાનો વિસ્તાર.

આ બંધારણની જોગવાઈઓને આધિન, રાજ્યની કારોબારી સત્તા તે બાબતો સુધી વિસ્તરશે કે જેના સંબંધમાં રાજ્યના વિધાનમંડળને કાયદા બનાવવાની સત્તા છે:પરંતુ રાજ્યના વિધાનમંડળ અને સંસદને કાયદા બનાવવાની સત્તા હોય તેવી કોઈ પણ બાબતમાં રાજ્યની કારોબારી સત્તા આ બંધારણ દ્વારા અથવા સંસદ દ્વારા સંઘ અથવા તેના સત્તામંડળોને સ્પષ્ટ રીતે આપવામાં આવેલી કારોબારી સત્તાને આધિન રહેશે અને તેના દ્વારા મર્યાદિત રહેશે.

કલમ ૧૬૬.રાજ્ય સરકારના કામકાજનું સંચાલન.

(૧) રાજ્ય સરકારની તમામ કારોબારી કાર્યવાહી રાજ્યપાલના નામે કરવામાં આવે તેવું વ્યક્ત કરવામાં આવશે.

(૨) રાજ્યપાલના નામે કરવામાં આવેલા અને અમલમાં મુકવામાં આવેલા આદેશો અને અન્ય દસ્તાવેજો રાજ્યપાલ દ્વારા બનાવવામાં આવતા

નિયમોમાં નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવે તેવી રીતે પ્રમાણિત કરવામાં આવશે અને આ રીતે પ્રમાણિત કરવામાં આવેલા આદેશ અથવા દસ્તાવેજની માન્યતા પર આ આધાર પર સવાલ ઉઠાવવામાં આવશે નહીં કે તે રાજ્યપાલ દ્વારા કરવામાં આવેલ અથવા અમલમાં મુકવામાં આવેલ આદેશ અથવા દસ્તાવેજ નથી.રાજ્ય માટે મહાધિવક્તા.રાજ્ય સરકારના કામકાજનું સંચાલન.

(૩) રાજ્યપાલ રાજ્ય સરકારના કામકાજના વધુ અનુકૂળ વ્યવહાર માટે અને ઉપરોક્ત કામકાજના મંત્રીઓ વચ્ચે ફાળવણી માટે નિયમો બનાવશે, જ્યાં સુધી તે એવું કામ ન હોય કે જેના સંબંધમાં રાજ્યપાલને આ બંધારણ દ્વારા અથવા તે હેઠળ પોતાની વિવેકબુદ્ધિથી કામ કરવાની જરૂર હોય.

કલમ ૨૪૬.સંસદ અને રાજ્યોની વિધાનસભાઓ દ્વારા ઘડવામાં આવેલા કાયદાઓનો વિષય.

(૧) કલમ (૨) અને (૩) માં કંઈપણ હોવા છતાં, સંસદને સાતમી અનુસૂચિ (આ બંધારણમાં "સંઘ સૂચિ" તરીકે ઓળખવામાં આવે છે) માં સૂચિબદ્ધ કોઈપણ બાબતોના સંદર્ભમાં કાયદો બનાવવાની વિશેષ સત્તા છે.

(૨) ખંડ (૩) માં કંઈપણ હોવા છતાં, સંસદ અને ખંડ (૧) ને આધિન, કોઈપણ રાજ્યના વિધાનમંડળને પણ સાતમી અનુસૂચિ (આ બંધારણમાં

"સમવર્તી સૂચિ" તરીકે ઓળખવામાં આવે છે) માં યાદી III માં ગણાયેલી કોઈપણ બાબત અંગે કાયદો બનાવવાની સત્તા છે.

(૩) કલમ (૧) અને (૨) ને આધિન, કોઈપણ રાજ્યના વિધાનમંડળને સાતમી અનુસૂચિમાં (આ બંધારણમાં "રાજ્ય સૂચિ" તરીકે ઓળખવામાં આવે છે) સૂચિ II માં ગણાયેલી કોઈપણ બાબત અંગે આવા રાજ્ય અથવા તેના કોઈપણ ભાગ માટે કાયદા બનાવવાની વિશેષ સત્તા છે.

(૪) સંસદને ભારતના રાજ્યક્ષેત્રના કોઈપણ ભાગ માટે કાયદા બનાવવાની સત્તા છે, જેનો [રાજ્યમાં] સમાવેશ થતો નથી, તેમ છતાં આવી બાબત રાજ્ય યાદીમાં ગણાયેલી બાબત છે.

કલમ ૩૩૫.સેવાઓ અને હોદ્દાઓ પર અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના દાવાઓ.અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જાતિઓના સભ્યોના દાવાઓ

સંઘ અથવા રાજ્યની બાબતોના સંબંધમાં સેવાઓ અને હોદ્દાઓ પર નિમણૂકો કરવામાં આદિવાસીઓને વહીવટી કાર્યક્ષમતાની જાળવણી સાથે સુસંગત રીતે ધ્યાનમાં લેવામાં આવશેઃ

પરંતુ આ અનુચ્છેદની કોઈ પણ બાબત અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સભ્યોની તરફેણમાં કોઈ પણ પરીક્ષામાં લાયકાતના ગુણમાં છૂટછાટ આપવા અથવા મૂલ્યાંકનના ધોરણોને ઘટાડવા, બાબતોમાં આરક્ષણ માટે અથવા સંઘ અથવા રાજ્યની

બાબતોના સંબંધમાં કોઈ પણ વર્ગ અથવા સેવાઓના વર્ગો અથવા હોદ્દાઓમાં બઢતી માટે કોઈ જોગવાઈ કરવામાં અટકાવશે નહીં.

કલમ ૩૪૧.અનુસૂચિત જાતિઓ.

(૧) રાષ્ટ્રપતિ કોઈ પણ રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં, અને જ્યાં તે રાજ્ય હોય ત્યાં, તેના રાજ્યપાલ સાથે પરામર્શ કર્યા પછી, જાહેર સૂચના દ્વારા, જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથો કે જે આ બંધારણના હેતુઓ માટે તે રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં અનુસૂચિત જાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવશે, તે સ્પષ્ટ કરી શકે છે.

(૨) સંસદ કાયદા દ્વારા ખંડ (૧) હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં નિર્દિષ્ટ અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિ અથવા કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિના ભાગ અથવા જૂથનો સમાવેશ કરી શકે છે અથવા તેને બાકાત રાખી શકે છે, પરંતુ ઉપરોક્ત સિવાય ઉપરોક્ત ખંડ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં અનુગામી જાહેરનામા દ્વારા ફેરફાર કરવામાં આવશે નહીં.

કલમ ૩૪૨.અનુસૂચિત જનજાતિઓ.

(૧) રાષ્ટ્રપતિ કોઈ પણ રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં, અને જ્યાં તે રાજ્ય હોય, તેના રાજ્યપાલ સાથે પરામર્શ કર્યા પછી, જાહેર

સૂચના દ્વારા, આદિજાતિઓ અથવા આદિજાતિ સમુદાયો અથવા આદિજાતિઓ અથવા આદિજાતિ સમુદાયોમાંના ભાગો અથવા જૂથોને સ્પષ્ટ કરી શકે છે, જે આ બંધારણના હેતુઓ માટે તે રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં અનુસૂચિત જનજાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવશે.

(૨) સંસદ કાયદા દ્વારા ખંડ (૧) હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં નિર્દિષ્ટ અનુસૂચિત જનજાતિઓની યાદીમાં કોઈપણ જનજાતિ અથવા આદિવાસી સમુદાય અથવા કોઈપણ જનજાતિ અથવા આદિવાસી સમુદાયના ભાગ અથવા જૂથનો સમાવેશ કરી શકે છે અથવા તેને બાકાત રાખી શકે છે, પરંતુ ઉપરોક્ત સિવાય ઉપરોક્ત ખંડ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં અનુગામી કોઈપણ જાહેરનામા દ્વારા ફેરફાર કરવામાં આવશે નહીં.

અથવા કોઈપણ આદિજાતિ અથવા આદિજાતિ સમુદાયમાં જૂથ, પરંતુ ઉપરોક્ત કલમ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામું સિવાય કોઈપણ અનુગામી જાહેરનામા દ્વારા બદલવામાં આવશે નહીં.

<u>કલમ ૩૪૨એ. સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો.</u>

(૧) રાષ્ટ્રપતિ કોઈ પણ રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં, અને જ્યાં તે રાજ્ય હોય ત્યાં, તેના રાજ્યપાલ સાથે

પરામર્શ કર્યા પછી, જાહેર સૂચના દ્વારા, ૬ [કેન્દ્રીય સૂચિમાં સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો જે કેન્દ્ર સરકારના હેતુઓ માટે હશે] નો ઉલ્લેખ કરી શકે છે, જે તે રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો હોવાનું માનવામાં આવશે.

(૨) સંસદ કાયદા દ્વારા કલમ (૧) હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં નિર્દિષ્ટ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોની કેન્દ્રીય યાદીમાં કોઈપણ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગનો સમાવેશ કરી શકે છે અથવા તેને બાકાત કરી શકે છે, પરંતુ ઉપરોક્ત કલમ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં ઉપરોક્ત કલમ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં કોઈપણ અનુગામી જાહેરનામા દ્વારા ફેરફાર કરવામાં આવશે નહીં.

(૩) કલમ (૧) અને (૨) માં કોઈપણ બાબત સમાવિષ્ટ હોવા છતાં, દરેક રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ, કાયદા દ્વારા, તેના પોતાના હેતુઓ માટે, સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોની સૂચિ તૈયાર કરી શકે છે અને જાળવી શકે છે, જેમાં એન્ટ્રીઓ કેન્દ્રીય સૂચિથી અલગ હોઈ શકે છે.

<u>કલમ ૩૬૬.વ્યાખ્યાઓ.</u>— આ બંધારણમાં, જ્યાં સુધી સંદર્ભ અન્યથા જરૂરી ન હોય ત્યાં સુધી, નીચેની અભિવ્યક્તિઓ અનુક્રમે તેમને સોંપેલ અર્થો ધરાવે છે, એટલે કે –

(૨૪) "અનુસૂચિત જાતિઓનો અર્થ એ છે કે આ બંધારણના હેતુઓ માટે કલમ ૩૪૧ હેઠળ અનુસૂચિત જાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવે તેવી જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથો;

(૨૫) "અનુસૂચિત જનજાતિઓનો અર્થ એ છે કે આ બંધારણના હેતુઓ માટે કલમ ૩૪૨ હેઠળ અનુસૂચિત જનજાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવે છે તેવી જનજાતિઓ અથવા આદિવાસી સમુદાયો અથવા આવી જનજાતિઓ અથવા આદિવાસી સમુદાયોના ભાગો અથવા જૂથો;

(૨૬) .....

****

(૨૬એ).

(૨૬બી).

(૨૬સી) "સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો" એટલે એવા પછાત વર્ગો કે જે કેન્દ્ર સરકાર અથવા રાજ્ય અથવા કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશના હેતુઓ માટે અનુચ્છેદ ૩૪૨એ હેઠળ માનવામાં આવે છે.

<u>વિશ્લેષણ</u>

(I) *ઈ. વી. ચિન્નાયાહ વિ. એસ.* માં પાંચ ન્યાયાધીશોની બેન્ચ દ્વારા કાયદાનો કાયદો નીચે પડ્યો. *આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય* [ફૂટનોટ *–(૨૦૦૫) ૧ એસ. સી. સી. ૩૯૪ (એડ નોંધઃઆ * ચિહ્ન ફૂટનોટ ૪ નો સંદર્ભ આપે છે)] ત્રણ ન્યાયાધીશોની બેન્ચ દ્વારા મોટા બેન્ચને સંદર્ભિત કરી શકાયું હોત, *ઈ. વી. ચીનયાહ*માં પાંચ જજના બેન્ચનો મુખ્ય નિર્ણય સાથે વિસંગતતાના કોઈપણ કારણોને રેકોર્ડ કર્યા વિના. પાંચ વર્ષના લાંબા ગાળા માટેનું ક્ષેત્ર?

૧૬. એ નોંધવું જોઈએ કે આંધ્રપ્રદેશ અનુસૂચિત જાતિ (અનામતનું તર્કસંગતકરણ) અધિનિયમ, ૨૦૦૦ને ૨૦૦૫માં ***<u>ઈ. વી. ચિન્નૈયા</u>***માં પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે પહેલેથી જ ગેરબંધારણીય જાહેર કરી દીધો

છે.તેવી જ રીતે, પંજાબ અનુસૂચિત જાતિ અને પછાત વર્ગો (સેવાઓમાં આરક્ષણ અધિનિયમ, ૨૦૦૬) ની કલમ ૪ (૫) ને પણ પંજાબ અને હરિયાણા હાઈકોર્ટની ખંડપીઠે ૨૯.૦૩.૨૦૧૦ ના ચુકાદા દ્વારા ગેરબંધારણીય જાહેર કરી છે, જેના સંદર્ભમાં વર્તમાન સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો છે.તેથી, આજની તારીખે આ બંને કાયદાઓને ગેરબંધારણીય જાહેર કરવામાં આવ્યા છે.વધુમાં એ નોંધવું જરૂરી છે કે ***ઈ. વી. ચિન્નૈયા*** એ ૨૦૦૫માં નિર્ણય લીધો હતો કે ***દેવિન્દર સિંહ***ની પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ત્રણ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે કરેલા સંદર્ભ પર ૨૦૨૦માં સાત ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે વધુ બાબતો મોકલી ત્યાં સુધી તેઓ લગભગ ૧૫ વર્ષ સુધી આ પદ પર રહ્યા હતા.

૧૭. એ નોંધપાત્ર છે કે ત્રણ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે બંધારણીય ખંડપીઠે આપેલા ***ઈ. વી. ચિન્નૈયા***ના નિર્ણય સાથે તે શા માટે સહમત ન થઈ શક્યું તે અંગે કોઈ કારણ આપ્યા વિના આ બાબતોને મોટી ખંડપીઠે મોકલી હતી.જે કાયદો બંધારણીય બેન્ચ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવ્યો હતો અને ૧૫ વર્ષથી પ્રચલિત હતો, તેને ત્રણ ન્યાયાધીશોની બેન્ચ દ્વારા કોઈ પણ કારણથી સમર્થિત ન હોય તેવો ખૂબ જ ગુપ્ત અને બિનકાર્યક્ષમ આદેશ પસાર કરીને શંકાસ્પદ અને અસ્થિર કરવાની માંગ કરવામાં આવી હતી, જેમ કે ઉપર ટાંકવામાં આવ્યું છે.

૧૮. ***<u>પ્રદીપ ચંદ્ર પરિજા અને અન્યો વિરુદ્ધ</u>*** પાંચ ન્યાયાધીશોની બેન્ચ. ***<u>પ્રમોદ ચંદ્ર પટનાયક અને અન્યો</u>***, [ફૂટનોટ નંબર ૮–[૨૦૦૧] સપ.પ એસસીઆર ૪૬૦:(૨૦૦૨) ૧ એસ. સી. સી. ૧] બે ન્યાયાધીશોની બેન્ચની ઔચિત્યની તપાસ કરતી વખતે ત્રણ ન્યાયાધીશોની બેન્ચના નિર્ણયની શુદ્ધતા પર શંકા કરીને અને આ બાબતને સીધા પાંચ ન્યાયાધીશોની બેન્ચને મોકલતી વખતે અવલોકન કર્યું હતું કે ન્યાયિક શિસ્ત અને ઔચિત્યની માંગ છે કે બે વિદ્વાન ન્યાયાધીશોની બેન્ચે ત્રણ વિદ્વાન ન્યાયાધીશોની બેન્ચના નિર્ણયને અનુસરવો જોઈએ, પરંતુ જો બે વિદ્વાન ન્યાયાધીશોની બેન્ચ નિષ્કર્ષ કાઢે કે ત્રણ વિદ્વાન ન્યાયાધીશોનો અગાઉનો ચુકાદો એટલો ખોટો છે કે કોઈ પણ સંજોગોમાં તેનું પાલન કરી શકાતું નથી, તો તેને અપનાવવા માટેનો યોગ્ય માર્ગ એ હશે કે આ બાબતને તેની સમક્ષ ત્રણ વિદ્વાન ન્યાયાધીશોની બેન્ચને મોકલવી. <u>અગાઉના ચુકાદા સાથે તે શા માટે સહમત ન થઈ શક્યું તે કારણો નક્કી કરે છે.</u>

૧૯. આપણી ન્યાયિક વ્યવસ્થાના વહીવટમાં પૂર્વજોને બંધનકર્તા બનાવવાના સિદ્ધાંતના મહત્વને ભાગ્યે જ પુનરાવર્તિત કરવાની જરૂર છે.પૂર્વગામીઓના સિદ્ધાંતો અને નિખાલસતા એ આપણી કાનૂની

વ્યવસ્થાના મુખ્ય મૂલ્યો છે.શ્રેણીબદ્ધ કેસોમાં, આ અદાલતની બંધારણીય બેંચોએ સમયાંતરે ભારપૂર્વક જણાવ્યું છે કે જ્યારે આ અદાલત દ્વારા કોઈ નિર્ણય આપવામાં આવે છે, ત્યારે તે નિર્ભરતા હિત પ્રાપ્ત કરે છે અને સમાજ આવા કાનૂની આદેશના આધારે પોતાને સંગઠિત કરે છે.જ્યારે બંધારણીય બેંચો દ્વારા સંદર્ભો પર નોંધપાત્ર ન્યાયિક સમય અને સંસાધનો ખર્ચવામાં આવે છે, ત્યારે તેને નાની બેન્ચ દ્વારા, આકસ્મિક અથવા બેફામ રીતે અને અસંમતિના કારણો નોંધ્યા વિના મોટી બેન્ચમાં મોકલવા જોઈએ નહીં.

૨૦. ૧૯૭૪માં ***મગનલાલ છગનલાલ (પી) લિમિટેડ વિરુદ્ધ*** સાત ન્યાયાધીશોની બેન્ચ હતી.***મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન ઓફ ગ્રેટર બોમ્બે એન્ડ અદર્સ***, [ફૂટનોટ નંબર ૯–[૧૯૭૫] ૧ એસસીઆર ૧:(૧૯૭૪) ૨ એસ. સી. સી. ૪૦૨] એચ. આર. ખન્ના, જે. એ ટિપ્પણી કરી હતી કે કાયદામાં નિશ્ચિતતા, જે કાયદાના શાસનનો એક આવશ્યક ઘટક હતો, તે નોંધપાત્ર રીતે ક્ષીણ થઈ જશે જો દેશની સર્વોચ્ચ અદાલતે અગાઉના કેસોમાં તેના દ્વારા વ્યક્ત કરેલા અભિપ્રાયને હળવાશથી નકારી કાઢ્યો હોય.તેમના મતે, એક ઉદાહરણ કે જ્યાં આવા ઓવરરુલિંગને મંજૂરી આપી શકાય છે, તે એવી પરિસ્થિતિ હતી કે જ્યાં અગાઉના દ્રષ્ટિકોણને જન્મ આપતા સંદર્ભિત મૂલ્યો પછીથી નોંધપાત્ર રીતે બદલાઈ ગયા હતા.

૨૧. ***<u>લેફ્ટનન્ટ કર્નલ ખજુર સિંહ વિ. ભારત સંઘ અને અન્ય</u>*** [ફૂટનોટ નંબર ૧૦–[૧૯૬૧] ૨ એસસીઆર ૮૨૮:એ. આઈ. આર. ૧૯૬૧ એસ. સી. ૫૩૨] સાત ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે જ્યાં સુધી અગાઉનો નિર્ણય સ્પષ્ટ રીતે ખોટો હતો તેવી વાજબી સર્વસંમતિ ન હોય ત્યાં સુધી અદાલતે અદાલતના અગાઉના ચુકાદામાં આપવામાં આવેલા અર્થઘટનથી અલગ ન થવું જોઈએ.

૨૨. ***<u>કેશવ મિલ્સ કંપની લિમિટેડ વિરુદ્ધ</u>*** સાત ન્યાયાધીશોની અન્ય બેન્ચ દ્વારા આ મુદ્દાની વધુ વ્યાપક તપાસ પર વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો.***<u>આવકવેરાના કમિશનર, બોમ્બે ઉત્તર, અમદાવાદ</u>*** [ફૂટનોટ નંબર ૧૧–[૧૯૬૫] ૨ એસસીઆર ૯૦૮:એ. આઈ. આર. ૧૯૬૫ એસ. સી. ૧૬૩૬] જેમાં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે આ અદાલત દ્વારા તેના અગાઉના નિર્ણયોની સમીક્ષા કરવાની તેની સત્તાનો વારંવાર ઉપયોગ એ આધાર પર કરવામાં આવે છે કે પાછળથી અદાલત સમક્ષ મૂકવામાં આવેલો મત વધુ વાજબી હોવાનું જણાય છે, તે આકસ્મિક રીતે કાયદાને અનિશ્ચિત બનાવી શકે છે અને મૂંઝવણ પેદા કરી શકે છે જેને સતત ટાળવી જોઈએ.વધુમાં એવું કહેવામાં આવ્યું હતું કે અગાઉના નિર્ણયને સ્પષ્ટ રીતે ખોટો જાહેર કરવામાં આવે તે પહેલાં, કોર્ટને તેના

સભ્યો વચ્ચે યોગ્ય માત્રામાં સર્વસંમતિથી સંતોષ થવો જોઈએ કે ઉપરોક્ત દ્રષ્ટિકોણનું પુનરાવર્તન સંપૂર્ણપણે ન્યાયી છે.

૨૩. ***<u>ડૉ. શાહ ફૈઝલ અને અન્યો વિરુદ્ધ</u>***ના કિસ્સામાં વધુ તાજેતરના નિર્ણયમાં. ***<u>ભારત સંઘ અને અન્ય</u>*** [ફૂટનોટ નંબર ૧૨–[૨૦૨૦] ૩ એસસીઆર ૧૧૧૫:(૨૦૨૦) ૪ એસ. સી. સી. ૧] એ પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે પૂર્વધારણાઓ અને તાકીદના નિર્ણયના સિદ્ધાંતોનો પુનરોચ્ચાર કર્યો હતો અને નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:–

> "**૧૭.** આ અદાલતના ન્યાયશાસ્ત્રે દર્શાવ્યું છે કે સામાન્ય રીતે અદાલતો સ્થાપિત પૂર્વવર્તીઓને નકારી કાઢતી નથી સિવાય કે આવા વિકાસને ફરજિયાત બનાવતા સામાજિક, બંધારણીય અથવા આર્થિક પરિવર્તન હોય.સંખ્યાઓ પોતે સંયમ અને આ અદાલત પૂર્વવર્તીના સિદ્ધાંત સાથે જે મૂલ્ય જોડે છે તેની વાત કરે છે.આ અદાલત પૂર્વવર્તીના ઉપયોગને અનિવાર્ય આધાર તરીકે માને છે જેના પર આ અદાલત ન્યાય આપે છે.આવા ઉદાહરણોનો ઉપયોગ, અમુક અંશે, નિશ્ચિતતા પેદા કરે છે જેના પર વ્યક્તિઓ આધાર રાખી શકે છે અને તેમની બાબતોનું સંચાલન કરી શકે છે.તે કાયદાના શાસનના વિકાસ માટેનો

આધાર પણ બનાવે છે.યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની સર્વોચ્ચ અદાલત મુખ્ય ન્યાયાધીશ તરીકે, જહોન રોબર્ટ્સે તેમની સેનેટ પુષ્ટિ સુનાવણી દરમિયાન નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે, "જ્યારે તમે કોઈ પૂર્વધારણાને નકારી કાઢો છો ત્યારે તે કાનૂની પ્રણાલી માટે આંચકો છે.પૂર્વવર્તી સ્થિરતા અને સમાનતાને પ્રોત્સાહન આપવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે ".[કોંગ્રેશનલ રેકોર્ડ–સેનેટ, વોલ્યુમ. ૧૫૬, પં. ૭, ૧૦૦૧૮ (૭–૬–૨૦૧૦).

"**૧૮.** પૂર્વવર્તી સિદ્ધાંતો અને તાકીને જોવાનો નિર્ણય એ આપણી કાનૂની વ્યવસ્થાના મુખ્ય મૂલ્યો છે.તેઓ એવા સાધનો બનાવે છે જે આપણી કાનૂની વ્યવસ્થામાં નિશ્ચિતતા, સ્થિરતા અને સાતત્યના લક્ષ્યને આગળ વધારે છે.નિર્વિવાદપણે, ન્યાયાધીશો કાયદાની નિશ્ચિતતાની વિભાવના પ્રત્યે ફરજ ધરાવે છે, તેથી તેઓ ઘણીવાર કાયદાના સ્થાપિત સિદ્ધાંતો પર આધાર રાખીને તેમની માલિકીને ન્યાયી ઠેરવે છે."

"**૧૯.** જ્યારે આ અદાલત દ્વારા કોઈ નિર્ણય આપવામાં આવે છે, ત્યારે તે રિલાયન્સ ઇન્ટરેસ્ટ મેળવે છે અને સોસાયટી

વર્તમાન કાનૂની હુકમના આધારે પોતાને સંગઠિત કરે છે.જ્યારે નોંધપાત્ર ન્યાયિક સમય અને સંસાધનો સંદર્ભો પર ખર્ચવામાં આવે છે, ત્યારે તે આકસ્મિક અથવા બેફામ રીતે ન કરવા જોઈએ.જ્યારે તે જ બેન્ચના અનુગામી ચુકાદા દ્વારા કોઈ દરખાસ્તનું ખંડન કરવામાં આવે અથવા તે દર્શાવવામાં આવે કે નિર્ધારિત દરખાસ્ત બિનકાર્યક્ષમ બની ગઈ છે અથવા સુસ્થાપિત સિદ્ધાંતની વિરુદ્ધ થઈ ગઈ છે, ત્યારે જ મોટી બેન્ચને સંદર્ભ આપવામાં આવશે.આ સંદર્ભમાં, **<u>ચંદ્ર પ્રકાશ વિરુદ્ધ યુ. પી. રાજ્ય</u>** [(૨૦૦૨) ૪ એસ. સી. સી. ૨૩૪ માં આ અદાલતની પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે:૨૦૦૨ એસસીસી (સીઆરઆઈ) ૪૯૬:૨૦૦૨ એસસીસી (એલ એન્ડ એસ) ૪૯૬], અગાઉના ચુકાદાઓની શ્રેણીને ધ્યાનમાં લીધા પછી પુનરાવર્તન કર્યું કે:(એસ. સી. સી. પૃષ્ઠ ૨૪૫, પરિચ્છેદ ૨૨)

> "૨૨. ... આપણી ન્યાયિક વ્યવસ્થાના વહીવટમાં બંધનકર્તા પૂર્વવર્તીનો સિદ્ધાંત અત્યંત મહત્વનો છે.તે ન્યાયિક નિર્ણયોમાં નિશ્ચિતતા અને સુસંગતતાને પ્રોત્સાહન આપે

છે.ન્યાયિક સુસંગતતા પ્રણાલીમાં વિશ્વાસને પ્રોત્સાહન આપે છે, તેથી, આ અદાલતના નિર્ણયોમાં કાનૂની સિદ્ધાંતોના ઉચ્ચારણમાં સુસંગતતાની આ જરૂરિયાત છે."

૨૪. કાયદાનું ઉપરોક્ત સ્પષ્ટીકરણ એ સ્પષ્ટ કરે છે કે પૂર્વગામીઓને બંધનકર્તા બનાવવાના સિદ્ધાંતો અને વર્ષોથી *વિકસિત ન્યાયિક* શિસ્ત અને ઔચિત્ય એ બાંહેધરી આપે છે કે નાની ખંડપીઠે મોટી ખંડપીઠનાં નિર્ણયનું પાલન કરવું જોઈએ.જો નાની બેન્ચને મોટી બેન્ચના નિર્ણય સાથે કોઈ શંકા અથવા અસંમતિ હોય, તો તે તેને પુનર્વિચારણા માટે મોટી બેન્ચને મોકલી શકે છે, જો કે, તે કારણો અને વાજબીપણું નક્કી કર્યા પછી કે તે શા માટે સહમત થઈ શક્યું નથી અથવા અગાઉની મોટી બેન્ચના નિર્ણયને અનુસરી શક્યું નથી.આવી અસંમતિ કેટલાક વાજબી કારણો પર પણ આધારિત હોવી જોઈએ, જેમ કે જ્યાં મોટી બેન્ચનો અગાઉનો નિર્ણય સ્પષ્ટ રીતે ખોટો હોવાનું જણાય છે અથવા જ્યાં અગાઉના દ્રષ્ટિકોણને જન્મ આપતા સંદર્ભિત મૂલ્યોમાં નોંધપાત્ર ફેરફાર થયો હતો વગેરે. કોઈ કારણ નોંધ્યા વિના અથવા પાછળથી તેની સમક્ષ મૂકવામાં આવેલ અભિપ્રાય વધુ વાજબી લાગે તે આધાર પર મામલાને મોટી બેન્ચને મોકલવાની સત્તાનો આકસ્મિક ઉપયોગ, આકસ્મિક રીતે

કાયદાને અનિશ્ચિત બનાવી શકે છે અને મૂંઝવણ પેદા કરી શકે છે, જેને ટાળવી જોઈએ.

૨૫. તાત્કાલિક કેસમાં, ત્રણ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ***ઈ. વી. ચિન્નૈયા***માં બંધારણીય ખંડપીઠનાં અગાઉના નિર્ણયની સમીક્ષા માટે, કોઈ કારણ આપ્યા વિના અને ખૂબ જ આકસ્મિક અને બેફામ રીતે, અને તે પણ તેની અંતિમતા પ્રાપ્ત કર્યાના પંદર વર્ષ પછી, મોટી ખંડપીઠે સંદર્ભ આપ્યો હતો.આવા સંદર્ભને સાત ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે સંદર્ભ આપવા માટે અનુગામી પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે સ્વીકાર્યો ન હોત અને ન હોવો જોઈએ.***ઈન્દ્ર સાહની*** સહિત અગાઉના તમામ ચુકાદાઓ પર વિચાર કર્યા પછી અને નોંધપાત્ર ન્યાયિક સમય અને સંસાધનોનું રોકાણ કર્યા પછી જ્યારે ***ઈ. વી. ચિન્નૈયા***માં અગાઉની બંધારણીય ખંડપીઠે કાયદાનું સમાધાન કર્યું હતું, અને જ્યારે તે પંદર વર્ષના નોંધપાત્ર લાંબા સમયગાળા સુધી આ ક્ષેત્રમાં રહ્યું હતું, ત્યારે મારા મતે, ત્રણ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ***ઈ. વી. ચિન્નૈયા***માં નિર્ણયની પુનર્વિચારણા માટે મોટી ખંડપીઠે જે સંદર્ભ આપ્યો હતો તે જ, તે પણ કોઈ કારણ આપ્યા વિના, અયોગ્ય હતો અને પૂર્વગામીઓના સારી રીતે સ્થાપિત સિદ્ધાંતો અને તાકીદના નિર્ણયો સાથે સુસંગત ન હતો.એમ કહીને, ચાલો આપણે સંદર્ભમાં સામેલ અન્ય મુદ્દાઓ સાથે આગળ વધીએ.

(II) રાજ્યોને કલમ ૩૪૧ના કલમ (૧) હેઠળ સૂચિત કરાયેલ સુનિશ્ચિત કેસો ની વિશિષ્ટતા દર્શાવતી રાષ્ટ્રપતિની યાદી સાથે છેડછાડ કરવાની અથવા તેમાં ફેરફાર કરવાની મંજૂરી હોવી જોઈએ, જેમ કે કલમ ૩૪૧ના કલમ (૧) હેઠળ સૂચિત કરાયેલ કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત કરાયેલ કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત કરાયેલ કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત કરાયેલ કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત કરાયેલ કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત કરાયેલ કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત કરાયેલ કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત કરાયેલ કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત કરાયેલ કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત કરાયેલ કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત કરાયેલ કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત કરાયેલ કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત કલમ "સૌથી નબળા લોકો" માટે સંરક્ષણની જોગવાઈ કરવાની અને આર્ટિકલ ૩૪૧ના ક્લૉઝ (૨) માં સમાવિષ્ટ આદેશનો ભંગ કરવાની ગેરંટી?

૨૬. ઉપરોક્ત પ્રશ્નમાંથી ઉદ્ભવતા કોલેટરલ મુદ્દાઓને નીચે પ્રમાણે વર્ણવી શકાય છેઃ–

(અ) બંધારણના અર્થઘટન પરનો કાયદો.

(બી) કલમ ૩૪૧ નો ઉદ્દેશ, હેતુ અને મર્યાદાઓ.

(સી) રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં સૂચિત "અનુસૂચિત જાતિઓ" ની વ્યુત્પત્તિ અને વિશેષ દરજ્જો.

(ડી) કલમ ૧૫ અને ૧૬ હેઠળ અનામત આપવા માટે રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં "અનુસૂચિત જાતિઓ" તરીકે નિર્દિષ્ટ જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ અથવા પેટા–વિભાજન અથવા ફરીથી જૂથબદ્ધ કરવાની રાજ્યની ક્ષમતા.

(અ) <u>બંધારણીય અર્થઘટન</u>

૨૭. ***<u>ઈ. વી. ચિન્નૈયા</u>***માં પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ***<u>ઈન્દ્ર સાહની</u>***માં કાયદાના ખુલાસાના સંદર્ભમાં અને બંધારણીય જોગવાઈઓ ખાસ કરીને ભારતના બંધારણની કલમ ૧૪,૧૫,૧૬ અને ૩૪૧ના પ્રકાશમાં મૂકેલા કાયદાની ચોકસાઈની તપાસ કરતા પહેલા, ચાલો આપણે આ અદાલત દ્વારા નિર્ણયોના સમયગાળા દરમિયાન નિર્ધારિત બંધારણના અર્થઘટનના મુખ્ય સિદ્ધાંતો પર એક નજર કરીએ.

૨૮. એવું ન કહી શકાય કે બંધારણને જીવંત અને જૈવિક દસ્તાવેજ તરીકે જોવામાં આવે છે, કારણ કે તેનો હેતુ આગામી યુગો સુધી ટકી રહેવાનો અને પરિણામે માનવ બાબતોની વિવિધ કટોકટીઓને અનુરૂપ બનવાનો છે.તેનો વ્યાપક અને ઉદારતાથી અર્થઘટન કરવું જરૂરી છે, જો કે, બેન્જામિન કાર્ડોઝોના શબ્દોમાં, "ન્યાયાધીશ એ નાઇટ ભૂલ કરનાર નથી જે પોતાની સુંદરતા અને ભલાઈના આદર્શની શોધમાં પોતાની મરજીથી ફરતો હોય.ન્યાયાધીશ એટલે આનંદમાં નવીનતા લાવવી નહીં." [ફૂટનોટ નંબર ૧૩–બેન્જામિન કાર્ડોઝો, ન્યાયિક પ્રક્રિયાની પ્રકૃતિ, (ન્યૂ હેવનઃ યેલ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, ૧૩મી આવૃત્તિ ૧૯૪૬) ૧૪૧]

૨૯. આ અદાલત દ્વારા સતત ધારવામાં આવ્યું છે તેમ, બંધારણીય જોગવાઈઓને વ્યાપક અને ઉદાર રચના આપવી ઈચ્છનીય હોઈ શકે છે, પરંતુ આમ કરતી વખતે, "સાદા અર્થ" અથવા "શાબ્દિક" અર્થઘટનનો નિયમ, જે "પ્રાથમિક નિયમ" રહે છે, તેને પણ ધ્યાનમાં રાખવો પડશે.

૩૦. ***<u>જીવીકે ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ અને અન્ય વિ. આવકવેરાના અધિકારી અને અન્ય,</u>*** *[ફૂટનોટ* નંબર ૧૪–(૨૦૧૧) ૪ એસ. સી. સી. ૩૬]

બંધારણના અર્થઘટન પર પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું:–

"**૩૭.** બંધારણ સહિત કોઈપણ કાયદાના અર્થઘટનમાં, વિચારણા હેઠળની જોગવાઈનું લખાણ કાયદામાં રહેલા અર્થોને સમજવા માટેનો પ્રાથમિક સ્રોત હશે.જો કે, ગંભીર મુદ્દાઓને ધ્યાનમાં રાખીને, બંધારણીય જરૂરિયાતની બાબત તરીકે, વિચારણા હેઠળની જોગવાઈના સાચા અર્થ, હેતુ અને વિસ્તારની શોધને વિસ્તૃત કરવી હંમેશા સમજદાર રહેશે.બંધારણની કોઈ જોગવાઈ, અને ખરેખર કોઈ શબ્દ અથવા અભિવ્યક્તિ અલગથી અસ્તિત્વમાં નથી–તે બંધારણની અન્ય જોગવાઈઓ, શબ્દો અને શબ્દસમૂહો સાથે સંબંધિત છે, પરિવર્તન પામે છે અને બદલામાં પરિવર્તિત થાય છે.

૩૮. આપણું બંધારણ લાંબું છે અને અર્થો, હેતુઓ અને માળખાઓનું જટિલ માળખું પણ છે.તે બંધારણીય માળખામાં વિચારણા હેઠળની કોઈ ચોક્કસ બંધારણીય જોગવાઈને શોધીને જ તેનો સાચો અર્થ, હેતુ અને વ્યાપ સમજવામાં સક્ષમ થવાની આશા રાખી શકાય છે.પ્રો.લોરેન્સ જનજાતિ નિર્દેશ કરે છે:

"બંધારણને કાયદાકીય લખાણ તરીકે સમજવા માટે, તે કયા પ્રકારનું લખાણ છે તે ઓળખવું જરૂરી છેઃએક બંધારણીય લખાણ જે લોકોના નામે સંખ્યાબંધ વિશિષ્ટ પરંતુ આંતર–સંબંધિત સંસ્થાઓ અને પ્રથાઓને એક જ સમયે કાનૂની અને રાજકીય બનાવવા અને તે સંસ્થાઓ અને પ્રથાઓને સંચાલિત કરતા નિયમોને વ્યાખ્યાયિત કરવા માટે છે." (બંધારણીય અર્થઘટનમાં મુક્ત સ્વરૂપ પદ્ધતિ પર પ્રતિબિંબ જુઓ.[૧૦૮ હાર્વ એલ રેવ ૧૨૨૧,૧૨૩૫ (૧૯૯૫)] "

૩૯. આ અદાલત દ્વારા વારંવાર પ્રશંસા કરવામાં આવી છે કે આપણું બંધારણ સૌથી વધુ કાળજીપૂર્વક તૈયાર કરવામાં આવેલાં બંધારણોમાંનું એક છે, જેમાં આપણા ઘડવૈયાઓના વિશાળ અનુભવ, નિપુણતા અને જ્ઞાનની અંદર કલ્પના કરી શકાય તેવી દરેક પરિસ્થિતિ પર વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો, તેના પર ચર્ચા કરવામાં આવી હતી અને રાજ્યના અંગોને તેમની ભૂમિકાઓ નિભાવવામાં સક્ષમ બનાવવા માટે યોગ્ય લક્ષણો અને લખાણ પસંદ કરવામાં આવ્યું હતું.ખરેખર ગતિશીલ અર્થઘટન જરૂરી હોવા છતાં, જો બદલાયેલા સંજોગોમાં ફિટ થવા માટે જરૂરી અર્થ લખાણમાં જ મળી

શકે, તો આપણે હંમેશા લખાણની શક્ય તેટલી નજીકનો માર્ગ અપનાવીને, સાદા સામાન્ય અર્થને એકત્રિત કરીને અને સમગ્ર દસ્તાવેજમાં આપણી દ્રષ્ટિ અને સમજણને વ્યાપક કરીને તે અર્થ બંધારણીય મૂલ્યો અને યોજના દ્વારા માન્ય છે કે કેમ તે જોવા માટે વધુ સારી રીતે સેવા આપી શકીશું."

૩૧. ***જી. વી. કે. ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ*** પછી, ડૉ. જય ***શ્રી લક્ષ્મણ રાવ પાટીલ વિરુદ્ધ*** પાંચ ન્યાયાધીશોની અન્ય બેન્ચ. ***મુખ્યમંત્રી અને અન્યો*** [ફૂટનોટ નંબર ૧૫–(૨૦૨૧) ૮ એસ. સી. સી. ૧] એ નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું:–

> "**૧૧૩**. બંધારણની જોગવાઈઓની તપાસ કરતી વખતે, અદાલતોએ પ્રાથમિક નિયમ અપનાવવો જોઈએ, અને અભિવ્યક્તિઓના સાદા અર્થને અસર કરવી જોઈએ; આ નિયમ ત્યારે જ દૂર કરી શકાય છે જ્યારે અસ્પષ્ટતા હોય.***જી. નારાયણસ્વામી વિરુદ્ધ જી. પન્નીરસેલ્વમ*** [(૧૯૭૨) ૩ એસસીસી ૭૧૭] માંથી ટાંક્યા પછી ***કુલદિપ નાયર વિરુદ્ધ ભારત સંઘ*** (૨૦૦૬) ૭ એસસીસી ૧] માં આ અદાલતે

ચુકાદો આપ્યો હતો કેઃ(*કુલદિપ નાયર કેસ* એસ. સી. સી. પૃષ્ઠ ૮૮, પેરા ૨૦૧)

> *"૨૦૧.* ... અમે ચુકાદાના ઉપરોક્ત ટાંકવામાં આવેલા ફકરામાં લેવામાં આવેલા દ્રષ્ટિકોણને સમર્થન અને પુનરાવર્તન કરીએ છીએ.બંધારણીય જોગવાઈઓને વ્યાપક અને ઉદાર રચના આપવી ઈચ્છનીય હોઈ શકે છે, પરંતુ આમ કરતી વખતે "સાદા અર્થ" અથવા "શાબ્દિક" અર્થઘટનનો નિયમ, જે "પ્રાથમિક નિયમ" રહે છે, તેને પણ ધ્યાનમાં રાખવો પડશે.હકીકતમાં "શાબ્દિક રચના" નો નિયમ સલામત નિયમ છે સિવાય કે વપરાયેલી ભાષા વિરોધાભાસી, અસ્પષ્ટ હોય અથવા ખરેખર વાહિયાત પરિણામો તરફ દોરી જાય.""

૩૨. આમ, તે તદ્દન સારી રીતે નક્કી કરવામાં આવ્યું છે કે બંધારણ સહિત કોઈપણ કાયદાના અર્થઘટનમાં, વિચારણા હેઠળની જોગવાઈનું લખાણ કાયદામાં રહેલા અર્થોને સમજવા માટેનો પ્રાથમિક સ્રોત હશે.કેટલીકવાર

બંધારણીય જરૂરિયાતની બાબત તરીકે, વિચારણા હેઠળની જોગવાઈના સાચા અર્થ, હેતુ અને મર્યાદાની શોધને વિસ્તૃત કરવી સમજદારીભર્યું હોઈ શકે છે, જો કે, કોઈએ ધ્યાનમાં રાખવું પડશે કે બંધારણમાં કોઈ જોગવાઈ, કોઈ શબ્દ અથવા અભિવ્યક્તિ અલગથી અસ્તિત્વમાં નથી.તેઓ આવશ્યકપણે બંધારણની અન્ય જોગવાઈઓ, શબ્દો અને શબ્દસમૂહો સાથે સંબંધિત છે, પરિવર્તન પામે છે અને બદલામાં પરિવર્તિત થાય છે.જો ગતિશીલ અર્થઘટન જરૂરી હોય અને બદલાયેલા સંજોગોમાં ફિટ થવા માટે જરૂરી અર્થ લખાણમાં જ જોવા મળે તો પણ, સાદા સામાન્ય અર્થને એકત્રિત કરીને, તે અર્થ બંધારણીય મૂલ્યો અને યોજના દ્વારા માન્ય છે કે કેમ તે જોવા માટે, લખાણની શક્ય તેટલી નજીકનો માર્ગ અપનાવવો હંમેશા વધુ સારું રહેશે.બંધારણીય જોગવાઈઓને વ્યાપક અને ઉદાર રચના આપતી વખતે, "સાદા અર્થ" અથવા "શાબ્દિક" અર્થઘટનનો નિયમ, જે "પ્રાથમિક નિયમ" રહે છે, તેને ધ્યાનમાં રાખવો પડશે.

(બી) કલમ ૩૪૧ નો ઉદ્દેશ, હેતુ અને મર્યાદાઓ:–

33. સમગ્ર બાબત ભારતના બંધારણની કલમ ૩૪૧ના અર્થઘટન પર આધારિત હોવાથી, ચાલો આપણે બંધારણમાં તેનો સમાવેશ કરવાનો ઉદ્દેશ અને હેતુ જોઈએ.

૩૪. કલમ ૩૪૧ જણાવે છે કે રાષ્ટ્રપતિ કોઈ પણ રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંદર્ભમાં અને જ્યાં તે રાજ્ય હોય ત્યાં તેના રાજ્યપાલ સાથે પરામર્શ કર્યા પછી, જાહેર સૂચના દ્વારા, જાતિઓ, જાતિઓ અને જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથોને સ્પષ્ટ કરી શકે છે, જે બંધારણના હેતુઓ માટે તે રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં અનુસૂચિત જાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવશે.ઉપરોક્ત કલમ ૩૪૧ની કલમ (૨) જણાવે છે કે સંસદ કાયદા દ્વારા કલમ (૧) હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં નિર્દિષ્ટ અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિ અથવા કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિના ભાગ અથવા જૂથનો સમાવેશ કરી શકે છે અથવા તેને બાકાત રાખી શકે છે, પરંતુ ઉપરોક્ત કલમ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામું સિવાય કે જે પછીની કોઈપણ જાહેરનામા દ્વારા બદલવામાં આવશે નહીં.કલમ ૩૪૨માં અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે પણ આવી જ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોને લગતી કલમ ૩૪૨ (એ) થોડી અલગ રીતે લખવામાં આવી છે, જે બંધારણ (૧૦૨મો સુધારો) અધિનિયમ, ૨૦૧૮ દ્વારા ઉમેરવામાં આવી હતી.

૩૫. રેકોર્ડ પર મૂકવામાં આવેલી બંધારણ સભાની ચર્ચાઓના અવતરણો પરથી, વર્તમાન બંધારણમાં જોવા મળતી કલમ ૩૪૧ જેવી કોઈ કલમ ન હતી.અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની યાદી બનાવવાની જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં રાખીને બંધારણની મુસદ્દા સમિતિના અધ્યક્ષ ડૉ. આંબેડકર દ્વારા બંધારણના મુસદ્દામાં કેટલાક સુધારા રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા.૧૭ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૪૯ના રોજ બંધારણ સભાની કાર્યવાહીની ચર્ચાનો સંબંધિત ભાગ અહીં પુનઃઉત્પાદિત કરવામાં આવ્યો છેઃ

"માનનીય ડૉ. બી. આર. આંબેડકરઃસાહેબ, હું આગળ વધું છુંઃ

"સૂચિ IV (આઠમું અઠવાડિયું) ના સુધારા નંબર ૧૪૭ના સંદર્ભમાં, અનુચ્છેદ ૩૦૩ના ખંડ (૧) ની પેટા–કલમ (ડબલ્યુ) માટે, નીચેની પેટા–કલમને બદલવામાં આવેઃ—

((ડ) અનુસૂચિત જાતિઓનો અર્થ એ છે કે આ બંધારણના હેતુઓ માટે આ બંધારણની કલમ ૩૦૦ એ હેઠળ અનુસૂચિત જાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવે છે તેવી જાતિઓ, જાતિઓ અથવા

જનજાતિઓ અથવા આવી જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથો.

એકમાત્ર ફેરફાર એ છે કે, 'ઉલ્લેખિત' શબ્દને 'માનવામાં' માં બદલવામાં આવ્યો છે.સાહેબ, હું આગળ વધું છું:"સૂચિ IV (આઠમું અઠવાડિયું) ના સુધારા નંબર ૧૪૮ના સંદર્ભમાં, અનુચ્છેદ ૩૦૩ના ખંડ (૧) ની પેટા–કલમ (x) માટે, નીચેની પેટા–કલમને બદલવામાં આવે:—

(x) અનુસૂચિત જનજાતિઓનો અર્થ એ છે કે આ બંધારણના હેતુઓ માટે આ બંધારણની કલમ ૩૦૦ બી હેઠળ અનુસૂચિત જનજાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવે છે તેવી જનજાતિઓ અથવા આદિવાસી સમુદાયો અથવા આવી જનજાતિઓ અથવા આદિવાસી સમુદાયોના ભાગો અથવા જૂથો;
હું અન્ય સુધારાનો સમાવેશ કરી રહ્યો છું જે પણ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે.શું આપણે એક જ સમયે અન્ય બે લેખો પણ લઈશું?

<u>અધ્યક્ષ મહોદય:</u> હા.

નવા લેખો ૩૦૦એ અને ૩૦૦બી. [COI લેખ ૩૪૧ અને ૩૪૨]

<u>માનનીય ડૉ. બી. આર. આંબેડકર:</u> સાહેબ, હું આગળ વધું છું:

"કલમ ૩૦૦ પછી, નીચેના લેખો ઉમેરવામાં આવે:— ૩૦૦ A. અનુસૂચિત જાતિઓ.— (૧) રાષ્ટ્રપતિ, રાજ્યપાલ અથવા રાજ્યના શાસક સાથે પરામર્શ કર્યા પછી, જાહેર સૂચના દ્વારા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથોને સ્પષ્ટ કરી શકે છે, જે આ બંધારણના હેતુઓ માટે તે રાજ્યના સંબંધમાં અનુસૂચિત જાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવશે.

(૨) સંસદ કાયદા દ્વારા આ અનુચ્છેદના ખંડ (૧) હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં નિર્દિષ્ટ અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિ અથવા કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિના ભાગ અથવા જૂથનો સમાવેશ કરી શકે છે અથવા તેને બાકાત રાખી શકે છે, પરંતુ ઉપરોક્ત ખંડ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં કોઈ અનુગામી જાહેરનામા દ્વારા ફેરફાર કરવામાં આવશે નહીં.

૩૦૦બી. અનુસૂચિત જનજાતિઓ.— (૧) રાષ્ટ્રપતિ કોઈ રાજ્યના રાજ્યપાલ અથવા શાસક સાથે પરામર્શ કર્યા પછી, જાહેર સૂચના દ્વારા આદિજાતિઓ અથવા આદિજાતિ સમુદાયો અથવા આદિજાતિઓ અથવા આદિજાતિ સમુદાયોના ભાગો અથવા જૂથો કે જે આ બંધારણના હેતુઓ માટે તે રાજ્યના સંબંધમાં અનુસૂચિત જનજાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવશે તેનો ઉલ્લેખ કરી શકે છે.

(૨) સંસદ કાયદા દ્વારા આ અનુચ્છેદના ખંડ (૧) હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં નિર્દિષ્ટ અનુસૂચિત જનજાતિઓની યાદીમાં કોઈપણ જનજાતિ અથવા આદિજાતિ સમુદાય અથવા કોઈપણ જનજાતિ અથવા આદિજાતિ સમુદાયના ભાગ અથવા જૂથનો સમાવેશ કરી શકે છે અથવા તેને બાકાત રાખી શકે છે, પરંતુ ઉપરોક્ત ખંડ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં કોઈ અનુગામી જાહેરનામા દ્વારા ફેરફાર કરવામાં આવશે નહીં."

<u>મેં કહ્યું તેમ આ બે કલમોનો ઉદ્દેશ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની લાંબી યાદીઓ સાથે બંધારણ પર ભાર મૂકવાની જરૂરિયાતને દૂર કરવાનો હતો.હવે એવી દરખાસ્ત કરવામાં</u>

આવી છે કે રાષ્ટ્રપતિને રાજ્યપાલ અથવા રાજ્યના શાસક સાથે પરામર્શ કરીને બંધારણમાં તેમના માટે નિર્ધારિત વિશેષાધિકારોના હેતુઓ માટે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ તરીકે ગણવામાં આવતી તમામ જાતિઓ અને જનજાતિઓ અથવા જૂથોને સ્પષ્ટ કરીને રાજપત્રમાં સામાન્ય જાહેરનામું બહાર પાડવાની સત્તા હોવી જોઈએ.લાદવામાં આવેલી એકમાત્ર મર્યાદા આ છેઃકે એકવાર રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવે, જે નિઃશંકપણે, તે દરેક રાજ્યની સરકાર સાથે પરામર્શ કરીને અને તેની સલાહ પર બહાર પાડશે, તે પછી, જો આ રીતે સૂચિત સૂચિમાંથી કોઈ નાબૂદી કરવાની હોય અથવા કોઈ ઉમેરો કરવાની હોય, તો તે સંસદ દ્વારા થવો જોઈએ, રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નહીં.તેનો ઉદ્દેશ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા પ્રકાશિત અનુસૂચિમાં વિક્ષેપની બાબતમાં કોઈ પણ પ્રકારના રાજકીય પરિબળોને દૂર કરવાનો છે.

અધ્યક્ષ મહોદયઃ ૨૧૮એ.

શ્રી ટી. ટી. કૃષ્ણમાચારીઃ તેને વાંચતી વખતે તેણે તેનો સમાવેશ કર્યો છે.

અધ્યક્ષ મહોદયઃ ૨૨૪.

પંડિત ઠાકુર દાસ ભાર્ગવઃ સાહેબ, હું આગળ વધું છુંઃ

“સૂચિત નવી કલમ ૩૦૦એના ખંડ (૨) માં યાદી V (આઠમું અઠવાડિયું) ના સુધારા નંબર ૨૦૧માં અંતે નીચેની બાબતો ઉમેરવામાં આવેઃ— ‘આ બંધારણની શરૂઆતથી દસ વર્ષના સમયગાળા માટે.’”

હું પણ ખસેડું છુંઃ

“સૂચિત નવી કલમ ૩૦૦ B ના ખંડ (૨) માં યાદી V (આઠમું અઠવાડિયું) ના સુધારા નંબર ૨૦૧ માં અંતે નીચેની બાબતો ઉમેરવામાં આવેઃ—

‘આ બંધારણની શરૂઆતથી દસ વર્ષના સમયગાળા માટે.’” હું એ સિદ્ધાંત સાથે સંમત છું કે આગામી દસ વર્ષ સુધી રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા મૂળ રૂપે જાહેર કરાયેલા જાહેરનામામાં કોઈ ફેરફાર શક્ય ન હોવો જોઈએ.કારણ કે હવે જ્યારે અનુસૂચિત જાતિઓને અનામત વગેરેના વિશેષ વિશેષાધિકારો આપવામાં આવ્યા છે, ત્યારે મને એ વિચાર પસંદ નથી કે કારોબારી, રાષ્ટ્રપતિ અથવા રાજ્યપાલ અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિ તે અધિકાર સાથે ચેડા કરી શકે છે, પરંતુ દસ વર્ષના

સમયગાળા પછી, જ્યારે આ વિશેષાધિકાર હવે અનુસૂચિત જાતિઓને ઉપલબ્ધ રહેશે નહીં, ત્યારે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અન્ય પછાત વર્ગો વચ્ચે કોઈ તફાવત રહેશે નહીં જે બંધારણની કલમ ૩૦૧ હેઠળ જાહેર કરવામાં આવશે.તે સમયે રાજ્યપાલ સાથે પરામર્શ કરીને રાષ્ટ્રપતિ પાસેથી આ સત્તા છીનવી લેવાનો કોઈ અર્થ રહેશે નહીં.તેથી, મારી નમ્ર રજૂઆત એ છે કે સૂચિત સુધારાને સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ અને અસ્પષ્ટતાથી મુક્ત બનાવવા માટે સ્વીકારવામાં આવે.જ્યાં સુધી આપણે આ બંધારણની શરૂઆતથી દસ વર્ષના સમયગાળા માટે આ શબ્દો ઉમેરતા નથી, ત્યાં સુધી તમે ૩૦૦એ અને બી હેઠળ બહાર પાડવામાં આવનાર જાહેરનામાના કાર્યક્ષેત્રમાંથી યોગ્ય વર્ગોને સામેલ કરવાની અથવા બાકાત રાખવાની રાષ્ટ્રપતિની સત્તા છીનવી લેશો. પ્રથમ દસ વર્ષ પછી આ વર્ગો માટે જે વિશેષાધિકારો ખુલ્લા રહેશે તે કદાચ કલમ ૧૦ હેઠળ અને કલમ ૨૯૬ અને ૨૯૯ હેઠળ હશે.આ અનુસૂચિત જાતિઓને વિશેષરૂપે આપવામાં આવેલા અન્ય કોઈ વિશેષાધિકારો વિશે હું જાણતો નથી.જ્યારે કે હું ખૂબ જ આગ્રહી અને સભાન છું કે આ જોગવાઈઓ સાથે ચેડા ન કરવા જોઈએ, મને ગમે છે કે આ જાતિઓ રૂઢિચુસ્ત ન બને અને જ્યારે યોગ્ય પ્રસંગની માંગ હોય ત્યારે સમયપત્રકની બહાર મુસાફરી કરવાની ક્ષમતા ગુમાવશે નહીં.તેથી, હું

રજૂ કરું છું કે જો તમે આ શબ્દો મૂકશો તો તમે સમગ્ર બાબતને સ્થિતિસ્થાપક બનાવશો અને રાષ્ટ્રપતિ પાસે દસ વર્ષ વીતી ગયા પછી આવી જનજાતિઓ અથવા જાતિઓને જાહેરનામામાં સામેલ કરવાની અથવા બાકાત રાખવાની સત્તા હશે.

<u>અધ્યક્ષ મહોદય:</u> શ્રી ચાલિહા–તમારી પાસે બે સુધારા છે.એક વાર ૨૦૫ અને બીજું ૨૨૫ છે.મને ખબર નથી કે હવે ૨૦૫ આવે છે કે નહીં.

<u>શ્રી કુલધર ચાલિહા</u> (આસામઃ સામાન્ય):શ્રી રાષ્ટ્રપતિ, હું આગળ વધું છું; "સૂચિત નવી કલમ ૩૦૦ બી ની કલમ (૨) માં સૂચિ V (આઠમું અઠવાડિયું) ના સુધારા નંબર ૨૦૧ માં 'સંસદ' શબ્દો 'પછી અને તેના નિર્ણયને આધિન રાજ્ય વિધાનસભા' દાખલ કરવામાં આવે."

હું હંમેશાં લડતો રહ્યો છું કે રાજ્યપાલ પાસે આદિવાસીઓના અધિકારોનું રક્ષણ કરવાની સત્તા હોવી જોઈએ.મને આનંદ છે કે અમુક અંશે આ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે.તેમ છતાં મને રાજ્ય વિધાનસભાની અવગણના કરવામાં ચોક્કસ શંકા જોવા મળે

છે.મુસદ્દા સમિતિએ રાજ્ય વિધાનસભાને અવાજ ઉઠાવવાની મંજૂરી આપી નથી.તે ખામીને ભરવા માટે મેં કહ્યું છે કે સંસદ તેના નિર્ણયને આધિન રાજ્ય વિધાનસભા હોઈ શકે છે.

<u>શ્રી.ટી. ટી. કૃષ્ણમાચારી:</u> તો પછી રાજ્ય વિધાનસભામાં શું બાકી રહે છે?

<u>શ્રી કુલધર ચાલિહા:</u> કોઈક રીતે મને લાગે છે કે તમે તેની અવગણના કરી છે.આમાં તમે એક સારો સોદો કર્યો છે જેનો તમે ભૂતકાળમાં વિરોધ કર્યો હતો.મને એ જણાવતા આનંદ થાય છે કે રાજ્યપાલને સત્તા આપવામાં આવી છે.એકમાત્ર બાબત એ છે કે પ્રાંતીય વિધાનસભાઓનો આમાં કોઈ અવાજ નથી.સંસદ જે પણ કહે તે તેઓ તેનાથી બંધાયેલા છે; પરંતુ જો એવું કંઈ હોય જે સંસદના આદેશો સાથે સુસંગત હોય તો તેઓ કંઈ પણ કરી શકે છે, તો તેમને સત્તા આપવાની મંજૂરી હોવી જોઈએ.એટલા માટે મેં આ પગલું ભર્યું છે.જોકે હું આ વખતે આભારી છું કે મુસદ્દા સમિતિએ સારા વિચારોને આત્મસાત કર્યા છે અને માત્ર પ્રાંતીય વિધાનસભાઓની અવગણના કરવામાં આવી છે.જો કે, રાજ્યપાલ ત્યાં છે–તે એક સુધારો છે–

સંસદ ત્યાં છે અને રાષ્ટ્રપતિ ત્યાં છે.તેથી હું આ માટે મુસદ્દા સમિતિનો આભાર માનું છું.

અધ્યક્ષ મહોદયઃ શ્રી સિધવા.

માનનીય ડૉ. બી. આર. આંબેડકરઃ તે પહેલેથી જ આવરી લેવામાં આવ્યું છે.

શ્રી બ્રજેશ્વર પ્રસાદ (બિહારઃ સામાન્ય).કેટલાક વધુ કલમો ઉમેરવા માટે કેટલાક સુધારા કરવામાં આવ્યા છે.

અધ્યક્ષ મહોદયઃ 'તે એક અલગ બાબત છે.આ બધા સુધારા હતા.

શ્રી વી. આઈ. મુનિસ્વામી પિલ્લઈઃ અધ્યક્ષ મહોદય, હું માનનીય ડૉ. આંબેડકર દ્વારા રજૂ કરાયેલા સુધારાઓનું સમર્થન કરવા આવ્યો છું.આ સુધારાઓ અનુસૂચિત જાતિઓની વ્યાખ્યા સાથે સંબંધિત છે.જ્યાં સુધી હું જોઈ શકું છું ત્યાં સુધી તેમણે સ્પષ્ટ કરી દીધું છે કે તેના બીજા ભાગ અનુસાર રાષ્ટ્રપતિ ૨૬ જાન્યુઆરી, ૧૯૫૦ના રોજ અનુસૂચિત જાતિઓની શ્રેણીમાં આવતા આવા સમુદાયોની યાદી પ્રકાશિત કરશે.પરંતુ હું આ ગૃહને તે પૃષ્ઠભૂમિ વિશે જણાવવા માંગુ છું જેણે અનુસૂચિત જાતિઓનું વિશેષ નામ બહાર પાડ્યું.હિંદુ સમુદાય દ્વારા યુગોથી આચરવામાં આવતી અસ્પૃશ્યતા, સામાજિક દુષ્ટતા જ હતી, જે સરકાર અને લોકો માટે જવાબદાર હતી કે તેઓ

હિંદુઓની શ્રેણીમાં આવતા લોકોના વર્ગને જાણે અને જેમને હિંદુ સમાજની બહાર રાખવામાં આવતા હતા.૧૯૧૬ સુધી પાછળ વળીને જોઈએ તો તે તે વર્ષ હતું જ્યારે સરકારે જોયું કે અસ્પૃશ્ય વર્ગો માટે કંઈક કરવું પડશે (જ્યારે તેઓ અસ્પૃશ્ય વર્ગો કહેતા, ત્યારે તેઓ હંમેશા હિંદુ હોવાનું સમજતા) અને તેમને માન્યતા આપવી પડતી હતી.મદ્રાસમાં છ સમુદાયો હતા જે આ વર્ગીકરણ હેઠળ આવ્યા હતા.મોન્ટાગો ચેમ્સફોર્ડ સુધારા દરમિયાન તેમને દસ બનાવવામાં આવ્યા હતા.૧૯૩૦માં જ્યારે મહાત્મા ગાંધીનો મહાન યુગાંતકારી ઉપવાસ આવ્યો, ત્યારે જ દેશે જોયું કે વાસ્તવિક અસ્પૃશ્ય વર્ગો કોણ હતા.અને ૧૯૩૫ ના અધિનિયમમાં, સરકારે સમગ્ર બાબતની સંપૂર્ણ તપાસ કરી અને જ્યાં સુધી મદ્રાસ પ્રાંતની વાત છે, તેઓ ૮૬ સમુદાયોને આ સૂચિ અથવા શ્રેણીમાં લાવ્યા, જોકે કેટલાક સ્પર્શપાત્ર વર્ગો પણ હતા.હવે, વધુ તપાસ કર્યા પછી પ્રાંતીય સરકારોએ એક યાદી તૈયાર કરી છે અને મને લાગે છે કે સુધારાના પ્રસ્તાવકના સૂચનો અનુસાર, અસ્પૃશ્યોની શ્રેણીમાં આવતા તમામ સમુદાયો અને હિંદુ ધર્મને માનનારાઓ અનુસૂચિત જાતિઓ હશે, કારણ કે હું ધર્મ વિશે ભાર મૂકવા માંગુ છું.હું આ વાત પર ભાર મૂકું છું કારણ કે તાજેતરમાં અહીં અને ત્યાં કેટલાક આંદોલનો થયા છે; એવા લોકો પણ છે કે જેઓ અનુસૂચિત જાતિ અને હિંદુ ધર્મ છોડીને

અન્ય ધર્મોમાં જોડાયા છે અને તેઓ પણ અનુસૂચિત જાતિ હોવાનો દાવો કરી રહ્યા છે.આવા ધર્માંતરણ આ વ્યાખ્યાના દાયરામાં ન આવી શકે.જ્યારે કે મને આ ધર્માંતરિત લોકોને કોઈ પણ પ્રકારની છૂટછાટ આપવામાં સરકાર સામે કોઈ વાંધો નથી, ત્યારે હું દ્રઢપણે અનુભવું છું કે તેમને અનુસૂચિત જાતિઓ સાથે ન જોડવા જોઈએ.

સાહેબ, હું મુસદ્દા સમિતિ અને તે સમિતિના અધ્યક્ષનો પણ આભારી છું કે તેમણે તેનો બીજો ભાગ ખૂબ જ સ્પષ્ટ કર્યો કે ભવિષ્યમાં રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા અનુસૂચિત જાતિઓ કોણ હશે તે જાહેર કર્યા પછી, અને જ્યારે કોઈ અન્ય વર્ગને સામેલ કરવાની જરૂર પડશે અથવા કોઈ પણ સમુદાયને અનુસૂચિત જાતિઓની સૂચિમાંથી બાકાત રાખવાની જરૂર પડશે જે સંસદના શબ્દ દ્વારા હોવી જોઈએ.આ કલમ લાવવા બદલ હું તેમનો આભારી છું, કારણ કે હું જાણું છું કે હકીકતમાં, જ્યારે હરિજન સ્વતંત્ર રીતે વર્તે છે અથવા કેટલીક બાબતો પર તેમના અધિકારનો દાવો કરે છે, ત્યારે કેટલાક પ્રાંતોના મંત્રીઓ માત્ર તે સભ્યોની નોંધ લે છે અને તેમની સામે કાર્યવાહી કરે છે, પરંતુ તેઓ તે સમુદાયને લાવે છે જેમાં તે ચોક્કસ વ્યક્તિ છે; અને આ રીતે માત્ર વ્યક્તિ જ નહીં, પરંતુ અનુસૂચિત જાતિઓની તે શ્રેણીમાં આવતા સમુદાયને પણ હેરાન કરવામાં આવે

છે.આ જોગવાઈ દ્વારા, મને લાગે છે કે જોખમ દૂર થઈ ગયું છે.હું પંડિત ભાર્ગવ દ્વારા રજૂ કરાયેલા સુધારાનો સખત વિરોધ કરું છું.તેનું કારણ એ છે કે તેઓ આ સુધારાઓનું પાલન કરવા માટે દસ વર્ષનો સમયગાળો ઈચ્છે છે.પરંતુ તેઓ સંપૂર્ણપણે ભૂલી ગયા છે કે અન્ય એક કલમ હેઠળ કે જે આપણે પહેલેથી જ પસાર કરી દીધી છે, અથવા પસાર કરશે, બંધારણ કેન્દ્રમાં એક વિશેષ અધિકારીની નિમણૂક અને તમામ પ્રાંતોમાં વિવિધ અધિકારીઓની નિમણૂકની જોગવાઈ કરે છે જેથી તેઓ આ સમુદાયોની વિવિધ વિકલાંગતાની તપાસ કરી શકે અને રાષ્ટ્રપતિને અહેવાલ સુપરત કરી શકે, જે પછી જાણી શકશે કે શું અનુસૂચિત જાતિઓ એવા તબક્કે પહોંચી ગઈ છે કે જ્યારે તેમને આપવામાં આવતી સુવિધાઓ પાછી ખેંચી શકાય.મને નથી લાગતું કે તેમણે જે કારણો આગળ વધ્યા છે તે હરિજનોના ઉત્થાન માટે વાજબી અને ચોખ્ખા છે.

આ થોડા શબ્દો સાથે હું આ સુધારાનું સમર્થન કરું છું.

<u>અધ્યક્ષ મહોદય:</u> બીજું કોઈ બોલવા માંગે છે?શું તમે ડૉ. આંબેડકરને કંઈક કહેવા માંગો છો?

<u>માનનીય ડૉ. બી. આર. આંબેડકર:</u> હું પંડિત ઠાકુર દાસ ભાર્ગવના સુધારાને સ્વીકારતો નથી.

<u>અધ્યક્ષ મહોદય:</u> પછી મેં સુધારા મૂક્યા.પ્રથમ સુધારો ૧૪૭ના સંદર્ભમાં છે.

પ્રશ્ન આ છે:"સૂચિ IV (આઠમું અઠવાડિયું) ના સુધારા નંબર ૧૪૭ના સંદર્ભમાં, અનુચ્છેદ ૩૦૩ના ખંડ (૧) ની પેટા–કલમ (ડબલ્યુ) માટે, નીચેની પેટા–કલમને બદલવામાં આવે:—

'('અનુસૂચિત જાતિઓ' એટલે આ બંધારણના હેતુઓ માટે આ બંધારણની કલમ ૩૦૦એ હેઠળ અનુસૂચિત જાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવે તેવી જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથો; આ સુધારો અપનાવવામાં આવ્યો હતો.

૩૬. ઉપરોક્ત ચર્ચા પરથી જાણવા મળે છે કે આખરે મૂળ મુસદ્દા કલમ–૩૦૦એ ને બંધારણ સભા દ્વારા મંજૂરી આપવામાં આવી હતી, અને વર્તમાન બંધારણમાં તેને કલમ ૩૪૧ તરીકે ફરીથી ક્રમાંકિત કરવામાં આવી હતી.કલમ ૩૪૧ના ખાલી વાંચન પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે રાષ્ટ્રપતિની સત્તા એવી જાતિઓ અથવા જનજાતિઓને નિર્દિષ્ટ કરવા સુધી મર્યાદિત

છે, જે બંધારણના હેતુઓ માટે, રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવશે.એકવાર કલમ ૩૪૧ ની કલમ (૧) હેઠળ જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવે તે પછી, તે માત્ર સંસદ જ છે જે કાયદા દ્વારા, જાહેરનામામાં નિર્દિષ્ટ અનુસૂચિત જાતિઓની સૂચિમાંથી કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિ અથવા કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિના ભાગ અથવા જૂથનો સમાવેશ કરી શકે છે અથવા બાકાત કરી શકે છે, અને કલમ (૧) હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં કોઈપણ અનુગામી જાહેરનામા દ્વારા ફેરફાર કરી શકાતો નથી.અહીં ઉપર ટાંકવામાં આવેલી બંધારણ સભાની ચર્ચાઓ પરથી તારણ નીકળે છે તેમ, કલમ ૩૪૧ દાખલ કરવાનો ઉદ્દેશ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની લાંબી યાદી સાથે બંધારણ પર ભાર મૂકવાની જરૂરિયાતને દૂર કરવાનો હતો.એવી દરખાસ્ત કરવામાં આવી હતી કે રાષ્ટ્રપતિને રાજ્યપાલ અથવા રાજ્યના શાસક સાથે પરામર્શ કરીને બંધારણમાં તેમના માટે નિર્ધારિત વિશેષાધિકારોના હેતુઓ માટે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ તરીકે ગણવામાં આવતી તમામ જાતિઓ અને જનજાતિઓ અથવા જૂથોને સ્પષ્ટ કરીને રાજપત્રમાં સામાન્ય જાહેરનામું બહાર પાડવાની સત્તા હોવી જોઈએ.એકમાત્ર મર્યાદા એ હતી કે એકવાર રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવ્યા પછી, સૂચિમાંથી

કોઈપણ નાબૂદી અથવા કોઈપણ ઉમેરો સંસદ દ્વારા થવો જોઈએ, રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નહીં.ડૉ. આંબેડકરના શબ્દોમાં કહીએ તો, "તેનો ઉદ્દેશ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા પ્રકાશિત અનુસૂચિમાં વિક્ષેપની બાબતમાં કોઈ પણ પ્રકારના રાજકીય પરિબળોને દૂર કરવાનો છે."

૩૭. ***બી. બસાવલિંગપ્પા વિરુદ્ધ*** પાંચ ન્યાયાધીશોની બેન્ચ. ***ડી. મ્યુનિચિનપ્પા અને અન્યો*** [ફૂટનોટ નંબર ૧૬–[૧૯૬૫] ૧ એસસીઆર ૩૧૬:AIR (૧૯૬૫) SC ૧૨૬૯] એ એવું માન્યું હતું કે કલમ ૩૪૧ માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈનો ઉદ્દેશ કોઈ ચોક્કસ જાતિ અનુસૂચિત જાતિ છે કે નહીં તે અંગેના તમામ વિવાદોને ટાળવાનો હતો, અને માત્ર તે જ જાતિઓ અનુસૂચિત જાતિઓ હોઈ શકે છે જેને રાજ્યપાલ સાથે પરામર્શ કર્યા પછી કલમ ૩૪૧ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કરવામાં આવેલા આદેશમાં સૂચિત કરવામાં આવે છે જ્યાં તે રાજ્યમાં આવી જાતિ સાથે સંબંધિત છે.તેમાં વધુમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે કલમ (૨) એ જોગવાઈ કરે છે કે સંસદ કાયદા દ્વારા કલમ (૧) હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં નિર્દિષ્ટ અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિ અથવા કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિના ભાગ અથવા જૂથનો સમાવેશ કરી શકે છે અથવા તેને બાકાત રાખી શકે છે.આમ સંસદને કલમ (૧) હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કરવામાં આવેલા

જાહેરનામામાં ફેરફાર કરવાની સત્તા આપવામાં આવી હતી.કલમ (૧) હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામાને કોઈપણ અનુગામી જાહેરનામા દ્વારા બદલી શકાતી નથી, આમ કલમ (૨) દ્વારા પૂરા પાડવામાં આવેલ કાયદા દ્વારા ફેરફાર સિવાય રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા જાહેરનામું તમામ સમય માટે અંતિમ બને છે.

૩૮. ***<u>ભૈયાલાલ વિરુદ્ધ</u>***ના કેસમાં પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે પણ આ કાયદાનું પુનરાવર્તન કર્યું છે. ***<u>હરિકિશન સિંહ</u>*** [ફૂટનોટ નંબર ૧૭–[૧૯૬૫] ૨ એસસીઆર ૮૭૭:AIR (૧૯૬૫) SC ૧૫૫૭] ***<u>મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વિરુદ્ધ</u>*** અન્ય પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે પણ આવો જ મત વ્યક્ત કર્યો છે. ***<u>મિલિંદ અને અન્યો</u>***, [ફૂટનોટ નંબર ૧૮–[૨૦૦૦] સપ.૫ એસસીઆર ૬૫:(૨૦૦૧) ૧ એસ. સી. સી. ૪] એવું કહીને કે:

> **"૧૧**. ભારતના બંધારણની કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ હેઠળ નિહિત સત્તાઓના આધારે, રાષ્ટ્રપતિને પ્રથમ વખત જાહેર જાહેરનામું બહાર પાડવાની સત્તા આપવામાં આવી છે, જેમાં જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગ અથવા જૂથોને સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે, જે બંધારણના હેતુઓ માટે, રાજ્ય અથવા

કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવશે.કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ ની ભાષા અને શરતો સમાન છે.કલમ ૩૪૧ના સંબંધમાં જે કહેવામાં આવ્યું છે તે કલમ ૩૪૨ને લાગુ પડે છે.ઉપરોક્ત લેખોનો પ્રશંસનીય ઉદ્દેશ અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના સભ્યોને સામાજિક અને શૈક્ષણિક પછાતપણાને ધ્યાનમાં રાખીને વધારાની સુરક્ષા પ્રદાન કરવાનો છે, જેનાથી તેઓ લાંબા સમયથી પીડાઈ રહ્યા છે."અનુસૂચિત જાતિઓ" અને "અનુસૂચિત જનજાતિઓ" અભિવ્યક્તિમાં "જાતિઓ" અથવા "જનજાતિઓ" શબ્દોનો ઉપયોગ સામાન્ય અર્થમાં થતો નથી પરંતુ તેનો ઉપયોગ કલમ ૩૬૬ (૨૪) અને ૩૬૬ (૨૫) માં સમાવિષ્ટ વ્યાખ્યાઓના અર્થમાં થાય છે.આ દ્રષ્ટિકોણમાં, જાતિ એ અનુસૂચિત જાતિ છે અથવા આદિજાતિ એ અનુસૂચિત જનજાતિ છે, જો તેઓ બંધારણના હેતુ માટે કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલા રાષ્ટ્રપતિના આદેશોમાં સામેલ હોય.પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને રાષ્ટ્રપતિએ બંધારણ (અનુસૂચિત જાતિ) આદેશ, ૧૯૫૦ અને બંધારણ (અનુસૂચિત જનજાતિ) આદેશ, ૧૯૫૦ બહાર પાડ્યા

છે.ત્યારબાદ, કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો અને અન્ય રાજ્યોના સંબંધમાં ઉપરોક્ત કલમો હેઠળ કેટલાક આદેશો જારી કરવામાં આવ્યા હતા અને સંસદ દ્વારા પસાર કરાયેલા સુધારા કાયદાઓ દ્વારા જારી કરાયેલા આદેશોના સંબંધમાં કેટલાક સુધારા કરવામાં આવ્યા છે.

૧૨. આ અનુચ્છેદોની સાદી ભાષા અને સ્પષ્ટ શરતો દર્શાવે છે કે (૧) ઉપરોક્ત અનુચ્છેદોના ખંડ (૧) હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ કોઈ પણ રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં અને જ્યાં તે એક રાજ્ય હોય, ત્યાં રાજ્યપાલ સાથે પરામર્શ કર્યા પછી, જાહેર સૂચના દ્વારા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગોનો ઉલ્લેખ કરી શકે છે, જે બંધારણના હેતુઓ માટે તે રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવશે; (૨) ઉપરોક્ત અનુચ્છેદોના ખંડ (૨) હેઠળ, ખંડ (૧) હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામામાં નીચે મુજબ સિવાયની કોઈપણ અનુગામી સૂચના દ્વારા ફેરફાર કરી શકાતો નથીઃ સંસદ દ્વારા ઘડવામાં આવેલ

કાયદો.બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, એકલા સંસદ કાયદા દ્વારા ઉપરોક્ત કલમોની કલમ (૧) હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલી સૂચનાઓમાં નિર્દિષ્ટ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની સૂચિમાંથી જાતિ/આદિજાતિને સામેલ કરવા અથવા બાકાત રાખવા માટે સક્ષમ છે.રાષ્ટ્રપતિના આદેશોમાં જાતિઓ અને જનજાતિઓનો સમાવેશ કરવામાં, રાષ્ટ્રપતિ શૈક્ષણિક અને સામાજિક પછાતપણાના આધારે જાતિ અથવા આદિજાતિના ભાગો અથવા જૂથો સુધી જાહેરનામું મર્યાદિત કરવા માટે અધિકૃત છે.તે સ્વીકાર્ય છે કે માત્ર તેમની અંદરના ભાગો અથવા જૂથોને નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવે અને રાજ્યના ભાગોના સંબંધમાં તેમની જાતિઓ અથવા જનજાતિઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે અને સામાજિક અને શૈક્ષણિક પછાતપણાને ધ્યાનમાં રાખીને આવું કરવું જરૂરી હોવાનું સંતોષ થાય ત્યારે સમગ્ર રાજ્યને નહીં.સમગ્ર રાજ્ય અથવા રાજ્યના ભાગોના સંબંધમાં તેમની અંદરની જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ, ભાગો અથવા જૂથોના સંબંધમાં રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સલાહ લેવામાં આવે ત્યારે રાજ્યોને રાજ્યપાલો દ્વારા તેમના મંતવ્યો રજૂ કરવાની તક મળી હતી.એવું લાગે છે કે કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ની કલમ (૧) નો

ઉદ્દેશ બંધારણના હેતુ માટે જાતિ/જનજાતિ અનુસૂચિત જાતિ/અનુસૂચિત જનજાતિ છે કે નહીં તે અંગેના વિવાદોને દૂર રાખવાનો હતો.કોઈ ચોક્કસ જાતિ અથવા આદિજાતિ અનુસૂચિત જાતિ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિ છે કે કેમ તે, અનુચ્છેદ ૩૪૧ અને ૩૪૨ના ખંડ (૧) હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલા રાષ્ટ્રપતિના આદેશોમાં સમાવિષ્ટ એન્ટ્રીઓના અર્થમાં, તેમને ધ્યાનમાં રાખીને નક્કી કરવામાં આવે છે.ઉપરોક્ત અનુચ્છેદોની કલમ (૨) કોઈને પણ આદેશમાં માત્ર જાતિ/જનજાતિ (એ) નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે પરંતુ જાતિ/જનજાતિ (બી) પણ જાતિ/જનજાતિ (એ) નો એક ભાગ છે અને જેમ કે જાતિ/જનજાતિ (બી) ને અનુસૂચિત જાતિ/અનુસૂચિત જનજાતિ ગણવી જોઈએ તેવા અગ્રણી પુરાવા દ્વારા ઉપરોક્ત આદેશોમાં ફેરફાર કરવાની મંજૂરી આપતી નથી.કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલા આદેશોમાં સુધારો કરવા માટે માત્ર સંસદ જ સક્ષમ છે.જેમ કે દરેક રાજ્યને લગતી અનુસૂચિઓમાંની એન્ટ્રીઓ પરથી જોઈ શકાય છે કે જ્યારે પણ એક જાતિ/આદિજાતિનું બીજું નામ હોય ત્યારે તે અનુસૂચિમાં તેના પછીના કૌંસમાં ઉલ્લેખિત થાય છે.આ દ્રષ્ટિકોણથી

બંધારણના હેતુ માટે કોઈ ચોક્કસ જાતિ/જનજાતિ અનુસૂચિત જાતિ/અનુસૂચિત જનજાતિ છે તે સ્થાપિત કરવા માટે રાજપત્રો અથવા શબ્દાવલિઓ પર ધ્યાન આપવાનો કોઈ હેતુ નથી, તેમ છતાં રાષ્ટ્રપતિના આદેશોમાં તેનો ખાસ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી.આ કલમોના ખંડ (૧) હેઠળ એકવાર બહાર પાડવામાં આવેલા આદેશોમાં સંસદ દ્વારા કરવામાં આવેલા કાયદા સિવાય રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા પણ અનુગામી આદેશ અથવા સૂચના દ્વારા ફેરફાર કરી શકાતો નથી.તેથી એવું કહેવું શક્ય નથી કે રાજ્ય સરકારો અથવા અન્ય કોઈ સત્તા અથવા અદાલતો અથવા ટ્રિબ્યુનલ પાસે ઉપરોક્ત આદેશોમાં ફેરફાર કરવાની અથવા તેમાં ફેરફાર કરવાની કોઈ સત્તા છે.જો એમ હોય તો, કોઈ પણ તપાસને મંજૂરી નથી અને જો તેઓ આદેશોમાં સ્પષ્ટ રીતે સામેલ ન હોય તો આદિજાતિઓ અથવા આદિજાતિઓમાંની કોઈ ચોક્કસ જાતિ અથવા ભાગ અથવા જૂથને રાષ્ટ્રપતિના આદેશમાં સામેલ કરવામાં આવે છે તે સ્થાપિત કરવા માટે કોઈ પુરાવા આપી શકાતા નથી.કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ ની કલમ (૨) માં જોગવાઈ કર્યા સિવાય રાષ્ટ્રપતિના આદેશમાં સુધારો કરવાની કોઈપણ કવાયત અથવા પ્રયાસ નિરર્થક

રહેશે, તેથી કોઈ પણ તપાસ કરવી અથવા તે સંબંધમાં કોઈ પણ પુરાવાને મંજૂરી આપવી એ ન તો સ્વીકાર્ય છે અને ન તો ઉપયોગી છે.

૩૯. ***બીર સિંહ વિરુદ્ધ. દિલ્હી જળ બોર્ડ અને અન્ય***, [ફૂટનોટ નંબર ૧૯ [૨૦૧૮] ૧૦ એસસીઆર ૫૧૩:(૨૦૧૮) ૧૦ એસ. સી. સી. ૩૧૨] પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે બંધારણ (અનુસૂચિત જાતિ) આદેશ ૧૯૫૦ અને બંધારણ (અનુસૂચિત જનજાતિ) આદેશ ૧૯૫૦ની સંબંધિત કલમોનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

> **"૩૬.** ઉપરોક્ત ચર્ચાનું પરિણામ આપણને એ નિષ્કર્ષ પર લઈ જશે કે અનુસૂચિત જાતિના સંબંધમાં અનુચ્છેદ ૩૪૧ હેઠળ અને અનુસૂચિત જનજાતિના સંબંધમાં અનુચ્છેદ ૩૪૨ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલા રાષ્ટ્રપતિના આદેશોમાં અદાલત સહિત કોઈ પણ અધિકારી દ્વારા ફેરફાર અથવા ફેરફાર કરી શકાતો નથી.તે એકલી સંસદ છે જેને આ રીતે કાર્ય કરવાની સત્તા આપવામાં આવી છે, તે પણ કાયદા દ્વારા.રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં આ રીતે નિર્દિષ્ટ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ અન્ય

રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં સમાન દરજ્જો ધરાવતી નથી.સંસદ સિવાય કોઈપણ સત્તા દ્વારા અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓની સૂચિનું વિસ્તરણ/કાઢી નાખવું ભારતના બંધારણની કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ હેઠળ બંધારણીય આદેશની વિરુદ્ધ હશે.

૩૭.....

૩૮. તે અર્થઘટનનો નિર્વિવાદ સિદ્ધાંત છે કે આંતરસંબંધિત વૈધાનિક તેમજ બંધારણીય જોગવાઈઓને સુમેળપૂર્વક સમજવી અને સમજવી પડશે જેથી કોઈ પણ જોગવાઈને નિરર્થક અને બિનજરૂરી બનાવવાનું ટાળી શકાય.જો અનુચ્છેદ ૩૪૧/૩૪૨ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિના આદેશોમાં અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓની સૂચિ માત્ર સંસદ દ્વારા બનાવવામાં આવેલા કાયદા દ્વારા ફેરફારને આધિન હોય, તો અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) દ્વારા નિહિત સક્ષમ શક્તિનો ઉપયોગ કરીને કોઈ ચોક્કસ રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ માટે રાષ્ટ્રપતિના આદેશ હેઠળ ગણાયેલા વર્ગો અથવા વર્ગોની બહાર અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની

સૂચિનું સંચાલન અનુચ્છેદ ૩૪૧/૩૪૨ માં ચોક્કસ બંધારણીય જોગવાઈઓને અવરોધિત કરવાની સ્પષ્ટ અસર કરશે.આ સંબંધમાં એ પણ નોંધવું આવશ્યક છે કે કલમ ૧૬ (૪) હેઠળની શક્તિનો ઉપયોગ માત્ર કાયદાકીય જોગવાઈ/કાયદા દ્વારા જ નહીં પરંતુ બંધારણની કલમ ૧૬૬ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલા કાર્યકારી આદેશ દ્વારા પણ કરવામાં આવે છે.તેથી, તે રાજ્યના ભૌગોલિક વિસ્તારની અંદર અને તેનાથી આગળ નહીં, કોઈ ચોક્કસ રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ માટે રાષ્ટ્રપતિના આદેશોમાં સૂચિબદ્ધ અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓના વર્ગો અથવા વર્ગોને જ અનામત આપવા માટે ઉપલબ્ધ કલમ ૧૬ (૪) હેઠળની સક્ષમ જોગવાઈને સમજવા માટે બંધારણીય યોજના સાથે સુસંગત રહેશે.જો કોઈ રાજ્યના મતે અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓના વર્ગ/વર્ગને અનામતનો લાભ તે ચોક્કસ રાજ્યની સૂચિમાં નિર્દિષ્ટ કરતાં વધુ વિસ્તારવો જરૂરી છે, તો બંધારણીય શિસ્ત માટે રાજ્યને આ બાબતે તેના મંતવ્યો કેન્દ્રીય સત્તામંડળ સમક્ષ રજૂ કરવાની જરૂર પડશે જેથી તે ચોક્કસ રાજ્ય માટે અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓની સૂચિમાં સુધારો કરીને

યોગ્ય સંસદીય કવાયત હાથ ધરવામાં આવે.બંધારણની કલમ ૧૬ (૪) ના આધારસ્તંભ પર રાજ્યો દ્વારા એકતરફી કાર્યવાહી બંધારણીય અરાજકતાનું સંભવિત કારણ બની શકે છે અને તેથી બંધારણ હેઠળ તેને અસ્વીકાર્ય ગણવું જોઈએ."

૪૦. ઉપર જણાવેલી કાનૂની સ્થિતિ પરથી, એ બાબતમાં કોઈ શંકા નથી કે કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત રાષ્ટ્રપતિની સૂચિ જાહેરનામાના પ્રકાશન પર અંતિમતા ધારણ કરે છે, અને જાહેરનામામાં નિર્દિષ્ટ જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથો બંધારણના હેતુઓ માટે, તે રાજ્ય અથવા કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં "અનુસૂચિત જાતિઓ" હોવાનું માનવામાં આવે છે.તે કાયદા દ્વારા માત્ર સંસદ જ છે જે કલમ (૧) હેઠળ સૂચિત જાહેરનામામાં નિર્દિષ્ટ અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિ અથવા કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિના ભાગ અથવા જૂથનો સમાવેશ કરી શકે છે અથવા તેને બાકાત રાખી શકે છે.કલમ (૧) હેઠળ સૂચિત કરવામાં આવેલી આવી સૂચના રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા પણ પછીની કોઈ સૂચના જારી કરીને બદલી શકાતી નથી.

(સી) "અનુસૂચિત જાતિઓ" ની વ્યુત્પત્તિ અને વિશેષ દરજ્જો

૪૧. કલમ ૩૪૧ની કલમ (૧) હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં નિર્દિષ્ટ અનુસૂચિત જાતિઓને એક સમાન જૂથ અથવા વિજાતીય જૂથ તરીકે ગણવા જોઈએ કે કેમ તે મુદ્દે આપણી સમક્ષ દલીલો રજૂ કરવામાં આવી હોવાથી, ચાલો આપણે "અનુસૂચિત જાતિઓ" અને "અનુસૂચિત જનજાતિઓ" ના નામકરણની વ્યુત્પત્તિમાં ડોકિયું કરીએ.ટૂંકમાં કહીએ તો, બ્રિટિશ યુગ દરમિયાન ખાસ કરીને ભારતમાં હિંદુઓમાં અસ્પૃશ્યતા અથવા જાતિ આધારિત ભેદભાવની પ્રથા પ્રબળ હતી.શ્રી વી. આઈ. મુનિસ્વામી પિલ્લાઈએ તેમના ભાષણમાં (અગાઉ અહીં ટાંકવામાં આવેલ) બંધારણ સભાના સભ્યોને "અનુસૂચિત જાતિઓ" નું વિશેષ નામ બહાર લાવનારી પૃષ્ઠભૂમિ વિશે માહિતી આપી હતી અને કહ્યું હતું કે તે અસ્પૃશ્યતા, સામાજિક દુષ્ટતા જે હિન્દુ સમુદાય દ્વારા યુગોથી આચરવામાં આવી રહી હતી, જે સરકાર અને લોકો માટે જવાબદાર હતી કે તેઓ હિન્દુઓની શ્રેણીમાં આવતા લોકોના વર્ગને જાણે અને જેમને હિન્દુ સમાજની બહાર રાખવામાં આવ્યા હતા.આવા વર્ગના લોકો સાથે તેમની જાતિ અને વ્યવસાયોના આધારે ભેદભાવ કરવામાં આવતો હતો, જેમ કે સફાઈ કામદારો, સફાઈ કામદારો, ચામરો, મોચીઓ વગેરે. તેઓ "હતાશ વર્ગો" તરીકે ઓળખાતા હતા." જોકે "દલિત વર્ગો" શબ્દ "પછાત વર્ગો" નો

પર્યાય નહોતો.આપણી સમક્ષ મૂકવામાં આવેલી અભ્યાસ સામગ્રી પરથી એવું લાગે છે કે ૧૯૩૧માં વસ્તી ગણતરી કરનાર વસ્તીગણતરી કમિશનર જે. એચ. હ્યુટને સમજાવ્યું હતું કે 'દલિત જાતિઓ' એ જાતિઓ હતી, 'જેની સાથે સંપર્ક ઉચ્ચ જાતિના હિંદુઓ દ્વારા શુદ્ધિકરણનો સમાવેશ કરતો હતો'.આ એવા સમુદાયો હતા જેમને સામાજિક અક્ષમતાઓનો સામનો કરવો પડ્યો હતો જેમ કે મંદિરોમાં પ્રવેશથી વંચિત રહેવું, અલગ કૂવાઓનો ઉપયોગ કરવો અને શાળા ગૃહની અંદર બેસવાની મંજૂરી ન આપવી વગેરે. 'દલિત વર્ગો' શબ્દનો ઉપયોગ માત્ર નીચલી જાતિના હિંદુઓ માટે થતો હતો જેઓ અસ્પૃશ્યતાના કલંકથી પીડાતા હતા."દલિત વર્ગ" માં "વર્ગ" શબ્દનો ઉલ્લેખ હકીકતમાં "જાતિ" માટે થતો હતો.આખરે, ભારત સરકાર અધિનિયમ ૧૯૩૫માં "દલિત વર્ગો" ને "અનુસૂચિત જાતિઓ" તરીકે ઓળખવામાં આવ્યા હતા.૧૯૩૫ના કાયદાએ સ્પષ્ટ કર્યું હતું કે "અનુસૂચિત જાતિઓ" અન્ય કોઈ નહીં પણ જેઓ અગાઉ "દલિત વર્ગો" તરીકે ઓળખાતા હતા.ઉપરોક્ત અધિનિયમ ૧૯૩૫ સાથે જોડવામાં આવેલી અનુસૂચિ I ની કલમ ૨૬ નીચે મુજબ ઉલ્લેખિત છેઃ

> “૨૬(I).'અનુસૂચિત જાતિઓ' નો અર્થ એવી જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથો છે, જે જાતિઓ,

જાતિઓ, જનજાતિઓ અથવા ભાગો અથવા જૂથો છે જે પરિષદમાં મહામહિમ હોવાનું જણાય છે, જે અગાઉ 'દલિત વર્ગો' તરીકે ઓળખાતા વ્યક્તિઓના વર્ગો સાથે પત્રવ્યવહાર કરે છે, જેમ કે પરિષદમાં મહામહિમ સ્પષ્ટ કરી શકે છે.

૪૨. ઉપરોક્ત અનુસૂચિમાં અનુસૂચિત જાતિઓ તરીકે સમાવેશ કરવા માટે વિવિધ જાતિઓની ઓળખ દરેક પ્રાંતો માટે હાથ ધરવામાં આવેલી વિસ્તૃત કવાયત પર આધારિત હતી, જે નવ ભાગોની બનેલી અનુસૂચિથી ૧૯૩૫ના અધિનિયમ સુધી જોઈ શકાય છે. ત્યારબાદ, ભારત સરકાર (અનુસૂચિત જાતિઓ) આદેશ ૧૯૩૬ જાહેર કરીને એક રાજપત્ર જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું, જેમાં ભારતના સમગ્ર પ્રદેશમાં "અનુસૂચિત જાતિઓ" તરીકે ગણવામાં આવતી જાતિઓની યાદી જાહેર કરવામાં આવી હતી.બંધારણ (અનુસૂચિત જાતિ) આદેશ ૧૯૫૦ અને બંધારણ (અનુસૂચિત જનજાતિ) આદેશ ૧૯૫૦ દ્વારા બંધારણીય કવાયત, જે મૂળરૂપે બંધારણની કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ હેઠળ ઘડવામાં આવી હતી, તે મૂળભૂત રીતે ૧૯૩૫ના અધિનિયમની અનુસૂચિનું પુનર્ગઠન કરવાની કવાયત હતી. રાષ્ટ્રપતિના ઉપરોક્ત બે આદેશોની સંબંધિત કલમો નીચેની શરતોમાં હતી:

"બંધારણ (અનુસૂચિત જાતિ) આદેશ, ૧૯૫૦ની કલમ ૨

૨. આ આદેશની જોગવાઈઓને આધીન રહીને, આ આદેશની અનુસૂચિના ભાગ ૧ થી ૨૦માં નિર્દિષ્ટ જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા તેના ભાગો અથવા જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ વચ્ચેના જૂથો, જે રાજ્યો સાથે તે ભાગો અનુક્રમે સંબંધિત છે તેના સંબંધમાં, તે અનુસૂચિના તે ભાગોમાં તેમના સંબંધમાં નિર્દિષ્ટ વિસ્તારોમાં તેના રહેવાસીઓના સંબંધમાં અનુસૂચિત જાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવશે.

બંધારણ (અનુસૂચિત જનજાતિ) આદેશ, ૧૯૫૦ની કલમ ૨

૨. આ આદેશની અનુસૂચિના ભાગ I થી XXII માં નિર્દિષ્ટ જનજાતિઓ અથવા આદિવાસી સમુદાયો, અથવા જનજાતિઓ અથવા આદિવાસી સમુદાયોના ભાગો અથવા જૂથો, જે રાજ્યો સાથે તે ભાગો અનુક્રમે સંબંધિત છે, તેમના સંબંધમાં તે અનુસૂચિના તે ભાગોમાં અનુક્રમે તેમના સંબંધમાં

નિર્દિષ્ટ વિસ્તારોમાં તેના રહેવાસીઓના સંબંધમાં અનુસૂચિત જનજાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવશે.

૪૩. ઉપરોક્ત બે આદેશોમાં અનુગામી સુધારા, સમયાંતરે નવા રાજ્યોની રચના કરીને અને હાલના રાજ્યોના વિસ્તાર અને સરહદોમાં ફેરફાર કરીને વિવિધ સમયે કરવામાં આવેલા બંધારણની પ્રથમ અનુસૂચિમાં સુધારા સાથે સ્થિતિને સુસંગત બનાવવા માટે કરવામાં આવ્યા હતા.

૪૪. અગાઉ ચર્ચા કરવામાં આવી છે તેમ, કલમ ૩૪૧ (૧) અથવા કલમ ૩૪૨ (૧) હેઠળ "અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓ" તરીકે માન્યતા પ્રાપ્ત જાતિઓ/જાતિઓ, જનજાતિઓની યાદીઓ ગણતા રાષ્ટ્રપતિના આદેશોમાં કોઈ પણ રાજ્ય અથવા અદાલત સહિત કોઈ પણ સત્તા દ્વારા ફેરફાર અથવા ફેરફાર કરી શકાતો નથી.તે માત્ર સંસદ જ છે જેને આ રીતે કાર્ય કરવાની સત્તા આપવામાં આવી છે, તે પણ કાયદા દ્વારા, તેમજ અહીં ઉપર ચર્ચા કરાયેલા નિર્ણયો દ્વારા નક્કી કરવામાં આવી છે.

૪૫. કલમ ૩૪૧ માં ઉપયોગમાં લેવાતી ભાષા કે "જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગો

અથવા જૂથો, બંધારણના હેતુઓ માટે તે રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં અનુસૂચિત જાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવશે", આદેશ આપે છે કે દરેક જાતિ, દરેક જાતિ, દરેક જનજાતિ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓમાંના દરેક ભાગ અથવા જૂથને બંધારણના હેતુઓ માટે "અનુસૂચિત જાતિઓ" ગણવામાં આવશે, પછી ભલે તે રાજ્યના સંબંધમાં આવી જાતિ/જાતિ અથવા જનજાતિને "અનુસૂચિત જાતિ" તરીકે માન્યતા આપવામાં આવે."અનુસૂચિત જાતિ" ના સભ્યો વિવિધ જાતિઓ, જાતિઓ અને જનજાતિઓમાંથી લેવામાં આવ્યા હોવા છતાં, તેઓ કલમ ૩૪૧ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિના જાહેરનામાના આધારે વિશેષ દરજ્જો પ્રાપ્ત કરે છે.આમ, બંધારણની કલમ ૩૪૧ હેઠળ પ્રકાશિત રાષ્ટ્રપતિના આદેશો સાથે વ્યુત્પત્તિ અને ઉત્ક્રાંતિ ઈતિહાસ અને "અનુસૂચિત જાતિઓ" નામકરણની પૃષ્ઠભૂમિ, "અનુસૂચિત જાતિઓ" ને એક સમાન વર્ગ બનાવે છે.જરૂરી પરિણામ એ હશે કે રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં ગણાયેલી તમામ જાતિઓ, જાતિઓ અને જનજાતિઓના તમામ સભ્યોને બંધારણના હેતુઓ માટે "અનુસૂચિત જાતિઓ" ગણવામાં આવે અને તેઓ બધા "અનુસૂચિત જાતિઓ" માટે આપવામાં આવેલા અથવા અનામત રાખવામાં આવેલા તમામ લાભો મેળવવા માટે હકદાર હશે.

૪૬. ***કેરળ રાજ્ય***માં સાત ન્યાયાધીશોની બેન્ચ ***અને અન્ય વિરુદ્ધ*** દ્વારા આ સંબંધમાં ખૂબ જ સુસંગત અવલોકનો કરવામાં આવ્યા છે. ***એન. એમ. થોમસ અને અન્ય*** [ફૂટનોટ નંબર ૨૦–[૧૯૭૬] ૧ એસ. સી. આર. ૯૦૬:(૧૯૭૬) ૨ SCC ૩૧૦] જે પુનઃઉત્પાદનને લાયક છે.આ કેસમાં સામેલ મુદ્દાઓ એ હતા કે શું કલમ ૧૬ (૧) અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને નબળા વર્ગોને વાજબી વર્ગીકરણના આધારે પસંદગીની મંજૂરી આપે છે, અથવા શું કલમ ૧૬ (૪) કલમ ૧૬ (૧) અને ૧૬ (૨) નો અપવાદ છે.પાંચ ન્યાયાધીશોમાંથી બહુમતીએ તેમના અલગ પરંતુ સંમત મંતવ્યોમાં નીચે મુજબ અભિપ્રાય આપ્યો હતોઃ

પ્રતિ એ. એન. રે, જે.

"**૪૦.** બંધારણ અસંખ્ય જોગવાઈઓમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓનું વર્ગીકરણ કરે છે અને રાજ્યને તેમની સાથે વિશેષ અથવા તરફેણકારી વ્યવહાર કરવા માટે આદેશ આપે છે.કલમ ૪૬માં રાજ્ય નીતિનો નિર્દેશક સિદ્ધાંત છે–જે દેશના શાસનમાં મૂળભૂત છે, જેમાં રાજ્યને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના શૈક્ષણિક અને આર્થિક હિતોને વિશેષ કાળજી સાથે પ્રોત્સાહન આપવાનો

અને તેમને કોઈપણ સામાજિક અન્યાય અને શોષણથી રક્ષણ આપવાનો આદેશ આપવામાં આવ્યો છે.કલમ ૩૩૫ આદેશ આપે છે કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સભ્યોના સંઘ અને રાજ્યોમાં સેવાઓ અને હોદ્દાઓ પરના દાવાઓને ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે.કલમ ૩૩૮ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે બંધારણ હેઠળ પૂરી પાડવામાં આવેલ સલામતી સંબંધિત તમામ બાબતોની તપાસ કરવા માટે રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા વિશેષ અધિકારીની નિમણૂક કરવાની જોગવાઈ કરે છે.કલમ ૩૪૧ રાષ્ટ્રપતિને જાહેર સૂચના દ્વારા રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં અનુસૂચિત જાતિઓ ગણાતી જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓનો ઉલ્લેખ કરવા માટે સક્ષમ બનાવે છે.કલમ ૩૪૨ અનુસૂચિત જનજાતિઓના સંબંધમાં સમાન જાહેરનામું બહાર પાડવાની જોગવાઈ ધરાવે છે.કલમ ૩૬૬ (૨૪) અને (૨૫) અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને વ્યાખ્યાયિત કરે છે.વિવાદિત નિયમ અને આદેશો દ્વારા વર્ગીકરણ એ રાજ્યની સેવાઓમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ

મેળવવાના દૃષ્ટિકોણથી છે કારણ કે અન્યથા તેઓ રાજ્યની સેવાઓમાં સૌથી નીચલા સ્તરે સ્થિર થઈ જશે.

૪૧. ૪૨ સુધી પહોંચે છે.....

૪૩. અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ જાતિના સામાન્ય અર્થમાં આવતી જાતિ નથી.ભૈયાલાલ વિ. હરિકિશન સિંહ [AIR ૧૯૬૫ SC ૧૫૫૭:(૧૯૬૫) ૨ એસ. સી. આર. ૮૭૭] આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે ત્યાં અપીલકર્તા દોહાર જાતિના છે કે કેમ, જેને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે માન્યતા આપવામાં આવી ન હતી અને તેમની જાહેરાત કે તેઓ ચમાર જાતિના હતા, જે અનુસૂચિત જાતિ હતી, તે કલમ ૩૪૧ માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓને કારણે રજૂ કરી શકાતી નથી.કોઈ પણ અદાલત એવા નિષ્કર્ષ પર ન આવી શકે કે કોઈ પણ જાતિ અથવા કોઈ પણ જનજાતિ અનુસૂચિત જાતિ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિ છે.અનુસૂચિત જાતિ એ કલમ ૩૬૬ (૨૫) હેઠળ સૂચિત એક જાતિ છે.વિસ્તૃત તપાસના પરિણામે રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કલમ ૩૪૧ હેઠળ જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવે છે.કલમ ૩૪૧નો ઉદ્દેશ

અનુસૂચિત જાતિના સભ્યોને આર્થિક અને શૈક્ષણિક પછાતપણાને ધ્યાનમાં રાખીને રક્ષણ પૂરું પાડવાનો છે, જેનાથી તેઓ પીડાય છે.

પર મેથ્યુ, જે.

૮૨. કલમ ૧૬ (૨) માં "જાતિ" શબ્દમાં "અનુસૂચિત જાતિ" નો સમાવેશ થતો નથી.કલમ ૩૬૬ (૨૪) માં "અનુસૂચિત જાતિ" ની વ્યાખ્યાનો અર્થ છે

"આવી જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા આવી જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથો કે જેને આ બંધારણના હેતુઓ માટે કલમ ૩૪૧ હેઠળ અનુસૂચિત જાતિઓ માનવામાં આવે છે."

આ દર્શાવે છે કે રાષ્ટ્રપતિના જાહેરનામાના આધારે જ અનુસૂચિત જાતિઓ અસ્તિત્વમાં આવી છે.અનુસૂચિત જાતિના સભ્યો જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓમાંથી લેવામાં આવ્યા હોવા છતાં, તેઓ રાષ્ટ્રપતિના જાહેરનામાના

આધારે નવો દરજ્જો પ્રાપ્ત કરે છે.વધુમાં, આદિજાતિના સભ્યોનો અનુસૂચિત જાતિઓમાં સમાવેશ થઈ શકે છે, તેમ છતાં આદિજાતિનો ઉલ્લેખ કલમ ૧૬ (૨) માં કરવામાં આવ્યો નથી."

પ્રતિ કૃષ્ણ ઐયર, જે.

"**૧૩૫.** આપણે કલમ ૧૬ (૨) ના અવરોધને દૂર કરી શકીએ છીએ કારણ કે તે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની પરિભાષામાં જાતિ વિશેની મૂંઝવણમાંથી ઉદ્ભવે છે.આ પછીની અભિવ્યક્તિને કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ માં વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવી છે.ખાલી વાંચન એ સર્વગ્રાહી ખ્યાલને બહાર લાવે છે કે તેઓ (ત્યાં) હિંદુ સમુદાયમાં કોઈ જાતિ નથી પરંતુ જાતિઓ, જાતિઓ, જૂથો, જાતિઓ, સમુદાયો અથવા તેના ભાગોનું મિશ્રણ છે જે તપાસમાં સૌથી નીચું અને મોટા પાયે રાજ્ય સહાયની જરૂર હોવાનું જણાયું છે અને રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સૂચિત કરવામાં આવ્યું છે.આ સૌથી પછાત સામાજિક રચનાને જાતિઓ સાથે ગૂંચવવી એ એક બંધારણીય ભૂલ કરવી છે, જે એક ભવ્ય નામ દ્વારા ગેરમાર્ગે દોરવામાં આવે છે.જેથી, હરિજનોનું રક્ષણ

કરવું એ કોઈ પણ જાતિનો પૂર્વગ્રહ કરવો નથી, પરંતુ નાગરિક એકતાને પ્રોત્સાહન આપવું છે.કલમ ૧૬ (૨) માર્ગની બહાર છે અને આદિવાસીઓ, જાતિઓ, જૂથો, સમુદાયો અને બિન–જાતિઓના આ મિશ્ર જૂથને ચાર ગણા હિન્દુ વિભાજનની બહાર રક્ષણાત્મક ભેદભાવનો વિસ્તાર કરવો એ પેટા–લેખમાં સમાવિષ્ટ જાતિવિહીનતાના પ્રવેગ સાથે સમાધાન કરવું નથી.ભારતીય કોર્પસ જ્યુરીની સમજદાર સમજ સામાન્ય રીતે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને જાતિ તરીકે નહીં પરંતુ સામાજિક કરુણાને લાયક એક મોટા પછાત જૂથ તરીકે ગણાતી હતી."

૪૭. એન. એમ. થોમસમાં કરવામાં આવેલા ઉપરોક્ત અવલોકનોમાં કોઈ શંકા નથી કે "અનુસૂચિત જાતિઓ" એ જાતિના સામાન્ય અર્થમાં આવતી જાતિ નથી.કલમ ૩૪૧ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની જાહેરનામાના આધારે જ "અનુસૂચિત જાતિઓ" અસ્તિત્વમાં આવે છે.જોકે, અનુસૂચિત જાતિના સભ્યો વિવિધ જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓમાંથી આવે છે, તેઓ રાષ્ટ્રપતિના જાહેરનામાના આધારે નવો વિશેષ દરજ્જો પ્રાપ્ત કરે છે.કલમ ૩૪૧નું ખાલી વાંચન એ સર્વગ્રાહી ખ્યાલને બહાર લાવે છે કે "અનુસૂચિત જાતિઓ" એ જાતિઓ, જાતિઓ, જૂથો, જનજાતિઓ, સમુદાયો અથવા તેના ભાગોનું

મિશ્રણ છે, અને તે એક એકરૂપ જૂથ છે, અને એકવાર રાષ્ટ્રપતિની સૂચિ દ્વારા સૂચિત થયા પછી, તેઓ "અનુસૂચિત જાતિઓ" નો વિશેષ દરજ્જો પ્રાપ્ત કરે છે, જેને કાયદા દ્વારા સંસદ સિવાય બદલી શકાતો નથી.

(ડી) કલમ ૧૫ અને ૧૬ હેઠળ અનામત આપવા માટે રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં "અનુસૂચિત જાતિઓ" તરીકે નિર્દિષ્ટ જાતિઓને પેટા-વર્ગીકૃત કરવા અથવા પેટા-વિભાજિત કરવા અથવા ફરીથી જૂથબદ્ધ કરવાની રાજ્યની ક્ષમતાઃ-

૪૮. એ નોંધવું જોઈએ કે "પછાત વર્ગ" પરિભાષાને બંધારણમાં ક્યાંય વ્યાખ્યાયિત અથવા વર્ણવવામાં આવી નથી, જો કે આ પરિભાષાને બંધારણની વિવિધ જોગવાઈઓમાં સ્થાન મળે છે.બંધારણનો ભાગ XVI અમુક વર્ગો એટલે કે અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ, એંગ્લો-ઇન્ડિયન સમુદાય, પછાત વર્ગ, સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગ વગેરેને લગતી વિશેષ જોગવાઈઓ સાથે સંબંધિત છે. અનુચ્છેદ ૩૩૦ અને ૩૩૨ લોકસભામાં અને રાજ્યોની વિધાનસભાઓમાં અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ માટે બેઠકો અનામત રાખવાની જોગવાઈ કરે છે.કલમ ૩૩૫ જણાવે છે કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સભ્યોના દાવાઓને કેન્દ્ર અને રાજ્યની

બાબતોના સંબંધમાં સેવાઓ અને હોદ્દાઓ પર નિમણૂકો કરવામાં, વહીવટની કાર્યક્ષમતા જાળવવા સાથે, સતત ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે.કલમ ૩૩૮,૩૩૮ (એ) અને ૩૩૮ (બી) અનુક્રમે અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને પછાત વર્ગો માટે રાષ્ટ્રીય આયોગોની રચનાની જોગવાઈ કરે છે.કલમ ૩૬૬ (૨૪) માં સમાવિષ્ટ "અનુસૂચિત જાતિઓ" ની વ્યાખ્યા અનુસાર, "અનુસૂચિત જાતિઓ" નો અર્થ એ છે કે બંધારણના હેતુઓ માટે કલમ ૩૪૧ હેઠળ અનુસૂચિત જાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવે છે તેવી જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા આવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથો.આવી જ વ્યાખ્યાઓ "અનુસૂચિત જનજાતિ" માટે કલમ ૩૬૬ (૨૫) અને "સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો" માટે કલમ ૩૬૬ (૨૬સી) માં સમાયેલી છે.

૪૯. કલમ ૧૫ (૪) રાજ્યને નાગરિકોના કોઈપણ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો અથવા અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે પ્રગતિ માટે વિશેષ જોગવાઈ કરવા માટે સક્ષમ બનાવે છે.કલમ ૧૫માં નવી ઉમેરવામાં આવેલી કલમ (૫). ૨૦.૦૧.૨૦૦૬) રાજ્યને કાયદા દ્વારા નાગરિકોના કોઈપણ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો અથવા અનુસૂચિત જાતિઓ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે વિશેષ જોગવાઈઓ કરવા માટે સક્ષમ બનાવે છે, જ્યાં સુધી આવી

જોગવાઈઓ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં તેમના પ્રવેશ સાથે સંબંધિત હોય.કલમ ૧૬ (૪) રાજ્યને કોઈ પણ પછાત વર્ગના નાગરિકોની તરફેણમાં નિમણૂકો અથવા હોદ્દાઓ અનામત રાખવાની જોગવાઈ કરવા માટે સક્ષમ બનાવે છે, જે રાજ્યના મતે રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતો નથી.ત્યારબાદ કલમ ૧૬માં કલમ (૪એ) દાખલ કરવામાં આવી હતી. ૧૭.૬.૧૯૯૫) રાજ્યને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની તરફેણમાં રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં બઢતીની બાબતોમાં અનામતની જોગવાઈ કરવા માટે સક્ષમ બનાવે છે, જે રાજ્યના મતે રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા નથી.બંધારણ (એકસો ત્રીજો સુધારો) અધિનિયમ, ૨૦૧૯ દ્વારા ઉમેરવામાં આવેલી કલમ ૧૬ (૬) રાજ્યને કલમ ૪ માં ઉલ્લેખિત વર્ગો સિવાયના નાગરિકોના કોઈપણ આર્થિક રીતે નબળા વર્ગો એટલે કે નાગરિકોના પછાત વર્ગની તરફેણમાં અનામતની જોગવાઈ કરવા માટે સક્ષમ બનાવે છે.કલમ ૪૬ જણાવે છે કે રાજ્ય લોકોના નબળા વર્ગોના અને ખાસ કરીને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના શૈક્ષણિક અને આર્થિક હિતોને વિશેષ કાળજી સાથે પ્રોત્સાહન આપશે અને તેમને સામાજિક અન્યાય અને તમામ પ્રકારના શોષણથી રક્ષણ આપશે.

૫૦. આમ, અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) માં "અનુસૂચિત જાતિ" અને "અનુસૂચિત જનજાતિ" શબ્દોનો ઉપયોગ "નાગરિકોના સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો" સાથે કરવામાં આવ્યો છે, જેનો ઉપયોગ અનુચ્છેદ ૧૬ (૪એ) માં વિશેષ રીતે કરવામાં આવ્યો છે અને અનુચ્છેદ ૪૬માં "લોકોના નબળા વર્ગો" સાથે કરવામાં આવ્યો છે.જો કે, "પછાત વર્ગ" શબ્દનો ઉપયોગ માત્ર કલમ ૧૬ (૪) માં થાય છે.વધુમાં, કલમ ૩૪૦ રાષ્ટ્રપતિને ભારતના પ્રદેશની અંદર સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોની પરિસ્થિતિઓની તપાસ કરવા અને આવા વર્ગના સભ્યોની મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા માટે કેન્દ્ર અથવા કોઈપણ રાજ્ય દ્વારા કયા પગલાં લેવા જોઈએ તે અંગે ભલામણો કરવા માટે એક આયોગની નિમણૂક કરવાની સત્તા આપે છે.અગાઉ વિગતવાર ચર્ચા કરવામાં આવી છે તેમ, કલમ ૩૪૧ રાષ્ટ્રપતિને રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના સંબંધમાં અનુસૂચિત જાતિઓને નિર્દિષ્ટ કરતી જાહેરનામું બહાર પાડવાની સત્તા આપે છે.અનુસૂચિત જનજાતિ માટે કલમ ૩૪૨માં પણ આવી જ જોગવાઈ જોવા મળે છે.૧૪મી ઓગસ્ટ, ૨૦૧૮થી બંધારણ (એકસો બીજો સુધારો અધિનિયમ, ૨૦૧૮) દ્વારા ઉમેરવામાં આવેલી કલમ ૩૪૨એ રાષ્ટ્રપતિને કેન્દ્રીય યાદીમાં સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોને નિર્દિષ્ટ કરવાની સત્તા આપે છે, જે તે રાજ્ય અથવા કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો હોવાનું માનવામાં

આવે છે.બંધારણ (એકસો પાંચમો) સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૨૧ના આધારે કલમ ૩૪૨ (એ) માં કલમ (૨) અને નવી કલમ (૩) નું સ્પષ્ટીકરણ ઉમેરવામાં આવ્યું છે.કલમ ૩૪૧,૩૪૨ અને ૩૪૨એ વચ્ચેનો તફાવત એ છે કે, જ્યારે કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલી સૂચનાઓમાં સંસદ દ્વારા કાયદા દ્વારા સિવાય ફેરફાર કરી શકાતો નથી, ત્યારે કલમ ૩૪૨એની નવી ઉમેરવામાં આવેલી કલમ (૩) રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશને કાયદા દ્વારા તેના પોતાના હેતુઓ માટે સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોની યાદી તૈયાર કરવા અને જાળવવાની મંજૂરી આપે છે, જે કેન્દ્રીય સૂચિથી અલગ હોઈ શકે છે.

૫૧. કલમ ૩૪૧ ની કલમ (૨) માં સમાવિષ્ટ આદેશ ખાસ કરીને સંસદ દ્વારા કાયદા દ્વારા સિવાય, તેની કલમ (૧) હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલી સૂચનામાં કોઈપણ ફેરફારને પ્રતિબંધિત કરે છે.બંધારણમાં એવી કોઈ જોગવાઈ નથી કે જે રાજ્યોને કલમ ૧૫ અથવા ૧૬ હેઠળ અનામતના હેતુ માટે કલમ ૩૪૧ની કલમ (૧) હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલા આવા જાહેરનામામાં કોઈ ફેરફાર કરવાની સત્તા આપે.એવું ન કહી શકાય કે કલમ ૧૬૨ મુજબ, રાજ્યની કારોબારી સત્તા તે બાબતો સુધી વિસ્તરશે કે જેના સંબંધમાં રાજ્યના વિધાનસભાને કાયદો બનાવવાની સત્તા છે.ઉપરોક્ત કલમની જોગવાઈ જણાવે છે કે કોઈ પણ બાબતમાં કે જેના સંબંધમાં

રાજ્યના વિધાનમંડળ અને સંસદને કાયદા બનાવવાની સત્તા હોય, રાજ્યની કારોબારી સત્તા બંધારણ દ્વારા અથવા સંસદ દ્વારા સંઘ અથવા તેના સત્તામંડળોને સ્પષ્ટ રીતે આપવામાં આવેલી કારોબારી શક્તિને આધિન રહેશે અને તેના દ્વારા મર્યાદિત રહેશે.રાજ્યની કાયદાકીય શક્તિનો સ્રોત અનુચ્છેદ ૨૪૬માં જોવા મળે છે, જેના આધારે કોઈ પણ રાજ્યના વિધાનમંડળને સંસદની સાથે સાતમી અનુસૂચિની સૂચિ III માં ગણાયેલી કોઈપણ બાબતોના સંદર્ભમાં કાયદો બનાવવાની સત્તા છે અને તેને ઉપરોક્ત અનુસૂચિની સૂચિ II માં ગણાયેલી કોઈપણ બાબતોના સંદર્ભમાં કાયદો બનાવવાની વિશેષ સત્તા છે.

૫૨. જેમ કે ***ભારત કોકિંગ કોલ લિમિટેડ વિ.બિહાર રાજ્ય અને અન્ય*** [ફૂટનોટ નંબર ૨૧–[૧૯૯૦] ૩ એસસીઆર ૭૪૪:(૧૯૯૦) ૪ એસસીસી ૫૫૭]

> "**૧૯**.....કલમ ૧૬૨ રાજ્યની કારોબારી સત્તાની હદ નક્કી કરે છે, તે જણાવે છે કે રાજ્યની કારોબારી સત્તા તે બાબતો સુધી વિસ્તરશે કે જેના સંબંધમાં રાજ્યની વિધાનસભા કાયદા બનાવવાની સત્તા ધરાવે છે.આમ, રાજ્ય સરકારની કારોબારી સત્તા રાજ્ય વિધાનસભાની કાયદાકીય

સત્તા સાથે સહ–વ્યાપક છે.જો રાજ્ય વિધાનસભા પાસે રાજ્ય સૂચિ અથવા સમવર્તી સૂચિમાં ગણાયેલી બાબત પર કાયદો ઘડવાની સત્તા હોય તો રાજ્ય પાસે બંધારણની અન્ય જોગવાઈઓને આધિન તે બાબતો સાથે વ્યવહાર કરવાની વહીવટી સત્તા છે.વધુમાં, કલમ ૧૬૨ની જોગવાઈમાં જ રાજ્યની કારોબારી સત્તાના ઉપયોગ પર મર્યાદા છે.તે જણાવે છે કે કોઈ પણ બાબતમાં કે જેના સંબંધમાં રાજ્યની વિધાનસભા અને સંસદને કાયદા બનાવવાની સત્તા હોય, રાજ્યની કારોબારી સત્તા બંધારણ દ્વારા અથવા સંસદ દ્વારા સંઘ અથવા તેના અધિકારને સ્પષ્ટ રીતે આપવામાં આવેલી કારોબારી શક્તિની મર્યાદાને આધિન રહેશે.કલમ ૧૬૨ની જોગવાઈમાં સમાવિષ્ટ મર્યાદા સાતમી અનુસૂચિની યાદી IIIમાં ગણાયેલી બાબતોના સંદર્ભમાં રાજ્ય અને કેન્દ્ર સરકારની કાર્યકારી સત્તાના ઉપયોગમાં સંઘર્ષ ટાળવા માટે જરૂરી હતી.....”

૫૩. રાજ્ય સરકારની કારોબારી સત્તા રાજ્ય વિધાનસભાની કાયદાકીય સત્તા સાથે સહ–વ્યાપક હોવા છતાં, સાતમી અનુસૂચિની સૂચિ II અથવા સૂચિ III માંની કોઈ પણ એન્ટ્રી, કલમ ૩૪૧ (૧) હેઠળ તૈયાર કરવામાં

આવેલી રાષ્ટ્રપતિની સૂચિમાં ગણાયેલી જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ અથવા પેટા–વિભાજન કરીને અનામતને તર્કસંગત બનાવવા માટે રાજ્યને કોઈ કાયદાકીય સત્તા પ્રદાન કરતી નથી, જેમ કે આંધ્રપ્રદેશ રાજ્ય દ્વારા આંધ્રપ્રદેશ અનુસૂચિત જાતિ (આરક્ષણનું તર્કસંગતકરણ) અધિનિયમ ૨૦૦૦ પસાર કરીને કરવામાં આવ્યું હતું, ન તો તે કોઈ ચોક્કસ જાતિ માટે ક્વોટા પ્રદાન કરવા અથવા અનામત રાખવા માટે કોઈ સત્તા પ્રદાન કરે છે. બંધારણની કલમ ૩૪૧ (૧) હેઠળ તૈયાર કરવામાં આવેલી રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં સૂચિબદ્ધ "અનુસૂચિત જાતિઓ" માંથી જાતિઓ, જે પંજાબ અને હરિયાણા રાજ્ય દ્વારા પંજાબ અનુસૂચિત જાતિ અને પછાત વર્ગો (સેવાઓમાં આરક્ષણ) અધિનિયમ, ૨૦૦૬ પસાર કરીને કરવાની માંગ કરવામાં આવી હતી.કોઈ વહીવટી અથવા કાયદાકીય સત્તાઓની ગેરહાજરીમાં, રાજ્યો "અનુસૂચિત જાતિઓ" માંથી જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓને વિભાજિત કરવા/પેટા–વિભાજિત કરવા/પેટા–વર્ગીકૃત કરવા/ફરીથી જૂથબદ્ધ કરવા માટે સક્ષમ નથી, ન તો તેઓ સમગ્ર "અનુસૂચિત જાતિઓ" માટે અનામત ક્વોટામાંથી કોઈ ચોક્કસ જાતિ, જાતિ, જનજાતિ માટે ક્વોટા અનામત રાખીને કોઈ પસંદગીયુક્ત વ્યવહાર કરી શકે છે.

૫૪. જોકે રાજ્ય દ્વારા અનુસૂચિત જાતિઓમાંથી જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ અથવા પેટા વિભાજન એ અનુસૂચિત જાતિઓની રાષ્ટ્રપતિની સૂચિમાંથી કોઈપણ જાતિને સામેલ કરવા અથવા બાકાત રાખવા સમાન ન હોઈ શકે, તે ચોક્કસપણે કલમ (૧) હેઠળ સૂચિત જાહેરનામા સાથે છેડછાડ કરવા અથવા તેમાં ફેરફાર કરવા સમાન હશે, જે કલમ (૨) હેઠળ સ્પષ્ટ રીતે પ્રતિબંધિત છે.જ્યારે રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં ગણાયેલી તમામ જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓને બંધારણના હેતુઓ માટે "અનુસૂચિત જાતિઓ" ગણવામાં આવે છે, ત્યારે રાજ્ય દ્વારા સરકારી નોકરીઓ માટે અનુસૂચિત જાતિઓના સમગ્ર વર્ગ માટે અનામત ક્વોટામાંથી કોઈ ચોક્કસ જાતિ અથવા જાતિ અથવા જનજાતિને આપવામાં આવેલી કોઈપણ પસંદગી અથવા અનામત ક્વોટા, ચોક્કસપણે "અનુસૂચિત જાતિઓ" ના અન્ય સભ્યોને અનામતનો લાભ મેળવવાથી વંચિત કરશે. <u>રાજ્ય તરફથી આવી કોઈ પણ કાર્યવાહી માત્ર કલમ ૧૪ની વિરુદ્ધમાં ભેદભાવ અને ઉલ્લંઘન સમાન જ નહીં, પરંતુ બંધારણની કલમ ૩૪૧ સાથે છેડછાડ કરવા સમાન પણ હશે.</u>

૫૫. સ્થાયી કાનૂની સ્થિતિ અનુસાર, બંધારણમાં ઉપયોગમાં લેવાતા દરેક શબ્દ અથવા અભિવ્યક્તિનો હેતુ હોય છે અને બંધારણની તમામ જોગવાઈઓને સુમેળમાં વાંચવી પડે છે જેથી આવા શબ્દ અથવા

અભિવ્યક્તિનો અર્થ બંધારણીય મૂલ્યો અને યોજના દ્વારા માન્ય થાય.કોઈ ચોક્કસ રાજ્યના સંબંધમાં "અનુસૂચિત જાતિ" ના સભ્ય તરીકે વિશેષ દરજ્જો મેળવનાર રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં ગણાયેલી કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા જનજાતિ સાથે સંકળાયેલી વ્યક્તિ બંધારણ હેઠળ સ્થાપિત મૂળભૂત અધિકારો સહિત તમામ અધિકારો મેળવવા માટે હકદાર હશે અને તેથી તે ચોક્કસ રાજ્યમાં આવી રાષ્ટ્રપતિ યાદીમાં ગણાયેલ "અનુસૂચિત જાતિ" ના અન્ય સભ્યોમાંથી પણ સમાન રીતે વર્તવાનો હકદાર હશે.જો કોઈ રાજ્ય કલમ ૧૫ અને ૧૬ હેઠળ મંજૂરી મુજબ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં પ્રવેશ માટે અથવા જાહેર સેવાઓમાં હોદ્દાઓ પર નિમણૂકો માટે સમગ્ર "અનુસૂચિત જાતિઓ" માટે ક્વોટા નક્કી કરીને અનામતની વિશેષ જોગવાઈ કરે છે, તો રાષ્ટ્રપતિ યાદીમાં નિર્દિષ્ટ "અનુસૂચિત જાતિઓ" ના તમામ સભ્યો માટે અનામતનો આવો ક્વોટા ઉપલબ્ધ કરાવવો જોઈએ, કારણ કે આવી સૂચિમાં નિર્દિષ્ટ જાતિઓ, જાતિઓ અને જનજાતિઓના તમામ સભ્યો બંધારણના હેતુઓ માટે "અનુસૂચિત જાતિઓ" હોવાનું માનવામાં આવે છે, અને રાજ્યને "અનુસૂચિત જાતિઓ" ને વધુ પેટા–વર્ગીકરણ અથવા પેટા–વિભાજન કરવાની સત્તા નથી. "અનુસૂચિત જાતિઓ" ની ઉપરોક્ત સૂચિમાંથી ચોક્કસ જાતિ.અગાઉ જણાવ્યા મુજબ, કલમ ૩૪૧નો ઉદ્દેશ્ય બંધારણના હેતુઓ માટે "અનુસૂચિત જાતિઓ" ને નવો વિશેષ દરજ્જો આપવાનો અને રાજ્યોની રાજકીય

દખલગીરીને ઉપરોક્ત જોગવાઈઓના કાર્યક્ષેત્રની બહાર રાખવાનો છે.તેથી, સૌથી નબળી જાતિઓ માટે અનામત આપવાની આડમાં, રાજ્યને જાહેરનામામાં કોઈ ફેરફાર કરવાની મંજૂરી આપી શકાતી ન હતી અને ન તો કલમ ૩૪૧ (૧) હેઠળ પ્રકાશિત આવા જાહેરનામામાં પરોક્ષ રીતે ફેરફાર કરવાની મંજૂરી આપી શકાતી ન હતી.

૫૬. કલમ ૧૫ (૪) એ એક સક્ષમ જોગવાઈ છે જે રાજ્યને નાગરિકોના કોઈપણ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો અથવા અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે વિશેષ જોગવાઈ કરવા સક્ષમ બનાવે છે અને તેની કલમ (૫) રાજ્યને શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં પ્રવેશના સંદર્ભમાં તેમના માટે વિશેષ જોગવાઈઓ કરવા સક્ષમ બનાવે છે.તેવી જ રીતે, કલમ ૧૬ (૪) રાજ્યને નાગરિકોના કોઈપણ પછાત વર્ગની તરફેણમાં નિમણૂકો અથવા હોદ્દાઓના આરક્ષણ માટે કોઈ પણ જોગવાઈ કરવા માટે સક્ષમ બનાવે છે, જે રાજ્યના મતે રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતું નથી.કલમ ૧૫ અને ૧૬ હેઠળની આ જોગવાઈઓ માત્ર જોગવાઈઓને સક્ષમ કરે છે, અને બંધારણની કલમ ૩૪૧ના આધારે વિશેષ દરજ્જો મેળવનાર "અનુસૂચિત જાતિઓ" તરીકે ગણાયેલી જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓને પેટા-વિભાજિત કરવા અથવા ફરીથી વર્ગીકૃત કરવા/પેટા-વર્ગીકૃત કરવા અથવા ફરીથી

જૂથબદ્ધ કરવા માટે કાયદો ઘડવાની સત્તાના સ્ત્રોત તરીકે ગણી શકાય નહીં.

૫૭. અનામત આપવાના બહાનું હેઠળ અથવા સમાજના સૌથી નબળા વર્ગો માટે હકારાત્મક પગલાં લેવાના બહાનું હેઠળ, રાજ્ય રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં ફેરફાર કરી શકે નહીં અને કલમ ૩૪૧ સાથે છેડછાડ કરી શકે નહીં.જો કોઈ વહીવટી અથવા કાયદાકીય સત્તાની ગેરહાજરીમાં રાજ્ય દ્વારા આવી શક્તિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તે સત્તાનો રંગબેરંગી ઉપયોગ હશે. તે ભાગ્યે જ પુનરાવર્તિત કરવાની જરૂર છે કે 'રંગીન કાયદાના સિદ્ધાંત' દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવેલો વિચાર એ છે કે દેખીતી રીતે કાયદો પસાર કરવામાં એક વિધાનસભા હોવા છતાં, તે તેની સત્તાઓની મર્યાદામાં કામ કરવાનો ઈરાદો ધરાવે છે, તેમ છતાં સારમાં અને વાસ્તવિકતામાં, તે સત્તાઓનું ઉલ્લંઘન કરે છે, જે યોગ્ય તપાસ પર જે દેખાય છે તેના દ્વારા ઉલ્લંઘનને ઢાંકવામાં આવે છે, તે માત્ર ઢોંગ અથવા વેશ છે. સારી રીતે સ્થાપિત, "રંગીન કસરત" નો આખો સિદ્ધાંત કહેવત પર આધારિત છે–"તમે પરોક્ષ રીતે તે કરી શકતા નથી જે તમે સીધા કરી શકતા નથી." [ફૂટનોટ *–K.C.Gajapati નારાયણ દેવ વિરુદ્ધ ઓરિસ્સા રાજ્ય (૧૯૫૩) ૨ SCC ૧૭૮] હકારાત્મક કાર્યવાહીના નામે રાજ્યની કોઈપણ કાર્યવાહી, જો બંધારણ દ્વારા મંજૂરી ન હોય તો, બંધારણની

ચોક્કસ જોગવાઈઓ સાથે મોલ્ડિંગ અથવા છેડછાડ કરીને અદાલતો દ્વારા માન્ય અથવા સમર્થન આપી શકાતું નથી.

(૩) ઈ. વી. ચિનૈયાહને અન્ય બેકવર્ડ વર્ગો ને ધ્યાનમાં રાખીને ઇન્દ્ર સેવનીમાં બનાવવામાં આવેલા પ્રમાણપત્ર ઉદ્દેશ્યોની દ્રષ્ટિએ સુધારવાની જરૂર છે?

૫૮. ***ઈ. વી. ચિન્નૈયા*** માં લેવામાં આવેલો મત ***ઈન્દ્ર સાહની*** સાથે સુસંગત ન હતો તેવા અભિપ્રાય માટે ***ઈન્દ્ર સાહની***ના નિર્ણય પર ***દેવિન્દર સિંહ***ની પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે આ ખંડપીઠનું સંદર્ભ આપવા માટે ઘણો ભરોસો મૂક્યો છે, જોકે, મારા મતે, ***ઈન્દ્ર સાહની***એ "અનુસૂચિત જાતિઓ" ના પેટા-વર્ગીકરણના મુદ્દા પર ધ્યાન આપ્યું ન હતું, બંધારણની કલમ ૩૪૧ હેઠળ "અનુસૂચિત જાતિઓ" તરીકે નિર્દિષ્ટ જાતિઓને પેટા-વર્ગીકરણ અથવા પેટા-વિભાજન અથવા ફરીથી જૂથબદ્ધ કરવાની રાજ્યની સત્તા સાથે ઘણું ઓછું વ્યવહાર કર્યો હતો.

૫૯. જ્યાં સુધી ***ઈન્દ્ર સાહનીની*** વાત છે, તથ્યાત્મક બાબત એ હતી કે ભારત સરકારે બંધારણની કલમ ૩૪૦ હેઠળ ૧ જાન્યુઆરી, ૧૯૭૯ના રોજ શ્રી બી. પી. મંડલ (જે મંડલ આયોગ તરીકે ઓળખાય છે) ની અધ્યક્ષતામાં

"બીજા પછાત વર્ગ આયોગ" ની રચના કરી હતી.આ પંચના સંદર્ભની શરતો સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોને વ્યાખ્યાયિત કરવા માટેના માપદંડ નક્કી કરવા, આ રીતે ઓળખ કરાયેલા નાગરિકોના સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોની પ્રગતિ માટે પગલાં લેવાની ભલામણ કરવા અને કેન્દ્ર અથવા કોઈ પણ રાજ્યની બાબતોના સંબંધમાં જાહેર સેવાઓ અને હોદ્દાઓમાં પૂરતા પ્રમાણમાં પ્રતિનિધિત્વ ન ધરાવતા નાગરિકોના આવા પછાત વર્ગોની તરફેણમાં નિમણૂકો અથવા હોદ્દાઓ માટે અનામત આપવાની ઇચ્છનીયતા અથવા અન્યથા તપાસ કરવા માટે હતી.મંડલ પંચની ભલામણો પર ભારત સરકારે પોતે ૧૩ ઓગસ્ટ, ૧૯૯૦ના રોજ એક કાર્યાલયી મેમોરેન્ડમ બહાર પાડ્યું હતું, જેનો ઉદ્દેશ ૭ ઓગસ્ટ, ૧૯૯૦થી તેની સેવાઓમાં સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો માટે અનામતનો વિસ્તાર કરવાનો હતો.ઉપરોક્ત O. M. એ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે પહેલેથી જ અનામત બેઠકો ઉપરાંત SEBC માટે ૨૭ ટકા બેઠકો અનામત રાખી હતી.ઉપરોક્ત ઓ. એમ. બહાર પાડવાથી વ્યાપક વિરોધ થયો અને ઉપરોક્ત મેમોરેન્ડમ પર સવાલ ઉઠાવતા સર્વોચ્ચ અદાલત માં રિટ અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી.આ અદાલતની પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ૧ ઓક્ટોબર, ૧૯૯૦ના તેના આદેશ દ્વારા ૧૩મી ઓગસ્ટ, ૧૯૯૦ના ઉપરોક્ત ઓ. એમ. ની

કામગીરી પર સ્ટે મૂક્યો હતો, જોકે, એસ. ઇ. બી. સી. ને શોધવા માટે જાતિઓની ઓળખની પ્રક્રિયા ચાલુ રાખવાની મંજૂરી આપવામાં આવી હતી.ત્યારબાદ, કેન્દ્રમાં સરકારમાં પરિવર્તનના પરિણામે, ૨૫ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૯૧ના રોજ એસ. ઇ. બી. સી. ના ગરીબ વર્ગોને ૨૭ ટકા ક્વોટામાં પ્રાધાન્ય આપીને અને નાગરિક સેવાઓમાં અન્ય ૧૦ ટકા ખાલી જગ્યાઓ અન્ય આર્થિક રીતે પછાત વર્ગો માટે અનામત રાખીને અનામત આપવામાં આર્થિક માપદંડ રજૂ કરીને ૧૩ ઓગસ્ટ, ૧૯૯૦ના અગાઉના ઓ. એમ. માં સુધારો કરીને અન્ય એક ઓ. એમ. બહાર પાડવામાં આવ્યું હતું, જે અનામતની હાલની કોઈપણ યોજનામાં આવરી લેવામાં આવ્યા નથી, જેને ઉચ્ચ જાતિ અને અન્ય ધર્મોમાં પણ સૌથી ગરીબ લોકો સુધી વિસ્તારવા માટે સમજાવવામાં આવ્યું હતું.૨૫ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૯૧ના ઉપરોક્ત ઓ. એમ. ની બંધારણીયતાને આ અદાલત સમક્ષ પડકારવામાં આવી હતી અને આ બાબતોની સુનાવણી માટે નવ ન્યાયાધીશોની બેન્ચની રચના કરવામાં આવી હતી.આ મામલાની સુનાવણી નવ–ન્યાયાધીશની બેન્ચ દ્વારા અને ૬ દ્વારા કરવામાં આવી હતી:૩ અમુક શરતો અને પૂર્વજરૂરીયાતોને આધિન વિવાદિત O. M. તારીખ ૧૩.૦૮.૧૯૯૦ ની બંધારણીયતા, માન્યતા અને અમલીકરણક્ષમતાને સમર્થન આપવામાં આવ્યું હતું, જ્યારે ૨૫ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૯૧ના બીજા O. M. ના ફકરા ૨ (ii) માં આર્થિક રીતે

પછાત લોકો માટે ૧૦ ટકા વધારાના અનામતની જોગવાઈને ગેરબંધારણીય ઠેરવવામાં આવી હતી અને તેને રદ કરવામાં આવી હતી.છ અલગ અલગ ચુકાદાઓ આપવામાં આવ્યા હતા.અગ્રણી ચુકાદો ***બી. પી. જીવન રેડ્ડી,*** જે. (એમ. એચ. કનિયા, સી. જે., અને એમ. એન. વેંકટાચલિયા, એ. એમ. અહમદી અને પોતે) દ્વારા ***S.Ratnavel પાંડિયન*** અને ***પી. બી. સાવંત, જે. જે.*** સાથે તેમના અલગ ચુકાદાઓ દ્વારા સંમત થયો હતો.

૬૦. ***ઈન્દ્ર સાહની***ની નવ ન્યાયાધીશોની બેન્ચ સમક્ષ ઘણા પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા હતા, જે ***જીવન રેડ્ડી, જે.*** ના અગ્રણી ચુકાદામાં વ્યાપકપણે સૂચવવામાં આવ્યા છે અને તેમાં ચર્ચા કરાયેલા વિવિધ પ્રશ્નો સાથે ચર્ચા કરવામાં આવી છે.ખાસ કરીને અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટેના પ્રશ્નો પ્રશ્ન–૩ (એ), પ્રશ્ન–૩ (ઈ) અને પ્રશ્ન–૧૦ હતા.પ્રશ્ન–૩ (એ) હતો, "કલમ ૧૬ (૪) માં" નાગરિકોનો પછાત વર્ગ "અભિવ્યક્તિનો અર્થ શું છે?"પ્રશ્ન–૩ (ઈ) હતો, "શું પછાત વર્ગ તરીકે નિયુક્ત થનાર વર્ગ અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓની જેમ સ્થિત હોવો જોઈએ?" પ્રશ્ન–૧૦ હતો, "શું પછાત વર્ગોના ગરીબ વર્ગો અને અન્ય લોકો વચ્ચે બીજા મેમોરેન્ડમમાં કરવામાં આવેલ તફાવત કલમ ૧૬ હેઠળ માન્ય હતો?"

૬૧. **ન્યાયમૂર્તિ જીવન રેડ્ડીએ** તેમના અગ્રણી ચુકાદામાં "નાગરિકોના પછાત વર્ગ" ની ઓળખના સંદર્ભમાં પ્રશ્ન ૩ (બી) નો જવાબ આપતા ફકરા ૭૮૧માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:–

> **"૭૮૧. શરૂઆતમાં,** અમે કહી શકીએ કે આ ચર્ચાના હેતુ માટે, અમે અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અનુસૂચિત જાતિઓને અલગ રાખીએ છીએ (કારણ કે તેઓ પછાત વર્ગોમાં સામેલ છે), સિવાય કે ટિપ્પણી કરવા માટે કે કલમ ૧૬ (૪) દ્વારા વિચારવામાં આવેલા પછાત વર્ગોમાં કેટલીક જાતિઓનો સમાવેશ થાય છે–કારણ કે અનુસૂચિત જાતિઓમાં ઘણી જાતિઓનો સમાવેશ થાય છે તે વાતને નકારી શકાય નહીં."

૬૨. ન્યાયમૂર્તિ ***જીવન રેડ્ડી*** એ "મીન ટેસ્ટ" અને "ક્રીમી લેયર ટેસ્ટ" ના પ્રશ્ન નંબરના સંદર્ભમાં આ મુદ્દા પર વધુ ચર્ચા કરી. ૩ (ડી) અને પૃષ્ઠ ૭૨૫ પર ફકરા ૭૯૨ માં એક વિશેષ નોંધ કરી કે:–

"<u>આ ચર્ચા માત્ર અન્ય પછાત વર્ગો સુધી મર્યાદિત છે અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અનુસૂચિત જાતિઓના કિસ્સામાં તેની કોઈ સુસંગતતા નથી.</u>"

૬૩. પ્રશ્ન નં. માં સામેલ મુદ્દાઓનો સારાંશ આપતી વખતે. ૩, **ન્યાયમૂર્તિ જીવન રેડ્ડી**એ પેરા ૭૯૬ અને ૭૯૭માં નીચે મુજબ ચુકાદો આપ્યો હતોઃ–

"**૭૯૬.–૭૯૭.**હવે આપણે પ્રશ્ન નંબર ૩ હેઠળ આપણી ચર્ચાનો સારાંશ આપી શકીએ છીએ.((અ) જાતિ ભારતમાં એક સામાજિક વર્ગ હોઈ શકે છે અને ઘણી વાર હોઈ શકે છે.જો તે સામાજિક રીતે પછાત છે, તો તે કલમ ૧૬ (૪) ના હેતુઓ માટે પછાત વર્ગ હશે.બિન–હિંદુઓમાં, ઘણા વ્યવસાયિક જૂથો, સંપ્રદાયો અને સંપ્રદાયો છે, જે ઐતિહાસિક કારણોસર સામાજિક રીતે પછાત છે.તેઓ પણ કલમ ૧૬ (૪) ના હેતુઓ માટે પછાત સામાજિક સમૂહોનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે.((ખ) પછાત વર્ગોની ઓળખની પ્રક્રિયા કે પદ્ધતિ બંધારણ કે કાયદો દ્વારા સૂચવવામાં આવી નથી.ન તો અદાલત માટે આવી કોઈ પ્રક્રિયા અથવા પદ્ધતિ નક્કી કરવી શક્ય અથવા સલાહભર્યું છે.તે ઓળખવા માટે નિમણૂક

કરાયેલ સત્તાધિકારી પર છોડી દેવું જોઈએ.તે અનુકૂળ લાગે તેવી પદ્ધતિ/પ્રક્રિયા અપનાવી શકે છે અને જ્યાં સુધી તેનો સર્વે સમગ્ર વસ્તીને આવરી લે છે, ત્યાં સુધી તેના પર કોઈ વાંધો ઉઠાવી શકાય નહીં.પછાત વર્ગોની ઓળખ ચોક્કસપણે અન્ય જૂથો, વર્ગો અને લોકોના વર્ગો વચ્ચેની જાતિઓના સંદર્ભમાં કરી શકાય છે.વ્યક્તિ જાતિઓ સાથે પ્રક્રિયા શરૂ કરી શકે છે, જ્યાં પણ તેઓ જોવા મળે છે, માપદંડ (પછાતપણું નક્કી કરવા માટે વિકસિત) લાગુ કરી શકે છે અને શોધી શકે છે કે તે માપદંડને સંતોષે છે કે કેમ.જો તે કરે તો–જે બહાર આવે છે તે કલમ ૧૬ (૪) ના અર્થમાં અને તેના હેતુઓ માટે "નાગરિકોનો પછાત વર્ગ" છે.સમાન પ્રક્રિયા અન્ય વ્યવસાયિક જૂથો, સમુદાયો અને વર્ગોના કિસ્સામાં અપનાવી શકાય છે, જેથી સમગ્ર વસ્તીને આવરી શકાય.કેન્દ્રિય વિચાર અને એકંદર ઉદ્દેશ સમાજમાં ઉપલબ્ધ તમામ જૂથો, વર્ગો અને વર્ગોને ધ્યાનમાં લેવાનો હોવો જોઈએ.જાતિ દેશની મોટાભાગની વસ્તીને આવરી લેતા હાલના, ઓળખી શકાય તેવા સામાજિક જૂથ/વર્ગનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે, તેથી કોઈ પણ વ્યક્તિ તેની સાથે શરૂઆત કરી શકે છે અને પછી અન્ય જૂથો, વિભાગો અને વર્ગોમાં જઈ શકે છે.(સી) કોઈ વર્ગને

પછાત વર્ગ તરીકે નિયુક્ત કરવો જરૂરી નથી કે તે અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓની જેમ સ્થિત હોય.(ડી) 'ક્રીમી લેયર' ને બાકાત રાખી શકાય છે અને તેને બાકાત રાખવો જોઈએ.(ઇ) એવું કહેવું યોગ્ય નથી કે અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) દ્વારા વિચારવામાં આવેલ પછાત વર્ગ અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) અને અનુચ્છેદ ૩૪૦માં ઉલ્લેખિત સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો સુધી મર્યાદિત છે.તે ઘણી પહોળી છે.સામાજિક અને શૈક્ષણિક પછાતપણાની કસોટી અથવા જરૂરિયાત અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને લાગુ કરી શકાતી નથી, જેઓ નિઃશંકપણે "નાગરિકોના પછાત વર્ગ" અભિવ્યક્તિમાં આવે છે.કલમ ૧૬ (૪) માં સામાજિક પછાતપણું પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો હોવાનું જણાય છે.અલબત્ત, સામાજિક, શૈક્ષણિક અને આર્થિક પછાતપણું ભારતીય સંદર્ભમાં નજીકથી જોડાયેલું છે.કલમ ૧૬ (૪) દ્વારા વિચારણા કરાયેલા વર્ગો કલમ ૧૫ (૪) દ્વારા વિચારણા કરાયેલા વર્ગો કરતાં વધુ વ્યાપક હોઈ શકે છે."

૬૪. ***પાંડિયાન, જે.*** એ ફકરા ૩૯ માં તેમના સહમત અભિપ્રાયમાં અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૧૬ (૪) માં આવતા "નાગરિકોનો પછાત વર્ગ" શબ્દો બંધારણમાં ન તો વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવ્યા છે અને ન તો સમજાવવામાં આવ્યા છે, જો કે કલમ ૧૫ (૪) માં આવતા સમાન શબ્દોને "સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે" લાયકાત ધરાવતા શબ્દસમૂહ દ્વારા અનુસરવામાં આવે છે.ફકરા–૧૨૬માં તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે કોઈ વર્ગને પછાત વર્ગ તરીકે નિયુક્ત કરવો જરૂરી નથી કે તે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની જેમ સ્થિત હોવો જોઈએ.

૬૫. ન્યાયમૂર્તિ ***પી. બી. સાવંતે*** તેમના સંમત ચુકાદામાં ફકરા ૪૧૭ હેઠળ અવલોકન કર્યું:–

> "**૪૧૭.** કલમ ૧૬ (૪) હેઠળ, રાજ્યની નોકરીઓમાં અનામત "લોકોના વર્ગ" માટે પૂરી પાડવામાં આવે છે જે "પછાત" હોવા જોઈએ અને "રાજ્યના મતે" રાજ્યની સેવાઓમાં "પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ નથી".કલમ ૪૬ હેઠળ, રાજ્યએ લોકોના "નબળા વર્ગો" અને "ખાસ કરીને" અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના "શૈક્ષણિક અને આર્થિક હિતો" ને "વિશેષ કાળજી સાથે

પ્રોત્સાહન આપવું" અને તેમને "સામાજિક અન્યાય" અને "તમામ પ્રકારના શોષણ" થી "રક્ષણ" કરવું જરૂરી છે.વર્તમાન કેસમાં, અમે અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓની તરફેણમાં અનામત સાથે સંબંધિત નથી, તેથી કલમ ૩૩૫ નો ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી નથી, સિવાય કે તે નિર્દેશ કરે કે, ત્યાં પૂરી પાડવામાં આવેલી શરતોમાં, સેવાઓમાં અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓના દાવાઓને વહીવટી કાર્યક્ષમતાની જાળવણી સાથે સુસંગત રીતે ધ્યાનમાં લેવા જોઈએ. તેથી તેનો અર્થ એ હોવો જોઈએ કે નાગરિકોના અન્ય પછાત વર્ગ અને નબળા વર્ગના દાવાઓને પણ કાર્યક્ષમતા જાળવવા સાથે સુસંગત રીતે ધ્યાનમાં લેવા જોઈએ.તેથી, જેમને અનામત આપવામાં આવે છે, તેમની કાર્યક્ષમતાનો અર્થ ગમે તે હોય, વહીવટી કાર્યક્ષમતાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ નહીં.તે બંધારણનો જ આદેશ છે."

૬૬. ધ્યાનમાં લીધા પછી, ઈન્દ્ર સાહનીમાં નિર્ધારિત સિદ્ધાંતો, ઈ. વી. ચિન્નૈયામાં ***ન્યાયમૂર્તિ હેગડેએ*** ફકરા ૩૮ માં નીચે મુજબ યોગ્ય રીતે અવલોકન કર્યું:–

"૩૮. સામાવાળાઓ વતી, એ તરફ ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું હતું કે *ઇન્દ્રા સાહની કેસમાં* [૧૯૯૨ સપ્લિમેન્ટ (૩) એસસીસી ૨૧૭:૧૯૯૨ એસ. સી. સી. (એલ એન્ડ એસ) પૂરક ૧:(૧૯૯૨) ૨૨ એ. ટી. સી. ૩૮૫] કોર્ટે અન્ય પછાત સમુદાયોને તેમના તુલનાત્મક અવિકસિતતાના આધારે પછાત અને વધુ પછાત તરીકે પેટા–વર્ગીકરણની મંજૂરી આપી હતી, તેથી, અનુસૂચિત જાતિઓની રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં ગણાયેલા વર્ગમાં સમાન વર્ગીકરણ કાયદામાં સ્વીકાર્ય છે. અમને નથી લાગતું કે ઇન્દ્રા સાહની કેસમાં [૧૯૯૨ સપ્લિમેન્ટ (૩) એસ. સી. સી. ૨૧૭:૧૯૯૨ એસ. સી. સી. (એલ એન્ડ એસ) પૂરક ૧:(૧૯૯૨) ૨૨ અન્ય પછાત વર્ગોના પેટા વર્ગીકરણ માટે એટીસી ૩૮૫] ને રાષ્ટ્રપતિ યાદીમાં અનુસૂચિત જાતિઓના પેટા વર્ગીકરણ અથવા પેટા જૂથ માટે પૂર્વવર્તી કાયદા તરીકે લાગુ કરી શકાય છે કારણ કે તે જ ચુકાદાએ ખાસ કરીને એવું માન્યું છે કે અન્ય પછાત વર્ગોનો પેટા વિભાગ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને લાગુ પડતો નથી. અમારું માનવું છે કે આ સ્પષ્ટ કારણ છે એટલે કે બંધારણે પોતે જ

અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની સૂચિને રાજ્ય સરકારોના હસ્તક્ષેપથી દૂર રાખી છે."

૬૭. ***ન્યાયમૂર્તિ એચ. કે. સેમા,*** ન્યાયાધીશે ઇ. વી. ચિન્નાયામાં ***ન્યાયમૂર્તિ હેગડે*** સાથે સંમતિ દર્શાવતા ફકરા ૪૮માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:–

> "૪૮. *ઇન્દ્ર સાહની વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા* [૧૯૯૨ સપ્લિમેંટ (૩) એસસીસી ૨૧૭:૧૯૯૨ એસ. સી. સી. (એલ એન્ડ એસ) પૂરક ૧:(૧૯૯૨) ૨૨ ATC ૩૮૫] આ અદાલતે SCC p.૭૨૫ કે ક્રીમી લેયરની ચર્ચા માત્ર અન્ય પછાત વર્ગો સુધી મર્યાદિત છે અને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના કિસ્સામાં તેની કોઈ સુસંગતતા નથી."

૬૮. ન્યાયમૂર્તિ એસ. બી. સિંહાએ પણ તેમના સહમત અભિપ્રાયમાં ફકરા ૭૬ અને ૯૨માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:–

"૭૬. *ઇન્દ્ર સાહની વિરુદ્ધ ભારત સંઘ* [૧૯૯૨ સપ્લિમેન્ટ (૩) એસ. સી. સી. ૨૧૭ માં આ અદાલતના નિર્ણયને ધ્યાનમાં રાખીને:૧૯૯૨ એસ. સી. સી. (એલ એન્ડ એસ) પૂરક ૧:(૧૯૯૨) ૨૨ ATC ૩૮૫] પછાત વર્ગના નાગરિકોને ચાર જુદી જુદી શ્રેણીઓમાં વર્ગીકૃત કરી શકાય છે–(i) વધુ પછાત, (ii) પછાત, (iii) અનુસૂચિત જાતિ અને (iv) અનુસૂચિત જનજાતિ.એક દલીલ કરવામાં આવી છે કે ઇન્દ્ર સાહની [૧૯૯૨ સપ (૩) એસ. સી. સી. ૨૧૭:૧૯૯૨ એસ. સી. સી. (એલ એન્ડ એસ) પૂરક ૧: (૧૯૯૨) ૨૨ એ. ટી. સી. ૩૮૫] કોર્ટે અન્ય પછાત વર્ગોમાં વર્ગીકરણની મંજૂરી આપી હતી અને આ સિદ્ધાંત અનુસૂચિત જાતિના સભ્યોને કેમ લાગુ નહીં થાય તેનું કોઈ કારણ નથી.ઇન્દ્ર સાહની [૧૯૯૨ સપ (૩) એસ. સી. સી. ૨૧૭:૧૯૯૨ એસ. સી. સી. (એલ એન્ડ એસ) પૂરક ૧: (૧૯૯૨) ૨૨ ATC ૩૮૫] પોતે આ અદાલતે સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું હતું કે તે અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના સભ્યોના સંબંધમાં પ્રશ્ન સાથે સંબંધિત નથી. (૭૨૫ પર એસ. સી. સી. પેરા ૭૯૨) એ નોંધવું સુસંગત છે કે જીવન રેડ્ડી, જે. દ્વારા ઘડવાફકરા આવેલ પ્રશ્ન ૫ માત્ર

પછાત વર્ગોફકરા પછાત અને વધુ પછાત વર્ગોફકરા વધુ વિભાજનના સંબંધફકરા હતો. <u>સલાહપૂર્વક, અનુસૂચિત જાતિઓના વધુ પછાત અને પછાત અનુસૂચિત જાતિઓમાં વિભાજન અંગે કોઈ પ્રશ્ન ઘડવામાં આવ્યો ન હતો.</u>

૯૨. વિવાદિત કાયદો તેમજ હાઈકોર્ટનો ચુકાદો પણ *<u>ઈન્દ્ર સાહની</u>* [૧૯૯૨ સપ્લિમેન્ટ (૩) એસ. સી. સી. ૨૧૭ના અવલોકનો પર આધારિત છે:૧૯૯૨ એસ. સી. સી. (એલ એન્ડ એસ) પૂરક ૧:(૧૯૯૨) ૨૨ ATC ૩૮૫] કે પછાત વર્ગોને પછાત અને વધુ પછાત વર્ગ તરીકે વર્ગીકૃત કરવા માટે રાજ્ય માટે કોઈ બંધારણીય અથવા કાનૂની પ્રતિબંધ નથી.જો કે, આ અદાલતે બંધારણની કલમ ૧૬ (૪) નો ઉલ્લેખ કરતી વખતે જણાવ્યું હતું કે તેણે માત્ર એક જ વર્ગ એટલે કે નાગરિકોના પછાત વર્ગને નીચેની શરતોમાં માન્યતા આપી હતી:(એસ. સી. સી. પી. ૭૧૬, ફકરા ૭૮૧)

"૭૮૧. શરૂઆતમાં, અમે કહી શકીએ કે આ ચર્ચાના હેતુ માટે, અમે અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અનુસૂચિત જાતિઓને અલગ રાખીએ છીએ (કારણ કે તેઓ પછાત

વર્ગોમાં સામેલ છે), સિવાય કે ટિપ્પણી કરવા માટે કે કલમ ૧૬ (૪) દ્વારા વિચારવામાં આવેલા પછાત વર્ગોમાં કેટલીક જાતિઓનો સમાવેશ થાય છે–કારણ કે અનુસૂચિત જાતિઓમાં ઘણી જાતિઓનો સમાવેશ થાય છે તે વાતને નકારી શકાય નહીં."

૬૯. *અશોક કુમાર ઠાકુર વિ. ભારત સંઘ અને અન્યો, [૨૦૦૭ ૭ એસસીઆર ૬૩ : (૨૦૦૮) ૬ એસસીસી ૧]* માં પાંચ જજોના અન્ય ચુકાદાએ, "ક્રીમી લેયર" સિદ્ધાંત અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને લાગુ પડે છે કે કેમ તે મુદ્દે અગાઉના ચુકાદાઓને ધ્યાનમાં લીધા પછી, એવું માન્યું હતું કે ઉપરોક્ત સિદ્ધાંત અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને લાગુ કરી શકાતો નથી કારણ કે તેઓ પોતે અલગ વર્ગો છે.ચોક્કસપણે કહીએ તો, તે નીચે મુજબ હતું:–

"૧૮૪. અત્યાર સુધી, આ અદાલતે અનામતના હેતુ માટે સમાનતાના સામાન્ય સિદ્ધાંત પર "ક્રીમી લેયર" સિદ્ધાંત લાગુ કર્યો નથી. અત્યાર સુધી "ક્રીમી લેયર" માત્ર પછાત વર્ગને ઓળખવા માટે લાગુ કરવામાં આવ્યું છે, કારણ કે તેમાં પછાત વર્ગો નક્કી કરવા માટે ચોક્કસ પરિમાણોની જરૂર

હતી.“ક્રીમી લેયર "સિદ્ધાંત પછાત વર્ગોને ઓળખવા માટેના પરિમાણોમાંનું એક છે.તેથી, મુખ્યત્વે, "ક્રીમી લેયર" સિદ્ધાંત એસટી અને એસસીને લાગુ કરી શકાતો નથી, કારણ કે એસસી અને એસટી પોતે અલગ વર્ગો છે. રે, સી. જે. એ અગાઉના એક નિર્ણયમાં જણાવ્યું હતું કે "અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ જાતિના સામાન્ય અર્થમાં આવતી જાતિ નથી". અને બંધારણની કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨ હેઠળ ભારતના રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા જાહેરનામાના આધારે તેમની ઓળખ કરવામાં આવે છે. રાષ્ટ્રપતિ, રાજ્યપાલ સાથે પરામર્શ કર્યા પછી, જાહેર સૂચના દ્વારા, જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથોને સ્પષ્ટ કરી શકે છે, જે બંધારણના હેતુ માટે અનુસૂચિત જાતિઓ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવશે.એકવાર જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવે તે પછી, તેઓ અનુસૂચિત જાતિ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિના સભ્યો હોવાનું માનવામાં આવે છે, જે લાગુ પડે. *ઈ. વી. ચિન્નૈયા* [(૨૦૦૫) ૧ એસ. સી. સી. ૩૯૪] માં બહુમતી

ચુકાદા સાથે સંમત થતાં, એસ. બી. સિન્હા, જે. એ કહ્યું:(એસ. સી. સી. પૃષ્ઠ ૪૦૩)

"અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ આપણા બંધારણમાં વિશેષ સ્થાન ધરાવે છે.ભારતના રાષ્ટ્રપતિ એ જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના ભાગો અથવા જૂથોને સ્પષ્ટ કરવાની સત્તાનો એકમાત્ર ભંડાર છે, જે બંધારણના હેતુઓ માટે અનુસૂચિત જાતિઓ હોવાનું માનવામાં આવશે.બંધારણ (અનુસૂચિત જાતિ) આદેશ, ૧૯૫૦ કલમ ૩૪૧ (૧) ના સંદર્ભમાં બનાવવામાં આવ્યો છે.કલમ ૩૪૧ અને ૩૪૨નો ઉદ્દેશ અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના આદેશમાં નિર્દિષ્ટ નાગરિકોના પછાત વર્ગને આર્થિક અને શૈક્ષણિક પછાતપણાને ધ્યાનમાં રાખીને રક્ષણ આપવાની જોગવાઈ કરવાનો છે, જેનાથી તેઓ પીડાય છે.કોઈપણ કાયદો કે જે તેમને તેના કાર્યક્ષેત્રમાંથી બહાર લાવશે અથવા ભારતના રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા આદેશ સાથે છેડછાડ કરશે તે ગેરબંધારણીય હશે.(પરિચ્છેદ ૫૨,૧૧૧ અને ૮૪)

(ભાર મૂકવામાં આવે છે)

> ૧૮૬. વધુમાં, શરૂઆતથી જ, અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને એક અલગ શ્રેણી તરીકે ગણવામાં આવતી હતી અને આવા વર્ગોની ઓળખ અંગે કોઈએ ક્યારેય વિવાદ કર્યો ન હતો.જ્યાં સુધી "ક્રીમી લેયર" ને સમાનતાના સિદ્ધાંતોમાંથી એક તરીકે લાગુ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને લાગુ કરી શકાતી નથી.અત્યાર સુધી તે માત્ર સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોને ઓળખવા માટે લાગુ કરવામાં આવતું હતું.અમે સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે અનામતના હેતુ માટે "ક્રીમી લેયર" ના સિદ્ધાંતો અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે લાગુ પડતા નથી."

૭૦. <u>ઉપરોક્ત બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને, મારો અભિપ્રાય છે કે ઈન્દ્ર સાહનીએ સામાજિક પછાતપણાની દ્રષ્ટિએ "પછાત વર્ગ" ને વ્યાખ્યાયિત કરવાનો પ્રયાસ કર્યો હોવા છતાં, કલમ ૧૬ (૪) ના હેતુ માટે "પછાત વર્ગ" ની મર્યાદાને ધ્યાનમાં લેતી વખતે, તેણે અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓના મુદ્દા સાથે ખાસ કરીને કલમ</u>

૩૪૧/૩૪૨ ના પ્રકાશમાં વ્યવહાર કર્યો ન હતો, પરંતુ તેણે સ્પષ્ટ રીતે અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓને વિચારણાના કાર્યક્ષેત્રની બહાર રાખ્યા હતા. અનુસૂચિત જાતિઓ પછાત વર્ગોમાં સૌથી પછાત વર્ગ હોવાથી અને કલમ ૩૪૧ના આધારે વિશેષ દરજ્જો પ્રાપ્ત કર્યા પછી, "પછાત વર્ગ" ને "અનુસૂચિત જાતિ" તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવાનો પ્રશ્ન ઊભો થયો ન હતો, અને બંધારણની કલમ ૧૬ (૪) ના હેતુઓ માટે ઇન્દ્ર સાહનીમાં યોગ્ય રીતે વ્યવહાર કરવામાં આવ્યો ન હતો.

૭૧. જ્યાં સુધી કલમ ૧૫ (૪) અને ૧૫ (૫) નો સંબંધ છે ત્યાં સુધી "સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો" શબ્દો પહેલાં "કોઈપણ" શબ્દનો ઉપયોગ અને "અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓ" પહેલાં "શબ્દનો ઉપયોગ સ્પષ્ટપણે સૂચવે છે કે ઉપરોક્ત જોગવાઈઓ" અન્ય પછાત વર્ગો "સાથે સંબંધિત છે જે સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત છે, અને ઉપરોક્ત જોગવાઈઓ" અનુસૂચિત જાતિઓ "અને" અનુસૂચિત જનજાતિઓ "સાથે પણ સંબંધિત છે, જો કે" અનુસૂચિત જાતિઓ "ને કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત કરવામાં આવે તે પછી તેમને વધુ ઓળખની જરૂર નથી. *અશોક કુમાર ઠાકુર [(૨૦૦૭) ૭ એસસીઆર ૬૩ : (૨૦૦૮) ૬ એસસીસી ૧] માં* યોગ્ય રીતે દર્શાવ્યા મુજબ, * "ક્રીમી લેયર" સિદ્ધાંત પછાત વર્ગોને ઓળખવા માટેના માપદંડોમાંનું એક છે.

કલમ ૩૪૧ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં પહેલેથી જ "અનુસૂચિત જાતિઓ" નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હોવાથી, ઉપરોક્ત ક્રીમી લેયર સિદ્ધાંત "અનુસૂચિત જાતિઓ" ને પછાત વર્ગ તરીકે ઓળખવા માટે લાગુ કરી શકાતો નથી.મારા મતે, પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ઇન્દ્રા સાહનીને સંપૂર્ણ રીતે ખોટી રીતે વાંચી અને ખોટું અર્થઘટન કર્યું છે, એવું અભિપ્રાય આપવા માટે કે ઇન્દ્રા સાહનીએ અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓ સહિત પછાત વર્ગોના પેટા-વર્ગીકરણની મંજૂરી આપી હતી, તેના બદલે તેમને સ્પષ્ટ રીતે *ઇન્દ્રા સાહનીની* નવ-ન્યાયાધીશની ખંડપીઠે વિચારણાના કાર્યક્ષેત્રની બહાર રાખ્યા હતા.

૭૨. *જરનૈલ સિંહ* પર મૂકવામાં આવેલી નિર્ભરતા પણ સંપૂર્ણપણે ખોટી છે.*જરનૈલ સિંહ* કેસમાં, પાંચ ન્યાયાધીશોની બેન્ચને *નાગરાજ*માં નિર્ધારિત કાયદાની ચોકસાઈની તપાસ કરવા માટે બોલાવવામાં આવી હતી.*જરનૈલ સિંહ*ના પેરા-૧૭માં ખંડપીઠે અવલોકન કર્યું હતું કેઃ-

> "*ચિન્નૈયા*ના ચુકાદાને ત્રણ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ૨૦મી ઓગસ્ટ, ૨૦૧૪ના આદેશ દ્વારા મોટી ખંડપીઠે મોકલ્યો છે.આનું કારણ એ છે કે, ત્રણ ન્યાયાધીશોની બેન્ચ અનુસાર, *ચિન્નૈયા* ભારતના બંધારણની કલમ ૩૩૮ અને

ઇન્દ્ર સાહનીની વિરુદ્ધ છે.*ચિન્નૈયા*ની શુદ્ધતા આપણી સામે ઊભી થતી નથી, તેથી આપણે આ સંદર્ભ વિશે વધુ કહેવાની જરૂર નથી જે તેના પોતાના ગુણદોષ પર નક્કી કરવામાં આવશે."

૭૩. ઉપર નોંધ્યા પછી, *જરનૈલ સિંહ*ની પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે *અશોક કુમાર* [[૨૦૦૭] ૭ એસસીઆર ૬૩ : (૨૦૦૮) ૬ એસસીસી ૧] કેસમાં પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે લીધેલા અભિપ્રાય સાથે સંમત થયા ન હતા કે ક્રીમી લેયર સિદ્ધાંત માત્ર ઓળખનો સિદ્ધાંત છે અને સમાનતાનો સિદ્ધાંત નથી. *જરનૈલ સિંહ*ની ખંડપીઠે *એમ. નાગરાજ અને અન્યો વિરુદ્ધ ભારત સંઘ અને અન્યો* [[૨૦૦૬] સપ્લી. ૭ એસસીઆર ૩૩૬ : (૨૦૦૬) ૮ એસસીસી ૨૧૨] ના નિર્ણયના તે ભાગ સાથે સંમતિ વ્યક્ત કરી હતી, જેમાં એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે ક્રીમી લેયર ટેસ્ટ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને મૂળભૂત માળખા પરીક્ષણની અરજીની કવાયતમાં લાગુ પડે છે, જો કે, જ્યારે નાગરાજે રાજ્યોને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની બાબતમાં પછાતપણાની માત્રાત્મક માહિતી એકત્રિત કરવાની જરૂર હતી ત્યારે તે *નાગરાજ* સાથે સહમત ન હતા.*જરનૈલ સિંહ*ની ખંડપીઠે જણાવ્યું હતું કે "તે સ્પષ્ટ રીતે ઇન્દ્ર સાહનીની વિરુદ્ધ હશે, જેમણે એવું માન્યું હતું

કે સામાજિક અને શૈક્ષણિક પછાતપણાની જરૂરિયાત અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓને લાગુ કરી શકાતી નથી, જેઓ અનિવાર્યપણે" નાગરિકોના પછાત વર્ગ "અભિવ્યક્તિમાં આવે છે અને તેથી *નાગરાજ*ના ચુકાદાને આ આધાર પર ખરાબ જાહેર કરવો પડશે." મારા મતે, *જરનૈલ સિંહ*ના આવા અવલોકનો સ્વ–વિરોધાભાસી છે.કોઈ પણ સંજોગોમાં, ખંડપીઠે કલમ ૩૪૧ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં સૂચિત "અનુસૂચિત જાતિઓ" નું પેટા–વર્ગીકરણ રાજ્યો દ્વારા કરવાની મંજૂરી છે કે કેમ તે મુદ્દા સાથે વ્યવહાર કરવાનો કે તેની સાથે વ્યવહાર કરવાનો કોઈ પ્રસંગ નહોતો.

૭૪. તે ખૂબ જ સામાન્ય છે કે બંધારણીય બેંચો તેમના ચુકાદાઓમાં ઘણા જટિલ તથ્યો અને કાનૂની મુદ્દાઓ સાથે વ્યવહાર કરે છે.ચુકાદાના મુખ્ય ભાગમાં જે કહેવામાં આવ્યું છે તે અન્ય અદાલતો માટે પૂર્વવર્તી અથવા બંધનકર્તા બનશે નહીં.બંધારણીય બેંચના ચુકાદાઓ તેમની સમક્ષ વિચારણા માટે ઊભા થયેલા પ્રશ્નોના સંદર્ભમાં વાંચવાના હોય છે.સામેલ મુદ્દાઓ નક્કી કરવા માટે ચુકાદામાં કરવામાં આવેલા કેટલાક અવલોકનો જરૂરી હોઈ શકે છે, પરંતુ ચુકાદો આપતી વખતે કાયદા પર કરવામાં આવેલા દરેક નિરીક્ષણની પૂર્વવર્તી તરીકે બંધનકર્તા અસર ન પણ હોઈ શકે.અદાલત સમક્ષ પૂછવામાં આવેલા પ્રશ્ન પર સીધા નહીં, પરંતુ

આકસ્મિક અથવા કોલેટરલ રીતે વ્યક્ત કરાયેલ કોઈપણ નિરીક્ષણ અથવા ટિપ્પણી અથવા અભિપ્રાય 'આજ્ઞાકારી આદેશ' હશે, 'પૂર્વવર્તી' નહીં.નિર્ણય એ એક સત્તા છે કે તે શું નક્કી કરે છે અને તેમાંથી તાર્કિક રીતે શું અનુમાન કરી શકાય છે, જેમ કે *હરિયાણા રાજ્ય વિ. રણબીર ઉર્ફે રાણા.* [[૨૦૦૬] ૩ એસસીઆર ૮૬૪ : (૨૦૦૬) ૫ એસસીસી ૧૬૭] ***એ. ડી. એમ. જબલપુર વિ. શિવકાંત શુક્લા*** [(૧૯૭૬) ૮ એસસીસી ૫૨૧] માં એવું પણ જોવા મળ્યું હતું કે જે નિવેદનો ગુણોત્તર નિર્ણયનો ભાગ નથી અને તે અધિકૃત નથી.

૭૫. કોઈ પણ કેસમાં–*ઈન્દ્ર સાહની* અથવા *જરનૈલ સિંહ*, કલમ ૩૪૧ ના સંદર્ભમાં "અનુસૂચિત જાતિઓ" ના પેટા–વર્ગીકરણનો મુદ્દો ઉઠાવવામાં આવ્યો ન હતો અથવા દલીલ કરવામાં આવી ન હતી, ન તો સંબંધિત બેંચો દ્વારા નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો, જેમ કે *ઈ. વી. ચિન્નૈયા*માં ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો અને નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો.તેથી, *ઈ. વી. ચિન્નૈયામાં* નિર્ધારિત કાયદો *ઈન્દ્ર સાહની* અથવા *જરનૈલ સિંહ* સાથે સુસંગત ન હતો તેવું માનવું એ એક ભ્રાંતિ હશે.

૭૬. મેં એવું માન્યું છે કે કલમ ૩૪૧ હેઠળ સૂચિત રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં "અનુસૂચિત જાતિઓ" તરીકે નિર્દિષ્ટ જાતિઓ, જાતિઓ અથવા

જનજાતિઓને પેટા–વર્ગીકૃત કરવા અથવા પેટા–વિભાજિત કરવા અથવા ફરીથી જૂથબદ્ધ કરવા માટે રાજ્ય પાસે ન તો વહીવટી કે કાયદાકીય સત્તા છે, તેથી પેટા–વર્ગીકરણ માટેના માપદંડ અથવા માપદંડ, અથવા પેટા–વર્ગીકરણ માટે રાજ્ય દ્વારા માત્રાત્મક માહિતી વગેરે એકત્રિત કરવાની જરૂરિયાતને લગતા અન્ય પ્રશ્નો પર ધ્યાન આપવાની જરૂર નથી.

અસરકારક કાર્યવાહી અને બંધારણીય માળખું

૭૭. રાજ્યોની હકારાત્મક ક્રિયાઓ બંધારણીય માળખામાં હોવી જોઈએ, અને જો તે ન હોય તો, અદાલતો બંધારણમાં સમાવિષ્ટ ઓક્ક્સ આદેશોને નમાવીને અથવા ઢાળવાથી તેને બહાલી આપી શકતી નથી.કલમ ૧૪૨નો ઉપયોગ તેના વિસ્તારની પહોળાઈ હોવા છતાં, આ વિષય સાથે સંબંધિત બંધારણીય જોગવાઈઓની અવગણના કરીને અને આ રીતે પરોક્ષ રીતે કંઈક પ્રાપ્ત કરીને નવી ઈમારત બનાવવા માટે કરી શકાતો નથી, જે સીધી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી. *સુપ્રીમ કોર્ટ બાર એસોસિએશન વિરુદ્ધ ભારત સંઘ અને અન્યના* [૨૫ [૧૯૯૮] ૨ એસસીઆર ૭૯૫:(૧૯૯૮) ૪ એસસીસી ૪૦૯] કેસમાં બંધારણીય ખંડપીઠે આપેલા ઐતિહાસિક ચુકાદામાં જણાવ્યા મુજબ.

“૪૭. બંધારણની કલમ ૧૪૨ હેઠળ આ અદાલતની સંપૂર્ણ સત્તાઓ અદાલતમાં સહજ છે અને તે સત્તાઓને પૂરક છે જે ખાસ કરીને વિવિધ કાયદાઓ દ્વારા અદાલતને આપવામાં આવે છે, જોકે તે કાયદાઓ દ્વારા મર્યાદિત નથી.આ સત્તાઓ પક્ષો વચ્ચે સંપૂર્ણ ન્યાય કરવાના દૃષ્ટિકોણથી કાયદાઓથી સ્વતંત્ર પણ અસ્તિત્વ ધરાવે છે.આ શક્તિઓ ખૂબ જ વ્યાપક કંપનવિસ્તારની હોય છે અને પૂરક શક્તિઓના સ્વરૂપમાં હોય છે.આ સત્તા કાયદાઓ સિવાય અધિકારક્ષેત્રના અલગ અને સ્વતંત્ર આધાર તરીકે અસ્તિત્વમાં છે.તે પાયા પર ઊભું છે અને મુકદ્દમાની પ્રક્રિયામાં અન્યાયને રોકવા અને પક્ષો વચ્ચે સંપૂર્ણ ન્યાય કરવા માટે તેની કવાયત માટેનો આધાર અલગ અને કદાચ વધુ વ્યાપક સ્તરે મૂકી શકાય છે.આમ, આ પૂર્ણ અધિકારક્ષેત્ર એ સત્તાનો બાકી રહેલો સ્રોત છે, જે આ અદાલત જ્યારે પણ ન્યાયી અને ન્યાયી હોય ત્યારે અને ખાસ કરીને કાયદાની યોગ્ય પ્રક્રિયાનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે, કાયદા અનુસાર ન્યાય આપતી વખતે પક્ષો વચ્ચે સંપૂર્ણ ન્યાય કરવા માટે જરૂરી હોય ત્યારે મેળવી શકે છે.તેમાં કોઈ શંકા નથી કે તે અન્ય તમામ સત્તાઓ માટે અનિવાર્ય સંલગ્ન છે અને અધિકારક્ષેત્રના સંયમથી મુક્ત છે અને "ન્યાયના

પ્રવાહમાં અવરોધ અથવા અવરોધ" અટકાવવા માટે અદાલતના હાથમાં એક મૂલ્યવાન હથિયાર તરીકે કામ કરે છે.જો કે, એ યાદ રાખવાની જરૂર છે કે કલમ ૧૪૨ દ્વારા કોર્ટને આપવામાં આવેલી સત્તાઓ પ્રકૃતિમાં ઉપચારાત્મક હોવાથી તેને એવી સત્તાઓ તરીકે સમજી શકાતી નથી જે કોર્ટને તેની સમક્ષ પડતર કારણ સાથે વ્યવહાર કરતી વખતે વાદીના મૂળ અધિકારોની અવગણના કરવા માટે અધિકૃત કરે છે. આ શક્તિનો ઉપયોગ કેસને લાગુ પડતા મૂળ કાયદાને "બદલવા" અથવા અદાલતની વિચારણા હેઠળના કારણ માટે કરી શકાતો નથી.કલમ ૧૪૨, તેના વિસ્તરણની પહોળાઈ હોવા છતા , કોઈ વિષય સાથે સંબંધિત સ્પષ્ટ વૈધાનિક જોગવાઈઓની અવગણના કરીને અને આ રીતે પરોક્ષ રીતે કંઈક પ્રાપ્ત કરવા માટે, જે સીધી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી, ત્યાં નવી ઈમારત બનાવવા માટે તેનો ઉપયોગ કરી શકાતો નથી. અવમાનના કરનાર વકીલને સજા આપવી, અદાલતની અવમાનના કેસ સાથે વ્યવહાર કરતી વખતે તેના પ્રેક્ટિસના લાઇસન્સને સસ્પેન્ડ કરીને, અન્યથા વૈધાનિક રીતે ફક્ત બાર કાઉન્સિલ ઓફ ઈન્ડિયાને જ ઉપલબ્ધ સત્તા, આ આધાર પર કે અવમાનના કરનાર પણ વકીલ છે, તેથી,

કલમ ૧૪૨ હેઠળ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવાની મંજૂરી નથી.કલમ ૧૪૨નું નિર્માણ કાર્યાત્મક રીતે લેખના હિતકારી હેતુઓ દ્વારા સૂચિત હોવું જોઈએ, એટલે કે., પક્ષકારો વચ્ચે સંપૂર્ણ ન્યાય કરવો.તે અન્યથા ન હોઈ શકે.અદાલતના તિરસ્કારના કેસમાં પહેલેથી જ નોંધવામાં આવ્યું છે તેમ, અવમાન કરનાર અને અદાલતને મુકદ્દમાનો પક્ષકાર કહી શકાય નહીં."

૭૮. <u>જો બંધારણની ચોક્કસ જોગવાઈનું ઉલ્લંઘન કરે છે, તો રાજ્યની કાર્યવાહી સારી ઈરાદાવાળી અને હકારાત્મક હોવા છતાં, સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા કલમ ૧૪૨ હેઠળ તેના અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરીને તેને માન્ય કરી શકાતી નથી.</u>બંધારણની ચોક્કસ જોગવાઈના ઉલ્લંઘનની કિંમત પર અસમાનતાને દૂર કરવા અથવા અસમાનતાને દૂર કરવાના ઉપાયની મંજૂરી આપી શકાતી નથી.જ્યારે બંધારણની કલમ ૩૪૧ના તાત્કાલિક કિસ્સામાં કાયદાની જોગવાઈઓના શબ્દો સ્પષ્ટ હોય છે, તેમજ બંધારણના મુસદ્દા તૈયાર કરનારાઓનો ઈરાદો પણ સ્પષ્ટ હોય છે, ત્યારે કોર્ટ આવી જોગવાઈમાંથી એવા શબ્દો ઉમેરી અથવા બાદ કરી શકતી નથી કે જેનો અર્થ અદાલતને લાગે કે તે સામાજિક પરિવર્તનનું લક્ષ્ય હાંસલ કરશે.કેટલીકવાર હકારાત્મક પગલાં અને બંધારણ એકબીજા સાથે જટિલ

રીતે જોડાય છે, કારણ કે હકારાત્મક પગલાં નીતિઓ રાજ્યો દ્વારા વિવિધતાને પ્રોત્સાહન આપવા અને ઐતિહાસિક અસમાનતાને દૂર કરવા માટે ઘડવામાં આવે છે, જ્યારે કાનૂની માળખાએ ખાતરી કરવી પડે છે કે આ નીતિઓ બંધારણની મર્યાદામાં લાગુ કરવામાં આવે છે.સકારાત્મક કાર્ય નીતિઓનું અમલીકરણ બંધારણીય અને કાનૂની સિદ્ધાંતો સાથે સુસંગત હોવું જોઈએ, ખાસ કરીને સમાનતા અને બિન–ભેદભાવ સાથે સંબંધિત. ટૂંકમાં, હકારાત્મક પગલાં અને કાનૂની માળખા, જોકે બંનેનો ઉદ્દેશ વધુ ન્યાયી સમાજ છે, તેમણે નિષ્પક્ષતા અને બંધારણીયતા સુનિશ્ચિત કરવા માટે જટિલ કાનૂની સિદ્ધાંતો અપનાવવા જોઈએ.

૭૯. ઉપરોક્ત ચર્ચાના પરિણામનો સારાંશ નીચે મુજબ આપી શકાય:–

(૧) જ્યારે ઈન્દ્ર સાહની સહિત અગાઉના તમામ ચુકાદાઓ પર વિચાર કર્યા પછી અને નોંધપાત્ર ન્યાયિક સમય અને સંસાધનોનું રોકાણ કર્યા પછી ઈ. વી. ચિન્નૈયામાં બંધારણીય ખંડપીઠે કાયદાનું સમાધાન કર્યું હતું, ત્યારે તે અંગે શંકા થવી જોઈએ નહીં અને દેવિન્દર સિંહની ત્રણ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે તેને મોટી ખંડપીઠે મોકલી દેવી જોઈએ નહીં, અને તે પણ પૂર્વધારણાઓ અને આંખ આડા કાનના સારી રીતે સ્થાપિત સિદ્ધાંતોની અવગણના કરીને તેમની અસંમતિ માટે કોઈ કારણ આપ્યા વિના.

(૨) બંધારણીય જોગવાઈઓને વ્યાપક અને ઉદાર રચના આપતી વખતે, "સાદા અર્થ" અથવા "શાબ્દિક" અર્થઘટનનો નિયમ, જે "પ્રાથમિક નિયમ" છે, તેને ધ્યાનમાં રાખવો પડશે.

(૩) કલમ ૩૪૧ હેઠળ "અનુસૂચિત જાતિઓ" નો ઉલ્લેખ કરતી રાષ્ટ્રપતિની સૂચિ જાહેરનામાના પ્રકાશન પર અંતિમતાને ધારે છે, અને જાહેરનામામાં નિર્દિષ્ટ જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓના જૂથોને બંધારણના હેતુઓ માટે તે રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં "અનુસૂચિત જાતિઓ" માનવામાં આવે છે અને તેથી "અનુસૂચિત જાતિઓ" નો વિશેષ દરજ્જો ધારણ કરે છે.

(૪) કાયદા દ્વારા માત્ર સંસદ જ કલમ (૧) હેઠળ સૂચિત જાહેરનામામાં નિર્દિષ્ટ "અનુસૂચિત જાતિઓ" ની યાદીમાં કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિ અથવા કોઈપણ જાતિ, જાતિ અથવા આદિજાતિના ભાગ અથવા જૂથનો સમાવેશ કરી શકે છે અથવા તેને બાકાત રાખી શકે છે. કલમ (૧) હેઠળ સૂચિત કરવામાં આવેલી આવી સૂચના રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા પણ પછીની કોઈ સૂચના જારી કરીને બદલી શકાતી નથી.

(v) કલમ ૩૪૧ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની જાહેરનામાના આધારે જ "અનુસૂચિત જાતિઓ" અસ્તિત્વમાં આવે છે.અનુસૂચિત જાતિના

સભ્યો વિવિધ જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓમાંથી લેવામાં આવ્યા હોવા છતાં, તેઓ રાષ્ટ્રપતિના જાહેરનામાના આધારે "અનુસૂચિત જાતિઓ" નો વિશેષ દરજ્જો પ્રાપ્ત કરે છે. વ્યુત્પત્તિ અને ઉત્ક્રાંતિનો ઇતિહાસ અને "અનુસૂચિત જાતિઓ" નામકરણની પૃષ્ઠભૂમિ, બંધારણની કલમ ૩૪૧ હેઠળ પ્રકાશિત રાષ્ટ્રપતિના આદેશો સાથે, "અનુસૂચિત જાતિઓ" ને એક સમાન વર્ગ બનાવે છે, જેની સાથે રાજ્યો દ્વારા છેડછાડ કરી શકાતી નથી.

(vi) કલમ ૩૪૧ હેઠળ જાહેરનામામાં "અનુસૂચિત જાતિઓ" તરીકે ગણાયેલી જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓને વિભાજિત કરીને/પેટા-વિભાજિત કરીને/પેટા-વર્ગીકૃત કરીને અથવા ફરીથી જૂથબદ્ધ કરીને અનામત આપવા અથવા ચોક્કસ જાતિ/જાતિઓને પ્રાધાન્ય આપવા માટે કાયદો ઘડવા માટે રાજ્યો પાસે કોઈ કાયદાકીય ક્ષમતા નથી.

(vii) અનામત આપવાના બહાનું હેઠળ અથવા સમાજના સૌથી નબળા વર્ગો માટે હકારાત્મક પગલાં લેવાના બહાનું હેઠળ, રાજ્ય રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં ફેરફાર કરી શકતું નથી, ન તો બંધારણની કલમ ૩૪૧ સાથે છેડછાડ કરી શકે છે.

(viii) *ઇન્દ્ર સાહનીની* નવ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે અને *જર્નેલ સિંહ*ની પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે કલમ ૩૪૧ના સંદર્ભમાં "અનુસૂચિત જાતિઓ" ના પેટા–વર્ગીકરણના મુદ્દા પર કાર્યવાહી કરી ન હતી, બંધારણની કલમ ૩૪૧ હેઠળ "અનુસૂચિત જાતિઓ" તરીકે નિર્દિષ્ટ જાતિઓને પેટા–વર્ગીકૃત કરવા અથવા પેટા–વિભાજિત કરવા અથવા ફરીથી જૂથબદ્ધ કરવાની રાજ્યની સત્તાઓ સાથે પણ ઘણું ઓછું કામ કર્યું હતું, અને તેથી, *એવું માની શકાય નહીં કે ઈ. વી. ચિન્નૈયામાં નિર્ધારિત કાયદો ઇન્દ્ર સાહની અથવા જર્નેલ સિંહ સાથે સુસંગત ન હતો.*

(ix) કલમ ૧૪૨ હેઠળ સુપ્રીમ કોર્ટને આપવામાં આવેલી શક્તિનો ઉપયોગ વિચારણા હેઠળના કેસને લાગુ પડતા મૂળ કાયદાને બદલવા માટે કરી શકાતો નથી.તેના વિસ્તારની પહોળાઈ હોવા છતાં, કલમ ૧૪૨ નો ઉપયોગ નવી ઈમારત બનાવવા માટે કરી શકાતો નથી જ્યાં અગાઉ કોઈ અસ્તિત્વમાં નહોતું, વિષય સાથે વ્યવહાર કરતી સ્પષ્ટ વૈધાનિક જોગવાઈઓની અવગણના કરીને, અને આમ પરોક્ષ રીતે કંઈક પ્રાપ્ત કરવા માટે જે સીધી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી. જો બંધારણની ચોક્કસ જોગવાઈનું ઉલ્લંઘન કરે છે,

તો રાજ્યની કાર્યવાહી, સારી ઈરાદાપૂર્વકની અને હકારાત્મક હોવા છતાં, સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા કલમ ૧૪૨ હેઠળ તેના અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરીને માન્ય કરી શકાતી નથી.

(x) હકારાત્મક પગલાં અને કાયદાકીય માળખા, જોકે બંનેનો ઉદ્દેશ વધુ ન્યાયી સમાજ છે, તેમણે નિષ્પક્ષતા અને બંધારણીયતા સુનિશ્ચિત કરવા માટે જટિલ કાયદાકીય સિદ્ધાંતો અપનાવવા જોઈએ.

૮૦. આ બાબતને ધ્યાનમાં રાખીને, મારો અભિપ્રાય છે કે ઇ. વી. ચિન્નૈયામાં પાંચ ન્યાયાધીશોની બેન્ચ દ્વારા નિર્ધારિત કાયદો સાચો કાયદો છે અને તેની પુષ્ટિ થવી જોઈએ.

જસ્ટિસ પંકજ મિત્તલ

અનુક્રમણિકા

૧.	**પરિચય**	**૪–૧૦**
૨.	**કેસ કાયદાના સંદર્ભમાં બંધારણમાં સુધારા**	**૧૦–૨૩**
૩.	**કેન્દ્ર સરકાર અને રાજ્ય સરકારો SC/ST અને OBC પર કમિશન કરે છે**	**૨૩–૩૩**
૪	**આરક્ષણના ફેરફારો**	**૩૩–૩૯**

૫.	**જાતિવિહીન સમાજ–વર્ણ પ્રણાલીની સરખામણીમાં જાતિ વ્યવસ્થા**	**૩૯–૪૫**
૬.	**આરક્ષણ એ માત્ર સુવિધાનું માધ્યમ છે અને તેનો અમલ જાતિવાદને પુનર્જીવિત કરે છે**	**૪૫–૪૮**
૭.	**નિષ્કર્ષ**	**૪૯–૫૪**

<u>પરિચય</u>

૧. આ બંધારણીય બેન્ચના સંદર્ભમાં મુખ્ય ન્યાયાધીશે તેમના અભિપ્રાયમાં સંક્ષિપ્તમાં વર્ણવેલ મુદ્દો એ છે કે અનુસૂચિત જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ અનામતના હેતુઓ માટે બંધારણીય રીતે સ્વીકાર્ય છે કે કેમ.

૨. આ મુદ્દો ત્યારે ઊભો થયો જ્યારે પંજાબ વિધાનસભાએ પંજાબ અનુસૂચિત જાતિઓ અને પછાત વર્ગો (સેવાઓમાં આરક્ષણ) અધિનિયમ, ૨૦૦૬ લાગુ કર્યો, જેમાં અન્ય બાબતોની સાથે અનુસૂચિત જાતિઓની તરફેણમાં ૨૫ ટકા અનામતની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી અને ઉપરોક્ત ટકાવારીમાંથી ૫૦ ટકા સીધી ભરતીમાં બાલ્મિકીઓ અને મઝબી શીખો જેવી ચોક્કસ અનુસૂચિત જાતિઓને આપવામાં આવશે.

૩. ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ રિટ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરીને અનુસૂચિત જાતિઓની રાષ્ટ્રપતિની સૂચિમાં ઉલ્લેખિત વિવિધમાંથી અનુસૂચિત જાતિઓના ઉપરોક્ત બે વર્ગોની તરફેણમાં ૫૦ ટકા અનામત

આપવાની માન્યતાને હાઈકોર્ટ સમક્ષ પડકારવામાં આવી હતી.પંજાબ અને હરિયાણા ઉચ્ચ ન્યાયાલય ઈ. વી. ચિન્નૈયા વિરુદ્ધ આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય અને Ors. [૧ (૨૦૦૫) ૧ એસસીસી ૩૯૪] માં આ અદાલતના બંધારણીય ખંડપીઠે આપેલા નિર્ણય પર આધાર રાખે છે. એ ઉપરોક્ત કાયદાની કલમ ૪ (૫) ને અમાન્ય જાહેર કરી હતી, જેમાં અનુસૂચિત જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ કરવામાં આવ્યું હતું અને અનુસૂચિત જાતિઓની ઉપરોક્ત બે શ્રેણીઓની તરફેણમાં અનુસૂચિત જાતિઓને સ્વીકાર્ય ૨૫ ટકાની ૫૦ ટકા અનામતની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી.

૪. <u>ચિન્નાયા કેસ</u> (ઉપરોક્ત) આંધ્ર પ્રદેશ હાઈકોર્ટના નિર્ણય પરથી ઊભો થયો હતો, જેમાં તેણે આંધ્રપ્રદેશ અનુસૂચિત જાતિ (અનામતનું તર્કસંગતકરણ) અધિનિયમ, ૨૦૦૦ની જોગવાઈને પડકાર ફેંક્યો હતો, જેમાં અનુસૂચિત જાતિઓમાં અનામતની વહેંચણી માટે તેમને ચાર જૂથોમાં વર્ગીકૃત કરવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી:૧% ગ્રુપ A માટે, ગ્રુપ B માટે ૭ ટકા, ગ્રુપ C માટે ૬ ટકા અને ગ્રુપ D માટે ફરીથી ૧ ટકા.

૫. <u>ચિન્નૈયાના કેસ</u>માં બંધારણીય ખંડપીઠે સર્વસંમત અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે અનુસૂચિત જાતિઓને ચાર જૂથોમાં પેટા–વર્ગીકૃત કરવાની અને અનામતના માપદંડને જૂથ મુજબ વહેંચવાની ઉપરોક્ત કાયદાની

જોગવાઈ ગેરબંધારણીય હતી.એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે ઈન્દ્ર સાહની અને ઓ. આર. એસ. વિ. ભારતનું સંઘ અને Ors. [૨ (૧૯૯૨) સપ.૩ એસસીસી ૨૧૭] દ્વારા મંજૂરી આપવામાં આવેલ પેટા–વર્ગીકરણ માત્ર પછાત અને અન્ય પછાત વર્ગો સુધી મર્યાદિત હતું અને તે અનુસૂચિત જાતિઓને લાગુ પડતું નથી.

૬. તે ઉપરોક્ત પૃષ્ઠભૂમિમાં છે કે બંધારણીય બેન્ચ હાથમાં રહેલા કેસોમાંથી એક એટલે કે પંજાબ રાજ્ય અને ઓઆરએસ વિ.દેવિન્દર સિંહ અને અન્ય લોકોએ એવું માન્યું હતું કે આ બાબતની મોટી બેન્ચ દ્વારા સમીક્ષા કરવાની જરૂર છે.

૭. કંઈક અંશે સમાન રીતે, હરિયાણા રાજ્યમાંથી એક બાબત અને તમિલનાડુ રાજ્યમાંથી બીજી બાબતનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં હરિયાણા રાજ્યમાં જાહેરનામા દ્વારા અનુસૂચિત જાતિઓને અનામત લાગુ કરવાના હેતુઓ માટે બે વર્ગો એટલે કે એ અને બીમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવી હતી અને તમિલનાડુ રાજ્યમાં ૨૦૦૯ના કાયદા દ્વારા, શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં અને સેવાઓમાં નિમણૂક માટે અરુન્ધથિયારને બેઠકોનું આરક્ષણ આપવામાં આવ્યું હતું.

૮. પંજાબ રાજ્ય, હરિયાણા રાજ્ય અને તમિલનાડુ રાજ્યની ત્રણેય શ્રેણીની બાબતો સિવિલ અપીલ્સ, રિટ પિટિશન, ટી. પી. (સી) અને ટી. સી. (સી) અને સ્પેશિયલ લીવ પિટિશન (સિવિલ) ના રૂપમાં બેન્ચ સમક્ષ છે અને શરૂઆતમાં વર્ણવ્યા મુજબ આ મુદ્દો સામાન્ય હોવાથી તેને સંયુક્ત બાબતો તરીકે લેવામાં આવી છે.

૯. અનુસૂચિત જાતિઓના પેટા–વર્ગીકરણના મુદ્દાનો જવાબ મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને મારા આદરણીય ભાઈ ન્યાયમૂર્તિ ગવઈએ તેમના અલગ–અલગ મંતવ્યો દ્વારા યોગ્ય રીતે આપ્યો છે, જેની સાથે હું આદરપૂર્વક સંમત છું, પરંતુ તે જ સમયે આ મુદ્દો મૂળભૂત રીતે "આરક્ષણ" સાથે સંબંધિત હોવાથી, હું તેને અત્યંત મહત્વપૂર્ણ માનું છું અને તેથી, મારા પોતાના મંતવ્યોને અલગથી લખવાનું યોગ્ય માનું છું.

૧૦. માણસ/માણસ જે યોગ્ય રીતે સમજાય છે તે એક સામાજિક પ્રાણી છે અને તેણે સમાજમાં રહેવું પડે છે.સમાજનું એક આદર્શ સ્વરૂપ તે છે જે યોગ્યતા પર પ્રગતિ કરે છે અથવા જ્યાં માત્ર યોગ્યતા જ પ્રવર્તે છે.આ બંધારણની કલમ ૧૪ અને ૧૫ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે જે કાયદા સમક્ષ સમાનતાની જોગવાઈ કરે છે અને તે રાજ્ય ધર્મ, જાતિ, જાતિ, લિંગ

અથવા જન્મ સ્થળના આધારે ભેદભાવ કરશે નહીં.કલમ ૧૪ અને ૧૫ (જે તે મૂળ રૂપે હતી) નીચે ટાંકવામાં આવી છેઃ

"કલમ ૧૪–કાયદા સમક્ષ સમાનતા

રાજ્ય કોઈ પણ વ્યક્તિને કાયદા સમક્ષ સમાનતા અથવા ભારતના પ્રદેશની અંદર કાયદાના સમાન રક્ષણથી વંચિત રાખશે નહીં.

કલમ ૧૫–ધર્મ, જાતિ, જાતિ, લિંગ અથવા જન્મ સ્થળના આધારે ભેદભાવ પર પ્રતિબંધ

(૧) રાજ્ય કોઈ પણ નાગરિક સાથે માત્ર ધર્મ, જાતિ, જાતિ, લિંગ, જન્મ સ્થળ અથવા તેમાંથી કોઈના આધારે ભેદભાવ કરશે નહીં.

(૨) કોઈ પણ નાગરિક, માત્ર ધર્મ, જાતિ, જાતિ, લિંગ, જન્મ સ્થળ અથવા તેમાંથી કોઈના આધારે, કોઈપણ અપંગતા, જવાબદારી, પ્રતિબંધ અથવા શરતને આધિન રહેશે નહીં –

(ક) દુકાનો, જાહેર ભોજનાલયો, હોટલ અને જાહેર મનોરંજનના સ્થળોની પહોંચ; અથવા

(ખ) સંપૂર્ણપણે અથવા અંશતઃ રાજ્યના ભંડોળમાંથી જાળવવામાં આવેલા અથવા સામાન્ય લોકોના ઉપયોગ માટે સમર્પિત કૂવાઓ, તળાવો, સ્નાન ઘાટ, રસ્તાઓ અને જાહેર રિસોર્ટ સ્થળોનો ઉપયોગ કરવો.

(૩) આ અનુચ્છેદની કોઈ પણ બાબત રાજ્યને મહિલાઓ અને બાળકો માટે કોઈ વિશેષ જોગવાઈ કરવાથી અટકાવશે નહીં."

૧૧. જો કે, કોઈ પણ સમાજ તેના આદર્શ સ્વરૂપમાં અસ્તિત્વ ધરાવી શકતો નથી કારણ કે તમામ નાગરિકો એકસરખા નથી.દરેકની મૂળભૂત જરૂરિયાતો અલગ હોય છે અને સમાજને આગળ વધારવા માટે તેને ધ્યાનમાં લેવી પડે છે.તેથી, તમામ વ્યક્તિઓ અથવા વ્યક્તિઓના વર્ગોની સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં લેવાની તાત્કાલિક જરૂર છે.ભારતના સંદર્ભમાં, સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય ન્યાયની ત્રિમૂર્તિને સંતુલિત કરવી પડશે અને સામાજિક ન્યાયને પ્રોત્સાહન આપવા માટે, કહેવાતા હાંસિયામાં ધકેલાઈ ગયેલા નાગરિકો

અથવા દલિત વર્ગોના લોકોના ઉત્થાન માટે જોગવાઈઓ કરવી પડશે, જેઓ પાછળથી પછાત વર્ગ અને અનુસૂચિત જાતિઓ તેમજ અનુસૂચિત જનજાતિઓ વગેરે તરીકે જાણીતા થયા હતા. દરેક નાગરિક અથવા નાગરિકના વર્ગને સમાન સ્તરે અને કાયદાની સમકક્ષ લાવવાના ઉપરોક્ત સામાજિક ઉદ્દેશને હાંસલ કરવા માટે બંધારણમાં અનામતની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી.

૧૨. કોઈપણ વર્ગની વ્યક્તિઓ માટે પહેલી નજરમાં અનામતની જોગવાઈ યોગ્યતા વિરોધી લાગે છે, પરંતુ જો તેને સામાજિક ન્યાયના માપદંડ પર તોલવામાં આવે તો તે અનિવાર્ય છે.

૧૩. ભારતીય સમાજના ગરીબ અને દલિત વર્ગોને અગાઉ શાસક વર્ગ દ્વારા "દલિત વર્ગો" તરીકે વર્ણવવામાં આવતા હતા, જેમાં અસ્પૃશ્ય, વિવિધ પછાત સમુદાયોના લોકો અને ટેકરીઓ અને જંગલોમાં અથવા દેશના દૂરના વિસ્તારોમાં આદિવાસીઓમાં રહેતા લોકો જેવા લોકોની વિશાળ શ્રેણીનો સમાવેશ થતો હતો.ધીમે ધીમે, આ દલિત વર્ગના વ્યક્તિઓને તેમના વ્યવસાય અનુસાર વિવિધ જૂથોમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા જેમ કે સફાઈ કામદારો, ચામડાના કામદારો, લુહાર, સુથાર, ચોકીદાર અને અન્ય નાના કામદારો અને તેમને અનુસૂચિત જાતિઓ તરીકે ઓળખવામાં

આવતા હતા; અને જેઓ ટેકરીઓ, જંગલો અથવા દૂરના વિસ્તારોમાં આદિવાસીઓમાં રહેતા હતા તેમને અનુસૂચિત જનજાતિઓ તરીકે ઓળખવામાં આવતા હતા.બાકીના દલિત વર્ગો અથવા હાંસિયામાં ધકેલાઈ ગયેલા વર્ગોને પાછળથી અન્ય પછાત વર્ગો તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા હતા.

૧૪. ભારત સરકાર અધિનિયમ, ૧૯૩૫માં પ્રથમ વખત ઉપરોક્ત ઉલ્લેખિત દલિત વર્ગોને અનુસૂચિત જાતિઓ તરીકે અને આદિમ જનજાતિઓને પછાત જનજાતિઓ તરીકે માન્યતા આપવામાં આવી હતી અને અન્ય બાબતોની સાથે સાથે સંઘીય વિધાનસભામાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને પછાત જનજાતિઓ માટે બેઠકોનું આરક્ષણ પૂરું પાડવામાં આવ્યું હતું.તેનો ઉદ્દેશ માત્ર રાજકીય સમાનતા લાવવાનો હતો.

૧૫. ૨૬મી નવેમ્બર, ૧૯૪૯ના રોજ અધિનિયમિત અને અપનાવવામાં આવેલ અને ૨૬મી જાન્યુઆરી, ૧૯૫૦થી લાગુ કરાયેલ ભારતીય બંધારણમાં મૂળરૂપે બે શ્રેણીના અનામતની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી, એક રાજકીય હેતુઓ માટે અને બીજી સામાજિક હેતુઓ માટે કલમ ૩૩૦ અને ૩૩૨ અને કલમ ૧૫ (૩) અને ૧૬ (૪) દ્વારા.

૧૬. બંધારણની કલમ ૩૩૦ અને ૩૩૨નો ઉદ્દેશ લોકસભા અને રાજ્ય વિધાનસભાઓમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે બેઠકોનું આરક્ષણ આપીને રાજકીય ન્યાય પ્રાપ્ત કરવાનો હતો, જ્યારે કલમ ૧૫ (૩) અને ૧૬ (૪) નો ઉદ્દેશ સામાજિક ન્યાય હતો અને તેમાં અનુક્રમે મહિલાઓ અને બાળકો માટે અને પછાત વર્ગની વ્યક્તિઓની તરફેણમાં સેવાઓમાં અનામતની વિશેષ જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી.

<u>કેસ કાયદાના સંદર્ભમાં બંધારણમાં સુધારા</u>

૧૭. કાયદાકીય મોરચે, અનામતને લગતા સર્વોચ્ચ અદાલતના વિવિધ ચુકાદાઓને પગલે, અનામતના સંદર્ભમાં અદાલતોના નિર્ણયોના પ્રકાશમાં અનામત નીતિના અમલીકરણમાં મુશ્કેલીઓને દૂર કરવા માટે બંધારણમાં સુધારા કર્યા પછી બંધારણીય સુધારા શાસન શરૂ થયું.

૧૮. બંધારણ (પ્રથમ સુધારો) અધિનિયમ, ૧૯૫૧ W. E. F. ૧૮મી જૂન, ૧૯૫૧ના રોજ **મદ્રાસ રાજ્ય વિરુદ્ધ ચંપકમ દોરાઈરાજન** [૩ AIR (૧૯૫૧) SC ૨૨૬] માં આ અદાલતના ૫ ન્યાયાધીશોની બંધારણીય ખંડપીઠે આપેલા નિર્ણય દ્વારા ઉભી થયેલી સમસ્યાઓનું સમાધાન કરવા માટે લાવવામાં આવ્યું હતું, જેમાં મેડિકલ કોલેજોમાં પ્રવેશ માટે જાતિ આધારિત અનામતને બંધારણની કલમ ૨૯ (૨) નું ઉલ્લંઘન ગણાવીને

૨૬ કરવામાં આવ્યું હતું અને **બી. વેંકટરમણ વિરુદ્ધ મદ્રાસ રાજ્ય અને Ors.** [૪ AIR (૧૯૫૧) SC ૨૨૯] માં અન્ય ૫ ન્યાયાધીશોની બંધારણીય ખંડપીઠે ચુકાદો આપ્યો હતો કે ન્યાયિક અધિકારીઓની નિમણૂકને કલમ ૧૬ (૪) તરીકે ગેરબંધારણીય ગણાવીને માત્ર નાગરિકોના પછાત વર્ગો માટે અનામતની મંજૂરી આપવામાં આવી હતી.આમ, ભારતના બંધારણની કલમ ૧૫ ની પેટા–કલમ (૪) રજૂ કરવામાં આવી હતી જેથી નાગરિકોના કોઈપણ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો અથવા અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે વિશેષ જોગવાઈ કરવા માટે રાજ્યને સશક્ત બનાવવામાં આવે.

૧૯. આ રીતે રજૂ કરાયેલી કલમ ૧૬ (૪), ૧૫ (૩) અને ૧૫ (૪) દેશના નાગરિકોમાં સામાજિક ન્યાય લાવવાની કલ્પના કરે છે.

૨૦. <u>ઇન્દ્ર સાહની</u> (ઉપરોક્ત) માં બંધારણીય બેંચના નિર્ણય પછી, અદાલતના વિવિધ અવલોકનોને કારણે થતી મુશ્કેલીઓને દૂર કરવા માટે બંધારણમાં સુધારા કરવામાં આવ્યા હતા.

૨૧. બંધારણ (સિત્તેરમો સુધારો) અધિનિયમ, ૧૯૯૫માં બંધારણમાં કલમ ૧૬ (૪) (એ) ઉમેરવામાં આવી હતી જેથી રાજ્યની સેવાઓમાં પૂરતા પ્રમાણમાં પ્રતિનિધિત્વ ન ધરાવતી અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની તરફેણમાં બઢતીમાં અનામત પૂરી પાડી શકાય.

૨૨. તે પછી બંધારણ (એંસી–એકસો સુધારો) અધિનિયમ, ૨૦૦૦ દ્વારા અનુછેદ ૧૬ (૪) (બી) નો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો જેથી અનામત વર્ગની ખાલી જગ્યાઓને આગળ વધારવા માટેની જોગવાઈઓ કરી શકાય.નવી કલમ ૧૬ (૪) (બી) માં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે કલમ ૧૬ની કલમ ૪ અથવા કલમ ૪ (એ) હેઠળ કરવામાં આવેલી અનામત માટેની જોગવાઈઓ અનુસાર તે વર્ષમાં ભરવા માટે અનામત રાખવામાં આવેલી કોઈ પણ ખાલી જગ્યાઓને આગામી કોઈ પણ વર્ષ અથવા વર્ષોમાં ભરવા માટે આગળ ધપાવવામાં આવશે અને આવી ખાલી જગ્યાઓને તે વર્ષની કુલ ખાલી જગ્યાઓમાં ૫૦ ટકા અનામતની સીલ નક્કી કરવા માટે ગણવામાં આવશે નહીં.

૨૩. એક પછી એક બંધારણ (એંસી–બીજો સુધારો) કાયદો, ૨૦૦૦ આવ્યો, જે <u>એસ. વિનોદ કુમાર અને એ. એન. આર. વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને Ors.</u> [૫ [૧૯૯૬] સપ.૭ એસસીઆર ૧૪૨:(૧૯૯૬)

૬ એસસીસી ૫૮૦] ના કેસમાં આ અદાલતના એક નિર્ણયને દૂર કરવા માટે જરૂરી હતો. કે જેણે એવું માન્યું હતું કે બઢતીમાં આરક્ષણ સ્વીકાર્ય હોવા છતાં, અનામત વર્ગો માટે કોઈ ઓછા લાયકાત ગુણ અથવા બઢતી માટે મૂલ્યાંકનનું ઓછું સ્તર કાયદેસર રીતે સ્વીકાર્ય નથી.ઉપરોક્ત સુધારાએ કોઈપણ પરીક્ષામાં લાયકાતના ગુણમાં છૂટછાટ આપવાની અથવા સંઘ અથવા રાજ્યની બાબતો સાથે સંબંધિત હોદ્દાઓ માટે કોઈપણ વર્ગ અથવા સેવાઓના વર્ગોમાં બઢતીની બાબતોમાં આરક્ષણ માટે મૂલ્યાંકનના ધોરણોને ઘટાડવાની જોગવાઈને મંજૂરી આપી હતી.

૨૪. <u>ભારત સંઘ વિરુદ્ધ વીરપાલ સિંહ ચૌહાણ</u>, [૬ [૧૯૯૫] સપ.૪ એસસીઆર ૧૫૮:(૧૯૯૫) ૬ એસસીસી ૬૮૪] માં આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો હતો કે અનામત વર્ગની વ્યક્તિઓને ઝડપી બઢતી તેમને પરિણામી વરિષ્ઠતા નહીં આપે અને બઢતીની શ્રેણીમાં તેમની વરિષ્ઠતા ફીડર કેડરમાં તેમની વરિષ્ઠતા દ્વારા સંચાલિત કરવામાં આવશે.

૨૫. <u>અજીત સિંહ જાનુજા વિરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય</u> [૭ [૧૯૯૬] ૩ એસસીઆર ૧૨૫:(૧૯૯૬) ૨ એસસીસી ૭૧૫] માં ઉપરોક્ત દ્રષ્ટિકોણની પુષ્ટિ કરવામાં આવી હતી અને એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે અનામત વર્ગની

વ્યક્તિઓ માત્ર ઝડપી બઢતી માટે જ હકદાર છે, પરિણામી વરિષ્ઠતા માટે નહીં.

૨૬. ઉપરોક્ત બે નિર્ણયો **અજીત સિંહ (II) વિરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય** દ્વારા અનુસરવામાં આવ્યા હતા, જેમાં ઉપરોક્ત બે કેસોમાં નિર્ધારિત ઝડપી બઢતી અને પરિણામી વરિષ્ઠતાના સિદ્ધાંતોને જાળવી રાખીને સ્પષ્ટતા કરવામાં આવી હતી કે જો બંને એક જ કેડરમાં હોય તો ઝડપી બઢતી દ્વારા પહેલેથી જ બઢતી પામેલા અનામત ઉમેદવારોની સરખામણીમાં બઢતી પર સામાન્ય ઉમેદવારોને વરિષ્ઠતા મળશે.

૨૭. બંધારણ (૮૫મો સુધારો) અધિનિયમ, ૨૦૦૨, ઉપરના નિર્ણયો દ્વારા નિર્ધારિત સિદ્ધાંતોને પૂર્વવત્ કરવા માટે ઘડવામાં આવ્યો હતો, ખાસ કરીને **અજીત સિંહ (૨) કેસમાં** (ઉપરોક્ત) અને બંધારણની કલમ ૧૬ (૪) (એ) માં "પરિણામી વરિષ્ઠતા સાથે" અભિવ્યક્તિ દાખલ કરવામાં આવી હતી.આ સુધારાને પાછલી અસર W. E. F. ૦૭.૦૬.૧૯૯૫ આપવામાં આવી હતી, જે તારીખે બંધારણ (સત્તરમો સુધારો) અધિનિયમ, ૧૯૯૫ દ્વારા બંધારણની કલમ ૧૬માં કલમ ૧૪ (૪) (A) દાખલ કરવામાં આવી હતી.

૨૮. આ દરમિયાન, ઇન્દ્ર સાહનીના કેસમાં (ઉપરોક્ત) સુપ્રીમ કોર્ટના નિર્દેશોને અનુસરીને, ભારત સરકાર દ્વારા ૦૮.૦૯.૧૯૯૩ પર એક ઓફિસ મેમોરેન્ડમ બહાર પાડવામાં આવ્યું હતું જેમાં અમુક શ્રેણીના લોકોને "ક્રીમી લેયર" તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા હતા.બિહાર અને ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય દ્વારા પોસ્ટ અને સેવાઓ (અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અન્ય પછાત વર્ગો માટે) માં ખાલી જગ્યાઓનું બિહાર આરક્ષણ (સુધારા) વટહુકમ, ૧૯૯૫ અને ઉત્તર પ્રદેશ જાહેર સેવાઓ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અન્ય પછાત વર્ગો માટે આરક્ષણ અધિનિયમ, ૧૯૯૪ દ્વારા એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે આઇ. એ. એસ. અને આઇ. પી. એસ. અધિકારીઓ "ક્રીમી લેયર" ની અંદર હશે જો તેમની પાસે (i) દર મહિને <ID ૧,૦૦૦/– નો પગાર હોય; (ii) જીવનસાથીમાંથી કોઈ સ્નાતક હોય; અને (iii) તેમાંથી કોઈ એક શહેરી વિસ્તારમાં ઘર ધરાવે છે.તેવી જ રીતે, વાર્ષિક ૧ લાખ કરતાં ઓછી આવક ધરાવતા વ્યાવસાયિકોને પણ વધારાના માપદંડ સાથે "ક્રીમી લેયર" હેઠળ વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા હતા કે જીવનસાથીમાંથી કોઈ એક સ્નાતક હોવો જોઈએ અને પરિવાર ઓછામાં ઓછી ૨ લાખ કરતાં ઓછી સ્થાવર મિલકત ધરાવતો હોવો જોઈએ.

૨૯. <u>અશોક કુમાર ઠાકુર વિ. બિહાર રાજ્ય,</u> [૯ [૧૯૯૫] સપ.૩ એસસીઆર ૨૬૯:(૧૯૯૫) ૫ એસસીસી ૪૦૩] આ અદાલતે બિહારમાં સૂચવવામાં આવેલી શિક્ષણ અને સંપત્તિની વધારાની શરતોને નકારી કાઢી હતી અને યુ. પી. અધિનિયમ દ્વારા "ક્રીમી લેયર" ને બંધારણની કલમ ૧૬ (૪) અને ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરનાર તરીકે ઓળખવા માટે ગેરબંધારણીય ગણાવ્યો હતો.

૩૦. <u>ઇન્દ્ર સાહની (૨) વિ. ભારત સંઘ</u>, [૧૦ [૧૯૯૯] સપ.૫ એસસીઆર ૨૨૯:(૨૦૦૦) ૧ એસસીસી ૧૬૮] માં કેરળ રાજ્ય પછાત વર્ગ અધિનિયમ, ૧૯૯૫, જેમાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે રાજ્યના કોઈપણ પછાત વર્ગોમાં કોઈ સામાજિક રીતે ઉન્નત વર્ગો નથી અને રાજ્યમાં પછાત વર્ગોને રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ નથી અને આવા પછાત વર્ગો અનામતનો લાભ મેળવવાનું ચાલુ રાખશે, આમ, રાજ્યમાં અન્ય પછાત વર્ગોમાં કોઈ 'ક્રીમી લેયર' ન હોવાનું જાહેર કરીને, એવું કહીને રદ કરવામાં આવ્યું હતું કે પછાત વર્ગોમાં 'ક્રીમી લેયર' ને આગળના વર્ગોની સમકક્ષ ગણવામાં આવે છે અને તેઓ અનામતનો લાભ મેળવવા માટે હકદાર નથી.એવું પણ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે "ક્રીમી લેયર" ને બાકાત રાખવું જોઈએ નહીં તો તે ભેદભાવપૂર્ણ હશે

અને કલમ ૧૪ અને ૧૬નું ઉલ્લંઘન કરશે કારણ કે "આગળ" અને "પછાત વર્ગોના ક્રીમી લેયર" ને અસમાન રીતે ગણી શકાય નહીં.

૩૧. એમ. નાગરાજ વિરુદ્ધ ભારત સંઘના [૧૧ (૨૦૦૬) ૮ એસસીસી ૨૧૨] કેસમાં બંધારણ (સિત્તેરમો સુધારો) અધિનિયમ, ૧૯૯૫, બંધારણ (એંસીમો સુધારો) અધિનિયમ, ૨૦૦૦, બંધારણ (એંસીમો સુધારો) અધિનિયમ, ૨૦૦૦ અને બંધારણ (એંસીમો સુધારો) અધિનિયમ, ૨૦૦૨ જેવા બંધારણીય સુધારાઓની માન્યતાને સમર્થન આપવામાં આવ્યું હતું.

૩૨. ટી. એમ. એ. પાઈ ફાઉન્ડેશન વિરુદ્ધ કર્ણાટક રાજ્ય કેસમાં, [૧૨ [૨૦૦૨] સપ.૩ એસસીઆર ૫૮૭:(૨૦૦૨) ૮ એસસીસી ૪૮૧] આ અદાલતના ૧૧ ન્યાયાધીશોની બંધારણીય ખંડપીઠે શૈક્ષણિક સંસ્થાઓની સ્થાપનાના અધિકાર, પ્રવેશ આપવાની પ્રક્રિયા, લઘુમતીઓના અધિકાર અને રાજ્ય નિયમનકારી તંત્રની હદ સંબંધિત વિવિધ સિદ્ધાંતો નિર્ધારિત કર્યા હતા.આ ચુકાદાનું અર્થઘટન અને સ્પષ્ટતા ઈસ્લામિક એકેડેમિયા એજ્યુકેશન વિ. કર્ણાટક રાજ્ય [૧૩ [૨૦૦૩] સપ.૨ એસસીઆર ૪૭૪:(૨૦૦૩) ૬ એસસીસી ૬૯૭] દ્વારા કરવામાં આવી હતી. પી. એ. ઈનામદાર વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, [૧૪

(૨૦૦૫) ૬ એસસીસી ૫૩૭] અને ૭ ન્યાયાધીશોની બંધારણીય ખંડપીઠે ચુકાદો આપ્યો હતો કે ઇસ્લામિક એકેડેમિયા એજ્યુકેશન કેસમાં ૫ ન્યાયાધીશોની બંધારણીય ખંડપીઠે ટી. એમ. એ. પાઈ ફાઉન્ડેશન કેસનો સાચો અર્થઘટન કર્યો નથી.આવી સ્થિતિમાં, બંધારણ (૯૩મો સુધારો) અધિનિયમ, ૨૦૦૬, ટી. એમ. એ. પાઈ ફાઉન્ડેશન કેસના અર્થઘટનમાં કથિત રીતે ઊભી કરવામાં આવેલી મૂંઝવણને દૂર કરવા માટે લાવવામાં આવ્યો હતો અને બંધારણની કલમ ૧૫માં પેટા–કલમ (૫) દાખલ કરવામાં આવી હતી જે નીચે મુજબ છેઃ

> *"અનુચ્છેદ ૧૫ (૫)–આ અનુચ્છેદ અથવા અનુચ્છેદ ૧૯ના ખંડ (૧) ની પેટા–ખંડ (જી) માંની કોઈ પણ બાબત રાજ્યને નાગરિકોના કોઈપણ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો અથવા અનુસૂચિત જાતિઓ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે, જ્યાં સુધી આવી વિશેષ જોગવાઈઓ અનુચ્છેદ ૩૦ના ખંડ (૧) માં ઉલ્લેખિત લઘુમતી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સિવાય, રાજ્ય દ્વારા સહાયિત અથવા બિન–સહાયિત ખાનગી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સહિત શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં તેમના પ્રવેશ સાથે સંબંધિત હોય ત્યાં સુધી,*

તેમની પ્રગતિ માટે કાયદા દ્વારા કોઈ વિશેષ જોગવાઈ કરવાથી અટકાવશે નહીં."

૩૩. <u>અશોક કુમાર ઠાકુર કેસ</u> (ઉપરોક્ત) માં ૫ ન્યાયાધીશોની બંધારણીય ખંડપીઠે બંધારણ (૯૩મો સુધારો) અધિનિયમ, ૨૦૦૬ની માન્યતાને સમર્થન આપ્યું હતું, જેમાં નાગરિકોના સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો માટે અથવા અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે અનામતની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી.

૩૪. સમાન અભિપ્રાય **પ્રમતી એજ્યુકેશનલ એન્ડ કલ્ચરલ ટ્રસ્ટ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા,** [૧૫ (૨૦૧૪) ૮ એસસીસી ૧] માં વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં બંધારણ (નેવું-ત્રીસમો સુધારો) અધિનિયમ, ૨૦૦૬ની બંધારણીય માન્યતાને પણ સમર્થન આપવામાં આવ્યું હતું અને નાગરિકોના સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો માટે અથવા બિન-સહાયિત ખાનગી સંસ્થાઓમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે પણ અનામતને સમર્થન આપવામાં આવ્યું હતું.

૩૫. <u>રામ સિંહ વિરુદ્ધ ભારત સંઘમાં</u>, [૧૬ [૨૦૧૫] ૫ એસસીઆર ૬૭૦: (૨૦૧૫) ૪ એસસીસી ૬૯૭] વિવિધ રાજ્યોમાં જાટો માટે અનામત રદ કરવામાં આવી હતી કારણ કે રાષ્ટ્રીય પછાત વર્ગ આયોગ દ્વારા તેમની તરફેણમાં આવી કોઈ અનામતની ભલામણ કરવામાં આવી ન હતી અને તેમની તરફેણમાં અનામતને ન્યાયી ઠેરવવા માટે કોઈ માત્રાત્મક ડેટા ન હતો.તદનુસાર, બંધારણ (એકસો બીજો સુધારો) અધિનિયમ, ૨૦૧૮ લાવવામાં આવ્યો હતો અને સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો માટે એક અલગ આયોગની રચના કરવા અને રાષ્ટ્રપતિને સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોને નિર્દિષ્ટ કરવા માટે સશક્ત બનાવવા માટે કલમ ૩૩૮બી અને ૩૪૨એ દાખલ કરવામાં આવી હતી.

૩૬. **જયશ્રી લક્ષ્મણરાવ પાટીલ વિરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય કેસમાં,** [૧૭ (૨૦૨૧) ૮ એસસીસી ૧]–૫ ન્યાયાધીશોની બંધારણીય ખંડપીઠે મહારાષ્ટ્ર રાજ્યમાં મરાઠાઓ માટે અનામતને આ આધાર પર નકારી કાઢી હતી કે રાજ્ય પાસે કોઈ પણ વર્ગના લોકોને સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો જાહેર કરવાની સત્તા નથી.

૩૭. ઉપરોક્ત નિર્ણયથી સર્જાયેલી મુશ્કેલીઓને દૂર કરવા માટે બંધારણ (એકસો પાંચમો સુધારો) અધિનિયમ, ૨૦૨૧ને કલમ ૩૪૨એમાં સુધારો

કરવા માટે લાવવામાં આવ્યો હતો જેથી રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા તૈયાર કરાયેલ નાગરિકોના સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોની યાદી માત્ર કેન્દ્ર સરકાર માટે જ હોય પરંતુ રાજ્ય તેની પોતાની યાદી પણ તૈયાર કરી શકે.

૩૮. આ વચ્ચે બંધારણ (એકસો ત્રીજો સુધારો) કાયદો, ૨૦૧૯ ઘડવામાં આવ્યો હતો, જેમાં નીચેની શરતોમાં અનુચ્છેદ ૧૫ અને ૧૬માં પેટા–અનુચ્છેદ (૬) દાખલ કરવામાં આવ્યો હતોઃ

"અનુચ્છેદ ૧૫ (૬)–આ અનુચ્છેદ અથવા અનુચ્છેદ ૧૯ના ખંડ (૧) ના ઉપખંડ (જી) અથવા અનુચ્છેદ ૨૯ના ખંડ (૨) માં કંઈપણ રાજ્યને આમ કરવાથી અટકાવશે નહીં,

(ક) ખંડ (૪) અને (૫) માં ઉલ્લેખિત વર્ગો સિવાયના નાગરિકોના આર્થિક રીતે નબળા વર્ગોની પ્રગતિ માટે કોઈ વિશેષ જોગવાઈ; અને

(ખ) કલમ (૪) અને (૫) માં ઉલ્લેખિત વર્ગો સિવાયના નાગરિકોના આર્થિક રીતે નબળા વર્ગોની પ્રગતિ માટે કોઈ વિશેષ જોગવાઈ, જ્યાં સુધી આવી

વિશેષ જોગવાઈઓ અનુચ્છેદ ૩૦ના ખંડ (૧) માં ઉલ્લેખિત લઘુમતી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સિવાયની ખાનગી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સહિત શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં તેમના પ્રવેશ સાથે સંબંધિત હોય, પછી ભલે તે રાજ્ય દ્વારા સહાયિત હોય કે બિન-સહાયિત, જે અનામતના કિસ્સામાં હાલની અનામત ઉપરાંત હશે અને મહત્તમ દસ ટકાને આધિન હશે.દરેક શ્રેણીમાં કુલ બેઠકો.

અનુચ્છેદ ૧૬ (૬)-આ અનુચ્છેદની કોઈ પણ બાબત રાજ્યને વર્તમાન આરક્ષણ ઉપરાંત ખંડ (૪) માં ઉલ્લેખિત વર્ગો સિવાયના નાગરિકોના કોઈ પણ આર્થિક રીતે નબળા વર્ગોની તરફેણમાં નિમણૂકો અથવા હોદ્દાઓના આરક્ષણ માટે કોઈ જોગવાઈ કરવાથી અટકાવશે નહીં અને તે મહત્તમ દસ ટકાને આધિન રહેશે.દરેક શ્રેણીમાં પદો."

૩૯. ઉપરોક્ત સુધારાની માન્યતાને <u>જનહિત અભિયાન વિરુદ્ધ ભારત સંઘ (ઇડબ્લ્યુએસ આરક્ષણ)</u> [૧૮ [૨૦૨૨] ૧૪ એસસીઆર ૧:(૨૦૨૩) ૫ એસસીસી ૧] માં સમર્થન આપવામાં આવ્યું હતું.

૪૦. અનામતની જોગવાઈ કરવાના સંબંધમાં બંધારણને અપનાવવામાં આવ્યું ત્યારથી તેમાં કરવામાં આવેલા વિવિધ સુધારાઓનો સારાંશ નીચે મુજબ આપી શકાયઃ–

૧.	બંધારણ (પ્રથમ સુધારો) કાયદો, ૧૯૫૧	સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો માટે અનામત પૂરી પાડતી કલમ ૧૫માં પેટા–કલમ (૪) દાખલ કરવામાં આવી છે.
૨.	બંધારણ (૭૭મો સુધારો) કાયદો, ૧૯૯૫	બઢતીમાં અનામત પૂરી પાડતી કલમ ૧૬માં પેટા–કલમ (૪) (એ) દાખલ કરવી.
૩.	બંધારણ (૮૧મો સુધારો) કાયદો, ૨૦૦૦	ખાલી જગ્યાઓને આગળ વધારવા માટેની જોગવાઈ કરતી કલમ ૧૬માં પેટા–કલમ (૪) (બી) દાખલ કરવી.
૪.	બંધારણ (એંસી–સેકન્ડ સુધારો) કાયદો, ૨૦૦૦	કલમ ૩૩૫માં જોગવાઈ દાખલ કરીને અનામત વર્ગની વ્યક્તિઓ માટે લાયકાતના ગુણમાં છૂટછાટ આપવામાં આવી છે.
૫.	બંધારણ (૮૫મો સુધારો) કાયદો, ૨૦૦૨	કલમ ૧૬ (૪) (એ) માં "પરિણામી વરિષ્ઠતા સાથે" શબ્દસમૂહ દાખલ કરવાથી અનામત વર્ગને માત્ર ઝડપી બઢતી જ નહીં પરંતુ પરિણામી વરિષ્ઠતા પણ મળે છે.

૬.	બંધારણ (૯૩મો સુધારો) કાયદો, ૨૦૦૬	કલમ ૧૫માં પેટા–કલમ (૫) દાખલ કરીને શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં અનામત વર્ગમાં પ્રવેશની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે.
૭.	બંધારણ (એકસો બીજો સુધારો) કાયદો, ૨૦૧૮ અને બંધારણ (એકસો પાંચમો સુધારો) કાયદો, ૨૦૨૧	કેન્દ્ર અને રાજ્યો દ્વારા અનુચ્છેદ ૩૪૨એ દાખલ કરીને પછાત વર્ગોની ઓળખ કરવાની જોગવાઈ.
૮.	બંધારણ (એકસો ત્રીજો સુધારો) કાયદો, ૨૦૧૯	કલમ ૧૬ ની પેટા–કલમ (૬) દાખલ કરીને સમાન રીતે નબળા વર્ગ EWS ને અનામત આપવાની જોગવાઈ.

૪૧. અનામત વર્ગોને અનામતનો લાભ આપવાના હેતુસર હાથ ધરવામાં આવેલા બંધારણીય સુધારાઓનો ઉપરોક્ત સારાંશ દર્શાવે છે કે અનામત નીતિનો ન્યાયી અને નિષ્પક્ષ રીતે અમલ કરવા માટે બંધારણમાં ૯ વખત સુધારો કરવામાં આવ્યો છે જેથી કહેવાતા દલિત વર્ગોને આગળના વર્ગોની સમકક્ષ ઉન્નત કરી શકાય.મોટાભાગે બંધારણમાં સુધારા કાં તો આ અદાલતના નિર્ણયોને રદ કરવા માટે અથવા અનામત નીતિના અમલીકરણમાં આ અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્દેશો અથવા અવલોકનોને વધુ ન્યાયી અને વાજબી રીતે અમલમાં મૂકવા માટે કરવામાં

આવતા હતા જેથી અનામતનો લાભ અન્ય પછાત વર્ગો/અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓમાં સૌથી પછાત લોકોને મળે.

અનુસૂચિત જાતિ/અનુસૂચિત જનજાતિ અને અન્ય પછાત વર્ગો માટે કેન્દ્રીય સરકાર અને રાજ્ય સરકાર આયોગો

૪૨. ઉપરોક્ત કાયદાકીય કવાયત ઉપરાંત, આઝાદી પછી કેન્દ્ર સરકારે ૧૯૫૩માં કાકા સાહેબ કાલેલકરની અધ્યક્ષતામાં પછાત વર્ગ આયોગની સ્થાપના કરી હતી.આયોગે તેના અહેવાલમાં અન્ય બાબતોની સાથે ભલામણ કરી હતી કે તમામ મહિલાઓને 'વર્ગ' તરીકે 'પછાત' ગણવામાં આવે; પછાત વર્ગના તમામ લાયક વિદ્યાર્થીઓને તમામ તકનીકી અને વ્યાવસાયિક સંસ્થાઓમાં ૭૦ ટકા બેઠકો અનામતનો લાભ આપવામાં આવે; તમામ સરકારી સેવાઓ અને સ્થાનિક સંસ્થાઓમાં પછાત વર્ગોને ઓછામાં ઓછું અનામત આપવામાં આવે જે વર્ગ–૧માં ૨૫ ટકા, વર્ગ–૨માં ૩૩.૫ ટકા, વર્ગ–૩માં ૪૦ ટકા અને વર્ગ–૪માં ૪૦ ટકા હોય. આ પંચે તેના અહેવાલમાં નોંધ્યું હતું કેઃ

> *"જો કેટલાક અપવાદો સાથે સમગ્ર સમુદાયોને પછાત ગણવામાં આવે, તો વાસ્તવિક જરૂરિયાતમંદ લોકો ટોળામાં*

હારી જશે અને તેઓ ભાગ્યે જ તેમના તરફ ધ્યાન આકર્ષિત કરશે અને પૂરતી મદદ મેળવશે."

૪૩. પંચે એવું પણ અવલોકન કર્યું હતું કે રાજસ્થાન જેવા કેટલાક રાજ્યોમાં રખડતા ફરતા/બેચેન ફરતા/ભટકતા પ્રાણીઓ કે જેઓ પ્રાણીઓને ઉછેર કરે છે અને ઉછેર કરે છે તેમને વિશેષ રક્ષણ આપવું જોઈએ.આ અહેવાલ સંસદમાં એક કાર્ય યોજના સાથે રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો પરંતુ તેની ચર્ચા થઈ ન હતી.તે સમયે કેન્દ્ર સરકારે રૂ. ૪. ૫૦ લાખ છે, જે આશરે રૂ. આજની તારીખે ૫ કરોડ.

૪૪. ૧૯૬૫માં કેન્દ્ર સરકારે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની હાલની યાદીમાં સુધારો કરવા અંગે સલાહ આપવા માટે એક સમિતિની નિમણૂક કરી હતી.બી. એન. લોકુર સમિતિ તરીકે જાણીતી આ સમિતિએ અહેવાલ આપ્યો અને તારણ કાઢ્યું કે પ્રમાણમાં અદ્યતન સમુદાયોના સમયપત્રક (અથવા બાકાત) ના પ્રશ્ન પર ગંભીર અને તાત્કાલિક વિચારણા થવી જોઈએ.તેમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓમાંથી દરેક દ્વારા કરવામાં આવેલી સામાજિક–આર્થિક પ્રગતિનું સઘન સામયિક સર્વેક્ષણ કરવાની ભલામણ કરવામાં આવી હતી, કદાચ પ્રગતિ પામેલા અમુક સમુદાયોને બાકાત રાખવા માટે

અને જેઓ પાછળ રહી ગયા છે તેમને સામેલ કરવા માટે.તેમાં વધુમાં ભલામણ કરવામાં આવી હતી કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે વિકાસ યોજનાઓ ઘડવામાં, તેમાંના સૌથી પછાત લોકોના કલ્યાણને પ્રાથમિકતા આપવી જોઈએ.તેણે એવા સમુદાયો (જાતિઓ/જનજાતિઓ) ની યાદી પણ તૈયાર કરી હતી જે પ્રમાણમાં આગળ હતા અને ૧૪ અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને ૨૮ અનુસૂચિત જાતિઓને સૂચિમાંથી દૂર કરવા અથવા બાકાત રાખવાની ભલામણ કરી હતી.

૪૫. બંધારણનો ઉદ્દેશ જાતિવિહીન સમાજ હોવા છતાં, તેમાં અમુક દલિત/વંચિત વર્ગોને અનુસૂચિત જાતિઓ તરીકે અને જંગલો, ડુંગરાળ વિસ્તારો અને અન્ય દૂરના વિસ્તારોમાં રહેતી કેટલીક જનજાતિઓને અનુસૂચિત જનજાતિઓ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવી છે.જો કે, વસ્તીના નોંધપાત્ર વર્ગ કે જે અન્યથા સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય રીતે પછાત હતા તેમને ઉત્થાનના કોઈ વિશેષાધિકારો અથવા લાભો આપવામાં આવ્યા ન હતા.તેઓ હાંસિયામાં ધકેલાઈ ગયા હતા અને શિક્ષણ તેમજ રોજગારમાં પાછળ રહી ગયા હતા.આ વિસંગતતાને દૂર કરવા માટે, ભારત સરકાર દ્વારા ૧લી જાન્યુઆરી, ૧૯૭૯ના રોજ બીજા પછાત વર્ગ આયોગની રચના કરવામાં આવી હતી, જે બી. પી. મંડલ

આયોગ તરીકે જાણીતું છે.આ પંચને સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોની સ્થિતિની તપાસ કરવા, નાગરિકોના આવા વર્ગોને વ્યાખ્યાયિત કરવા માટેના માપદંડની ભલામણ કરવા, તેમની પ્રગતિ અને ઉત્થાન માટે લેવામાં આવતા પગલાં અને તેઓ કેવી રીતે અનામતનો લાભ મેળવી શકે તે કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું.

૪૬. પંચે ૩૧ ડિસેમ્બર, ૧૯૮૦ના રોજ પોતાનો અહેવાલ સુપરત કર્યો હતો.આયોગે ૧૯૬૧ની વસ્તી ગણતરીના આધારે 'અન્ય પછાત વર્ગો' શીર્ષક હેઠળ ૩૭૪૩ વર્ગોની વ્યક્તિઓની રાષ્ટ્રીય યાદી તૈયાર કરી હતી, જેમાંથી ૨૧૦૮ને 'દલિત પછાત વર્ગો' તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા હતા.આયોગે નોંધ્યું છે કે ભારતમાં ૫૨ ટકા (૪૪ ટકા હિંદુઓ અને ૮ ટકા બિન-હિંદુઓ સહિત) નાગરિકો અન્ય પછાત વર્ગો છે જ્યારે ૨૨.૫ ટકા અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ છે.

૪૭. સરકારે મંડલ પંચની ભલામણો લાગુ કરતી વખતે ૬ ઓગસ્ટ, ૧૯૯૦ના રોજ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો એવા અન્ય પછાત વર્ગો માટે ૨૭ ટકા અનામત લાગુ કરવાનો ઐતિહાસિક નિર્ણય લીધો હતો.આ અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ માટે ૨૨.૫ ટકા અનામત ઉપરાંત હતું.અન્ય પછાત વર્ગોની તરફેણમાં ૨૭ ટકા અનામત મર્યાદિત

હતી કારણ કે આ અદાલતે *એમ. આર. બાલાજી વિરુદ્ધ મૈસૂર રાજ્ય* [૧૯ [૧૯૬૩] સપ.૧ એસસીઆર ૪૩૯:AIR ૧૯૬૩ SC ૬૪૯] માં અનામતના હેતુઓ માટે ૫૦ ટકાની મર્યાદા મૂકી છે.

૪૮. આ રીતે મંડળ પંચે જાહેર ક્ષેત્ર અને સરકારી નોકરીઓમાં અને તમામ સ્તરે બઢતીમાં અન્ય પછાત વર્ગો માટે ૨૭ ટકા અનામતની ભલામણ કરી હતી.એવી પણ ભલામણ કરવામાં આવે છે કે જો ઉપરોક્ત ક્વોટા કોઈ ચોક્કસ વર્ષમાં ખાલી રહે, તો બાકીની ખાલી જગ્યાઓ ૩ વર્ષના સમયગાળા માટે આગળ વધારવામાં આવે, જેના પછી ખાલી જગ્યાઓ જો કોઈ હોય તો તે અનામત રહેશે.તેમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની સમકક્ષ ઓ. બી. સી. ને વયમર્યાદામાં છૂટ આપવાની પણ ભલામણ કરવામાં આવી હતી.આ અદાલતે વર્ષ ૧૯૯૨માં ઇન્દ્ર સાહની (ઉપરોક્ત) કેસમાં ઓ. બી. સી. ની તરફેણમાં ઉપરોક્ત ૨૭ ટકા અનામતની માન્યતાને સમર્થન આપ્યું હતું.

૪૯. વહીવટી/વહીવટી બાજુએ સરકારની ઉપરોક્ત કવાયત ઉપરાંત, ઇ. વી. ચિન્નૈયાના (ઉપરોક્ત) કેસમાં આ અદાલતના નિર્દેશ પર, ભારત સરકારે આંધ્રપ્રદેશમાં અનુસૂચિત જાતિઓના પેટા–વર્ગીકરણના મુદ્દાની તપાસ કરવા માટે રાષ્ટ્રીય સ્તરના એક સભ્યના ન્યાયમૂર્તિ ઉષા મેહરા આયોગની

નિમણૂક કરી હતી.વર્ષ ૨૦૦૬માં નિયુક્ત થયેલા આ આયોગ પછી વર્ષ ૨૦૦૭માં કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા ન્યાયમૂર્તિ જી. રોહિણીની અધ્યક્ષતામાં અન્ય એક આયોગની રચના કરવામાં આવી હતી.તેને અન્ય પછાત વર્ગોની કેન્દ્રની યાદીમાં પ્રવેશનો અભ્યાસ કરવાની અને અન્ય પછાત વર્ગોમાં અનામતના લાભોની સમાન વહેંચણીની હદની તપાસ કરવાની જવાબદારી પણ સોંપવામાં આવી હતી. એક મહત્વપૂર્ણ પાસું જે આ પંચને સોંપવામાં આવ્યું હતું તે હતું ઓ. બી. સી. ના પેટા–વર્ગીકરણ માટે એક પદ્ધતિ તૈયાર કરવી.

૫૦. આ ઉપરાંત, વિવિધ રાજ્યોએ વિવિધ પ્રસંગોએ વિવિધ રાજ્ય સ્તરીય સમિતિઓ અને આયોગોની રચના કરી હતી, જે આરક્ષણ નીતિમાં કરવામાં આવતા સુધારાઓ અને સંબંધિત રાજ્યોની સરખામણીમાં અનામતની જોગવાઈઓના સરળ અમલીકરણ વિશે અભ્યાસ કરવા અને અહેવાલ આપવા માટે રચવામાં આવ્યા હતા.આ સંદર્ભમાં, વિવિધ રાજ્યો દ્વારા રચાયેલી આવી કેટલીક સમિતિઓ અને આયોગોનો ઉલ્લેખ કરવો ફાયદાકારક હોઈ શકે છેઃ

૧.	૧૯૬૧	ડૉ. આર. નાગન્ના ગૌડા સમિતિ, **કર્ણાટક**	તેમાં ટેકનિકલ અને વ્યાવસાયિક સંસ્થાઓમાં ૫૦ ટકા અને સરકારી સેવાઓમાં ૪૫ ટકા અનામતનું સૂચન

			કરવામાં આવ્યું હતું.
૨.	૧૯૬૩	વી. કે. વિશ્વનાથન કમિશન, **કેરળ**	તેમાં ટેકનિકલ અને વ્યાવસાયિક કોલેજોમાં ૪૦ ટકા બેઠકો ઓ. બી. સી. વિદ્યાર્થીઓ માટે અને ૧૦ ટકા બેઠકો એસ. સી./એસ. ટી. વિદ્યાર્થીઓ માટે અનામત રાખવાની ભલામણ કરવામાં આવી છે.
૩.	૧૯૬૪	બી. ડી. દેશમુખ સમિતિ, **મહારાષ્ટ્ર**	તેમાં પછાત વર્ગોને ચાર વર્ગોમાં વહેંચવાની અને રાજ્યમાં તેમની ટકાવારીના ગુણોત્તરમાં સંબંધિત સરકારી સેવાઓ અને શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં અનામતની ભલામણ કરવામાં આવી હતી.
૪.	૧૯૬૯	એ. એન. સત્તાનાથન કમિશન, **તમિલનાડુ**	તેણે ૧૯૭૦માં પોતાનો અહેવાલ સુપરત કર્યો હતો અને રાજ્ય સરકારની નોકરીઓ અને શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં ૩૩ ટકા અનામતની ભલામણ કરી હતી.
૫.	૧૯૭૦	મનોહર પર્શાદ કમિશન, **આંધ્રપ્રદેશ**	તેણે ઓ. બી. સી. ની ચાર જુદી જુદી શ્રેણીઓની ઓળખ કરી હતી અને વ્યાવસાયિક કોલેજો અને સરકારી સેવાઓ બંનેમાં તેમની તરફેણમાં અનામતની ભલામણ કરી હતી.
૬.	૧૯૭૦	જે. એન. વઝીર સમિતિ, **જમ્મુ અને કાશ્મીર**	આ સમિતિની ભલામણોના આધારે રાજ્ય સરકાર દ્વારા "જમ્મુ અને કાશ્મીર અનુસૂચિત જાતિઓ અને પછાત વર્ગો (આરક્ષણ) નિયમો, ૧૯૭૦" ઘડવામાં

			આવ્યા હતા.
૭.	૧૯૭૩	ઢેબર આયોગ આદિવાસી બાબતોના મંત્રાલય	આ પંચની રચના નબળા આદિવાસી જૂથોના અભ્યાસ માટે કરવામાં આવી હતી.તેણે આદિવાસી જૂથોમાં ઓછા વિકસિત લોકો માટે અલગ શ્રેણીની રચના કરવાનું સૂચન કર્યું હતું.૧૯૭૫માં ભારત સરકારે સૌથી નબળા આદિવાસી જૂથોને એક અલગ શ્રેણી તરીકે ઓળખવા માટે એક કવાયત હાથ ધરી હતી અને તેમાંથી પરને આવા જૂથમાં જાહેર કર્યા હતા, જેમાં ૧૯૯૩માં ૨૩ નવા જૂથો ઉમેરવામાં આવ્યા હતા, જે ૭૦૫ અનુસૂચિત જનજાતિઓમાંથી કુલ ૭૫ હતા.
૮.	૧૯૭૫	એલ. જી. હવાનુર આયોગ, **કર્ણાટક**	તેણે સરકારી ખાલી જગ્યાઓ અને શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં પછાત સમુદાયો માટે ૧૬ ટકા, પછાત જાતિઓ માટે ૧૦ ટકા અને પછાત જનજાતિઓ માટે ૬ ટકા અનામતની ભલામણ કરી હતી.
૯.	૧૯૭૬	મુંગેરી લાલ આયોગ, **બિહાર**	તેમાં ૧૨૮ સમુદાયોને પછાત અને ૯૪ સમુદાયોને સૌથી પછાત તરીકે ઓળખવામાં આવ્યા હતા.તેણે સરકારી સેવાઓમાં ૨૦ ટકા અને વ્યાવસાયિક સંસ્થાઓમાં ૨૪ ટકા અનામતની ભલામણ કરી હતી.
૧૦	૧૯૭૬	એ. આર. બક્ષી કમિશન, **ગુજરાત**	તે ૮૨ જાતિઓ અને સમુદાયોને સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત તરીકે સૂચિબદ્ધ કરે છે અને સરકારી સેવાઓ અને

			વ્યાવસાયિક સંસ્થાઓમાં ૧૦ ટકા અનામતની ભલામણ કરે છે.
૧૧	૧૯૭૭	છેદીલાલ સાથી આયોગ, **ઉત્તર પ્રદેશ**	તે સૌથી વધુ પછાત વર્ગો પર કમિશન વિશે સૌથી વધુ ચર્ચિત છે.તેમાં પછાત વર્ગોને ૩ શ્રેણીઓમાં વર્ગીકૃત કરવાની ભલામણ કરવામાં આવી હતી અને સરકારી સેવાઓ અને શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં અલગ ક્વોટા હેઠળ અનામતની ભલામણ કરવામાં આવી હતી.
૧૨	૧૯૯૦	જસ્ટિસ ગુરુનામ સિંહ કમિશન, **હરિયાણા**	આયોગે શોધી કાઢ્યું હતું કે અનામતનો લાભ મુખ્યત્વે એક ચોક્કસ અનુસૂચિત જાતિ દ્વારા મેળવવામાં આવ્યો છે અને એકંદર લાભ બાકીની ૩૬ અનુસૂચિત જાતિઓમાં ફેલાયો નથી.પરિણામે, હરિયાણામાં અનામતના હેતુઓ માટે અનુસૂચિત જાતિઓની સૂચિને બ્લોક 'એ' અને બ્લોક 'બી' માં વહેંચવામાં આવી હતી, જેમાં ૩૬ અનુસૂચિત જાતિઓને બ્લોક 'એ' માં મૂકવામાં આવી હતી અને જેણે બ્લોક 'બી' માં સૌથી વધુ લાભ મેળવ્યો હતો.
૧૩	૧૯૯૭	જસ્ટિસ પી. રામચંદ્ર રાજુ કમિશન, **આંધ્રપ્રદેશ**	આ પંચની રચના આંધ્રપ્રદેશ રાજ્યની અનુસૂચિત જાતિઓમાં અત્યંત પછાત જાતિઓની માંગ પર કરવામાં આવી હતી.અહેવાલમાં અભિપ્રાય આપવામાં આવ્યો હતો કે અનામતનો મોટાભાગનો લાભ અનુસૂચિત જાતિઓમાંની એક ચોક્કસ

			જાતિને મળ્યો હતો અને તેથી અનુસૂચિત જાતિઓને જૂથ એ, બી, સી અને ડીમાં વર્ગીકૃત કરવાની ભલામણ કરવામાં આવી હતી. આ પંચની ભલામણના આધારે આંધ્રપ્રદેશમાં અનુસૂચિત જાતિઓને જૂથ એ, બી, સી અને ડીમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવી હતી, જેના કારણે ઇ. વી. ચિન્નૈયા બન્યા હતા, જ્યાં આ અદાલતે આવા વર્ગીકરણને ગેરબંધારણીય જાહેર કર્યું હતું અને કહ્યું હતું કે અનુસૂચિત જાતિઓ/અનુસૂચિત જનજાતિઓ એક સમાન વર્ગ છે અને અનામતના હેતુઓ માટે તેને પેટા-વર્ગીકૃત કરી શકાતી નથી.
૧૪	૨૦૦૧	હુકુમ સિંહ સમિતિ, **ઉત્તર પ્રદેશ**	અભ્યાસ પરની સમિતિએ શોધી કાઢ્યું હતું કે અનામતનો લાભ સૌથી વધુ દલિત વર્ગો સુધી પહોંચી રહ્યો નથી, પરંતુ નોકરીઓમાં માત્ર યાદવોનો જ મહત્તમ હિસ્સો છે.આમ, તેણે અનુસૂચિત જાતિઓ/ઓ. બી. સી. ની યાદીના પેટા-વર્ગીકરણની ભલામણ કરી હતી.
૧૫	૨૦૦૩	લાહુજી સાલ્વે આયોગ, **મહારાષ્ટ્ર**	આ પંચની નિમણૂક મંગ જાતિની સામાજિક-આર્થિક સ્થિતિનો અભ્યાસ કરવા માટે કરવામાં આવી હતી, જે અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં હતી.પંચે અનુસૂચિત જાતિઓના પેટા-વર્ગીકરણની ભલામણ કરી હતી કારણ કે જાતિ

			વ્યવસ્થાના પદાનુક્રમમાં મંગો સૌથી નીચા હોવાથી તેમને પૂરતો લાભ મળી રહ્યો ન હતો.
૧૬	૨૦૦૫	ન્યાયમૂર્તિ એ. જે. સદાશિવ આયોગ, **કર્ણાટક**	આ પંચની નિમણૂક રાજ્યમાં અનુસૂચિત જાતિઓની જાતિઓ, જાતિઓ અને જનજાતિઓની ઓળખ કરવા માટે કરવામાં આવી હતી, જેમને અનામતનો લાભ પૂરતો આપવામાં આવતો ન હતો.પંચે રાષ્ટ્રપતિની યાદીમાં નિર્દિષ્ટ ૧૦૧ જાતિઓને ચાર શ્રેણીઓમાં વહેંચવાની ભલામણ કરી હતી, જેમાં દરેક શ્રેણીને અનુસૂચિત જાતિઓના કુલ અનામતના ૧૫ ટકા અનામત આપવામાં આવી હતી.
૧૭	૨૦૦૭	મહાદલિત આયોગ, **બિહાર**	આ પંચ અનુસૂચિત જાતિઓની અંદરની જાતિઓને ઓળખવાનું હતું જે પાછળ રહી ગઈ હતી.પંચે અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં ૧૮ જાતિઓને અત્યંત નબળી જાતિઓ તરીકે સામેલ કરવાની ભલામણ કરી હતી.
૧૮	૨૦૦૭	ન્યાયમૂર્તિ જસરાજ ચોપરા સમિતિ, **રાજસ્થાન**	સમિતિએ અહેવાલ આપ્યો હતો કે ગુર્જર લોકો દૂરના, અલગ–થલગ અને નિર્જન વિસ્તારોમાં રહે છે અને અત્યંત પછાત છે અને તેથી ભલામણ કરી હતી કે તેમને અન્ય પછાત વર્ગો માટે ઉપલબ્ધ સુવિધાઓ કરતાં વધુ સારી સુવિધાઓ પૂરી પાડી શકાય.
૧૯	૨૦૦૮	ન્યાયમૂર્તિ થિરુ એમ.	સમિતિએ ભલામણ કરી હતી કે

		એસ. જનાર્થનમ સમિતિ, **તમિલનાડુ**	અરુંથથથિયાર અનામતમાં અલગ વ્યવહારને પાત્ર છે.
૨૦	૨૦૧૭	કે. રત્ન પ્રભા સમિતિ, **કર્ણાટક**	આ સમિતિની ભલામણના આધારે, કર્ણાટક સરકારને પરિણામી વરિષ્ઠતાનું વિસ્તરણ. આરક્ષણના આધારે બઢતી પામેલા સેવકો (રાજ્યની સિવિલ સેવાઓમાંની જગ્યાઓ પર) અધિનિયમ, ૨૦૧૮ ઘડવામાં આવ્યો હતો અને આ બાબત સર્વોચ્ચ અદાલતમાં આવી હતી જેમાં કાયદાની માન્યતાને સમર્થન આપવામાં આવ્યું હતું અને એવું મંતવ્ય આપવામાં આવ્યું હતું કે અનામત વર્ગના ઉમેદવારોને માત્ર ઝડપી બઢતી જ નહીં પરંતુ પરિણામી વરિષ્ઠતા માટે પણ હકદાર છે.
૨૧	૨૦૧૮	ન્યાયમૂર્તિ રાઘવેન્દ્ર કુમાર સમિતિ, **ઉત્તર પ્રદેશ**	અહેવાલ અનુસાર રાજ્યમાં ઓ. બી. સી. શ્રેણી હેઠળ ૭૯ જાતિઓ છે, જેમાંથી ૯ પછાત છે, ૩૭ વધુ પછાત છે અને ૩૩ સૌથી પછાત વર્ગો છે.તેથી, તેણે રાજ્યમાં ઓ. બી. સી. ના ૨૭ ટકા ક્વોટાને વિભાજિત કરવાની ભલામણ કરી હતી:૭% પછાત વર્ગો માટે, વધુ પછાત વર્ગો માટે ૧૧ ટકા અને સૌથી પછાત વર્ગો માટે ૯ ટકા.

પુનર્વસવાટની લાક્ષણિકતાઓ

૫૧. દેશમાં "આરક્ષણ" નો ઉપરોક્ત ઈતિહાસ સ્પષ્ટપણે સૂચવે છે કે રાજ્યના ત્રણેય અંગો એટલે કે વિધાનસભા, કારોબારી અને ન્યાયતંત્ર દ્વારા આરક્ષણ નીતિને પ્રોત્સાહન આપીને સામાજિક ન્યાય લાવવા માટે જબરદસ્ત પ્રયાસો કરવામાં આવ્યા છે અને તેનો અમલ એવી રીતે કરવામાં આવ્યો છે કે માત્ર પછાત જ નહીં પરંતુ પછાત વર્ગના સૌથી પછાત લોકોને પણ મુખ્ય પ્રવાહમાં મોખરે લાવવામાં આવે.તો સવાલ એ ઊભો થાય છે કે આરક્ષણ નીતિ કોઈના અણધાર્યા અનુમાનમાં ક્યાં સુધી સફળ રહી છે?આરક્ષણ નીતિની સફળતા અથવા નિષ્ફળતા હોવા છતાં, એક બાબત નિશ્ચિત છે કે તેણે તમામ સ્તરે ખાસ કરીને ઉચ્ચ અદાલતો અને સર્વોચ્ચ અદાલતો પર ભારે મુકદ્દમાનો બોજો ઉઠાવ્યો છે, જે જો એક દ્રષ્ટિ સાથે મજબૂત આરક્ષણ નીતિની કલ્પના કરવામાં આવી હોત તો ટાળી શકાતી હતી.

૫૨. તે અનુભવની બાબત છે કે સરકારી સેવાઓમાં પસંદગી અને નિમણૂક અને ઉચ્ચ સ્તરે પ્રવેશની દરેક પ્રકારની પ્રક્રિયાને અનામતના નિયમના ગેરઉપયોગના આધારે અદાલતો સમક્ષ પડકારવામાં આવી છે.મોટાભાગે મુકદ્દમાના કારણે નિમણૂકો અને પ્રવેશ વર્ષો સુધી અટવાઇ જાય છે.આના કારણે ભરતી પ્રક્રિયામાં ભારે વિલંબ થયો છે અને લાંબા સમય સુધી ખાલી જગ્યાઓ ખાલી રહી છે, જેના કારણે સ્ટોપ–ગેપ/એડ–હોક

નિમણૂકો થાય છે, જેના પરિણામે વધુ મુકદ્દમા થાય છે.એ પણ નોંધપાત્ર છે કે અનામતની પ્રક્રિયાને સુવ્યવસ્થિત કરવા અને અનામત નીતિના અમલીકરણ માટે એક દોષરહિત તંત્ર વિકસાવવા માટે રાજ્યની ત્રણેય પાંખો દ્વારા પૂરતો સમય અને શક્તિ ખર્ચવામાં આવી છે, પરંતુ તેમ છતાં પછાત જાતિઓના ઉત્થાનને સંભાળવા માટે બિન–દૂરદર્શી અભિગમએ તેમને દૂર કરવાને બદલે વધુ મુશ્કેલીઓ ઊભી કરી છે.

૫૩. એ નોંધવાની બાબત છે કે આરક્ષણના સમર્થનમાં અને આરક્ષણ વિરોધી આંદોલનોમાં, સમગ્ર દેશની શાંતિ અને સુલેહ–શાંતિને ક્યારેક ખલેલ પહોંચાડવામાં આવતી હતી.ખાસ કરીને, ૧૯૯૦ માં ક્યાંક મંડલ આયોગ વિરોધી આંદોલન દરમિયાન, મોટાભાગના રાજ્યોમાં મોટા પાયે અશાંતિ જોવા મળી હતી.ખાસ કરીને ૧૯૯૦ના ઓગસ્ટ–નવેમ્બર મહિનામાં આવા આંદોલનો અને પ્રદર્શનો દ્વારા સર્જાયેલી ઉથલપાથલ એ વ્યાપક ફેલાયેલી હિંસાનો પૂરતો સંકેત છે.

૫૪. તે નિર્દેશ કરવો સંદર્ભની બહાર ન હોઈ શકે કે મંડલ આયોગ વિરોધી હિંસા ઉપરાંત, દેશમાં વર્ષ ૨૦૦૬માં આવી જ હિંસા જોવા મળી હતી જ્યારે IIT અને AIIMS ના વિદ્યાર્થીઓ અનામતનો વિરોધ કરવા માટે રસ્તા પર

ઉતરી આવ્યા હતા.ઉપરાંત, થોડા લોકોની વાત કરવા માટે મહારાષ્ટ્રમાં મરાઠા અનામત વિરુદ્ધ હિંસા થઈ હતી.

૫૫. આઝાદી પછી રાજ્યની નીતિના નિર્દેશક સિદ્ધાંતોમાં ૧૦ વર્ષના સમયગાળામાં તમામ બાળકોને ફરજિયાત પ્રાથમિક શિક્ષણ આપવા માટે વિશેષ જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી, પરંતુ આઝાદીના ૭૭ વર્ષ પછી પણ આ લક્ષ્ય હાંસલ કરી શકાયું ન હતું.કેન્દ્ર સરકારે થોડા વર્ષો પહેલા બાળકોને મફત શિક્ષણ આપવા માટે શિક્ષણનો અધિકાર કાયદો, ૨૦૦૯ ઘડ્યો હતો.ઉપરોક્ત કાયદો ખૂબ જ નબળો કાયદો સાબિત થયો છે અને જાતિ, પંથ, જાતિ, ધર્મ અને જાતિને ધ્યાનમાં લીધા વિના દરેકને પ્રાથમિક શિક્ષણ પૂરું પાડી શક્યો નથી કારણ કે કહેવાતા દલિત વર્ગના મોટાભાગના બાળકો ક્યાં તો શાળામાં જતા નથી અથવા એક કે બે વર્ષના શિક્ષણ પછી શાળા છોડી દે છે.આવા બાળકોને શિક્ષણ આપવાની કોઈ મજબૂરી નથી.અનામતની નીતિ માત્ર ઉચ્ચ સ્તરે અને રોજગારના હેતુઓ માટે લાગુ પડે છે.આમ, આવા બાળકોને અથવા શાળા છોડી દેનાર બાળકોને પ્રાથમિક સ્તરે આરક્ષણ અથવા અન્ય કોઈ રીતે ઉત્થાનના લાભથી વંચિત રાખવા, જેના પરિણામે આ બાળકો આખરે પછાત વર્ગમાં સૌથી પછાત રહે છે.

૫૬. આંકડાઓ સાબિત કરે છે કે વંચિત અને હાંસિયામાં ધકેલાઈ ગયેલા લોકો અનામતનો લાભ મેળવી શક્યા નથી, જે ઉચ્ચ સ્તરે સ્વીકાર્ય છે, કારણ કે સૌથી પછાત વર્ગના લગભગ ૫૦ ટકા વિદ્યાર્થીઓ પાંચમા ધોરણ પહેલા શાળા છોડી દે છે અને ૭૫ ટકા વિદ્યાર્થીઓ આઠમા ધોરણ પહેલા શાળા છોડી દે છે. જ્યારે હાઈ સ્કૂલના સ્તરની વાત આવે છે ત્યારે આ આંકડો ૯૫ ટકા સુધી જાય છે.આમ, કેટલીક જાતિઓના બાળકો, જેઓ પહેલેથી જ સમૃદ્ધ અથવા શહેરીકૃત છે, તેઓ જ ઉચ્ચ શિક્ષણ અને અનામતનો લાભ મેળવી શકે છે.

૫૭. ઉપરોક્ત આંદોલનો, અશાંતિ, હિંસા, મુકદ્દમા અને ખામીઓનો ઉલ્લેખ કરીને, હું એવું સૂચન કરવા માંગતો નથી કે દલિતોના ઉત્થાનનું કાર્ય સમાપ્ત કરવામાં આવે અથવા સરકારે અનામત નીતિ છોડી દેવી જોઈએ.પરંતુ મુદ્દો એ છે કે બધાની સમાનતા અને વિકાસ લાવવા માટેની પ્રક્રિયા કેવી રીતે હાથ ધરવી, કહેવાતા દલિત વર્ગો અથવા દલિતોની ઓળખ કરવાની રીત અને તેમના ઉત્થાન માટે લેવામાં આવતા પગલાંઓનું સ્વરૂપ/પ્રકૃતિ.સરકારે વ્યવસાય અથવા તેમની સામાજિક અને આર્થિક પરિસ્થિતિઓના આધારે લોકોના વર્ગને ઓળખવાને બદલે જાતિને ઉત્થાનના આધાર તરીકે ઉપયોગમાં લીધી છે, જેમને ખરેખર આગળના વર્ગના સ્તરે બઢતી આપવા માટે મદદની જરૂર છે.આ જ કારણ

છે કે આજે આપણે અનામતના હેતુ માટે અધિસૂચિત જાતિઓના પેટા–વર્ગીકરણની સ્થિતિ સામે ઝઝૂમી રહ્યા છીએ.અનુભવ દર્શાવે છે કે પછાત વર્ગનો સારો વર્ગ મોટાભાગની ખાલી જગ્યાઓ/અનામત બેઠકોને ખાઈ લે છે અને સૌથી પછાત વર્ગના હાથમાં કશું જ નથી.

૫૮. આને 'એ', 'બી' અને 'સી' નામના ત્રણ વિદ્યાર્થીઓને લઈને સચિત્ર અને વધુ સારી રીતે સમજાવી શકાય છે.'એ' અને 'બી' બંને દરેક રીતે સમાન છે કારણ કે તેઓ સમાન પ્રકારનો દરજ્જો, પારિવારિક પૃષ્ઠભૂમિ, શિક્ષણ અને આર્થિક ક્ષમતા ધરાવતા સમૃદ્ધ પરિવારમાંથી આવે છે.‘'એ' સામાન્ય વર્ગનો ઉમેદવાર હોવાથી, ગુણવત્તાના આધારે ઉચ્ચ શિક્ષણમાં પ્રવેશ માટે લાયક ઠરે છે જ્યારે 'બી' જે પછાત વર્ગનો છે તે સ્પર્ધા કરે છે અને અનામત વર્ગમાં પ્રવેશ માટે લાયક ઠરે છે.વિદ્યાર્થી 'સી' જે પછાત વર્ગનો પણ છે પરંતુ તેને કોઈ ફાયદો નથી કારણ કે જે 'એ' અને 'બી' બંને માટે ઉપલબ્ધ છે, તે પછાત વર્ગમાં સ્પર્ધા કરવા છતાં અસફળ રહે છે.તે પછીના વર્ષોમાં પણ અસફળ રહ્યા છે, તેમજ વારંવાર પછાત વર્ગના ઉમેદવારોને આગળના વર્ગની સમકક્ષ દરજ્જો અથવા જે 'એ' અને 'બી' માટે ઉપલબ્ધ છે તે સૌથી પછાતને પાછળ રાખીને લાયકાત મેળવવાનું ચાલુ રાખે છે.આ રીતે, પછાત વર્ગના સૌથી પછાત લોકો પછાત વર્ગો

સાથે પણ લડત હારી જાય છે, જેઓ વ્યવહારીક રીતે આગળના વર્ગના લોકોનો દરજ્જો ભોગવી રહ્યા છે.

કેસ્ટેલીસ સોસાયટી–કેસ્ટ સિસ્ટમ વીઝ–એ–વીઝ ધ વર્ના સિસ્ટમ

૫૯. બંધારણ વર્ચ્યુઅલ રીતે જાતિવિહીન સમાજ અને એકીકૃત સમાજની કલ્પના કરે છે પરંતુ દલિત વર્ગ/દલિત વર્ગને સુવિધા અને વિશેષાધિકારો આપવા માટે 'સમાનતા' ના નામે, એવું કહેવામાં આવે છે કે આપણે કહેવાતી મનુવાદી જાતિ વ્યવસ્થા ચાલુ રાખી છે.હું ધાર્મિક ગ્રંથોમાં નિષ્ણાત નથી અને ન તો હું એવો દાવો કરું છું કે મને તેમાંથી કોઈનું જ્ઞાન છે, જોકે મેં કેટલીકવાર ભગવદ ગીતા અને રામચરિત માનસનો અભ્યાસ કર્યો હશે.શાસ્ત્રો, ખાસ કરીને ગીતાની મારી મર્યાદિત સમજણ અનુસાર, મારો દ્રઢ મત છે કે આદિમ ભારતમાં કોઈ જાતિ વ્યવસ્થા અસ્તિત્વમાં નહોતી, પરંતુ લોકોનું તેમના વ્યવસાય, પ્રતિભા, ગુણો અને પ્રકૃતિ અનુસાર વર્ગીકરણ કરવામાં આવતું હતું.આ ભગવદ ગીતાના પ્રકરણ ૪ ના શ્લોક ૧૩ અને અધ્યાય ૧૮ ના શ્લોક ૪૧ દ્વારા ખૂબ જ સારી રીતે પ્રતિબિંબિત થઈ શકે છે, જેનો હું નીચે ઉલ્લેખ કરું છું.

૬૦. चातुर्वर्ण्य मया सृष्टं गुणकर्ममविभागशः । **(પ્રકરણ ૪, શ્લોક ૧૩, ભાગવત ગીતા)**

ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च परन्तप ।

कर्माणि प्रविभक्ताानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥ **(અધ્યાય ૧૮, શ્લોક ૪૧, ભાગવત ગીતા)**

ભગવાન કૃષ્ણ કહે છે કે મેં મનુષ્યને તેમની પ્રકૃતિ અને લાક્ષણિકતાઓ અનુસાર ૪ વર્ણોમાં વર્ગીકૃત કર્યા છે.

આમ ગીતા માત્ર વર્ણ પ્રણાલીને પ્રોત્સાહન આપે છે જે હાલની જાતિ પ્રણાલીથી અલગ છે.તે સમાજનું સંતુલિત માળખું રાખવા અને દરેક વ્યક્તિમાં શ્રેષ્ઠને બહાર લાવવા માટે વ્યક્તિની ક્ષમતાઓ, ગુણો અને ચેતના પર ભાર મૂકે છે.ચાર વર્ણો (વ્યવસાયિક વર્ગો) આ પ્રમાણે છેઃ–

૧.	ભારમા	શિક્ષકો, પાદરીઓ અને બૌદ્ધિકો (પુરોહિત વર્ગ)
૨.	ક્ષત્રિય	યોદ્ધાઓ, પોલીસ અને વહીવટકર્તાઓ (વહીવટી વર્ગ)
૩.	વૈશ્ય	ખેડૂતો, વેપારીઓ અને ઉદ્યોગપતિઓ (વેપારી અને ખેડૂત વર્ગ)
૪.	શૂદ્ર	કારીગરો, કામદારો અને મજૂર વર્ગ (કામદાર વર્ગ)

૬૧. ભગવદ ગીતા પછીના શ્લોકોમાં દરેક વર્ણના આંતરિક ગુણોનું વર્ણન કરે છે.વ્યવસાયિક વર્ગોને દર્શાવતી વર્ણ પ્રણાલીને વ્યક્તિના ભૌતિક શરીર સાથે પણ સમજાવી શકાય છે જેમાં બૌદ્ધિક કાર્ય કરતી વ્યક્તિના માથાને 'ભારમણ' કહેવામાં આવે છે.જે હાથ તેની અને તેના પરિવારની રક્ષા કરે

છે તે 'ક્ષત્રિય' નું કામ કરે છે.પેટ કે જેને ઊર્જામાં રૂપાંતરિત કરવા માટે ખોરાકની જરૂર પડે છે તે 'વૈશ્ય' નો ઉલ્લેખ કરે છે, જે મુખ્યત્વે ખેડૂતો અને આજીવિકા મેળવવા માટે રોકાણ કરનારા વેપારીઓ છે.નીચલા અંગો (પગ) તમામ પ્રકારના શ્રમ કાર્ય કરે છે અને તેમને 'શૂદ્ર' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

૬૨. સ્કંદ પુરાણમાં એક શ્લોક પણ છેઃ

જન્મના જાયત શૂદ્રઃ સં સ્કારાત્ દ્વિજ ઉચ્યતે | [૨૦ સ્કંદ પુરાણ Vol.૧૮ પુસ્તક VI, નગર કાંડ, પ્રકરણ ૨૩૯, શ્લોક ૩૧–૩૪]

જેનો અર્થ થાય છે કે દરેક વ્યક્તિ શૂદ્ર એટલે કે કામ કરવા માટે જન્મે છે અને ધીમે ધીમે તેમાંથી દરેક પોતાની પ્રતિભા, ગુણવત્તા, ચારિત્ર્ય અને પ્રકૃતિના બળ પર પોતાને વૈશ્ય, ક્ષત્રિય અને બ્રાહ્મણના ઉચ્ચ દરજ્જામાં ઉન્નત કરે છે.

૬૩. તેનો અર્થ એ કે બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રની ફરજો તેમના ગુણો (બંદૂકો) અને પ્રકૃતિ (જન્મ દ્વારા નહીં) અનુસાર વહેંચવામાં આવતી હતી.દરેક વ્યક્તિનો સ્વભાવ અને લાક્ષણિકતાઓ અલગ અલગ હોય છે.તેમનું વ્યક્તિત્વ તેમના ગુણો (ગુણો) અનુસાર આકાર લે છે.આમ, વિવિધ વ્યાવસાયિક ફરજો વિવિધ સ્વભાવ અને ચારિત્ર્ય ધરાવતી

વ્યક્તિઓ માટે યોગ્ય છે.સમાજનું કેન્દ્ર ભગવાન (પરમાત્મા) હોવાથી, દરેક વ્યક્તિ (આત્મા) પોતાને અને સમાજને ટકાવી રાખવા માટે તેમના આંતરિક ગુણો અનુસાર કાર્ય કરે છે.

૬૪. વર્ણ પદ્ધતિ અનુસાર કોઈને પણ નીચું કે ઊંચું ન ગણવું જોઈએ, તેના બદલે એવો ઉપદેશ આપવામાં આવે છે કે દરેક વ્યક્તિ સમાન ભાગ છે અને સર્વશક્તિમાન ભગવાનનો એક ભાગ છે.ગીતા ક્યાંય ઉપદેશ આપતી નથી કે ઉપરોક્ત વર્ણો જન્મના આધારે છે અને વિનિમયક્ષમ નથી.જો કે, સમય જતાં, વર્ણ પ્રણાલી બગડતી ગઈ અને લોકોએ વ્યક્તિના સ્વભાવ અને લાક્ષણિકતાઓને અવગણીને જન્મના આધારે આ વર્ણોને લેબલ આપવાનું શરૂ કર્યું, જે ગીતામાં જે ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે તેનાથી બરાબર વિપરીત છે.વર્ણોને જાતિઓનું નામકરણ ખૂબ જ ઢીલી રીતે આપવામાં આવ્યું હતું.

૬૫. પાછળથી, બ્રાહ્મણોના બાળકોએ પોતાને બ્રાહ્મણો તરીકે ઓળખાવવાનું શરૂ કર્યું, પછી ભલે તેઓ અનુરૂપ ગુણો ધરાવતા હોય કે નહીં.તેવી જ રીતે, અન્ય વર્ણોના બાળકોએ પણ તેમના પોતાના સ્વભાવ, પ્રતિભા અને ગુણોને અવગણીને તેમના પિતાના વર્ણને અપનાવ્યા હતા.જ્યારે આ પ્રણાલી કઠોર અને જન્મ આધારિત બની ત્યારે તે નિષ્ક્રિય બની ગઈ.

૬૬. ટૂંકમાં, જે અભિવ્યક્ત કરવાનો ઈરાદો છે તે એ છે કે ગીતા અનુસાર કોઈ જાતિ વ્યવસ્થા નથી અને તેમાં ઉલ્લેખિત વર્ણ પ્રણાલી (વર્ગીકરણ) વ્યક્તિની પ્રકૃતિ અને ગુણો પર આધારિત છે.આમ, પ્રાચીન ભારતમાં એટલે કે ભારતમાં કોઈ જાતિ વ્યવસ્થા નહોતી.જાતિ વ્યવસ્થા તરીકે વર્ણ પ્રણાલીનું ગેરવર્તન એ એક સામાજિક ખામી હતી જે સમયની સાથે આગળ વધતી ગઈ અને તેને સારી માનવામાં આવતી ન હતી કારણ કે તે સમાજને વિભાજિત કરતી હતી અને ભેદભાવ અને અસમાનતા લાવી હતી.

૬૭. કહેવાતી જાતિ વ્યવસ્થા અથવા અસ્પૃશ્યતા વગેરેની સમસ્યા દ્વારા સર્જાયેલી સામાજિક સમસ્યાઓને ભારતીય સમાજમાં પ્રચલિત ખરાબ પ્રથાઓ માનવામાં આવતી હતી.આમ, સમાજ સુધારકોએ હંમેશા આવી ગેરરીતિઓ છોડવાનો પ્રચાર કર્યો હતો.

૬૮. રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાંધીએ સમગ્ર સ્વતંત્રતા સંગ્રામ દરમિયાન 'અસ્પૃશ્યો' સહિત કહેવાતા દલિત વર્ગોના ઉત્થાન માટે સખત મહેનત કરી હતી.તેમણે અસ્પૃશ્યોને 'ભગવાનની વ્યક્તિઓ'–'હરિજન' તરીકે વર્ણવ્યા હતા.આઝાદી પછી બંધારણ અપનાવવાની સાથે, અમે એકીકૃત જાતિવિહીન સમાજ તરફ આગળ વધવાનું નક્કી કર્યું અને કલમ ૧૭ દ્વારા કોઈપણ સ્વરૂપમાં અસ્પૃશ્યતાની પ્રથાને નાબૂદ કરવાની કલ્પના કરવામાં

આવી અને અસ્પૃશ્યતાને 'શિક્ષાપાત્ર ગુનો' બનાવવાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો.તેમ છતાં, જાતિવિહીન સમાજનો ઉદ્દેશ અને સમાનતાના સિદ્ધાંત; મૂળ બંધારણમાં કલમ ૧૫ (૩) દ્વારા જોગવાઈ કરવામાં આવી છે જે રાજ્યને ધર્મ, જાતિ, જાતિ, લિંગ અથવા જન્મ સ્થળના આધારે ભેદભાવ પર પ્રતિબંધ હોવા છતાં મહિલાઓ અને બાળકો માટે વિશેષ જોગવાઈ કરવા સક્ષમ બનાવે છે.તેવી જ રીતે, કલમ ૧૬ (૪) એ રાજ્યને નાગરિકોના કોઈપણ પછાત વર્ગની તરફેણમાં નિમણૂકો અથવા હોદ્દા માટે અનામત રાખવા માટે વિશેષ જોગવાઈ કરવા સક્ષમ બનાવ્યું હતું.આ સામાજિક સમાનતા અને ન્યાય લાવવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે કરવામાં આવ્યું હતું.

૬૯. તે જ સમયે બંધારણની કલમ ૩૪૧ દ્વારા રાષ્ટ્રપતિને અમુક જાતિઓ, જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ અથવા આવી જાતિ, જાતિઓ અને જનજાતિઓના ભાગોને અનુસૂચિત જાતિઓ તરીકે જાહેર કરવાની સત્તા આપવામાં આવી હતી.હકીકતમાં, બંધારણ અન્યથા ઉપરોક્ત જોગવાઈ સિવાય કોઈપણ જાતિને માન્યતા આપતું નથી.આ રીતે દેશ એક જાતિવિહીન સમાજમાં આગળ વધ્યો હતો, સિવાય કે ઉપરોક્ત કાનૂની કલ્પના માત્ર બંધારણના હેતુઓ માટે જ હતી અને અન્યથા નહીં.

૭૦. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, ટૂંકમાં કહીએ તો આદિમ ભારતમાં કોઈ જાતિ વ્યવસ્થા નહોતી.ધીમે ધીમે પ્રચલિત વર્ણ પ્રણાલીને ખોટી રીતે જાતિ પ્રણાલી તરીકે સમજવામાં આવી હતી, જે પ્રથા સામાજિક રીતે અસ્વીકાર્ય હોવાનું જણાયું હતું અને જેમ કે સ્વતંત્રતા પછી બંધારણ અપનાવવાની સાથે આપણે ફરીથી જાતિવિહીન સમાજમાં જવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો, પરંતુ સમાજ કલ્યાણના નામે દલિત અને પછાત વર્ગોના ઉત્થાન માટે આપણે ફરીથી જાતિ વ્યવસ્થાની જાળમાં ફસાયા હતા.અમે દલિત અથવા પછાત વર્ગ અથવા અનુસૂચિત જાતિને સમાનતા લાવવા માટે અનામતનો વિશેષાધિકાર આપ્યો હતો.

૭૧. તે સામાન્ય સમજ છે કે કોઈ પણ વર્ગને ખુશ કરવા માટે એકવાર જે સ્વીકારવામાં આવે છે તે પાછું લઈ શકાતું નથી.બંધારણ હેઠળ અનામત વર્ગની વ્યક્તિઓને પણ આ જ લાભ આપવામાં આવ્યા છે.એકવાર આપવામાં આવેલી દરેક છૂટછાટ, માત્ર ક્રિસમિસ/બલૂનની જેમ સોજો આવે છે.આરક્ષણની નીતિમાં પણ આવું જ થયું હતું.

<u>પુનર્વસન એ માત્ર સુવિધાનું માધ્યમ છે પરંતુ તેનો નિકાલ રિવાઇવ કેસ્ટાઇઝમ છે</u>

૭૨. ''આરક્ષણ' એ ઓ. બી. સી./એસ. સી./એસ. ટી. ના દરજ્જાને મદદ કરવા અથવા ઉન્નત કરવાની એક રીત છે. જે કોઈ પણ કહેવાતા દલિત

વર્ગો અથવા સમાજના દલિત અથવા હાંસિયામાં ધકેલાઈ ગયેલા લોકોને મદદ કરવાની બીજી અથવા વધુ સારી રીત સૂચવે છે, તેને તરત જ 'દલિત વિરોધી' ગણાવવામાં આવે છે.'દલિત વિરોધી' કહેવાની કિંમત પર, હું નાની એ પાલ્કીવાલાને તેમના પુસ્તક 'વી, ધ નેશન, ધ લોસ્ટ ડિકેડ્સ' માંથી ટાંકુ છું.ધ લોસ્ટ ડેકેડ્સ (મેહતા પબ્લિશિંગ હાઉસ ૧૯૯૫)]

"બંધારણના મૂળભૂત માળખામાં એકરૂપ, એકીકૃત, જાતિવિહીન સમાજની કલ્પના કરવામાં આવી છે.જાતિવાદમાં નવું જીવન શ્વાસમાં લઈને, ચુકાદો રાષ્ટ્રને ખંડિત કરે છે અને બંધારણના મૂળભૂત માળખાની અવગણના કરે છે.આ નિર્ણય જાતિવાદને પુનર્જીવિત કરશે, રાષ્ટ્રને બે ભાગમાં વહેંચી દેશે–આગળ અને પછાત–અને આંતરિક સંઘર્ષો અને વિભાજીત દળો માટે નવી દિશાઓ ખોલશે, અને પછાતપણાને એક નિહિત સ્વાર્થ બનાવશે.તે એક એકીકૃત, સંકલિત રાષ્ટ્રના નિર્માણની દિશામાં આઝાદી પછી જે પણ હાંસલ કરવામાં આવ્યું છે તેને પૂર્વવત કરશે.બહુમતી ચુકાદાઓ જાતિવાદને પુનર્જીવિત કરશે જેનો બંધારણ ભારપૂર્વક અંત લાવવાનો ઈરાદો ધરાવતું હતું; અને આઝાદી પહેલાની કરૂણાંતિકા ફરી

લાગુ કરવામાં આવશે જેમાં ભૂમિકાઓ ઉલટાવી દેવામાં આવશે–અગાઉના વંચિત લોકો વિશેષાધિકૃત નહીં બને."

૭૩. હકીકતમાં, અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અન્ય પછાત વર્ગો અન્ય આગળના વર્ગોના લોકો સાથે સમાનતાને પાત્ર છે. ન્યાયમૂર્તિ ઓ. ચિન્નાપ્પા રેડ્ડીએ *કે. સી. વસંત કુમાર અને એન. આર. વિરુદ્ધ કર્ણાટક રાજ્ય* [૨૨ [૧૯૮૫] સપ.૧ એસસીઆર ૩૫૨: (૧૯૮૫) સપ.એસ. સી. સી. ૭૧૪] એ કહ્યું હતું કે "તેમને સુવિધાની જરૂર છે; તેમને પ્રક્ષેપણની જરૂર છે; તેમને પ્રોપલ્શનની જરૂર છે.તેમની જરૂરિયાતો તેમની માંગણીઓ છે.માંગણીઓ અધિકારોની બાબત છે, ફિલાન્થ્રોફીની નહીં.તેઓ સમાનતા માંગે છે, દાન નહીં."

૭૪. *કેરળ રાજ્ય વિ. એન. એમ. થોમસ*, [૨૩ [૧૯૭૬] ૧ એસસીઆર ૯૦૬:(૧૯૭૬) ૨ એસ. સી. સી. ૩૧૦] ન્યાયમૂર્તિ વી. આર. કૃષ્ણ અય્યરે કહ્યું હતું કે "તમે વહીવટી ક્ષમતાની વિચારણાઓને પવનમાં ફેંકી ન શકો અને 'હરિજન કલ્યાણ' ના નામે સરકારના ચક્રોને હલાવી ન શકો."

૭૫. આ અદાલતે ***એ. પેરિયાકરુપ્પન ચેટ્ટિયાર વિરુદ્ધ તમિલનાડુ રાજ્ય અને અન્ય*** [૨૪ (૧૯૭૧) ૧ એસસીસી ૩૮] કેસમાં અવલોકન કર્યું હતું કે અનામતને નિહિત સ્વાર્થ બનવાની મંજૂરી આપવી જોઈએ નહીં. *અખિલ ભારતીય શોષિત કર્મચારી સંઘ વિરુદ્ધ ભારતીય સંઘ અને અન્ય* [૨૫ [૧૯૮૧] ૨ એસસીઆર ૧૮૫:(૧૯૮૧) ૧ એસ. સી. સી. ૨૪૬] એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે અનામત નીતિની અસરકારકતા એ વાત પર નિર્ભર કરશે કે અનામતને કેટલી ઝડપથી દૂર કરી શકાય છે.ભારતના તત્કાલીન મુખ્ય ન્યાયાધીશ વાય. વી. ચંદ્રચુડે *વસંત કુમાર* (ઉપરોક્ત) માં સલાહ આપી હતી કે, "રોજગાર, શિક્ષણ અને કાયદાકીય સંસ્થાઓમાં અનામતની નીતિની દર પાંચ વર્ષે સમીક્ષા થવી જોઈએ."

૭૬. પંડિત જવાહરલાલ નહેરુએ ૨૭મી જૂન, ૧૯૬૧ના રોજ તમામ રાજ્યોના તમામ મુખ્યમંત્રીઓને સંબોધીને લખેલા પત્રમાં કોઈપણ જાતિ અથવા જૂથને અનામત અને વિશેષાધિકારો આપવાની આદત પર શોક વ્યક્ત કર્યો હતો અને વ્યક્ત કર્યું હતું કે આવી પ્રથા છોડવી જોઈએ અને નાગરિકોને જાતિના આધારે નહીં પણ આર્થિક વિચારણાઓ પર મદદ કરવા પર ભાર મૂકવો જોઈએ અને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ મદદને પાત્ર છે પરંતુ કોઈ પણ પ્રકારના અનામતના રૂપમાં નહીં, ખાસ કરીને સેવાઓમાં.તેમણે લખ્યું:

"હું ઈચ્છું છું કે મારો દેશ દરેક બાબતમાં પ્રથમ શ્રેણીનો દેશ બને.જે ક્ષણે આપણે બીજા દરને પ્રોત્સાહિત કરીએ છીએ, ત્યારે આપણે ખોવાઈ જઈએ છીએ.

પછાત જૂથને મદદ કરવાનો એકમાત્ર વાસ્તવિક રસ્તો એ છે કે સારા શિક્ષણની તકો આપવી, તેમાં તકનીકી શિક્ષણનો સમાવેશ થાય છે જે વધુને વધુ મહત્વપૂર્ણ બની રહ્યું છે.બાકીનું બધું અમુક પ્રકારની ક્રેચની જોગવાઈ છે જે શરીરની શક્તિ અથવા સ્વાસ્થ્યમાં વધારો કરતી નથી."

એ જ પત્રમાં તેમણે બે ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ નિર્ણયો વિશે વાત કરી, "એક છે, સાર્વત્રિક મફત પ્રાથમિક શિક્ષણ જે આધાર છે; અને બીજું છે તેજસ્વી છોકરાઓ અને છોકરીઓને શિક્ષણના દરેક વર્ગમાં ખૂબ જ વ્યાપક સ્તરે શિષ્યવૃત્તિ".તેમણે વ્યક્ત કર્યું કે જો સાંપ્રદાયિક અને જાતિના આધારે અનામત ચાલુ રહેશે, તો ભારત બીજા દર અથવા ત્રીજા દર પર રહેશે.તેમણે કહ્યું હતું કે, "આ માર્ગ માત્ર મૂર્ખતા નથી, પરંતુ આપત્તિ છે.ચાલો આપણે પછાત જૂથોને દરેક રીતે મદદ કરીએ, પરંતુ ક્યારેય કાર્યક્ષમતાની કિંમત પર નહીં."

<u>નિર્ણય</u>

૭૭. આપણા પૂર્વગામીઓ, માત્ર ન્યાયાધીશો જ નહીં પરંતુ ભૂતપૂર્વ વડા પ્રધાન પણ કોઈ પણ વર્ગ અથવા જાતિના લોકોને માત્ર જાતિના આધારે અનામત આપવાની વિરુદ્ધ હોવાનું જણાય છે અને તેઓ યોગ્યતાના આધારે દેશને આગળ લઈ જવા માંગતા હતા.આ રીતે વ્યક્ત કરવામાં આવેલા મંતવ્યો છતાં, બંધારણીય સુધારાઓમાં દલિત અને પછાત વર્ગોને પ્રોત્સાહન આપવાની કલ્પના કરવામાં આવી છે જેથી તેઓ શહેરી ઉચ્ચ વર્ગના દરજ્જાનો આનંદ માણી રહેલા વિશેષાધિકૃત વર્ગના સ્તરે આવી શકે.આમ, અનામત નીતિ યોગ્ય રીતે લાગુ કરવામાં આવી હતી અને તેના અમલીકરણમાં મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડ્યો હતો કારણ કે કેટલાક પછાત વર્ગો આગળ વધ્યા છે, પછાત વર્ગના પછાત વર્ગનું ઉત્થાન કરવું અનિવાર્ય બની ગયું છે, જેના માટે પેટા–વર્ગીકરણ એ આજનો ક્રમ બની ગયો છે.

૭૮. મને મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને મારા પ્રતિષ્ઠિત ભાઈ જસ્ટિસ ગવઈના વિદ્વતાપૂર્ણ ચુકાદાઓમાંથી પસાર થવાનો લહાવો મળ્યો હતો.

૭૯. મુખ્ય ન્યાયાધીશે તેમના અભિપ્રાયમાં અનામતના હેતુઓ માટે અનુસૂચિત જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ બંધારણીય રીતે સ્વીકાર્ય છે કે કેમ તે મુખ્ય મુદ્દાના જવાબ આપવા માટે કાનૂની પાસાઓ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું છે.તેમણે સ્પષ્ટપણે અભિપ્રાય આપ્યો છે કે ઇન્દ્ર સાહની (સુપ્રા) માં આ અદાલતનો ઈરાદો ક્યારેય પેટા–વર્ગીકરણની અરજીને માત્ર અન્ય પછાત વર્ગો સુધી મર્યાદિત કરવાનો નહોતો.જો કોઈ વર્ગ એકીકૃત ન હોય તો તેને વધુ વર્ગીકૃત કરી શકાય છે અને વર્ગનું આવું પેટા વર્ગીકરણ બંધારણની કલમ ૧૪નું ઉલ્લંઘન નહીં કરે, જ્યાં સુધી વર્ગમાં વ્યક્તિઓ સમાન રીતે સ્થિત ન હોય.અનુસૂચિત જાતિની અંદર પેટા–વર્ગીકરણમાં બંધારણની કલમ ૩૪૧ (૨) નું કોઈ ઉલ્લંઘન નથી કારણ કે આવા પેટા–વર્ગીકરણ દ્વારા કોઈ પણ જાતિને અનુસૂચિત જાતિઓની સૂચિમાંથી સામેલ કરવામાં આવતી નથી અથવા બાકાત રાખવામાં આવતી નથી.

૮૦. તેમના લોર્ડશિપ જસ્ટિસ ગવઈએ તેમના અભિપ્રાયમાં એક ઉદાહરણ ટાંક્યું હતું જેમાં પછાત વર્ગનો સભ્ય આઇએએસ અથવા આઇપીએસ અથવા અખિલ ભારતીય સેવાના અન્ય કોઈ અધિકારી બને છે અને સમાજમાં તેનો દરજ્જો સુધારે છે પરંતુ તેમ છતાં તેના બાળકોને અનામતનો સંપૂર્ણ લાભ મળે છે.તેમાં કોઈ શંકા નથી કે, "એક ગળી જવાથી ઉનાળો નથી આવતો" એટલે કે જો કોઈ ચોક્કસ જાતિ/વર્ગના થોડા સભ્યો

સમાજમાં આગળ વધશે તો સમગ્ર જાતિ અથવા વર્ગ પછાત થવાનું બંધ નહીં કરે.તેમ છતાં, જો નિયુક્ત પછાત વર્ગનો કોઈ સભ્ય ઉચ્ચ દરજ્જો પ્રાપ્ત કરે અને આગળના વર્ગ સાથે સમાનતા પ્રાપ્ત કરે, તો તે સમજવું મુશ્કેલ છે કે તેના બાળકો સાથે સામાજિક, આર્થિક અથવા શૈક્ષણિક રીતે કોઈ પણ રીતે હતાશ, દલિત અથવા પછાત તરીકે કેવી રીતે વર્તવામાં આવશે.તેથી, આ વ્યક્તિ જે જાતિના છે તેને અનામતના લાભમાંથી સંપૂર્ણ રીતે બાકાત રાખવામાં નહીં આવે, પરંતુ ચોક્કસપણે જે પરિવારે એકવાર લાભ મેળવ્યો છે તેને આગામી પેઢીમાં અનામતનો લાભ લેવાની મંજૂરી આપવામાં આવશે નહીં.આવા પરિવારોને અનામત માત્ર એક પેઢી સુધી મર્યાદિત હોવી જોઈએ.

૮૧. મારા ભાઈ ન્યાયમૂર્તિ ગવઈએ તેમના અભિપ્રાયમાં સાચું જ કહ્યું છે કે *એન. એમ. થોમસ* (ઉપરોક્ત) માં ન્યાયમૂર્તિ કૃષ્ણ ઐય્યરે વારંવાર અવલોકન કર્યું છે કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સામાજિક, આર્થિક અને શૈક્ષણિક રીતે ઉન્નત વર્ગોને અનામતના દાયરામાંથી બહાર કાઢવા માટે પગલાં લેવાનો રાજ્યને અધિકાર છે.

૮૨. તે યોગ્ય રીતે જોવામાં આવ્યું છે કે સેન્ટ સ્ટીફન્સ કોલેજ અથવા કોઈપણ સારી શહેરી કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા બાળકને ગ્રામીણ શાળા/કોલેજમાં

અભ્યાસ કરતા બાળક સાથે સરખાવી શકાતું નથી અને તેને એક જ વર્ગમાં જૂથબદ્ધ કરી શકાતો નથી.

૮૩. આ સંજોગોમાં મારા ભાઈ જસ્ટિસ ગવઈએ સાચો નિષ્કર્ષ કાઢ્યો છે કે રાજ્યએ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓમાંથી પણ ક્રીમી લેયરને ઓળખવાની નીતિ વિકસાવવી જોઈએ જેથી તેમને અનામતના લાભમાંથી બાકાત રાખવામાં આવે.

૮૪. મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને ભાઈ ગવઈ, જે. દ્વારા લખાયેલા વિદ્વતાપૂર્ણ અલગ–અલગ મંતવ્યો સાથે સંમત થઈને, હું મારા વિચારોનો સારાંશ નીચે આપું છું:

(I) બંધારણ હેઠળ સ્થાપિત અનામતની નીતિ અને તેના વિવિધ સુધારાઓ દ્વારા દલિત વર્ગ અથવા દલિત અથવા અનુસૂચિત જાતિ/અનુસૂચિત જનજાતિ/અન્ય પછાત વર્ગો સાથે જોડાયેલા લોકોને મદદ કરવા અને તેમના ઉત્થાન માટે અન્ય પદ્ધતિઓ પર નવેસરથી પુનર્વિચાર અને વિકાસની જરૂર છે.જ્યાં સુધી કોઈ નવી પદ્ધતિ વિકસાવવામાં ન આવે અથવા અપનાવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી, પ્રવર્તમાન અનામતની વ્યવસ્થા વર્ગ, ખાસ કરીને

અનુસૂચિત જાતિના પેટા–વર્ગીકરણને મંજૂરી આપવાની સત્તા સાથે આ ક્ષેત્ર પર કબજો કરવાનું ચાલુ રાખી શકે છે કારણ કે હું તેના સ્થાને નવી ઈમારત ઉભા કર્યા વિના હાલની ઈમારતને તોડી પાડવાનું સૂચન કરતો નથી જે વધુ ઉપયોગી સાબિત થઈ શકે છે.

(૨) બંધારણીય શાસનમાં કોઈ જાતિ વ્યવસ્થા નથી અને દેશ દલિત, દલિત અથવા અનુસૂચિત જાતિ/અનુસૂચિત જનજાતિ/અન્ય પછાત વર્ગના લોકોને અનામત આપવાના મર્યાદિત હેતુઓ માટે બંધારણ હેઠળની જોગવાઈ સિવાય જાતિવિહીન સમાજમાં આગળ વધ્યો છે. તેથી, ઉપરોક્ત વર્ગોની વ્યક્તિઓના પ્રમોશન માટેની કોઈપણ સુવિધા અથવા વિશેષાધિકાર જાતિ સિવાયના સંપૂર્ણપણે અલગ માપદંડ પર હોવો જોઈએ, જે આર્થિક અથવા નાણાકીય પરિબળો, જીવનની સ્થિતિ, વ્યવસાય અને તેમાંથી દરેકને ઉપલબ્ધ સુવિધાઓ પર તેમના રહેઠાણ (શહેરી અથવા ગ્રામીણ) ના આધારે હોઈ શકે છે.

(૩) અનામત, જો કોઈ હોય તો, માત્ર પ્રથમ પેઢી અથવા એક પેઢી માટે મર્યાદિત હોવી જોઈએ અને જો પરિવારમાં કોઈ પેઢીએ અનામતનો

લાભ લીધો હોય અને ઉચ્ચ દરજ્જો પ્રાપ્ત કર્યો હોય, તો અનામતનો લાભ બીજી પેઢીને તાર્કિક રીતે ઉપલબ્ધ નહીં થાય; અને

(૪) એ વાતનો પુનરોચ્ચાર કરવામાં આવે છે કે જે વ્યક્તિ અનામતનો લાભ ઉઠાવીને સામાન્ય વર્ગ સાથે ખભે ખભા મિલાવીને કૂચ કરવા આવે છે તેને બાકાત રાખવા માટે સમયાંતરે કવાયત હાથ ધરવી પડશે.

૮૫. સંદર્ભનો તે મુજબ જવાબ આપવામાં આવે છે અને એવું માનવામાં આવે છે કે અનામતના હેતુઓ માટે અનુસૂચિત જાતિઓનું પેટા–વર્ગીકરણ કાયદામાં સ્વીકાર્ય છે.

જસ્ટિસ સતીશ ચંદ્ર શર્મા

૧. મને અનુક્રમે ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ માનનીય ડૉ. જસ્ટિસ ડી. વાય. ચંદ્રચુડ અને માનનીય શ્રી જસ્ટિસ બી. આર. ગવઈ દ્વારા લખાયેલા સ્પષ્ટ અને વિગતવાર મંતવ્યો વાંચવાનો લહાવો મળ્યો છે.હું બંને મંતવ્યો સાથે એ હદ સુધી સંપૂર્ણપણે સંમત છું કે અનુસૂચિત જાતિઓમાં પેટા–વર્ગીકરણની માન્યતાને બંધારણીય રીતે સ્વીકાર્ય માનવામાં આવી છે.વધુમાં, હું એ અભિપ્રાય (ઓ) સાથે સંપૂર્ણપણે સંમત છું કે રાજ્ય

દ્વારા પેટા–વર્ગીકરણને લગતી કોઈપણ કવાયતને પ્રયોગમૂલક ડેટા દ્વારા સમર્થન આપવું આવશ્યક છે, જે પેટા–જૂથની વધુ 'વંચિત' સ્થિતિને રેખાંકિત કરે છે, જેના માટે સમગ્ર બંધારણીય વર્ગની સરખામણીમાં આ પ્રકારની પ્રાધાન્યતા પ્રદાન કરવાની માંગ કરવામાં આવે છે.

૨. જો કે, અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે 'ક્રીમી લેયર સિદ્ધાંત' લાગુ થવાના પ્રશ્ન પર, હું ન્યાયમૂર્તિ ગવઈ દ્વારા વ્યક્ત કરવામા આવેલા દૃષ્ટિકોણ સાથે સંમત છું, એટલે કે, અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ વચ્ચેની મૂળ સમાનતાની સંપૂર્ણ અનુભૂતિ માટે, 'ક્રીમી લેયર' ની ઓળખ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે બંધારણીય અનિવાર્યતા બનવી જોઈએ.

કેસના પરિણામઃસંદર્ભ જવાબ આપ્યો.

This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.

==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical

and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.